

Till statsrådet och chefen för Utbildningsdepartementet

Genom beslut den 4 maj 2000 bemyndigade regeringen det statsråd som har till uppgift att föredra ärenden om det offentliga skolväsendet m.m. att tillkalla en parlamentarisk kommitté med högst tolv ledamöter med uppdrag att utreda och lämna förslag till en framtida utformning av gymnasieskolans studievägsutbud (U 2000:06). Samtidigt fastställdes direktiv för kommittén (dir. 2000:35, bilaga 1).

Regeringen har fastställt tilläggsdirektiv för kommittén genom beslut den 1 februari 2001 (dir. 2001:8, bilaga 2) och genom beslut den 31 januari 2002 (dir. 2002:8, bilaga 3).

Kommittén har antagit namnet Gymnasiekommittén 2000.

Genom beslut den 12 maj 2000 förordnades riksdagsledamoten Jan Björkman som ledamot och ordförande i kommittén. Genom beslut den 20 juni 2000 förordnades de övriga ledamöterna riksdagsledamoten Britt-Marie Danestig, dåvarande riksdagsledamoten Erik Arthur Egervärn, kommunalrådet Mats Gerdau, dåvarande riksdagsledamoten Ulla-Britt Hagström, dåvarande riksdagsledamoten Marianne Nilsson, riksdagsledamoten Agneta Lundberg, riksdagsledamoten Ulf Nilsson, universitetsadjunkten Patrik Waldenström och doktoranden Kent Waltersson. Ulf Nilsson entledigades från uppdraget den 3 juni 2002.

Följande sakkunniga förordnades genom beslut den 21 augusti 2000, nämligen utredaren Helena Carlestam, förbundsordföranden Metta Fjellner, vice förbundsordföranden Kristoffer Haglund,

ombudsman Lars-Åke Henriksson, projektledaren Margareta Nygren, dåvarande förbundsordföranden Mattias Schain, förbundssekreteraren Mats Söderberg och regionchefen Karin Torneklint. Affärsområdeschefen Marcus Strömberg förordnades som sakkunnig genom beslut den 25 september 2000.

Metta Fjelkner entledigades den 5 februari 2001 och samtidigt förordnades utredaren Ernst Erik Ehnmark som sakkunnig. Marcus Strömberg entledigades från uppdraget som sakkunnig genom beslut den 29 juni 2001. Helena Carlestam entledigades den 28 januari 2002 och samtidigt förordnades Sune Hilstad som sakkunnig.

Följande experter förordnades genom beslut den 21 augusti 2000, nämligen departementssekreteraren Ann-Christine Bystedt, enhetschefen Anita Börlin, departementsrådet Leif Davidsson, departementssekreteraren Johan Höök, dåvarande departementssekreteraren Anna-Kirsti Löfgren och utredaren Leif Strandberg.

Anna-Kirsti Löfgren entledigades den 26 mars 2001 och samtidigt förordnades departementssekreteraren Jonas Olofsson som expert. Johan Höök entledigades från uppdraget som expert den 27 april 2001. Ämnessakkunniga Eva Lindeblad förordnades som expert den 11 juni 2001. Den 4 februari 2002 entledigades Ann-Christine Bystedt och samtidigt förordnades Magnus Skåninger som expert. Departementssekreteraren Eva Nelfelt förordnades den 11 oktober som expert för tiden den 1 oktober – den 30 november 2002.

Som sekreterare förordnades fr.o.m. den 22 maj 2000 kanslirådet Sonja Hjorth, fr.o.m. den 1 juli 2000 departementssekreteraren Anna Westerholm och fr.o.m. den 27 november 2000 dåvarande utbildningsinspektören Peter Holmberg. Experten Lisbeth Rudemo har ingått i sekretariatet sedan den 15 augusti 2002.

Kommittéassistent har varit Lena Enstam och ansvarig för produktionen av heloriginal Monica Berglund.

Till betänkandet har fogats dels reservationer från ledamöterna Danestig, Gerdau och Hagström, dels särskilda yttranden från ledamöterna Danestig, Gerdau och Hagström samt från sakkunniga Haglund, Nygren, Schain, Söderberg och Torneklint. Haglund och Schain har också avgett ett gemensamt särskilt yttrande.

Gymnasiekommittén 2000 får härmed överlämna sitt betänkande
Åtta vägar till kunskap – en ny struktur för gymnasieskolan.
Kommitténs uppdrag är därmed slutfört.

Stockholm i december 2002

Jan Björkman

Britt-Marie Danestig

Mats Gerdau

Agneta Lundberg

Patrik Waldenström

Erik Arthur Egervärn

Ulla-Britt Hagström

Marianne Nilsson

Kent Waltersson

/Sonja Hjorth

Peter Holmberg

Lisbeth Rudemo

Anna Westerholm

Innehåll

1	Sammanfattning	17
---	-----------------------------	----

Del I Bakgrund och analyser

2	Inledning	51
2.1	Gymnasiekompetens för alla.....	51
2.2	Översyn av programstrukturen aviseras.....	54
2.3	Direktiven för Gymnasiekommittén 2000.....	56
2.4	Samverkan med andra utredningar	57
2.5	Kommitténs arbete	59
3	Dagens unga – en individualiserad och solidarisk generation	63
3.1	Ungdomar – ingen enhetlig grupp.....	64
3.2	Vad värderas som viktigt?	65
3.3	Utbildningstiden förlängs successivt.....	67
3.4	Ungas inställning till arbete	69
3.5	Ungdomarna situation på arbetsmarknaden	70
3.6	Ungdomarna och gymnasieskolan.....	74
3.6.1	Ungdomar med utländsk bakgrund.....	75
3.7	Ungdomars inställning till valmöjligheter.....	76
3.7.1	Vilka faktorer avgör ungdomars val?	77
3.8	Dagens unga – en medveten generation	80

4	Arbetslivets framtida behov av kompetens	83
4.1	Utbildning och ekonomisk tillväxt.....	84
4.2	Höjd utbildningsnivå – ett viktigt politiskt mål	85
4.3	Arbetskraftens utbildningsnivå.....	88
4.4	Samband mellan arbetslöshet och utbildningsnivå	88
4.5	Var finns de framtida jobben?	90
4.6	Framtida brist på arbetskraft	92
4.7	Arbetsmarknadens behov och dimensionering av utbildning	93
4.8	Vilka kompetenser efterfrågas?	94
4.9	Nya system för lärande i arbetslivet.....	96
4.10	Social kompetens.....	98
4.11	Är generell kunskap och utbildning svaren på morgondagens frågor?	99
5	Gymnasieskolans uppdrag.....	103
5.1	Gymnasieskolan som en del av ungdomsskolan	103
5.2	Gymnasial nivå på kunskaper	104
5.3	Personlig utveckling.....	106
5.4	Att förbereda för ett aktivt demokratiskt samhällsliv	107
5.5	Att förbereda för ett utvecklande arbetsliv	108
5.6	Förbereda för ett livslångt lärande	109
5.7	Gymnasieskolans kompensatoriska uppdrag	110
5.8	Har uppdraget förändrats?	111

6	Erfarenheter av dagens gymnasieskola	115
6.1	Kursutformningen idag och dess effekter	115
6.2	En alltmer studieförberedande gymnasieskola	117
6.3	Flick- och pojckprogram i gymnasieskolan	118
6.4	Social snedrekrytering	120
6.5	Etnisk mångfald i gymnasieskolan.....	123
6.6	Många får inte ett slutbetyg	125
6.7	Det individuella programmet – det tredje största programmet?	127
6.8	Behörighetsbestämmelserna och deras konsekvenser	130
6.9	Arbete efter gymnasieskolan.....	134
6.10	En bra förberedelse för arbetslivet.....	135
6.11	Övergången grundskola – gymnasieskola	135
6.12	Gymnasiekommitténs slutsatser av refererade utvärderingar	136

Del II En ny gymnasieskola

7	Kunskap, kompetens, kärnämnen.....	141
7.1	Inledning	141
7.2	Begreppet kärnämne i dagens gymnasieskola	143
7.3	Kärnan i den framtida gymnasieskolan	145
7.4	Vad är kunskap?	146
7.5	Kunskapsprogression	149
7.6	Yrkeskunskap.....	152
7.7	Att organisera kunskap för lärande – ett exempel rörande gymnasieskolans kärna	156

7.8	Skolans kunskapsuppdrag.....	160
7.8.1	Kärnkurser	161
7.8.2	Kärnkunskaper – kärnkurs och kärnkompetens	162
7.9	Kärnämnen och deras funktion i förhållande till blocken – Gymnasiekommitténs överväganden och förslag	163
7.10	Några ämnen som behöver uppmärksammas.....	171
7.10.1	Matematik.....	171
7.10.2	Språk.....	172
8	Utgångspunkter för en ny struktur för gymnasieskolan	175
8.1	Inledning.....	175
8.2	Slutsatser om gymnasieskolan utifrån ungdomarnas situation	175
8.3	Slutsatser om gymnasieskolan utifrån arbetslivets framtida krav på kompetens	176
8.4	Gymnasieskolans uppdrag enligt läroplanen och direktiv.....	176
8.5	Erfarenheter av dagens gymnasieskola	177
8.6	Sammanfattning av Gymnasiekommitténs utgångspunkter för en ny struktur	178
9	Den framtida gymnasieskolans struktur	199
9.1	Varför successiva val?.....	200
9.2	Ingångarna i den framtida gymnasieskolan	202
9.3	De åtta sektorerna.....	204
9.4	Vilka yrkesområden riktar sig sektorerna till?	210
9.4.1	Servicesektorn	211
9.4.2	Individ- och samhällssektorn	211
9.4.3	Kultur- och kommunikationssektorn.....	212

9.4.4	Ekonomi- och samhällssektorn.....	212
9.4.5	Bygg- och fastighetssektorn.....	213
9.4.6	Natur- och samhällssektorn.....	213
9.4.7	Teknik- och produktionssektorn.....	214
9.4.8	Teknik- och designsektorn.....	215
9.4.9	Elever med individuell studiegång	215
9.5	Strukturmodellen.....	216
9.6	Sektorernas inre struktur	218
9.6.1	Block.....	219
9.6.2	Sektorsblock.....	220
9.6.3	Inriktningsblock	223
9.6.4	Fördjupningsblock.....	225
9.6.5	Individuellt val	225
9.6.6	Gymnasiearbete.....	226
9.7	Rättslig reglering.....	227
10	Innehållet i de åtta sektorerna	229
10.1	Inledning	229
10.2	Vad håller samman en sektor?.....	230
10.3	Servicesektorn.....	232
10.4	Individ- och samhällssektorn.....	233
10.5	Kultur- och kommunikationssektorn	234
10.6	Ekonomi- och samhällssektorn	235
10.7	Bygg- och fastighetssektorn.....	236
10.8	Natur- och samhällssektorn.....	237
10.9	Teknik- och produktionssektorn	238
10.10	Teknik och designsektorn.....	239
10.11	Praktiska inslag i utbildningen.....	240
10.12	Flexibilitet	241
10.13	Studie- och yrkesvägledning behövs.....	242

11	Kunskapens byggstenar	245
11.1	Vad är ämnen?	245
11.2	Ämnen och kurser idag.....	248
11.3	Gymnasiekommitténs överväganden och förslag	249
11.3.1	En modifierad kursutformning.....	249
11.3.2	Block, ämnen och kurser.....	251
11.3.3	Lokala variationer	254
12	Betyg och examen i den framtida gymnasieskolan och i gymnasial vuxenutbildning.....	257
12.1	Inledning.....	257
12.2	Från det relativa betygssystemet till dagens betygssystem	258
12.3	Det nuvarande betygssystemets utformning	261
12.4	Betyg – skolans mest diskuterade fråga.....	263
12.5	Erfarenheter av dagens betygssystem	264
12.6	Behov av förändring av betygssystemet.....	266
12.7	Gymnasiekommitténs överväganden.....	267
12.8	Godkänd/Icke godkänd eller Godkänt/Icke godkänt.....	270
12.9	Utvecklingssamtal och skriftliga omdömen.....	270
12.10	Avgångsbetyg och samlat betygsdokument	271
12.11	Gymnasieexamen	273
13	Individuell studiegång i gymnasieskolan	279
13.1	Erfarenheter av det individuella programmet.....	280
13.2	Hur individuella är de individuella programmen?.....	282
13.3	Statusen låg men eleverna trivs.....	283
13.4	En gymnasieskola för alla?	284
13.5	Segregerande respektive inkluderande integration	285

13.6	Rätt till stöd i gymnasieskolan.....	286
13.6.1	Gränslandet gymnasieskola och särskola	288
13.7	Kommunernas uppföljningsansvar	289
13.7.1	De kommunala ungdomsprogrammen (KUP) ...	290
13.8	Kommitténs överväganden och förslag.....	291

Del III Genomförande och konsekvenser

14	Att lära i arbetslivet	299
14.1	Inledning	300
14.2	Utveckling av yrkesutbildningen.....	300
14.3	Samverkan mellan skola och arbetsliv	304
14.4	Utbildning i arbetslivet.....	307
14.5	Gymnasiekommitténs slutsatser och förslag	318
15	Elevernas val och kommunernas utbud av gymnasieutbildning.....	325
15.1	Uppdraget	327
15.2	Bakgrund	327
15.3	Kommitténs principiella överväganden.....	332
15.3.1	Elevens rätt bör stärkas	332
15.3.2	Ett allsidigt utbud	334
15.3.3	Val av utbildning i enskild gymnasieskola.....	338
15.4	Gymnasiekommitténs förslag.....	339
15.4.1	Ur elevens perspektiv	339
15.4.2	Ur kommunens synvinkel.....	344
15.4.3	Riksrekrytering	347
15.4.4	Distansutbildning	349

16	Från gymnasieskola till eftergymnasiala studier	351
16.1	Utgångspunkter	351
16.2	Breddad rekrytering till högskolan	353
16.3	Sverige och andra länder – en jämförelse	358
16.4	Från gymnasieskolan till eftergymnasial yrkesutbildning	359
16.5	Den framtida strukturens betydelse för rekryteringen till högskolestudier.....	360
16.6	Att bli antagen till önskad utbildning i högskolan.....	361
16.6.1	Behörigheten	362
16.6.2	Meritvärdering vid urval.....	364
16.7	Gymnasiekommitténs synpunkter inför en översyn av systemet för behörighet och för meritvärdering vid urval till högskolestudier	369
17	Vuxnas utbildning på gymnasial nivå.....	373
17.1	Historik	373
17.2	Vuxenutbildning i siffror.....	375
17.3	Vuxenutbildningens uppdrag	376
17.4	Konsekvenser av Gymnasiekommitténs förslag för den gymnasiala vuxenutbildningen	379
18	Reglering av studietid m.m.	381
18.1	På linjegymnasiets tid	381
18.2	1991 års beslut om gymnasieskolan	382
18.3	1993 års beslut	383
18.4	1998 års beslut	384
18.5	Sammanfattning av det nuvarande systemet med gymnasiepoäng m.m.	385

18.6	Hur fungerar det i praktiken?	386
18.7	Kommitténs förslag om den minsta garanterade undervisningstiden.....	388
18.8	Övrig reglering av tid i skollagen och gymnasieförordningen.....	389
18.9	Elevers skyldighet att närvara	390
18.10	Arbetsbelastningen.....	391
18.11	Individuell studieplan	393
19	Genomförande av Gymnasiekommitténs förslag.....	395
19.1	Inledning	395
19.2	Reformstrategins betydelse för ett framgångsrikt genomförande	395
19.3	Reformstrategi	396
19.4	Tidplan.....	397
19.5	Genomförandeåtgärder	399
19.6	Kvalitet, kvalitetssäkring samt utvärdering.....	400
20	Konsekvensredovisning	403
20.1	Ekonomiska konsekvenser.....	403
20.2	Prövningen av bl.a. regionalpolitiska och jämställdhetspolitiska konsekvenser	406

Del IV Skollagen

21	Författningsförslag med kommentarer	413
-----------	--	------------

Del V Reservationer och Särskilda yttranden

Reservationer och Särskilda yttranden	443
---	-----

Del VI Bilagor

1	Kommittédirektiv (Dir. 2000:35)	479
2	Tilläggsdirektiv (Dir. 2001:8)	489
3	Tilläggsdirektiv (Dir. 2002:8)	495
4	Förändring av den svenska gymnasiala utbildningens struktur – en historik	499
5	Sammanställning över nationella program och inriktningar	539
6	Skollagskommitténs förslag till de tre första kapitlen i skollagen.....	541

1 Sammanfattning

Motiv för en förändring av gymnasieskolan

Alla behöver kunskap för att förverkliga sina ambitioner och önskemål med livet. Det krävs också kunskaper för att man som medborgare skall ta tillvara sin rätt till inflytande bl.a. genom att delta i samhällsdebatten. Gymnasieskolan är en för alla ungdomar oundgänglig länk i det livslånga lärandet. Tiden i gymnasieskolan är därtill en viktig period i en ung människas liv. Då utvecklar man sin identitet som social varelse, som människa, som vuxen.

Höga ambitioner gäller för dagens gymnasieskola och till stora delar uppfylls också dessa. Gymnasiekommitténs förslag till den framtida gymnasieskolan innebär att fler elever får möjlighet att slutföra sin gymnasieutbildning med uppfyllda kunskapsmål.

Det som nu framför allt aktualiserat behovet av en utveckling av gymnasieskolan är förändringar i omvärlden och nödvändigheten av att gymnasieskolan blir en så bra förberedelse som möjligt för de ungdomar som skall vara verksamma i samhälle och arbetsliv till mitten av 2000-talet. 80 procent av den nuvarande tekniken fanns inte för tio år sedan. Förändringstakten de närmaste tio, tjugo åren kommer sannolikt att vara oföränderligt hög. I det perspektivet är det viktigt att ungdomarna kan skaffa sig en god grundläggande kompetens och att de ges insikter i nödvändigheten att hela tiden lära nytt och att vara förändringsbenägen. Mycket talar för att ungdomarna blir bättre förberedda för en föränderlig omvärld om de har en bredare utbildning och att den mest specialiserade utbildningen därmed bör ske efter gymnasieskolan, i eftergymnasial utbildning eller i en anställning. Genom en bred grundutbildning har ungdomar fler valmöjligheter inledningsvis och en möjlighet att vid behov byta verksamhetsfält.

Det finns också företeelser i dagens gymnasieskola som kritiserats och gör en förändring av strukturen angelägen. Till dessa

hör fragmentiseringen och betygsstressen som menligt inverkar på elevers möjligheter att få djup och överblick i sina kunskaper.

Gymnasiekommittén har fått direktiv från regeringen i tre omgångar (bilaga 1, 2 och 3). Under arbetet har kommittén haft kontakter med företrädare för många olika delar av samhälls- och arbetsliv, bl.a. i form av referensgrupper och upprepade arbetsmanträden. Kommittén har också samarbetat med andra kommittéer, särskilt Skollagskommittén.

Dagens unga – en individualiserad och solidarisk generation

Kommitténs uppdrag har varit att utifrån förändringar i samhälle och arbetsliv analysera och lägga förslag till hur den framtida gymnasieskolan bör struktureras. En naturlig första utgångspunkt har varit att söka kartlägga hur dagens unga generation resonerar, vilka värderingar de omfattas av och vilka krav och förväntningar de har på skolan. Att ge sig på att göra en sådan beskrivning är en grannliga uppgift, bl.a. eftersom det finns en uppenbar risk att man utgår från egna värderingar och hur det var att vara ung då, när man själv gick i skolan. I kapitel 2 Dagens unga – en individualiserad och solidarisk generation redovisar kommittén en del av den forskning som finns på området.

Värderingar är, till skillnad från attityder, trögrörliga och förändras relativt långsamt över tid. Vi kan se att det som dagens unga tycker är viktigt, t.ex. familj, boende och en fast anställning, också är sådant som den äldre generationen värderar högt. Samtidigt kan man se en viss förskjutning mot att fritid i dag värderas högre medan förvärvs- och karriärbetingade värden har förskjutits nedåt. Globaliseringen har påverkat ungdomarna och bl.a. lett till att de, jämfört med tidigare generationer, har ett större engagemang för frågor som rör världen än nationen. De är samtidigt mer individualistiska och självständiga. Den aktuella ungdomsforskningen visar att relationerna mellan klass, kön och etnicitet blir alltmer komplexa och leder till en differentiering av ungdomskulturen. Det finns inte längre något som kan betecknas som *mainstream* och följaktligen inte heller något som kan kallas *alternativ*. Många olika tendenser finns samtidigt.

Den genomsnittliga utbildningstiden har successivt förlängts och dagen unga är en utbildningsmedveten generation som är väl inför-

stadd med betydelsen av utbildning och behovet av återkommande sådan under förvärvslivet. Forskning på området visar att ungdomar med fullföljd treårig gymnasieutbildning har betydligt större chans att få ett arbete och en genomsnittligt högre lön än de som saknar utbildning på motsvarande nivå.

Ungdomar är i stort sett nöjda med valmöjligheterna i dagens gymnasieskola. Däremot är de kritiska till den många gånger bristfälliga informationen som de fick inför valet till gymnasieskolan.

Arbetslivets framtida behov av kompetens

En av utgångspunkterna för kommitténs överväganden har varit en analys och bedömning av den framtida arbetsmarknaden samt vilka krav detta ställer på gymnasieskolans utbildningar och deras innehåll. Historiskt har det visat sig svårt att förutse kompetensbehoven, något som har bekräftats också i detta utredningsarbete. Prognoserna pekar åt olika håll och även om det går att ange vissa tillväxtbranscher, exempelvis inom den privata tjänstesektorn, är det svårt att förutsäga exakt vilken kompetens som kommer att efterfrågas.

Det tycks vara tre förhållanden som de flesta forskare, statistiker och prognosmakare är överens om. Det ena är att ett land med en välutbildad befolkning har konkurrensfördelar i förhållande till länder som inte har det och att investering i utbildning är en av de mest effektiva metoderna för att skapa tillväxt i ett land. Det andra är att personlig framgång ofta – men inte alltid – står i relation till hur hög utbildning en individ har. Det omvända gäller också. Ju lägre utbildning, desto större är risken för att bli och förbli arbetslös. Det tredje förhållandet är att kunskapskraven i arbetslivet kommer att fortsätta öka.

Det är i dag en realitet att vi tagit steget ur industrisamhället och in i tjänstesamhället. Nästan fyra av fem yrkesverksamma svenskar arbetar på arbetsplatser som uteslutande producerar någon form av tjänster. En allmän bedömning är att tillväxten av jobb sannolikt kommer att ske i tjänstesektorn eller genom en förening av industriproduktion och tjänsteverksamhet. För allt fler jobb efterfrågas högskoleutbildning. Likväl råder, och kommer att råda, arbetskraftsbrist inom områden där yrkesförberedelse från gymnasieskolan är en tillräcklig, och nödvändig, förberedelse. När det gäller de egensysselsatta, exempelvis inom olika hantverksyrken,

finns många områden där efterfrågan är långt större än tillgången på utbildade personer. Detta gäller även den kommunala sektorn där bristen på utbildad personal för närvarande ökar. Enligt AMS tenderar bristen på arbetskraft med hälso- och sjukvårdsutbildning att fortsätta öka för att på lång sikt bli mycket omfattande.

Generellt har det skett stora förändringar i hur man organiserar arbetet på företagen. Genomgående ställs nya och högre krav på medarbetarnas förmåga till helhetssyn och initiativförmåga. Om man ser till ett yrke över tid är det uppenbart att det också skett stora förändringar i innehåll, kunskapskrav och uppgiftsprofil. I många yrken – med undantag för dem med krav på licens eller behörighet – kan de yrkesspecifika kunskaperna läras på plats, men en bra och grundläggande utbildning är nödvändig för att ta till sig dem effektivt och för att den enskilde skall kunna utveckla sitt jobb. Otvetydigt är att behovet av generella kunskaper ökar, dock inte i samma takt och med samma kompetensprofil inom alla yrken eller branscher.

De generella kompetenser som efterfrågas gäller i första hand baskunskaper i att läsa, skriva och räkna, men också generella kunskaper som är gemensamma för alla utbildningar. Som exempel kan nämnas entreprenörskap, miljökunskap, språk, kommunikativ förmåga, förmåga att lära om och lära nytt samt problemlösningsförmåga. I den internationella diskussionen görs olika försök att identifiera och mäta de nyckelkvalifikationer som det moderna arbetslivet och samhället behöver.

Givet att gymnasieutbildningen skall ge en god grund för etableringen på arbetsmarknaden är det viktigt att ungdomarna får med sig breda, generaliserbara kunskaper som också är påbyggbara. Detta behöver inte stå i något motsatsförhållande till ungdomars behov av att få specialisera sig inom ett område som de är intresserade av. Många av de kompetenser som efterfrågas är sådana som uppnås i förhållande till ett visst innehåll. Man lär sig samarbeta och lösa problem medan man arbetar med innehållet i exempelvis en kurs i ett yrkesämne. Den framtida gymnasiala yrkesutbildningen bör dock, enligt kommitténs uppfattning, snarare förbereda eleverna för ett yrkesområde än för ett speciellt yrke.

Gymnasieskolans uppdrag

Gymnasieskolan har länge varit den skärningspunkt där grundutbildning, vidareutbildning och arbetsmarknad möts. Kommittén diskuterar i kapitel 5, Gymnasieskolans uppdrag, om uppdraget behöver formuleras om utifrån hur samhälls- och arbetsliv har förändrats.

Gymnasieskolans övergripande kunskapsuppdrag är att aktivt skapa förutsättningar för att eleverna skall tillägna sig och utveckla kunskaper. Genom olika samhällsförändringar och teknikutveckling har förutsättningarna för att inhämta fakta, att utveckla förståelse, färdigheter och förtrogenhet, förändrats. Därigenom har också arbetet för både lärare och elever påverkats, något som lett till att skolans kunskapsuppdrag kan behöva revideras.

Gymnasieskolans traditioner har sina rötter i ett helt annorlunda samhällsuppdrag än dagens och morgondagens. I industrisamhällets skola kunde man genom en grundutbildning i ungdomsåren lära sig vad man behövde använda i resten av sitt yrkesaktiva liv. Detta är inte möjligt i vår tid. Som arbetslivet utvecklats efterfrågas i allt högre utsträckning problemlösningsförmåga, kreativitet, flexibilitet, självständighet och ansvarsförmåga. Detta ställer i sin tur krav på gymnasieskolan som en lärande kultur, som främjar reflektion och aktivt förhållningssätt hos eleverna.

Arbetslivets krav på hela självständiga människor avviker inte från vad vi behöver för att leva ett fullvärdigt liv utanför arbetet och för en vidareutveckling av våra demokratiska institutioner. Den största utmaningen framöver ligger sannolikt i en tankevända kring skolans roll i samhället. Skoltiden är en stor och viktig del av elevernas liv och de har berättigade krav på livskvalitet och personlig utveckling i skolan. Idén om livslångt lärande kan endast uppnås om skolan kan göras till en plats dit eleverna är ivriga att gå.

En relevant fråga är om de förändringar som skett i arbets- och samhällsliv ställer nya eller oförenliga krav på skolan. Man kan t.ex. fråga sig om regeringens målsättning om fler högskoleutbildade står i något motsatsförhållande till de krav som arbetslivet ställer när det gäller graden av specialisering. Kommittén menar att svaret på denna fråga måste vara nekande, främst utifrån att kunskapskraven i arbetslivet successivt stegrats och ändrats. Kunskapsuppdraget har således ändrats utifrån hur kvalifikationskraven förskjutits till förmån för breda och mer generella kompetenser. Ett önskemål om bredare utbildningar måste rimligen leda till att

eleverna i allmänhet inte når lika långt i specialisering som tidigare. Det tar emellertid inte precis lika lång tid att lära sig alla yrken och vi får således acceptera att eleverna kommer att nå olika långt i sin specialisering framöver.

Utvecklingen mot ett allt mindre förutsägbart samhälle leder till att gymnasieskolan får en allt viktigare roll som något sammanhållande, en social arena och en gemensam referensram. Vi ser i dag en gymnasieskola där kön, social bakgrund och föräldrars utbildningsnivå alltjämt är styrande när det gäller hur ungdomar väljer. Ungdomar med föräldrar med låg utbildningsnivå är tillsammans med ungdomar med invandrarbakgrund överrepresenterade på gymnasieskolans individuella program. Kommittén menar att det finns ett stort behov av att hålla diskussionen om gymnasieskolans kompensatoriska uppdrag levande i kommuner och på skolor. Arbetet med detta måste ges såväl tid som resurser och målet måste vara att utplåna den koppling som i dag finns mellan studieframgång och socialgrupp.

Kommittén anser att gymnasieskolan bör framhållas som något viktigt i sig, något som ger eleverna gymnasial kompetens. Som skollagen är formulerad i dag beskrivs snarare målgruppen för verksamheten än själva uppdraget. Gymnasieskolans syfte, dvs. att ge eleverna förutsättningar att utveckla kunskaper, bidra till deras personliga utveckling, ge en god grund för ett aktivt deltagande i samhällslivet, fortsatta studier samt för yrkesverksamhet bör tydligt framgå i den nya skollagen.

Erfarenheter av dagens gymnasieskola

Erfarenheter från de tio år det nuvarande programgymnasiet existerat redovisas i form av statistik och utvärderingar i kapitel 6. Den största strukturella reformen var införandet av en kursutformad gymnasieskola, som innebar att ett stort antal större eller mindre kurser kunde kombineras till 17 program. Fördelarna med kursutformningen är att eleverna får möjlighet att välja kurser, vilket kan ge dem en önskad profil på utbildningen och göra dem mer motiverade för sina studier. Skolverket har emellertid i sin sammanfattande analys av reformen konstaterat: "Koncentrationen på kursen gjorde att reformen kom att definieras utifrån verksamhetens minsta del. Helheten och syftet med reformen gick därmed

förlorad.” Kommittén slutsats är att en större helhet i utbildningen måste åstadkommas genom den nya strukturen.

I dag finns det en tydlig uppdelning i mer studieförberedande och mer yrkesförberedande program. Gymnasiekommittén finner att det är olyckligt att en sådan uppdelning av elever sker så tidigt i utbildningen och vill skapa en struktur som inte sorterar eleverna redan från början. Varje år startar 20 000–25 000 elever om i första året i gymnasieskolan, oftast på ett nytt program. Den nya strukturen bör förebygga en del av dessa felval. Också den tydliga uppdelningen på flick- och pojkprogram bör undvikas.

Det finns en social snedrekrytering till gymnasieskolans mer studieförberedande program, som också resulterar i en snedrekrytering till högskolan. En rad undersökningar har visat att individens studieförutsättningar i stor utsträckning kan påverkas genom utbildningsinsatser. Det får därför betraktas som ett misslyckande att det trots reformarbetet på 1990-talet finns stora skillnader mellan olika socialgrupper, i t.ex. matematikprestationer, vilka är avgörande för många högre studier.

Gymnasiekommittén ser allvarligt på att så många elever avslutar sin skolgång utan att ha fått ett slutbetyg, inte minst med tanke på att detta minskar möjligheterna att senare fortsätta till högre utbildning. Ungefär var fjärde elev står utan fullständiga betyg ännu fyra år efter skolan. Det verkar också som det numera ingår i många elevers planer att fortsätta sina studier på komvux. Gymnasieutbildningen tenderar härigenom att bli fyra- eller fem-årig. Kommitténs uppfattning är att en större andel av eleverna än i dag bör klara av sina studier inom ramen för den treåriga gymnasieskolan.

Det individuella programmet omfattar i dag ungefär 9 procent av en årskull och ungefär 14 procent av dem som går första året i gymnasieskolan. I högre årskurser är det däremot ett av de mindre programmen med mindre än 2 procent av eleverna. IV ökade markant när nya behörighetskrav, godkända betyg i svenska, engelska och matematik, infördes 1998.

Tre år efter gymnasieskolan bedömer 40 procent av dem som gått ett program med krav på APU att de har ett målyrke, dvs. ett yrke som ligger i linje med det de utbildats för. Ytterligare 32 procent hade ett annat yrke. Omkring 10 procent bedriver studier. För elever som gått program utan krav på APU är siffrorna nästan de omvända, 63 procent har börjat högskolestudier inom fyra år.

Trots de problem som finns i gymnasieskolan i form av stress och avbrott är ändå ungdomarnas bedömning av sin gymnasietid övervägande positiv. Oavsett vilket program de gått är de tillfreds eller mycket tillfreds med att de fått lära sig arbeta självständigt i gymnasieskolan.

Kunskap, kompetens, kärnämnen

Det är enligt Gymnasiekommitténs mening avgörande att alla elever i gymnasieskolan skaffar sig en minsta gemensam kunskapsbas utöver den de fått i grundskolan. Därigenom läggs grunden för en ökad förståelse och samverkan mellan eleverna som de kan bära med sig in i vuxenlivet. Kärnkunskaperna kan hjälpa eleverna att genomskåda den värld de är en del av och ge dem redskap att orientera sig i den. Skall gymnasieskolan förbereda eleverna för att kunna hantera situationer i framtiden, som inte kan förutses, måste skolan bidra till att utveckla elevernas förmåga att lära från nya situationer, att kunna urskilja vad som är kritiskt och väsentligt samt handla efter det.

Gymnasieskolan uppdrag tycks alltmer handla om att skapa förutsättningar för att olika förmågor utvecklas hos ungdomarna. Det kan gälla allmänna förmågor som samarbetsförmåga, ansvarstagande, initiativförmåga, flexibilitet, reflekterande attityd, förmåga att kunna arbeta under osäkerhet, förmåga att söka, bearbeta och kritiskt granska information, kommunikativ förmåga, problemlösningsförmåga, kreativitet samt förmåga att lära. Dessa förmågor eller kompetenser kan inte utvecklas fritt från ett kunskapsinnehåll. Kompetenserna hänger samman med en situation och utvecklas i förhållande till ett ämnesinnehåll.

Kommittén diskuterar olika sätt att se på vad ett kärnämne är, men anser att det även i fortsättningen skall finnas kärnämnen som är definierade som kurser med urskiljbara mål och med en viss omfattning. Att kärnämneskurserna har ett omfång uttryckt i gymnasiepoäng får emellertid inte i framtiden lika litet som i dag betyda att alla elever skall ha samma kvantum undervisning. För de elever för vilka kärnämneskursen är första steget i ett karaktärsämne bör ämnet planeras med hänsyn till hela förloppet. Andra elever kan behöva både en annan uppläggning och mera tid.

Kärnämnenas totala omfång är i sig ett problem. Å ena sidan finns det höga ambitioner att ge alla en god grund för sitt kom-

mande liv i alla dess aspekter, å andra sidan måste det finnas ett tillräckligt stort utrymme kvar för det individuella valet och för de kunskaper i karaktärsämnen som eleverna behöver.

Kommittén diskuterar också om man skall markera att kärnämnen och karaktärsämnen skall integreras så långt möjligt genom att ändra benämningarna till *tillämpad* engelska, matematik osv. Kommittén stannar dock för att dagens benämningar skall användas även i fortsättningen. Kommittén diskuterar vidare eventuellt nya kärnämnen som exempelvis etik och moral.

Sammanfattningsvis föreslår kommittén samma kärnämnen som i dag med samma omfång som i dag, men med tillägg av en kurs i historia på 50 gymnasiepoäng. Historia bör huvudsakligen ha två syften. Dels skall ämnet ge en bakgrund till förståelsen av vår egen tid. Dels skall ämnet ge vissa insikter i kritiskt tänkande och granskning av uppgiftskällor. Naturkunskap är även fortsättningsvis ett kärnämne på 50 poäng. För att naturkunskapen skall få en större tyngd föreslår kommittén att ett naturvetenskapligt perspektiv skrivs in i sektorsmålen för samtliga sektorer.

Utgångspunkter för en ny struktur

För att finna utgångspunkterna för en ny struktur för gymnasieskolan analyserar Gymnasiekommittén ungdomars situation i samhället i dag samt arbetslivets krav på kompetens. Gymnasieskolans uppdrag såsom det framstår i skollag och läroplan har också analyserats i ett föregående kapitel. Utvärderingar och statistik rörande den nuvarande gymnasieskolan redovisas i kapitlet Erfarenheter av dagens gymnasieskola. Slutsatserna från dessa fyra inledande kapitel bildar grunden för de fortsatta överväganden som görs här för att komma fram till en ny struktur. I utredningsdirektiven finns punkter som direkt pekar mot strukturella förändringar, t.ex. kravet på bredare ingångar i gymnasieskolan.

Utgångspunkter för en ny struktur för gymnasieskolan sammanfattas av kommittén i följande punkter:

- Gymnasieskolan skall upplevas som något nytt.
- Gymnasieskolans struktur skall underlätta ett förverkligande av gymnasieskolans uppdrag.
- Den framtida gymnasieskolans struktur och mål skall bidra till en utveckling av arbetsformerna.

- Den framtida gymnasieskolan skall förutse och beakta förändringar i samhälle och arbetsliv som har konsekvenser för människors behov av kompetens.
- Alla studievägar i den framtida gymnasieskolan skall ha utrymme för en gemensam kärna av kunskaper och för karaktärsämnen.
- Gymnasiutbildningen skall ge grunden för bredare kompetensområden.
- I den framtida gymnasieskolan skall fokuseringen på delar tonas ner till förmån för helheten.
- Gymnasiutbildningen skall vara i princip minst 3-årig.
- Strukturen skall ge utrymme för lokala variationer.
- Strukturen skall vara flexibel och också innehålla möjligheter till individuella lösningar.
- Eleverna skall ha möjlighet att göra individuella val.
- Strukturen skall underlätta elevernas inflytande.
- Alla elever bör få möjlighet till lärande i arbetsliv och samhälle.
- Gymnasieskolans struktur skall bidra till en jämnare fördelning av pojkar och flickor samt av elever med olika social och etnisk bakgrund på de olika studievägarna.
- Den nya strukturen skall leda till breddad rekrytering till högskolan.

Den framtida gymnasieskolans struktur

Gymnasiekommittén föreslår en struktur för den framtida gymnasieskolan som utgår från dagens gymnasieskola och som samtidigt innebär en vidareutveckling av denna. Strukturen bygger på en princip om successiva val. Eleverna skall ha stora möjligheter att välja – och få sina val tillgodosedda – samtidigt som utbildningen blir mera sammanhållen än den är i dag. Den struktur som föreslås för den framtida gymnasieskolan skall gälla såväl kommunala som enskilda skolor, dvs. de som nu kallas fristående skolor, vilka har offentligt stöd.

Gymnasiekommitténs motiv för förslaget om en struktur med successiva val är att eleverna i en sådan gymnasieskola kan få ett bättre underlag för sina studieval och kan skjuta upp vissa val tills de kunnat få mera kunskap om vilka alternativ det finns att välja mellan och vad dessa innebär.

Kommittén föreslår åtta ingångar till gymnasieskolan. Dessa är Servicesektorn, Individ- och samhällssektorn, Kultur- och kommunikationssektorn, Ekonomi- och samhällssektorn, Bygg- och fastighetssektorn, Natur- och samhällssektorn, Teknik- och produktionssektorn samt Teknik- och designsektorn. I kapitel 9 redovisar kommittén sina motiv för förslaget om sektorer.

Servicesektorn riktar sig till ungdomar som är intresserade av ett utåtriktat arbete inom tjänstesektorn, dvs. den sektor som för närvarande ensam svarar för nästan tre fjärdedelar av sysselsättnings-tillväxten. Exempel på framtida yrkesområden är arbeten inom restaurang, hotell, turistnäring, teknisk support, kundtjänst, handel, person- och varutransporter. Hantverk där service är en viktig utgångspunkt hör också hit.

Individ- och samhällssektorn riktar sig till elever som vill arbeta med och för människor. Denna del av arbetsmarknaden kommer att ha stora och växande rekryteringsbehov under lång tid framöver. Exempel på framtida yrkesområden är dels arbeten inom polisväsendet, hälso- och sjukvården, dels arbeten inom förskola, skola och socialtjänst. Hantverk som innebär arbete med människor kan ligga här.

Kultur- och kommunikationssektorn riktar sig till elever som är intresserade av att utveckla sina kunskaper inom kultur, humaniora, språk och media, antingen tekniskt – praktiskt eller mera teoretiskt. Konsthantverk hör hit.

Ekonomi- och samhällssektorn riktar sig till ungdomar med ett brett samhällsvetenskapligt intresse och syftar bl.a. till att utveckla förmågan att förstå sambanden mellan ekonomi och samhällsvetenskap, att utveckla redskap att formulera, analysera och lösa problem. Utbildningen avser också att belysa internationella frågor.

Bygg- och fastighetssektorn riktar sig till elever som har ett intresse för praktisk byggverksamhet, arkitektur och samhällsplanering. Sektorn förbereder för arbeten inom planering/projektering, produktion och förvaltning av byggnader och infrastruktur i form av vägar m.m. samt olika bygghantverk.

Natur- och samhällssektorn riktar sig till elever med intresse för naturvetenskaper, människan, samhället, ekologi och våra naturresurser. Exempel på framtida yrkesområden är hela det naturvetenskapliga och matematiska fältet, med yrken som exempelvis läkare, lärare, forskare, miljö- eller systemvetare, där gymnasie-studierna förbereder för studier i högskolan. Sektorn vetter också mot hela skogs- och naturbruksnäringen, där det ibland kan vara

möjligt att få en anställning direkt efter studierna i gymnasieskolan, men där det också kan krävas eftergymnasiala studier för dem som vill bli t.ex. agronomer, lantmätare, hortonomer eller veterinärer.

Teknik- och produktionssektorn riktar sig till elever som är intresserade av kunskaper inom industriell produktion, underhåll, service och installation. Också hantverk med teknisk anknytning omfattas. Ekonomiskt är den varuproducerande industrin en väsentlig del av det svenska samhället. Kännetecknande för verksamhetsområdet är ett ständigt utvecklat teknikinnehåll och en vidgad teknikspridning och specialisering. Utbildningen ger en grundläggande yrkesförberedande teknisk kompetens.

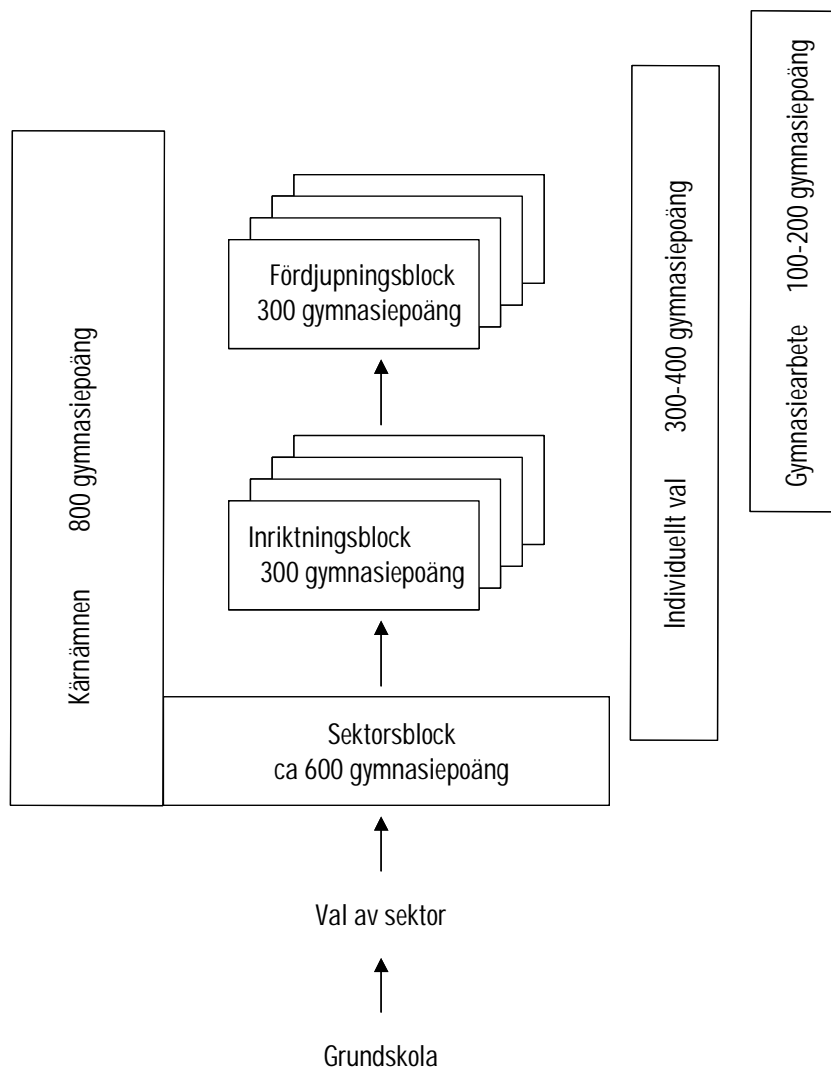
Teknik- och designsektorn riktar sig till elever som är intresserade av en tvärvetenskaplig utbildning med tonvikt på nyskapande teknik. Utbildningen syftar till att stimulera intresset för teknik och teknikutveckling, något som innefattar ett samhällligt, humanistiskt perspektiv där även det estetiska tänkandet är en viktig del.

Kommitténs förslag om individuell studiegång redovisas längre fram i kapitlet.

Strukturmodellen

Efter en bred ingång i var och en av sektorerna följer en successiv specialisering genom val av block. Var och en av sektorerna organiseras i minst fem delar, ett sektorsblock, ett inriktningsblock, ett fördjupningsblock, elevens individuella val samt Gymnasiearbete. Varje elevs studier innefattar också såsom nu kärnämnen, vilka i möjligaste mån skall integreras med studierna i de olika blocken men de ingår inte i blocken.

Här följer en figur som visar kommitténs förslag till struktur. I denna anges också hur många gymnasiepoäng vart och ett av inslagen i studiegången kommer att omfatta enligt kommitténs förslag.

Gymnasiekommitténs ambition är att den framtida gymnasieskolan skall ha en fast yttre struktur som ger stadga i studiegången och underlättar valprocessen men som inåt ger incitament till en utveckling av undervisningen samt valfrihet och nya kombinationsmöjligheter för eleverna. Kommittén föreslår därför att kurser inordnas i block.

Genom blocksystemet kommer eleverna att veta att de får en utbildning som ger förberedelse för vissa högskolestudier eller för arbete inom vissa delar av arbetsmarknaden. Också för avnämarna kommer det att vara tydligare vilken kompetens eleverna har med sig från gymnasieskolan. Blocken torde därmed likna det som i dag motsvaras av inriktningar och tidigare av grenar.

Det som kommittén dessutom eftersträvar med block – och som inte automatiskt uppstår genom ett utbud av kurspaket – är att det skapar större förutsättningar för samarbete mellan ämnesområden och lärare, och därmed att eleverna får ett bättre sammanhang i studierna. Blocken bör därför konstrueras så att de ger impulser till ämnesövergripande arbetsformer.

Studierna inom var och en av sektorerna inleds med ett sektorsblock. Kommitténs avsikt är att eleverna härigenom skall få kunskaper som hänför sig till en bredare sektor av arbetsmarknaden än vad dagens jämförelsevis specialiserade program ger.

De inledande sektorsblocken bör bestå av integrerade karaktärsämneskurser som ger kompetenser gemensamma för de delar av arbetsmarknaden och för de högskolestudier som resterande del av studiegången i gymnasieskolan avser att förbereda eleven för. Det för respektive sektor gemensamma blocket skall *både* fungera som en introduktion till studierna inom hela sektorn *och* ge en grund för elevernas val av inriktningsblock. Respektive sektorsblock kan därför också komma att innehålla ”riktade” karaktärsämnen, dvs. sådana som siktar mot inriktningsblocken inom respektive sektor och som därför kan vara alternativa.

Sektorsblocket skall således innehålla det som utifrån dessa ambitioner bör vara gemensamt inom sektorn och som det är lämpligt att eleverna möter under inledningen av sina studier. Någon eller några kärnämneskurser bör också studeras samtidigt med sektorsblocket, eftersom de behövs som en grund för de fortsatta studierna inom sektorn.

Det är viktigt att eleverna får påbörja sina studier av karaktärsämnen under den första tiden i gymnasieskolan. Det finns två skäl för det. Det ena är att eleverna oftast valt en utbildning av intresse för vissa ämnesområden och det är avgörande för deras studieframgång att det är med dessa som studierna börjar. Det andra skälet är att sektorsblocket syftar till att ge breda grundkunskaper inom sektorn.

Sektorsblocket omfattar tillsammans med kärnämnen elevernas första studieår. Proportionerna mellan karaktärsämnen och kärnämnen kommer att variera från sektor till sektor. Under den andra terminen väljer eleverna sitt inriktningsblock. Genom att eleven bestämt sig för en inriktning kan senare delen av elevens studier i sektorsblocket anpassas till valet. Det betyder att det första studieåret inte är fullt ut gemensamt för alla eleverna inom sektorn.

Inriktningsblocket bygger vidare på de kunskaper eleven tillägnat sig under sektorsblocket och utgör i normalfallet det andra steget under elevens studiegång. Det innehåller antingen ämnen riktade mot en något precisare del av arbetsmarknaden än vad sektorsblocket gör eller ämnen som kan leda vidare till eftergymnasiala studier.

Inriktningsblock skall innehålla en eller flera karaktärsämneskurser på sammanlagt 300 gymnasiepoäng. Block som innehåller yrkeskurser skall helt eller delvis kunna arbetsplatsförläggas. Samtidigt studerar eleverna kärnämneskurser.

Inriktningsblocken kommer att kunna vara sammansatta på olika sätt.

Kommittén redovisar i kapitlet Innehållet i de åtta sektorerna, exempel på inriktningsblock som kan finnas i den framtida gymnasieskolan. För ett definitivt förslag om inriktningar fordras ett kursplanearbete, som bör ankomma på Skolverket. Kommittén förutsätter att regeringen skall fastställa vilka nationella inriktningar som skall finnas.

Utöver nationellt beslutade inriktningsblock kan det finnas lokalt beslutade inriktningsblock. Dessa skall bestå av nationellt fastställda kurser som kombineras på ett annat sätt än de nationellt beslutade inriktningsblocken. De bör kunna komma till på initiativ av enskilda elever, lärare, skolledare, företrädare för den lokala arbetsmarknaden eller det universitet eller den högskola med vilken kommunen samarbetar i ett regionalt utvecklingscentrum. Härigenom skapas betydande utvecklingsmöjligheter för skolorna.

Det kommer att finnas inriktningsblock som kan vara en lämplig fortsättning på sektorsblocket inom flera sektorer. Till vilken sektor det knyts bör avgöras av respektive huvudman. Man kan uttrycka det så att inriktningsblocken inte "ägs" av en sektor på det sätt som inriktningarna hör till ett program i dagens gymnasieskola.

Som namnet antyder avser *fördjupningsblock* att ge eleverna fördjupade kunskaper inom de ämnes- eller yrkesområden som eleverna påbörjat genom sina studier i sektorsblocket och inriktningsblocket. Fördjupningsblocken bör omfatta 300 gymnasiepoäng. Samtidigt studerar eleverna kärnämnen.

Det bör också kunna finnas lokalt beslutade fördjupningsblock.

Liksom inriktningsblock skall också fördjupningsblock som innehåller yrkeskurser kunna förläggas till en arbetsplats. Det bör också vara möjligt att arbetsplatsförlägga hela fördjupningsblocket.

Det för varje elev *individuella valet* består av en eller flera kurser på sammanlagt 300 eller 400 gymnasiepoäng. I detta fall är det eleven som avgör sammansättningen av kurser och omfattningen (se nedan om omfattningen av Gymnasiearbetet).

Syftet med det individuella valet är att eleven skall kunna få vanliga eller ovanliga kombinationer i förhållande till de tidigare studierna eller en ytterligare fördjupad kompetens inom tidigare studerade ämnen/yrkesområde. Ett annat alternativ är att eleven använder det individuella valet för att studera ämnen som krävs för det som nu heter särskild behörighet för någon högskoleutbildning eller för att tillgodose ett annat individuellt intresse.

Gymnasiekommittén föreslår att eleverna gör ett *Gymnasiearbete*, med det nuvarande projektarbetet som förebild, som bör omfatta minst 100 och högst 200 gymnasiepoäng (jämför det individuella valet som föreslås omfatta 300–400 gymnasiepoäng). Det är eleven som avgör om Gymnasiearbetet skall omfatta 100 eller 200 gymnasiepoäng.

Planeringen av Gymnasiearbetet bör påbörjas under det andra studieåret och genomföras i anslutning till det område eleven väljer som fördjupning. Gymnasiearbetet kommer att kunna vara av olika karaktär beroende på om en elev fördjupar sig inom ett yrkesfält eller om det t.ex. är ett utredningsarbete inom "akademiska" ämnesområden. Om en elev samarbetar med andra elever när han eller hon genomför sitt Gymnasiearbete måste det gå att urskilja vad den enskilde eleven gjort. Ett system med opposition mellan elever om deras Gymnasiearbete bör ingå.

På samma sätt som projektarbetet i dag bör Gymnasiearbetet bedömas av fler än en lärare, t.ex. av en lärare och en medbedömare från högskolan respektive från relevant del av arbetsmarknaden.

Innehållet i de åtta sektorerna

Kommittén utgår från att innehållet i sektorerna kommer att fastläggas genom att sektorernas och inriktningsblockens namn anges i lag respektive förordning. Det närmare innehållet kommer sedan att preciseras genom Skolverkets kursplanarbete. Kommittén belyser sina intentioner med de åtta sektorerna genom att i kapitel 10, Innehållet i de åtta sektorerna, beskriva ett tänkt innehåll. Varje sektor bör ha sektorsmål eller en motsvarande text som anger de kompetenser som är särskilt viktiga för sektorn ifråga. En sektor hålls inte bara samman av sektorsmålen utan också av det gemensamma sektorsblocket under första året.

För de åtta sektorerna anges förutom ett huvudsakligt innehåll också tänkbara inriktningsblock och exempel på tänkbara fördjupningsblock. Totalt nämns 35 olika inriktningsblock av vilka en del kan förekomma på flera sektorer. Hantverk är ett inriktningsblock som kan finnas på de flesta sektorer. Lokalt kan man "låna" ett inriktningsblock från en annan sektor och införliva det. Ett sådant lån ökar bredden i sektorn och möjliggör otraditionella kombinationer.

Studie- och yrkesvägledning utgör ett viktigt inslag för att ge gymnasieskolans elever resurser att orientera sig på en föränderlig och alltmer kunskapsintensiv arbetsmarknad. Vägledning, information och annat stöd behövs inför det successiva valet, om tiden i gymnasieskolan skall bli en bra förberedelse inför inträdet i arbetslivet. Studie- och yrkesvägledning är ett gemensamt ansvar för skolans olika befattningshavare för vilket rektorn har huvudansvaret. Olika personalkategorier måste samverka, varvid vägledaren bör ha en strategisk roll.

Kunskapens byggstenar

Utgångspunkten i kapitel 11 Kunskapens byggstenar är dagens 854 kurser som är organiserade i 132 olika ämnen. Gymnasiekommitténs ambition är att skapa en sådan struktur att helheten snarare än delarna framhävs. Kommittén menar att det behövs byggstenar motsvarande dagens kurser för att bygga upp strukturen. Däremot behöver dessa byggstenar inte se ut som dagens kurser och inte ha samma omfattning som de. Tvärt om bör de ha en större omfattning än vad dagens kurser vanligtvis har. Den minsta enheten bör i

de flesta fall motsvara åtminstone en månads heltidsarbete, dvs. minst 100 gymnasiepoäng.

Sektorsblocken kommer vanligen att omfatta 600 poäng. Det lämnar ett utrymme om 200 poäng kärnämnen under första året. Kärnämnen bör integreras med sektorsblocket till ett gemensamt första år och utgöra en helhet för eleverna. Inom ramen för sektorsblocket kan också finnas alternativa kurser som knyter an till de kommande inriktningarna.

Inriktningsblockens uppgift är att ge kunskaper inom ett mera avgränsat kunskapsområde. Den tänkta omfattningen är 300 poäng. Inriktningsblocket kan bestå av en, två eller tre kurser. Kommittén föreställer sig att många av inriktningsblocken på yrkessidan kommer att bestå av en kurs på 300 poäng. På inriktningsblock som syftar till en särskild behörighet i högskolan kommer det att vara vanligare med tre 100-poängskurser.

Fördjupningsblockens syfte är att ge mer specialiserade kunskaper inom ett område. De kan vara knutna till ett bestämt inriktningsblock, en bestämd sektor eller mera allmänna, t.ex. studieförberedande. Omfattningen är densamma som för inriktningsblocken, dvs. 300 poäng, vilket innebär att de i teknisk mening är utbytbara.

Lokala kurser har visat sig ha en mycket varierande kvalitet. De skapar också problem för elever som i efterhand vill göra prövning på en sådan kurs, eftersom de inte alltid går att återskapa. Gymnasiekommittén föreslår därför att lokala kurser inte skall finnas i fortsättningen. Kommittén vill betona att det lokala initiativet inte försvinner med de lokala kurserna. Möjligheten till lokala profileringar inom ramen för de nationella kurserna är redan stor i dagens system och förväntas bli större i framtiden. När det finns ett genuint behov av en ny kurs i gymnasieskolan bör man lokalt ta initiativ till att denna fastställs som nationell kurs av Skolverket med den kvalitetsgaranti detta innebär.

Betyg och examen

Gymnasiekommittén har haft i uppdrag att utreda och föreslå *om och hur* ett ämnesbetygssystem kan införas i gymnasieskolan och gymnasial vuxenutbildning. Kommittén skall utforma ett förslag som, med bibehållande av nuvarande antal betygssteg, minskar betygsstressen i den gymnasiala utbildningen och skapar förutsätt-

ningar för en bättre helhetssyn på elevernas kunskapsutveckling”. Gymnasiekommittén tolkar sitt uppdrag så att ett förslag om den framtida gymnasieskolans struktur och därmed sammanhängande frågor också innefattar ett för den kommande gymnasieskolan passande betygssystem.

Gymnasiekommittén sammanfattar sin syn på förändring av betygssystem på följande sätt.

För det första skall en ändring av gällande betygssystem vara *nödvändig som en konsekvens av andra förändringar och därmed lätt att motivera för såväl lärare som elever och deras föräldrar*.

För det andra skall betygssystemet *anpassas till gymnasieskolans struktur*. I detta fall innebär det att kommitténs förslag till betygssystem skall utgå från den struktur för den framtida gymnasieskolan som kommittén föreslår, dvs. att utbildningen organiseras i block som består av en eller flera kurser.

För det tredje är det en fördel om betygssystemet också är tillämpligt för *gymnasial vuxenutbildning*, eftersom det underlättar för elever som vill bygga på sina gymnasiestudier i komvux. För gymnasial vuxenutbildning är ett bibehållande av kursbetygen angeläget. Principen för vuxna studerande är att de måste kunna studera endast den *del* av ett ämne, dvs. den kurs, som de behöver och vid den tidpunkt som är lämplig för dem.

För det fjärde skall en förändring av betygssystemet ske med så lång *framförhållning* att det finns nödvändiga förutsättningar för genomförandet. Det innebär att Skolverket skall hinna göra betygskriterier och eventuellt allmänna råd. Det skall finnas tid för skolor, skolledare och lärare att bli förtrodda med systemet. Det skall finnas tid för högskolesystemet att anpassa reglerna såvida betygen skall användas för behörighetsbedömningar och urval och för att göra dessa regler kända för dem som kommer att bli föremål för dem.

Gymnasiekommitténs förslag är, att eftersom gymnasieskolan även framgent består av kurser, att kursen utgör grunden för betygsättning. Samtidigt blir kurserna mera omfattande än i dagens gymnasieskola – endast undantagsvis mindre än 100 gymnasiepoäng och ofta lika stora som ett block, dvs. på 300 gymnasiepoäng. Detta innebär att betyg på kurs i flertalet fall också innebär betyg på ämne.

Gymnasiekommittén menar att de sammanlagda förslagen till struktur och betyg kommer till rätta med merparten av de nackdelar som dagens system med kursbetyg innebär. Det blir inte

längre en fragmentisering och trivialisering av undervisningen. Lärare får bättre underlag för att sätta betyg genom att de träffar eleverna under längre tid – provhysterin kan undvikas och stressen minska. Lärarna får större förutsättningar att samarbeta. Antalet kursbetyg i elevernas slutbetyg kommer att minska betydligt.

Några av nackdelarna med dagens system kommer emellertid att kvarstå, om än i minskad grad. Ett slutbetyg kommer att kunna innehålla flera betyg i samma ämne, t.ex. i matematik, men troligen inte så många i samma ämne som i dag. Risken finns att betygsstress och intresse för konkurrenskomplettering blir kvar för elever som siktar på högskoleutbildningar med stor konkurrens om platserna.

Benämningen på betygsstegen är i dag Icke Godkänd, Godkänd, Väl godkänd och Mycket väl godkänd. Det finns elever som uppfattar betygen som en bedömning av deras person, vilket är särskilt bekymmersamt då de får betyget Icke godkänd. Gymnasiekommittén förslår att benämningen på betygen ändras till att sluta på -t, dvs. Icke godkänt, Godkänt, Väl godkänt och Mycket väl godkänt.

Enlig de nu gällande bestämmelserna får elever *slutbetyg* när de gått igenom ett nationellt eller specialutformat program och fått betyg i alla kurser som ingår i elevens studieväg. Det spelar däremot inte någon roll vilka betygen är. Betygen kan t.ex. vara IG (Icke godkänd). Studieresultaten bland elever som fått slutbetyg kan vara högst skiftande. En elev som gått individuellt program (IV) får slutbetyg efter att ha fullföljt den plan som lagts upp för eleven.

Om man saknar betyg i någon kurs som ingår i studieprogrammet får man i stället ett *samlat betygsdokument*. Om man saknar betyg i någon kurs kan man alltså ha gått alla tre åren men ändå inte ha "slutfört" gymnasieskolan. Samlat betygsdokument får man också om man flyttar eller avbryter sina studier.

Gymnasiekommittén föreslår att alla elever – oavsett hur många poäng de uppnått – skall få *avgångsbetyg* när de avslutat sina gymnasiestudier. Ambitionen är att så många elever som möjligt uppnår godkända betyg i samtliga kurser och får ett avgångsbetyg som innehåller 2 500 gymnasiepoäng. Kommittén vill samtidigt understryka att det är bättre att elever med skolproblem går kvar i gymnasieskolan och får stöd för att nå så långt som möjligt i stället för att de ger upp och avbryter gymnasiestudierna i förtid. Efter som elever kommer att få avgångsbetyg med olika antal gymnasie-

poäng bör det av avgångsbetyget också framgå det totala antalet poäng som utbildningen i gymnasieskolan normalt omfattar, dvs. 2 500 gymnasiepoäng.

Samlat betygsdokument bör elever få som avbrutit sin gymnasieutbildning vid en skola – antingen för att flytta till en annan skola eller av andra skäl.

Gymnasiekommittén förordar att elever skall kunna få ett bevis på *gymnasieexamen*. För den enskilde eleven bör detta kunna bli ett erkännande från samhället att ansträngningarna under gymnasieåren varit framgångsrika. För blivande arbetsgivare kan examensbeviset underlätta en bedömning av den arbetssökandes kompetens och för högskolor – både i Sverige och utomlands – ett bevis på att vederbörande uppfyller de grundläggande förutsättningarna för att kunna bli antagen.

Gymnasiekommittén har övervägt vilka krav som bör ställas på en elev för att han eller hon skall få gymnasieexamen och menar att det är rimligt att eleven fått godkänt resultat på åtminstone 90 procent av de 2 500 gymnasiepoäng som utbildningen i gymnasieskolan normalt omfattar. Eleven bör således för att få gymnasieexamen ha fått minst godkänt i lägst 2 250 gymnasiepoäng, däribland godkänt betyg på Gymnasiearbetet.

Individuell studiegång i gymnasieskolan

I kapitlet Individuell studiegång i gymnasieskolan tar kommittén upp frågor i anslutning till det nuvarande individuella programmet (IV). I dag omfattar det individuella programmet för merparten av eleverna ett helt år trots att de saknar godkänt betyg från grundskolan i endast ett eller ett par ämnen. Alltför många elever lämnar dessutom gymnasieskolan för gott efter ett år på IV som endast delvis kommit att fungera som tänkt. Elevernas rättsliga ställning har, enligt kommitténs uppfattning, varit för svag, bl.a. avseende deras möjligheter att påverka omfattningen av studierna. Till skillnad från vad som gäller för övriga program saknas regler om garanterad undervisningstid.

Kommitténs huvudsakliga inställning är att elever, som saknar behörighet i ett eller ett par av de behörighetsgivande ämnena skall få en individuell studiegång som gör det möjligt att läsa in det eller de saknade ämnena från grundskolan och samtidigt successivt påbörja de ordinarie gymnasiestudierna på sektorn. Kommittén vill

skapa en gymnasiestruktur som uppmuntrar alla elever att lära sig så mycket som möjligt. Kommittén föreslår därför ett system där eleverna så långt möjligt kan påbörja de reguljära studierna inom sektorn samtidigt som de reparerar bristerna från grundskolan. I vilken takt och omfattning som eleverna kan följa med i sektorns reguljära studiegång kommer att skifta från elev till elev. Detta kommer att ställa höga krav på skolledningens förmåga att organisera utbildningen, men innebär samtidigt att eleverna inte uteslås från möjligheten att ta del av gymnasiekurser.

Alla elever, såväl behöriga som obehöriga, skall enligt kommitténs förslag, omfattas av rätt till heltidsstudier i gymnasieskolan. För obehöriga elever gäller att de skall ha en rätt att bli preliminärt antagna på vald sektor. När de läst in det eller de behörighetsgivande grundskoleämnena där de saknar godkända betyg övergår den preliminära antagningen till att bli definitiv. Arbetslagen i gymnasieskolan måste förstärkas med den breda kompetens som i dag finns på de individuella programmen. Det flexibla arbetssätt och de otraditionella pedagogiska metoder som utvecklats där måste fortsätta att utvecklas inom ramen för de åtta sektorerna och spridas som goda exempel.

Kommittén är medveten om att det finns behov av särlösningar för ett fåtal elever, t.ex. elever som nyligen kommit till Sverige och behöver undervisning i svenska. För dessa elever måste det, liksom i dag, finnas möjlighet till sådan undervisning inom ramen för gymnasieskolan.

Det finns också andra grupper av elever, för vilka det kan finnas behov av mer permanenta särlösningar. För dessa elever gäller att skolan ensam eller tillsammans med andra samhällsorgan, exempelvis socialtjänst, hälso- och sjukvården eller arbetsmarknadsmyndigheter, finner lämpliga lösningar. Viktigt är att även dessa elever omfattas av gymnasieskolans uppdrag och erbjuds en verksamhet med hög kvalitet.

För ungdomar i gymnasieåldern som av olika skäl lämnat eller aldrig påbörjat studier i gymnasieskolan bör kommunens uppföljningsansvar förtydligas så att det i skollagen klart framgår skyldighet för kommunen att informera sig om var ungdomar som aldrig påbörjat eller avbrutit gymnasiestudierna befinner sig och vad de är sysselsatta med. Dessa ungdomar skall kontinuerligt erbjudas utbildning i gymnasieskolan.

Att lära i arbetslivet

Gymnasiekommittén skall enligt sina direktiv bl.a. föreslå hur samverkan mellan skola och arbetsliv kan utvecklas samt hur ett ökat inslag av lärande i arbetslivet i gymnasieskolan bör utformas. En ökad integration mellan arbete och lärande kan utöver att förmedla kunskaper och färdigheter inom yrkesområdet, även bidra till en fortsatt socialiseringsprocess och skapa motivation för och realism i den aktuella utbildningen hos eleverna.

APU innebär att delar av den yrkesförberedande utbildningen sker på en arbetsplats. Av dagens program har 13 krav på APU. Skolhuvudmannen ansvarar för anskaffandet av APU-platser samt för att platserna uppfyller kvalitetskraven. Även på de fyra övriga programmen får utbildningen arbetsplatsförläggas efter lokalt beslut.

LIA (Lärande i arbetslivet) är ett nytt koncept för att lära i arbetslivet som i dag genomförs som försöksverksamhet. I huvudsak innebär försöksverksamheten att eleverna får utbildning i yrkesämnen motsvarande 700 poäng under minst 30 veckor förlagda till en arbetsplats.

Alla elever i gymnasieskolan bör enligt Gymnasiekommitténs mening få möjlighet att lära i arbetslivet genom APU eller annan verksamhet som planeras i samråd med det lokala arbetslivet. Kontakter med arbetslivet bör förekomma redan under det inledande sektorsblocket, dvs. innan eleverna valt mer yrkesförberedande respektive studieförberedande inriktningsblock. Elever som väljer mer yrkesförberedande inriktnings- och fördjupningsblock bör sammantaget få minst 15 veckor APU. För övriga elever anges inte någon bestämd omfattning. Utlandsförlagda praktik- och utbildningsinslag bör stimuleras och hinder att delta bör undanröjas.

Kvaliteten i yrkesutbildningen bör stärkas genom att dagens APU och LIA fortsätter att utvecklas parallellt under de närmaste åren. Särskild uppmärksamhet bör riktas mot handledarfrågan inom alla former av lärande i arbetslivet. Både rekrytering och utbildning samt villkor för handledare bör övervägas. Lärarnas möjligheter att besöka eleverna på arbetsplatserna är en viktig kvalitetsfaktor. Skolhuvudmännen bör stödja denna strävan.

Om erfarenheterna av försöksverksamheten med LIA blir goda bör LIA integreras i den struktur som kommittén föreslår. Möjligheten att integrera APU och LIA i en enhetlig, men flexibel form för lärande i arbetslivet bör övervägas i framtiden.

Den möjlighet som i dag finns inom ramen för det individuella programmet att genom lärlingsutbildning förena en anställning som syftar till yrkesutbildning med studier av kurser i gymnasieskolan bör finnas kvar även i framtiden.

Lokalt samråd med arbetsmarknadens parter i fråga om utbildning inom studievägar med yrkesämnen bör göras obligatoriskt men formerna för detta bör inte bindas nationellt.

Elevernas val och kommunernas utbud av gymnasieutbildning

Gymnasiekommittén har enligt sina direktiv i uppdrag att överväga formerna för hur alla studievägar kan göras tillgängliga för elever i hela landet och de ekonomiska konsekvenserna av detta. Kommittén har även i uppdrag att skapa incitament för ökad kommunal samverkan inom gymnasieskolan.

Det utbud kommunen erbjuder sina ungdomar skall i dag bestå av ett allsidigt urval av nationella program. Kommunen skall anpassa antalet platser på de olika programmen och deras inriktningar med hänsyn till elevernas önskemål. Kommunernas erbjudande om nationella program kan antingen ske genom att kommunen anordnar utbildningen själv eller genom att kommunen sluter samverkansavtal med en annan kommun som anordnar utbildningen. En elev har i dag rätt att söka alla nationella program, men är ej garanterad plats. Knappt 85 procent av eleverna får i dag sitt förstahandsval av program tillgodosett.

Utgångspunkten för Gymnasiekommitténs överväganden har varit att skapa en större valfrihet för eleverna att få gå önskad utbildning utan att detta inkräktar på andra elevers rätt att få utbildning. Elevernas önskemål om utbildning skall i största möjliga utsträckning styra gymnasieskolans organisation. Elevernas val från grundskolan avser val av sektor. Enligt kommitténs förslag är hemkommunen skyldig att se till att eleven får plats på vald sektor. Eftersom det inte är troligt att alla kommuner kommer att kunna anordna alla sektorer själva måste det ske i samverkan med andra kommuner. Förutom kommunal samverkan förutsätter detta också en tydlig informationsplikt gentemot eleven. Kommuner kan också sluta avtal med enskilda skolans huvudmän.

En elev skall enligt Gymnasiekommitténs uppfattning alltid kunna söka utbildning också utanför hemkommun eller sam-

verkansområde, även om utbildningen finns hemma. En sådan sökande tas emot endast i mån av plats.

Eleverna väljer inriktningsblock under den andra terminen av det första gymnasieåret. Varje elev har rätt att inför år två söka samtliga nationella inriktningsblock som kan vara en lämplig fortsättning på den sektor de börjat. Huvudmannen skall anpassa sitt utbud med hänsyn till elevernas önskemål och garantera att de elever som inte får plats på det sökta inriktningsblocket får plats på annat inriktningsblock inom kommunens gymnasieskola. Elev som påbörjat sina studier på en sektor har rätt att liksom i dag fullfölja utbildningen där hon eller han blivit antagen. Om det önskade inriktningsblocket inte finns i hemkommunen eller samverkansområdet får eleven söka utbildningen i en kommun där inriktningsblocket anordnas och skall då i fråga om rätt till utbildningen jämföras med eleverna i den kommunen eller dess samverkansområde. Med dessa jämföras även elever från en annan kommun som redan påbörjat sin utbildning inom anordnarkommunen eller dess samverkansområde.

Ytterligare specialisering skall enligt Gymnasiekommitténs förslag ske genom val av fördjupningsblock. Elever bör ha möjlighet att välja bland de fördjupningsblock som kan vara en lämplig fortsättning på valt inriktningsblock. Kommunerna bör anpassa utbudet med hänsyn till elevernas önskemål, men har ingen skyldighet att garantera plats på valt block.

Om en elev efter genomgången sektors- eller inriktningsblock fortsätter sin utbildning hos annan huvudman övergår ansvaret för eleven till den nye huvudmannen.

Ett drygt 100-tal specialutformade program och lokala inriktningar på nationella program har genom beslut av regeringen fått ställning som riksrekryterande utbildningar. Gymnasiekommittén föreslår att vissa utbildningar eller delar av utbildningar i den föreslagna strukturen skall kunna göras riksrekryterande i särskild ordning efter beslut av regeringen eller Skolverket. Beslutet bör gälla för fem år i taget och avse väsentligt färre utbildningar än i dag. I samband med att en ny gymnasiestruktur införs bör alla gamla beslut om riksrekrytering upphöra att gälla.

Den riksrekrytering som för närvarande finns beträffande utbildning som är speciellt anpassad för ungdomar med svåra rörelsehinder (Rh-anpassad utbildning) bör gälla även fortsättningsvis. Motsvarande gäller för utbildning för döva och hörselskadade. Gymnasiekommittén ser heller ingen anledning att ändra de regler

som ger Skolverket möjlighet att efter samråd med Riksidrottsförbundet besluta om riksrekryterande idrottsutbildningar.

Samma förhållande bör enligt Gymnasiekommitténs mening gälla även för enskilda skolor, dvs. enskilda skolor bör även i framtiden omfattas av riksrekrytering.

Den ökade möjligheten att söka utbildning i annan kommun, även om utbildningen finns i elevens hemkommun, bör föranleda en begränsning i kostnaden för den kommun vars elev väljer, och kommer in på, en utbildning (sektor, inriktningsblock eller fördjupningsblock) utanför samverkansområdet. Begränsningen bör utformas så att den ersättning en sådan kommun skall betala till anordnande kommun högst uppgår till den kostnad som hemkommunen själv har för motsvarande utbildning.

Kommunerna bör samverka regionalt om gymnasieskolan för att garantera gymnasieskolans elever ett stort och allsidigt utbud med ansvar speciellt för lågfrekventa utbildningar. Det är också troligt att samverkan kan leda till högre kvalitet i utbildningen genom att olika kommuner kan specialisera sig på vissa komplexa eller dyrbara utbildningar och fördela utbildningarna mellan sig.

Från gymnasieskolan till eftergymnasiala studier

Regeringen har antagit det långsiktiga målet att 50 procent av en årskull skall ha påbörjat högskolestudier vid 25 års ålder. Detta och behovet av en breddad rekrytering till högskolan har varit viktiga utgångspunkter för kommitténs förslag. Det visar sig att den sociala snedrekryteringen till högskolestudier börjar med valen av studieväg i gymnasieskolan.

I dag måste elever redan i grundskolan – vid valet av program i gymnasieskolan – avgöra om de skall förbereda sig för högre studier eller om de skall sikta på förvärvsarbete direkt efter gymnasieskolan. Gymnasiekommitténs förslag till struktur innebär att detta val skjuts upp ett år och att det därefter kan ”korrigeras” om eleven får en förändrad syn på sin egen förmåga och sina intressen. I dag finns en ”kungsled” till högskolan, nämligen det naturvetenskapliga programmet. Genom kommitténs förslag till struktur kommer det att finnas många ”kungsleder” genom den framtida gymnasieskolan till högskolan.

Den framtida gymnasieskolan kommer i likhet med den nuvarande gymnasieskolan att innebära att alla elever kommer att ha

möjlighet – oberoende av studieväg – att uppnå vad som i dag kallas grundläggande behörighet. De kunskaper som fordras för detta överensstämmer med dem som alla människor behöver för att kunna ta till vara sina medborgerliga rättigheter och påverka sitt eget liv.

Gymnasiekommitténs förslag till struktur för den framtida gymnasieskolan innebär att elever på alla sektorer skall kunna göra sådana val att de fyller kraven för det som nu kallas särskild behörighet inom respektive utbildningsinriktning. I vissa fall måste de dock förlänga sina gymnasiestudier. Förslagen innebär ökade möjligheter jämfört med vad dagens gymnasieskola ger.

Gymnasiekommittén är angelägen att betona att kraven för *grundläggande behörighet* bör kvarstå oförändrade vad gäller nivå. Det är viktigt att alla gymnasieelever får klart för sig att man måste ha en bredd i sina kunskaper både för det fortsatta livet som människa och samhällsmedborgare och som högskolestuderande. Kommittén föreslår att den som avlagt gymnasieexamen skall anses ha grundläggande behörighet för högskolestudier.

Gymnasiekommittén föreslår att *systemet med särskilda behörighetskrav för högskolestudier* för nybörjarstuderande ses över i en särskild utredning med utgångspunkt i den föreslagna strukturen för den framtida gymnasieskolan. Kommittén anser att man därvid bör sikta på ett system för särskild behörighet som inte är så fast knutet till enstaka i förväg definierade kurser som i dag.

Kommittén anser att också *bestämmelserna om meritvärdering vid urval* bör ses över. Dagens bestämmelser, som återfinns i en bilaga till Högskoleförordningen, leder till taktikval i gymnasieskolan och uppmuntrar till konkurrenskomplettering i komvux. Kommittén är angelägen betona att de framtida reglerna bör ha en utformning som inte negativt påverkar arbetet i gymnasieskolan.

Kommittén har ovan redovisat bedömningarna att arbetslivet i framtiden kommer att ställa krav på längre utbildning och därmed höjd kompetens. Denna kan inte tillgodoses genom en förlängning av gymnasieutbildningen och inte heller genom enbart högskolestudier. Kommittén framhåller att ett reguljärt system av eftergymnasial yrkesutbildning med olika specialiseringsgrad och längd bör övervägas.

Vuxnas utbildning på gymnasial nivå

Programmen med program mål i den nuvarande gymnasieskolan har haft ringa betydelse för den gymnasiala vuxenutbildningen och den framtida gymnasieskolans struktur med sektorer och block kommer heller inte att prägla framtidens vuxenutbildning. Sektorsmålen bör alltså endast gälla i tillämpliga delar för komvux.

Vuxna studerande behöver kunna skapa sin egen väg genom utbildningen och kombinera kurser utifrån det egna behovet. Oftast kommer de vuxna studerande att vilja studera en kurs. I Gymnasiekommitténs förslag ingår att kurserna bör vara mera omfattande än i dag. Dagens bestämmelse i förordningen om kommunal vuxenutbildning om delkurser bör därför finnas kvar. Delkurser är viktiga i förhållande till individuella kunskapsmål. I den individanpassade vuxenutbildningen där validering av kunskaper och kompetenser kommer att få en allt viktigare roll krävs ett mycket flexibelt kurssystem.

I dag är det många unga som söker sig till komvux för att komplettera sina gymnasiebetyg, både för att studera kurser de saknar och för att få högre betyg i kurser som de redan har ett betyg i. Det finns i dag ingen likvärdighet då det gäller möjligheten för ungdomar att konkurrenskomplettera sina betyg efter gymnasieskolan. I vissa kommuner tas man in, i andra inte. Hur unga sökande prioriteras i olika kommuner påverkar utrymmet för vuxna. Det är alltså även för vuxenutbildningen av stor vikt att behörighet, urval och konkurrenskomplettering utreds.

Även de som studerat i gymnasial vuxenutbildning bör, liksom de som gått i gymnasieskolan, kunna få gymnasieexamen.

Reglering av studietid m.m.

Gymnasieskolan är nu *både mål- och tidsstyrd*. I en mål- och resultatstyrd skola är den tidsstyrning, som den garanterade undervisningstiden utgör, artfrämmande och kommittén anser att den på sikt bör avskaffas. Resultatet av en granskning av hur kommunerna hanterar den minsta garanterade undervisningstiden tyder emellertid inte på att staten för närvarande kan avstå från en reglering av den minsta garanterade undervisningstiden. Gymnasiekommittén föreslår därför att en sådan skall finnas också i den framtida gymnasieskolan.

Kommittén menar att oberoende av om gymnasieskolan är endast mål- och resultatstyrd eller också tidsstyrd förutsätter det en medvetenhet hos kommuner och skolor om att tidsanvändningen är en påverkbar resurs som har betydelse för elevernas studieresultat.

Kommitténs förslag till struktur för den framtida gymnasieskolan innebär att merparten av det första årets studier är gemensam för eleverna i respektive sektor oberoende av om de vid valet av inriktningsblock respektive fördjupningsblock siktar på att bli anställningsbara inom ett yrkesområde direkt efter gymnasieskolan eller på att bedriva högskolestudier. Detta innebär i sin tur att det inte går att vidmakthålla den skillnad i garanterad undervisningstid som nu finns mellan program med yrkesämnen respektive övriga program.

Gymnasiekommittén föreslår att *den minsta garanterade undervisningstiden* i den framtida gymnasieskolan skall vara 2 300 timmar om 60 minuter för alla sektorer. Detta regleras i 6 § i kommitténs förslag till skollag och gäller såväl offentliga som enskilda gymnasieskolor.

Kommittén föreslår att *regleringen av läsåret* i skollagen och gymnasieförordningen förenklas.

I dag finns inte någon direkt uttalad bestämmelse om *elevers närvaroskyldighet* i gymnasieskolan. Gymnasiekommittén anser att eleverna i och med att de börjat gymnasieskolan har förbundit sig att delta i all verksamhet som gymnasieutbildningen innebär. Gymnasiekommittén diskuterar i kapitel 18 också elevernas arbetsbelastning.

Kommittén föreslår att *den individuella studieplanen* bör innehålla uppgift om elevens val av sektor och successivt kompletteras med uppgifter om inriktningsblock, fördjupningsblock, vilka individuella val eleven gjort samt ämnet för Gymnasiearbetet. Dessutom bör i planen framgå om eleven har behov av särskilt stöd för att kunna fullfölja sina studier och i förekommande fall åtgärdsprogram samt eventuella överenskommelser mellan skolan och eleven.

Genomförandet

De ändringar i gymnasieskolan som kommittén föreslår innebär en vidareutveckling av den nuvarande gymnasieskolan. De negativa erfarenheterna av hur den förra gymnasiereformen infördes kan tjäna som en utgångspunkt för övervägandena om hur förändringarna bör förberedas denna gång. Förändringarna med anledning av Gymnasiekommitténs förslag bör därför förberedas på både nationell och lokal nivå.

En centralt fastställd tidpunkt för genomförandet bör fastställas. Gymnasiekommittén beräknar att remissbehandlingen, beredningen inom regeringskansliet, proposition och riksdagsbehandling innebär att riksdagen kan fatta beslutet våren 2004. Ett genomförande av förändringarna kan därför ske tidigast läsåret 2006/07.

De förberedelser som krävs är kursplanearbete, som beräknas ta minst 18 månader i anspråk och implementeringsinsatser riktade till beslutsfattare på lokal nivå, skolledare, lärare, studie- och yrkesvägledare och annan skolpersonal, liksom till arbetslivets företrädare på nationell och lokal nivå.

Förändringarna av gymnasieskolan kommer att genomföras under år då elevantalet i gymnasieskolan är osedvanligt stort. Detta kommer att ställa stora krav på kommunernas planering av såväl lokaler som på behovet av lärare och studie- och yrkesvägledare. Att elevantalet därefter kraftigt minskar i många kommuner torde göra planeringen ännu mera komplicerad. Det är en utmaning att då finna lösningar som ger goda och utvecklande arbetsförhållanden för såväl elever som skolpersonal.

Kompetensutvecklingen av lärarna inför förra gymnasiereformen var klart otillräcklig. Det som framför allt är betydelsefullt är att lärare med olika ämneskompetens kan utveckla sitt samarbete inom blocken, som är det mest betydelsefulla inslaget i förändringarna för att skapa sammanhang och förståelse i undervisningen.

Konsekvensredovisning

För Gymnasiekommittén gäller föreskrifterna i kommittéförordningen (1998:1474). Enligt denna skall varje kommitté pröva konsekvenserna av sina förslag i ett antal avseenden och redovisa dessa konsekvensbeskrivningar i sitt betänkande. I kapitel 20 lämnar kommittén redovisningar av bl.a. ekonomiska konsekvenser

samt av de regionalpolitiska och jämställdhetspolitiska konsekvenserna av kommitténs förslag.

Författningsförslag

Skollagskommittén har nyligen lämnat sitt förslag till ny skollag till utbildningsministern. Dess tre första kapitel gäller alla skolformer, dvs. även gymnasieskolan. Av denna anledning har Gymnasiekommittén tagit in Skollagskommitténs förslag till dessa tre kapitel i detta betänkande som bilaga 6.

När det gäller det skollagskapitel som avser gymnasieskolan är det Gymnasiekommitténs uppgift att lämna förslag. Kommittén redovisar detta förslag till lagtext med kommentarer i kapitel 21.

Del I

Bakgrund och analyser

2 Inledning

2.1 Gymnasiekompetens för alla

Alla behöver kunskap för att förverkliga sina ambitioner och önskemål med livet. Det krävs också kunskaper för att man som medborgare skall ta tillvara sin rätt till inflytande bl.a. genom att delta i samhällsdebatten. Skolans uppdrag är att främja elevernas lust att lära. Gymnasieskolan är en för alla ungdomar oundgänglig länk i det livslånga lärandet. Tiden i gymnasieskolan är en viktig period i en ung människas liv. Då utvecklar man sin identitet som social varelse, som medmänniska, som vuxen. Många trivs mycket bra i gymnasieskolan men alla gör det inte.

I dagens arbetsliv ställs oftast krav på kunskaper som motsvarar lägst genomgången gymnasieskola. Mycket få av dem som anställs har lägre utbildning.¹ Den efterfrågade utbildningsnivån är i viss grad konjunkturberoende, ju fler som söker arbete och ju färre arbeten som är lediga, desto högre utbildning har de som anställs. I konjunkturedgångar är personer med den kortaste utbildningen mer utsatta än andra.

Vid 1900-talets början gick ca 1,5 procent av årskullen igenom motsvarigheten till dagens gymnasieskola. Ett sekel senare börjar praktiskt taget hela årskullen i gymnasieskolan. Gymnasieskolan har omvandlats från en urvalsskola till en tillvalsskola. 98 procent av de elever som slutfört grundskolan börjar nu gymnasieskolan på hösten. Jämförelsen med andra länder visar hur framgångsrik den svenska gymnasieskolan är med att vara en skola för praktiskt taget alla ungdomar. Andelen 18-åringar som deltar i utbildning är högst i Sverige (95 %) bland OECD-länderna.² Medelvärde inom

¹ Ca 4 % av dem som anställdes januari 1999 till mitten av augusti hade lägre utbildning än gymnasieskola enligt Ekström, E. (2001) Arbetsgivarnas rekryteringsbeteende. Forskningsrapport 2001:3. Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.

² Education at a glance – OECD Indicators 2001.

OECD är knappt 70 procent, dvs. samma andel av årskullen som började i den svenska gymnasieskolan i början av 1970-talet³.

Nu ägnas i Sverige – med rätta – mycken uppmärksamhet åt det förhållandet att inte alla lämnar gymnasieskolan med slutbetyg och att inte alla av dem uppnår grundläggande behörighet för högskolestudier. Knappt 70 procent får slutbetyg efter tre år och av dem uppnår ca 85 procent grundläggande behörighet. Andelen skiljer sig såväl mellan olika program som mellan olika kommuner. Också betygsresultaten skiljer sig mellan olika program. I kapitel 6 Erfarenheter av dagens gymnasieskola kommer kommittén att ge en mera utförlig redovisning.

Gymnasiekommittén 2000 konstaterar att det finns behov av åtgärder för att komma till rätta med dessa förhållanden. Det är en av de största utmaningarna för beslutsfattare på nationell och lokal nivå och för dem som arbetar i gymnasieskolan att skapa en sådan utbildning att alla ungdomar lyckas tillägna sig de kunskaper som gymnasieskolan avses ge och att de gör det med bibehållen lust att lära.

Höga ambitioner gäller för dagens gymnasieskola och till stora delar uppfylls också dessa. Gymnasiekommitténs förslag till den framtida gymnasieskolan innebär att fler elever får möjlighet att slutföra sin gymnasieutbildning med uppfyllda kunskapsmål.

I direktiven till Gymnasiekommittén 2000 nämns också vissa andra problem, såsom att dagens gymnasieprogram är socialt och könsmässigt snedrekryterande samt att elever med utländsk bakgrund är överrepresenterade bland de elever som avbryter sina studier. Det framhålls också i olika sammanhang, bl.a. i Skolverkets undersökning av attityderna till skolan⁴, att skolan behöver utveckla mer elevaktiva undervisningsformer och att kontakterna med verksamheter utanför skolan behöver öka. Gymnasiekommittén vill för sin del uttrycka det så att undervisningen i gymnasieskolan ofta är alltför abstrakt och saknar en närmare koppling till den konkreta verkligheten.

Man kan lägga många aspekter på målen och på bristerna i måluppfyllelsen i dagens gymnasieskola. Gymnasiekommittén 2000 ställer sig bakom de höga ambitioner som lagts fast för den nuvarande gymnasieskolan. Det gör också arbetslivets företrädare enligt samstämmiga uttalanden. Högskolorna företrädare menar att ambitionerna snarare är för låga än för höga. Gymnasiekommittén

³ Skolöverstyrelsen Utvecklingslinjer i gymnasieskolan 85, R 86:1.

⁴ Attityder till Skolan 2000; Skolverket rapport 197.

konstaterar således att det finns föga stöd för åsikten att målen bör sänkas. Kommittén menar att både eleverna och deras lärare måste få bättre stöd i arbetet för att kunna uppnå målen för gymnasieskolan.

Kommittén måste konstatera, utifrån de utvärderingar som gjorts⁵, att lärare och skolledare inte fick tillräckligt stöd och därmed inte de bästa förutsättningarna att samtidigt förverkliga syftet med både gymnasiereformen och övergången till en mål- och resultatstyrd skola av gymnasiereformen i början av 1990-talet. De organisatoriska förändringarna genomfördes snabbt och framgångsrikt men stödet för att utveckla en inre förnyelse av utbildningen fick stå tillbaka.

För Gymnasiekommittén 2000 är erfarenheterna från den förra gymnasiereformen en viktig utgångspunkt för arbetet med den framtida gymnasieskolan. Bl.a. måste implementeringen av en reform ägnas större uppmärksamhet. Kommittén behandlar dessa frågor i kapitel 19 Genomförande av Gymnasiekommitténs förslag.

Det som nu framför allt aktualiserar behovet av en utveckling av gymnasieskolan är förändringar i omvärlden och nödvändigheten att gymnasieskolan blir en så bra förberedelse som möjligt för de ungdomar som skall vara verksamma i samhälle och arbetsliv till mitten av 2000-talet. 80 procent av den nuvarande tekniken fanns inte för tio år sedan. Förändringstakten de närmaste tio, tjugo åren kommer sannolikt att vara oförändrat hög. I det perspektivet är det viktigt att ungdomarna kan skaffa sig en god grundläggande kompetens och att de inser nödvändigheten att hela tiden lära nytt och att vara förändringsbenägen. Mycket talar således för att ungdomarna blir bättre förberedda för en föränderlig omvärld om de har en bredare utbildning än de får i dag och att den mest specialiserade utbildningen sker efter gymnasieskolan, i eftergymnasial utbildning eller i en anställning. Genom en bred grundutbildning har ungdomar fler valmöjligheter inledningsvis och en möjlighet att vid behov byta verksamhetsfält. Kommittén behandlar dessa frågor i kapitel 4 Arbetslivets framtida behov av kompetens.

Det finns också företeelser i dagens gymnasieskola som kritiserar och gör en förändring av strukturen angelägen. Till dessa hör fragmentiseringen och betygsstressen som menligt inverkar på elevers möjligheter att få djup och överblick i sina kunskaper.

⁵ Den nya gymnasieskolan – problem och möjligheter (SOU 1997:107); Reformeringen av gymnasieskolan; En sammanfattande analys; Skolverket Rapport 187.

2.2 Översyn av programstrukturen aviseras

Den nuvarande gymnasieskolan fick sin programstruktur genom ett riksdagsbeslut i juni 1991. Beslutet hade föregåtts av bl.a. försök med treårig yrkesutbildning, s.k. ÖGY-försök, och ett omfattande utrednings- och beredningsarbete i slutet av 1980-talet.⁶ Redan nu ligger således mer än ett decennium av förändringar i samhälls- och arbetsliv mellan dagens förhållanden och de tankar som låg till grund för den nuvarande gymnasieskolan.

En översyn av gymnasieskolans programstruktur har aviserats ett flertal gånger sedan mitten av 1990-talet. Redan den parlamentariska kommitté som tillsattes med uppdrag att följa utvecklingen av gymnasieskolan påpekade i sitt slutbetänkande 1997 att det var dags att utveckla gymnasieskolans struktur⁷. En sådan översyn borde dels knyta an till följderna av de stora förändringar i samhället som skett, dels om möjligt bedöma sådana kommande förändringar som bör påverka gymnasieelevers utbildning. Gymnasiekommittén 2000 kan nu konstatera att vissa av de tendenser som då nämndes är ännu mera relevanta i dag, t.ex. tjänstesektorns expansion, nätverksbyggandet, insikten om värdet av ett ekologiskt bärkraftigt samhälle, vissa ungdomars intresse för att påverka samhällsutvecklingen snarare utanför än inom den etablerade samhällsstrukturen. När det gäller arbetsmarknadens förändring kan kommittén också se att många arbetsuppgifter blivit mer komplicerade och därför fordrar fler kompetenser än vad som var aktuellt vid gymnasiereformen som beslutades år 1991.

Regeringen har vid flera tillfällen redovisat behovet av justeringar i gymnasiereformen. I Utvecklingsplan för förskola, skola och vuxenutbildning – Kvalitet och likvärdighet (skr. 1996/97:112) angav regeringen bl.a. att det behövde göras en översyn av utbudet av nationella program och deras grenar. Den låsta ämnesstrukturen i naturvetenskaps- och samhällsvetenskapsprogrammen behövde luckras upp och ett nytt tekniskt program införas. Programmen med yrkesämnen behövde stärkas till innehåll och uppläggning. Efter förslag i propositionen Gymnasieskola i utveckling – kvalitet och likvärdighet (prop. 1997/98:169) genomfördes dessa förändringar hösten 2000. Då fick också alla program reviderade programmål och kursplaner. I nästa utvecklingsplan, Samverkan, ansvar och

⁶ Se vidare Bilaga 4 Historik.

⁷ SOU 1996:1 Den nya gymnasieskolan – hur går det? och SOU 1997:1 Den nya gymnasieskolan – steg för steg och slutbetänkandet SOU 1997:107 Den nya gymnasieskolan – problem och möjligheter.

utveckling (skr. 1998/99:121), redovisade regeringen sin uppfattning att gymnasieskolans programutbud på sikt behöver moderniseras. Det bör vara färre ingångar och rimligt många möjligheter till specialisering genom val av inriktningar och kurser. ”En utredning bör tillsättas med uppdrag att utreda och bereda ett förslag till revidering av det nationella programutbudet.”

I bilaga 4 redovisar kommittén en historik över den svenska gymnasiala utbildningen. Här kan till att börja med konstateras att det finns frågeställningar som tycks eviga. T.ex. diskuterade redan 1946 års skolkommision frågan om gymnasiet skall ha många ämnen med kortare kurser eller få ämnen med större fördjupning. Ett annat återkommande tema är oron för bristen på naturvetare och tekniker. Av särskilt intresse för kommitténs arbete har varit hur långt tillbaka man kan spåra diskussionen om behovet av bredare utbildningsvägar med successiva val och kopplingar till högskolan. Förevarande kommittés direktiv har t.ex. stora likheter med de direktiv som gavs till 1976 års gymnasieutredning som hade i uppdrag att pröva om utbildningsvägar, som anknöt till skilda yrken inom breda sektorer i arbetslivet, kunde läggas samman.

Direktiven för denna utredning, som har antagit namnet Gymnasiekommittén 2000, beslutades av regeringen den 4 maj 2000. Sedan ledamöter, sakkunniga och experter förordnats kunde kommittén påbörja sitt arbete i slutet av augusti 2000. Den 1 februari 2001 beslutade regeringen om tilläggsdirektiv till kommittén. Med hänsyn till det utökade uppdraget fastställde regeringen en ny tidpunkt för redovisningen av kommitténs arbete, nämligen senast den 30 april 2002. Den 31 januari 2002 beslutade regeringen än en gång om tilläggsdirektiv till kommittén med ett utvidgat uppdrag och fastställde ett nytt slutdatum, denna gång den 16 december 2002.

Gymnasiekommittén måste konstatera att det varit en nackdel för utredningsarbetet att kommittén inte fick kännedom om alla delar av utredningsuppdraget vid ett tillfälle. Om detta varit fallet och om den slutliga tidpunkten också varit känd från början, hade utredningsarbetet kunnat bedrivas mera effektivt. Någon av de undersökningar som genomfördes under det första utredningsåret kunde på grund av tidsbristen inte bli så grundliga som kommittén hade önskat och vissa har på grund av den tid som förflutit mist sin aktualitet.

2.3 Direktiven för Gymnasiekommittén 2000

Gymnasiekommitténs uppdrag omfattar, som framgår av direktiven (bilagorna 1, 2 och 3), att lämna förslag om alla grundläggande förutsättningar för den framtida gymnasieskolans studievägar. Kommittén skall således

- utifrån en analys av samhällets och arbetsmarknadens förändring samt behovet av breddad rekrytering till högskolan föreslå en struktur för de gymnasiala utbildningarna i framtiden
- föreslå hur alla studievägar kan bli tillgängliga för elever i hela landet
- analysera effekterna av skolornas storlek på utbildningens kvalitet och studievägsutbud och lägga förslag om incitament för samverkan mellan kommuner
- överväga behovet av specialutformade program och av lokalt beslutade kurser
- lägga förslag om hur samverkan mellan skola och arbetsliv kan utvecklas och hur det kan bli ett ökat inslag av lärande i arbetslivet inom gymnasieutbildningen
- överväga vad som kan göras i programmens uppbyggnad för att minska snedrekryteringen och avhoppsfrekvensen bland elever med utländsk bakgrund
- lägga förslag om en förändrad utformning av vissa kärnkämnaskurser
- utreda och föreslå om och hur ett ämnesbetygssystem kan införas i gymnasieskolan och gymnasial vuxenutbildning
- pröva förutsättningarna för en gymnasieexamen
- utreda behovet av utökad möjlighet för kommuner att samverka om delar av utbildningar
- föreslå de författningsändringar som behövs med anledning av kommitténs förslag; i detta arbete skall kommittén samverka med Skollagskommittén och
- redovisa en strategi för ett genomförande av sina förslag.

När det gäller frågan om en ny struktur innehåller direktiven relativt utförliga utgångspunkter. I förhållande till dagens gymnasieskola skall det bli färre program som vart och ett har ett bredare innehåll. Ingångarna skall således vara få och utgångarna, som skall vara mera specialiserade än ingångarna, skall ändå ha bredd och allsidighet. De yrkesförberedande studievägarna skall ge grunden för bredare yrkesområden medan färdigutbildningen och specialise-

ringen i normalfallet skall ske efter gymnasieskolan i arbetslivet. Det skall vara en tydlig ansvarsfördelning mellan skolan och arbetslivet utifrån en bedömning av vilka funktioner som skolan skall utbilda för.

Alla gymnasieutbildningar skall tillgodose utbildningsbehovet för personlig utveckling, de kunskaper som behövs för en samhällsmedborgare, för arbetslivet och för vidare studier. Gymnasieskolan skall stimulera eleverna till ett livslångt lärande. Den framtida gymnasieskolans struktur skall medverka till en jämnare fördelning av gymnasieutbildning både socialt, könsmässigt och vad avser elever med svensk respektive utländsk bakgrund.

Gymnasiekommittén 2000 har också från departementet fått överlämnat ett antal utredningar och skrivelser, bl.a.

- Skolverkets redovisning av uppdrag om översyn av systemet med riksrekryterande gymnasiala utbildningar samt av systemet med särskilt verksamhetsstöd
- rapporten En utveckling av gymnasieskolans kärnämnen, som utarbetats av en arbetsgrupp inom Utbildningsdepartementet
- rapporten Ämnesbetyg i en kursutformad gymnasieskola, som utarbetats av en arbetsgrupp inom Utbildningsdepartementet och
- delar av betänkandet Samverkan mellan skola och arbetsliv; om möjligheterna med lärande i arbetslivet (Ds 2000:62).

2.4 Samverkan med andra utredningar

Som framgår av direktiven skall Gymnasiekommittén samverka med *Skollagskommittén* så att de förslag till författningsändringar som lämnas om gymnasieskolan stämmer överens med strukturen på det förslag till ny skollag som Skollagskommittén lämnar.

Sekretariaten i de båda kommittéerna har haft fortlöpande kontakter under utredningsarbetet och information har lämnats till respektive kommitté i de frågor som haft relevans för den andra kommitténs arbete. Under senare delen av Gymnasiekommitténs arbete har Eva Nelfelt som expert arbetat för kommittén. Hon har samtidigt varit sakkunnig i Skollagskommittén.

Skollagskommittén har lämnat sitt förslag till utbildningsministern den 16 december 2002. I förslaget till ny skollag gäller de tre första kapitlen samtliga skolformer. Eftersom Skollagskommitténs förslag i dessa tre kapitel av skollagen därmed också gäller

gymnasieskolan har Gymnasiekommittén valt att bifoga dessa i detta betänkande (se bilaga 6).

Gymnasiekommitténs förslag till lagreglering för gymnasieskolan följer den struktur och terminologi som Skollagskommittén använder. Detta innebär att skollagskapitlet om gymnasieskolan delas upp i tre avsnitt, nämligen ett som gäller alla gymnasieskolor oberoende av huvudman, ett som gäller endast offentlig gymnasieskola och ett som endast gäller enskild gymnasieskola. Enskild gymnasieskola är den term som Skollagskommittén föreslår skall ersätta det som i dag benämns fristående gymnasieskola i de fall de har offentligt stöd. Gymnasiekommittén har, liksom Skollagskommittén, föreslagit så likartad reglering som möjligt för offentliga och enskilda gymnasieskolor. Detta är i linje med de ställningstaganden som regeringen och riksdagen gjort.

Gymnasiekommittén har, liksom Skollagskommittén, eftersträvat att i sina förslag dels stärka elevers rätt, dels eftersträva en förenklad lagstiftning. Detta kommer att framgå av förslagen i betänkandet.

TVå andra utredningar, som arbetar samtidigt med Gymnasiekommittén, har uppdrag som berör elever i gymnasieåldern. Efter kontakter med dessa avstår kommittén från att behandla de områden som anges nedan.

En särskild utredning, *Carlbeck-kommittén*, har under år 2002 tillsatts för att redovisa förslag om särskolan. Gymnasiesärskolan faller därmed utanför Gymnasiekommitténs uppdrag och inget förslag till ny skollag för gymnasiesärskolan presenteras nu.

Till Carlbeck-kommittén överlåter Gymnasiekommittén frågan om möjligheter för elever med utvecklingsstörning att gå i gymnasieskolan i stället för i gymnasiesärskolan. Av denna anledning finns inte några bestämmelser om denna elevgrupp i Gymnasiekommitténs förslag till skollag (nuvarande 5 kap. 13 § och 6 kap. 7 § skollagen).

En särskild utredning har i uppdrag att se över studiehjälpen. I direktiven till *Studiehjälpsutredningen* anges bl.a. att rätten till inackorderingsbidrag regleras på olika sätt beroende på vem som är huvudman för utbildningen. Bland annat skiljer sig beloppen beroende på om den studerande får stöd till inackordering från kommunen eller staten. Utredningen ser även över frågan om elevresor.

Gymnasiekommittén anser i princip att samma bestämmelser bör gälla oavsett om eleven går i en kommunal eller enskild skola

men avstår från att lämna förslag i denna del eftersom frågan utreds av Studiehjälpsutredningen. Gymnasiekommittén lämnar därför inte heller något förslag till lagreglering av stödet för inackordering (nuvarande 5 kap. 33 § skollagen).

2.5 Kommitténs arbete

Gymnasiekommittén 2000 har under arbetet haft kontakter med företrädare för många olika delar av samhälls- och arbetsliv både för att utbyta information och för att diskutera idéer och förslag. En förteckning över dessa kontakter överlämnas till Utbildningsdepartementet i anslutning till betänkandet.

Kommittén har kunnat föra diskussioner om fördelar och nackdelar med olika företeelser i den nuvarande gymnasieskolan, förutsättningarna för utveckling inom den nuvarande strukturen och om vilka större förändringar som behöver göras för att gymnasieskolan skall ge en utbildning för det samhälls- och arbetsliv som morgondagens ungdomar kommer att möta. Kommittén har således haft överläggningar med företrädare för gymnasieskolor, högskolor, kommuner, organisationer, myndigheter och andra utredningar m.m. Särskilt under den senare delen av utredningsarbetet har kommitténs sekretariat haft upprepade arbetssammanträden med företrädare för olika sektorer av arbets- och samhällsliv.

Kommittén har också till sig knutit ett antal referensgrupper, där den största gruppen består av ett 25-tal personer från olika organisationer, gymnasieskolor, kommuner och myndigheter. Denna referensgrupp har sammanträtt ungefär en gång per halvår.

Kommittén har vidare haft en referensgrupp med företrädare för kommuner, en referensgrupp med företrädare för högskolor och en referensgrupp med personer som har särskild erfarenhet från arbete med det individuella programmet.

Slutligen har kommitténs ordförande och sekretariat kunnat ca tre gånger per halvår föra kreativa samtal med en liten grupp, bestående av bl.a. professor Mikael Alexandersson, departementssekretare Dan Fagerlund, utvecklingsledare Torsten Madsén, departementsrådet Mats Miljand och undervisningsrådet Lisbeth Rudemo.

Hela eller delar av kommittén har besökt ett antal gymnasieskolor och där fört diskussioner med elever, lärare och skolläda. Ordföranden, andra ledamöter och sekretariatet har medverkat vid

olika gymnasiekonferenser och där med deltagarna diskuterat frågor som hör till kommitténs uppdrag. Ledamoten Ulla-Britt Hagström har genom en enkät undersökt ungdomars syn på utbildningen i gymnasieskolan. Elevorganisationen har tillsammans med Lärarförbundet låtit SIFO Research & Consulting genomföra telefonintervjuer med 1 000 elever om skolungdomars inställning till bl.a. valmöjligheterna i dagens gymnasieskola.

De båda inom Utbildningsdepartementet författade rapporterna Ämnesbetyg i en kursutformad gymnasieskola samt En utveckling av gymnasieskolans kärnämnen har kommittén remitterat till ett 50-tal remissinstanser vardera för att få ett bredare underlag för kommitténs ställningstaganden. I synnerhet den sistnämnda rapporten har också föranlett ett stort antal organisationer och personer att spontant inkomma med synpunkter till kommittén.

Kommittén har haft en hemsida med information om kommitténs uppdrag och arbete. Med undantag av frågan om ett nytt kärnämne har få synpunkter kommit in till kommittén genom denna kanal. Däremot har kommittén via brev, mail och uppvaktningar fått många förslag om bl.a. innehållet i den framtida gymnasieskolan.

Kommittén har fått möjlighet att ta del av resultatet av pågående arbete inom Skolverket och Högskoleverket inom de områden som tangerar kommitténs uppdrag, bl.a. genom de experter i kommittén som företräder de nämnda verken.

Forskare inom områden som har relevans för kommitténs uppdrag har bidragit med värdefullt underlag. Kommittén vill här särskilt nämna den forskning som Allan Svensson m.fl. vid institutionen för pedagogik och didaktik vid Göteborgs universitet bedriver och den forskning som Jonas Olofsson bedriver vid ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet. Jonas Olofsson är också expert i kommittén. Kommittén vill också nämna det opublicerade manus, Metakognition, metateorier och studiestrategier – nya forskningsperspektiv på gymnasieelevers lärande, som Torsten Madsén utarbetade för Högskolan i Kristianstad och gav kommittén rätt att utnyttja. Donald Broady, Mikael Palme och Jan-Eric Gustafsson, vilka är några av författarna till forskningsantologin Valfärd och skola, som Kommittén Valfärdsbokslut gett ut, presenterade sin rapport och deltog på ett kommittésammanträde i diskussioner med kommittén.

Kommittén har genom expertuppdrag anlitat ett antal personer för att få underlag för sina överväganden inom följande områden.

De har i anslutning till att de presenterat sina underlag medverkat i diskussioner med kommittén.

- Framtida kompetenskrav i arbetslivet och konsekvenser för studievägsstrukturen av Kenneth Abrahamsson och Sofia Sandgren
- Elevers inställning till val av Birgit Grender
- Betydelsen av gymnasieskolors storlek på elevers valmöjligheter och utbildningskvalitet av Bo Schreiber
- De nordiska ländernas gymnasiala struktur av Marianne Skardeus
- Sammanställning av remissvaren över förslaget om ämnesbetyg av Birgit Grender
- Sammanställning av uppgifter om examen i europeiska länder av Birgit Grender
- Sammanställning av remissvaren över förslaget om nytt kärnämne av Marianne Skardeus
- Vad skall vara "ämnena" i den framtida gymnasieskolan? av Mikael Alexandersson och Lisbeth Rudemo
- Gymnaskurser i matematik av Bengt Johansson, Lars Mouwitz, Anders Tengstrand och Göran Emanuelsson
- Om progression av Mikael Alexandersson.

3 Dagens unga – en individualiserad och solidarisk generation

Varje generation präglas av den tid och den omgivning den växer upp i. Internationell värderingsforskning visar att uppväxten och de rådande värderingarna i det omgivande samhället starkt påverkar vilka värderingar man har som vuxen. I det följande redovisas och diskuteras aktuell värderingsforskning, olika undersökningar och annat material som rör dagens unga generation. De undersökningar som nämns i texten pekar inte sällan åt olika håll, och detta är kanske den allra tydligaste tendensen idag, nämligen att det har blivit svårare att, utifrån en gruppstillhörighet, klassificera hur ungdomar ser på olika frågor.

Vid årsskiftet 2001/2002 fanns i Sverige drygt en miljon ungdomar i åldrarna 15–24 år. Ungdomsgruppen kommer successivt att öka under decenniet för att vara som störst vid årsskiftet 2009/2010, varefter antalet ungdomar kommer att minska.¹

Ungdomar skall, enligt målen för den av riksdagen beslutade ungdomspolitiken, ha goda förutsättningar att leva ett självständigt liv. De skall ha verklig möjlighet till inflytande och delaktighet. Ungdomars engagemang, inflytande och kritiska tänkande skall också tas till vara som en resurs.²

Det finns i dag mycket forskning kring ungdomar och deras livsstilar. Beroende på vetenskaplig disciplin ser man på området ur olika perspektiv och professorn och ungdomsforskaren Bengt-Erik Andersson³ konstaterar att den svenska ungdomsforskningen under 1950- och 60-talen till stor del bedrevs av pedagogik- och psykologiforskare. Anledningen till detta var bl.a. de stora skolreformer som förbereddes. Under 1970-talet hade ungdomsgruppen etablerat sig som en ekonomisk maktfaktor och allt fler forskare, sociologer, antropologer, musikvetare, etnologer, histo-

¹ Budgetpropositionen, prop. 2002/03:1 utgiftsområde 17.

² Prop. 1998/99:115, bet. 1999/2000:KrU4, rskr. 1999/2000:53.

³ Andersson Bengt-Erik, (red), Ungdomarna, skolan och livet. (2001) Centrum för barn- och ungdomsvetenskap, HLS förlag.

riker m.fl. började intressera sig för studier av ungdomar som fenomen. Samtidigt minskade pedagogernas intresse för att studera unga. De senaste 20 årens ungdomsforskning har nästan uteslutande handlat om unga människor och deras fritid. Vad skolan betyder för de unga vet vi, enligt Andersson, alldeles för lite om.

3.1 Ungdomar – ingen enhetlig grupp

Bland sociologer finns i dag en samstämmighet om att en långtgående individualiseringsprocess utmärker samhällsutvecklingen. De stora klassiska samhällsteorierna är inte längre tillämpliga och man kan inte längre se de traditionella mönster som gjorde individers liv mer eller mindre förutsebara. Vi tenderar ofta tro att varje generation har olika värderingar. Det som i själva verket sker är i stället att nya tider skapar nya företeelser och ger upphov till nya frågeställningar. Den centrala frågan måste därför vara att ta reda på vilka frågor som vår samtid måste ta ställning till. Idag är t.ex. miljön, mänskliga rättigheter och globalisering viktiga värden medan ålder, sexuell läggning, kön eller etnisk bakgrund inte säger någonting om hur någon ställer sig i olika grundläggande frågor.⁴

Allt större ansvar läggs på individen att ta sig fram på arbetsmarknaden och i livet efter egna val och värderingar. Samtidigt innebär den snabba strukturomvandlingen att det kan vara svårt för ungdomar att göra realistiska bedömningar när det gäller yrkesval. Det ökade ansvar som läggs på varje individ kräver i sin tur mer av personlig eftertanke, självkännedom, strategi och rationalitet.⁵

Dagens ungdomsforskning visar att de sociala aspekterna gradvis uppluckras och tenderar att få allt mindre genomslag i ungdomskulturerna. Relationer mellan klass, kön och etnicitet blir alltmer komplexa och leder till en differentiering av ungdomskulturen. Den ökade komplexiteten bekräftar i olika värderingsundersökningar där dagens ungdomar beskrivs som en heterogen skara, ett sammelsurium av subkulturer och livsstilar utan någon tydlig majoritet att referera till. Normalitet har blivit ett meningslöst begrepp eftersom det för ungdomarna inte finns något som kan

⁴ Se bl.a. intervju med Edna Eriksson, Klaraposten nr 5, 2002.

⁵ Britta Jonsson, Unga vuxna, deras livsprojekt och tankar om framtida yrke, (1999) Uppsatsen ingår i antologin Ungdomar i övergångsåldern, Tom Hagström (red), Studentlitteratur.

kallas *mainstream* eller något som kan kallas *alternativ*.⁶ Många tendenser finns samtidigt.

3.2 Vad värderas som viktigt?

Värderingar är till sin natur trögrörliga beroende på den växelverkan som finns mellan det samhälle vi lever i och våra värderingar. Under uppväxttiden formar samhället våra värderingar, men vi formar samtidigt samhället utifrån våra värderingar.

Ungdomsstyrelsens senaste värderingsundersökning⁷ visar att de ungas attityder till vad som ger livet mening har förändrats om man ser till ett längre tidsperspektiv. Fritiden värderas i dag högre än tidigare medan förvärvs- och karriärbetingade värden har förskjutits nedåt. Samtidigt är det slående hur lika de som är födda under mellankrigstiden och de som är födda på sjuttioalet resonerar om livets mening. Uppfattningen att familj och vänner är viktigast är exempel på en uppfattning som står sig och delas av 75 procent i alla åldersgrupper. Ungas framtidsplaner är, enligt rapporten, konventionella i den mening att de centreras kring boende, fast anställning, familj och självförverkligande. För ungdomar under tjugo år är, av naturliga skäl, livets mening för de allra flesta koncentrerad till vänner och fritid.

Ungdomsstyrelsens undersökning visar samtidigt att globalisering och andra förändringar i samhälls- och arbetsliv som skett under 1990-talet, har påverkat ungdomarna. Mellan 1970 och 1985 ökade andelen unga som såg värdet i att alla har det bra ekonomiskt. Dagens unga har ett delvis annat perspektiv. De litat mer till sig själva, är mer konkurrensinriktade och känner i allmänhet ett större engagemang för frågor som rör världen än nationen, jämfört med tidigare generationer.⁸

Utvecklingen mot en allt större blandning av kollektivism och individualism förutsågs av forskarna i Maktutredningen⁹ som redan för tio år sedan konstaterade att samhällsutvecklingen höll på att avlägsna sig från den svenska modellens kollektivistiska ideal. Forskarna identifierade istället en stark utvecklingstendens, som tog sin utgångspunkt i en annan mer individorienterad medborgardyg. Framför sig såg de en mer positiv demokratiutveckling med

⁶ Thomas Fürth m.fl., (2002) 80-talisterna kommer, Konsultförlaget, Uppsala.

⁷ Ny tid, nya tankar? Ungdomsstyrelsens utvärderingar 10. (1998).

⁸ Jfr Thomas Fürth m.fl., (2002) Åttioalisterna kommer. Konsultförlaget.

⁹ SOU 2000:1, En uthållig demokrati.

alltmer självständiga och oberoende medborgare.¹⁰ Också i Demokratiutredningen diskuteras balansen mellan kollektivism och individualism. Utredningen framhåller att,

folkstyrelsens syfte varken är en stor stat eller stora kommuner utan ett samhälle av individer, som är besjälade av en medborgaranda som håller tron på rättfärdighet och solidaritet levande.

Individualism behöver inte stå i motsats till solidaritet, något som dessutom är utmärkande för dagens unga, en både individualiserad och solidarisk generation.

Intresset för demokratifrågor

Det finns en oro för att ungdomars intresse för samhällsfrågor, och att påverka dessa i allmänna val, minskar.

Enligt den undersökning¹¹ som Kairos Future låtit göra med 2 000 gymnasieungdomar är ungdomarna (jämfört med tidigare generationer) mer kritiska till politiker och känner mindre samhörighet med det svenska samhället samtidigt som de ser allvarligt på miljöhot och är mer orienterade mot globala problem.

I en studie¹² som Ungdomsstyrelsen låtit genomföra under 2002 fick 3 200 ungdomar bl.a. svara på om de tänkte rösta i det förestående riksdagsvalet. Ett glädjande resultat var att så många som 80 procent av 18-åringarna svarade att de skulle komma att rösta i nationella val. Samtidigt finns en relativt stor grupp ungdomar som inte avsåg att rösta. I denna grupp finns ett antal gemensamma drag. En större andel hade avbrutna studier, deras föräldrar har i genomsnitt kortare utbildning, de saknar tillgång till dagstidning hemma och de går i allmänhet på ett program med yrkesämnen. Ungdomsstyrelsen varnar för riskerna med att en betydande grupp ungdomar frånhänder sig möjligheterna att påverka sin livssituation genom politiken, något som kan leda till ett demokratins A- och B-lag.

Skolverket har i en undersökning¹³ av de svenska grundskolelevernas demokratiska kompetens, *Ung i demokratin*, velat få svar på frågan om dagens unga är oengagerade i demokratin. Ungdomarnas svar på faktafrågor visade på tämligen ytliga kunskaper

¹⁰ SOU 1990:44.

¹¹ Thomas Fürth m.fl., (2002) 80-talisterna kommer, Konsultförlaget.

¹² Ny tid nya tankar, (1998) Ungdomsstyrelsens utredningar nr 10.

¹³ Ung i demokratin, Skolverket, rapport 210, 2001.

inom området. Däremot visade de sig, i jämförelse med merparten elever i andra länder, prestera bättre på uppgifter som innebar att tolka ett budskap eller en bild med politisk innebörd.

Skolverkets undersökning visar att ungdomarnas attityder till invandrades eller kvinnors rättigheter är generellt positiva och de är överens om att staten bör ha ansvar för grundläggande sjukvård, rimlig levnadsstandard och gratis grundutbildning. Här framkommer att kön och bakgrund också påverkar uppfattningen i vissa frågor. T.ex. är flickor mer positiva till kvinnors rättigheter och invandrare än vad pojkar är. De utlandsfödda ungdomarna är mindre positivt inställda till kvinnors rättigheter men mer positivt inställda till invandrades rättigheter än svenskfödda ungdomar. I studien tillfrågades ungdomarna om sin uppfattning om det politiska systemet och även om sitt personliga intresse för politik. I detta avseende skiljer sig de utlandsfödda ungdomarna från de svenskfödda genom att de uppger att de är mer positivt inställda till politiker. Denna inställning kan bero på att de utlandsfödda ungdomarna i större utsträckning växer upp i politiskt aktiva familjer än övriga jämnåriga ungdomar.

3.3 Utbildningstiden förlängs successivt

Den genomsnittliga utbildningstiden har successivt förlängts. Därmed har också ungdomstiden eller "övergångsåldern" mellan skola och arbete förlängts. Det har dessutom blivit mindre vanligt med en definitiv övergång från utbildning till arbete. Forskare är samstämmiga i att både arbetsmarknad och utbildningsvägar blivit alltmer diversifierade och komplexa och därför också svårare för ungdomar att förhålla sig strategiskt till.

Under en allt längre period av livet går individer fram och tillbaka, kors och tvärs mellan utbildning, arbete, arbetslöshet och arbetsmarknadsåtgärder. Livsbanor har blivit krokiga i stället för linjära, livsstilar har blivit mindre åldersbundna och individer kan när som helst i livet bli tvungna att börja från början och göra de val till utbildning eller yrke som normalt har tillhört ungdomstiden.

För ungdomar är det i dag en realitet att lång utbildning inte automatiskt leder till ett välavlönat jobb med status, vilket var det implicita kontrakt som gällde för ungdomar i tidigare generationer. Forskarna talar om att det s.k. sociala kontraktet mellan samhälle och individ har brutits eller i vart fall förändrats. Början av 90-talet

kännetecknades av arbetslöshet, nedskärningar och ökade sociala problem. Sociologen Mats Trondman¹⁴ beskriver det som att det plötsligt skapades en gråzon på vägen från ung till vuxen. Skötsamheten räckte inte längre till för att få en biljett till vuxen världen. Så här beskriver en ung man de villkor som gällde när han gick i gymnasiet under 80-talet.

Det räckte att vara lagom skötsam i skolan. Man gick sina två år på yrkesförberedande gymnasium. Inga toppbetyg behövdes, för det fanns alltid ett jobb därute. Ett jobb som även gav materiell trygghet.

På arbetsmarknaden saknas i dag efterfrågan på ungdomar som önskar välja bort skolan för ett jobb som inte kräver någon längre utbildning. Ungdomarna kan inte heller förvänta sig en livslång anställning i samma utsträckning som deras föräldrar kunde. De är samtidigt medvetna om att de behöver en treårig gymnasieutbildning för att få ett jobb. Detta bekräftas bl.a. i en enkätundersökning som ledamoten i Gymnasiekommittén, Ulla-Britt Hagström (kd), genomfört på gymnasieskolor i Skaraborg under våren 2002. Av resultatet framgår bl.a. att eleverna på programmen med yrkesämnen anser det vara rimligt med en treårig utbildning.

Dagens unga uppfattar således utbildning som en stor och mer naturlig del av livet än vad äldre gör. Att bli klar med sin utbildning ses emellertid inte i sig som avgörande för uppfattningen att man är vuxen.

En studie från Ungdomsstyrelsen¹⁵ visar bl.a. att två tredjedelar av dem som gick i gymnasieskolan vårterminen 1997 trodde att de skulle komma att studera vidare minst tre år efter gymnasieskolan. Hälften hade visionen att åka utomlands ett eller flera år. Bland dem som yrkesarbetar eller är arbetslösa uppger många ett behov av fortsatt utbildning. Nästan 60 procent av de förvärvsarbetande mellan 16 och 29 år menade att de hade behov av utbildning inom det närmaste året. Över 70 procent av de arbetslösa i samma ålder ansåg sig ha behov av ytterligare utbildning. Många anser också att man aldrig blir klar med sin utbildning, och att man hela livet måste vidareutbilda och kompetensutveckla sig. Insikterna om arbetslivets kunskapskrav tycks således vara väl spridda.

¹⁴ Nihad Bunar och Mats Trondman, (2001) Varken ung eller vuxen, Atlas.

¹⁵ Ny tid nya tankar, (1998) Ungdomsstyrelsens utredningar nr 10.

3.4 Ungas inställning till arbete

Undersökningar av arbetslivsvärderingar hos befolkningen som helhet visar att arbete framstår som allt mindre viktigt när det gäller att ge livet mening.

Tabell 3.1. Vad som är viktigt i livet – komparativa prioriteringar

Gårdagens unga (tidiga 70-talister)	Dagens unga (80-talister)
Hälsan	Hälsan
Utlandsresor	Utbildning
Intressant arbete	Pojkvän eller flickvän

Tabellen bortser från kompisar och pengar som är konstant viktiga för ungdomarna.

Källa: Kairos Future.¹⁶

Av tabellen ovan framgår att dagens ungdomar är mindre benägna än gårdagens att prioritera *utlandsresor* och *intressant arbete*. I undersökningen för år 2001 ligger *intressant arbete* bland de lägst prioriterade alternativen, vilket förvånade dem som utförde undersökningen. Samtidigt säger det något om var ungdomarnas livsprioriteringar ligger.

Ställs frågor om arbetslivet och vad som är viktigt där, svarar dagens unga i första hand ”intressant och meningsfullt arbete”, ”trevliga arbetskamrater” och ”sund arbetsmiljö”, och i andra hand medbestämmande och anställningstrygghet. Medbestämmande och anställningstrygghet tycks samtidigt komma före lön och karriär.¹⁷ Enligt kommittén kan ungdomarnas svar i vissa fall bero på att de befinner sig längre från arbetsmarknaden jämfört med tidigare generationer. De frågor man ställt och ställer till 22-åringar kanske istället borde ställas till dagens 27-åringar eftersom inträdet till arbetslivet sker senare i dag. Även om anställningstryggheten inte placeras överst är den inte oviktig för ungdomarna och majoriteten av de unga föredrar trygghet framför tidsbegränsade arbetsvillkor och projektanställningar.¹⁸

¹⁶ Thomas Furth m.fl., (2002) 80-talisterna kommer, Konsultförlaget.

¹⁷ Se bl.a. Thomas Furth m.fl., (2002) 80-talisterna kommer, Konsultförlaget samt Ungdomar i övergångsåldern (1999) Tom Hagström (red) Studentlitteratur.

¹⁸ Jfr Britta Jonsson, Unga vuxna, deras livsprojekt och tankar om framtida yrke, (1999). Ungdomar i övergångsåldern, Studentlitteratur.

Dagens unga vill ha kvalificerade och intressanta jobb. Högt på allas önskelistor ligger just nu följande branscher.¹⁹

- showbiz, kultur, media och sport
- design och formgivning
- service, mänskliga relationer och tjänster

Det råder alltjämt skillnader mellan flickor och pojkar. Medan flickorna vill ha sociala, emotionella och kreativa jobb vill pojkarna arbeta mer produktionsinriktat. Ytterligare en sak som skiljer är hur man ser på den framtida arbetsmarknaden. Medan flickorna i högre utsträckning tror på utvecklingen mot ett biosamhälle med miljöanpassad produktion och där man tagit hänsyn till de senaste biotekniska rönen, tror pojkarna i första hand på ett fortsatt industrisamhälle. Kännetecknande för både pojkar och flickor är dock att de vill ha ett arbete där det personliga varumärket är viktigt. Ungdomarna vill kunna ta med sig något från arbetet, tillfredsställelsen av att ha givande och meningsfulla arbetsuppgifter och vänskapsband till arbetskamraterna.²⁰

3.5 Ungdomarna situation på arbetsmarknaden²¹

Gymnasieutbildningen syftar både till att stärka individen i medborgarrollen och att underlätta etableringen på arbetsmarknaden. Utsikterna till egenförsörjning och stimulerande arbetstillfällen är i stor utsträckning beroende av de kunskaper och den kompetens som lärandet i skolan ger. Samtidigt påverkar villkoren på arbetsmarknaden ungdomars inställning och utbildningsval.

Ungdomars övergång från skola till arbetsliv är ett område som väcker stort intresse. Villkoren för övergången ser mycket olika ut i olika länder beroende på hur utbildningen är organiserad och hur reglerade villkoren på arbetsmarknaden är med avseende på anställningstrygghet, rörlighet och lönebildning. Det är väl känt att ungdomar drabbas hårdare av arbetslöshet än andra åldersgrupper. I länder med en mer organiserad övergång från skola till arbetsliv,

¹⁹ Thomas Fürth, m.fl., (2002) 80-talisterna kommer, Konsultförlaget.

²⁰ Thomas Fürth, a.a.

²¹ Jonas Olofsson, expert i Gymnasiekommittén, Näringsdepartementet, har bidragit med underlaget till texten i avsnittet om ungdomarnas situation på arbetsmarknaden.

bl.a. via en kvalificerad yrkesutbildning, har emellertid ungdomars arbetslöshet varit lägre.²²

Forskningen visar att nivån på ungdomsarbetslösheten är mycket avhängig de allmänna efterfrågeförhållandena på arbetsmarknaden, dvs. den ekonomiska tillväxten. Det innebär att det finns ett starkt samband mellan arbetslöshetstalen för kärngruppen på arbetsmarknaden, åldrarna 25–54 år, och arbetslösheten för ungdomar.²³

Förutsättningarna för övergången från skola till arbetsliv har blivit mer besvärliga på senare år. Det tycks vara en internationell trend.²⁴ Parallellt med stigande arbetslöshet har långtidsarbetslösheten ökat. Inom OECD var fyra av tio ungdomar utan arbete långtidsarbetslösa vid 1990-talets slut.²⁵ Sysselsättningsgraden har också sjunkit kraftigt. En viktig förklaring till den minskade sysselsättningsgraden är den förlängda utbildningstiden, men utbildningsexpansionen förklarar långt ifrån hela nedgången. I flera länder har också den åldersrelaterade inkomstprofilen utvecklats på ett sätt som är oförmånligt för ungdomar. Jämfört med 20–30-åringarna för två eller tre decennier sedan har dagens unga relativt sett lägre löner.

De förändringar som återges ovan är egentligen paradoxala eftersom de ekonomiska förutsättningarna på arbetsmarknaden utvecklats på ett sätt som kunde varit gynnsamma för ungdomar under 1980- och 90-talen.²⁶ Dels minskade andelen ungdomar i totalbefolkningen i flertalet industriellt utvecklade länder, dels innebar strukturförändringarna i näringslivet att nya arbetskraftsintensiva sektorer fick större utrymme – framför allt tjänste- och servicerelaterad verksamhet. Detta borde ha gynnat ungdomar. Dessutom borde teknikutvecklingen ha gynnat ungdomar med uppdaterade utbildningar och goda kunskaper i språk och modern kommunikationsteknik. Ungdomar har generellt sett mer och längre utbildningar än äldre på arbetsmarknaden.

²² P. Ryan, "The School-to-Work Transission: A Cross-National Perspective", i *Journal of Economic Literature*, Nr 1 2001.

²³ N. O'Higgins, *Youth Unemployment and Employment Policy. A Global Perspective*, Geneva 2001.

²⁴ *Preparing Youth for the 21st Century. The Transition from Education to the Labour Market*, OECD 1999.

²⁵ Gränsen för att räknas som långtidsarbetslösa går här vid sex månader.

²⁶ R. B. Freeman, "The Youth Job Market Problem at Y2k", i *Preparing Youth for the 21st Century. The Transition from Education to the Labour Market*, OECD 1999.

Vad kan då sägas om den svenska utvecklingen? I Sverige ökade arbetslösheten snabbare än i flertalet andra länder under början av 1990-talet, något som ska ses i perspektivet av att arbetslöshets-talen relativt sett varit mycket låga under det föregående decenniet. För ungdomar steg arbetslösheten snabbare än i andra ålders-grupper. I åldrarna 16–24 år steg arbetslösheten från 3 procent i slutet av 1980-talet till 18 procent 1993. Därefter har arbetslös-heten sjunkit och utgjorde under 1990-talets sista år ca 10 procent. Sysselsättningsgraden har utvecklats på motsvarande sätt. Etable-ringsfasen på arbetsmarknaden har förskjutits allt högre upp i åldrarna.²⁷ 1987 låg etableringsåldern på 21 år. Vid 1990-talets mitt hade den höjts till 26 år för män och till 30 år för kvinnor. En viktig förklaring till den sjunkande sysselsättningsgraden är utbildnings-expansionen.

Mellan 1989 och 1997 ökade antalet studerande med 45 procent i åldersgruppen 16–24 år.²⁸ Bland de förvärvsarbetande ungdomarna ökade samtidigt lönerna långsammare än för vuxna under samma period. Ungdomars relativa löner minskade således. De totala disponibla inkomsterna för ungdomsgruppen som helhet sjönk kraftigt som ett resultat av det minskade arbetsmarknadsdel-tagandet. Det ökade socialbidragsberoendet, det förlängda kvar-boendet hos föräldrarna och den tilltagande psykiska ohälsan bland ungdomar kan ses som några av följdverkningarna.²⁹

1997 vände utvecklingen och sedan dess har sysselsättningen ökat, antalet arbetslösa har minskat och antalet studerande har minskat. Även antalet ungdomar med socialbidrag har minskat. Däremot har antalet som står utanför arbetskraften av andra skäl än studier fortsatt att öka något.

Ungdomar har drabbats i olika utsträckning av 1990-talskrisen beroende på social bakgrund. Forskningen tyder på att familje-bakgrunden har haft stor betydelse för ungdomars arbetslöshet.³⁰ Det finns ett påtagligt samband mellan föräldrarnas utbildningsnivå och årsinkomst, och förekomsten av arbetslöshet och social-bidragsberoende hos barnen. Ungdomars utbildning har heller inte

²⁷ M. Börjeson, "Vad innebar 1990-talet för ungdomars livsvillkor?", i SOU 2001:54 Ofärd i välfärden.

²⁸ P. Lundborg, "Vilka förlorade jobbet under 1990-talet?", i SOU 2000:37 Välfärdens förut-sättningar. Arbetsmarknad, demografi och segregation.

²⁹ M. Börjeson, a.a., i SOU 2001:54 Ofärd i välfärden.

³⁰ Se bl.a. S. Blomskog & L. Schröder, "Vilka ungdomar blir arbetslösa?", i A. Gullberg & M. Börjeson, (red.), I vuxenlivets väntrum, Umeå 1999 samt R. Åberg & M. Nordenmark, "Arbetslöshet och levnadsvillkor under 1990-talets krisår", i SOU 2000:37 Välfärdens för-utsättningar. Arbetsmarknad, demografi och segregation.

alltid skyddat mot arbetslöshet men lång utbildning minskar helt klart arbetslöshetsrisken.

En effekt av svårigheterna på arbetsmarknaden under 1990-talet är de ökade utbildningsvolymerna. Samtidigt som vi ser ett entydigt samband mellan låg utbildningsnivå och långtidsarbetslöshet finns det flera oroväckande tendenser. Ungdomar med arbetarklassbakgrund har i långt mindre utsträckning än andra kompenserat arbetslöshet med mer utbildning. Den sociala bakgrunden har ett stort förklaringsvärde för studieresultaten.

I flera studier, bland annat inom ramen för Kommittén Valfärdsboks slut, har de svårigheter som väntar ungdomar med ofullständig gymnasieutbildning framhållits. En uppsats av Åsa Murray och Anders Skarlind vid Lärarhögskolan i Stockholm, hösten 2002, pekar i samma riktning.³¹ Ungdomar med en fullföljd treårig gymnasieutbildning har bl.a. betydligt större chans att få ett arbete och en genomsnittligt högre lön än de som saknar utbildning på motsvarande nivå. I studien redovisas samtidigt att andra bakgrundsfaktorer också har stor betydelse för om ungdomar har ett förvärvsarbete eller ej. Oavsett utbildningsnivå har män och ungdomar födda i Sverige betydligt större chans att få ett arbete än kvinnor och ungdomar födda utomlands. Det starka sambandet mellan grundskolebetyg och sannolikheten för att de skall genomföra en gymnasieutbildning tyder dessutom, enligt Murray och Skarlind, på att ungdomar utan gymnasieutbildning haft svårigheter i grundskolan. För dessa elever ter sig förmodligen en gymnasieutbildning såväl svår att uppnå som mindre lockande.

En avgörande fråga är i vilken utsträckning arbetslöshet under unga år påverkar en persons välfärd längre fram. Ett argument för att effekterna inte skulle vara så påtagliga är att ungdomar i allmänhet drabbas av kortvarigare arbetslöshetsperioder än äldre arbetstagare. Flera internationella studier pekar dock på att ungdomsarbetslösheten har skadeverkningar som följer individerna genom livet, bl.a. i form av återkommande arbetslöshet, lägre inkomstnivåer och socialt utanförskap.³² Samtidigt ser bilden väldigt olika ut i olika länder, beroende på institutionella förhållanden på arbetsmarknaden och socialpolitikens utformning.

³¹ Å. Murray & A. Skarlind, Ungdomar med och utan gymnasieutbildning på 1990-talets arbetsmarknad. Lärarhögskolan i Stockholm, 2002 (stencil).

³² Se bl.a. D. Gallie & S. Paugam, (red.), *Welfare Regimes and the Experience of Unemployment in Europe*, Oxford 2000, samt N. O'Higgins, a.a., Geneva 2001.

För svenskt vidkommande har en generös arbetslöshetsförsäkring och omfattande arbetsmarknadspolitiska insatser framhållits som orsaker till att effekterna av arbetslöshet i unga år inte tycks ha lika genomgående negativa följdverkningar för de drabbade individerna som i flera andra jämförbara länder.³³ Samtidigt finns det studier som visar att ekonomiska problem i unga år tenderar att följa individerna i högre ålder, även i Sverige.³⁴ Den sammantagna bilden är emellertid att det går att motverka följdverkningarna med effektiva utbildnings- och arbetsmarknadspolitiska insatser.

3.6 Ungdomarna och gymnasieskolan

En elev tillbringar cirka 6-7 timmar om dagen i skolan, med undantag för helger och lov. Endast två aktiviteter upptar mer tid än skolan – sömnen och konsumtionen av massmedia.

I en omfattande studie³⁵ av ungdomars livsprojekt ställer Bengt-Erik Andersson frågan hur skolan fungerar som utvecklingsmiljö och i vad mån den bidrar till elevernas personlighetsutveckling. Andersson konstaterar visserligen att varje elev uppfattar skolan på sitt speciella sätt, något som har att göra med elevens tidigare erfarenheter, läggning, medfödda förmågor, familjeförhållanden samt vilken klass eller speciell skola han eller hon går i. Samtidigt går det att gruppera eleverna och man finner då att ungefär en tredjedel av eleverna trivs utomordentligt väl i skolan; för dem är skolan bra. En annan tredjedel längtar bort från skolans tvångströja som de inte anser sig få ut något av. Detta är, enligt Andersson, skolans tragik. En mittgrupp klarar skolan relativt väl utan att för den skull känna någon entusiasm. Denna grupp av elever lyckas skolan inte heller nå fram till särskilt väl.

Av Skolverkets återkommande attitydundersökningar³⁶ framgår att elevernas bild av skolan är både ljus och mörk, ibland motsägelsefull. Som exempel kan tas att runt 85 procent av eleverna tycks trivas bra eller mycket bra i skolan och att endast 6 procent av eleverna i 2000 års undersökning uppger att de trivs ganska

³³ D. Gallie & S. Paugam, a.a., samt SOU 2001:54 Ofärd i välfärden.

³⁴ Se M. Börjeson, a.a., i SOU 2001:54 Ofärd i välfärden. Här hänvisas bl.a. till en opubliserad uppsats av Annika Westberg, Sociologiska institutionen, Umeå universitet.

³⁵ Ungdomarna, skolan och livet, Andersson (red), 2001. Undersökningen avser elever i grundskolans nionde skolår samt gymnasieelever.

³⁶ Attityder till skolan 2000, rapport 197, Skolverket.

dåligt eller mycket dåligt. Trots detta tycker endast sex av tio elever att det alltid eller oftast känns meningsfullt att gå till skolan.

Den ökande stressen som finns i samhället finns också i skolan. Skolverkets undersökningar³⁷ visar att den upplevda stressen ökat betydligt för många grupper av elever. Elever i gymnasieskolan, främst på naturvetenskaps- och samhällsvetenskapsprogrammen, är de som i störst utsträckning uppger att de alltid eller ofta känner sig stressade. Det finns en tydlig skillnad mellan flickors och pojkars upplevelser av stress. Hela 55 procent av flickorna i gymnasieskolan uppger att de alltid eller ofta känner sig stressade, (65 procent på NV och SP) jämfört med 29 procent av pojkarna (33 procent på NV och SP).

I en undersökning³⁸, gjord av Allan Svensson och Sven-Erik Reuterberg vid Institutionen för pedagogik och didaktik vid Göteborgs Universitet, har syftet varit att klarlägga vilka förändringar som skett i gymnasieskolan under nittio-talet. Elever som började i gymnasieskolan 1998 har jämförts med elever som började 1993. Undersökningen bekräftar uppgiften att det stora flertalet elever trivs bra i gymnasieskolan. Allt flera gymnasieelever upplever dessutom att de fått mer av nya kunskaper och att detta gäller för strängt taget samtliga ämnen. En negativ utveckling är att fler upplever koncentrationssvårigheter och, konstaterar Svensson och Reuterberg att betydligt fler känt sig stressade. Av de kvinnliga eleverna är det så många som tre fjärdedelar som upplevt stress i skolarbetet.

3.6.1 Ungdomar med utländsk bakgrund

Trots att ungdomar med invandrabakgrund lika lite som andra ungdomar utgör någon enhetlig grupp, förtjänar de ändå att uppmärksammas särskilt, eftersom de har svårare att få fotfäste på arbetsmarknaden och därmed är än mer beroende av en så bra grundutbildning som möjligt. Även om social bakgrund har ett större förklaringsvärde för studieresultaten än etniciteten är det befogat att ställa frågan om i vilken utsträckning det svenska utbildningssystemet förmår att fungera kompensatoriskt för de ungdomar som har ett annat modersmål än svenska.

³⁷ Attityder till skolan 2000, rapport 197, Skolverket.

³⁸ Allan Svensson, Sven- Eric Reuterberg, (2002). Vad har hänt i gymnasieskolan under de senaste fem åren?, IPD rapporter 2002:09, Göteborgs universitet.

I kapitel 6 Erfarenheter av dagens gymnasieskola, diskuterar kommittén den etniska snedrekryteringen mer utförligt men vill ändå framhålla några nyligen publicerade uppgifter från Skolverket som tagits fram för en artikel i Dagens Nyheter³⁹, och som visar att mer än hälften av dem som invandrat till Sverige under senare år är obehöriga att söka ett nationellt program i gymnasieskolan. Av uppgifterna framgår att föräldrars utbildningsnivå har en avgörande betydelse. Bland de elever som kom till Sverige 1998, och har föräldrar som bara har grundskoleutbildning, lyckades endast en av fyra att ta sig in på ett nationellt program i gymnasieskolan. En lärare som arbetar med elever, som nyligen invandrat till Sverige, uttrycker problemet på följande sätt i nämnda artikel.

Svenska elever börjar på ruta noll och kommer till ruta 100 på nio år. Våra elever kommer kanske till 80, men eftersom de började på minus 20 har de gjort en exakt lika lång resa, men det är ingenting värt den där dagen i juni när slutbetygen delas ut. Det är sorgligt.

För dem som gått större delen av grundskolan i Sverige var det något fler, 38 procent, som tog sig vidare till ett nationellt program. Invandrareleverna är i dag överrepresenterade på gymnasieskolans individuella program där de utgör cirka 35 procent av förstaårseleverna.

Ett särskilt problem uppkommer i de fall de ungdomar, som nyligen invandrat till Sverige, har en mycket bristfällig skolgång bakom sig. För dessa elever kan det återstå mycket att hämta in för att de skall ha tillräckliga förutsättningar för studier på gymnasienivå. Detta kan i sämsta fall leda till att de hamnar utanför såväl utbildningssystem som arbetsmarknad.

3.7 Ungdomars inställning till valmöjligheter

I en studie⁴⁰ som kommittén låtit göra om elevers inställning till val, tycker ungefär hälften av eleverna att det finns lagom mycket att välja på i skolan, medan resten skulle vilja ha fler möjligheter. Endast få ungdomar tycker att valmöjligheterna skulle vara färre. I intervjuerna är eleverna emellertid mer fundersamma när det gäller om det skall finnas fler möjligheter att välja individuella studie-

³⁹ Invandrare klarar skolan sämst, Artikel i DN, fredagen den 11 oktober 2002.

⁴⁰ Elevers inställning till val, Birgit Grender, underlag till Gymnasiekommittén, april 2000.

vägar. ”Det är svårt att välja själv, bättre att andra bestämmer ett fast program så att man vet vad det är värt efter skolan”.

I den intervjuundersökning som återkommande görs av Ungdomsbarometern⁴¹, om ungas attityder och hur de ser på sin omvärld, kommenteras de ökade individuella valen på följande sätt.

Ett större personligt ansvar förutsätter möjligheter att välja. Svenskar-
na har också fått en större valfrihet på en mängd olika områden,
alltifrån pensionsförvaltare till radio med eller utan reklam. För den
unga generationen, som har missat det mesta av den ideologiska debatt
som föregått de flesta avregleringar, är valfriheten självklar och inte
särskilt dramatisk. Det enda problemet med valfriheten är att de flesta
val i livet tar längre tid, eftersom man vill skaffa sig en översikt över de
alternativ man har. Vägen till vuxenlivet är fylld med val. Vad ska jag
utbilda mig till, var vill jag bo, med vem vill jag bo, vill jag ha barn?
Dessa val har varit desamma för alla generationer men alternativen har
aldrig varit så många som i dag. Den ordning i vilken man träffar valen
blir också allt mindre given.

Att ungdomarna i stort sett är nöjda med valmöjligheterna i skolan
bekräftas bl.a. av en intervjuundersökning⁴² som SIFO genomfört
på uppdrag av Lärarförbundet och Elevorganisationen. På frågan
om dagens valmöjligheter till gymnasieskolan är för stora eller för
små anser 83 procent att de är lagom. Endast 11 procent tycker att
valmöjligheterna är för små. När det gäller valmöjligheterna inom
gymnasieskolan till olika kurser anser 63 procent av ungdomarna
att möjligheterna är lagom stora, medan 29 procent tycker att de är
för små.

3.7.1 Vilka faktorer avgör ungdomars val?

Vid valet till gymnasieskolans studievägar är betyget den huvud-
sakliga faktorn för eleverna. Enligt den undersökning⁴³ av elevernas
val som kommittén låtit göra är ungdomarnas medvetenhet liten
om att social bakgrund, kön och kulturellt ursprung styr deras val.
De elever som uppger vad de vill bli i framtiden gör fortfarande
ganska könsbundna val. Ju högre social, ekonomisk eller utbild-
ningsmässig bakgrund hos föräldrarna, desto naturligare att barnen
söker sig till naturvetenskapsprogrammet eller samhällsvetenskaps-

⁴¹ Planet Youth, en guide till dagens unga generation, Ungdomsbarometern, MTV, 2000.

⁴² Telefonintervjuer med 1 000 elever 30 okt – 7 nov 2001, SIFO Research & Consulting, Lärarförbundet och Elevorganisationen.

⁴³ Elevers inställning till val, Birgit Grender, underlag till Gymnasiekommittén, april 2000.

programmet. Medan det förstnämnda till övervägande del rekryterar ungdomar med bra betyg från grundskolan, har samhällsvetenskapsprogrammet utvecklats till att bli ett mer heterogent program med avseende på elevkategorier. Programmet som är gymnasieskolans största, ses av eleverna som brett allmänbildande program som ger respit i val av inriktning och yrke. Att börja i gymnasieskolan utan att försitta chansen till att senare ha många olika valmöjligheter utgör ofta ett av flera skäl till att välja programmet.

Framtida valmöjligheter diskuteras även av ungdomarna på medieprogrammet samt det estetiska programmet som menar att det är viktigt att få ägna sig åt ämnen de är intresserade av men att man samtidigt vill få en utbildning som ger många möjligheter efter gymnasieskolan.

Grundskoleeleverna känner ofta en stor osäkerhet när de skall välja gymnasieprogram. I Stockholmsundersökningen⁴⁴ var två av tre ganska säkra eller mycket säkra på sitt val då de under våren 2001 valde program, inriktning och skola. Andra studier som kommittén tagit del av pekar på att runt hälften av eleverna är osäkra i sitt val. Många av eleverna i gymnasieskolan kritiserar informationen i grundskolan och menar att den varit bristfällig. Enligt eleverna är det betygen som styr valet, men de menar samtidigt att programmens ämnen har en avgörande betydelse. I de större kommunerna där det finns flera gymnasieskolor att välja på är skolan och dess rykte en viktig faktor.

Skolverkets nationella kvalitetsgranskning⁴⁵ visar att elevernas egenvärdering i hög grad är beroende av vilket program man söker till. Här befinner sig naturvetenskapsprogrammet i topp och vissa yrkesförberedande program i botten. Egenvärderingen förändras när eleverna väl kommit till gymnasieskolan men elever i nian som skall till det individuella programmet ser på sig själv som misslyckade och lägger helt skulden på sig själva, inte på skolan.

Grundskoleeleverna vill helst att utbildningen skall finnas i den egna kommunen, vilket i sig inte är så förvånande. I den studie⁴⁶ som kommittén låtit göra om elevers val menar dock endast hälften av de intervjuade gymnasieeleverna att denna faktor haft stor betydelse. Nu i efterhand hade de gärna velat få information om studiemöjligheter på annan ort.

⁴⁴ Stockholmsungdomars val till gymnasiet, intervjuer med 500 elever i gymnasieskolans år 1. Undersökning från Utrednings- och statistikkontoret 2001.

⁴⁵ Nationella kvalitetsgranskningar 2000, Skolverket.

⁴⁶ Elevers inställning till val, Birgit Grender, underlag till Gymnasiekommittén, april 2000.

Om man ser till hur eleverna valt program de senaste åren kan konstateras att det är ganska konstant mellan åren om man ser till de enskilda programmen. För byggprogrammet spelar konjunkturen in och får ett genomslag på sökandetrycket men i övrigt är fluktuationerna små. Till några av programmen, främst hantverksprogrammet och hotell- och restaurangprogrammet har antalet sökande konstant varit högre än antalet platser, medan andra program t.ex. industriprogrammet, haft svårt att fylla platserna. Naturvetenskapsprogrammet är fortfarande ett populärt program, men det är noterbart hur sökandetrycket gått ner. Vid den senaste intagningen, till läsåret 2002/03, var andelen sökande så låg som 11,6 procent. Även om man lägger samman andelen sökande till NV med andelen elever som sökt teknikprogrammet och specialutformade program (där många innehåller kombinationer med naturvetenskap, industri och teknik) ser man att den totala andelen elever som söker sig till denna sektor har minskat jämfört med tidigare år.

Tabell 3.2. Andel behöriga förstahandssökande till nationella och specialutformade program (källa Skolverket och SCB)

% behöriga förstahands- sökande	1994/ 1995	1995/ 1996	1996/ 1997	1997/ 1998	1998/ 1999	1999/ 2000	2000/ 2001	2001/ 2002	2002/ 2003
Barn-och fritid	8,3	7,7	7,1	5,5	4,5	4,3	4,3	4,3	4,5
Bygg	2,6	2,6	2,3	1,8	1,7	3,0	3,2	3,2	4,6
El	5,0	4,7	4,7	5,2	4,5	5,2	5,0	5,0	5,1
Energi	0,8	0,7	0,7	0,9	0,8	0,7	0,6	0,6	0,7
Estetiska	5,9	6,3	6,4	6,4	6,4	6,1	6,2	6,2	6,3
Fordon	5,2	4,9	5,1	5,0	4,9	4,2	3,9	3,9	5,4
Handels- och administration	6,0	5,8	5,3	5,3	4,4	4,4	4,5	4,5	4,7
Hantverk	2,7	2,6	2,4	2,6	2,5	2,7	3,0	3,0	3,6
Hotell&Rest.	7,0	6,7	6,9	7,1	6,8	6,5	6,0	6,0	6,4
Industri	2,2	2,8	2,8	2,1	2,0	1,6	1,3	1,3	1,3
Livsmedel	0,9	0,8	0,8	0,7	0,6	0,5	0,4	0,5	0,5
Medie	5,2	5,2	4,9	4,4	5,6	6,1	6,0	6,0	4,8
Naturbruk	3,0	2,9	2,8	3,0	3,1	2,8	2,9	2,9	3,3
Naturvetenskap	16,9	18,7	20,6	21,8	22,6	20,8	16,4	16,4	11,6
Omvårdnad	4,1	4,1	3,7	3,2	3,4	4,1	3,6	3,6	3,2
Samhällsvetenskap	23,5	23,3	23,2	24,8	25,8	27,0	24,8	24,8	20,4
Teknik							7,7	7,7	6,5
Specialutformade program	1,0	3,3	4,6	5,9	8,4	10,0	8,2	9,8	7,2

3.8 Dagens unga – en medveten generation

Dagens unga är, som redan tidigare konstaterats, väl medvetna om utbildningens betydelse. De är införstådda med att de måste ta eget ansvar och göra medvetna val, och vill också ha det så.

Forskningen är i stort sett entydig när det gäller utvecklingen mot ett mer mångfacetterat och individualiserat samhälle. Frågan om mångfald är komplex och innebär både möjligheter och problem. Kopplad till ungdomars identitet kan den å ena sidan vara en källa till frihet. När traditioner faller bort är det möjligt att leka med identiteten och vi är inte längre bundna till en viss livsstil.

Pluralismen ger stora möjligheter att hitta olika slags tillhörigheter. Men traditioners minskade betydelse kan å andra sidan ge upphov till osäkerhet och tvivel över de val man måste göra. Med möjligheten att välja finns också möjligheten att ständigt reflektera över den egna identiteten, att granska och ifrågasätta sina val.

I denna komplexa nutid finns ett stort behov av en social och kulturell mötesplats där gemensamma värden skapas med stöd av insiktsfulla och ansvarsfulla vuxna. Ungdomars intresse för livsfrågor och identitet måste fångas upp och ges utrymme.

Gymnasieskolan har, enligt kommitténs uppfattning, en allt viktigare uppgift i att bidra till den grundläggande gemenskap som behövs för att samhället skall kunna hålla samman. Kanske är det så att dagens ungdomar inte alltid ser politiskt engagemang som ett livstidsprojekt. De engagerar sig i sådana frågor som upplevs som viktiga för stunden. Enligt kommitténs uppfattning är det angeläget att skolan ger ungdomarna de redskap som de behöver för att kunna göra sin röst hörd, såväl när det gäller att ta vara på demokratiska rättigheter som att påverka samhällsutvecklingen. Viktiga komponenter är språket, både det skriftliga och muntliga, samt kunskaper om demokratiskt tillvägagångssätt och hur demokratin fungerar. Viktigast av allt är dock att eleverna ges ett reellt inflytande i gymnasieskolan.

Den gymnasieskola vi har i dag innehåller stora möjligheter till flexibilitet och individuella val, åtminstone i teorin. Däremot har det praktiskt visat sig vara svårt att organisera verksamheten i skolorna så att de många valen kan realiseras. Elever med färre men faktiska valmöjligheter är generellt sett mer nöjda än de som har stora valmöjligheter i teorin men där dessa inte kunnat realiseras bl.a. beroende på att det varit för få sökande.

Mot bakgrund av de allt osäkrare villkoren på arbetsmarknaden är det ur ungdomarnas synvinkel helt avgörande att utbildningen ger en bredd som möjliggör och underlättar återkommande lärande inom mer specifika yrkesområden. En av gymnasieskolans viktigaste uppgifter framöver kommer att vara att se till att alla ungdomar – så långt möjligt – tillägnar sig gymnasial kompetens. Allt annat måste ses som ett misslyckande.

För ungdomarna är det enligt kommitténs uppfattning viktigt att den framtida gymnasieskolan,

- ger eleverna ett reellt inflytande
- uppfattas som något nytt och intresseväckande

- ger grunden för bredare kompetensområden
- ger utrymme för ungdomars intresse för livsfrågor och identitet
- innehåller utrymme för individuella men samtidigt reella val
- främjar en utveckling av elevernas demokratiska kompetens
- utgör en social och kulturell mötesplats där gemensamma värden skapas.

4 Arbetslivets framtida behov av kompetens

De ungdomar som skall börja gymnasieskolan under de närmaste åren kommer att vara verksamma i samhälle och arbetsliv till mitten av 2000-talet. Frågan är vilka kunskaper och insikter de behöver ha och hur gymnasieskolan på bästa sätt kan förbereda dem för det kommande vuxenlivet.

En utgångspunkt för kommitténs överväganden om en framtida gymnasiestruktur bör, enligt direktiven, vara en analys och bedömning av framtidens arbetsmarknad, liksom av vilka sektorer som bedöms komma att svara för tillväxt och sysselsättning samt vilka krav detta ställer på gymnasieskolans utbildningar och deras innehåll.

Historiskt har det visat sig svårt att förutse kompetensbehoven på arbetsmarknaden. Företrädare för näringslivet vittnar dessutom om att det blivit allt svårare att göra exakta bedömningar av det framtida kompetensbehovet.¹

Vår uppgift skulle vara enkel om de uttalanden som publiceras av olika forskare och i rapporter från fora såsom OECD och Världsbanken eller som görs av olika företrädare för arbetslivet i Sverige vore samstämmiga i fråga om vilken kompetens som behövs och om vilken inriktning utbildningen bör ha. Så är dock inte fallet. Somliga menar att det behövs en hög grad av specialiserat kunnande och att grundutbildningen skall bibringa eleverna detta. Andra menar att det är bättre ju högre generell utbildning ungdomar har eftersom den specialiserade kunskapen endast kan inhämtas på respektive arbetsplats, och dessutom är en färskvara som den med hög generell utbildning har lättare att ta till sig.

Till grund för övervägandena om den framtida studievägsstrukturen i gymnasieskolan har kommittén sökt samla forskning och annan kunskap på området. Som framgått av inledningskapitlet har kommittén anlitat experter som bidragit med underlag i olika

¹ Det nya näringslivet, Svenskt näringsliv, 2001.

frågor. För detta kapitel har kommittén funnit gott bruk av Kenneth Abrahamssons genomgång av relevant forskning rörande förändringar i arbetslivet², Sofia Sandgrens statistik- och forskningsöversikt³ samt Jonas Olofssons, docent i ekonomisk historia och expert i kommittén, uppsats *Arbetslöshetsfrågan under 1900-talet*⁴. Kommittén har, som framgår av referenserna, använt också andra underlag. För slutsatserna står naturligtvis kommittén.

4.1 Utbildning och ekonomisk tillväxt

Vid olika beräkningar av den ekonomiska tillväxtens drivkrafter har förädlingen av humankapitalet – dvs. kunskaper och färdigheter – framstått som en allt viktigare förklaring till produktivitetsökningar över tiden. Den amerikanske ekonomen Moses Abramowitz konstaterar att tillväxt över tiden medför kostnader, konflikter och motstånd, något som i sin tur kan ses som en förklaring till utbildningens betydelse. Utbildning ska inte bara bidra till att omedelbart underlätta produktivitetsökningar genom att arbetskraften får större möjligheter att tillgodogöra sig och successivt förbättra tekniska lösningar. Utbildningen ska också bryta ned det motstånd som följer av de förändringar som tillväxten leder till; rädsla för arbetslöshet, motståndet mot att byta arbetsuppgifter och omställningsproblem i samband med att löntagare hänvisas till jobb på helt nya yrkesfält. Utbildning skapar således, enligt Abramowitz, en potential för nytt lärande och ny kunskap i sammanhang som ger förutsättningar för ny expansion och ekonomiska tillväxt.⁵

Utbildning står i nära förbindelse med arbetslivet. Kunskap och kompetens har efter hand blivit allt viktigare produktionsfaktorer när tjänste- och serviceinlagen i produkterna ökar.

Tendenser till allt mer uppsplittrade anställningsvillkor och ökade kunskapskrav började urskiljas under 1970- och 80-talen och

² Kenneth Abrahamsson, (2001) Från klosteskola till klusterskola? Tankar om gymnasieskolan, generella kunskaper och det framtida arbetslivet. Kenneth Abrahamsson är bl.a. docent i pedagogik, adjungerad professor i arbetsvetenskap vid Luleå tekniska universitet samt för närvarande verksam som programchef vid Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS).

³ Sofia Sandgren, KTH, Gymnasieskolan och framtidens arbetsmarknad, (2001), stencil till Gymnasiekommittén.

⁴ J. Olofssons uppsats ingår i antologin *Omvandlingens sekel. Perspektiv på ekonomi och samhälle i 1900-talets Sverige* O. Krantz & L. Andersson-Skog (red), Studentlitteratur, 2002.

⁵ Se diskussion i Olofsson, *Arbetslöshetsfrågan under 1900-talet*, vari hänvisas till M. Abramowitz, Tankar om Tillväxt, Stockholm 1995.

är idag en realitet. Det gamla fordristiska produktionsmönstret, som kännetecknades av en långtgående mekanisering av produktion och en uppstyckning av tillverkningsprocessen längs det löpande bandet, har successivt ersatts av integrerade produktionssystem. Företagens behov av arbetskraft för mer rutinartade och kunskapsfattiga arbetsuppgifter har minskat. I stället efterfrågas arbetskraft som kan ta ett helhetsansvar för olika funktioner, allt från planering, kundkontakter och produktion till försäljning. En traditionell uppdelning mellan tjänster och varuproduktion blir allt mer missvisande.

Den ekonomiska krisen i Sverige under 1990-talets första hälft innebar bl.a. att många jobb inom tillverkningsindustrin försvann. Tjänsteverksamheter knoppades av från industriföretagen och är i dag en av de kraftigast expanderande sektorerna i samhället. Omvandlingen under de senaste 10 åren har bl.a. medfört kraftiga förskjutningar mellan olika arbetsmarknadssektorer i fråga om tillväxt och sysselsättning samt förändringar i företagens och verksamheternas organisation av arbetet. Omställningen präglas således av en industrisektor som gått tillbaka och en tjänstesektor som vuxit fram.

4.2 Höjd utbildningsnivå – ett viktigt politiskt mål

Svensk utbildningspolitik har under hela efterkrigstiden haft som mål att höja utbildningsnivån för ungdomar. Som en följd av den fortgående reformeringen och expansionen av utbildningsväsendet stiger också befolkningens utbildningsnivå kontinuerligt. År 1970 hade en av tre svenskar gymnasie- eller högskoleutbildning. I dag har åtta av tio svenskar i åldern 25–64 år gymnasie- eller högskoleutbildning.

Regeringens mål för utbildningspolitiken är att ”Sverige skall var en ledande kunskapsnation som präglas av utbildning av hög kvalitet och livslångt lärande för tillväxt och rättvisa”. Det svenska utbildningssystemet måste således sättas in i ett internationellt perspektiv och dess utformning och resultat bli föremål för jämförelser med andra länder. Inom EU, OECD och andra internationella sammanslutningar har man tagit fram indikatorer för att mäta olika aspekter av utbildning i de olika länderna för att möjliggöra jämförelser.

Mot bakgrund av EU:s strategiska mål att utveckla unionen till den mest konkurrenskraftiga och dynamiska kunskapsbaserade ekonomin i världen fram till år 2010, har EU:s utbildningsministrar kommit överens om tre gemensamma framtidsmål för utbildningssystemen i Europa. Förbättrad kvalitet, ökad tillgänglighet samt ökad öppenhet mot det omgivande samhället är de övergripande rubrikerna på dessa mål som i sin tur är indelade i tretton delmål. Ett antal arbetsgrupper arbetar med att utveckla indikatorer och områden för erfarenhetsutbyte. Arbetet tar bl.a. sikte på att höja utbildningsnivån hos Europas befolkning, t.ex. genom att minska andelen människor som bara har motsvarande grundskoleutbildning och som inte befinner sig i vidareutbildning samt genom att göra utbildningssystemen mer flexibla, så att man når nya målgrupper på otraditionellt sätt. Utvecklingen kommer att följas upp i rapporter till Europeiska rådet, där resultat på de olika mät-punkterna ska presenteras.

Statistik från OECD visar bl.a. att år 2000 gick 93 procent av de svenska gymnasieeleverna på ett nationellt program som leder till grundläggande högskolebehörighet. Bland OECD-länderna var andelen som läste på högskoleförberedande program i genomsnitt bara 64 procent i förhållande till andelen 22-åringar som genomfört en utbildning på minst gymnasienivå var andelen i Sverige omkring 85 procent år 2000 och över 90 procent i Norge, Tjeckien, Polen och Slovakien. Inom EU var medeltalet 75 procent. I flertalet länder inom OECD och EU finns ungefär hälften av ungdomarna på yrkesinriktade program.⁶

I en studie från institutet för tillväxtpolitiska studier (ITPS) jämförs utbildningsnivå och kvalifikationskraven på den svenska arbetsmarknaden med nivån och kraven i 13 andra OECD-länder. Bland de jämförda länderna har arbetskraften i Kanada den högsta utbildningsnivån om man ser till andelen med eftergymnasial utbildning. I Kanada är den 57 procent jämfört med 30 procent i Sverige. När länderna rangordnas efter andelen av de sysselsatta som finns inom yrken som normalt kräver högskoleutbildning ligger Sverige, tillsammans med Schweiz och Nederländerna, främst bland de redovisade länderna med en andel på omkring 35 procent av de sysselsatta. Räknas ledningsarbete in i gruppen högskoleyrken uppgår andelen till 40 procent. Andelen sysselsatta med yrken som kräver gymnasieutbildning är omkring 54 procent

⁶ Education at a glance, OECD indicators 2002.

medan andelen som saknar eller har små krav på utbildning är omkring 5 procent.⁷

Det tycks vara tre förhållanden som de flesta forskare, statistiker m.fl. inom arbetsmarknadsområdet är överens om. Det ena är att ett land med en välutbildad befolkning har konkurrensfördelar i förhållande till länder som inte har det och att investering i utbildning är en av de mest effektiva metoderna för att skapa tillväxt i ett land.

Det andra är att personlig framgång ofta - men inte alltid - står i relation till hur hög utbildning en individ har. Det omvända gäller också. Ju lägre utbildning man har, desto större är risken för att man blir och förblir arbetslös. Det behöver inte alltid innebära att det fordras hög utbildning för att utföra ett visst arbete. I själva verket har det visat sig att kraven på utbildning vid rekryteringen till även okvalificerade arbeten höjts som en följd av att många överkvalificerade personer under 1990-talets arbetslöshet sökt dessa arbeten.⁸

Det tredje förhållandet är att det saknas tecken på att kunskapskraven skulle minska framöver. Nuteks analys⁹ av hur den svenska arbetsmarknaden utvecklas kan sammanfattas i följande punkter,

- kunskapsintensiv produktion utgör en allt större andel av den totala produktionen,
- den lägre efterfrågan på arbetskraft har framför allt drabbat personer med låg utbildning,
- samtidigt som sysselsättningen har minskat har produktionen ökat, dvs. arbetsproduktiviteten har höjts,
- en minskad sysselsättning kan förväntas i flera regioner som domineras av industri,
- andelen i näringslivet med långa högskoleutbildningar kommer att stiga, från omkring 7 procent år 1995 till ungefär 12 procent år 2010. Ökningen kommer att ske främst i storstads- och universitetsregionerna.

⁷ Under- och överutbildning på 2000-talets arbetsmarknad, A2001:006, Institutet för tillväxtpolitiska studier, 2001. De ingående länderna är Sverige, Danmark, Belgien, Nederländerna, Storbritannien, Irland, Tyskland, Schweiz, Österrike, Portugal, Spanien, Kanada, Australien och Nya Zeeland.

⁸ Rune Åberg, Balansen mellan arbetskraftens utbildningsnivå och jobbets kvalifikationskrav - ett struktur - eller konjunkturproblem? Ds 1999:58, bilaga 2.

⁹ Sverige på rätt väg (Bilaga 3 till långtidsutredningen LU 99).

4.3 Arbetskraftens utbildningsnivå

Utvecklingen under 1990-talet karaktäriseras överlag av högre utbildningsnivåer bland alla sysselsatta i näringslivet. Detta framgår bl.a. av en rapport från ITPS.¹⁰ Andelen som endast har grundskoleutbildning har minskat kraftigt och skillnaden mellan 1990 och 1999 är åtta procentenheter. Andelen sysselsatta med en kort gymnasieutbildning har minskat medan de längre gymnasieutbildningarna uppvisar en ökning, liksom andelen högskoleutbildade. Den sektor som år 1999 uppvisar den klart högsta andelen högskoleutbildade är den kunskapsintensiva tjänstesektorn där drygt 40 procent har en högskoleutbildning.

Kvinnorna är överlag mer välutbildade än männen och det är vanligare att dessa har någon form av högskoleutbildning. Bland personer som har en längre högskoleutbildning är det dock en betydligt större andel av männen som har en forskarutbildning. Samtidigt som andelen av arbetskraften som har en högskoleutbildning ligger runt 30 procent är siffrorna betydligt lägre om man ser till andelen med en lång högskoleutbildning, dvs. längre än tre år. Här är det 13 procent i åldersgruppen 25–65 år och 11 procent i åldersgruppen 25–34 år som har en högskoleutbildning som är tre år eller längre.¹¹

Högsta andel högskoleutbildade finns i storstadsregionerna, drygt 35 procent, medan andelen i övriga regioner ligger på runt 20 procent. Utbildningsbakgrunden varierar även beroende på arbetsplatsens storlek. På de stora arbetsställena (över 500 anställda) är 40 procent av arbetsstyrkan högskoleutbildad, jämfört med 15 procent på de små arbetsställena (färre än 50 anställda).

4.4 Samband mellan arbetslöshet och utbildningsnivå

Ett mönster som står sig i samtliga OECD-länder är att arbetslösheten genomgående är högre bland lågutbildade än högutbildade. I tabellen nedan finns uppgifter om arbetslösheten för olika utbildningsgrupper i några av OECD-länderna.

¹⁰ Under- och överutbildning på 2000-talets arbetsmarknad, (2001), A2001:006, Institutet för tillväxtpolitiska studier.

¹¹ Statistik från Education at a glance, 2001, OECD.

Tabell 4.1. Arbetslöshet i procent i olika utbildningsgrupper år 2001 (25–64 år)¹²

	Grundskole- utbildning		Gymnasieskol- utbildning		Kort högskole- utbildning <3 år		Lång högskole- utbildning	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
Kanada	10,2	10,2	6,2	6,2	4,8	4,5	4,4	4,4
USA	7,5	8,9	4,2	3,4	2,5	2,3	1,9	2,0
Australien	8,1	7,0	4,5	5,2	4,5	3,9	2,5	2,6
Belgien	7,7	13,5	3,9	7,0	2,2	3,0	2,4	2,3
Danmark	4,0	6,2	2,7	4,0	3,3	3,1	3,5	3,1
Frankrike	9,7	14,4	5,1	9,3	4,3	5,0	4,1	5,6
Tyskland	15,6	11,5	8,1	8,4	4,4	5,8	3,4	4,4
Nederländerna	3,0	5,0	1,6	3,1	1,5	2,6	1,8	2,1
Irland	5,5	5,1	2,3	2,8	1,9	2,3	1,1	1,0
Storbritannien	9,4	5,7	4,1	3,7	2,7	1,7	2,0	1,9
Österrike	6,9	5,9	2,8	3,2	1,1	1,3	1,8	2,5
Finland	10,5	12,7	7,9	9,2	4,7	5,9	3,0	3,6
Norge	2,3	2,2	3,0	2,2	1,9	3,7	2,0	1,6
Sverige	5,6	6,4	5,0	4,2	3,4	2,5	2,6	2,2

Fram till den djupa ekonomiska krisen i början av 1990-talet hade Sverige sedan 1970-talet haft låg arbetslöshet, en stigande andel av befolkningen i jobb och ett något svagare samband mellan utbildnings- och lönenivåer, jämfört med andra länder. Sedan början av 1990-talet har emellertid sambandet mellan utbildningsnivå, lönenivå och arbetslöshet, i likhet med övriga länder, blivit tydligare också hos oss.¹³

Ungdomarna har drabbats i olika utsträckning av 1990-talskrisen beroende på social bakgrund. Även om ungdomars utbildning inte fullt ut förmår skydda mot arbetslöshet visar aktuell forskning att ungdomar med en treårig gymnasieutbildning har betydligt större chans att få ett arbete och en genomsnittlig högre lön än de som saknar utbildning på motsvarande nivå. Se vidare om ungdomar och deras situation på arbetsmarknaden i kapitel 3.

¹² OECD- Education at a glance, 2002.

¹³ European Journal of Education, Erika Ekström och Åsa Murray, volume 37, number 3, september 2002, Blackwell Publishing.

4.5 Var finns de framtida jobben?

I kommitténs uppdrag ingår att göra en analys och bedömning av framtidens arbetsmarknad, liksom av vilka sektorer som bedöms komma att svara för tillväxt och sysselsättning samt vilka krav detta ställer på gymnasieskolans utbildningar och deras innehåll.

Nya jobb varit ett ofta förekommande begrepp i det offentliga samtalet under nittioalet och bör ses mot bakgrund av att Sverige förlorade en halv miljon jobb under den arbetslöshetschock som rådde då. Arbetslösheten har nu sjunkit betydligt och låg under år 2001 på i medeltal 4,0 procent, att jämföra med 10,1 procent under 1995. Nu diskuteras främst arbetskraftsbrist inom vissa sektorer och hur vi ska lösa den långsiktiga kompetensförsörjningen. Abrahamsson menar att de klassiska frågorna om teknik, tillväxt och social fördelning ser ut att vara på väg tillbaka nu när röken lagt sig kring diskussionen om de nya IT-företagens uppgång och fall samt vad som egentligen är skillnaden mellan den nya och gamla ekonomin.¹⁴

Vanligen står nya jobb för flera jobb eller en ökad efterfrågan på arbetskraft. Framtidens jobb kommer, enligt Abrahamsson, sannolikt att skapas genom en ökning eller omvandling av de jobb som finns, snarare än ett massivt utbud av helt nya jobb. Det blir allt svårare att beskriva yrkesinnehåll och funktioner i många av de jobb som växer fram. Men även traditionella yrken som polis, lärare, apotekare, sjuksköterska, tulltjänsteman, grafiker eller stålverksarbetare ändrar karaktär och genomgår en inre förnyelse. Framtidens jobb finns därför inte bara, eller kanske inte främst, i de nya IT-baserade tjänsteföretagen.

En allmän bedömning är dock att tillväxten av jobb sannolikt kommer att ske i tjänstesektorn eller genom en förening av industriproduktion och tjänsteverksamhet.¹⁵ Här har den nya teknologin, framför allt utnyttjandet av informationsteknologi inom allt fler områden, varit pådrivande. Fortfarande finns, enligt de flesta bedömare, en stor utvecklingspotential inom IT. T.ex. kommer informationsteknologin att få stor betydelse inom hälso- och sjukvårdsområdet, där tekniken kan användas för konsultationer, övervakning, diagnostik m.m.¹⁶

¹⁴ Kenneth Abrahamsson, (2001), Från klosteskola till klusterskola, Gymnasiekommittén, stencil.

¹⁵ Kenneth Abrahamsson, (2001) Från Klosteskola till klusterskola, stencil, Gymnasiekommittén 2000.

¹⁶ Samverkan mellan skola och arbetsliv, Ds 2000:62.

Sysselsättningen i *industrin* antas fortsätta att minska från 800 000 år 1999 till 650 000 år 2020. Dock får man, enligt SCB, räkna med stora variationer mellan olika branscher. Sysselsättningen inom *byggbranschen* beräknas t.ex. öka, även om den inte tros komma upp till samma höga nivå som i början av 1990-talet. Inom den *privata tjänstesektorn* beräknas sysselsättningen öka från 1,5 miljoner 1999 till nära 1,7 miljoner år 2020. Ökningen gäller i första hand s.k. uppdragsverksamhet med inriktning mot företagssektorn. Däremot antas sysselsättningen minska inom detaljhandeln och bank- och finansverksamheten. För den *offentliga sektorn* antas sysselsättningen att öka efter de stora nedskärningarna under 1990-talet. Sammantaget beräknas antalet sysselsatta öka med 270 000 fram till år 2020.¹⁷

Försäljning av s.k. upplevelser sprider sig i dag utanför underhållningssektorn och en växande del av mervärdet i ekonomin kommer från produktion av upplevelser snarare än av varor eller tjänster. En rapport från AMS, visar att det under perioden 1992–2000 skapades över 80 000 arbetstillfällen inom upplevelsenäringen och att sysselsättningen gått upp med 40 procent på sju år. För hela arbetsmarknaden var motsvarande sysselsättningstillväxt cirka 12 procent. Denna ökning förväntas bestå även om den, enligt AMS, bedöms ske i en långsammare takt framöver.¹⁸

För allt fler jobb efterfrågas i dag högskoleutbildning. Samtidigt bör understrykas att långt ifrån alla jobb kräver detta. Enligt AMS arbetsmarknadsutsikter för år 2001 och 2002 rådde det då arbetskraftsbrist inom många (24) yrken där det ofta, men inte alltid, räcker med en utbildning på gymnasial nivå. Det rör sig om yrken där en mycket specifik kompetens krävs, ofta någon form av yrkesbehörighet eller licens. Det gäller framför allt jobb inom vård och omsorg, byggnads- och anläggning, verkstadsindustri, transport samt hotell- restaurang- och servicesektorn.¹⁹

När det gäller de egensysselsatta, exempelvis inom olika hantverksyrken, finns många områden där efterfrågan är långt större än tillgången på utbildade personer.

¹⁷ Trender och prognoser 2002 med sikten på år 2020, SCB.

¹⁸ Arbete för nöjes skull – var finns jobben inom upplevelsenäringen?, AMS, Ura 2001:3.

¹⁹ Gymnasieskolan och framtidens arbetsmarknad, Sofia Sandgren, 2000.

4.6 Framtida brist på arbetskraft

Den dämpning som skett i ekonomin har, enligt AMS²⁰, lett till att rekryteringsproblemen för närvarande minskat inom flera områden. Det enda område där bristen nu ökat är inom den kommunala sektorn samt inom byggnadsverksamheten, medan industrin haft lättare att finna nya medarbetare.

Trots svårigheterna i att exakt förutse hur arbetsmarknaden kommer att förändras finns några områden där det, enligt AMS prognoser²¹ på lång sikt förutses en brist på arbetskraft. Bristen på arbetskraft med *hälso- och sjukvårdsutbildning* tenderar att öka och bli mycket omfattande. När det gäller *lärare* finns en förväntad brist, bl.a. när det gäller yrkeslärare och lärare med naturvetenskaplig utbildning. Hur stor bristen i övrigt är för olika kategorier lärare hänger samman med variationer i årskullarna.

En undersökning²² av rekryteringsbehovet i landets småföretag (1–49 anställda), visar att två av tre företagare behöver rekrytera personal under de kommande åren. Någon långsiktigare bedömning har inte ansetts möjlig att göra. I första hand efterfrågas medarbetare med en yrkesinriktad gymnasial utbildning inom bygg, hotell- och restaurang eller tillverkningsindustri. Undersökningen visar dessutom att det finns behov av högskoleutbildade inom främst elektronikindustri, uppdragsverksamhet och övriga privata tjänster.

När det gäller att förutse efterfrågan på arbetskraft på några års sikt är det en mer komplex bild vi har att ta hänsyn till än den som enbart ger ökande och minskande sysselsättningsantal. Sofia Sandgren gör, i sin rapport till kommittén, en distinktion mellan yrken där det råder brist på personal, yrken där sysselsättnings-tillfällena växer i antal och yrken som sysselsätter många. Yrken där det råder brist behöver inte nödvändigtvis vara yrken som ökar i antal, utan kan till och med vara yrken som minskar i antal men där många börjar gå i pension och där få ungdomar har utbildats under den senaste tiden. Yrken som växer i antal sysselsatta är ofta yrken som har arbetskraftsbrist, t.ex. vård och omsorg samt kunskapsintensiv uppdragsverksamhet. Vi har även verksamheter som institutionell tjänsteproduktion och lokala serviceinrättningar där sysselsättningen ökar men där det inte är några rekryterings-

²⁰ Arbetsmarknadsutsikterna för år 2002 och 2003, AMS, Ura 2002:4.

²¹ Trender och prognoser, SCB (2002).

²² Morgondagens yrkesutbildning – och småföretagens kompetensbehov (2002) Företagarnas riksorganisation.

svårigheter. Slutligen har vi även de yrken som inte ökar, de kanske till och med minskar i antal, och där det inte råder någon brist på arbetskraft, men där det ändå finns en stor mängd arbetstillfällen. Till exempel varudistribution (godstransport, omlastning och detaljhandel) som sysselsätter drygt 500 000 människor i Sverige.²³

Förutsatt att utbildningsstrukturen i olika näringsgrenar fortsätter att förändras i samma takt som under 1990-talet får vi framöver, enligt SCB, brist på arbetskraft med *naturvetenskaplig-teknisk utbildning*. Svenskt näringsliv²⁴ framhåller att tillgången på tekniskt utbildade personer vida understiger efterfrågan från näringslivet och att detta är en tillväxthämmande faktor.

Det saknas i dag tillräckliga redskap inom både utbildnings- och arbetsmarknadsstatistiken för att få ett grepp om den omstrukturering som pågår i arbetslivet. IT-branschen är ett exempel på ett område som alltjämt bedöms vara en växande arbetsmarknad men där den snabba utvecklingen gör att det är svårt att förutsäga på vilket sätt. Är det ICT-ingenjörer, ICT-psykologer, designers, en blandning av dessa eller helt nya yrkeskompetenser som kommer att behövas?

När vi allmänt talar om bristen på tekniskt utbildad personal måste i sammanhanget nämnas att det finns en outnyttjad arbetskraftsreserv bland yrkesutbildade invandrare. En studie från AMS²⁵ visar bl.a. att endast 39 procent av de utlandsfödda akademikerna har ett arbete som motsvarar deras utbildningsnivå jämfört med 85 procent av de som är födda i Sverige. År 2001 fanns i Sverige cirka 195 000 utlandsfödda med högskoleutbildning. Samtidigt som det råder brist på tekniker visar AMS siffror att endast 44 procent av de utlandsfödda teknikerna och naturvetarna har ett kvalificerat arbete.

4.7 Arbetsmarknadens behov och dimensionering av utbildning

Ungdomarnas val av utbildning stämmer inte alltid överens med hur arbetsmarknadens rekryteringsbehov ser ut. Ungdomars stora intresse för media motsvaras t.ex. inte av någon arbetskraftsbrist inom denna sektor. De stora rekryteringsbehoven inom vård och

²³ Sandgren, s. 14.

²⁴ Det nya näringslivet, Svenskt näringsliv 2001.

²⁵ AMS (2001) Rätt man på fel plats – en studie av arbetsmarknaden för utlandsfödda akademiker som invandrat under 1990-talet, Ura 2001:5.

omsorg har motsatsvis inte lett till någon efterfrågan på dessa utbildningar.

Mot bakgrund av de matchningsproblem som finns på dagens arbetsmarknad höjs ibland röster om att utbildningsdimensioneringen i högre utsträckning borde anpassas till arbetsmarknadens behov. Den kvalificerade yrkesutbildningen är ett exempel på hur arbetsmarknadsbehoven är styrande för vilka utbildningar som kommer till stånd. För gymnasieutbildning är det dock elevernas intresse som ska ligga till grund för dimensioneringen. Att olika utbildningsformer fyller olika funktion och har olika kriterier för dimensionering diskuteras i en departementspromemoria²⁶ från Näringsdepartementet. Vissa utbildningar ska snarare utgöra grunden för det livslånga lärandet, medan andra är till för att stärka den enskilda individens möjlighet att få ett arbete och underlätta för arbetsgivarna att få arbetskraft med lämplig kompetens.

Utbildningens dimensionering har naturligtvis stor betydelse för tillgången på kompetens. Utbildningsplanering är emellertid en lång och komplicerad process som inrymmer stora osäkerheter, inte minst när det gäller att förutse arbetsmarknadens kommande kompetensbehov. Innan ett dimensioneringsbeslut, som har fattats med anledning av underskott på utbildad arbetskraft inom ett yrkesområde, får effekt på tillgången på arbetskraft kan situationen ha vänt till ett överskott. Även det omvända kan inträffa.²⁷

Erfarenheten är att ungdomarnas val av utbildningar inte visat sig vara något sämre prognosinstrument än de arbetsmarknadsprognoser som görs årligen i syfte att kartlägga framtida rekryteringsbehov på arbetsmarknaden. Kommittén menar att ungdomarnas intresse även fortsatt bör ligga till grund för dimensioneringen av gymnasieskolans studievägar. Detta förutsätter samtidigt en väl fungerande studie- och yrkesvägledning som kan ge ungdomarna tillräckliga förutsättningar för att göra så väl underbyggda val som möjligt.

4.8 Vilka kompetenser efterfrågas?

Abrahamsson menar att kompetensbegreppet fått en nästan magisk innebörd i den svenska arbetsmarknads- och näringspolitiken. "De flesta problem som uppstår i omvandling av näringsliv och arbets-

²⁶ Kompetensförsörjning på arbetsmarknaden. Näringsdepartementet, Ds 2002:47.

²⁷ a.a., s. 14.

marknad förefaller kunna lösas med en ökad satsning på den enskildes och verksamhetens kompetens”.

I 1991 års kompetensutredning diskuteras kompetensbegreppet som från att ha varit kopplat till behörighet och formella meriter numera kommit att betyda ”... förmågan att klara de olika krav som ställs i en viss situation i en viss verksamhet”.²⁸ Hill som också diskuterar begreppet i sin avhandling ”Kompetent för det nya arbetslivet”²⁹ konstaterar att det alltså är i relation till en viss situation som någon är kompetent och ”... då kan någon aspekt av den personliga kompetensen vara extra viktig, som den praktiska yrkesmässiga kompetensen eller den sociala kompetensen”.

Kompetens kan, som kommittén definierar begreppet, bestå av *kunskaper och intellektuella färdigheter* – som att veta vad som skall göras men också hur och varför vissa saker skall göras, *manuella färdigheter* – att ha en rutin och en vana i sitt handlande samt *attityder* – att vilja handla och ta ansvar.

Kompetenskraven i arbetslivet förändras. Som redan tidigare nämnts krävs i allt fler yrken utbildning på minst gymnasial nivå. Behovet av generell kompetens ökar därmed. Det gäller i första hand baskunskaper i att läsa, skriva och räkna, men också generella kunskaper – *generic skills*, som är gemensamma för alla utbildningar. Som exempel kan nämnas entreprenörskap, miljökunskap, språk, kommunikativ förmåga, förmåga att lära om och nytt och problemlösningsförmåga. I den internationella diskussionen på området görs olika försök att identifiera och mäta de nyckelkvalifikationer (*key-competencies*) som det moderna arbetslivet och samhället ställer.

Ett kunskapsfält som blir alltmer centralt är grundläggande och/eller specialiserad datorkompetens. Det moderna arbetslivet ställer också höga krav på individens förändringsberedskap, problemlösningsförmåga, kvalitetstänkande och förmåga att lära om till nya uppgifter och krav. Det sistnämnda blir än viktigare med tanke på hur snabbt olika yrken och befattningar förändras i dagens arbetsliv. Undersökning av ett slumpmässigt urval av anställda på sex stora svenska industriarbetsplatser visade att mer än hälften eller 60 procent av de intervjuade hade fått nya arbetsuppgifter i sina befattningar de senaste fem åren. Av de nya arbets-

²⁸ Kompetensutveckling – en utmaning, SOU 1991.

²⁹ Kompetent för ”det nya arbetslivet”, Margreth Hill, Göteborgs Universitet.

uppgifterna var 22 procent av kommunikativ natur och tendensen var tydlig både bland arbetare och tjänstemän.³⁰

I en studie om utvecklingen på arbetsmarknaden, konstaterar CIRETOQ³¹ att de grundläggande basfärdigheterna blir allt viktigare samtidigt som en för tidig yrkesspecialisering blir mer och mer kontraproduktivt. Produktionsarbete blir mindre vanligt och ersätts med arbete vid kontrollpaneler och datorer. Kunskap för att hantera dessa processer blir således viktig. Kraven på stresstålighet, flexibilitet, hastighet i agerande, förståelse och kommunikation ökar allteftersom arbetsuppgifterna blir mindre rutinstyrda och mer självständiga.³²

4.9 Nya system för lärande i arbetslivet

I den utredning som låg till grund för det s.k. Kunskapslyftet konstaterades att strukturomvandlingen av det svenska näringslivet i ett internationellt perspektiv gått långsamt, men att de organisationsförändringar och satsningar på kompetensutveckling som nu krävs, tycktes vara på gång.³³

Organisationsutformningen på den svenska arbetsmarknaden tycks ha drivits särskilt långt när det gäller involvering av de anställda. Denna slutsats underbyggs av en jämförelse mellan OECD-länderna (1999) som visar att teamarbete har en framträdande roll i svenskt arbetsliv. I en rad parametrar som arbetsrotation, delegering av uppgifter och platt organisationsstruktur, grupperar sig de nordiska länderna tillsammans men Sverige visar alltid det mest extrema värdet. T.ex. anger 91 procent av de svenska arbetsplatserna förekomst av teamarbete medan genomsnittet ligger på 73 procent för de övriga nordiska länderna. Aktuell forskning indikerar att den pågående omvandlingen av arbetets innehåll går mot ett högre krav på social kompetens hos de anställda.³⁴

³⁰ Ann-Katrin Bäcklund, Social kompetens – en ny konkurrensparameter, (2002) Uppsatsen ingår i antologin Utbildning, kompetens och arbete, red. Kenneth Abrahamsson m.fl. Studentlitteratur.

³¹ Internationellt nätverk om arbetsmarknadsforskning initierat av CEDEFOP, EU.

³² Co-operation in research on trends in the development of occupations and qualifications, Training Village, 2000.

³³ En strategi för kunskapslyft och livslångt lärande, SOU 1996:xx.

³⁴ Co-operation in research on trends in the development of occupations and qualifications, Training Village, 2000.

Arbetslivsforskningen³⁵ visar att vi under 1990-talet utvecklat en helt nytt system för lärande i arbetslivet. Ny teknik, ny arbetsorganisation, en ny konkurrenssituation och ett utbildningssystem i snabb förvandling är några av komponenterna i detta systemskifte. Det finns också tecken på att det sker förändringar av hur arbetet organiseras, även om utvecklingen går mer eller mindre snabbt inom olika sektorer.

En viktig del av arbetskraftens kompetensuppbyggnad sker genom kompetensutveckling i arbetet. I sammanhanget skall bl.a. nämnas den stora satsning som sker inom ramen för Europeiska Socialfondens Växtkraft Mål 3. Under de senaste 15 åren har betydelsen av den arbetslivsrelaterade vidareutbildningen tilltagit. NUTEK konstaterar dock att företagen inte alltid lyckas genomföra den vidareutbildning som de behöver och att medvetenheten hos både företag och anställda om vidareutbildningens betydelse borde öka.³⁶

En undersökning från LO³⁷ av den totala mängden personalutbildning under första halvåret 2001 visar att denna ökade kraftigt under denna period. Personalutbildningen är dock ojämnt fördelad mellan grupper av anställda. Det centrala mått som använts är tid för personalutbildning i procent av total arbetstid. Denna andel visade sig vara 2,4 procent för LO, 4,9 procent för TCO och 6,9 procent för SACO. Mest går till dem som redan har den högsta utbildningen och det finns dessutom en skillnad mellan arbetsgivare med olika arbetsgivare. Statligt anställda och landstingsanställda får mest personalutbildning, därefter följer kommunalt anställda och allra sist privat anställda. I en uppsats³⁸ om ”just in time learning” och livslångt lärande framhåller Kurt Lundgren behovet av länkar mellan kortsiktigt och långsiktigt lärande i arbetet.

De institutionella förändringar vi ser i arbetslivet är till stor del en anpassning till allt snabbare processer och en snabbt ökande kunskapsmängd. Hanteringen av data, information och kunskaper inriktas mot ”just-in-time” snarare än mot ”just-in-case”. Mycket tyder på att vad som kan verka problematiskt är det långsiktiga lärandet och länkarna

³⁵ Se t.ex. Kurt Lundgrens bidrag, ”Just in time learning och livslångt lärande”, i antologin *Utbildning, kompetens och arbete*, (2002), Redaktör Kenneth Abrahamsson m.fl. Studentlitteratur.

³⁶ *Kompetens – en bristvara*, NUTEK, R 2000:14.

³⁷ *Personalutbildning 2001*, Löne- och välfärdsenheten. Sven Nelander och Ingela Goding, LO, februari 2002.

³⁸ ”Just in time learning och livslångt lärande”, i antologin *Utbildning, kompetens och arbete*, (2002), Redaktör Kenneth Abrahamsson m.fl. Studentlitteratur.

mellan det kort- och långsiktiga lärandet i arbetslivet. Det kortsiktiga lärandet synes behöva stödjas av ett mer långsiktigt, reflekterande och kontextuellt lärande. Ett sådant lärande sker i dag under utbildning inom skola, högskola och universitet inom skola, högskola och universitet och möjligheterna till formell utbildning och fördjupning av efterfrågade kunskapselement i arbetslivet har snarare försvårats än förbättrats. Dock borde även sådan fortbildning och fördjupning ske "just-in-time" snarare än "just-in-case" dvs. vid behov i själva arbetslivet. Avsaknaden av strukturer och mekanismer som stöder en sådan utveckling kan försvåra att det mer effektiva kortsiktiga lärandet också skapar förutsättningar för att implementera livslångt lärande i arbetslivet.

Vuxnas lärandemöjligheter är relativt väl utbyggda i Sverige jämfört med andra länder, både i och utanför arbetslivet. Bland forskare finns samtidigt en enighet om att vi vet relativt lite om kompetensutvecklingens kvalitet och dess privat- och samhällsekonomiska effekter.

4.10 Social kompetens

Social kompetens är ett begrepp som under senare år varit vanligt förekommande i bl.a. platsannonser.

I *Agenda 2000* definieras begreppet så här:

Social kompetens kan definieras som förmåga och vilja att skapa meningsfulla relationer till andra människor, att på olika sätt kunna kommunicera med andra, att kunna fungera socialt med andra och att ha fungerande sociala nätverk.³⁹

Arbetslivsforskare har i stort sett undvikit att arbeta med begreppet, något som forskaren Ann-Katrin Bäcklund⁴⁰, menar kan bero på dess "... obehagliga närhet till anpassning och disciplin". Det finns beskrivningar av social kompetens som dels individens förmåga att hantera sitt sociala liv generellt, dels som en förmåga att identifiera sig med arbetsgivarens mål, en slags samspelsteknik. En förklaring till att social kompetens tillmätts allt högre betydelse i arbetslivet kan enligt Bäcklund vara att tjänstearbete upptar allt högre del av förädlingsvärdet också för produkter, samtidigt som det utvecklas nya former för service kopplat till produkter. Kärnan

³⁹ Agenda 2000, Den fortsatta kompetensutvecklingen, Ds 1994:11.

⁴⁰ Ann-Katrin Bäcklund (2002) Social kompetens- en ny konkurrensparameter. Ingår i antologin Utbildning, kompetens och arbete, red. Kenneth Abrahamsson m.fl. Studentlitteratur.

i arbetet kan vara manuellt men de extra funktionerna ställer högre krav på god kommunikativ förmåga. Varje anställd måste kunna representera företagets image. Vid sidan av de praktiska arbetsuppgifterna måste alla vara inställda på att marknadsföra företagets tjänster och förväntas också ha idéer om förändring av de sålda tjänsterna.

Generellt sett har det skett stora förändringar i hur man organiserar arbetet på företagen. Genomgående ställs nya och högre krav på medarbetarnas förmåga till helhetssyn, initiativförmåga, att vara drivande och kreativ och att ta ansvar för sin egen kompetensutveckling. Arbetet organiseras allt oftare i team eller projektform och verksamheterna är i allmänhet mer kundnära. För att arbeta i projekt och teamen fordras en förmåga att etablera ömsesidiga samarbetsstrategier men också att personerna i teamet är självgående och kan leva upp till förpliktelse även när kontrollen är indirekt eller på avstånd.⁴¹

Kommitténs uppfattning är att det ter sig svårt att konstruera en enhetlig definition på begreppet social kompetens. När företrädare för arbetslivet uppmanats att definiera vad som avses med begreppet nämns t.ex. förmåga till samarbete, att passa in i arbetslaget, ansvarstagande, kunna umgås med kunder, inge förtroende samt att vara utåtriktad och serviceinriktad.⁴² Idag uppfattar kommittén att man allt oftare talar om vikten av kommunikationsförmåga samt behovet av att rekrytera ”hela människor” för att arbetsplatsen skall fungera.

4.11 Är generell kunskap och utbildning svaren på morgondagens frågor?

Om man ser ett yrke över tid är det uppenbart att det sker stora förändringar i innehåll, kunskapskrav och uppgiftsprofil. I många yrken – med undantag för dem med krav på licens eller behörighet – kan de yrkesspecifika kunskaperna läras på plats, men en bra och grundläggande utbildning är nödvändig för att kunna ta till sig dem effektivt och för att den enskilde skall kunna utveckla sitt jobb. Otvetydigt är att behovet av generella kunskaper ökar, dock inte i samma takt och med samma kompetensprofil inom alla yrken eller

⁴¹ Jfr Kurt Lundgren, ”Just in time learning”, (2002) Utbildning, kompetens och arbete, Studentlitteratur.

⁴² Jfr Kompetens – en bristvara, NUTEK, R2000:14.

branscher. Stora delar av service-, underhålls- och hantverkssektorerna präglas av enmans- eller fåmansföretag där det även i framtiden att krävas en hög grad av specialisering av den enskilde.

Vad säger då den aktuella forskningen om i vilken utsträckning det är generella kunskaper och utbildningar eller om det är specialistkunskaper och s.k. situerat lärande som är svaret på morgondagens behov? Abrahamsson har nedan listat det som talar för generella kunskaper, men har samtidigt visat på riskerna med en alltför ensidig satsning på det generella.⁴³

Det som, enligt Abrahamsson, talar *för* en ökad betoning av generella kunskaper och utbildningar är att;

- dagens och morgondagens arbetsliv och samhälle kräver mer av generella kunskaper, överblick och sammanhang
- kunskaperna omvandlas snabbt i arbetsliv och samhällsliv
- goda basfärdigheter och generella kunskaper behövs för att främja livslångt lärande och en varvning mellan arbete, studier och annat arbete
- det behövs ett sammanhängande bildningskoncept, en världsbild och en moralisk kod för att människan ska kunna söka sig själv och förstå världen omkring henne
- den generella utbildningen är ett sätt att skapa en gemensam sektor i kunskapssamhället så att grupper med olika bakgrund bättre kan kommunicera med varandra
- generell kunskap och utbildning främjar jämlikhet och rättvisa och minskar risken för att individen ska hamna i yrkesmässiga eller sociala återvändsgränder
- generell kunskap, kulturell orientering och fördjupad språkkompetens behövs för att kunna fungera i en alltmer globaliserad värld.

Samtidigt behövs s.k. situerat lärande, dvs. specialistkunskaper, förtrogenhet och kompetens satt i sitt sammanhang. Det är ibland mer pedagogiskt att få någon att förstå helheten genom att utgå från delen och specialiteten och låta eleven förvärva kunskaper i genuina situationer. En för kraftig betoning på de generella kunskaperna riskerar leda till pedagogiska bakslag, bristande motivation och intresse. Abrahamsson varnar också för att låta försumma den praktiskt estetiska kunskapen, individens skapande förmåga och

⁴³ Från klosterekola till klusterskola, Abrahamsson.

kulturella uttryckssätt, om den generella utbildningen får ta alltför stor plats.

Hög ekonomisk tillväxt har inte visat sig utgöra någon självklar garanti mot arbetslöshet och låga inkomster om undersysselsättningen bottnar i en obalans mellan arbetskraftens kvalifikationer och företagens efterfrågan. Det är i skenet av denna utveckling som frågan om arbetskraftens utbildningsnivå blir viktig såväl utifrån ett tillväxt- som ett individperspektiv. För lite, eller för smal utbildning leder till sårbarhet och risk för att hamna vid sidan av arbetsmarknaden.

I ett föränderligt arbetsliv där gymnasieskolan är en av byggbitarna i det livslånga lärandet talar mycket, enligt kommitténs uppfattning, för att bildningsperspektivet och den personliga utvecklingen måste ha en framskjuten position i den framtida gymnasieskolan. Det finns samtidigt inget utrymme för att göra avkall på skolans uppdrag att förmedla ämnes- och yrkeskunskaper. Kommittén har i sitt arbete fått starkt stöd från arbetslivet när det gäller behovet goda kunskaper i bl.a. kärnämnen. Det sistnämnda har, tillsammans med goda yrkeskunskaper, blivit allt viktigare om man ser till hur kunskapskraven i arbetslivet höjts.

Samtidigt som utvecklingen går mot att en allt större del av yrkesutbildningen blir eftergymnasial, kommer gymnasieskolan även i framtiden att ha stor betydelse för att försörja en betydande del av arbetsmarknaden med nyutbildade ungdomar. Givet att gymnasieutbildningen skall ge en god grund för etableringen på arbetsmarknaden är det viktigt att ungdomarna får med sig breda, generaliserbara kunskaper som är påbyggbara. Detta behöver inte stå i motsatsförhållande till ungdomarnas behov av att få specialisera sig inom ett område som de är intresserade av. Resultaten av dagens arbetslivsforskning talar dock för att den framtida gymnasiala yrkesutbildningen i allmänhet bör förbereda eleverna för ett yrkesområde snarare än för ett speciellt yrke.

Sammanfattningsvis konstaterar kommittén att den framtida gymnasieskolan måste;

- ge en grund för bredare kompetensområden
- erbjuda grundläggande yrkesutbildning som leder till anställningsbarhet inom ett yrkesområde
- stimulera eleverna att sikta mot specialistkompetens, t.ex. inom naturvetenskap och teknik

- motverka social snedrekrytering och stärka insatserna vad gäller att se till att så många ungdomar som möjligt slutför en gymnasieutbildning
- förmå beakta och förutse förändringar i arbetslivet som har konsekvenser för människans behov av kompetens
- ha ett utrymme för lokala variationer
- erbjuda alla elever möjligheter att lära i arbetslivet
- förbereda och skapa förutsättningar för ett livslångt lärande.

5 Gymnasieskolans uppdrag

Gymnasieskolan har länge varit den skärningspunkt där grundutbildning, vidareutbildning och arbetsmarknad möts. Den förväntas därigenom bära upp olika syften som är sammanflätade och många gånger svåra att särskilja. Kommittén avser i det följande att diskutera det uppdrag som gymnasieskolan har i dag, enligt läroplanen (Lpf 94), och om det finns skäl att ändra detsamma utifrån hur samhälls- och arbetsliv förändrats under senare år.¹

Den framtida gymnasieskolan skall, enligt utredningsdirektiven, kvalificera eleverna för:

- personlig utveckling
- ett demokratiskt samhällsliv,
- ett utvecklande arbetsliv
- ett livslångt lärande

Med utgångspunkt i dessa punkter diskuteras nedan hur kommittén ser på om gymnasieskolans uppdrag förändrats i något avseende och om samhälls- och arbetslivsutvecklingen lett till att något av syftena bör väga tyngre än de övriga i den framtida gymnasieskolan. Man får samtidigt inte glömma bort att gymnasieskolans viktigaste uppdrag kommer från eleverna. Skolan skall således finnas till för, och utgå från, eleverna.

5.1 Gymnasieskolan som en del av ungdomsskolan

Gymnasieskolans uppgifter framgår av 1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna. Till stora delar överensstämmer dessa med 1994 års läroplan för den obligatoriska skolan. I likhet med den

¹ Kommittén har i diskussionen om gymnasieskolans uppdrag haft god användning av en opublicerad uppsats – Metakognition, metateorier och studiestrategier, nya forskningsperspektiv på gymnasieelevers lärande – som Torsten Madsén skrivit för Högskolan i Kristianstad. Torsten Madsén har medverkat i, och bidragit till, kommitténs arbete fram till sin bortgång i oktober 2002.

obligatoriska skolan har gymnasieskolans samhällets uppdrag att till det uppväxande släktet överföra de grundläggande demokratiska värderingar på vilket det svenska samhället vilar. Skolans verksamhet skall i alla delar utgå från dessa värderingar.

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall förmedla och gestalta.

Både den obligatoriska och den frivilliga delen av ungdomsskolan har ansvar för elevernas personliga utveckling. Den obligatoriska skolan skall främja "elevernas harmoniska utveckling" och den frivilliga skolan "elevernas allsidiga utveckling". Det finns knappast någon anledning att analysera dessa skillnader i läroplanerna för de båda delarna av ungdomsskolan. 1994 års läroplaner ser ungdomarna som elever enbart. De unga människor som tillbringa en viktig del av livet i den framtida gymnasieskolan bör få möjlighet att utvecklas i alla avseenden.

Gymnasieskolans övergripande kunskapsuppdrag är att aktivt skapa förutsättningar för att eleverna skall tillägna sig och utveckla kunskaper. I denna del skiljer sig inte uppdraget för de olika nivåerna av ungdomsskolan. Uppdraget skiljer sig inte heller i de fyra perspektiv som enligt läroplanerna skall prägla undervisningen både i de obligatoriska och de frivilliga skolformerna, nämligen det etiska perspektivet, miljöperspektivet, det historiska och det internationella perspektivet. Dessa är relevanta också för den framtida gymnasieskolan. Genom samhällförändringar och teknikutveckling har förutsättningarna att inhämta fakta, att utveckla förståelse, färdigheter och förtrogenhet, förändrats. Därigenom har också arbetet för både lärare och elever påverkats, något som lett till att skolans kunskapsuppdrag kan behöva revideras.

5.2 Gymnasial nivå på kunskaper

Gymnasieskolans uppdrag, särskilt kunskapsuppdraget, går utöver det som gäller för den obligatoriska skolan, nämligen att vara en direkt förberedelse för arbete eller studier efter gymnasieskolan. Gymnasieskolans särskilda uppgift är, enligt läroplanen, att med den obligatoriska skolan som grund fördjupa och utveckla elevernas kunskaper som förberedelse för yrkesverksamhet och studier

vid universitet och högskolor samt som förberedelse för vuxenlivet som samhällsmedborgare och ansvariga för sina egna liv. I dessa avseenden finns det, som framgått av de tidigare kapitlen i betänkandet, skäl att förtydliga hur långt den framtida gymnasieskolans uppdrag skall sträcka sig.

Allt flera uppgifter i arbetslivet kräver i dag såväl en breddning som fördjupning av yrkeskompetensen utöver vad som ges i en gymnasieutbildning. Detta har tydligt framkommit vid diskussionerna med arbetslivets företrädare. Ett problem är att nytt stoff hela tiden tillkommer utan att något äldre tas bort. Allt kan därför inte rymmas under gymnasieskoltiden utan måste hänföras till vidareutbildning i arbetslivet eller eftergymnasial yrkesutbildning. Ett önskemål om bredare utbildningar i gymnasieskolan måste rimligen leda till att eleverna inte når lika långt i specialisering.

Är det då möjligt att urskilja en "naturlig gymnasial nivå" för utbildning? När det gäller de studieförberedande programmen är det nog lättare mot bakgrund av dessa ämnens långa tradition och att det finns behörighetsregler och en fortsättning i högskolan. Men systemet är inte logiskt, i några fall ligger ämnens nybörjarnivåer i grundskolan, i flertalet fall i gymnasieskolan men ibland finns nybörjarnivån även på högskolenivå, trots att ämnet förekommer även i "lägre" utbildningsformer.

När det gäller majoriteten av ämnen och kurser i program med yrkesämnen är det inte möjligt att lokalisera någon gymnasial nivå. Flertalet kurser och ämnen inom yrkesutbildningen förekommer endast i gymnasieskolan och i de fall utbildningar finns i komvux eller kvalificerad yrkesutbildning erbjuds inte hela grundläggande yrkesutbildningar. Högskolans utbud inom ramen för "kortare yrkesexamina" är i dagsläget mycket få. Kommittén ser i framtiden ett behov av ett bredare utbud av eftergymnasial yrkesinriktad utbildning.

Vad som är gymnasialt blir här det man bestämmer sig för att definiera som gymnasialt och som normalt ryms inom tidsrymden tre år. Det tar emellertid inte precis tre år att lära sig alla yrken och vi måste acceptera att eleverna når olika långt i specialisering.

5.3 Personlig utveckling

I den brytningstid mellan barndom och vuxenliv som gymnasieåldern representerar är ungdomarnas identitetssökande påfallande. Livsåskådningsfrågor, moral och etik är områden som står i fokus. Självkännedom och tillit till sin egen förmåga är viktiga ingredienser både för framgångsrika studier och annan framgång i livet. Genom att utveckla elevernas intressen och talanger kan skolan stärka dessa egenskaper och underlätta såväl mognadsprocess som lärande. Det är värt att notera att den personliga utvecklingen i stort sett alltid lyfts fram som gymnasieskolans viktigaste uppdrag vid kommitténs möten med företrädare för olika avnämare, bl.a. arbetslivet.

Arbetslivets krav på hela, självständiga människor avviker inte från vad vi behöver för att leva ett fullvärdigt liv utanför arbetet och för en vidareutveckling av våra demokratiska institutioner.

Den största utmaningen för skolan ligger sannolikt i en tankevända kring skolans roll i samhället. Skoltiden är en stor och viktig del av elevernas liv och de har berättigade krav på livskvalitet och personlig utveckling också i skolan. Idén om livslångt lärande kan endast uppnås om skolan kan göras till en plats dit eleverna är ivriga att gå. Madsén uttrycker detta på följande sätt.

Om skolan skall vara en bra förberedelse måste den sluta upp att enbart vara en förberedelse! När barn och ungdomar tillbringar allt längre tid i utbildningsinstitutioner, blir det också uppenbart att det som sker där måste vara meningsfullt här och nu – det eleverna sysslar med måste ha ett bruksvärde i nuet.²

I en föränderlig omvärld är sådant som självkännedom och självtillit oundgängligt, liksom att inte ta saker för givna och att regelbundet fundera över om det finns bättre vägar att pröva. Detta ställer delvis nya krav på skolan som måste vara mindre förutsägbara, och i större utsträckning än i dag, erbjuda ett ämnesövergripande arbetssätt som ökar elevernas förmåga till lärande.

Kunskapsinhämtandet är en viktig del – men inte allt. Hur man utvecklas som människa – som ung kvinna eller man – och vilka nya erfarenheter man gör under denna tid är lika viktiga för ungdomarnas mognad och växande. Det är kommitténs uppfattning att den personliga utvecklingen bör nämnas särskilt i samband med att gymnasieskolans uppdrag läggs fast i den nya skollagen.

² Madsén, a.a.

5.4 Att förbereda för ett aktivt demokratiskt samhällsliv

Samhällsförhållandena ändras och ställer allt högre krav på kunskaper och engagemang hos alla medborgare. Det behövs kunskaper för att man skall kunna ta till vara sin rätt som medborgare och delta i samhällsdebatten med egna åsikter. Den centrala kärnan av ämnen, kärnämnen, som alla studerar oberoende av studievägens inriktning är ett utslag av detta. För en mer utförlig diskussion om behovet av bildning och bildningsbegreppet hänvisas till kapitel 7 Kunskap, kompetens, kärnämnen.

Det svenska samhällets förändring i riktning mot ett mångkulturellt samhälle är fortfarande ett, jämfört med många andra länder, relativt nytt fenomen. Genom att ungdomar med olika bakgrund och förutsättningar undervisas i en sammanhållen gymnasieskola får de möjlighet att mötas och ta del av varandras erfarenheter. Om dessa möten präglas av en ömsesidig respekt blir mångfalden en tillgång i samhället.

Att erbjuda en utbildning som förbereder eleverna för sin roll som medborgare i ett demokratiskt och pluralistiskt samhälle är ett uppdrag för gymnasieskolan som över tid fått en allt starkare ställning. I läroplanerna framträder demokratiuppdraget i form av grundläggande värden och riktlinjer, vilka skall genomsyra all verksamhet i skolan. De grundläggande värden som räknas upp är människovärdets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta. Uppdraget har både en innehållslig aspekt, dvs. det som ingår i undervisningen, och en aspekt som avser lärares respektive elevers attityder och förhållningssätt. Slutligen handlar det om organisation, t.ex. hur skolan främjar ett elevdemokratiskt arbete och hur elevers och andras krav på inflytande organiseras. Uppdraget går således ut på att ge och att tillämpa demokrati samt att till eleverna förmedla den grundläggande värderingen att demokrati är något positivt och värdefullt.

Mot bakgrund av de omvälvande förändringar som skett och sker i såväl arbets- som samhällsliv, med ökande segregation och osäkerhet på arbetsmarknaden, är det enligt kommitténs uppfattning naturligt att bildnings- och demokratiuppdraget har en fortsatt framskjuten position i såväl grundskolan som gymnasieskolan.

5.5 Att förbereda för ett utvecklande arbetsliv

Gymnasieskolans traditioner har sina rötter i ett helt annorlunda samhällsuppdrag än dagens och morgondagens. I industrisamhällets skola kunde man genom en grundutbildning i ungdomsåren lära sig vad man sedan behövde använda i resten av sitt yrkesaktiva liv, något som inte är möjligt i vår tid.

En viktig skillnad jämfört med tidigare är att utbildningssystemet i dag förväntas svara för den reproduktionsprocess som tidigare ägde rum i produktionen. Reproduktionsprocessen består av två delar där den ena – socialisationen – går ut på att grundlägga normer och värderingar, exempelvis att utveckla etik och moral. Den andra – kvalificeringen – handlar om att utveckla sådana kunskaper och färdigheter som man behöver för att kunna delta i produktionen och i samhället i övrigt, exempelvis förmågan att läsa och skriva. Det konkreta innehållet i socialisationen och kvalifikationen förändras således över tiden. Om det, som i dag, ställs ökade krav på att skolan måste förändras, kan detta bero på nya kvalifikationskrav, som i sin tur innebär att processerna behöver organiseras på ett delvis nytt sätt eller att innehållet behöver förnyas. Madsén beskriver hur påverkan mellan kvalifikationskrav och skola kan se ut.

I ett relativt statiskt och auktoritärt samhälle gällde det att tillägna sig vissa fastlagda kunskaper och färdigheter, samtidigt som man lärde sig anpassning och underordning under auktoriteter. Fokus i kvalificeringen låg då på att kunna utföra vissa specifika uppgifter på ett föreskrivet sätt. Själva ämneskunnandet blev därmed mycket viktigt. I dag lever vi i ett samhälle som karaktäriseras av en enorm förändringstakt. På alla områden ställs därmed krav på en ständig förnyelse av kunskaper och färdigheter. Intresset förskjuts då också delvis från specifika ämneskunskaper till mera generella kvalifikationer.³

Som arbetslivet har utvecklats (se föregående kapitel för mer utförlig diskussion), efterfrågas i allt högre utsträckning problemlösningsförmåga, kreativitet, flexibilitet, självständighet och ansvarsförmåga. Detta innebär inte någon motsättning i förhållande till ämneskunskaper i mer specifik mening eftersom de nämnda kompetenserna utvecklas genom att man arbetar med ett meningsfullt innehåll och inte i något tomrum. Däremot ställer det krav på gymnasieskolan som en lärande kultur, som främjar reflektion och aktivt förhållningssätt hos eleverna.

³ Torsten Madsen, a.a.

Andelen ungdomar som går direkt ut i arbetslivet efter gymnasieskolan kan visserligen förväntas minska i framtiden men de studier Gymnasiekommittén låtit göra visar att gymnasieskolan ännu under lång tid kommer att förse arbetsmarknaden med nyutbildade ungdomar. För de ungdomar som lämnar gymnasieskolan fattas ofta en del i yrkeskunnandet som de erhåller genom arbetsplatsens försorg, i mer eller mindre systematiserad form. På en svag arbetsmarknad är det rimligt att anta att efterfrågan på en bredare gymnasieutbildning ökar. En bredare utbildning ger ökade valmöjligheter, främjar livslångt lärande och minskar risken för arbetslöshet. Återkommande arbetslöshetsperioder är kostsamt för såväl den enskilde som för samhället. Internationella studier pekar också på att arbetslöshet i unga år påverkar framtida sysselsättnings- och inkomstmöjligheter mycket negativt.

Behovet av att skapa studievägar som ger kompetens inom breda yrkesområden snarare än specifika yrken kan medföra att eleverna är mindre specialiserade i en framtida gymnasieskola. Begreppet "anställningsbarhet" har åter kommit in i diskussionen. Kraven för anställning torde variera mellan olika yrken och sektorer men i lika hög grad mellan olika företag i en och samma bransch. Få avnämare har dock ansett detta vara något stort problem jämfört med de positiva effekter en breddning av utbildningen skulle få. Dessutom har vissa branschområden löst detta genom en färdigutbildning i företagsregi som är föreskriven i ett utbildningsavtal. En allt större del av yrkesutbildningen kommer troligen, enligt kommitténs uppfattning, att vara eftergymnasial i framtiden.

5.6 Förbereda för ett livslångt lärande

Gymnasieskolans uppdrag att förbereda eleverna för livslångt lärande har två syften. Det ena är att hos eleverna skapa en insikt om att ett föränderligt samhälle och ett arbetsliv som utvecklas kräver ett livslångt lärande av oss alla. Här utgör gymnasieskolan tillsammans med grundskolan en viktig grund. Mot bakgrund av hur samhälle och arbetsliv utvecklas är ett av skolans viktigaste uppdrag att stimulera ungdomars attityd till lärande och till insikten om att lärandet är en återkommande process under hela livet. Eleverna skall ges förutsättningar att lära att lära och att se återkommande utbildning som något naturligt när sådana behov och situationer uppkommer senare i livet. Om skolan förmår

utveckla läroprocesser som främjar kreativitet och självständighet, läggs grunden för ett utvecklande arbetsliv för flera samtidigt som förutsättningarna att hantera situationer vid exempelvis omställningar till andra arbetsuppgifter eller uppsägningar blir bättre. För att detta skall kunna realiseras krävs att gymnasieskolan uppfattas som något attraktivt av ungdomarna, en plats där meningsfullt arbete bedrivs. Kommittén vill här understryka att lärandet visserligen är ett individuellt ansvar men också en kollektiv process som förutsätter att eleverna fysiskt befinner sig i skolan.

Den andra aspekten av det livslånga lärandet tar mer sikte på att förbereda ungdomar för övergång till fortsatta studier efter avslutad gymnasieskola. De motiv som angavs i propositionen ”Växa med kunskaper” för en högre ambitionsnivå för den gymnasiala utbildningen var behovet att höja den allmänna utbildningsnivån och förbereda alla för ett livslångt lärande. I framtiden då återkommande utbildning blir allt vanligare måste möjligheterna för alla att gå vidare till högre studier vara reella.

Den grundläggande behörigheten för högskolestudier är en självklar och viktig utgångspunkt för Gymnasiekommitténs arbete. Genom denna får ungdomar direkt efter gymnasieskolan eller senare i livet möjlighet att fortsätta sina studier i eftergymnasiala utbildningar av olika slag. Det finns i dag en klar skillnad mellan programmen avseende vilka som går vidare till högskolan. Eftersom regeringen lagt fast det långsiktiga målet att 50 procent av en årskull skall ha börjat i högskolan vid 25 års ålder krävs flera rekryteringsåtgärder. För att skapa möjligheter för alla elever att fortsätta studera det de är intresserade av måste även behörigheten för högskolestudier uppmärksammas, liksom att det finns ett system för andra eftergymnasiala utbildningsformer än högskola.

5.7 Gymnasieskolans kompensatoriska uppdrag

Det är en angelägenhet för samhället – och därmed en viktig utmaning – att gymnasieskolan reellt fungerar som en skolform för alla ungdomar. En förutsättning för att detta skall ske är att skolan förmår fånga upp och utgå från ungdomarnas egna erfarenheter. Vi ser i dag en gymnasieskola respektive högskola där kön, social bakgrund och föräldrars utbildningsnivå alltjämt är styrande när det gäller hur ungdomar väljer. Det finns också ett samband mellan socialgrupp och studieresultat som delvis kan förklaras med i vilken

utsträckning hemmet förmår ge stöd och hjälp med skolarbetet. Här har skolan en särskild uppgift att kompensera så att ungdomarna ges likvärdiga möjligheter inför framtiden. Målet måste vara att utplåna de skillnader som i dag finns mellan studieframgång och socialgrupp.

Ungdomar med invandrarbakgrund uppvisar i genomsnitt sämre studieresultat än andra elever. Delvis är det också här socialgruppskillnader som spelar in. Jämfört med övriga elever tenderar invandrarelever, främst pojkar, att avbryta gymnasiestudierna i högre utsträckning än andra och löper därmed stor risk att hamna utanför såväl utbildningssystem som arbetsmarknad. Detta är ett allvarligt demokratiskt problem som bl.a. visar att det är långt kvar innan målen för den nationella integrationspolitiken uppnåtts.

För ungdomar med funktionsnedsättningar är det avgörande att skolan omfattas av ett i grunden inkluderande synsätt och där verksamheten präglas av en öppenhet för flexibla lösningar. Det är nödvändigt att det ges både tid och resurser till en kontinuerlig diskussion på skolorna om gymnasieskolans uppdrag för de elever som av olika skäl är i behov av särskilt stöd. Detta är en nödvändig förutsättning om målsättningen om en gymnasieskola för *alla* elever ska bli en realitet.

5.8 Har uppdraget förändrats?

I en tid när 98 procent av grundskolans elever går vidare till gymnasieskolan och när det finns ambitioner att 50 procent av en årskull skall gå vidare till högskolan skulle man kunna påstå att det högskoleförberedande syftet nu fått ökad tyngd. Också med hänsyn till att yrken utvecklas, förändras och försvinner i ett historiskt förlopp ter det sig rimligt att i första hand satsa på studiemålet. Det finns samtidigt de som varnar för en utveckling mot en alltför teoretisk gymnasieskola, något som riskerar att få återverkningar på elevernas engagemang och studieintresse.

Erik Wallin har i en skrift - Gymnasieskola i stöpsleven⁴ – sökt sammanfatta och urskilja hur balansen mellan gymnasiets olika uppgifter – att förbereda för vidare studier, att förbereda för yrkesverksamhet och att ge allmän bildning, varierat. Wallin konstaterar bl.a. att dessa huvuduppgifter i olika mening varit aktuella över tid och att balansen mellan dem inte bara varierat utan också stått i

⁴ Erik Wallin, Gymnasieskolan i stöpsleven – då nu alltid, Skolverket, 1997.

debattens centrum, en debatt som speglar hur skolan är en beroende variabel i samhällets utveckling. Skolans utveckling är på så sätt en följd av makt och maktfördelning i samhället. Detta bestämmer i sin tur hur skolan tar plats i ett perspektiv av fördelning av kunskap och andra resurser, som gör det möjligt för människor att välja och styra sina livsprojekt.

En relevant fråga är om de förändringar som skett i arbets- och samhällsliv ställer nya eller oförenliga krav på skolan. Man kan t.ex. fråga sig om regeringens målsättning om fler högskoleutbildade står i något motsatsförhållande till de krav som arbetslivet ställer på gymnasieskolans studievägar. Kommittén menar att svaret är nej. Så länge som arbetslivet främst krävde specifika kunskaper, anpassning och färdigheter fanns ibland en sådan motsättning, men denna är nu under upplösning, bl.a. som en följd av hur kvalifikationskraven i arbetslivet förändrats. Den forskande och undersökande process som högskolan syftar till har dessutom stora likheter med det erfarenhetsbaserade lärandet. Det har i dagens samhälle sannolikt blivit än viktigare att kunna överblicka större kunskapsfält och att ha en utvecklad analytisk förmåga. Detta kräver i sin tur att skolan närmar sig ett vetenskapligt sätt att arbeta och tänka.

När behovet av bildning eller 50-procentsmålet till högskolan diskuteras framkommer ofta oro för en akademisering av gymnasieskolan, och att praktiken och det erfarenhetsbaserade skall komma i bakgrunden. Detta visar hur åtskillnaden mellan teoretiskt och praktiskt fortfarande är förhärskande både i skolans organisation och i dess arbetsformer. Även om det finns skillnader i de specifika kvalifikationskraven för exempelvis olika högskoleutbildningar, eller mellan högskoleutbildningar och mera praktiska yrken, ökar inslagen av teoretiskt tänkande på alla arbetsplatser. Detta i kombination med ökad självständighet i arbetet tenderar att minska de traditionella skillnaderna. Det kan däremot vara en skillnad mellan abstraktionsgraden i olika utbildningar i dagens gymnasieskola.

Modern forskning om lärande visar tydligt att även teoretisk kunskap utvecklas bäst i ett praktiskt och tillämpat sammanhang. Det gäller samtidigt att skolan förmår utveckla erfarenhetskunskaper utifrån teoretisk reflektion och analys. Kommittén menar att det skulle vara en fördel om alla i den framtida gymnasieskolan får tillgång till detta. Om skolan dessutom utmärks av ett elevdemokratiskt arbetssätt kommer det att medföra ett bättre klimat för lärande och en ökad kvalitet och effektivitet i utbildningen.

Gymnasiekommittén kan utifrån hur samhälle och arbetsliv utvecklas i dag, inte se någon egentlig motsättning mellan gymnasieskolans olika uppdrag. Också den framtida gymnasieskolan skall således bidra till ungdomarnas personliga utveckling, förbereda dem för rollen som samhällsmedborgare, för en roll i arbetslivet och för fortsatt lärande antingen i formella utbildningar som högskolor eller i andra eftergymnasiala utbildningsformer.

Utvecklingen mot ett allt mindre förutsägbart, mer komplext och heterogent samhälle leder till att gymnasieskolan får en allt viktigare roll som något sammanhållande, en social arena och gemensam referensram. Föreningsliv och aktivitet i t.ex. skolorkester eller bridgeklubb har en viktig social funktion på många gymnasieskolor. Gymnasiekommittén anser att det är föredömligt i de fall skolan stimulerar till att sådan verksamhet kommer igång och också upplåter lokaler för dessa ändamål, men vill samtidigt framhålla att aktiviteter av detta slag inte kan anses ingå i skolans kunskapsuppdrag.

Kommitténs bedömning är att det uppdrag som gavs till gymnasieskolan som en följd av 1991 års reform alltjämt i huvudsak äger giltighet, dock med undantag för kunskapsuppdraget där kvalifikationskraven ändrats till förmån för breda generella kompetenser.

Målet med en gymnasieskola för *alla* elever kan inte sägas vara förverkligat i dag. För att skolan skall kunna svara upp mot de förändringar och de nya krav som samhälle och arbetsliv ställer, menar kommittén, att skolans arbetsformer måste sättas i fokus och utvecklingen mot en lärande kultur drivas vidare. Skolans kompensatoriska uppdrag måste uppmärksammas mera, diskuteras och ges både utrymme och resurser i den framtida gymnasieskolan.

Kommittén anser att gymnasieskolans uppdrag bör komma till tydligt uttryck i skollagen. Som skollagen är formulerad i dag beskrivs snarare målgruppen för verksamheten än själva uppdraget för verksamheten. Lite paradoxalt är också att det mål som anges är att gymnasieskolan skall ge grundläggande behörighet till högskolan, dvs. en anpassning till ovanliggande utbildningsnivå. Enligt kommitténs uppfattning bör gymnasieskolan beskrivas som något viktig i sig, något som ger eleverna gymnasial kompetens. Gymnasieskolans syfte, dvs. att ge eleverna förutsättningar att utveckla kunskaper, bidra till deras personliga utveckling, ge en god grund för ett aktivt deltagande i samhällslivet, fortsatta studier samt för yrkesverksamhet bör således tydligt framgå av den nya skollagen.

6 Erfarenheter av dagens gymnasieskola

I detta kapitel redovisas erfarenheter i form av statistik och utvärderingar av den gymnasieskola som funnits sedan 1992. Huvuddelen av materialet har sammanställts av Skolverket, men en del resultat kommer från bearbetningar av den stora databas som finns vid Institutionen för pedagogik och didaktik i Göteborg (UGU-projektet).

6.1 Kursutformningen idag och dess effekter

Det nuvarande gymnasiet infördes genom beslut i början av 1990-talet. Det har 17 nationella program, ett relativt stort antal specialutformade program, vilka har samma omfattning som de nationella programmen men som beslutas lokalt, samt individuellt program för elever som antingen inte kommit in på nationellt eller specialutformat program eller som har avbrutit studier på något sådant program. Syftet med individuellt program är att eleverna skall förberedas för att kunna övergå till nationellt eller specialutformat program. Flertalet nationella program har nationella inriktningar.

I dagens kursutformade gymnasieskola är ämnen indelade i kurser. Dessa kan vara antingen påbyggbara eller sidoordnade i förhållande till varandra. Det finns i dag 854 kurser. Enligt bestämmelserna skall en kurs inte vara mindre än 50 gymnasiepoäng och bör inte omfatta mer än 200 gymnasiepoäng. Den vanligaste kursstorleken är 100 poäng, men det finns också många kurser på 50 poäng. Endast tre kurser är större än 200 poäng. En elev som fullföljt gymnasieskolan skall ha 2 500 gymnasiepoäng. Ännu har inga slutbetyg utfärdats med dagens kurser, men det torde bli vanligt att ett slutbetyg innehåller 25–30 kursbetyg.

Fördelarna med kursutformningen är att eleverna får möjlighet att välja kurser, vilket kan ge dem en önskad profil på utbildningen och gör dem mera motiverade för sina studier. En nackdel kan vara

att inte alla kurser som erbjuds kommer till stånd, vilket i sin tur leder till att eleverna blir besvikna. Skolan lovar mer än den kan hålla.

Den vanligaste varianten av programgymnasiet är numera en relativt fast struktur av program med inriktningar och paket av valbara kurser inom respektive inriktning. Det finns dock inom denna struktur mycket stora skillnader mellan olika kommuner och skolor i fråga om elevernas valmöjligheter och också mellan elevernas tillfredsställelse med valmöjligheterna.

Skolverket har gjort en sammanfattande analys av 1991 års reform¹. I likhet med Kommittén för utveckling av gymnasieskolan² framhåller Skolverket att det organisatoriska arbetet stod i centrum för skolornas arbete. ”Att strukturera innehållet i kurser och inordna dessa i en studiegång var tidskrävande ...” De skolor som Skolverket utvärderade utgick från kursen och kursplanen. Uppgiften att översätta de nationella målen och utforma mål för den egna undervisningen tydliggjordes inte. I stället kom arbetet med betygskriterier att dominera på många skolor. Innehåll och arbetsmetoder blev inte diskuterade i någon större utsträckning. ”Koncentrationen på kursen gjorde att reformen kom att definieras utifrån verksamhetens minsta del. Helheten och syftet med reformeringen gick därmed förlorad.”

Under en kurs av liten omfattning har lärarna inte lika goda möjligheter att lära känna eleverna. Eleverna vittnar om att lärarna i den nuvarande gymnasieskolan ofta använder prov som underlag för sin betygsättning. De små kurserna – med betyg efter varje kurs – har för eleverna fört med sig en strid ström av prov och för lärarna arbete med konstruktion och rättelse av prov samt betygsättning. Både elever och lärare vittnar om stress. Också elevorganisationerna har påtalat de små kursernas negativa effekter.

Det finns samtidigt elever som menar att det är bra att klara av gymnasieskolan bit för bit. Kurssystemet har givit upphov till ett större friutrymme och därmed till nya möjligheter för eleverna att göra spännande kombinationer i sina individuella val. Valfriheten har ökat men också lett till frustration, eftersom alla kurser som erbjuds inte kommer till stånd. Elevorganisationerna anser att eleverna har ett för litet inflytande på vilka kurser som erbjuds.

¹ Reformeringen av gymnasieskolan; Skolverket; Rapport 187.

² Den nya gymnasieskolan – problem och möjligheter; Kommittén för gymnasieskolans utveckling; SOU 1997:107.

Att stressen ökat i gymnasieskolan finns också omvittnat i en studie av Allan Svensson och Sven-Eric Reuterberg³. Forskarna har jämfört elever som började gymnasieskolan 1993 med elever som började 1998. En stor ökning har skett i antalet elever som uppger att de ofta känner sig stressade, särskilt gäller det flickor. I den yngre åldersgruppen säger 42 procent av pojkarna och 76 procent av flickorna att de ofta är stressade. Ökningen av rapporterad stress mellan 1993 och 1998 är 18 procentenheter. Förändringen har alltså skett under de år då programgymnasiet infördes. Detta utesluter inte att det också finns andra orsaker till den ökade stressen.

Skolverket har i sina senaste lägesbedömningar lyft fram den ökande stressen bland elever och vuxna som ett allvarligt och växande problem i skolan. I den senaste lägesbedömningen⁴ anger Skolverket att denna stress är särskilt knuten till betyg, prestationskrav och en arbetstakt som stundtals upplevs som för hög. Skolverket frågar sig om det inte är gymnasieskolans kursutformning som påverkar stressnivåerna – att varje kursbetyg vägas in i meritvärdet för högskoleantagningen. Sammanfattningsvis menar verket att den ökande stressen i huvudsak måste sökas på systemnivå.

Kritik som denna mot kursutformningen och dess konsekvenser ligger bakom en av utgångspunkterna som Gymnasiekommittén 2000 utgår från i sitt strukturarbete, nämligen att tona ner styrningen på delarna och i stället betona helheten i utbildningen. Samtidigt finns det enligt kommitténs mening också andra orsaker till stress i skolan som har med skolans inre arbete att göra.

6.2 En alltmer studieförberedande gymnasieskola

Skolverket redovisar i en nyligen genomförd studie⁵ hur de olika typerna av program utvecklats under perioden 1994–2001, dvs. den tid programgymnasiet varit fullt utbyggt. Studien är en uppföljning av de elever som gick i årskurs 9 i grundskolan året innan. De program som ej har APU, dvs. de mer studieförberedande, har under denna tid tagit emot ungefär hälften av elevkullen. Under samma tid har APU-programmen minskat från 44 till 33 procent av års-

³ Allan Svensson & Sven-Eric Reuterberg: Vad har hänt i gymnasieskolan under de senaste fem åren? En jämförelse mellan elever som påbörjade sina studier 1993 respektive 1998. IPD-rapporter nr 2002:09, Göteborgs Universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik..

⁴ Skolverket, Rapport 2001:211.

⁵ Efter skolan, Skolverket 2002..

kullen samtidigt som det individuella programmet och de specialutformade programmen har ökat i motsvarande grad. De specialutformade programmen är oftare program utan APU-krav. Utvecklingen mot mer studieförberedande program har varit särskilt tydlig i storstadsområdena där många yrkesförberedande program avvecklats.

Om man i stället för en årskull nior studerar vilka elever som börjar år 1 gymnasieskolan blir proportionerna mellan programmen något annorlunda. Enligt de preliminära siffrorna för 2002 går 41 procent av eleverna i år 1 på program utan APU och 35 procent på program med APU, vilket innebär en obetydlig skillnad mot året innan. De specialutformade programmen har ökat markant och tar nu emot 10 procent av årskullen. Orsaken till att denna skillnad uppstår är att de elever som börjar gymnasieskolan ett visst år är betydligt större än en årskull. Det rör sig om 20–25 000 elever. De elever som börjar gymnasieskolan för andra gången tenderar att oftare välja program med APU.

Gymnasiekommittén finner att det är olyckligt att en sortering av elever på studieförberedande och mindre studieförberedande studievägar sker så tidigt. En ny struktur bör kunna förebygga en del av de felval som kunnat konstateras ovan. Det är också olyckligt att det individuella programmet blivit så stort att knappt 9 procent av eleverna går direkt från år 9 till ett individuellt program.

6.3 Flick- och pojkprogram i gymnasieskolan

I propositionen 1994/95: 164 Jämställdhet mellan män och kvinnor inom utbildningsområdet framhölls att utvecklingen i riktning mot ökad jämställdhet hade gått alltför långsamt och behöver påskynas:

Jämställdhet i skolan bör innebära att skolan skall ge pojkar och flickor likvärdiga villkor och förutsättningar att upptäcka, pröva och utveckla sin fulla potential. Detta förutsätter kunskaper om rådande könsmonster och om könstillhörighetens betydelse för lärandet. Det förutsätter också insikt om att flickor och pojkar inte utgör några enhetliga grupper.

Flickor och pojkar skall i undervisningen

bemötas utifrån en kunskap om likheter och olikheter mellan könen och om fördomar om vad som är kvinnligt och manligt betyder i olika

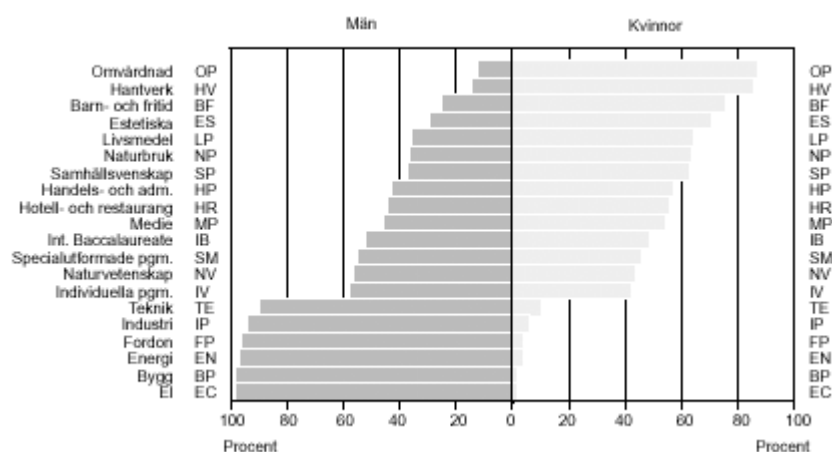
sammanhang. Jämställdhetsfrågan kan därmed inte heller reduceras till en attitydfråga utan blir också en kunskapsfråga.

Trots att jämställdhet har stått på den officiella dagordningen under lång tid kvarstår många skillnader i mäns och kvinnors villkor. Den traditionella könsfördelningen till gymnasieskolans studievägar i dag är mycket lik den vi hade vid gymnasieskolans etablering 1971, för 30 år sedan. Flickor väljer oftare humanistiskt-sociala utbildningar och pojkarna naturvetenskapligt - tekniska.

När gymnasieskolan reformerades 1992–1995 och fick en ny studievägsstruktur var motiveringen bl.a. att gymnasieskolans utbud hade varit alltför ”enkönat”, dvs. de traditionella pojkutbildningarna var betydligt fler än de traditionella flickutbildningarna. Nya studievägar tillkom som barn- och fritidsprogrammet, estetiska programmet och medieprogrammet, vilka mer vände sig mot flickornas intresseområden.

En viss utjämning har också skett. Följande bild är hämtad ur Skolverkets rapport 218.

Figur 6.1. Beskrivande data om barnomsorg, skola och vuxenutbildning 2002 och avser förhållandena i oktober 2001

Under 1970- och 80-talen gjordes omfattande försök att påverka denna fördelning genom aktiva insatser för att öka inslagen av det underrepresenterade könet främst på utbildningar inom industri-

och hantverksområdet samt vårdutbildningarna. De flesta av de informations- och rekryteringskampanjer som gjorts har i huvudsak endast fått kortsiktiga effekter. Speciellt svårt var det att få en jämnare könsfördelning på de pojkdominerade studieprogrammen. Projekten blev dock framgångsrikare när det gäller vård- och omsorgsområdena, där andelen pojkar ökade.

De mindre framgångsrika resultaten när det gäller flickor på traditionellt mansdominerade industriutbildningar visade att det inte räckte med enbart rekryteringsinsatser. Åtskilliga kompletterande insatser gjordes, som försök med rena flickgrupper och kvinnliga mentorer. Ofta avbröt dock flickorna tidigt sina studier och bland de få som gick ut lämnade många snabbt yrket sedan man konfronterats med arbetslivets värderingar och vardagliga villkor. Erfarenheter visar vidare att de flickor som valt och slutfört en teknisk utbildning har svårt att få jobb inom det område de utbildat sig för.

Skolverkets studie Efter skolan från 2002 visar att avbrottsfrekvensen fortfarande är oacceptabelt hög för de elever som gjort otraditionella val av program i gymnasieskolan. Exempelvis går bara 44 procent av de flickor som börjat på byggprogrammet ut med fullständiga betyg.

Det är Gymnasiekommitténs uppfattning att mer otraditionella val av studie- och yrkesinriktning endast kan åstadkommas genom att hela miljön förändras, både i skolan och i arbetslivet. Påverkan måste börja tidigt, helst redan i förskolan. För att främja intresset för otraditionella val måste man väcka nyfikenhet, men också vidga elevens syn på vad det är "normalt" för pojkar respektive flickor att syssla med. I skolan måste undervisningen utvecklas så att den blir attraktiv för elever av båda könen. Arbetslivet måste också ta sin del av ansvaret och skapa arbetsmiljöer, där både män och kvinnor finner sig tillrätta.

6.4 Social snedrekrytering

Vi vet att olika gymnasieprogram rekryterar elever från skilda sociala grupper. Detta mönster har varit relativt konstant över tiden även om en långsiktig rörelse mot utjämning varit påtaglig. Denna situation går i viss utsträckning tillbaka på de ursprungliga skolformernas traditioner, gymnasieskolans akademiska och yrkeskolans manuella yrkesarbetstradition. Det finns således en in-

byggd mållkonflikt i gymnasieskolan som återspeglar å ena sidan den socialt betingade fördelningen av arbetsuppgifter som vårt samhälle bygger på, å andra sidan skolans värdegrund och ambitioner att utveckla en mer demokratisk och öppen skola. Det är kommitténs uppfattning att skolan starkare än hittills måste medverka till att bryta sådana mönster.

Skolverkets studier visar, liksom internationell forskning, att föräldrarnas utbildningsbakgrund har stor betydelse för elevernas studieframgång. Barn till högutbildade föräldrar lyckas bättre i skolan och fortsätter i högre grad att studera på eftergymnasial nivå än barn vars föräldrar endast har förgymnasial eller gymnasial utbildning. Barn till högutbildade föräldrar väljer i gymnasieskolan vanligen de naturvetenskapliga eller samhällsvetenskapliga program. Enligt en studie av Härnqvist & Stahl, 1996, valde 70 procent av eleverna från akademikerhem en treårig studieförberedande studieväg jämfört med endast 20 procent av eleverna från arbetarhem. Om föräldrarna har en högre utbildning är det också vanligare att eleverna uppnår slutbetyg inom tre år.

De nuvarande gymnasieprogrammen skiljer sig kraftigt åt i fråga om social status. Det naturvetenskapliga programmens naturvetenskapliga gren har under 1990-talets slut befast sin ställning som den mest statusfyllda utbildningen inom svensk gymnasieskola, dit få elever från hem utan studietradition söker sig. Det andra studieförberedande programmet, det samhällsvetenskapliga, har samtidigt blivit mer heterogent och rekryterar nu åtskilliga elever som tidigare inte förberedde sig för fortsatta studier. Denna förändring har inträtt efter avvecklingen av den sociala linjen och konsumtionslinjen som spelade en stor roll som ett mittblock för främst mindre studiemotiverade flickor.

Eleverna på studieförberedande program har i genomsnitt högre betygspoäng än eleverna på program med yrkesämnen. Inte oväntat är det eleverna på det naturvetenskapliga programmet som har högst genomsnittlig betygspoäng

Flera rapporter diskuterar betydelsen av hemkultur eller "hemmets läroplan". Lennart Grosin menar att social bakgrund uttryckt i socio-ekonomiska termer inte är tillräckligt för att förstå varför elevresultaten varierar. Det finns en hemmets läroplan som mer är ett uttryck för föräldrarnas förhållningssätt till sina barns skolarbete och levnadsförhållanden. Klart är att föräldrarnas utbildningsnivå, och då särskilt moderns utbildningsnivå, är den enskilda bakgrundsfaktor som har störst förklaringsvärde i de undersök-

ningar som Skolverket under senare år genomfört om elevresultat i skolan.

Betygen får olika genomslag för fortsatta studier beroende på elevernas sociala bakgrund. För elever från högre socialgrupper är medelmåttiga eller låga betyg i regel inget hinder för fortsatta studier. Elever från hem utan studietradition som fortsätter att studera har i genomsnitt högre betyg från gymnasieskolan.

Allan Svensson visar i en studie av den sociala snedrekryteringen till högskolan⁶ att denna sker tidigt.

Undersökningsresultaten visar att den sociala snedrekryteringen till högskolan huvudsakligen uppstår vid valet av program till gymnasieskolan, där socialgrupp I är starkt överrepresenterad och grupp III klart underrepresenterad på de två program som ger de bästa förutsättningarna för högskolestudier. Framför allt är det till det naturvetenskapliga programmet som den sociala selektionen är stark.

Men också under gymnasietiden missgynnas elever från socialgrupp III genom att de inte i samma utsträckning som andra kan få hjälp med sitt skolarbete. 44 procent av NV-eleverna från socialgrupp III får hjälp med hemarbetet jämfört med 78 procent av NV-eleverna från socialgrupp I. Elever från socialgrupp III har också i genomsnitt lägre betyg på alla typer av program.

Den sneda socialgruppsfördelningen på det naturvetenskapliga programmet motsvaras i sin tur av stora socialgruppskillnader i matematikbetygen i årskurs 9 i grundskolan. Sven-Eric Reuterberg och Allan Svensson⁷ har närmare studerat köns- och socialgruppskillnader i matematik. Undersökningen visar tydligt på de longitudinella sambanden inom utbildningssystemet alltifrån förskola till högskola. Bakom dessa skillnader döljer sig ett komplicerat mönster av både indirekta och direkta effekter.

I en rad undersökningar har det visat sig att individens begåvning i stor utsträckning är påverkbar genom systematiska åtgärder, speciellt genom utbildningsinsatser. Det måste därför ses som ett misslyckande att det fortfarande trots det stora reformarbetet under 1990-talet finns så stora skillnader i matematikbetyg mellan olika socialgrupper. De stora sociala skillnaderna i matematikbetygen är enligt forskarna en väsentlig orsak till den sociala snedrekryteringen till högre utbildning. Ett krav för att bli antagen till de långa tekniskt naturvetenskapliga utbildningarna, som sam-

⁶ Allan Svensson: Den sociala snedrekryteringen till högskolan – när och hur uppstår den? IPD-rapporter, nr 2002:10, Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik.

⁷ Sven-Eric Reuterberg & Allan Svensson, IPD-rapport nr 2000:20.

hället ropar efter, är att eleverna genomgått naturvetenskapligt program i gymnasieskolan. För att man skall välja detta program spelar matematikbetyget en avgörande roll.

Gymnasiekommittén delar forskarnas bedömning att det behövs en systematisk träning i att lösa logiska och matematiska problem mycket tidigt, redan i förskolan och de lägre årskurserna av grundskolan. Genom att koncentrera sig på elevgruppen med påtagliga matematiksvårigheter skulle man på sikt kunna komma till rätta med en del av den sociala snedrekryteringen till gymnasieskola och högskola. Det är också nödvändigt anser kommittén att gymnasieskolan förändrar sitt sätt att arbeta så att elever från hem utan studietradition får ett bättre stöd i det dagliga skolarbetet.

6.5 Etnisk mångfald i gymnasieskolan

Det finns vissa forskningsresultat som visar att individer som har en annan språklig eller kulturell bakgrund än majoriteten riskerar att möta problem i utbildningssystemet⁸. I Sverige finns cirka en miljon människor, som är födda utomlands, motsvarande 10 procent av landets befolkning. Ytterligare 800 000, som själva är födda i Sverige, har minst en förälder som är född i något annat land. Närmare 1,8 miljoner har således i dag helt eller delvis utländsk bakgrund. Av dem som är födda utomlands kommer cirka en tredjedel från de övriga nordiska länderna, en tredjedel från det övriga Europa och en tredjedel från andra delar av världen. Antalet har för de två första grupperna varit relativt konstant under de senaste 25 åren medan antalet invandrare från övriga världen ökat kraftigt.

I samband med folk- och bostadsräkningen (FOB) 1985 skapades ett register över befolkningens utbildning. Registret anses till och med 1990⁹ ha haft hög aktualitet även när det gäller personer som fått sin utbildning utomlands. 1995 gjorde SCB en enkätundersökning för att aktualisera registret när det gäller personer födda i utlandet.

⁸ Similä, 1994.

⁹ Efter 1990 innehåller FOB inte uppgifter om utbildning.

Tabell 6.1. Personer födda i Sverige respektive i utlandet, fördelade efter ålder och utbildningsnivå. 1995, procent i åldern 25–64 år

	För- gymnasial	Gymnasial	Efter- gymnasial kort*	Efter- gymnasial lång**	Uppgift saknas
Födda i Sverige	27 %	47 %	18 %	12 %	0 %
Födda i utlandet	31 %	39 %	10 %	12 %	8 %

* högst 3 år.

** mer än 3 år.

Källa: SCB 1995.

Det man slås av är de oväntat små skillnaderna i utbildningsnivå för den infödda respektive utrikes födda delen av befolkningen. Om man jämför kvinnor och män var för sig finner man att skillnaderna är något större bland kvinnor än bland män. Det är framför allt andelen kortutbildade som är högre bland utrikes födda kvinnor än bland kvinnor som är födda i Sverige. Skillnaden i utbildningsnivå är betydande mellan invandrare från olika länder.

Det gäller dock inte enbart att komma in på en utbildning, utan också att kunna genomföra den. Skolverket har genomfört en studie av elevströmmar inom gymnasieskolan för nybörjare 1993 till 1995. Elever med utländsk bakgrund har en lägre slutförandegrad än elever med svensk bakgrund. Skillnaden var nära 20 procentenheter mellan de båda grupperna, 57 procent av nybörjarna 1995 med utländsk bakgrund hade efter fyra år fullföljt studierna jämfört med 79 procent av de med svensk bakgrund. Elever som är födda i Sverige men vars båda föräldrar är födda utomlands uppnår oftare slutbetyg än elever som är födda utomlands. Elever som invandrat i tonåren har fullföljt sina gymnasiestudier i mindre utsträckning än de som var upp till tolv år gamla vid ankomsten till Sverige.

En analys av gruppen med utländsk bakgrund måste också beakta den stora heterogenitet som finns mellan olika grupper. Den sociala bakgrunden har naturligtvis betydelse även för invandrarnas utbildningsstatus. Det är lätt att konstatera betydande skillnader mellan arbetskraftsinvandrare och flyktinginvandrare, mellan invandrare från olika kulturer och språkområden.

6.6 Många får inte ett slutbetyg

Olika undersökningar visar att endast tre elever av fyra avslutar sin gymnasietid med ett slutbetyg. Bland de övriga finns både elever som har gjort ett regelrätt avbrott under skoltiden och elever som gått i gymnasieskolan i tre år, men som inte nått betyg i tillräckligt många kurser för att få slutbetyg. Kommittén väljer att citera direkt ur Skolverkets nyligen (2002) genomförda utvärdering Efter skolan som beskriver tre årskullar när de är 23, 22 respektive 21 år gamla:

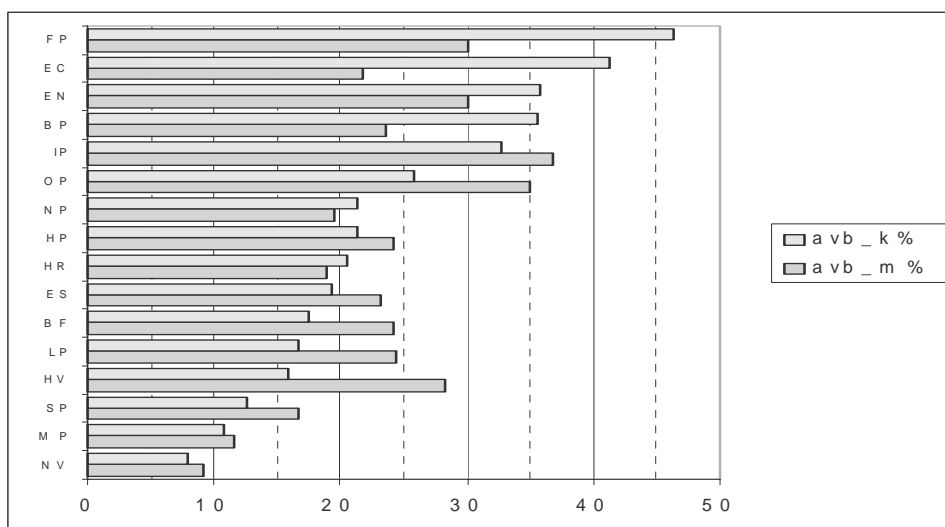
Utvärderingen av de tre årskullarna, personer födda 1978, 1979 och 1980, visar att allt fler avslutade sin gymnasieutbildning utan att erhålla ett slutbetyg. Ungefär var fjärde ung vuxen erhöll inte ett slutbetyg inom fem år. Även andelen som erhöll ett slutbetyg utan att uppnå den grundläggande behörigheten till högskolestudier ökade. Cirka 60 % av de som påbörjade en gymnasieutbildning nådde grundläggande högskolebehörighet. Avbrotten skedde i regel sent under skoltiden, oftast under det tredje gymnasieåret. Tendensen är densamma för samtliga nationella och specialutformade program. Hur sent under det tredje året visar inte vår undersökning, men erfarenhetsmässigt vet vi att de flesta avbrotten sker sent under vårterminen, oftast i anslutning till läsårets slut. Det handlar oftast om elever som efter tre eller fyra år slutar sitt program med ett samlat betygsdokument, eftersom de inte fått betyg på alla kurser som ingått i deras studieväg.

Avbrottsfrekvensen varierar mellan programmen. På NV och på specialutformade program, av vilka många har NV-inriktning, avbröt ungefär var tionde elev. På IP och FP avbröt var tredje. På flertalet program ligger avbrottsfrekvensen mellan 20 och 25 %. Det finns ett klart samband mellan avbrottsfrekvensen och det genomsnittliga betygsmedelvärdet från grundskolan som sökande till ett visst program hade. NV hade t.ex. högst intagningspoäng och lägst avbrottsfrekvens, medan FP och IP var de program som hade högst avbrottsfrekvens och lägst intagningspoäng.

Kvinnorna hade bättre studieresultat än männen i alla de årskullar vi undersökt. Bland dem som börjat en gymnasieutbildning i kullen födda 1980 var andel med slutbetyg från gymnasiet inom fem år 72 % för män respektive 78 % för kvinnor.

Det innebär särskilda svårigheter att tillhöra minoritetskönet på ett könssegregerat program. Utvärderingen visar att avbrottsfrekvensen för det underrepresenterade könet var väsentligt större än för det dominerande könet. Figur B visar att kvinnor inte erhöll slutbetyg i samma utsträckning som män från fordons-, el-, energi och byggprogrammen. Män hade motsvarande sämre resultat från de kvinnodominerade programmen omvårdnad, hantverk samt barn- och fritid.

Figur 6.2. Elever utan slutbetyg. Redovisning för kullen födda 1978 efter program och kön. Procent.

Källa: Skolverket.

I denna utvärdering har utredarna utgått från det program personen hade slutbetyg ifrån. Saknades slutbetyg har man istället valt att redovisa personen på det program som man först började på. Byte av program inom gymnasieskolan skymms på detta vis. Av figuren framgår att det naturvetenskapliga programmet hade minsta andelen avbrott. Det är emellertid en sanning som behöver modifieras. Bilden blir fullständigare och sannare om man tar hänsyn till att en icke obetydlig andel av de som började NV-programmet valde att byta till ett annat program och där slutföra sin gymnasieutbildning.

Gymnasiekommittén ser allvarligt på att så många elever avslutar sin skolgång utan att ha fått ett slutbetyg, inte minst med tanke på att detta minskar möjligheterna att senare fortsätta till högre utbildning. Stora grupper står utan fullständiga betyg ännu 2–4 år efter skolan. Det betyder att de inte heller kan uppnå grundläggande behörighet till högskolan. Undersökningen visar också att de som inte fått slutbetyg har i genomsnitt större risk för arbetslöshet. (Frågan om fullständiga betyg diskuteras närmare i avsnittet om betyg och examina.)

De stora skillnaderna mellan män och kvinnor som gjord otraditionella val har påpekats i avsnittet om könsskillnader. Kommittén understryker vikten av att både i skola och arbetsliv kommer till rätta med detta problem.

De som inte har fått slutbetyg börjar något oftare på komvux än de som har fått. Skillnaden mellan olika typer av program är annars inte stor, 39 procent av dem som gått APU-program respektive 36 av dem som gått program utan APU börjar på komvux inom fyra år. Av den senare gruppen var det främst de som hade dåliga betyg eller saknade slutbetyg som studerade på komvux. De program som hade störst andel som fortsatte på komvux var estetiska programmet och handels- och administrationsprogrammet, i båda fallen 47 procent. Lägst övergångsfrekvens hade fordonsprogrammet och byggprogrammet, båda med knappt 20 procent.

Det verkar som det numera ingår i många gymnasieelevers planer att fortsätta sina studier på komvux. Gymnasieutbildningen tenderar på detta sätt att bli fyra- eller femårig. Det är Gymnasiekommitténs uppfattning att en större andel av eleverna än i dag bör klara av sina studier inom ramen för den treåriga gymnasieskolan.

6.7 Det individuella programmet – det tredje största programmet?

Gymnasieskolans individuella program (IV) tillkom i samband med 1991 års gymnasiereform. I propositionen *Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen* (prop. 1990/91:85) föreslogs att kommunernas uppföljningsansvar skulle ingå som en naturlig del av gymnasieskolan i form av individuella program. De individuella programmen blev ett av de verktyg som kommunerna fick att tillgå för att uppfylla det lagstadgade kravet att erbjuda alla ungdomar upp till tjugo år en gymnasieutbildning.

Av skollagen (5 kap. 4 b §) framgår att ett individuellt program först och främst skall förbereda eleverna för studier på ett nationellt eller specialutformat program. De individuella programmens främsta syfte är således att utgöra en språngbräda till de nationella programmen. Riksdagens beslut år 1999 om att tydliggöra de programriktade individuella programmen (PRIV) i samma paragraf,¹⁰ skall ses som ett sätt att ytterligare understryka vikten av en stark koppling mellan individuella och nationella program.

¹⁰ Prop. 1998/99:110 Vissa skolfrågor m.m.

Ett individuellt program kan också möta elevers speciella utbildningsbehov. Inom ramen för ett individuellt program finns en möjlighet för ungdomar att genom *lärlingsutbildning* (IVLL) förena en anställning som syftar till yrkesutbildning med studier av vissa kärnämnen i gymnasieskolan. Antalet ungdomar som får lärlingsutbildning inom ramen för ett individuellt program har varit konstant lågt. Hösten 2001 anordnades lärlingsutbildning för sammanlagt 153 elever varav 106 gick första året. Frågan om lärlingar behandlas mer utförligt i kapitel 14. Att lära i arbetslivet. Som elever med individuella program räknas i dag också de elever som följer *introduktionskurser för invandrare* (IVIK).

Det individuella programmet har varit föremål för en genomlysning av Skolverket, vilket bl.a. redovisats i ett särskilt programhäfte¹¹. Antalet elever skiljer stort mellan olika kommuner. Det finns kommuner som endast har ett fåtal elever med individuellt program medan andra har en mycket hög andel. I några kommuner följer man upp samtliga ungdomar som av olika skäl befinner sig utanför gymnasieskolan och erbjuder dem utbildning på ett individuellt program. I andra kommuner finns stora mörkertal.

Av tabellen nedan framgår hur den totala andelen förstaårselever på IV utvecklats, dvs. både de som kommer från grundskolan och de som avbrutit studierna på ett nationellt program.

Tabell 6.2. Antal elever i år 1, antal förstaårselever på IV samt procentuell andel IV-elever av samliga förstaårselever i gymnasieskolan

År (okt)	Alla program år 1	Totalt på IV år 1	Andel IV-elever år 1
1993	103 844	11 794	11,4 %
1994	114 248	13 970	12,2 %
1995	119 432	15 165	12,7 %
1996	120 474	13 781	11,4 %
1997	117 265	13 406	11,4 %
1998	115 345	15 345	13,3 %
1999	116 712	17 558	14,7%
2000	119 631	17 558	14,7 %
2001	123 548	18 385	14,8 %
2002	129 211	17 609	13,6 %

¹¹ Individuella programmet, Gy 2000:21. Skolverket.

Cirka hälften av de IV-elever som i statistiken benämns förstaårselever, kommer direkt från grundskolan. Övriga elever har avbrutit studier på ett nationellt program, eller gått i svensk grundskola men gjort uppehåll minst ett år utan att börja på gymnasiet, alternativt inte gått i svensk grundskola eller gymnasium tidigare. Av samtliga elever med ett individuellt program hösten 2001 var 42 procent flickor. Elever med utländsk bakgrund utgjorde 35 procent, vilket kan jämföras med 16 procent för samtliga program.¹²

I Valfärdsboks slutet¹³ redovisades den sociala sammansättningen av elever på IV i Stockholm hösten 1998. Bland dem vars föräldrar invandrat till Sverige under 1990-talet är IV den vanligaste utbildningen bland pojkarna och den tredje vanligaste utbildningen bland flickorna. Programmet utgör med bred marginal den mest frekventa studievägen på gymnasiet bland pojkar med ursprung i den lägre arbetarklassen (16 %) och den näst mest frekventa bland flickor med samma härkomst (13 %). Ser man till föräldrarnas utbildningsnivå har dessa elevers föräldrar en lägre utbildningsnivå än övriga gymnasieelevers. Hösten 1997 hade drygt hälften av föräldrarna till elever med ett individuellt program grundskola som högsta utbildningsnivå, medan motsvarande utbildningsnivå gällde för en tredjedel av föräldrarna till samtliga gymnasieelever.¹⁴

Ungefär en tredjedel av eleverna på IV går vidare till ett nationellt program. Den övervägande delen (90 %) går till yrkesförberedande program. Bland flickorna hör Barn- och fritidsprogrammet samt Hotell- och restaurangprogrammet till de vanligaste programvalen, bland pojkarna Fordonsprogrammet samt Hotell- och Restaurangprogrammet. Antalet elever som av olika skäl lämnat det individuella programmet under år 1 men kommer tillbaka och går år 1 igen har ökat. I Skolverkets statistik räknas dessa således som elever år 1 och inte som elever som stannar ytterligare ett år.

Skiljer man ut de elever som kommer till IV direkt från grundskolan (s.k. direktelever) är det fler som går vidare till ett nationellt program, jämfört med om man tittar på samtliga elever på IV. Runt hälften av direkteleverna befinner sig på ett nationellt program efter ett år och låg på 56 procent för dem som kom direkt till IV från grundskolan hösten 2000. Av de elever som går till IV efter att

¹² Beskrivande data om barnomsorg och skola, Skolverkets rapport nr 206, s. 59.

¹³ Valfärd och skola, SOU 2000:39, s. 52 f.

¹⁴ Elisabeth Hultqvist, Segregerande integrering, HLS förlag (2001).

ha avbrutit ett nationellt program går endast 14 procent tillbaka till en reguljär studieväg efter ett år.

Anmärkningsvärt är att andelen som gått vidare till ett nationellt program sjunkit mellan oktober 1998 och oktober 1999 samt mellan oktober 1999 och oktober 2000, dvs. de första åren behörighetskraven varit i kraft.

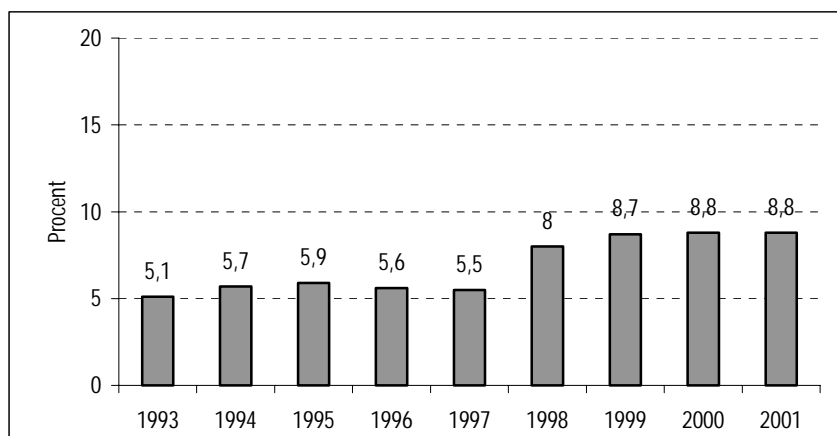
I media uppges ofta att det individuella programmet växt till att bli det tredje största programmet. Ser man endast till år 1 är påståendet visserligen sant. Jämför man däremot år 2 och 3 minskar andelen IV-elever kraftigt. Det individuella programmet tillhör då de mindre programmen med under 2 procent av respektive årgång. Detta skall dock inte enbart ses som något positivt eftersom en stor andel lämnar gymnasieskolan för gott efter ett år på IV. Den statistiska bilden av det individuella programmet under senare delen av 1990-talet visar att av de elever som befunnit sig på IV år 1 lämnade en av sex gymnasieskolan fyra år senare med ett slutbetyg från ett nationellt eller specialutformat program.¹⁵

6.8 Behörighetsbestämmelserna och deras konsekvenser

De första åren utgjorde andelen elever som gick direkt till ett individuellt program från grundskolan mellan 5 och 6 procent av samtliga elever som lämnade grundskolan, se figur 6.3 nedan. År 1998 skedde en markant ökning till 8 procent. Denna andel har därefter stigit marginellt påföljande år. Anledningen till ökningen 1998 var de behörighetsregler till gymnasieskolans nationella program som då trädde i kraft.

¹⁵ Individuella programmet, 2000:21, Skolverket.

Figur 6.3. Andel elever som går direkt från år 9 till ett individuellt programmet åren 1993–2001

Källa: Skolverket.

Av de 7 070 elever som hösten 2000 kom direkt från grundskolan till IV, saknade merparten behörighet till ett nationellt program. Drygt 1 300 hade emellertid uppnått behörighet.¹⁶

Regeringen lämnade 1993 över förslag till riksdagen om behörighetsregler till de nationella programmen (prop. 1992/93:250). Det motiv som angavs i propositionen var följande.

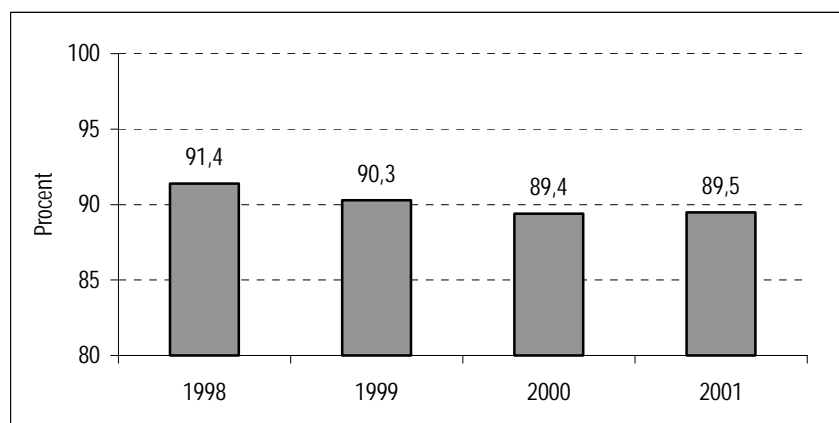
Elever som i den nya grundskolan inte når godkänd nivå i något av de grundläggande ämnena svenska, matematik och engelska bör enligt regeringens bedömning hänvisas till studier på ett individuellt program i gymnasieskolan. De saknar enligt regeringens bedömning förutsättningar för att följa undervisningen på ett nationellt program innan de kompletterat sina kunskaper på ett individuellt program. Det innebär i princip att det generellt, dvs. för alla program, ställs upp behörighetskrav på godkänd nivå i svenska, engelska och matematik från grundskolan.

Riksdagen beslutade i enlighet med förslaget att de tre ämnena svenska/svenska som andraspråk, engelska och matematik skulle gälla som behörighetskrav för de nationella programmen. Behörighetsreglerna tillämpades för första gången vid intagningen 1998. Behörighetskraven har inneburit att fler ungdomar hänvisats till ett

¹⁶ Resultat av enkät om IV och PRIV, Skolverket, Dnr 2000:1491.

individuellt program. Se figur 6.4 nedan. Andelen elever från år 9 i grundskolan som är behöriga att söka till nationella program i gymnasieskolan har sedan våren 1998 sjunkit från 91,4 till 89,4 procent våren 2000. Statistiken för våren 2001 visar ingen förbättring. Andelen behöriga är i stort sett oförändrad, 89,2 procent.

Figur 6.4. Andel behöriga elever från grundskolan

Källa: Skolverket.

Skolverket framhåller, i sin utvärdering av behörighetsreglernas konsekvenser, att de individuella programmens låga status är ett problem i sig. Skolverket konstaterar att ett individuellt program är det enda som står till buds för dem som inte uppfyller behörighetskraven samtidigt som programmets rykte skapar vånda och oro bland många elever och föräldrar.¹⁷ Situationen för de obehöriga eleverna och deras föräldrar är ofta att de vet mycket lite om vad eleven kommer att erbjudas på ett individuellt program under den kommande hösten,

Det finns vissa undantag där man lyckats sudda ut delar av den katastrofstämpel programmet ofta har. Flertalet elever och föräldrar har emellertid knappt några kunskaper om programmet utan de återger de rykten och den allmänna status som omger programmet. Inte heller lärarna är särskilt kunniga om programmet men de är medvetna om den misslyckandestämpel som alternativet innebär. Man ser på programmet med blandade känslor och många lärare, skolledare och vissa föräldrar tycker att alternativet är för kategoriskt. Skillnaden mellan

¹⁷ Den hägrande framtid...? Skolverket, Dnr 2000:1491.

att få sitt G i matte och komma in på omvårdnadsprogrammet eller att inte få det och hänvisas till det individuella programmet upplevs av många som alltför drastiskt. Det borde finnas en mjukare övergång mellan grundskola och gymnasium. PRIV, programinriktat individuellt program, är ett alternativ som flertalet intervjuade ser som ett klart steg framåt och som ett mer humant alternativ. Vad som menas med PRIV har dock de flesta mycket svävande uppfattningar om.

Det är i dag, enligt statistiken, cirka en femtedel av eleverna på det individuella programmet som får en programinriktad uppläggnings av studierna. En arbetsgrupp inom departementet fick under våren 2002 i uppdrag att lägga fram ett förslag till hur elevers möjligheter att få ett programinriktat individuellt program skall stärkas. Arbetsgruppen skall redovisa sina förslag i december 2002.

När det gäller behörighetsreglernas konsekvenser visar den utvärdering som Skolverket gjort att nackdelarna är större än fördelarna. De största nackdelarna är att grundskolorna tenderar under de avslutande åren att bli treämnesskolor genom att i stort sett alla stödresurser inriktas mot svenska/svenska som andraspråk, engelska och matematik. Elever som riskerar att inte nå målen får ta tid från andra ämnen för att läsa behörighetsämnen med påföljd att deras skoltillvaro blir trist och enformig och att de får kunskapsbrister i övriga ämnen.

Eftersom de negativa konsekvenserna av behörighetsreglerna övervägde, ansåg Skolverket i sin rapport att behörighetskraven behöver ändras. Verket har dock inte närmare utvecklat på vilket sätt de skulle behöva ändras. Att låta ett genomsnittligt meritvärde ersätta dagens behörighetskrav är emellertid ett önskemål som i olika sammanhang framförts till kommittén, framförallt från skolor.

Kommitténs erfarenhet är att kommunerna hanterar behörighetsreglerna olika. I vissa kommuner erbjuds samtliga obehöriga elever ett individuellt program, där de studerar de ämnen som de saknar behörighet i, ibland i kombination med praktik. På vissa skolor erbjuds eleverna kurser från de nationella programmen. I andra kommuner får de obehöriga eleverna påbörja studier på ett nationellt program, men med en individuell studieplan som innehåller stöd i de ämnen där de saknar behörighet. Ibland erbjuds programinriktade individuella program (PRIV) som sökbara alternativ. PRIV-eleverna får ibland sin undervisning i egna grupper – i andra fall är de integrerade med de ordinarie undervisningsgrupperna på programmet men får särskilt stöd.

Gymnasiekommittén återkommer till det individuella programmet i kapitlet Individuella studiegång i gymnasieskolan.

6.9 Arbete efter gymnasieskolan

I utvärderingen Efter skolan redovisas för varje gymnasieprogram vad de unga gör sedan de slutat skolan. Sammanfattningsvis kan sägas att de som gått på ett program utan APU i ganska liten omfattning har ett arbete tre år efter gymnasieskolan. Många i denna grupp studerar. Få arbetade inom något yrke som hade anknytning till programmets karaktärsämnen.

Av dem som gått ett program med krav på APU bedömer 40 procent att de har ett målyrke, dvs. ett yrke som ligger i linje med det de utbildats för. Ytterligare 32 procent svarade att de hade ett annat yrke. Övriga arbetade ej. Män arbetade oftare än kvinnor. De vanligaste yrkena tre år efter gymnasieskolan var vård- och omsorgsarbete (18 %), maskin- och monteringsarbete (11 %), försäljare i detaljhandel (9 %) och bygg- och anläggningsarbete respektive kontorsarbete (vardera 8 %).

Det finns stora variationer mellan programmen. Av männen som gått fordonsprogrammet arbetar nästan 90 procent. Andra program med mer än tre fjärdedelar av männen i arbete är bygg, el, energi, hantverk, hotell- och restaurang, industri, livsmedel och naturbruk. För kvinnorna gäller att av dem som gått livsmedel, hotell- och restaurang, fordon och hantverk är mer än tre fjärdedelar i arbete. Högst andel arbetslösa fanns bland dem som gjort otraditionella val. Högst, omkring 20 procent, var arbetslösheten bland kvinnor som gått industri-, fordons- eller naturbruksprogrammen. Bland männen var arbetslösheten högst för de män som gått omvårdnadsprogrammet, 15 procent.

Andelen som arbetade inom sitt målyrke var högst bland dem som gått på omvårdnadsprogrammet. 83 procent av kvinnorna och 69 procent av männen från OP arbetade med vård- och omsorgsarbete tre år efter gymnasieutbildningen. Av män som gått el, energi eller naturbruk arbetade mer än hälften inom sitt målyrke. Lägsta frekvensen i målyrke (bland APU-programmen) fanns för dem som gått medie- respektive barn- och fritidsprogrammet.

6.10 En bra förberedelse för arbetslivet

Trots de problem som finns i gymnasieskolan i form av stress och avbrott är ändå ungdomarnas bedömning av sin gymnasietid övervägande positiv. Unga som svarat på en enkät¹⁸ tre år efter de slutat skolan har fått skatta sin tillfredsställelse med gymnasieutbildningen i vissa avseenden i förhållande till kraven i det nuvarande arbetet. Gemensamt för alla oavsett program är att de är tillfreds eller mycket tillfreds med att de fått lära sig arbeta självständigt i gymnasieskolan och att detta är ett krav i arbetet. För dem som gått på program med APU får förmågan att använda verktyg och maskiner en motsvarande hög skattning. Mönstret påfallande lika för de olika programmen. Vissa avvikelser finns dock. T.ex. får datoranvändning höga skattningar av dem som gått på medieprogrammet, men inte av övriga.

Överraskande nog anser de flesta ungdomar inte att arbetet ställer krav på förmåga att kommunicera på engelska och att använda IT för sökning och kommunikation. Eventuellt kan det vara så att de inte ännu har den typ av arbete där dessa färdigheter krävs. Dessa färdigheter får också låga skattningar när det gäller tillfredsställelse med gymnasieutbildningen, vilket kan beror på att de unga anser att de lärt sig dessa utanför skolan.

6.11 Övergången grundskola – gymnasieskola

Grundskolan är ett led i det livslånga lärandet. Förutom att leda till sina egna mål skall den också förbereda för nästa steg, gymnasieskolan. Eftersom gymnasieskolan också har som mål att en så stor andel som möjligt av eleverna skall fullfölja sina studier, har detta lett till krav på att eleverna skall ha en viss nivå på kunskaperna när de påbörjar utbildningen. Dessa krav får tydliga konsekvenser för arbetet i grundskolan.

Gymnasiekommittén konstaterar att övergången mellan grundskola och gymnasieskola för många upplevs som svår. Däremot ser det olika ut för olika grupper av elever. Vi vet t.ex. att många av eleverna klagat på att mycket av det de möter under första året i gymnasieskolan upplevs som en repetition av grundskolan. Många av eleverna på samhällsvetenskapsprogrammet upplever studierna i sin helhet som en förlängd grundskola.

¹⁸ Efter skolan, Skolverket 2002.

För andra elever är mötet med gymnasieskolan något nytt och de får äntligen börja med något som de har valt utifrån intresse. För åter andra elever är gymnasieskolan något som de egentligen skulle ha valt bort om det fanns möjlighet att få ett arbete. När Skolverket under 1995 gjorde en undersökning bland grundskoleelever visade det sig att så många som 30 procent skulle ha valt något annat än gymnasieutbildning om det funnits något alternativ. Utvecklingen på arbetsmarknaden begränsar dock sådana möjligheter och i dag är förmodligen alla ungdomar fullt medvetna om att de behöver en gymnasieutbildning för att varaktigt etablera sig på arbetsmarknaden.

Det är Gymnasiekommitténs uppfattning att en gymnasieskola för alla också ställer krav på grundskolan. Också denna skolform förväntas ge en god grund för fortsatta studier, vilket måste genomsyra skolans arbete. Gymnasieskolan måste i sin tur klara av att möta förväntningarna på att gymnasieskolan skall innebära något nytt samtidigt som studierna måste haka i och ta vid på den nivå där eleven befinner sig efter slutförda studier i grundskolan. Detta kan betyda individuella studieplaner som följer eleverna.

En grupp grundskoleelever får inte den behörighet som krävs för att börja i gymnasieskolan. Gymnasiekommittén behandlar denna problematik i ett särskilt kapitel, Individuell studiegång i gymnasieskolan.

6.12 Gymnasiekommitténs slutsatser av refererade utvärderingar

Gymnasiekommitténs slutsatser med anledning av de utvärderingar och den statistik som redovisats i föregående kapitel är följande:

Gymnasieskolan är fortfarande starkt könsuppdelad. Endast några få program har en rimligt jämn fördelning på flickor och pojkar. Situationen har inte ändrat sig på något avgörande sätt sedan gymnasieskolans tillkomst för mer än 30 år sedan.

Gymnasieskolan har i stor utsträckning misslyckats med sitt kompensatoriska uppdrag att utjämna skillnader mellan elever som kommer från hem med olika studietradition. Det finns också stora skillnader i skolprestationer mellan elever som är födda i Sverige respektive kommit till Sverige efter tolv års ålder.

Ungefär var fjärde elev slutar skolan utan att få ut slutbetyg och andelen tenderar att öka. Att komplettera sina betyg på komvux

ingår i planerna för många elever redan under gymnasietiden. För få elever uppnår grundläggande behörighet till högskolan.

De många små kurserna har lett till en fragmentisering av undervisningen och en fokusering på delarna i stället för på helheten.

Övergångarna mellan grundskola och gymnasieskola respektive gymnasieskola och högskola vållar problem av olika slag. Det är viktigt att gymnasieskolan blir ett fungerande led i ett livslångt lärande.

Trots dessa brister trivs de flesta elever under sin gymnasietid och anser att de fått lära sig något som de har nytta av senare i livet. Det man skattar högst är förmågan till självständigt arbete.

Del II
En ny gymnasieskola

7 Kunskap, kompetens, kärnämnen

Gymnasiekommitténs förslag:

Kärnämnen i den framtida gymnasieskolan skall vara

Svenska /svenska som andraspråk	200 poäng
Engelska	100 poäng
Matematik	100 poäng
Idrott och hälsa	100 poäng
Samhällskunskap	100 poäng
Religionskunskap	50 poäng
Naturkunskap	50 poäng
Estetisk verksamhet	50 poäng
Historia	50 poäng
Summa	800 poäng

Ett naturvetenskapligt perspektiv skall dessutom genomsyra undervisningen i sektorerna.

Ett genusperspektiv skall skrivas in i måldokumentet.

Att lära att lära är en generell kompetens för samtliga studievägar.

Kärnämnen regleras i Skollagen 11 kap. 9 §.

7.1 Inledning

Gymnasieskolans uppdrag, att ge gymnasiekompetens, har kommittén beskrivit i ett föregående kapitel av betänkandet. Gymnasieskolan skall stödja elevernas personliga utveckling och kvalificera eleverna för medborgarrollen, för yrkesrollen och för ett livslångt fortsatt lärande. Alla erfarenheter som eleverna gör och alla kunskaper de tillägnar sig under gymnasieåren skall tillsammans ge denna förberedelse. All undervisning, oberoende av ämne, kurser,

arbetsformer, om skolförlagd eller arbetsplatsförlagd, har detta gemensamma uppdrag.

Många av de personliga kompetenser som efterfrågas i samhället i dag, samarbetsförmåga, social och etisk kompetens, entreprenöranda, förmågan att formulera, analysera och lösa problem, utvecklas bäst i sammanhang där man känner att man är trygg och hör hemma. För många är intresset för och framgången i utbildningens karaktärsämnen ett sådant sammanhang. Det är viktigt att också betona arbetsformernas betydelse för elevernas utveckling i olika avseenden.

När samhällets komplexitet ökar behöver de grundläggande och sammanhållande gemensamma värderingarna, såsom demokrati, alla människors lika värde och rätt till utbildning och arbete samt deltagande i samhällslivet lyftas fram. Det är gymnasieskolans uppdrag att belysa dem, i alla delar av elevernas utbildning. Gymnasiekommittén vill således betona att det inte enbart är kärnämnen som är bärare av samhällets gemensamma värderingar eller som har uppdraget att utveckla de personliga kompetenserna hos eleverna.

Även med denna utgångspunkt är det av stor vikt att alla elever får vissa gemensamma kunskaper, dvs. det som kärnämnen representerar i dag. Kommittén vill sammanfatta kärnämnenas roll så att de har ett särskilt ansvar för gymnasieskolans bildningsuppdrag.

I kommitténs direktiv framhåller regeringen att den gemensamma kärnan av baskunskaper, som i dag främst består av kärnämnen, troligen kommer att behöva vidgas. Regeringen har i tilläggsdirektiv gett kommittén i uppdrag att utreda och lägga förslag till hur en förändrad utformning av vissa kärnämneskurser i gymnasieskolan bör se ut. I samband därmed har en promemoria, En utveckling av gymnasieskolans kärnämnen, överlämnats till Gymnasiekommittén.

Gymnasieskolans bildningsuppdrag kan formuleras så att den dels skall förmedla generationers grundläggande kunskaper nödvändiga för att vårt samhälle skall fungera, dels förbereda eleverna för en okänd framtid. Detta innebär att eleverna måste utveckla förmågan att använda sina kunskaper i nya situationer och att då skaffa sig erfarenheter och nya kunskaper.

7.2 Begreppet kärnämne i dagens gymnasieskola

Begreppet kärnämnen är knutet till den gymnasieskola som beslutades 1991. Denna fick sin utformning genom förslagen i propositionen (prop.1990/91:85) Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen. Som framgår av propositionens namn – och i ännu högre grad av det namn man använder i dagligt tal, ”Kunskapsproppen”, fokuserar den på kunskaper. Införandet av en gemensam programstruktur, vilket bl.a. innebar en förändring av yrkesutbildningen från tvååriga linjer till treåriga program hade sin grund i bedömningen att ungdomar behöver mera kunskaper i samhälls- och arbetsliv.

Följande citat ur propositionen (s. 44) illustrerar detta:

Kunskapsexpllosionen, förändringarna i arbetslivet, internationaliseringen och det globala ansvaret för vår gemensamma framtid kommer att resa nya och växande anspråk på utbildningen i vårt samhälle.

Den allmänna utbildningsnivån måste ständigt anpassas till kunskapssamhällets framväxt. Solida kärnkunskaper blir än mer nödvändiga – för alla – i en värld där kunskaperna ständigt förändras. En generell bas av solida kunskaper underlättar den specialisering och omspecialisering som kommer att bli vanlig i arbetslivet. Internationaliseringen har som en given förutsättning goda språkkunskaper.

Hoten mot vår miljö är svåra att uppfatta för dem som saknar elementära naturvetenskapliga insikter. En rationell debatt om miljöproblemen har blockerats av ett allmänbildningsideal som uteslutit naturvetenskapliga kunskaper.

Den nödvändiga miljömedvetenheten förutsätter en naturvetenskaplig alfabetisering som omfattar hela folket, om besluten skall vara gripbara för en demokratisk debatt och för ett demokratiskt beslutsfattande.

Reformeringen av gymnasieskolan och vuxenutbildningen syftar till att höja den allmänna utbildningsnivån och förbereda alla för ett livslångt lärande, där återkommande utbildning blir allt vanligare.

Regeringen poängterade således behovet av goda baskunskaper både i allmänna ämnen och i yrkesämnen men också att det måste finnas reella möjligheter för alla att gå vidare till högre studier.

Den högre utbildningen måste i framtiden i ökad utsträckning kunna rekrytera studerande från yrkeslivet, studerande som har en yrkesutbildning från gymnasieskolan som grund. Yrkesutbildningen måste också mot denna bakgrund ge en bred kompetens och en god grund för fortsatta studier.

Slutsatserna av dessa resonemang är att alla nationella program skall innehålla en kärna av allmänna ämnen ”som ger varje studerande oavsett utbildningens inriktning en gemensam kunskap att bygga vidare på.”

Regeringens förslag till kärnämnen omfattade ”nio ämnen eller verksamheter”. Dessa var svenska, engelska, samhällskunskap, matematik, naturkunskap, idrott och hälsa, estetisk verksamhet, individuellt tillval och specialarbete.

Man kan spåra motiven till valet av kärnämnen i de citerade inledande avsnitten av propositionen. I övrigt redovisas inte några motiv för att just dessa ämnen och verksamheter skulle vara kärnämnen.

Vid riksdagsbehandlingen fördes däremot diskussioner om vilka ämnen som borde vara kärnämnen och t.o.m. om innehåll i ämnen. Riksdagen beslutade att också religionskunskap skall vara kärnämne. Utbildningsutskottet angav vidare i sitt betänkande att ämnet samhällskunskap skall ge eleverna på programmen med yrkesämnen historiska perspektiv eftersom historia inte ingår bland kärnämnen. Individuellt val och specialarbete kom inte att räknas in bland kärnämnen. Därmed blev kärnämnen åtta till antalet. Sedermera har svenska som andraspråk införts som alternativ till svenska.

I nedanstående sammanställning framgår vilka kärnämnen som finns i dag och vilken omfattning de har sedan den 1 juli 2000. Omfattningen uttrycks i gymnasiepoäng, vilket inte är detsamma som ett visst antal undervisningstimmar. Trots det vill kommittén ange som en ungefärlig tidsangivelse att 100 gymnasiepoäng motsvarar ca en månads heltidsstudier och 25 gymnasiepoäng ca en veckas heltidsstudier.

<i>Ämne och Kurs</i>	<i>Antal gymnasiepoäng</i>
Svenska A/Svenska som andraspråk A	100
Svenska B/Svenska som andraspråk B	100
Engelska A	100
Matematik A	100
Idrott och hälsa A	100
Samhällskunskap A	100
Religionskunskap A	50
Naturkunskap A	50
Estetisk verksamhet A	50

Sammanlagt uppgår kärnämnen till 750 gymnasiepoäng eller ungefär en tredjedel av studieprogrammet.

Under 1990-talet har kärnämnen flera gånger varit uppe till diskussion. En diskussion har gällt storleken på kurserna. Framför allt har 50-poängskurserna uppfattats som problematiska och olika förslag till sammanslagningar har framförts. En annan diskussion har gällt förhållandet att inte alla elever uppnår målen, framför allt i engelska och matematik. I det sammanhanget har förslag framförts att vissa elever eller vissa program skulle ha reducerade kurser i dessa ämnen. Med anknytning till denna fråga är det numera möjligt att lokalt dela upp kärnämnen svenska, engelska och matematik i delkurser. Fortfarande gäller dock att alla mål skall vara uppfyllda för att eleven skall få ett godkänt betyg i kärnämneskursen.

7.3 Kärnan i den framtida gymnasieskolan

Gymnasiekommittén har i uppdrag att lägga förslag om vilka ämnen som skall vara kärnämnen i den framtida gymnasieskolan. Diskussionen om detta bör starta med frågan varför vi har kärnämnen.

Det är enligt Gymnasiekommitténs mening avgörande att alla elever i gymnasieskolan har en minsta gemensam kunskapsbas utöver den de fått i grundskolan. Därigenom läggs grunden för en ökad förståelse och samverkan mellan elever i skolan som de kan bära med sig in i vuxenlivet. Den gemensamma kunskapskärnan kan också bidra till att ett helhetsperspektiv på kunskap och lärande blir möjligt för alla elever under gymnasiestudierna. Kärnkunskaperna kan organiseras så att eleverna via dem får stöd att kunna se och inse, men också se igenom och genomsåda den värld de är en del av. Skall de begripa, hantera och forma den biologiska, fysiska, samhällsrelaterade, kulturella och teknologiska världen måste de få orienteringsinstrument som hjälper dem till detta.

Kärnkunskaperna kan byggas upp av en mångfald av kunskaper, kunskapstraditioner och former för kunskapande. Oavsett kunskapsinnehåll kan kärnkunskaperna innehålla både teoretiska och praktiska inslag, dvs. innefatta olika former för problemlösning och olika uttrycksformer och sätt att arbeta med kommunikativa färdigheter. De kan vara inriktade mot analys och argumentation, såväl enskilt som i grupp.

Frågeställningar kring kunskap och ämnen har aktualiserats i flera sammanhang under den tid Gymnasiekommittén arbetat. På kommitténs uppdrag har Mikael Alexandersson och Lisbeth Rudemo skrivit ett underlag "Vad skall vara 'ämnen' i den framtida gymnasieskolan?". Ulf P. Lundgren har tillsammans med ett antal seminariedeltagare skrivit idéskriften Att organisera kunskap, som getts ut av Skolverket.¹ Näraliggande frågeställningar aktualiseras i betänkandet Samverkande styrning, om läroplanerna som styrinstrument² framlagt av en arbetsgrupp med Tomas Eneroth som ordförande. Yrkeskunnande och yrkesämnen har behandlats i ett underlag av Carl-Gustaf Carlsson och Yvonne Hyttinen³.

Flera av dessa lyfter fram det problematiska med mängden mål och målnivåer som nu finns i skolan, att de tydligaste kunskapsmålen är de som fått mest genomslag och att skolan inte ger eleverna möjlighet att få sammanhang och överblick. De diskuterar också kunskapsbegrepp och hur kunskap bildas, hur det individuella lärandet hos elever kan utvecklas genom undervisningen och hur de kollektiva kunskaperna utvecklas genom bl.a. forskning, att kunskap är en del av och en förutsättning för vårt samhälle.

Sverige har en tradition av nationellt beslutade mål för vad eleverna skall kunna. Gymnasiekommittén eftersträvar en modell för att beskriva dessa mål som bidrar till att eleverna får överblick och sammanhang i sina studier. En sådan eftersträvad modell rör inte bara det som motsvarar dagens kärnämnen utan hela sättet att tänka om och beskriva den kunskap som eleverna skall tillägna sig.

7.4 Vad är kunskap?⁴

Kunskapen är införlivad med hela vårt sätt att leva och förstå världen. Den utgör inte bara en del av vår historia och vår identitet. Den är en förutsättning för det samhälle vi skapar, vår egen bildning och vår identitet. Liedman⁵ talar här om ett slags rotkunskap. Denna kunskap utgör en förutsättning för de flesta detaljkunskaper. Denna typ av kunskap förändras också, det kommer till nya insikter och nytt vetande som stannar kvar, andra

¹ Att organisera kunskap – om skolan kunskapsuppdrag i teorin, i praktiken och i framtiden. (2001). Stockholm: Liber.

² Ds 2001:48.

³ Carl-Gustaf Carlsson & Yvonne Hyttinen: Yrkesämnen. 2002. Stencil.

⁴ Ur Alexandersson & Rudemo: Vad skall vara "ämnen" i den framtida gymnasieskolan?

⁵ Liedman, S-E. (2001). Ett oändligt äventyr: om människans kunskaper. Stockholm: Bonnier.

visar sig ohållbara eller snarare otillräckliga. En del rotkunskap förändras snabbare, andra långsammare. Oavsett hur omvärlden förändras finns de där, äldre eller nyare, och ger varje kunskapsmassa ett inre sammanhang. Vid sidan av denna rotkunskap, som på intet sätt är en färskvara, finns en kunskap som har en kortare livslängd, är föränderlig och därmed mindre stabil. Denna kan liknas vid ett lövverk. Löv återkommer ständigt men kan inte överleva utan ett uppbyggt rotsystem. I alla utbildningar är rotkunskaperna väsentliga och nödvändiga, inte de snabbt föränderliga detaljerna.

Rotkunskap hänger samman med bildningsbegreppet. När detta begrepp diskuteras medför det nästan alltid skilda tolkningar av vad som avses med bildning. Var går gränsen mellan utbildning och bildning – finns det en gräns över huvud taget? Hur mycket av innehållet skall beröra medborgarrollen respektive yrkesrollen? Sammanfaller dessa eller är de åtskilda? Vad innebär det ur ett bildningsperspektiv att eleven på individuell basis svarar för sitt eget meningsskapande kontra att meningsskapandet sker i kollektiv form? Ett sätt att uppfatta bildningsbegreppet är att betrakta bildning som en gemensam vilja att söka och pröva vad som är sant, att genom kommunikation utbyta och delge varandra sina erfarenheter och vardagliga livsförståelse. Men det finns andra sätt att beskriva bildningsbegreppet.⁶

Ordet bildning används i dagligt tal ofta i betydelsen en fast uppsättning kunskaper och förhållningssätt. Vad som är fast råder det olika uppfattningar om. Oavsett tolkning handlar det dock om att det finns kunskaper och förhållningssätt som är mer eller mindre statiska över tid och rum och som därför har ett egenvärde. Ur detta perspektiv skall de kunskaper eleven utvecklar via undervisningen förbereda för kommande yrkesverksamhet och en samhällsutveckling som tas för given.

Bildningsprocessen och inte bildningens (givna) stoff står i centrum. Kunskap i bildande mening är införlivad med personligheten. Det betyder exempelvis att eleverna i gymnasieskolan gjort kunskapen till sin kunskap, tolkat den på sitt eget sätt och införlivat den i sitt eget medvetande. På så sätt blir den användbar, både

⁶ Se vidare Gustavsson 1991, 1996, 1997; Liedman 1998, 2001. Bildningsbegreppet diskuteras också i *Skola för bildning* (SOU 1992:94). (Gustavsson, B. (1991). *Bildningens väg: tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880-1930*. Stockholm; Gustavsson, B. (1997). *Vad skall utbildning vara till? I: SOU 1997:158, "Vuxenpedagogik i teori och praktik. Kunskapslyftet i fokus"*. Stockholm: Fritzes. Liedman, S-E. (1997). *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*. Finland: Bonnier Alba. Liedman, S-E. (2001).

för ens sätt att tänka och att handla. Bildning har i detta perspektiv även en individuell riktning, vilket medför att skolan måste bejaka att ungdomar har olikartade livsprojekt och har olika behov av att tränga in t.ex. livsåskådningsfrågor.

Överförs resonemanget om rotkunskap och bildning till gymnasieskolan och dess elever handlar det inte om att utifrån en uppsättning givna discipliner lära sig vissa förutbestämda grundfakta utan att under gymnasietiden utveckla sådana kunskaper som kan ge orientering även i en framtid som vi vet väldigt lite om. Ett vet vi dock; många fakta och sakförhållanden kommer att förändras hela tiden vilket medför en stor osäkerhet när det gäller en viss slags kunskap; den förutbestämda och fasta kunskapen. Sannolikt kommer den information som når framtida gymnasieelever via olika medier (datorer, TV, radio, tidningar, böcker osv.) att bidra till att deras upplevelsevärld vidgas och fördjupas. Samtidigt som det stora utbudet bidrar till att bygga upp deras världsbild skapar det förvirring genom sina motsägande budskap och sin skiftande kvalitet. Världen blir med all sannolikhet mer varierad, föränderlig, svårförutsägbar.

Skall gymnasieskolan förebereda elever att kunna hantera situationer i en framtid, som ingen kan förutse, måste skolan bidra till att utveckla elevernas förmåga att lära från nya situationer, att kunna urskilja vad som är kritiskt, väsentligt, och handla därefter. Carlgren & Marton⁷ menar att skolan skall bidra till att "utveckla de ögon varmed de ser nya situationer". Att kunna se vad som är väsentligt i en situation är mycket att kunna se i vilket väsentligt avseende en situation skiljer sig från andra". Det innebär att om man i gymnasieskolan utvecklar förmågan att hantera olika typer av problem i en okänd framtid måste man redan i dag kunna söka kunskap, lösa problem och träna sig i att se skillnader mellan olika situationer och strukturer. En av gymnasieskolans mest centrala uppgifter blir då att via lärande vidga ungdomarnas möjligheter att uppfatta och förstå mer varierande situationer och sammanhang i nuet, så att de i framtiden kan förstå och hantera situationer och sammanhang som omöjligen kan definieras i förväg.

⁷ Carlgren, J. & Marton, F. (2000). *Lärare av i morgon*. Stockholm: Lärarförbundet.

7.5 Kunskapsprogression⁸

En vanlig utgångspunkt för allt arbete i skolan är att urvalet och organiseringen av skolans innehåll genomförs så att det finns en systematik i den ordning som kunskaperna förmedlas, dvs. att det finns en slags progression. Vanligtvis avses då de kortsiktiga och långsiktiga förändringar i elevers kunskapsutveckling som sker i samband med att eleverna gör framsteg inom olika kunskapsområden. Detta sker då med en ökande svårighetsgrad i de frågor/uppgifter som elever möter i skolarbetet eller i att elevernas svar på liknande frågor blir mer sofistikerade över tid. Men vad händer under progressionen? Sker det en *begreppsutveckling* eller en *begreppsförändring* hos eleven – eller sker kanske både ock samtidigt? Innebär progression en kunskapsstillväxt hos eleven eller sker en *omstrukturering* av befintlig kunskap?

I följande reflektion över progression diskuteras tre utgångspunkter. För det första svarar progression, enligt ovanstående, mot att eleven kunskapsmässigt skall förflytta sig från en lägre nivå till en högre nivå. Men progression kan också beskrivas som en process där eleven socialiseras in i ett vetenskapligt sätt att tänka. För det tredje kan progression förstås som en socialt konstruerad process i vilken en förändring äger rum. Dessa tre perspektiv diskuteras kortfattat här.

Progression som en förflyttning från en lägre till en högre nivå

När progression diskuteras i undervisningen omfattar diskussionen ofta beskrivningar av olika komplexitets- och abstraktionsnivåer. Nivåer hänger samman med föreställningen att elevers lärande och utveckling startar på en lägre och mera rudimentär nivå för att successivt fortskrida till en högre och mera komplicerad nivå. Nivå-tänkandet inbegriper dessutom föreställningen att den lägre nivån domineras av här-och-nu upplevelser och spontana erfarenheter medan eleverna på den högre nivån gör mera sofistikerade antaganden. Genom att progression relateras till olika nivåer kan progression kopplas samman med bedömning och utvärdering av elevernas prestationer. Dessa nivåer blir då likvärdiga med de kategorier som sedan används för att beskriva vad eleven skall lära sig och hur han/hon skall lära sig. Synsättet grundas på att det skulle finnas en

⁸ Mikael Alexandersson: Om progression. Stencil 2002.

hierarkisk och linjär struktur för hur de olika nivåerna förhåller sig till varandra: Först kommer a sedan b och därpå c. Eftersom c är mera komplicerat än vad b och a är skall c komma sist. Eleven antas ha en begränsad kunskap inom ett ämnesområde som han/hon gradvis ökar och fördjupar. Inläring betraktas ur detta perspektiv som linjär; ny information adderas till vad eleven redan vet och förståelsen utvecklas successivt. Kunskap kan ofta uppfattas som hierarkisk och kumulativt uppbyggd och är sammansatt av olika kategorier eller kunskapsstyper som tillsammans bildar det som kan kallas för kunskapsbaser. Undervisningen kännetecknas därför av att läraren börjar med att förmedla vissa enkla fakta som gradvis utökas. Successivt växer en förståelse fram hos eleven om hur de presenterade fakta hänger ihop.

Att lärarens undervisning utformas med utgångspunkt i en tänkt progression behöver dock inte innebära att elevens lärande kännetecknas av en liknande progression eller att de följer den nivåbestämning som undervisningen bygger på. Just relationen mellan lärarens förståelse av grundläggande idéer, begrepp och principer inom ett kunskapsområde och hur eleven skapar egen förståelse genom att sammanföra dessa idéer, begrepp och principer är högst problematisk. Detta är två olika aktiviteter som kan ha olika syften och resultat och därmed ha olika progressioner. Att undervisa är en sak och att lära sig någonting som elev är en helt annan.

Progression som en process där eleven socialiseras in i ett vetenskapligt sätt att tänka

Den konstruktivistiska synen på kunskap och lärande innebär att vi aldrig kan uppnå en objektiv sanning även om den existerar. Kunskapen uppfattas inte som en avbildning av en objektivt existerande verklighet utan snarare något som vi konstruerar och anpassar till våra kognitiva förutsättningar. Det innebär att kunskap utvecklas i ett växelspel mellan vad man vill uppnå, den kunskap man redan har, problem man upplever med utgångspunkt i denna samt de erfarenheter man gör.⁹ Kunskaper fungerar då som redskap, löser ett problem eller underlättar en verksamhet. Lärande i skolan betraktas som en kontinuerlig förståelseakt i vilken eleven upptäcker och undersöker det undervisningsinnehåll som skolan bjuder. Spontana och osystematiska begrepp, som uppkommer i

⁹ SOU 1992:94 Skola för bildning. Betänkande av Läroplanskommittén. Allmänna förlaget.

naturliga situationer i vardagslivet utvecklas till systematiska vetenskapliga begrepp.

Progression som en socialt konstruerad process

Från ett konstruktivistiskt perspektiv på lärande uppfattas klassrummet som en social och kulturell arena där lärande och andra aktiviteter utförs. Lärande och bildandet av kunskaper betraktas som sociala processer som skapas genom interaktion mellan elever och lärare. Elevens möte med skolämnena, med dess symbolsystem och dess förankring i en teoretisk, vetenskaplig tradition kan via språket innebära ett nytt sätt att tänka, dvs. en möjlighet att göra nya erfarenheter och etablera nya former av kunskap. Hur denna process utvecklas – hur eleverna gör nya erfarenheter och etablerar nya former av kunskap – kan beskrivas som progression i lärandet.

I lärandet ingår inte bara ny kunskap utan också upptäckten av i vilket sammanhang och i vilken situation viss information hör hemma. Forskning visar exempelvis att vi kan vissa saker i vissa sammanhang men inte i andra. Det vi kan hänger samman med situationen och skapas i samspelet mellan individ och situation. Eftersom sammanhanget är av betydelse förväntas eleverna problematisera i vilka sammanhang den information som presenteras är relevant. Informationen får först mening när den sätts in i ett sammanhang. Utgångspunkten är här att meningsfullheten finns i en större helhet och därmed blir sättet att organisera utbildningens innehåll avgörande om man vill befrämja en verklig progression, dvs. ett elevaktivt lärande. Vardagstänkandet är ofta det mest funktionella i vardagen och skall därmed inte bytas ut mot ett annat slags tänkande.¹⁰ Istället behöver eleven få hjälp med att se skillnaden mellan olika sätt att beskriva och förstå världen, varav traditionella ämnesbegrepp utgör ett sätt och vardagstänkandet ett annat. Det är först då som deras förståelse av hur de förstår kunskapsområdet i sig – en slags metaförståelse utvecklas. Eleverna blir inte bara duktigare på att hantera och lösa uppgifter inom kunskapsområdet utan får också kunskap om hur de får kunskap. Progressionen förväntas således inte enbart leda till att något görs korrekt utan leder också till vetskapen om vad man gör och varför man gör rätt.

¹⁰ Säljö, R. (1995). Begreppsbildning som pedagogisk drog. Utbildning och demokrati, Vol 4, No 1.

7.6 Yrkeskunskap¹¹

Närmare hälften av alla ungdomar i gymnasieskolan har valt att genomgå en utbildning på program med yrkesämnena, en grupp ämnen som vanligtvis är kopplade till ett yrke. För dessa elever omfattar studierna i yrkesämnena en mycket stor del av studietiden, för många närmare två tredjedelar av studietiden.

Studier i yrkesämnena innebär såväl teoretiskt som praktiskt kunnande som är väl integrerade med varandra. Oftast förknippas studierna med något som ska utföras och har då kommit att benämnas färdighetskunskap, vilket skulle kunna ses som en motsvarighet till teoretisk förståelsekunskap. Med färdighetskunskap menas vanligtvis ett motoriskt beteende som till exempel att utföra olika praktiska handlingar (spika, såga, skruva m.m.) och ofta anges det som något man kan träna sig till. Begreppet praktiskt kunnande rymmer många oklarheter vad gäller beskrivningar och tolkningar. Det finns en ganska omfattande litteratur¹² som behandlar detta och närliggande begrepp som t.ex. praktisk kunskap och tyst kunskap. Bengt Molander¹³ har bl.a. velat ifrågasätta att hantverk är enbart ett kroppsarbete. Han refererar vidare till Tempte¹⁴ som menar att "hantverkarens praktik består av en serie handlingar som innebär en mängd ställningstaganden, beslut som kräver avsevärd mental energi". Detta innebär ett avståndstagande från standpunkten att praktisk kunskap övas in med kroppen medan intellektet tänker, uppställer teorier och fattar beslut. Denna tudelning ligger enligt Molander fortfarande i botten på den kunskapsteori och den syn på vetenskaplig verksamhet som är allmänt etablerad. Tempte talar vidare "inte bara om det praktiska arbetets intellektualitet, han talar också om 'det praktiska intellektet' som är ett gestaltande intellekt – gestaltande i hela processen från en (inre) bild av resultatet, genom tillverkningen och fram till slutresultatet"

¹¹ Bygger på Carlsson & Hyttinen: Yrkesämnena.

¹² Bl.a. Bo Göransson 1990, Ingela Josefsson 1991 och Maja-Lisa Perby 1995.

¹³ Kunskap i handling. Göteborg: Daidalos (1993).

¹⁴ Arbetets ära. Om hantverk, arbete, några konstruerade verktyg och maskiner. Arbetslivscentrum (1982).

Att lära ett yrkesämne

Hur människan tillägnar sig praktiskt kunnande och vilken pedagogisk didaktisk undervisningsform som tillämpas är av stort intresse. Det finns traditioner inom området t.ex. i mästare-lärlingsförhållandet och i förhållandet mellan barnet och föräldrarna eller andra vuxna.

I den institutionaliserade miljö som skolan utgör har bilden av lärande kommit att präglas av antagandet att kunskap och färdigheter överförs från lärare till elev. Den så kallade överföringsmetaforen innebär en föreställning om att läraren lär ut och eleven lär in; informationen och kunskaperna går i etern från den ena parten till den andra. Lärande antas följa på undervisning. Metodik för hur man bedriver undervisning blir den avgörande faktorn för i vilken utsträckning eleven lär. Denna metafor för lärande är i sig en produkt av hur skola och undervisning organiserats, och den har haft ett avgörande inflytande på hur vi tänker om lärande, kunskaper och färdigheter.

Klaus Nielsen och Steinar Kvale¹⁵ framhäver följande fyra huvud- aspekter på mästarlära. För det första: *Praxisgemenskap* vilket innebär att mästarlära sker i en social organisation, i sin traditionella form som en yrkesmässig gemenskap i hantverksproduktion. Genom deltagande i produktiva aktiviteter tillägnar sig lärlingen gradvis hantverkets väsentliga färdigheter, kunskaper och värden genom att röra sig från ett perifert deltagande till att bli en fullvärdig medlem av yrket. För det andra: *Tillägnande av yrkesidentitet* sker genom inlärandet av ett yrkes många färdigheter och är ett steg på vägen för att behärska yrket, vilket är avgörande för att etablera en yrkesidentitet. För det tredje: *Lärande utan formell undervisning*, med vilket menas att det med mästarlära följer en social struktur, där det finns möjlighet att observera och imitera det arbete mästaren utför samt även det arbete som de andra lärlingarna utför. Slutligen: *Utvärdering genom praktik*, vilket huvudsakligen sker i arbetssituationen, genom kontinuerlig prövning av färdigheter och genom respons på hur produkterna fungerar och genom kundernas reaktioner.

Med arbetsplatserna som bas kan mästarläran fungera som en gradvis koppling mellan skola och arbetsliv, mellan den teoretiskt/praktiska kunskap som eleverna tillägnar sig i skolsystemet

¹⁵ Nielsen & Kvale (red.) Mästarlära. Lärande som social praxis. Lund: Studentlitteratur (2000).

och den inläring som sker i praktiken ute på arbetsplatsen genom att observera hur erfarna arbetare använder sina färdigheter.

Modellinläring är helt central i kognitiv mästarlära. Läraren tänker högt, till exempel när han löser ett problem och fungerar som mästare och tränare, samt stödjer eleven i dennes utveckling av strategier för tänkande och problemlösning. Kognitiv mästarlära omfattar en rad olika lärandetekniker: modellinläring baserad på observation, vägledande och stödjande lärardeltagande, allt med syfte att få eleven stimulerad att reflektera i sin problemlösning.

En vanlig referens och utgångspunkt för att beskriva hur människan tillägnar sig ett kunnande är i Dreyfus & Dreyfus¹⁶ studier. De presenterar en modell som innefattar fem stadier då man tillägnar sig en färdighet.

Stadium 1, "novis". Novisen lär sig regler och använder sig av dem för att styra sina handlingar.

Stadium 2, "börjar lära sig". Erfarenheterna gör att novisen nu fått tillgång till föredömen och goda exempel på meningsfulla aspekter av olika situationer som används som komplement till reglerna.

Stadium 3, "kompetent yrkesutövning". Efterhand som förebilderna och de goda exemplen blir för många för att kunna införlivas på ett bra sätt, utvecklas färdigheter i att välja ut de aspekter som är viktigare än andra och uppmärksamma dessa. Engagemanget ökar och yrkesutövaren känner ansvar för sina insatser på området.

Stadium 4, "yrkesskicklighet, kompetens". Regler och principer ersätts med situationsbetingade sonderingar; intuitivt beteende ersätter rationellt genomtänkta reaktioner. Man ser vad som måste göras, utan några kalkylerande betraktelser över alternativa möjligheter.

Stadium 5, "expertis". Man vet nu inte bara *vad* som ska göras i en viss situation utan också *hur* det ska göras. Experten skiljer omedelbart mellan de situationer som kräver en viss form av handling och de situationer där man måste bete sig på ett annat sätt.

När det gäller mästarlära betonas gång på gång att lärande är något som infinner sig genom deltagande i kulturell praxis. Likaså framhävs lärandets sociala aspekt, det vill säga att lärandet sker i en praxisgemenskap, i vilken den lärande kan tillägna sig en yrkes-

¹⁶ Mästarlära och experters lärande. ur Nielsen & Kvale (2000).

identitet genom att hela tiden göra, pröva och öva tills ett kunskande erhålls (learning by doing).

Lärandet inom yrkesutbildningen karakteriseras ofta av ett växelspel mellan lärare och elever som vid många tillfällen kan liknas vid förhållandet mästare-lärling. Jernström¹⁷ använder begreppet "bekantgörandelära" i sin studie av lärandesituationer där mästare och lärling agerar. I dessa situationer är aktörerna mycket aktiva och agerandet är inriktat på att "göra" i lärandet. Jernströms resultat visar att mästare och lärling tar ett gemensamt ansvar för lärandesituationen och menar att det inte förekommer någon underkastelse från lärlingens sida. Enligt Jernström lär sig inte lärlingen genom att imitera mästaren utan genom att träna sig till att läsa av hur man utför olika moment för att sedan klara av att göra det själv.

Vad innebär lärande i ett yrkesämne?

Lärande i ett yrkesämne innebär att olika förmågor tränas som t.ex. problemlösande förmåga. En kompetens som i dag alltmer efterfrågas är kunskap och förmåga att tolka och lösa uppgifter sett ur ett helhetsperspektiv, vilket skiljer sig från ett "tayloristiskt" synsätt, som mer betonar utförande av uppgifter utan att ge dessa en kontextuell förankring. Som exempel kan nämnas orsak och verkan av reglertekniska problem inom energiprogrammet eller vid behandling och utförande av permanentor och frisyror i frisörutbildningen inom hantverksprogrammet, beräkning av hållfasthet och belastningsförmåga vid tillverkning av takstolar inom byggprogrammet.

Inom samtliga program betonas de etiska problemen. Även elevernas personlighetsfaktorer som handlingsförutsättningar relaterade till t.ex. självuppfattning och sociala faktorer berörs. Olika sociala färdigheter som samarbetsförmåga och kommunikationsförmåga är kompetenser som efterfrågas alltmer inom samtliga verksamhetsområden i arbetslivet. Frågor om etik och moral hör hemma inom alla ämnesområden i skolan. Det är inte primärt en fråga om att undervisa om etiska frågor utan att ta upp de etiska frågorna som ligger i ämnets förlängning – som ämneskunskaper – och den grund ämnena kan ge för att förstå och kunna ta ställning i olika frågor. Utbildningsområden som vård och

¹⁷ Jernström, E.: Lärande under samman hatt. Luleå tekniska universitet. 2000.

social service har haft en tradition när det gäller etisk diskussion i utbildningen, men med den omstrukturering som fortgår i arbetslivet är dessa frågor lika aktuella i t.ex. industriprogrammet, medieprogrammet och handels- och administrationsprogrammet, vilket också framgår av programmålen.

De estetiska frågorna är både en central och gemensam faktor inom yrkesinriktad utbildning. Undervisningen syftar till att utveckla elevernas förmåga, kreativitet och lust att använda estetiska uttrycksmedel för att uttrycka tankar, känslor och handlingar. Det kan gälla utformning av en detalj inom industriprogrammet där noggrannhet vid ytbehandling och måttsättning är viktigt eller i byggprogrammet med murning och målning vilket ställer krav på estetisk förmåga i bild och formgivning. Ett annat program är hotell- och restaurangprogrammet där uppläggning och komposition av maträtter är centrala moment i utbildningen. Inom detta område berörs bl.a. elevernas psykomotoriska faktorer, olika typer av perceptuella och manuella färdigheter.

7.7 Att organisera kunskap för lärande – ett exempel rörande gymnasieskolans kärna

I idéskriften Att organisera kunskap – om skolans kunskapsuppdrag i teorin, i praktiken och i framtiden¹⁸ exemplifieras frågan om kärnkompetenser och ämnen utifrån exemplet gymnasieskolans kärnämnen.

Gymnasieskolans kärnämnen står för den gemensamma kärnan i gymnasieutbildningen. Redan från starten fanns kritiska röster och i olika utvärderingar har kritiken skärpts. De många små ämnena utgör en mosaik utan mönster. Hur kan den nationella beställningen göras för att komma närmare ett fruktbart sätt att ”organisera kunskap för lärande”?

När man söker en utgångspunkt för att ge mönster åt mosaiken handlar det ytterst om perspektiv på skolans roll och uppdrag. Läroplanen ger några utgångspunkter som belyser detta:

1. Elevernas förmåga ”att finna, tillägna sig och använda ny kunskap blir viktig”.
2. Eleverna skall ”närma sig ett alltmer vetenskapligt sätt att tänka”.

¹⁸ En idéskrift från seminariegruppen för Läroplaner och organisering av kunskap Skolverket 2001; Stockholm: Libero. I seminariegruppen, som leddes av Ulf P. Lundgren, ingick också Mats Björnsson, Donald Broady, Ingrid Carlgren, Bengt Johansson, Olle Holmberg, Berit Hörnqvist, Ulf Linnell, Gunvor Sehlberg och Sune Stjärnlöf.

3. Eleverna skall få utveckla sin förmåga ”att arbeta och lösa problem både självständigt och tillsammans med andra”.
4. ”Skolan skall utveckla elevernas kommunikativa och sociala kompetens”.
5. ”De etiska perspektiven är av betydelse för många av de frågor som tas upp i skolan.”
6. ”Elevernas kunskapsutveckling är beroende av om de får möjlighet att se samband”.

Utifrån utveckling av några övergripande kompetenser som grund för att organisera innehållet kan – fortfarande utifrån läroplanens formuleringar om skolans huvuduppgifter – en ordnande princip fås ur svaret på frågan: Vad behöver en människa ha för färdigheter och kunskaper för att fungera väl som människa och samhällsmedborgare? Fem fundament kan exempelvis formuleras, varav de fyra första kan sägas höra till ”kärnan”:

- a. Kommunicera (i tal och skrift på sitt modersmål och gärna också på ett eller flera främmande språk)
- b. Lösa problem
- c. Social och etisk kompetens
- d. Att förstå sammanhang (hur det varit, hur det är och hur det kanske blir)
- e. Yrkeskunnande

Beskrivningen i det följande ger utifrån dessa fundament en struktur för vad som närmast motsvarar kärnämnen i gymnasieskolan (och möjligen ytterligare några andra allmänna ämnen) och diskuterar detta utifrån såväl nuvarande kursplaner som undervisningspraktik.

1. *Kommunicera.* Att kunna kommunicera, meddela sig, ta emot information etc. är kanske den mest grundläggande förmågan vi behöver för att fungera väl i samhället.

Ett fokus på den kommunikativa förmågan skulle bl.a. innebära en större vikt vid det som tidigare kallades svenska språket i tal och skrift. En utveckling mot ett sådant synsätt finns i den nuvarande uppdelningen i svenska A och B. Men det finns fortfarande en stark tradition att koppla svenskundervisning till skönlitteratur. Mycket av den text som läses för att ge språkliga förebilder är skönlitterär och detta skapar hos många elever en känsla av ett svåruppnåeligt språkligt ideal. Med ett funktionellt fokus skulle undervisningen koncentreras till texttyper som är frekventa, såväl för läsning som för egen produktion. (Skönlitterära texter utgör ju en utomordentligt liten del av alla texter som produceras.) Större vikt skulle också kunna ägnas den muntliga kommunikationsförmågan. Undervisningen i främmande språk behöver inte skilja sig åt i någon högre grad från detta. Det övergripande syftet – att skapa en god kommunikativ förmåga – gäller oavsett språk. Detta bör också leda till att det i språkundervisningen allmänt läggs stor vikt vid att skapa insikter om hur språket används för olika syften, dvs. vad vi kan göra med hjälp av språket. All språk-

undervisning inordnas under kommunikation. Skönlitteratur och litteraturhistoria däremot hör hemma där deras huvudsakliga funktion, att ge bilder av människor, idéer, miljöer, tidsepoker etc. blir en tillgång – dvs. som en del i det block som nedan kallas Sammanhangsförståelse. De kan dessutom bidra till blocket Social och etisk kompetens.

2. Lösa problem (Att tänka och reflektera). Ett block som tar sin utgångspunkt i att skapa kritiskt (vetenskapligt) tänkande och problemlösningsförmåga som generell kunskap och färdighet. Att utveckla förmågan att identifiera ett problem, kunna se på det ur olika perspektiv och sedan hitta en lösning är fundamental för att kunna fungera väl i samhället.

I dag är mer formell problemlösning nästan uteslutande kopplad till benämnda tal i matematiken, vilket ger intryck av att problemlösning i mycket är att söka en matematisk lösning. Men på livets olika områden ställs vi ständigt inför problemställningar, allt från praktiska problem som att beräkna hur många meter tyg som behövs för att kunna sy en viss typ av gardinuppsättning eller bedöma vilken typ av försäkring som är lämpligast med hänsyn till min familjesituation, till mer psykologiska/etiska överväganden som t.ex. hur man bryter en relation eller som chef meddelar en uppsägning. Följande komponenter skulle kunna ingå:

- **Logik.** Utveckla logiskt tänkande på praktiska exempel, exempelvis uppgifter av typen: Givet dessa premisser, vilken slutsats är då rimlig att dra? (jmf. för övrigt en del i högskoleprovet).
- **Vetenskapsteori.** Diskussion om vad vetenskaplighet är, t.ex. vilka krav ställs på ett bevis för att något skall kunna sägas vara bevisat sant. Många högskolor lägger in eller önskar lägga en grund för detta redan under gymnasietiden och inte bara som grund för högskolestudier.
- **Informationssökning.** Det sägs ofta att väl så viktigt som att ”kunna” en mängd saker är att kunna söka, värdera och bearbeta information. Ställd inför ett problem skall man kunna bedöma vilken kunskap som behövs för att lösa problemet och var denna kunskap kan sökas.

I dag riskerar de enskilda ämnena och ämnesinnehållet att skymma den här typen av generella kunskaper. Utan att på något sätt ta ställning för enbart generella kunskaper måste behovet av perspektivförskjutning påtalas. Genom att ge ”lösa problem” ett eget fokus och samtidigt utnyttja programmets karaktärsdelar för övningar och exempel stärks både den generella kompetensen och den speciella.

3. Social och etisk kompetens. Detta block utgår från en helhetssyn på den enskilda människan i relation till andra och skall så långt möjligt utveckla en kunskap om vem man själv är och hur man fungerar och

hur samspel med andra människor går till och hur man bör bete sig mot varandra.

Inom detta block kan psykologi, sociologi men också religionskunskap och etik ge värdefulla perspektiv, men framför allt handlar det om att skapa miljöer och utveckla arbetsätt och arbetsformer som medverkar till att utveckla de förmågor som blocket syftar till.

4. Att förstå sammanhang. Under denna kryptiska rubrik handlar det om att se i vilket sammanhang man som människa är satt att fungera och för detta krävs en insikt om vår historia, vår nutid och vår framtid. Ett block som sätter in människan i sitt historiska, nutida och framtida sammanhang. Det idéhistoriska perspektivet bör vara framträdande:

- vår dåtid: Innehållet historia som utgår från idéhistoria och som beskriver kunskaps- och idéhistorisk utveckling. Lika stor vikt läggs vid den vetenskapliga utvecklingen, tekniska nyvinningar etc., som vid den idéhistoriska utvecklingen. En indelning i epoker som ges en helhetsbeskrivning med hjälp av litteratur-, musik- och konsthistoria samt den allmänna historien.
- vår nutid: Kunskap om dagens samhälle och geografi, Sverige och världen.
- vår framtid: Skapa insikt om vilka möjligheter och problem som ligger framför oss och på vilket sätt vi kan arbeta för att få en önskvärd framtid av alla de möjliga framtiderna.

Denna skissartade framställning gör långt ifrån anspråk på att ge en heltäckande beskrivning av en annan struktur. Vad som antyds är möjligheten av att organisera kunskap för lärande utifrån en annan indelningsgrund än för närvarande och därmed ge förutsättningar för ett nytt sätt att kombinera kunskaper från de "gamla" ämnena. Det kan kanske bidra till att skapa en tydligare bild av i vilket sammanhang olika kunskaper kommer in och därmed ge ett slags mönster åt mosaiken.

Idéskriften diskuterar hur skolans kunskapsuppdrag kan formuleras. Blir skolämnen i sin nuvarande form överspelade om man i stället formulerar uppdraget som utveckling av förmågor och förhållningssätt på det sätt Ulf P. Lundgren och hans medförfattare gjort i den citerade texten ovan? Samtidigt ställer de frågan om det ändå är så att de gamla strukturerna med skolämnen, lektioner etc. ändå behövs i en osäker värld. De menar att det behövs en kunskapsvision för skolan som skall visa varför det är viktigt med en skola och vad det är man kan lära sig just där och ingen annan stans. Vad är det för kunskapsbildning som skall försiggå i skolan och varför?

Ovan antyds alltså att det skulle vara kompetenserna som skulle vara byggstenarna i morgondagens gymnasieskola, dvs. de ges en

innehållslig definition. Detta kan ställas mot det sätt att uppfatta kompetenser som diskuteras i avsnittet 7.8.2 Kärnkunskaper – kärnkurs och kärnkompetens nedan.

7.8 Skolans kunskapsuppdrag¹⁹

Måste den enskilda skolans verksamhet organiseras efter samma princip som gäller för skolans kunskapsuppdrag? Nej, det är inte givet. Om man på den nationella nivån beskriver skolans kunskapsuppdrag med utgångspunkt i ämnen måste detta inte gälla för den direkta verksamheten. Med andra ord är det inte nödvändigt att undervisningen organiseras i ämnen. Ämnen kan vara något som finns på schemat och som utgör en beskrivning av skolans verksamhet. De återspeglar skolans sätt att organisera det den håller på med. Sålunda kan man tänka sig andra sätt att benämna vad som sker i skolan – t.ex. att en problembeskrivning (PBL-studier), en projektbeskrivning, en ”story-line” rubrik, en tvärvetenskaplig eller tematisk fråga utgör ramen för vad elever arbetar med och som då anger skolans verksamhet.

Gymnasieskolans uppdrag tycks allt mera handla om att skapa förutsättningar för att olika förmågor utvecklas hos ungdomar. Det kan gälla allmänna förmågor som samarbetsförmåga, ansvarstagande, initiativförmåga, flexibilitet, reflekterande attityd, förmåga att kunna arbeta under osäkerhet, förmåga att kunna söka, bearbeta och kritiskt granska information, kommunikativ förmåga, problemlösningsförmåga, kritiskt tänkande, kreativitet samt förmåga att kunna lära sig att lära. Men det handlar också om förmågor som är direkt yrkesorienterade, t.ex. att kunna granska och värdera kvaliteten i arbetsprocessen. Det ställer krav på förmågan att kunna väga samman olika faktorer, bedöma och ta ställning. De olika förmågorna förväntas vara generella och gå tvärs igenom skolans kursutbud. När speciella ämnen studeras förväntas de olika egenskaperna och förmågorna utvecklas parallellt.

Men vad avses med dessa förmågor och varför uppmärksammas de? En förklaring står att finna i att gymnasieskolan tillskrivs ett allt större ansvar för att stödja utvecklingen av förmågor som tidigare utvecklades naturligt i familjen, via kultur- och fritidslivet samt i arbetslivet. De olika förmågorna ovan utvecklas inte i ett vakuum utan alltid i relation till förväntade kunskaper. Med kun-

¹⁹ Hela avsnitt 8 är fortsatt utdrag ur Alexandersson – Rudemo.

skaper avses här det innehåll i termer av stoff, begrepp, principer, attityder, färdigheter, värden etc. som eleven förväntas tillgodogöra sig. Det innebär exempelvis att förmågan att analysera och lösa problem inte sker av sig självt i ett vakuum. När förmågan utvecklas sker detta i ett bestämt sammanhang, i en given situation och med ett visst innehåll i fokus. Å andra sidan finns det en generell och allmän nivå i förmågan. Oavsett vad problemet handlar om och vad som utgör dess karaktär, sammanhang och situation förväntas eleven kunna identifiera, formulera, värdera och analysera problemet, men också kunna föreslå en eller flera lösningar på problemet. Som exempel används följande fem förmågor:

Förmågan att analysera och lösa problem
Förmågan att söka och bearbeta information
Förmågan att kommunicera
Förmågan till samspel och empati
Förmågan att bedöma processer och produkter

De fem exemplen på förmågor diskuteras här inom ramen för kärnkunskap men de har självfallet också bäring på övriga kurser och ämnen.

7.8.1 Kärnkurser

Kan de olika förmågorna (kärnkompetenserna) utvecklas fritt från kunskapsinnehåll? Nej, eftersom en förmåga alltid hänger samman med situation och sammanhang utvecklas denna alltid i relation till ett kunskapsinnehåll. De bör därför inte utvecklas i ett tomrum utan i förhållande till vad vi beskriver som kärnkurser.

Ett motiv till att beskriva förmågor i relation till kärnkurser är att det bör finnas ett igenkännande när verksamma inom gymnasieskolan skall ta del av en ny – eller åtminstone – justerad reform. Skall allt för många nya dimensioner, begrepp och benämningar etableras försvåras implementeringen av det nya. Igenkännande ger trygghet och trygghet kan ge öppenhet.

När innehållet i kärnkunskaperna skall formuleras, dvs. de specifika förmågor och kvaliteter i kunnandet som eleverna skall utveckla, bör därför den helhet som kärnkunskaperna tillsammans utgör vara utgångspunkt för vad som beskrivs som innehåll för en så kallad kärnkurs. Kärnkursernas innehåll, form och funktion kan framträda på olika sätt beroende på om de står för sig själva eller

om de samverkar med eller ingår i ett ämnesövergripande eller tematiskt kunskapsområde. Vikten av ämnesövergripande arbete betonas i skolans styrdokument. Exempelvis hävdas att undervisningen i olika ämnen skall samordnas så att eleverna får möjlighet att uppfatta större kunskapsområden som en helhet. Kärnkunskaperna kan därför organiseras i ett mindre antal centrala kärnkurser, som när det är lämpligt organiseras i tvärvetenskaplig form.²⁰ Också det tvärvetenskapliga synsättet på kunskap innebär krav på att eleverna har goda grundläggande kunskaper inom olika ämnesområden. Gedigna ämneskunskaper är en förutsättning för ett tvärvetenskapligt arbetssätt.

7.8.2 Kärnkunskaper – kärnkurs och kärnkompetens

Hur kärnkunskaperna byggs upp av ett samspel mellan kärnkurser och kärnkompetenser illustreras i figuren nedan.

Kärnkurser

	Färdigheter i svenska	Funktionell engelska	Tillämpad matematik	Idéernas historia	Teknik & Miljö	Kärnkurs X, Y...
Kärnkompetenser	Förmåga att analysera och lösa problem	→	→	→	→	→
	Förmåga att söka och bearbeta information	→	→	→	→	→
	Förmåga att kommunicera	→	→	→	→	→
	Förmåga till samspel och empati	→	→	→	→	→
	Förmåga att bedöma processer och produkter	→	→	→	→	→

²⁰ Diskussionen ovan indikerar ett något annorlunda ämnesbegrepp än det gängse. I sitt betänkande (SOU 1999:63) Att lära och leda – en lärarutbildning för samverkan och utveckling diskuterar Läroämneskommittén ett vidgat ämnesbegrepp i lärarutbildningen. Man diskuterar olika synsätt på hur kunskap kan organiseras – dvs. såväl disciplinära, ämnesövergripande, tvärvetenskapliga som tematiska

De horisontella pilarna i figuren visar att de olika förmågorna ”går igenom” kurserna och de vertikala pilarna visar att flera förmågor kan prägla och/eller utvecklas genom kurserna. Det innebär dock inte att alla förmågor skall återfinnas inom samtliga kurser eller att samma omfattning av förmåga skall finnas inom samtliga kurser eller inom en och samma kurs. De streckade linjerna mellan kärnkurserna indikerar att undervisningen både kan organiseras ämnesvis och ämnesövergripande och att de olika förmågorna kan samverka genom att de är integrerade och löper parallellt. I vissa fall kan en förmåga betonas framför övriga.

Utifrån frågan om vilka specifika förmågor och kvaliteter i kunnandet som eleverna skall utveckla beskrivs relationen mellan förmåga och kursinnehåll inom respektive kärnkurs. Skall eleven exempelvis kunna kommunicera och behärska det svenska språket skall eleven samtidigt kunna utveckla förmågan att söka och bearbeta information via olika medier/källor och kunna ge uttryck för erfarenheter, tankar och känslor via olika kommunikativa uttrycksformer. De enskilda kärnkompetenserna betygsätts inte separat. De ingår däremot i betygsättningen av kärnkurserna. De förmågor som utvecklas är både förutsättningar för och delar av det kunnande som utvecklas inom kärnkursen. När eleven bedöms värderas båda aspekterna som en integrerad helhet.

7.9 Kärnämnen och deras funktion i förhållande till blocken – Gymnasiekommitténs överväganden och förslag

Att det skall finnas ämnen som är gemensamma för alla elever i gymnasieskolan är en självklar utgångspunkt för diskussionen om kärnämnen. Det förutsätts både i direktiven och i det strukturförslag som lagts fram av kommittén. Det har också varit en självklarhet i de diskussioner som förts under utredningsarbetet med sektorsgrupper och andra. Gymnasiekommitténs överväganden har således gällt vilka kärnämnen skall vara och vilken omfattning de skall ha.

Med ledning av de kontakter kommittén haft kan slutsatsen dras att de flesta varken önskar eller förväntar några stora förändringar som gäller kärnämnen. Kommittén har ändå övervägt alternativa sätt att uttrycka det man vill uppnå, en viss bas av gemensamma kunskaper och kompetenser. Bland annat skulle ett gemensamt

block för en hel sektor med integrerade kärnämneskurser vara svårt att i praktiken genomföra, när kärnkurserna skall definieras inte endast med mål utan också med poäng. Om kärnämnen inte var identifierbara kurser utan i stället endast vissa mål som skulle uppnås under gymnasietiden, skulle det vara lättare att lägga upp undervisningen på ett bra sätt för de elever som skall läsa fler kurser inom samma ämnesområde. Det skulle också gå att lättare integrera kärnämneskunskapen i karaktärsämnen. Detta resonemang gäller i speciellt hög grad matematik och andra kärnämnen som har sina tillämpningar i karaktärsämnen. Kärnämnet matematik skulle kunna uppfattas som vissa mål som skulle uppnås i respektive yrkesämne eller början av det som är karaktärsämnet matematik.

Ett system som fokuserar på slutresultatet skulle innebära att alla elever har kunskaper i alla kärnämneskurser när de går ut gymnasieskolan. Hur lång tid respektive sektor ägnat åt just kärnämnesdelen av ämnet skulle variera.

Det finns svagheter med detta sätt att tänka. Risken är uppenbar att man kommer att uppfatta kärnämnet endast som ett redskap för karaktärsämnen och att ämnets egna kunskapsmål kommer i bakgrunden.

Resonemanget är också mindre tillämpbart på kärnämneskurser som har en svag anknytning till yrkesämnen och andra karaktärsämnen. Dessutom finns det en viss risk att kärnämnesmålen inte uppmärksammas tillräckligt och därför aldrig uppnås. Att implementera ett nytt sätt att tänka om kärnämnen skulle också innebära betydande svårigheter, som i sin tur skulle kunna leda till att fel saker fokuserades i införandet av den nya strukturen. Kommitténs slutsats blir därför att kärnämnen skall vara urskiljbara i förhållande till blocken, ha separata kursplaner och betygsättas för sig.

Kommittén vill i sammanhanget peka på de fyra perspektiv som finns i läroplanen och som skall påverka alla undervisning; ett historiskt, ett etiskt, ett internationellt och ett miljöperspektiv. Perspektiven har i sin tur fått genomslag i ett stort antal kursplaner för gymnasieskolan. Trots detta reses krav på att t.ex. historia och etik skall bli egna urskiljbara kärnämnen. Detta tyder på att tanken på kärnämnen utan egen kurs inte har någon större acceptans.

Kommittén har också övervägt frågan om kärnkompetenser, dvs. samarbetsförmåga, initiativförmåga, förmåga att lära nytt, kommunikationsförmåga etc., som ett alternativ till kärnämnen. Kommittén instämmer här i det resonemang som förs av Alexandersson

och Rudemo. Kompetenser är något som uppnås i förhållande till ett visst innehåll. Man lär sig samarbeta och ta initiativ medan man arbetar med sitt yrkesämne eller motsvarande. Dessa kompetenser bör därför komma till uttryck i måldokumentet både för hela studievägar och för kurser, men de skall inte vara utgångspunkten för självständiga kurser.

Förutom de kompetenser som tidigare nämnts vill kommittén särskilt framhäva kompetensen att lära att lära. I ett livslångt lärande i ett samhälle och arbetsliv som ständigt förändras är detta en avgörande kompetens. Att lära att lära innefattar också en kunskap om människors läroprocesser och olika sätt för lärande och utveckling i grupp. Detta är en kompetens som alla gymnasieeleverna bör träna redan från starten av utbildningen.

Sammanfattningsvis anser kommittén att det även i fortsättningen skall finnas kärnämnen som är definierade som kurser med urskiljbara mål och med en viss omfattning. Att kärnämnescurserna har ett omfång uttryckt i poäng får emellertid inte i framtiden lika litet som i dag betyda att alla elever skall ha samma kvantum undervisning. För de elever för vilka kärnämnescursen är första steget i ett karaktärsämne bör ämnet planeras med hänsyn till hela förloppet. Andra elever kan behöva både en annan uppläggning och mer tid.

Kommittén förutsätter att de fyra perspektiv som i dag finns i läroplanen även i fortsättningen skall präglade undervisningen i gymnasieskolan. Till de fyra vill kommittén lägga ett genusperspektiv som bör komma till uttryck i måldokumentet.

Vilka skall då kärnämnen vara? Dagens ämnen är som kommittén har konstaterat en historisk konstruktion, vilket många gånger också präglade undervisningens val av stoff. Kommittén har därför, för att betona att kärnan måste vara en integrerad del av hela utbildningen på en utbildningsväg, övervägt att ge kärnämnen andra avgränsningar och benämningar än i dag, som tydligare framhäver ämnens funktionella eller tillämpade sida.

Kärnämnen bör alltid så långt som möjligt integreras i karaktärsämnena på respektive program, men det får inte betyda att de enbart ses som redskap för annan inlärning. Kärnämnen har den dubbla funktionen att vara ämnen med sitt eget kunskapsinnehåll och ämnen som stödjer individen i medborgarrollen och i arbetslivet. Dessa två aspekter på ämnena bör sammansmälta i undervisningen. Kommittén är därför tveksam till att ändra benämningarna till *tillämpad* engelska, matematik osv.

Olika kärnämnen har olika förutsättningar när det gäller att integreras med karaktärsämnen. Svenska, engelska, matematik och estetisk verksamhet är ämnen som lätt blir redskapsämnen och därför också lätt kan integreras. Samhällsorienterande ämnen är mer oberoende av innehållet i studievägen och kan snarare integreras med varandra. Idrott och hälsa är en annan typ av ämne som mindre handlar om förståelse och mera om värderingar och attityder.

Frågan om vad som skall vara en kärnämneskurs och vad som skall vara ett perspektiv i läroplanen som skall influera all undervisning kvarstår. Ersätter en kurs inom ett kunskapsområde motsvarande läroplansperspektiv? Kan man t.ex. ha både en kärnämneskurs i historia och ett historiskt perspektiv?

Gymnasiekommittén föreslår att dagens benämningar även fortsättningsvis används på kärnämnen, vilket dock inte betyder att innehållet i dem skall vara exakt detsamma som idag.

Att de ämnen som är behörighetsämnen till gymnasieskolan, svenska, engelska och matematik, också skall vara kärnämnen behöver knappast diskuteras. Också idrott och hälsa har en stark ställning som kärnämnena av folkhälsoskäl. Det har också funnits under lång tid i samtliga ungdomskolans skolformer. De tre små kärnämnen religionskunskap, naturkunskap och estetisk verksamhet har däremot ifrågasatts bl.a. för att de är så små, endast 50 poäng. Man har i det sammanhanget diskuterat olika typer av sammanslagningar mellan olika kärnämnen och då har ibland också samhällskunskapen tagits in i den diskussionen.

En arbetsgrupp inom departementet har föreslagit²¹ att de nuvarande kärnämnen samhällskunskap och religionskunskap samt vissa kursplanemål från historia förs samman till ett nytt tvärvetenskapligt kärnämnena. Det integrerade kärnämnet skulle syfta till att ”utveckla en omvärldskunskap och medborgar-kompetens som bygger på etik och moral som grund för konfliktlösning, emotionell och social kompetens”. I den allmänna debatten har ämnet kommit att kallas etik och moral eller livskunskap, men i departementspromemorian föreslås inget namn. Inte heller finns det något förslag till omfattning.

För att få ett bredare underlag för sina ställningstaganden har Gymnasiekommittén remitterat departementspromemorian till ett 50-tal skolor, högskolor, branschorganisationer m.fl. Alla – obe-

²¹ En utveckling av gymnasieskolans kärnämnen. Utbildningsdepartementets skriftserie, nr 3 (2001).

roende inställning till det nya ämnet – framhåller hur viktigt det är att etik och moral diskuteras i gymnasieskolan. Endast 14 av 54 svar vill emellertid se detta som ett eget ämne. De som är negativa till ett eget betygsatt ämne framhåller hur viktigt det är att alla vuxna i skolan är beredda att diskutera etik och moral med ungdomarna och att alla lärare skall anknyta där det är naturligt.

Gymnasiekommittén instämmer i de synpunkter som kommit fram i remissvaren. Diskussioner om etik och moral är viktiga inslag också i framtidens gymnasieskola, men man löser inte problemet att det finns för lite tid för sådana diskussioner genom att stuva om mål som redan finns i nya förpackningar, om man inte samtidigt ökar den tillgängliga tiden. Tvärtom kan man befara att tiden för diskussioner minskar om man också skall rymma inslag av nutidshistoria på samma tidsutrymme som samhällskunskap och religionskunskap har idag. Stoffträngseln tenderar redan att vara stor inom det område vi diskuterar nu.

Kursplanemål som rör etik och moral finns i dag i ett stort antal kurser, på kärnämnessidan i religionskunskap och samhällskunskap och för övrigt i många yrkesämnen. Det finns emellertid andra kunskapsområden som efterfrågas som kärnämnen och som inte är lika väl företrädna i dagens kurser. Nutidshistoria är ett sådant område som också behandlas i departementspromemorian. Andra exempel är privatekonomi och konsumentkunskap. Detta är också områden som konkurrerar om utrymmet i det aktuella fältet.

Kommittén finner att såväl estetisk verksamhet som religionskunskap och naturkunskap representerar viktiga områden som bör finnas kvar i den gemensamma kärnan.

Kärnämnenas totala omfattning är i sig ett problem. Å ena sidan finns det höga ambitioner om att ge alla en god gemensam grund för sitt kommande liv i alla dess aspekter, å andra sidan måste det finnas ett tillräckligt stort utrymme kvar för de kunskaper i karaktärsämnen som eleven behöver och för det individuella valet. Kommitténs bedömning är att de framtida kärnämnen inte kan få mycket större utrymme än dagens 750 poäng. Om dagens 50-poängskurser blev på 100 poäng skulle det totala poängtalet med oförändrat läge i övrigt bli 900, vilket minskar utrymmet för yrkesämnen och andra karaktärsämnen alltför mycket.

Gymnasiekommittén föreslår därför följande kärnämnen i den framtida gymnasieskolan.

Ämnen med tyngdpunkt på kommunikativ kompetens:

Svenska /svenska som andraspråk är ett centralt ämne i gymnasieskolan som utgör en förutsättning och ett medel för många andra ämnen. Ämnet bygger idag på ett vidgat textbegrepp som också inkluderar bilden. Det betyder att också bild- och filmanalys är delar av svenskämnet. Även i fortsättningen bör moderna medier ingå som en självklar del. Kommittén menar dessutom att en viss förskjutning inom ämnet bör ske så att de mål som rör kommunikation och presentationsformer och som idag finns i C-kursen flyttas till kärnämnesdelen. Det betyder emellertid inte att litteraturläsning kan utgå. Kommittén har diskuterat att ändra namnet till tillämpad svenska men funnit att det skulle reducera ämnet till ett redskap. Bildningsaspekten måste också finnas kvar.

Engelska bör vara ett kärnämne där tillämpningarna inom det egna karaktärsområdet starkt betonas. Eftersom de kommunikativa aspekterna bör vara dominerande i kärnämneskursen har funktionell engelska diskuterats som ett alternativt namn. Kommittén vill emellertid understryka att ämnet har ett vidare syfte än att stödja ett yrke. Rörligheten över nationsgränser har ökat kraftigt för de flesta, både som privatpersoner och i arbetet. Många söker sig utomlands för studier och arbete, många företag har infört engelska som arbetspråk. Eftersom engelska mer och mer får karaktären av andraspråk är det viktigt att alla får det stöd de behöver för att uppnå en godtagbar nivå.

Matematik. Också matematik kan vara både ett språk och ett redskap. Matematik är ett viktigt verktyg för lärande och kunnande i andra gymnasieämnen, inte bara i fysik och kemi utan även i ämnen som biologi, ekonomi, samhällskunskap och bild. I många yrkesämnen finns matematiska kunskaper med som en förutsättning. Därför bör kärnämneskursen starkt betona tillämpningarna inom det egna karaktärsområdet. För många elever är det avgörande att komma i kontakt med de praktiska tillämpningarna för att över huvud taget förstå principerna. Integreringen med karaktärsämnena är därför något som gynnar både matematik och karaktärsämne. Kunskaper i matematik är också viktiga i människors vardagsliv. Också här har tillämpad matematik diskuterats som nytt namn.

Estetisk verksamhet har ett viktigt egenvärde som kulturbärare samtidigt som de estetiska läroprocesserna befruktar arbetet inom alla ämnesområden och utgör en kraft i allt lärande. Ämnet baserar

sig på både verbala och icke verbala uttryck. Det formar kunskap genom olika sinnesupplevelser och är ett redskap och en stimulans för elevernas allsidiga personlighetsutveckling. Estetisk verksamhet kan ge nya infallsvinklar på det egna området om det anknyter till detta, men kan också behandlas som ett fristående ämne. Det betyder att det både är ett språk och ett kulturämne.

Ämnen som syftar till förståelse av samtid och kultur:

Historia bör ha två huvudsakliga syften. Dels skall ämnet ge en bakgrund till förståelsen av vår tid. Detta kan ske på olika sätt, men det övergripande målet bör vara att skapa sammanhang och förståelse av den historiska utvecklingen. Dels skall ämnet ge vissa insikter i kritiskt tänkande och granskning av uppgiftskällor. Det senare har i hög grad aktualiserats i och med den ökade användningen av Internet, där mycket material av skiftande värde finns att hämta.

Samhällskunskap är det ämne som mer än andra bär upp de demokratimål och liknande övergripande mål som finns i läroplanen. Det bör fördjupa elevernas kunskaper om samhällsförhållanden och samhällsfrågor. Ett annat syfte är att ge eleverna förutsättningar att förstå levnadsvillkor och samhällssystem i andra länder, vilket bör leda till en ökad kulturell förståelse. Det bör också ge en bakgrund att reflektera över samarbete och konflikter i internationella relationer.

Religionskunskap erbjuder möjlighet att ta upp personliga ställningstagande i samlevnadsfrågor som är aktuella för elever i gymnasieåldern. Det behövs också som ett forum för att diskutera moral och livsåskådning och förhållningssätt till olika kulturer och religioner. Ämnet har även en historisk och samhällslik aspekt, där exempelvis religionernas betydelse för framväxten av demokratin kan belysas. I en tid när många internationella konflikter också har en religiös bakgrund kan ämnet bidra till förståelse.

Kommittén har fört en diskussion om att föra samman dessa ämnen till ett större ämne eller förespråka att de integreras och betygsätts tillsammans. Kommittén kan se fördelar med en sådan lösning. Att integrera ämnen till ett SO-block på liknande sätt som i grundskolan skulle kunna öka möjligheten att integrera dem med karaktärsämnen. En integration stödjer tanken att arbetslaget har ett ansvar för att undervisningen planeras som större helheter. Å

andra sidan ligger det ett egenvärde i att ämnena synliggörs var för sig. Kärnämneskurserna är ju alla första steget i ett ämne som på vissa studievägar kommer att byggas på till karaktärsämne. I grunden handlar det om ifall ämnena som sådana skall kunna urskiljas. (Se också kapitlet Kunskapens byggstenar.)

Kommittén menar att de kärnämnen som föreslås ovan även i fortsättningen skall synas som enskilda ämnen. Arbetslag och elever kan sedan välja olika lösningar för den pedagogiska uppläggnen. Att man på skolan har en gemensam planering av ämnena så att onödiga dubbleringar undviks är rimligt, men kommittén menar att en sådan planering skall växa fram lokalt och inte genom centrala åtgärder.

Naturkunskap ger möjlighet att anknyta både till dagens och morgondagens miljöproblem och till naturvetenskapliga tillämpningar inom det egna området. Naturkunskap har också en plats som ett allmänbildningsämne. Kunskaper om naturliga kretslopp, energiomvandling och om ekosystem bör tillhöra allas baskunskaper. Naturvetenskaplig kunskap krävs många gånger för att kunna fatta välgrundade beslut i samhällsfrågor.

Gymnasiekommittén anser att de naturvetenskapliga ämnena som en kunskap för alla har en alltför undanskymd plats i dagens gymnasieskola. Att vår tillvaro i så hög grad präglas av tekniska och naturvetenskapliga tillämpningar samtidigt som den allmänna kunskapen på området är tämligen låg är en paradox. En diskussion har förts om att öka kunskapsområdets tyngd genom att öka omfattningen för kärnämnet naturkunskap. Kommittén kan emellertid inte se att det går att öka den totala mängden kärnämnen utöver förslaget nedan. En större tyngd för kunskapsområdet kan också åstadkommas om alla sektorer genomsyras av ett naturvetenskapligt perspektiv. Ett sådant naturvetenskapligt perspektiv skulle stödja det miljöperspektiv som redan finns enligt läroplanen. Kommittén anser alltså att ett naturvetenskapligt perspektiv skall skrivas in i sektorsmålen för samtliga sektorer.

Ämne som syftar till att påverka livsstilen:

Idrott och hälsa. Det är viktigt att ungdomar får kunskap om faktorer som påverkar människans hälsa och får hjälp att skaffa sig en livsstil som leder till god hälsa på lång sikt. I senaste budgetpropositionen (prop. 2002/03:1) uttrycker regeringen oro för

tendenser till minskad fysisk aktivitet hos barn och unga. Det sägs också att skolan skall få en mera aktiv roll i förhållande till elevernas hälsa. För att kärnämnet skall kunna bidra till detta måste det vara lustfyllt och motivationsskapande. I dag är det relativt vanligt att elever inte går på lektionerna i Idrott och hälsa.

Gymnasiekommittén har också diskuterat hur kärnämnenas omfattning skall anges. En tänkbar möjlighet är att endast ange en klumpsumma, 800 gymnasiepoäng, för alla tillsammans. Kommittén har emellertid stannat för att liksom i dag ange ett poängtal för varje ämne.

Sammanfattningsvis föreslår kommittén:

Svenska/svenska som andraspråk	200 poäng
Engelska	100 poäng
Matematik	100 poäng
Idrott och hälsa	100 poäng
Samhällskunskap	100 poäng
Religionskunskap	50 poäng
Naturkunskap	50 poäng
Estetisk verksamhet	50 poäng
Historia	50 poäng
<i>Summa</i>	<i>800 poäng</i>

7.10 Några ämnen som behöver uppmärksammas

7.10.1 Matematik

Matematik har en särställning genom att det både är ett kärnämne och kan vara ett karaktärsämne med stor tyngd. För elever som väljer att fördjupa sig i den riktningen kan det få betydande omfattning. Detta gör att man måste ställa särskilda krav på ämnet, bl.a. vad gäller kunskapsprogressionen.

Matematik är ett av de tre behörighetsämnena som måste vara godkända från grundskolan. Också till många högskoleutbildningar är matematik ett särskilt behörighetskrav, dvs. kurser utöver kärnämneskursen krävs. Målet att 50 procent av årskullen skall gå vidare till högskolan kommer att innebära att fler elever kommer att behöva en utvidgad kompetens från gymnasieskolan.

Matematik är inte bara ett verktyg för andra ämnen som fysik, kemi, biologi och samhällskunskap. Kunskaper i och om ämnet är en naturlig del av ett modernt bildningstänkande. Ett aktivt medborgarskap förutsätter också ett visst mått av matematisk kompetens.

IT och hjälpmedel som datorer och grafitare har förändrat matematikens innehåll och arbetsmetoder och har gett upphov till och möjliggjort nya viktiga tillämpningsområden.

Allt detta pekar mot att det krävs ett omfattande utvecklingsarbete både vad gäller innehåll och former för matematikämnet i gymnasieskolan. Gymnasiekommittén menar att det måste finnas en helhetssyn på ämnet i grundskola, gymnasieskola och högskola så att övergångsproblemen minimeras. Ett nytänkande om kurser och kursuppdelning måste ske, så att dagens stoffträngsel ersätts av en utveckling mot mer generell matematisk kompetens.

7.10.2 Språk

De moderna språken är i dagens gymnasieskola obligatoriska inslag på två av programmen, det naturvetenskapliga och det samhällsvetenskapliga, men med något mindre omfattning än tidigare. För övrigt kan de väljas inom utrymmet för valbara kurser och inom det individuella valet på samtliga program. Vad denna förändring har lett till när det gäller elevernas benägenhet att välja språk, får vi inga säkra uppgifter om förrän de första eleverna får sina slutbetyg enligt 2000 års kursplanerevision, dvs. våren 2003.

Enligt Skolverkets rapportering har emellertid benägenheten att välja språk redan minskat, vilket bl.a. visar sig genom att högskolorna nu måste anordna nybörjarkurser också i de vanligaste främmande språken. En annan tendens som Skolverket noterat är att många elever hellre väljer de lättare nybörjarkurserna i nya språk än de mer avancerade kurserna i språk som de redan studerat under några år. En anledning är att de då kan få bättre betyg, vilket påverkar meritvärdet till högskolan. Det är möjligt att det också finns andra anledningar till det svagare intresset för moderna språk, t.ex. att engelskan blivit så dominerande att andra språkkunskaper bedöms som onödiga. Det är inte Gymnasiekommitténs uppgift att närmare analysera detta, men en sådan analys borde göras. Gymnasiekommitténs förslag till struktur förväntas innebära att

moderna språk kan studeras av ungefär lika många elever som i dag. Ett ökat obligatorium är ingen framkomlig väg.

Kommittén menar emellertid att det är nödvändigt att i samband med nästa kursplanearbete se över poängsättningen av språkkurserna så att de får ett poängvärde som bättre motsvarar deras svårighetsgrad.

Kommittén vill samtidigt framhålla att även kunskaper i språk på nybörjarnivå kan vara till glädje för den enskilde. I vissa yrken kan det också vara en fördel med ytliga kunskaper i flera språk.

8 Utgångspunkter för en ny struktur för gymnasieskolan

8.1 Inledning

För att finna utgångspunkterna för en ny struktur för gymnasieskolan har Gymnasiekommittén analyserat ungdomars situation i samhället i dag samt arbetslivets krav på kompetens. Gymnasieskolans uppdrag såsom det framstår i skollag och läroplan har också analyserats i ett föregående kapitel. Utvärderingar och statistik rörande den nuvarande gymnasieskolan redovisas i kapitlet Erfarenheter av dagens gymnasieskola. Slutsatserna från dessa fyra inledande kapitel bildar grunden för de fortsatta överväganden som görs här för att komma fram till en ny struktur. Slutsatserna upprepas därför inledningsvis i detta kapitel.

I utredningsdirektiven finns punkter som direkt pekar mot strukturella förändringar, t.ex. kravet på bredare ingångar i gymnasieskolan. Syftet med detta kapitel är att sammanfatta de olika slutsatserna och övervägandena till utgångspunkter för en ny struktur för gymnasieskolan.

8.2 Slutsatser om gymnasieskolan utifrån ungdomarnas situation

Enligt Gymnasiekommitténs uppfattning bör den framtida gymnasieskolan ha en sådan struktur att ungdomarna redan i början av utbildningen möter något som de upplever som nytt och intressant. Ungdomarna skall märka att de kommit till en ny skolform, vilket också innefattar att de betraktas som mer vuxna och delaktiga i demokratiska processer. Det betyder bl.a. att ungdomar måste kunna ta ansvar för sin utbildning och att deras egen erfarenhet bör vara utgångspunkten.

De flesta ungdomar vill ha en gymnasieutbildning som håller så många dörrar öppna så länge som möjligt. Kommitténs slutsats är

att strukturen bör gynna breda kompetensområden. Samtidigt skall det vara möjligt för den elev som redan tidigt bestämt sig för en viss intresseinriktning att få möta den.

Ungdomars egna val skall kunna ges utrymme i gymnasieskolans struktur. De val som erbjuds skall också förverkligas. Ungdomars speciella intresseområden måste synas också i utbud och innehåll.

Gymnasieskolan är enligt kommitténs mening viktig som social och kulturell mötesplats där gemensamma värderingar skapas. Därför måste det finnas tid för ungdomar bl.a. att diskutera värdegrunds- och värderingsfrågor.

8.3 Slutsatser om gymnasieskolan utifrån arbetslivets framtida krav på kompetens

Gymnasiekommittén anser att den framtida gymnasieskolan genom sin uppbyggnad måste tillgodose arbetslivets behov av bredare kompetens.

Inom vissa områden måste gymnasieskolan även i fortsättningen kunna erbjuda en yrkesutbildning som leder till anställningsbarhet.

Utbildningen i gymnasieskolan måste vara uppbyggd så att den kan fånga upp förändringar i arbetslivet som får konsekvenser för människors behov av kompetens.

Gymnasieskolans struktur och innehåll måste kunna ha ett utrymme för lokala variationer.

Det är enligt kommitténs mening viktigt att alla elever i gymnasieskolan oavsett studieväg får möjlighet att lära i arbetslivet genom arbetsplatsförlagd utbildning eller i andra former.

Kunskaperna från gymnasieskolan måste vara påbyggbara och gymnasieskolan vara en del av ett livslångt lärande.

8.4 Gymnasieskolans uppdrag enligt läroplanen och direktiv

Gymnasiekommittén kan inte se någon motsättning mellan gymnasieskolans olika uppdrag, dvs. att bidra till ungdomars personliga utveckling, att förbereda dem för rollen som samhällsmedborgare och för en roll i arbetslivet samt för fortsatt lärande antingen i formella utbildningar som högskolor eller i andra former.

Dessa uppdrag kommer främst att påverka utformningen av innehållet i utbildningen, i mindre grad strukturen. Men arbetsformerna i gymnasieskolan måste också enligt kommitténs uppfattning utvecklas som en konsekvens av uppdraget. Denna utveckling är till största delen ett ansvar för de lärare och skolledare som planerar undervisningen, men strukturen skall underlätta en sådan utveckling.

8.5 Erfarenheter av dagens gymnasieskola

Gymnasiekommitténs slutsatser med anledning av de utvärderingar och den statistik som redovisats i föregående kapitel är följande:

Gymnasieskolan är fortfarande starkt könsuppdelad. Endast några få program har en rimligt jämn fördelning på flickor och pojkar. Situationen har inte ändrat sig på något avgörande sätt sedan gymnasieskolans tillkomst för mer än 30 år sedan.

Gymnasieskolan har i stor utsträckning misslyckats med sitt kompensatoriska uppdrag att utjämna skillnader mellan elever som kommer från hem med olika studietradition.

Eleverna uppfattar att det finns stora statuskillnader mellan de olika gymnasieprogrammen och uppdelningen mellan studieförberedande och yrkesförberedande program uppfattas som tydlig, trots att regelverket inte längre drar tydliga gränser.

Naturvetenskapligt program uppfattas av eleverna som mycket svårt och många väljer det inte av den anledningen.

Ungefär var fjärde elev slutar skolan utan att få ut slutbetyg. Att komplettera sina betyg på komvux ingår i planerna för många elever redan under gymnasietiden. För få elever uppnår grundläggande behörighet till högskolan.

De många små kurserna har lett till en fragmentisering av undervisningen och en fokusering på delarna i stället för på helheten.

Övergångarna mellan grundskola och gymnasieskola respektive gymnasieskola och högskola vållar problem av olika slag. Det är viktigt att gymnasieskolan blir ett fungerande led i ett livslångt lärande.

Trots dessa brister trivs de flesta elever under sin gymnasietid och anser att de fått lära sig något som de har nytta av senare i livet.

8.6 Sammanfattning av Gymnasiekommitténs utgångspunkter för en ny struktur

Utifrån de fakta och erfarenheter som redovisats i tidigare kapitel formulerar kommittén följande utgångspunkter för sitt förslag om struktur för den framtida gymnasieskolan.

Gymnasieskolans struktur skall underlätta ett förverkligande av gymnasieskolans uppdrag

Gymnasieskolan skall bidra till ungdomars personliga utveckling och förbereda dem för fortsatta studier, yrkesverksamhet och livet som medborgare. Så många ungdomar som möjligt – helst alla ungdomar – skall finna utbildningen i gymnasieskolan utvecklande för dem som människor och tiden i gymnasieskolan som en stimulerande period i deras liv.

Den framtida gymnasieskolans uppgift att förbereda för såväl studier som arbete och för livet som samhällsmedborgare skiljer sig i princip inte från den nuvarande gymnasieskolans. Ambitionen att alla elever skall få tillfälle att nå så långt i sin kunskapsutveckling som det är möjligt bör dock, enligt Gymnasiekommitténs uppfattning, vara mera uttalad i den framtida gymnasieskolan. Detta är utgångspunkten för övervägandena om de strukturella förutsättningarna för arbetet i gymnasieskolan. Den struktur som väljs för den framtida gymnasieskolan skall således bidra till att utveckla kvaliteten i utbildningen.

Den svenska gymnasieskolan når i internationella jämförelser mycket goda resultat. Det går dock inte att blunda för det förhållandet att inte alla elever fullföljer sina studier i gymnasieskolan till slutbetyg. Den framtida gymnasieskolans struktur skall vara sådan att ungdomarna får bättre förutsättningar att med stärkt självkänsla nå målen för studierna.

Ett av de allra viktigaste målen för skolan är att stimulera elever till lärande och till insikten att alla kan och behöver lära sig hela livet, för sin egen skull och för att samhälle och arbetsliv skall utvecklas. Skolan skall således också hjälpa eleverna att utveckla redskapen för fortsatt lärande, både för studier och för lärande i arbetet.

Gymnasieskolan skall upplevas som något nytt

Det är viktigt att gymnasieskolan kan motsvara elevernas förväntningar på gymnasiestudierna och innebära något nytt. Skolorna bör därför planera alla utbildningar så att eleverna redan vid starten av sina gymnasiestudier får möta de ämnen som gjort att de valt en viss studieväg. Det finns i dag exempel på att skolor planerar utbildningen så att den inleds huvudsakligen med kärnämnen. Eftersom dessa ämnen också förekommer i grundskolan upplever eleverna ofta en sådan start på gymnasiestudierna som en förlängd grundskola.

Gymnasiekommittén anser det vara viktigt att elever som siktar på en utbildning med yrkesämnen eller kanske rentav till ett visst yrkesområde får börja med den utbildningen när de kommer till gymnasieskolan. Det är också viktigt att elever som sett fram mot att fördjupa sig inom ett kunskapsområde som råkar vara kärnämnena så snart som möjligt får göra det. Samtidigt är kommittén angelägen om att eleverna skall få möjlighet att göra väl underbyggda val av den fortsatta inriktningen av sina gymnasiestudier. Den första tiden i gymnasieskolan skall ge eleverna sådana möjligheter.

Gymnasiekommitténs ambition är att föreslå en struktur som kan förena dessa här nämnda syften med den första tiden i gymnasieskolan. Avsikten är just att förena dessa, dvs. att genom strukturen stödja en samverkan mellan de olika delarna, både en grund och en översikt över valmöjligheterna, både kärnämnen och karaktärsämnen, både teori och praktisk erfarenhet.

Det bör vara en självklar utgångspunkt att gymnasieskolan skall stimulera eleverna till fortsatt lärande. Detta innebär att gymnasieskolan skall knyta an till de kunskaper som eleverna har med sig från grundskolan. Starten av gymnasiestudierna får således inte innebära att elever tvingas repetera det de redan lärt sig i grundskolan. Gymnasieskolan måste utgå från den kunskapsnivå där eleverna befinner sig. Det gäller också om de saknar kunskaper som normalt skulle ha inhämtats i grundskolan.

Gymnasiekommittén anser att grundskolans och gymnasieskolans kunskapsuppdrag måste haka i varandra. I ämnen som finns i både grundskolan och gymnasieskolan och är etappindelade på sådant sätt att etapperna bygger på varandra borde gränsen mellan grundskolan och gymnasieskolan för den enskilde eleven kunna vara mindre kategorisk. De kursplaner som nu gäller för undervisningen i moderna språk erbjuder en modell som innebär att

elever i grundskolan skulle kunna nå en bit in på gymnasieskolans kurs och samtidigt att elever i gymnasieskolan skulle kunna inhämta det som fattas i grundskolans kurs. Härigenom kan studierna bli en positiv utmaning för *alla* elever.

Gymnasiekommittén konstaterar att gränsen mellan grundskolan och gymnasieskolan för vissa elever i dag är en svårforcerad barriär genom de krav på godkända betyg från grundskolan i svenska, engelska och matematik som gäller för intagning till nationella och specialutformade program. Elever som inte fyller dessa förutsättningar får i dag börja sina gymnasiestudier på det individuella programmet. Detta har växlande kvalitet. I vissa fall är verksamheten uppbyggd kring aktiviteter som på ett utmärkt sätt utvecklar elevernas kunskaper och stärker deras självkänsla. I andra fall får eleverna undervisning på grundskolenivå endast i det eller de ämnen av de tre som fattas för behörigheten.

Kommitténs utgångspunkt för den framtida gymnasieskolan är att alla elever under hela sin studietid i gymnasieskolan skall ha rätt att utveckla sina kunskaper så långt och inom så många ämnen som de förmår. Principen bör vara den att gymnasieskolan skall inkludera och inte exkludera elever.

Alla studievägar i den framtida gymnasieskolan skall ha utrymme för en gemensam kärna av kunskaper och för karaktärsämnen

Den framtida gymnasieskolan skall ge alla elever ”gymnasiekompetens”, dvs. det som kommittén angett under kapitlet Gymnasieskolans uppdrag. Kärnämnen och de kunskaper eleverna får genom dem spelar en avgörande roll för att eleverna skall kunna delta i samhälls- och arbetsliv och för att få den allmänbildning som berikar människors liv och samvaron med andra. I kommitténs direktiv anger regeringen t.o.m. att den gemensamma kärnan av baskunskaper, som i dag främst består av kärnämnen, troligen kommer att behöva vidgas. Regeringen har i den senaste utvecklingsplanen¹ angett att alla elever behöver ha historiska kunskaper och perspektiv, vilket inte alla får i dag. Det ingår i kommitténs uppdrag att lägga ett förslag om vilka ämnen som skall tillhöra den gemensamma kärnan och att i förslaget avväga hur stor del av det totala studieprogrammet som dessa skall motsvara. Gymnasie-

¹ Regeringens skrivelse 2001/02:188 Utbildning för kunskap och jämlikhet – regeringens utvecklingsplan för kvalitetsarbetet i förskola, skola och vuxenutbildning.

kommitténs utgångspunkt är att de gemensamma kärnämneskurserna, som i dag omfattar en tredjedel av gymnasieelevernas studieprogram, skall ha ungefär lika stor omfattning i den framtida gymnasieskolan. Kommittén eftersträvar därutöver att finna en struktur som ännu mera än i dag uppmuntrar till en utveckling av elevernas generella kompetenser samtidigt som de lär sig ett ämnesinnehåll. Härigenom blir utbildningen inte bara mera effektiv utan leder också till att den gemensamma baskompetensen ökar.

Eleverna skall ha möjlighet att göra individuella val.

I dagens gymnasieskola har eleverna ett relativt stort utrymme för egna val. De väljer program, inriktning och har inom ramen för sin inriktning ett antal kurser att välja mellan. Inom vissa program finns det ett mycket stort antal valbara kurser. Alla elever har dessutom 300 gymnasiepoäng avsatta för individuella val.

Gymnasiekommitténs ambition är att skapa en struktur som förenar en fasthet i strukturen med ett stort utrymme för elevernas val. Erfarenheterna av tidigare gymnasiestrukturer visar att det finns flera lösningar som innebär att vissa delar i en elevs utbildningsgång är givna och andra delar är valbara.

Linjegymnasiet, som fanns till början av 1990-talet, kan karaktäriseras som en låst studievägsstruktur. När eleven väl valt en av de 25 linjerna hade han eller hon att följa den fasta studiegång som linjen innebar. På några linjer kunde man dock välja mellan olika grenar i årskurs 2 och mellan olika tillvalsämnen – såvida respektive skola hade flera grenar eller tillvalsämnen inom linjen i fråga.

Dagens program är uppbyggda av kurser. Utrymmet för elevernas möjligheter att välja mellan olika inriktningar och valbara kurser skiftar mellan kommunerna beroende på bl.a. kommunens utbildningspolitiska ambitioner, resurser och elevunderlag. Programgymnasiet kan därför i den ena ytterligheten likna linjegymnasiets mera enhetliga studiegång och inte lämna särskilt stort utrymme för elevers val. Den andra ytterligheten av programgymnasiet representeras av en helt kursutformad gymnasieskola som ger eleverna ytterligt stora möjligheter till val och omval av kurser både inom ett program och mellan program. Den fordrar stora vägledningsinsatser för att eleverna skall få en lämplig kombination av kurser inom en fullständig utbildning. Denna form är numera sällsynt bl.a. beroende på de organisatoriska och schematekniska

problem som en total kursutformning innebär. Kritiker menar också att den mest konsekventa formen av kursutformning gör det svårare för eleverna att etablera en social gemenskap. Mot det hävdas att elevers sociala förmåga utvecklas genom möten i många grupperingar.

Det är viktigt att i den framtida gymnasieskolan behålla möjligheter för eleverna att välja utbildning och att därigenom kunna skapa sin egen profil på utbildningen. Det innebär att eleverna inte bara skall kunna välja ingång utan också ha valmöjligheter under utbildningens gång.

I ett samhällsperspektiv är det viktigt att den framtida gymnasieskolan dels ger en bredare utbildning än i dag men också att det finns ett utrymme för specialisering. Det bör finnas flera alternativa specialiseringsmöjligheter för eleverna att välja mellan.

Ur elevernas synvinkel bör för det första valmöjligheterna vara reella, dvs. det som eleverna valt bör också komma till stånd. Gymnasiekommittén har i sina externa kontakter erfarit att eleverna är kritiska till valmöjligheterna i dagens gymnasieskola i de kommuner och skolor som erbjuder ett mycket stort antal inriktningar och kurser men som av ekonomiska skäl inte kan anordna alla som erbjudits. Detta leder till besvikelse. De elever, som går i skolor med avsevärt färre valmöjligheter men där dessa verkligen kommer till stånd, ser inte detta som någon större nackdel enligt en rapport som kommittén låtit utarbeta.² Det finns alltså inte något klart samband mellan skolans storlek och dess förmåga att tillfredsställa elevernas val.

I en framtida struktur handlar det om att förena de från elevernas synpunkt bästa delarna ur flera tänkbara sätt att strukturera gymnasieskolan. Det måste finnas ett stort utrymme för elevers val men det måste också finnas garantier att det som eleverna väljer verkligen kommer till stånd.

Ur samhällets synvinkel bör det finnas vissa garantier för att utbildning av betydelse för landet också kommer till stånd. Denna fråga rör framför allt samverkan mellan kommuner och elevers rätt att gå utbildning i andra kommuner.

Gymnasieskolan bör enligt Gymnasiekommitténs mening ha en fast yttre struktur som ger stadga i studiegången och underlättar

² Elevers möjlighet till val av utbildning och utbildningens kvalitet – en jämförelse mellan nya och etablerade gymnasieskolor; Rapport utarbetad på uppdrag av Gymnasiekommittén 2000 av Bo Schreiber augusti 2001.

valprocessen men som inåt ger incitament till valfrihet, förändring och nya kombinationsmöjligheter.

I den framtida gymnasieskolan skall fokuseringen på delar tonas ner till förmån för helheten

Utvärderingar av vilka effekter 1991 års reformering av gymnasieskolan fått³ visar entydigt att skolorna lyckats väl med att förändra organisationen men att utvecklingen av det inre arbetet blivit eftersatt. Mål- och resultatstyrningen av skolan som infördes samtidigt har inte heller utvecklats i den avsedda omfattningen. För gymnasieskolans del var dessa båda förändringar mycket omfattande. Resultatet blev att kommuner och skolor koncentrerade ansträngningarna på införandet av programgymnasiet och att lärarna ägnade de minsta beståndsdelarna, kurser och betygs-kriterier, större uppmärksamhet än läroplanen och programmålen.

Gymnasiekommittén är angelägen att dra lärdom av dessa erfarenheter och vill för det första sträva efter att bygga vidare på det strukturella tänkandet i den nuvarande gymnasieskolans organisation. För det andra vill kommittén tona ner uppmärksamheten på delar och hellre betona det som i dag motsvaras av läroplanen och programmålen.

Gymnasieutbildningen skall ge grunden för bredare kompetensområden

Enligt regeringens direktiv skall den framtida gymnasieskolan ha ett innehåll som ger grunden för bredare yrkesområden, ha färre än de 17 program som finns i dag, och ha utgångar som är mera specialiserade än ingångarna men ändå så breda och allsidiga att ungdomarnas kompetens inte blir för snäv. Antalet utgångar skall nog övervägas efter samråd med arbetsmarknadens parter, branschorganisationer, företrädare för högskolan och för andra eftergymnasiala utbildningar.

I allmänhet ställer dagens arbetsplatser/branscher krav på ett bredare spektrum av kunskaper än förr. Inte sällan behöver man därutöver ha specialiserad kunskap inom ett område – i synnerhet

³ Den nya gymnasieskolan – problem och möjligheter, SOU 1997:107 samt Reformeringen av gymnasieskolan, En sammanfattande analys. Skolverket rapport 187 (2000).

för att kunna ha förståelse för och kunna arbeta tillsammans med personer som har kunskaper inom andra specialområden. Ofta är de smalaste specialistkunskaperna en "färskvare" som erövrats och vidareutvecklas i en arbetssituation.

Forskningen om arbetslivets utveckling pekar i stort sett entydigt på ökade kunskapskrav. Allt oftare poängteras dessutom behovet av att varje medarbetare har förmåga att lära om och lära nytt, något som i sig förutsätter en grundläggande utbildning av hög kvalitet. Platsannonsernas beskrivning av önskvärda kompetenser, exempelvis initiativkraft, helhetstänkande, kommunikation och kvalitetsmedvetande, är en följd av att arbetsuppgifterna blivit mindre rutinstyrda och mer självständiga. Utvecklingen mot att arbetet i allt högre utsträckning organiseras i team och projekt bidrar också till att ytterligare höja kraven på medarbetarnas samarbetsförmåga.

Kommitténs möten med olika branschföreträdare har visat en bred uppslutning kring färre men bredare ingångar till gymnasieskolan. Detta beror delvis på branschernas intresse av att få fler sökande till just sin bransch, något som man hoppas skall underlättas av att flera elever går in i en bred ingång och först därefter gör det val som riktas mot en viss bransch. Detta är emellertid inte det enda argumentet. Som många branscher har utvecklats måste de blivande medarbetarna ha en bred kännedom om sektorn samt en kunskap om hela processkedjan, t.ex. förloppet från idé till färdig produkt, försäljning, distribution och service.

Att finna en struktur som ger eleverna en bredare utbildning än vad dagens ungdomar får, är inte enbart en fråga om antalet ingångar utan är också en innehållslig fråga. Breda ingångar ger möjlighet för eleverna att successivt välja och välja om, t.ex. att senare välja ett block som ger särskild behörighet till en högskoleutbildning även om man inte tänkt så från början.

Under arbetets gång har kommittén erfarit att det finns många olika tolkningar av vad som avses med en bred utbildning. Det måste därför klargöras vad kommittén egentligen menar med målsättningen att åstadkomma breda utbildningar i gymnasieskolan. En fråga som inledningsvis bör ställas är exempelvis i förhållande till vad utbildningen är bredare. Det naturliga svaret är att utbildningen skall vara bredare än i dag. Då bör också frågan om vad som är en smal utbildning besvaras och om någon/några av dagens utbildningar i så fall kan anses vara för smal/a.

Kommittén anser att beteckningen ”smal” bör reserveras för utbildningar som leder till ett utpekat yrke samtidigt som de erhållna kunskaperna är så specialiserade att det är svårt att utan omfattande kompletteringsstudier söka ett annat jobb. Så smala utbildningar finns knappast i dagens gymnasieskola. De omfattande kärnämnen och programmålen betoning av generella kompetenser borgar för att alla elever får en viss bredd i sin utbildning. Att en rätt stor andel av gymnasieskolans elever får jobb inom något annat yrkesområde än det som är deras målområde för utbildningen visar enligt kommitténs uppfattning att utbildningen har en viss bredd.

Några av dagens program med yrkesämnen kritiserar ibland för att de på det lokala planet är alltför branschpassade och därmed riskerar att bli smala. I sin utvärdering av byggprogrammet⁴ konstaterar Skolverket bl.a. att ”... även om byggprogrammet utifrån sin formella konstruktion erbjuder både bredd och flexibilitet, kan man konstatera att programmet i det lokala genomförandet har fått en relativt låst struktur. Läsningen är i första hand ett resultat av att branscherna lämnat rekommendationer för utbildningens utformning på lokal nivå”. Programmets bredd utnyttjas således inte fullt ut. Man skall samtidigt komma ihåg att branschens rekommendationer garanterar att programmet fungerar som en grundsten för den praktiska färdigutbildning som sedan sker i arbetslivet.

Bredd i gymnasieutbildningen kan ses såväl utifrån ett demokratiskt bildningsperspektiv som från ett arbetsmarknadsperspektiv. Utifrån ett traditionellt bildningsperspektiv kan man argumentera för ett ökat utrymme för de allmänna ämnena (kärnämnen) i gymnasieskolan och därmed uppnå en ökad teoretisk bredd för alla i gymnasieskolan. En utökning av utrymmet för mer teoretiska eller akademiska ämnen på studievägar med yrkesämnen måste dock vägas mot risken att utbildningen inte kommer att fylla arbetsmarknadens krav på anställningsbarhet. I sämsta fall accepterar inte arbetsgivarna den kompetens som den framtida yrkesutbildningen ger, med ökande utsatthet och osäkra jobb som följd för ungdomarna. Å andra sidan kan en alltför stark betoning på dagens branschspecifika krav leda till att eleverna får en utbildning som inte står sig på framtidens arbetsmarknad.

Kommittén har förstått att många av de efterfrågade kompetenserna går tvärs över dagens branschgränser, dvs. att de i många

⁴ Utvärdering av fem gymnasieprogram 1999, Skolverkets rapport nr 182.

avseenden är allmängiltiga. Som exempel kan nämnas de krav som många, men samtidigt från varandra skilda, branscher framför vad gäller behovet av teknisk baskompetens, kunskap om att arbeta i projektform, samarbetsförmåga, kommunikativ kompetens och goda IT-kunskaper. Sådana baskompetenser är också värdefulla för att bedriva framgångsrika högre studier.

Kan man säga att de traditionellt studieförberedande utbildningarna i gymnasieskolan, naturvetenskapsprogrammet och samhällsvetenskapsprogrammet uppvisar en bredd? Av Skolverkets utvärdering av naturvetenskapsprogrammet framgår att eleverna uppfattar utbildningen som ett sätt att hålla så många portar som möjligt öppna för framtiden. Programmet ses som möjligheternas program, något som i viss mening indikerar bredd. Eleverna på det samhällsvetenskapliga programmet uppfattar studievägen som en möjlighet att skjuta upp beslutet om det framtida yrkesvalet samtidigt som det ger en bred grund för vidare studier. Att utbildningen ger många vidare valmöjligheter är således ett sätt att definiera bredd. Samtidigt visar erfarenheten att eleverna vill fördjupa sig i något område, där de tydligt kan se nyttan med studierna, för att ha motivation för, och kunna tillägna sig, mer generella kunskaper. En breddning av studievägarna får således inte ske alltför mycket på bekostnad av elevernas intresse av att få specialisera sig inom ett område. En av kritikpunkterna mot dagens samhällsvetenskapliga program har varit att studievägen av vissa elever uppfattats som alltför "högstadielik"⁵.

Det heter ofta att återvändsgränder måste undvikas i utbildningssystemet. Men vad är egentligen en återvändsgränd, och finns de i realiteten? Kommittén konstaterar att begreppet kan vara relevant i de fall elever erbjuds utbildningar som inte är påbyggbara eller där eleverna tvingas i in "stuprör" med små eller inga möjligheter att ändra inriktning. Några sådana utbildningar finns knappast i dagens gymnasieskola. En arbetsplatsförlagd yrkesutbildning som är alltför anpassad till ett specifikt företag skulle kunna innebära en återvändsgränd om de förvärvade kunskaperna inte är gångbara utanför företaget. Om så skulle vara fallet har gällande kursplaner inte följts.

Karl-Gunnar Starck, vid Lärarhögskolan i Malmö, har på uppdrag av Skolverket fört en diskussion om breddbegreppet i förhållande till Teknikprogrammet och dess framtid. Ett sätt att se

⁵ Utvärdering av fem gymnasieprogram 1998, Skolverkets rapport nr 163.

på begreppet breddning är, enligt Starck, att utgå från de befintliga processerna och vidga antalet objekt man arbetar med.

Exempelvis kan en fordonselev som i dagsläget utbildar sig inom service och underhåll på personbilar bredda sig genom att också kunna arbeta med lastbilar, maskiner etc. En byggelev kan exempelvis bredda sig genom att specialisera sig på både trä och mur. Det finns alltså två (minst) olika sätt att se på begreppet breddning, antingen bli förtrogen med fler delar av produktionsprocessen eller bli förtrogen med fler objekt inom samma delprocess. Ett ytterligare sätt att se på begreppet är att exempelvis utgå från kärnverksamheten och koppla de hjälpverksamheter som stödjer kärnverksamheten. På så sätt kan en fordonsmekaniker få en större kunskap om företagsekonomi, marknadsföring, kvalitetsarbete, kundkontakt, reklamation etc. dvs. att ha företaget som helhet men med fokus på den del som handlar om service och underhåll.

Gymnasieskolans yrkesutbildning innebär i dag en stegvis progression med bredd i början och med specialisering mot slutet av utbildningen. En ambition om ytterligare breddning av utbildningarna behöver inte automatiskt innebära att det är i början som detta måste ske. Man kan tänka sig en modell där breddningen kommer så småningom och där eleven, liksom i dag väljer program och inriktning i grundskolan, men får en successiv breddning som kvalificerar för ett bredare fält av arbetsmarknaden. Resultaten av dagens arbetslivsforskning talar för att den framtida gymnasiala yrkesutbildningen snarare bör förbereda eleverna för ett yrkesområde än för ett speciellt yrke.

Successiva val är också att föredra ur ett elevperspektiv. Många elever vet inte från början vad de vill ägna sig åt utan behöver en viss tid i början av gymnasieutbildningen för att närmare lära känna ett område. Att successivt ta ställning till olika alternativ är också främjande för elevernas personliga utveckling. Att göra välöverlagda val är i sig en kompetens.

Gymnasiekommittén anser att de motiv som anförts för successiva val talar för att början av utbildningen är bredare för att bli allt mera specialiserad, snarare än tvärtom. Kommittén anser dessutom att en bredare start och successiv specialisering är lättare att realisera än en utbildning som börjar i ett smalt yrkesområde för att sedan breddas till en sektor av arbetsmarknaden.

Den rimliga balansen mellan breda och djupa kunskaper är en gymnasial utbildningsfråga som inte kan avgöras för hela arbetsmarknaden och alla elever utan undantag. Det bör därför enligt

kommitténs mening inte vara uteslutet för gymnasieskolan att tillgodose ett specialiserat utbildningsbehov hos en avgränsad bransch eller hos en elev. I flertalet sådana fall bör man kunna räkna med att gymnasieutbildningen till stor del förläggs till arbetslivet. Det kan t.ex. vara frågan om ett sällsynt hantverksområde. I andra fall kan den rimliga slutsatsen vara att det specialiserade utbildningsbehovet får tillgodoses efter gymnasieskolan, i en anställning i form av inskolning eller lärlingsutbildning eller i en eftergymnasial utbildning.

Slutsatserna av dessa resonemang blir att eleverna – beroende på val av yrkesinriktning – kommer att nå olika långt i specialisering inom ramen för gymnasieskolan.

Breddad rekrytering till högskolan

Behovet av ett bredare spektrum av kunskaper – mer generalistkunskaper om man så vill – har delvis mötts genom att utbildningstiden i gymnasieskolan förlängdes för 10 år sedan. I dag ser vi att kraven på ökade kunskaper lett till att allt fler i en årskull studerar på eftergymnasial nivå. Regeringen har antagit det långsiktiga målet att 50 procent av en årskull skall börja i högskoleutbildning före 25 års ålder. I dag är denna andel ca 40 procent. Motivet för regeringens ambition är att tillväxt och välfärd förutsätter en hög utbildningsnivå hos befolkningen.⁶

I en internationell jämförelse har Sverige en hög andel högskoleutbildade. När det gäller andelen högskoleutbildade i arbetskraften kommer Sverige på sjätte plats bland OECD-länderna efter Kanada, USA, Nya Zeeland, Japan och Finland i fråga om åldersgruppen 25–64 år. I åldersgruppen 25–34 år har emellertid flertalet länder en högre andel högskoleutbildade än Sverige. Högskolestuderandena i Sverige inleder också sina studier vid en högre ålder än vad som är fallet i de flesta andra länder.⁷

Under de allra senaste åren har intresset för högskolestudier – räknat i antal ansökningar – minskat. Det är tydligt att intresset för högskolestudier ökar under perioder då det är arbetslöshet och minskar i högkonjunktur. Gymnasiekommittén utgångspunkt är att minst hälften av en årskull börjar eftergymnasiala studier även i högkonjunktur.

⁶ Den öppna högskolan; prop. 2001/02:15.

⁷ Education at a glance 2000-indicators.

En viktig förutsättning för en ökad andel studerande under 25 år är att utbildningskapaciteten i den högre utbildningen fortsätter att öka. Det är fortfarande betydligt fler som söker till högskolan än som blir antagna. För vissa utbildningar, såsom t.ex. utbildning av lärare i matematik och naturorienterade ämnen, är problemet emellertid att det är alltför få sökande i förhållande till antalet platser och behovet av utbildade.

En annan viktig förutsättning för att fler skall påbörja högre studier före 25 års ålder är att även den framtida gymnasieskolan ger grunden för studier i högskolan, dvs. det som i dag kallas grundläggande behörighet. Dagens gymnasieskola gör detta även om inte alla elever når dit. Framtidens gymnasieskola bör bli mera framgångsrik i detta avseende. Kommittén har den principiella utgångspunkten att alla gymnasieelever skall ha möjlighet att skaffa sig kunskaper som fordras för de högskolestudier de vill bedriva. En sådan höjd ambition skulle kunna leda till en socialt breddad rekrytering till högskolestudier.

I dag är vissa program mera direkt högskoleförberedande än andra. Gymnasiekommittén vill skapa en struktur för den framtida gymnasieskolan där eleverna inte redan i grundskolan skall behöva göra valet mellan särskilt högskoleförberedande utbildning och förberedelse för anställning inom ett yrkesområde direkt efter gymnasieskolan. Alla ingångar i den framtida gymnasieskolan bör kunna leda till både det ena och det andra, beroende på vilka val eleverna gör under sin tid i gymnasieskolan. En sådan möjlighet till senare val kommer sannolik också att leda till en ökad social utjämning hos dem som börjar i högskolan.

Gymnasieskolans struktur skall bidra till en jämnare fördelning på studievägarna av pojkar och flickor samt av elever med olika social och etnisk bakgrund

När de nationella programmen i dagens gymnasieskola skapades hade regeringen enligt vad som framgår av propositionen Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen⁸ förhoppningen att alla program skulle intressera både flickor och pojkar. Det har inte blivit så. Det har visat sig vara betydligt svårare att intressera flickor än pojkar för att vidga sina val till utbildningar

⁸ Prop. 1990/91:85.

dominerade av det andra könet. Sex av de sjutton nationella programmen har färre än 10 procent kvinnliga förstahandssökande.

Det är Gymnasiekommitténs ambition att i möjligaste mån skapa utbildningar i gymnasieskolan som intresserar både manliga och kvinnliga sökande. Om detta inte lyckas fullt ut skall eleverna enligt kommitténs uppfattning dock kunna välja delar av sin utbildning från andra områden. Härigenom öppnas en möjlighet för otraditionella kombinationer också av sådant som nu uppfattas som manliga respektive kvinnliga områden.

Som framgått tidigare följer elevernas val av program i gymnasieskolan i hög grad föräldrarnas socialgrupp och utbildningsnivå. Gymnasiekommitténs mål är att alla studievägar skall kunna leda till både yrkesverksamhet och högre studier. En struktur där eleverna gör successiva val ökar förutsättningarna för en socialt mindre uppdelad gymnasieskola än i dag.

Dagens gymnasieskola är i vissa avseenden också etniskt segregerade. Elever med invandrarbakgrund tenderar att prestera sämre. Detta gäller särskilt elever som själva invandrat, dvs. första generationens invandrare.⁹ Det är föga förvånande att elever som kommit till Sverige sent under grundskoletiden möter en betydligt större utmaning i gymnasieskolan än svenskfödda elever. Invandrarelever som gått flera år i svensk skola presterar också bättre än de som gått färre år i svensk skola. På det individuella programmet är elever med utländsk bakgrund överrepresenterade. Andelen är här 30 procent jämfört med 15 procent på de nationella programmen.

Det finns samtidigt elever med utländsk bakgrund som når mycket goda resultat. Etniciteten som sådan har visat sig ha begränsad betydelse för studieresultaten sedan man tagit hänsyn till elevernas sociala bakgrund.¹⁰ I likhet med elever som har svensk bakgrund gör således elever med utländsk bakgrund sina val av utbildning beroende på socialgrupp och föräldrarnas utbildningsbakgrund men också utifrån antaganden om vilken gymnasieutbildning där de har största förutsättningarna att nå framgång.

Gymnasiekommittén har ambitionen att alla elever – oberoende av bakgrund – skall välja utbildning efter intresse och få det stöd de behöver för att framgångsrikt fullfölja sina studier.

⁹ PISA 2000.

¹⁰ Valfärdsbokslut för 1990-talet; slutbetänkande av Kommittén Valfärdsbokslut; SOU 2001:79.

Den framtida gymnasieskolan skall förutse och beakta förändringar i samhälle och arbetsliv som har konsekvenser för människans behov av kompetens

Den nuvarande gymnasieskolans struktur bygger huvudsakligen på det kompetensbehov inom olika branscher som kunde förutses i slutet av 1980-talet. Även om program mål, grenar/inriktningar och kursplaner reviderats under senare år är grundstrukturen vid det här laget mer än ett decennium gammal. Under den tid som gått sedan propositionen Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen – lades fram har kraven på kunskaper i arbetslivet förändrats.

Gymnasiekommittén vill i sina förslag beakta de förändringar som ägt rum inom sådana sektorer av arbetsmarknaden som motsvaras av program i den nuvarande gymnasieskolan. Vissa program förmår inte locka mer än ett mycket litet antal elever. Kommittén kan samtidigt konstatera att vissa marknader utvidgats och att nya utvecklats, för vilka det saknas relevant utbildning inom gymnasieskolan i dag.

Gymnasiekommittén har också ambitionen att skapa en sådan struktur för den framtida gymnasieskolan att behovet av förändringar i kompetens snabbt kan få genomslag på utbildningsutbudet. Kommittén förutsätter att det sker en nära samverkan mellan skolan och arbetslivet såväl vid planeringen som vid genomförandet av den gymnasiala utbildningen. Kommittén förutsätter vidare en ökad samverkan med högskolan, bl.a. inom ramen för de regionala utvecklingscentra.

Gymnasieutbildningen skall i princip vara minst 3-årig

Enligt direktiven för Gymnasiekommittén anger regeringen att kommittén i sitt arbete skall utgå från att ”gymnasieskolan skall omfatta en sammanhållen utbildning om minst tre år”.

En förlängning av gymnasiestudierna skulle i och för sig kunna vara motiverad med hänsyn till att kraven på kunskaper förutses öka i det framtida samhället. Kommittén förutsätter emellertid att sådana krav kommer att tillgodoses genom att en allt större andel av årskullen kommer att bedriva studier vid universitet och högskolor samt genom att den eftergymnasiala yrkesutbildningen byggs ut.

Kommitténs utgångspunkt är således att den gängse gymnasieutbildningen skall fullgöras på tre år. Ambitionen bör vara att i princip alla elever skall nå målen för gymnasiestudierna på tre år. Strukturen bör dock medge avvikelser från principen om tre år.

Redan i dag är det så att elever som så behöver har rätt att ta längre tid än tre år på sig för att fullfölja sina gymnasiestudier. Å andra sidan har elever också möjlighet att gå igenom gymnasieskolan på kortare tid än tre år även om detta är ovanligt. Att elever som i dag börjar sina gymnasiestudier inom det individuella programmet och övergår till ett nationellt program behöver sammanlagt mer än tre år i gymnasieskolan är väl känt. Många elever går i dag om första året på ett annat program än det de först började på. Dessa behöver också fyra år för att bli klara med utbildningen.

Kommitténs utgångspunkt är att de elever som behöver längre tid än tre år för att fullfölja sina gymnasiestudier skall ha rätt till detta. Detta måste klarare än i dag framgå av skollagen eller gymnasieförordningen.

I den framtida strukturen bör det finnas utrymme för lokala variationer

Det finns i dagens gymnasieskola utrymme för lokala variationer. Systemet med valbara kurser ger kommunerna möjligheter att variera sina utbildningar inom de nationella programmen. Kommunerna kan också utarbeta och fastställa lokala kurser.

En relativt stor andel av de lokala variationerna finns vid sidan av de nationella programmen i form av specialutformade program. De skall innehålla kärnämnen och ha samma kvalitet och omfattning som de nationella programmen. Kommittén har låtit undersöka förekomsten av lokala studievägar, dvs. specialutformade program och lokala inriktningar, motiven för att inrätta dem och hur de skiljer sig från nationella studievägar.¹¹ Experterna fann att de lokala studievägarna utgör 12–15 procent av det totala antalet elevplatser i gymnasieskolan. De flesta är uppbyggda av nationella kurser och skulle kunna rymmas inom ramen för nuvarande nationella program. De ger dock större bredd än motsvarande nationella studievägar genom att antalet valbara kurser är större till antalet. Tillkomsten av lokala studievägar är ofta ett resultat av entu-

¹¹ Lokala studievägar i gymnasieskolan, Expertrapport av Hans Ljungqvist, Örjan Landell och Inger Sandelius, Örebro kommun.

siastiska personers idéer och sällan en effekt av en kommunal utbildningsstrategi. Specialutformningen är ofta ett sätt att höja statusen och stärka marknadsföringen av utbildningen. "Pedagogiskt nytänkande" är påfallande lite representerat i de lokala studievägarna.

Det finns också exempel på specialutformade program som kommit till som ett resultat av ett framgångsrikt samarbete mellan en kommun och företrädare för den lokala arbetsmarknaden.

Gymnasiekommittén måste konstatera att alla kommuner och skolor inte heller i framtiden kommer att kunna anordna alla nationellt beslutade utbildningar. Redan därigenom kommer det att bli lokala variationer i utbildningsutbudet mellan olika skolor och kommuner. Kommitténs utgångspunkt är att det såsom i dag också bör finnas möjligheter att ha lokalt beslutade utbildningar. Kommitténs ambition är att dessa i den framtida gymnasieskolan bör kunna anordnas inom ramen för den reguljära strukturen. Sådana lokalt beslutade utbildningar bör kunna initieras av elever, av skolan, av kommunen eller av företrädare för arbetslivet i kommunen. De kan då t.ex. anknyta till den lokala arbetsmarknaden.

Den framtida strukturen skall vara flexibel och innehålla möjligheter till individuella lösningar

Det kommer alltid att finns elever som av olika skäl inte följer utbildningssystemets huvudfåror. Här måste skolan kunna erbjuda individuella lösningar som utgår från enskilda elevers förutsättningar och behov.

År 1993 antog FN:s generalförsamling enhälligt standardregler för att tillförsäkra människor med funktionsnedsättningar delaktighet i samhällslivet och jämlikhet i levnadsvillkor. Ett av huvudområdena i dessa regler handlar om lika möjligheter till utbildning på grundskole-, gymnasie- och högskolenivå för barn, ungdomar och vuxna med funktionshinder. I skolan innebär det tillgänglighet till lokaler, läromedel och undervisning liksom delaktighet i undervisningen och i sociala sammanhang.

För kommittén är det en viktig utgångspunkt att gymnasieskolan omfattas av ett inkluderande synsätt och att strukturen stödjer eleverna att nå så långt möjligt utifrån deras förutsättningar och behov. Även om ambitionen måste vara att alla elever fullföljer en gymnasieutbildning är det bättre att uppnå exempelvis

1 500 poäng än inga alls. Gymnasiekommittén vill med detta säga att den framtida studievägsstrukturen i första hand bör erbjuda elever individuellt anpassade lösningar inom ramen för de reguljära studievägarna och att särlosningar endast bör förekomma när det är motiverat utifrån en enskild elevs önskemål, behov och förutsättningar.

Alla elever bör få möjligheter till lärande i arbetsliv och samhälle

I dagens skola *måste* endast elever på programmen med yrkesämnen ha en del av sin utbildning på arbetsplatser utanför skolan. Detta kallas arbetsplatsförlagd utbildning, APU, och skall uppgå till minst 15 veckor. Elever på övriga program kan ha det om styrelsen för utbildningen så beslutar. Den beslutar då också om omfattningen.

De två program där man lyckats bäst med att få till stånd APU är barn- och fritidsprogrammet samt omvårdnadsprogrammet medan elprogrammet och medieprogrammet har haft svårighet att finna APU-platser i tillräcklig omfattning. Drygt 20 procent av eleverna på estetiskt program, knappt 20 procent av eleverna på samhällsvetenskapliga programmet och under 10 procent av eleverna på naturvetenskapligt program har fått APU under någon eller några veckor.

Elever är oftast mycket positiva till den del av gymnasieutbildningen som de fått på arbetsplatser.

Det pågår för närvarande ett försök med utbildning på arbetsplatser som är betydligt mer omfattande än APU, nämligen Lärande i arbete. LIA innebär att minst 30 veckor av utbildningen förläggs till en arbetsplats.

Gymnasiekommitténs utgångspunkt är att alla elever i gymnasieskolan, oberoende av studiernas inriktning, skall få möjlighet att i olika omfattning förlägga en del av sina studier till arbetsplatser utanför skolan eller på annat sätt delta i aktiviteter som utvecklats tillsammans med arbetslivet. Detta är betydelsefullt både för att det bidrar till en hög kvalitet och aktualitet i utbildningen och för att det underlättar elevernas val av inriktning av fortsatta studier och arbete.

Den nya strukturen skall göra det möjligt att även i fortsättningen förena anställning med möjlighet att studera vissa ämnen i gymnasieskolan.

Frågorna om samverkan mellan skola och arbetsliv utvecklas närmare i kapitlet Att lära i arbetslivet.

Den framtida gymnasieskolans struktur och mål skall bidra till en utveckling av arbetsformerna

Som tidigare redovisats finns forskning som beskriver vägen genom skolsystemet ur ett elevperspektiv och som särskilt behandlar samspelet mellan skolan och eleverna i form av skolans klimat och det inre arbetet. Hur elever bemöts och gynnas eller missgynnas av olika arbetssätt och bedömningssystem sätts då i fokus. Sättet att lära sig kan variera betydligt beroende på elevens bakgrund. Elever med olika social bakgrund har ofta olika språk och olika erfarenheter att referera till. Det finns därför anledning att beakta undervisningen i skolan även ur ett socialt grupperspektiv. Men det betyder också att alla elever inte passar till samma arbetsform och att eleverna också bör ha inflytande över val av arbetsform.

En annan viktig aspekt på detta är könstillhörighet, att se jämställdhet som en pedagogisk fråga, snarare än en organisatorisk. Hur pojkar och flickor upplever sin skolgång beror på en mängd faktorer som samverkar på ett komplext sätt. En faktor rör undervisningens innehåll. Hur intressanta är de olika ämnena, hur sker stoffurvalet och hur väl kan det appellera till ungdomarnas egna erfarenheter, som ofta är olika mellan flickor och pojkar. Kommunikationen i undervisningen, hur eleven blir sedd och bemött, är av stor betydelse liksom valet av arbetsformer i undervisningen. Dessa faktorer bör inte ses som isolerade från varandra utan bildar ett mönster och samverkar.

Det är viktigt att alla elever oavsett bakgrund i etniskt eller kulturellt hänseende ges möjlighet att använda sina erfarenheter och uppleva att de blir sedda och bekräftade i skolan. Det är lika viktigt att alla elever får lära sig att förstå och respektera de erfarenheter som andra grupper har och därmed kan fördjupa sin förståelse av verkligheten. Etnisk och kulturell tillhörighet är därför en väsentlig dimension som måste beaktas i skolans inre arbete. Dessa frågor är svåra att lösa genom struktur och formuleringar i skollag eller läroplan utan handlar mer om att omsätta skolans värdegrund i den praktiska undervisningen.

Sättet att arbeta kan också i vissa fall betraktas som kunskapsmål. Det är ibland en del av yrkeskunnandet att utföra en uppgift

på ett visst sätt. Det finns också kursplaner som fokuserar på processer och arbetsformer snarare än på objekt. Det tydligaste exemplet är det projektarbete skall genomföras i slutet av dagens gymnasieprogram.

Den större tonvikten på processer är en internationell tendens. Torsten Madsén¹² beskriver den så här:

Men de kvalifikationer som OECD här efterlyser har inte karaktären av traditionellt innehåll i skolan – de är snarare effekter av på vilket sätt man arbetar med själva innehållet. Följriktigt slår OECD också fast att man i föränderliga samhällen inte kan begränsa intresset för kvalitet i utbildningen till själva utbildningsinnehållet – debatten och utvecklingen måste lägga stor vikt vid kvaliteten i metoderna och arbetsprocesserna (CERI 1989). I en rapport från 1996, med den tids- typiska titeln ”Life-long Learning for All”, ställer sig också alla OECD:s utbildningsministrar bakom en policydeklaration, som slår fast att faktainnehållet i skolan behöver reduceras ytterligare, till förmån för mera ämnesövergripande förmågor – inte minst då ”learning to learn” (OECD 1996).

Gymnasiekommittén ställer sig bakom tankarna om inlärningsprocessens betydelse och menar att de bör beaktas i det kommande kursplanarbetet. Att lära att lära är en av de generella kompetenser som på olika sätt bör komma till uttryck i den nya gymnasieskolan, i struktur och i mål.

Strukturen skall vara sådan att den underlättar elevernas inflytande

Kommittén har redan i det tidigare i avsnittet om arbetsformer konstaterat att alla elever inte är stöpta i en form och att arbetsformerna därför bör variera från elev till elev. Det är därför också angeläget att eleverna har inflytande över arbetsformerna.

En särskild aspekt av arbetsformerna är elevernas möjligheter att få inflytande över planeringen och uppläggnings av undervisningen och över formerna för hur de skall redovisa sina kunskaper. De många små kurserna i dagens gymnasieskola anses ha försvårat elevernas inflytande i dessa avseenden. Dessutom leder detta till ett större antal prov. Större kurser skulle alltså öka elevinflytandet.

En större flexibilitet i strukturen gynnar generellt elevers möjligheter att påverka sin utbildning och få sina önskemål tillgodosedda.

¹²Torsten Madsén: Metakognition, metateorier och studiestrategier – nya forskningsperspektiv på gymnasieelevers lärande. Centrum för kompetensutveckling, Högskolan Kristianstad (2000).

Genom att ta ställning till olika alternativ och därigenom ta ansvar för sin egen utbildning tränar sig eleven i att bli vuxen.

Bestämmelserna om elevernas inflytande och delaktighet i skolans verksamhet är otydliga och finns i såväl skollag som skolförordningar. De kommer enligt skollagskommitténs förslag att koncentreras i skollagen. En nyhet som föreslås är att eleverna ges tillfälle att lägga fram sina synpunkter innan beslut fattas om förändringar i undervisningen eller verksamheten som är viktiga för dem. Gymnasiekommittén välkomnar dessa förändringar som kan bidra till att utveckla gymnasieskolan i den riktning som kommittén föreslår.

9 Den framtida gymnasieskolans struktur

Gymnasiekommittén föreslår:

1. en struktur för den framtida gymnasieskolan som är en vidareutveckling av dagens programgymnasium,
2. åtta sektorer, som alla kan förbereda för både studier och förvärvsarbete. Dessa är Servicesektorn, Individ- och samhällssektorn, Kultur- och kommunikationssektorn, Ekonomi- och samhällssektorn, Bygg- och fastighetssektorn, Natur- och samhällssektorn, Teknik- och produktionssektorn samt Teknik- och designsektorn,
3. en strukturmodell som bygger på principen om successiva val. Efter en bred ingång i var och en av sektorerna följer en successiv specialisering genom val av block,
4. block som innebär att sammansättningen av kurser är given på förhand, nationellt eller lokalt. Blocken ger stadga i studiegången, underlättar elevernas val och lärares samarbete samt ger incitament till en utveckling av undervisningen,
5. ett sektorsblock, som består av karaktärsämnen, inleder studierna. Det omfattar jämte något eller några kärnämnen det första gymnasieåret,
6. att eleverna under den andra terminen väljer inriktningsblock på 300 gymnasiepoäng och därefter ett fördjupningsblock, som också omfattar 300 gymnasiepoäng. Samtidigt med blocken läses kärnämnen. Förslagen om kärnämnen återfinns i kapitel 7 Kunskap, kompetens, kärnämnen,
7. att elevernas studier omfattar förutom de angivna blocken och kärnämnen på 800 gymnasiepoäng också individuellt val om minst 300 och högst 400 gymnasiepoäng samt Gymnasiearbete om minst 100 och högst 200 gymnasiepoäng,
8. att inriktnings- och fördjupningsblocken kan vara nationellt eller lokalt beslutade; också de lokala blocken består av nationella kurser,

9. att det kommer att finnas inriktningsblock som är lämpliga inom flera sektorer. Kommunen avgör till vilken sektor inriktningsblocket skall knytas. Det blir således ett flexibla förhållande mellan inriktningsblock och sektor än vad fallet är mellan dagens inriktningar och program,
10. att block som innehåller yrkesämnen skall delvis men kan också helt arbetsplatsförläggas,
11. att eleverna skall göra ett Gymnasiearbete, som är en större uppgift som ansluter till det område eleven valt att fördjupa sig inom och som anknyter till sektorsmålet. Gymnasiearbetet skall bedömas av en lärare och en medbedömare från relevant del av arbetsmarknaden respektive från högskolan,
12. att den föreslagna strukturen avses gälla såväl offentliga som enskilda skolor och
13. en författningsreglering, som framgår av kapitel 21.

I föregående kapitel har Gymnasiekommittén redovisat utgångspunkterna för sina överväganden. Gymnasiekommittén föreslår en struktur för den framtida gymnasieskolan som utgår från dagens gymnasieskola och som samtidigt innebär en vidareutveckling av denna. Strukturen bygger på principen om successiva val. Eleverna skall ha stora möjligheter att välja – och få sina val tillgodosedda – samtidigt som utbildningen blir något mera sammanhållen än den är i dag.

I linje med de ställningstaganden som gjorts av dels regeringen och riksdagen, dels av Skollagskommittén, utgår Gymnasiekommittén ifrån att den struktur som föreslås för den framtida gymnasieskolan skall gälla såväl kommunala som fristående gymnasieskolor med offentligt stöd. Gymnasiekommittén använder i likhet med Skollagskommittén benämningen enskilda gymnasieskolor för dessa.

9.1 Varför successiva val?

Gymnasiekommitténs motiv för förslaget om en struktur med successiva val är att eleverna i en sådan gymnasieskola kan få ett bättre underlag för sina studieval. En sådan struktur innebär också att de kan skjuta upp vissa val av studieinriktning tills de kunnat få mera kunskap om vilka alternativ det finns att välja mellan och vad dessa innebär.

Redan namnet på kapitlet Dagens unga – en individualiserad och solidarisk generation markerar att unga har olika intressen och olika motiv för sina val av utbildning och liv. För vissa elever är valet av gymnasieutbildning ett medvetet steg i riktning mot ett framtida yrkesliv. I andra fall innebär det ett val av ett intressant liv under de år gymnasieskolan varar. För åter andra kan valet ha som syfte att hålla så många dörrar öppna så länge som möjligt.

Gymnasiekommittén har erfart att en mycket stor andel av eleverna i dag ändrar sina preliminära val av gymnasieprogram vid det slutliga valet. Därtill kommer en relativt stor andel som byter program när de börjat studierna i gymnasieskolan. Kommittén tar detta som ett bevis för att eleverna inte har tillräcklig kunskap om gymnasieskolan när de gör sina val av program. Samtidigt är det naturligtvis också så att ungdomar utvecklas och kan få andra intressen, som innebär att de vill ändra sitt utbildningsval.

Kommittén har i föregående kapitel redovisat att elevers val av utbildning fortfarande i hög grad är beroende av kön och social bakgrund. Så är t.ex. den könsmissiga obalansen stor mellan olika program i gymnasieskolan. Detta är givetvis en effekt både av konstruktionen av de olika programmen men också av elevers föreställningar om vad som är kvinnliga respektive manliga yrkesområden. Kommittén konstaterar att den sociala snedrekryteringen till högskolan har sitt ursprung i valen av utbildning i ungdomsskolan. Kommittén menar därför att om den framtida gymnasieskolans struktur ger elever bättre kunskaper om vilka valmöjligheter som finns och vad de innebär, så har skolan en chans att påverka elevernas val till att bli mindre könsmissigt och socialt traditionella. En struktur med successiva val ger utrymme för detta.

För att modellen med successiva val skall ge de avsedda effekterna måste såväl förslaget om ingångar i gymnasieskolan som förslaget om hur innehållet struktureras stödja den principen. Kommitténs förslag avser att ge dessa förutsättningar. Kommittén förutsätter också att det i gymnasieskolorna finns en väl fungerande och kontinuerlig studie- och yrkesvägledning, där lärare och studie- och yrkesvägledare arbetar nära tillsammans.

9.2 Ingångarna i den framtida gymnasieskolan

Dagens gymnasieskola har 17 ingångar och sammantaget 35 inriktningar. Vilka dessa är framgår av bilaga 5. Som framgått av det föregående kapitlet är Gymnasiekommitténs uppdrag att föreslå en struktur som har bredare ingångar.

Kommittén har diskuterat flera modeller med breda ingångar där den mest renodlade är en variant med *en enda ingång* till gymnasieskolan. Eleverna skulle välja sina kurser individuellt, med undantag för en nationellt bestämd kärna som alla elever måste ha med sig när de lämnar gymnasieskolan. En mer strukturerad variant av samma modell är att samtliga elever börjar gymnasiestudierna med en gemensam introduktionsperiod, utifrån vilken eleverna väljer olika nationellt bestämda utbildningspaket. Att ha en enda ingång löser problemet med att eleverna behöver information om gymnasieskolan innan de börjar där. Å andra sidan flyttas hela valprocessen in i gymnasieskolan, som riskerar att bli anonym och svåröverskådlig för eleverna. Modellen ter sig också problematisk utifrån ett organisationsperspektiv.

Kommittén har vidare diskuterat en modell med *tre ingångar* till gymnasieskolan dit eleverna får välja utifrån intresseområden, en ingång för dem som vill arbeta med människor, en för dem som vill ha mer tekniska eller taktila yrken och en för dem som redan har siktet inställt på att studera vidare. Samtidigt som det är tilltalande med få, och förmodligen ganska jämnstora, ingångar till gymnasieskolan har denna modell samma problem som den föregående när det gäller svåröverskådlighet och organisation av gymnasieskolan. Risker i båda modellerna är att den första tiden i gymnasieskolan inte uppfattas som något nytt utan som en förlängd grundskola. Kommittén är dessutom ytterst tveksam till att göra en sådan indelning av eleverna att man samlar dem som redan vet att de vill studera vidare i ett särskilt spår och de som inte tror att de vill studera vidare i andra spår. Därtill riskerar utbildningen att bli så generell att eleverna knappast hinner få kunskaper nog under gymnasietiden för att därefter bli anställningsbara.

I sammanhanget kan nämnas 1976 års gymnasieutredning som föreslog tre breda ingångar till gymnasieskolan. Utredningen vände sig mot den dåvarande uppdelningen i teoretiska respektive praktiska linjer och hade som ambition att komma till rätta med den sociala selektion som karaktäriserade systemet. De dåvarande 25 linjerna skulle, enligt förslaget, ersättas av tre stora utbildnings-

områden; ett *ekonomiskt utbildningsområde* som omfattade ekonomi, handel, administration, förvaltning m.m., ett *socialt utbildningsområde* omfattande barn, ungdom, vård, estetisk-praktiska ämnen och ett *tekniskt utbildningsområde* som skulle omfatta naturvetenskap och teknik. Inom varje utbildningsområde skulle det finnas såväl korta som långa utbildningsprogram om två, respektive tre och fyra år. Den gemensamma starten tänktes sträcka sig över två terminer varefter eleverna skulle välja studieprogram. Förslaget realiserades inte.¹

Under arbetets gång har olika versioner med *fem ingångar* lagts fram för, och övervägts i, kommittén. En av dem som diskuterat fem ingångar är Kenneth Abrahamsson, som i sitt arbete till kommittén – *Från klosteskola till klusterskola* – redovisar en modell som utgår från ett framtida arbetslivsperspektiv.² Abrahamsson förespråkar en otraditionell indelningsgrund med fem kompetensblock, där verksamheter grupperats efter såväl organisatoriska som ledningsmässiga, kompetensmässiga och marknadsmässiga likheter. Exempelvis förs så vitt skilda verksamheter som bilreparatörer, plåtslagare, lokalvårdare och hemtjänst till en och samma kategori och inkluderar manuella tjänster som måste utföras på den lokala marknad där tjänsterna efterfrågas. Abrahamsson föreslår följande kompetensblock,

- natur- teknik- och samhällsvetenskap
- omvårdnad, lokal service och administration
- tillverkning och teknisk tillsyn
- kultur, media och hantverk samt
- miljö, livsmedel och energi.

Modellen har flera förtjänster, men framstår samtidigt som problematisk på så sätt att det endast är ett av kompetensblocken, det första, som vetter mot högskolan. Trots en otraditionell indelningsgrund utifrån hur arbetslivet utvecklas, behåller man ändå en vattendelare mellan studieförberedande och yrkesförberedande studievägar.

Ytterligare en variant som diskuterats i en av kommitténs referensgrupper är uppbyggd kring de fem ingångarna Teknik och samhälle, Service och handel, Form och design, Miljö och hälsa samt Kultur och kommunikation. En uppenbar fördel med indelningen

¹ SOU 1981:96 En reformerad gymnasieskola.

² Kenneth Abrahamsson, *Från klosteskola till klusterskola*, Gymnasiekommittén (2001).

är bl.a. att dess jämnstora sektorer inte uppenbart vänder sig till endera flickor eller pojkar respektive de som skall studera vidare eller siktar mot ett yrke. Sektorernas valörer är på så sätt likvärdiga.

Att kommittén till slut stannat för en struktur med *åtta ingångar*, se vidare nedan, har bl.a. sin förklaring i att kommittén utgått från att det måste finnas ett gemensamt kitt som håller samman en sektor och som ger goda förutsättningar för ett meningsfullt första år för eleverna. Är sektorn för vid riskerar det första året att bli alltför allmänt eller upplevas som konstruerat av både lärare och elever. Det är således denna utgångspunkt som resulterat i att antalet ingångar blivit åtta, och inte exempelvis fem, sex eller sju.

9.3 De åtta sektorerna

Den struktur som kommittén redovisar som sitt förslag har åtta ingångar till gymnasieskolan. Dessa ingångar kallar kommittén sektorer. Gymnasiekommitténs avsikt är att var och en av de föreslagna åtta sektorerna förbereder eleverna för ett brett fält av arbetsmarknaden antingen direkt eller efter ytterligare studier – om än inte alla i lika hög grad. Kommittén har under arbetet haft täta kontakter med företrädare för olika delar av arbets- och samhällslivet och det förslag som kommittén presenterar har accepterats av flertalet.

De åtta sektorer som kommittén föreslår är Servicesektorn, Individ- och samhällssektorn, Kultur- och kommunikationssektorn, Ekonomi- och samhällssektorn, Bygg- och fastighetssektorn, Natur- och samhällssektorn, Teknik- och produktionssektorn samt Teknik- och designsektorn.

Samtliga sektorer bedöms vara områden som, utifrån olika aspekter, är viktiga för vårt samhälle. Det finns ett förväntat behov av utbildade personer samtidigt som ingångarna avses motsvara elevernas intresseområden. I vissa fall har kommittén tagit fasta på hur elevernas önskemål ser ut i dagens gymnasieskola. Det finns t.ex. ett stort intresse för det estetiska programmet samt medieprogrammet, dvs. studievägar som utvecklat nya arbetsformer och som i hög grad tar sikte på elevernas personliga utveckling och livsstil. Dessa erfarenheter har lett till förslaget om en kultur- och kommunikationssektor. I dag finns också många elever som är intresserade av ekonomi, turism och restaurang. Kommittén har sökt fånga upp dessa strömningar genom dels en ekonomi- och

samhällssektor, dels en servicesektor. Individ- och samhällsektorn är en sektor som motsvarar stora samhällsbehov och där det kommer att behöva rekryteras många personer under lång tid framöver. Sektorn är dessutom tänkt att fånga upp och motsvara många elevers intresse av en utbildning som i hög grad är personlighetsutvecklande och som tar sin utgångspunkt i människan utifrån olika aspekter.

Det innehållsliga sambandet mellan verksamheterna som utbildningen inom respektive sektor utbildar för kan vara mer eller mindre omfattande och ha olika karaktär. Möjligheterna att forma sådana innehållsliga samband, som kan vara berikande såväl för gymnasieutbildningen som för utvecklingen inom arbetslivet, har under kommitténs arbete haft stor tyngd. Enligt kommitténs uppfattning är det en viktig utgångspunkt att eleverna så fort som möjligt får möta det ämne eller objekt som gjort att de valt en viss sektor.

Alla sektorer kan förbereda för både studier och förvärvsarbete. Inom samtliga sektorer når eleverna det som i dag benämns grundläggande behörighet för högskolestudier. Inom alla sektorer kan eleverna också uppnå det som nu kallas särskild behörighet för någon del av högskolan men det fordras att eleverna gör sådana val och i vissa fall behöver utbildningen förlängas. Vissa sektorer har flera tydligt högskoleförberedande inriktningar än vad andra sektorer har. Några sektorer har flera direkt yrkesförberedande inriktningar än andra. Oavsett sektor skall således eleverna kunna nå önskad särskild behörighet till högskolan men alla gör det inte automatiskt. Om en elev valt direkt yrkesförberedande inriktningar och fördjupningar skall en elev ha rätt att förlänga sina gymnasiala studier för att också uppfylla kraven för en särskild behörighet.

Strävan har varit att åstadkomma sektorer som är ungefär lika stora om man ser till förväntat antal elever. En av sektorerna riskerar att i detta hänseende bli liten. Det gäller Bygg- och fastighetssektorn. Dagens byggprogram har få elever men kommittén bedömer att den föreslagna Bygg- och fastighetssektorn har stor utvecklingspotential. Den är tänkt att täcka upp allt från infrastruktur till planering, projektering, konstruktion och produktion samt förvaltning av byggnader. Den framtida utbildningen kommer på så sätt att ha en grund i såväl beprövade hantverksmetoder som i ny teknik och nya metoder för framtagande av produkter och tjänster. Utbildningen kan förbereda för en anställning men innehåller också valmöjligheter för den som siktar mot högskolan.

Under utredningsarbetet har det ibland framförts förslag om att Bygg- och fastighetssektorn borde slå ihop med någon av de tekniska sektorerna. Kommittén har dock stannat för att föreslå en bygg- och fastighetssektor. Skälet till detta är att kommittén haft svårt att finna ett gemensamt innehåll med de industriproducerande sektorerna bl.a. på grund av byggsektorns hantverksmässiga ursprung. Den föreslagna Bygg- och fastighetssektorn kommer, bedömer kommittén, att ha större möjligheter att rekrytera både pojkar och flickor i och med breddningen mot mer av estetik, samhällsplanering, renovering, teknik och fastighetsvård. Det innebär att de utbildade också kommer att ha flera möjligheter på arbetsmarknaden, vilket annars har varit nackdelen med en utbildning riktad utslutande till den konjunkturberoende byggbranschen.

Den föreslagna Teknik- och designsektor skall ses som en vidareutveckling av dagens teknikprogram, där det pågår en intressant utveckling inte minst av det tvärvetenskapliga angreppssättet med människan och tekniken som utgångspunkt.

Det finns ingen indelningsgrund som är perfekt utifrån alla aspekter och varje försök till indelning för med sig olika gränsdragningsproblem. Det finns alltid en risk för att en indelning uppfattas som konstlad eller att gamla föreställningar om yrken och branscher cementeras. Ett exempel är teknikområdet. Det är viktigt att det finns en eller flera renodlat tekniska sektorer och kommittén kommer nedan att redovisa sina motiv för det. Detta får dock inte uppfattas som om det inte skulle finnas tekniska inslag inom andra sektorer. Teknik är ett viktigt inslag inom t.ex. den moderna vården och inom olika estetiska yrkesområden. I det fortsatta arbetet med innehållet i de olika sektorerna måste sådana förhållanden beaktas.

Det bör även i den framtida gymnasieskolan finnas utbildning till olika hantverksyrken men i stället för ett separat program för alla hantverk har de olika utbildningarna i kommitténs förslag förts till den sektor som ligger närmast respektive hantverk.

Sektorernas namn

Kommittén har eftersträvat att de olika sektorerna så långt möjligt till namn och innehåll framstår som tydliga och konkreta för eleverna. Även benämningarna på sektorerna har betydelse för

elevernas val. Ambitionen har varit att finna namn som har högt informationsvärde samtidigt som de har ungefär samma valör och dessutom kan förväntas stå sig ett antal år.

Ordet *samhälle* finns med i namnet på tre av sektorerna, Natur- och samhällssektorn, Ekonomi- och samhällssektorn samt Individ- och samhällssektorn. Detta har kritiserats av somliga som menar att det skapar en otydlighet att samma ord finns med på flera ställen. Kommitténs avsikt är dock att ordet samhälle skall ses ihop med det första ordet. I Natur- och samhällssektorn avses således ett samhällsperspektiv som utgår från naturvetenskapliga frågeställningar. Indelningen innebär att dagens samhällsvetenskapliga program inte återfinns inom bara en enda sektor.

Attraktiva studievägar för både flickor och pojkar

Det är både otidsenligt och olyckligt att låta sextonåringar gå in i könssegregerade miljöer där de har små eller obefintliga möjligheter att umgås med det andra könet. Kommittén har haft som utgångspunkt att alla sektorer skall locka lika stor andel manliga som kvinnliga elever. Detta har vållat en del svårigheter och ett par av sektorerna riskerar, trots den i förhållande till dagens program vidgade inriktningen, att åtminstone inledningsvis i högre grad locka manliga än kvinnliga elever.

En av de sektorer som riskerar att få en obalans är Bygg- och fastighetssektorn. Kommittén är medveten om att byggbranschen i dag är en av de mest mansdominerade som finns i arbetslivet och har diskuterat alternativa indelningsgrunder. Kommittén menar emellertid att en förändring av detta förhållande inte kan ske genom en utbildning som konstruerats *enbart* med syftet att locka flickor. Också arbetslivet har ett ansvar för att bidra till en mindre sned rekrytering könsmässigt och etniskt genom att påverka arbetsmiljön så att kvinnorna stannar kvar.

De utbildningar som kommittén föreslår måste ha ett sådant innehåll att alla – dvs. både manliga och kvinnliga elever – upplever utbildningen som intressant och användbar. Kommittén vill framhålla att den breddning i förhållande till dagens byggprogram som Bygg- och fastighetssektorn innebär, dvs. med möjlighet för eleverna att inrikta sig, förutom mot de ”traditionella” byggområdena också mot arkitektur och byggteknik eller estetiska byggyrkes-hantverk borde vara lockande också för flickor. Att det verkligen

blir så är en viktig utmaning för skolorna och för det arbetslivslevern möter.

Som framgått föreslår kommittén två tekniska sektorer, ett förhållande som ibland kritiserats eftersom det saknar en logisk förklaring utifrån ett tekniskt perspektiv. Kommittén har vid sina kontakter med företrädare för arbetsmarknaden fått bevis för att det i framtidens gymnasieskola behöver finnas utbildning som kan leda till anställningsbarhet omedelbart efter gymnasieskolan. Det måste också finnas teknisk utbildning som ger eleverna tillräckliga förkunskaper för teknisk högskoleutbildning. I det sistnämnda fallet bedöms det nödvändigt att gymnasieutbildningen redan första året har en tyngdpunkt i matematik och fysik. Kommittén har funnit det svårt att förena dessa krav på utbildning inom samma sektor och har därför föreslagit två tekniska sektorer, den första kallad Teknik- och produktionssektorn och den andra Teknik- och designsektorn, som bygger vidare på dagens teknikprogram. Elever som börjat på det ena tekniska programmet bör kunna byta till det andra om de ändrar sina planer. Det kan då behövas en viss komplettering.

De program som i dag fyller funktionen att förbereda för en anställning inom tekniska yrken efter gymnasieskolan rekryterar i huvudsak pojkar. Om den framtida gymnasieskolan skulle innehålla endast en teknisk sektor riskerar man enligt kommitténs bedömning att inte få några flickor till teknisk utbildning. En separat Teknik- och designsektor bedömer kommittén vara mera intressant för flickor än en sammanslagen teknisk sektor.

Samtidigt innebär förslaget en risk för att få flickor söker sig till Teknik- och produktionssektorn. Detta är olyckligt men visar samtidigt hur svårt det är att uppfylla alla ambitioner.

Det finns redan i dag skolor som har samordnat utbildningen inom tekniska programmet och industriprogrammet och företrädare för dessa skolor menar att kommitténs förslag om två tekniska sektorer är "gammaldags". Kommittén föreslår att de kommuner som så önskar skall få samordna utbildningen inom de båda tekniska sektorerna. På sikt ser kommittén det som en fördel om det blev en enda bred teknisk sektor där eleverna successivt får välja om de vill inrikta sig mot ett yrkesområde eller vidare studier på högskolan.

Det har ibland framförts önskemål till kommittén om en sammanslagen service- och hälsosektor, där alla service- och omvårdnadsutbildningar samlas under en och samma hatt. Kommittén har

prövat denna idé men funnit det svårt att hitta ett bra och intresseväckande innehåll för det första gemensamma året. Därtill riskerar en stor service- och hälsosektor att bli könssegregerad genom att främst intressera flickor. Genom att ha en sektor för individ- och samhälle och en sektor för olika serviceutbildningar menar kommittén att det finns bättre möjligheter att erbjuda ett innehåll som attraherar både flickor och pojkar.

Fler vägar till naturvetenskap och teknik

I uppdraget att utforma en ny studievägsstruktur för gymnasieskolan ingår att finna vägar att öka andelen studerande inom naturvetenskap och teknik. Det finns de som framfört till kommittén att de tekniska sektorerna borde slås samman med Natur- och samhällssektorn och tillsammans utgöra en enda stor teknisk- och naturvetenskaplig ingång.

Kommitténs strategi för att öka andelen ungdomar inom NT-området är att erbjuda *flera* ingångar som kan leda till naturvetenskapliga eller tekniska studier och att det inom ramen för flera av sektorerna finns möjlighet att successivt välja till mer av matematik, naturvetenskap och teknik för dem som efter hand inser att de är intresserade av detta.

I kommitténs förslag till struktur finns således en natur- och samhällssektor utifrån vilken eleverna kan välja alltifrån renodlat naturvetenskapliga studier till naturbruk eller naturvetenskapliga studier som inriktas mot ett mer samhälleligt perspektiv, t.ex. med studier i miljö eller biologi.

Kommittén inser att Natur- och samhällssektorn greppar över ett stort område. Mot bakgrund av att allt färre elever söker till dagens naturvetenskapliga program³ menar kommittén att det finns starka skäl att försöka bredda den naturvetenskapliga utbildningen för att nå nya elevgrupper. Den föreslagna utbildningen kommer också att ge ungdomar möjlighet att nischa sig mot sitt intresseområde.

Motivet för två tekniska sektorer har, som nämnts ovan, varit att skapa tekniska studievägar som också framstår som intressanta för flickor. Andra förslag som syftar till att få fler ungdomar att intressera sig för tekniska eller naturvetenskapliga studier är möjligheten att inom ramen för Bygg- och fastighetssektorn inrikta studierna

³ Se kapitel 3 Dagens unga – en individualiserad och solidarisk generation.

mot byggt teknik och arkitektur. Inom Individ- och samhällssektorn föreslår kommittén på motsvarande sätt att det skall gå att inrikta sig mot naturvetenskapliga studier för de elever som efter hand upptäcker att de vill sikta mot sådana studier i högskolan. Inom Kultur- och kommunikationssektorn finns det utbildningsmöjligheter för de ungdomar som är intresserade av exempelvis ljud- och ljus teknik eller medieproduktion.

Sammantaget konstaterar kommittén att det i den framtida strukturen finns goda möjligheter att stimulera och erbjuda studieinriktningar som vetter åt naturvetenskap och/eller teknik.

Kommittén föreställer sig också att strukturen kan byggas upp på ett sådant sätt att gränserna mellan sektorerna inte blir lika fasta som dagens programgränser. Se vidare avsnitt 9.6.3 nedan.

9.4 Vilka yrkesområden riktar sig sektorerna till?

Gymnasiekommittén kommer här att redovisa hur de olika sektorerna avses vända sig till elever med olika intressen och framtidsplaner. De ungdomar som går i den framtida gymnasieskolan kommer att vara yrkesverksamma till mitten av 2000-talet. Dagens arbetsmarknad består av 6 000–8 000 olika yrken. Vilka yrken som kommer att finnas då kan ingen säga i dag.

I redovisningen av de olika sektorerna ges exempel på vilka yrkesområden på *dagens* arbetsmarknad som en sektor skulle kunna förbereda eleverna för, antingen direkt eller efter ytterligare studier. De är endast ägnade att belysa olika intresseinriktningar. Exempelen kan därför på intet sätt vara en uttömmande redovisning av vilka yrkesmål en viss gymnasieutbildning kan leda till. De innebär inte heller att en elev som gått en annan sektor inte skulle kunna nå ett sådant yrkesmål senare. Undersökningar har visat att överensstämmelsen inte är särskilt stor mellan en viss gymnasieutbildning och en senare anställning i ett yrke. Enligt kommitténs mening visar detta på gymnasieskolans förmåga att ge eleverna en bred utbildning som är användbar i många sammanhang. Det är kommitténs ambition att den framtida gymnasieskolan också skall ge detta.

En mer utförlig redovisning av tänkbart innehåll inom respektive sektor finns i kapitel 10 Innehållet i de åtta sektorerna.

9.4.1 Servicesektorn

Servicesektorn riktar sig till ungdomar som är intresserade av ett utåtriktat arbete inom tjänstesektorn, dvs. den sektor som för närvarande ensam svarar för nästan tre fjärdedelar av sysselsättnings-tillväxten. Exempel på framtida yrkesområden är arbeten inom restaurang, hotell, turistnäring, teknisk support, kundtjänst, handel, person- och varustransporter samt vissa hantverksyrken såsom t.ex. konditor. Denna sektor bör också vara intressant för elever som siktar på andra hantverksyrken där kundkontakter är viktiga.

För vissa yrkesområden fordras ytterligare studier efter gymnasieskolan. I andra fall kan ungdomarna – beroende på hur de gör sina val inom gymnasieskolan – börja förvärvsarbete direkt efter gymnasieskolan.

Servicekunskap, bemötandefrågor, kommunikation, språk, media, entreprenörskap och ekonomi är exempel på kunskapsområden som utgör en viktig del av den gemensamma grunden inom utbildningen.

9.4.2 Individ- och samhällssektorn

Denna sektor riktar sig till elever som vill arbeta med och för människor. Denna del av arbetsmarknaden kommer att ha stora och växande rekryteringsbehov under lång tid framöver. Exempel på framtida yrkesområden är dels arbeten inom polisväsendet, friskvård, kroppsvård, hälso- och sjukvården, dvs. omvårdnads- samt rehabiliteringspersonal eller läkare, dels arbeten inom förskola, skola och socialtjänst, dvs. lärare, fritidspedagoger, psykologer, kuratorer och behandlingsassistenter. Utbildning till hantverksyrken kan också finnas i denna sektor, t.ex. frisörutbildning.

Utbildningen syftar till att ge en bred kunskap om människans levnadsbetingelser i alla åldrar, i såväl fysisk som psykisk och kulturell bemärkelse. Bemötandefrågor, etik, psykologi, ledarskapsfrågor, folkhälsofrågor, idrott, kommunikation och värderingar är exempel på kunskapsområden som ingår i den gemensamma grunden för utbildningen.

9.4.3 Kultur- och kommunikationssektorn

Sektorn riktar sig till elever som är intresserade av att utveckla sina kunskaper inom kultur, humaniora, språk och media, antingen tekniskt – praktiskt eller mera teoretiskt. För flertalet verksamhetsområden fordras ytterligare studier efter gymnasieskolan.

Utbildningen inom sektorn riktar sig till flera kategorier ungdomar. Några vill utveckla sina verbala eller estetiska uttrycksmedel utan att det behöver vara en utbildning för ett speciellt yrke. Sektorn riktar sig också till ungdomar som har ett brett kulturellt intresse för t.ex. litteratur, språk, musik, historia och beteendevetenskapliga ämnen och som genom valet av inriktning förbereder sig för en eftergymnasial utbildning till exempelvis lärare, journalist, bibliotekarie eller annat arbete inom kultursektorn. Några ungdomar vill ha en mera teknisk inriktning av sina kultur- och kommunikationsstudier, för att direkt eller efter ytterligare utbildning kunna arbeta med bild, ljud och ljus samt IT och kommunikation. Också ungdomar som siktar mot hantverksyrken inom sektorn kan finna sin utbildning här, t.ex. sådana som anknyter till teaterteknik.

9.4.4 Ekonomi- och samhällssektorn

Sektorn riktar sig till ungdomar med ett brett samhällsvetenskapligt intresse och syftar bl.a. till att utveckla förmågan att förstå sambanden mellan ekonomi och samhällsvetenskap. Eleverna får möjlighet att utveckla redskap att formulera, analysera och lösa problem inom flera ämnesområden. Det internationella perspektivet i kombination med en tonvikt på moderna språk, är centralt inom sektorn och syftar bl.a. till att ge en god grund för deltagandet i ett allt mer internationaliserat arbetsliv.

Exempel på framtida yrkesområden är lärare, samhällsplanerare, utredare, jurister, ekonomer samt beteendevetare.

För flertalet av de ovan angivna verksamhetsområdena fordras ytterligare studier efter gymnasieskolan. För den som väljer inriktningen ekonomi och handel och väljer att fördjupa sig mot handel finns emellertid goda möjligheter att gå ut i arbetslivet direkt efter gymnasieskolan.

9.4.5 Bygg- och fastighetssektorn

Sektorn riktar sig till elever som har ett intresse för praktisk byggverksamhet, arkitektur och samhällsplanering. Sektorn förbereder för arbeten inom planering/projektering, produktion och förvaltning av byggnader och infrastruktur i form av vägar m.m. samt olika bygghantverk. Arbetsliv, samhället och individer ställer allt högre krav på helhetstänkande inom bygg- och fastighetsbranschen. Den inledande gemensamma delen av utbildningen lägger stor tonvikt på olika praktiska moment som skall lägga grunden för en förståelse för de olika professioner som sektorn vetter mot. En växande roll och stor ekonomisk betydelse har underhållet av byggnader och anläggningar.

Vissa av de yrkesområden som sektorn siktar mot kräver vidare studier efter gymnasieskolan medan andra går att nå direkt efter studierna i gymnasieskolan och där färdigutbildningen sker ute i arbetslivet. Exempel på yrken eller yrkesområden som i dag kan nå direkt efter gymnasieskolan är byggarbeten inom trä, betong, mur, måleri, golv, plåt och anläggning. Maskinförare och arbete med fastighetsskötsel och förvaltning är andra exempel. Exempel på yrken som kräver eftergymnasiala studier är bl.a. ingenjör, lantmätare, arkitekt.

9.4.6 Natur- och samhällssektorn

Natur- och samhällssektorn riktar sig till elever med intresse för naturvetenskaper, människan, samhället, ekologi och våra naturresurser.

Exempel på framtida yrkesområden är hela det naturvetenskapliga och matematiska fältet, med yrken som exempelvis läkare, lärare, forskare, miljö- eller systemvetare, där gymnasiestudierna förbereder för studier i högskolan. Sektorn vetter också mot hela skogs- och naturbruksnäringen, där det ibland kan vara möjligt att få en anställning direkt efter studierna i gymnasieskolan, men där det också kan krävas eftergymnasiala studier för dem som vill bli t.ex. agronomer, lantmätare, hortonomer eller veterinärer.

Vissa elever kommer att välja en renodlad naturvetenskaplig väg med möjlighet till olika kombinationer av naturvetenskapliga ämnen, medan andra vill ha en mer samhällsinriktad inriktning på studierna men med naturvetenskapliga inslag. För en del kan mer

praktisk/tillämpade naturvetenskapliga studier vara ett intressant alternativ. Vissa elever vill ha en renodlad naturbruksinriktning. Tanken är att elevernas förståelse och inläring också i denna sektor skall fördjupas genom utvecklande möten mellan teori och praktik.

Naturvetenskap, matematik, samhällsvetenskap, naturbruk liksom olika aspekter av miljö- och ekologitänkande tillhör det gemensamma kunskapsområdet som eleverna förväntas komma i kontakt med under den första gemensamma delen av utbildningen. Inom denna sektor kommer det att bli en större andel kärnämnen under det första året än i de andra sektorerna. Anledningen till detta är att eleverna måste ha en grund inom ett relativt stort antal av dessa ämnen inför de fortsatta studierna.

9.4.7 Teknik- och produktionssektorn

Sektorn riktar sig till elever som är intresserade av kunskaper inom industriell produktion, underhåll, service och installation. Ekonomiskt är den varuproducerande industrin en väsentlig del av det svenska samhället. Kännetecknande för verksamhetsområdet är ett ständigt utvecklat teknikinnehåll och en vidgad teknikspridning och specialisering. Utbildningen ger en grundläggande yrkesförberedande teknisk kompetens.

Efter genomgången utbildning kan eleverna, beroende på hur de gjort sina val, söka sig till anställningar som t.ex. industritekniker, billackerare, fordonsmekaniker, CNC-operatör, TV-tekniker, installatör eller svetsare. Eleverna har också möjligheter att välja inslag från andra sektorer.

Under det första gemensamma året utvecklar eleverna kunskaper inom exempelvis elsäkerhet, datorteknik, styr- och reglerteknik och elektronik. Arbetslivets medverkan krävs i hög grad när det gäller att lägga upp utbildningar som är moderna, effektiva och ger den breda teknikkompetens som efterfrågas. Eleverna skall lära sig olika metoder att angripa tekniska problem och att arbeta i projekt. De bör få en helhetsbild av sektorns verksamhetsområden och få insikt i olika processkedjor, dvs. från konstruktion och produktion av en teknisk produkt till kundkontakter, försäljning, service och reparation.

9.4.8 Teknik- och designsektorn

Sektorn riktar sig till elever som är intresserade av en tvärvetenskaplig utbildning med tonvikt på nyskapande teknik. Utbildningen syftar till att stimulera intresset för teknik och teknikutveckling, något som innefattar ett samhälleligt, humanistiskt perspektiv där även det estetiska tänkandet är en viktig del. Sektorn är tänkt att bygga vidare på de erfarenheter som gjorts inom dagens teknikprogram.

Den kompetens som sektorn ger kommer att behövas inom samhällsplanering, industridesign, rehabilitering samt dataprogramutveckling. I de allra flesta fall krävs eftergymnasiala studier. Eleverna kan inom ramen för sektorn göra sådana val att de uppnår den särskild behörighet som krävs för exempelvis civilingenjörsutbildningar, arkitekt- och designutbildningar.

Stor tonvikt läggs på teknikutveckling, dvs. hela den process som leder från idé till färdig produkt, något som bl.a. innefattar nyskapande, planering, problemlösning, kommunikation, entreprenörskap, design och estetiskt tänkande. Teknik sätts in i ett socialt, kulturellt och ekologiskt sammanhang.

9.4.9 Elever med individuell studiegång

I kapitel 13 Individuell studiegång i gymnasieskolan tar kommittén upp frågor i anslutning till det nuvarande individuella programmet. Ungefär hälften av eleverna på det individuella programmet har avbrutit studierna på ett nationellt eller specialutformat program. Övriga elever kommer till det individuella programmet från grundskolan. I dag omfattar det individuella programmet för merparten av dessa elever ett helt år trots att de saknar godkänt betyg i endast ett eller ett par ämnen. Detta anser kommittén vara ett slöseri med elevernas tid som menligt påverkar deras lust för studier. Kommittén förordar därför en annan lösning än dagens.

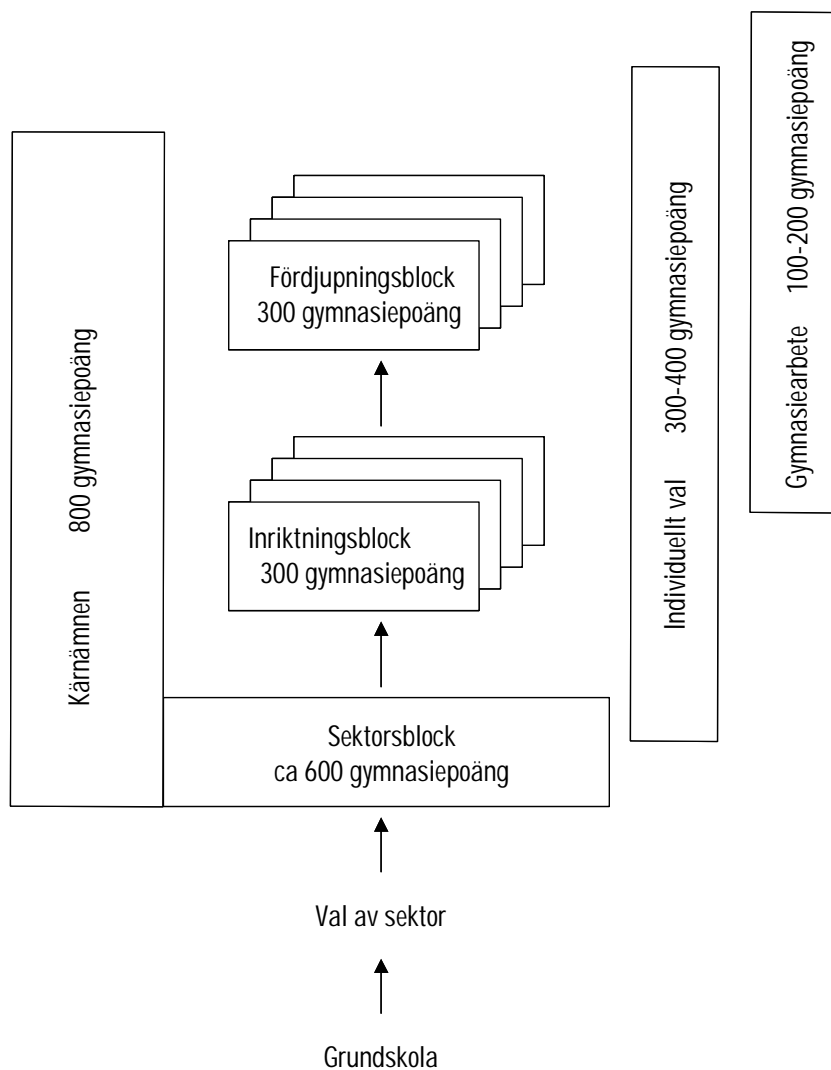
Kommittén presenterar sina förslag om dessa elevgruppers studier i kapitlet Individuell studiegång i gymnasieskolan. Där tar kommittén också upp frågor om kommunernas skyldighet att följa upp ungdomar i gymnasieåldern som av olika skäl lämnat eller aldrig påbörjat studier i gymnasieskolan.

9.5 Strukturmodellen

Gymnasiekommitténs förslag bygger på principen om successiva val. Efter en bred ingång i var och en av sektorerna följer en successiv specialisering genom val av block. Var och en av sektorerna organiseras i minst fem delar, ett sektorsblock, ett inriktningsblock, ett fördjupningsblock, elevens individuella val samt ett Gymnasiearbete. Varje elevs studier innefattar också såsom nu kärnämnen, vilka i möjligaste mån skall integreras med studierna i de olika blocken men de ingår inte i blocken. Kommittén har övervägt att se kärnämnen som en kunskapsnivå som skall uppnås av alla under gymnasietiden snarare än som en bestämd kurs med egen kursplan men har stannat för att förslå att kärnämnen även fortsättningsvis skall vara avgränsade och urskiljbara kurser. Gymnasiekommitténs förslag om kärnämnen har presenterats i kapitel 7 Kunskap, kompetens, kärnämnen.

Sektorsblocket inleder studierna. Fördjupningsblock följer på ett grundläggande inriktningsblock. På det sättet kan man säga att ordningsföljden är mera nationellt styrd i den föreslagna strukturen än vad dagens programgymnasium är. Hur de övriga komponenterna i den framtida studiegången skall fördelas över tiden bör man besluta lokalt, i förekommande fall efter regionala överenskommelser. De kan integreras både tidsmässigt och innehållsmässigt eller följa på varandra.

Här följer en figur som visar kommitténs förslag till struktur. I denna anges också hur många gymnasiepoäng vart och ett av inslagen i studiegången kommer att omfatta enligt kommitténs förslag.

Den vanligaste studiegången för en elev kommer att vara följande.

I år 9 av grundskolan väljer eleven en sektor i gymnasieskolan. Under tiden i sektorsblocket väljer eleven bland de inriktningsblock som finns inom sektorn. Under tiden i inriktningsblocket väljer eleven ett fördjupningsblock inom samma inriktningsområde. Vidare läser eleven kärnämnen, där vissa påbörjas

redan under det första året i gymnasieskolan och övriga fördelas under resterande år. Eleven väljer vidare en eller flera kurser som individuellt val. Vidare gör eleven ett Gymnasiearbete.

I normalfallet kommer eleven att välja mellan inriktningsblock som naturligen hör till den egna sektorn. Det kan också vara möjligt att utifrån ett individuellt intresse välja ett block som är karaktäristiskt för en annan sektor. Förutsättningen är att eleven har tillräckliga förkunskaper eller kan komplettera för att få det. Härigenom kan eleven skapa sig en egen kombination av kompetenser.

En alternativ studiegång kan vara att eleven efter det första inriktningsblocket väljer ytterligare ett inriktningsblock från sektorn eller från en annan sektor för att därefter ta ett fördjupningsblock som är en fortsättning på någon av inriktningarna eleven studerat. Denna studiegång innebär att eleven använt sitt individuella val till att bredda sin kompetens. Kommittén återkommer till dessa frågor i avsnitt 9.6.3 nedan.

Kommittén har diskuterat om det skall vara möjligt för en elev att välja flera inriktningar i stället för en fördjupning men stannat för att inte förorda det. Det är, menar kommittén, viktigt att varje elev fördjupar sig inom något område för att nå en viss grad av specialisering. De elever som så vill kan specialisera sig ett steg ytterligare inom ramen för det individuella valet.

I och med att antalet sektorer är färre än dagens program kommer det, enligt kommitténs mening, att vara möjligt att stärka elevernas rätt att få sitt förstahandsval av sektor i förhållande till vad som gäller i dag beträffande elevers rätt till ett visst program. Alla skolor kommer inte att kunna anordna utbildning inom alla inriktnings- eller fördjupningsblock. Eleverna bör därför ha möjlighet att studera ett nationellt definierat block på en annan skola och i en annan kommun. Kommittén behandlar frågorna om elevers rätt att söka och bli antagna i den framtida gymnasieskolan i kapitel 15 Elevernas val och kommunernas utbud av gymnasieutbildning.

9.6 Sektorernas inre struktur

Gymnasiekommittén har under arbetet med strukturen haft upprepade överläggningar med företrädare för branscher och andra organisationer, myndigheter, skolor och högskolor. Dessa har på

ett kreativt och generöst sätt bidragit till att utveckla de förslag som kommittén presenterar. Under dessa överläggningar har också inriktningar och fördjupningar inom de olika sektorerna diskuterats. I ett följande kapitel, Innehållet i de åtta sektorerna, redovisar Gymnasiekommittén för var och en av de olika sektorerna de förslag som kommit upp i dessa diskussioner. De skall ses som tänkbara förslag på inriktningar och exempel på hur fördjupningar skulle kunna se ut. En längre gående precisering kräver ett kursplanarbete. För att utarbeta kursplaner inom de olika blocken kommer det att krävas ett omfattande arbete i Skolverket efter hörande av företrädare för lärarprofessionen, berörda delar av samhälls- och arbetsliv samt ämnesföreträdare från berörda högskoleinstitutioner.

9.6.1 Block

Gymnasiekommitténs ambition är att den framtida gymnasieskolan skall ha en fast yttre struktur som ger stadga i studiegången och underlättar valprocessen men som inåt ger incitament till en utveckling av undervisningen samt valfrihet och nya kombinationsmöjligheter för eleverna.

Den mest renodlade varianten av kursutformning i dagens gymnasieskola innebär att eleverna gör många egna val och omval av kurser, vilket i vissa fall medfört en kostsam organisation för huvudmannen. Det har dessutom visat sig svårt för skolorna att tillgodose alla val, något som leder till besvikelse hos eleverna. Då skolor erbjuder eleverna ett paket av kurser att välja bland underlättar det elevernas val.

Det skall, menar kommittén, vara tydligt för eleverna vad deras val innebär och om det leder till att de blir anställningsbara på arbetsmarknaden efter gymnasieskolan eller får fullständig särskild behörighet för de högskolestudier de vill bedriva. Modellen med kurspaket bör tjäna som en förebild för den framtida strukturen. Kommittén föreslår således att den framtida gymnasieskolan organiseras i block, som består av en eller flera kurser.

Block innebär att sammansättningen av kurser är given på förhand – nationellt eller lokalt. Detta innebär att eleverna garanteras att de får studera de kurser som ingår i det valda blocket. Denna garanti finns inte i dagens system med enstaka valbara kurser men däremot i systemet med kurspaket.

Genom blocksystemet kommer eleverna att veta att de får en utbildning som ger förberedelse för vissa högskolestudier eller för arbete inom vissa områden av arbetsmarknaden. Också för avnämarna kommer det att vara tydligare vilken kompetens eleverna har med sig från gymnasieskolan. Blocken torde därmed likna det som i dag motsvaras av inriktningar och tidigare av grenar.

Det som kommittén dessutom eftersträvar med block – och som inte automatiskt uppstår genom ett utbud av kurspaket – är att det skapar större förutsättningar för samarbete mellan ämnesområden och lärare, och därmed att eleverna får ett bättre sammanhang i studierna. Blocken bör därför konstrueras så att de ger impulser till ämnesövergripande arbetsformer.

När kurserna samlas i block understryker det sambanden mellan olika delar av en utbildning och de enskilda kurserna kan tonas ner. Kommitténs förslag om block leder således till en gymnasieskola som tar sikte mera på helheter än – som det är i dagens gymnasieskola – på de minsta beståndsdelarna i studiegången. Som kommer att framgå mera utförligt i kapitel 11 Kunskapens byggestenar, föreslår kommittén också att kurserna blir mera omfattande än i dag. Endast undantagsvis bör de ha en mindre omfattning än 100 gymnasiepoäng. I många fall kan ett block komma att bestå av endast en kurs.

9.6.2 Sektorsblock

Studierna inom var och en av sektorerna inleds med ett sektorsblock. Kommitténs avsikt är att eleverna härigenom skall få kunskaper som hänför sig till en bredare sektor av arbetsmarknaden än vad dagens jämförelsevis specialiserade program ger.

De inledande sektorsblocken bör bestå av integrerade karaktärsämneskurser som ger kompetenser gemensamma för de delar av arbetsmarknaden och för de högskolestudier som resterande del av studiegången i gymnasieskolan avser att förbereda eleven för. Det för respektive sektor gemensamma blocket skall *både* fungera som en introduktion till studierna inom hela sektorn *och* ge en grund för elevernas val av inriktningsblock. Respektive sektorsblock kan därför också komma att innehålla ”riktade” karaktärsämnen, dvs. sådana som siktar mot inriktningsblocken inom respektive sektor och som därför kan vara alternativa.

Sektorsblocket skall således innehålla det som utifrån dessa ambitioner bör vara gemensamt inom sektorn och som det är lämpligt att eleverna möter under inledningen av sina studier. Någon eller några kärnämneskurser bör också studeras samtidigt med sektorsblocket, eftersom de behövs som en grund för de fortsatta studierna inom sektorn. Hur många av kärnämnen som skall studeras samtidigt med sektorsblocket kommer att skifta från sektor till sektor. Detta innebär att det kommer att vara olika stort utrymme för karaktärsämnen i sektorsblocket beroende på sektor.

Det är viktigt att eleverna får påbörja sina studier av karaktärsämnen under den första tiden i gymnasieskolan. Det finns två skäl för det. Det ena är att eleverna oftast valt en utbildning av intresse för vissa ämnesområden och det är avgörande för deras studieframgång att det är med dessa som studierna börjar. Det andra skälet är att sektorsblocket syftar till att ge breda grundkunskaper inom sektorn.

I sektorsblocket läggs grunden för den kompetensutveckling som beskrivs i sektorsmålen. Skolans professionella får stora möjligheter att välja arbetsformer utifrån det område, t.ex. bilar eller teater eller barn, som gjort eleverna intresserade av en viss sektor och dess inriktningar. Eleverna får under det första året kunskap om de inriktningar de kan välja. De inhämtar samtidigt vissa generella kompetenser, såsom förmåga till samarbete, problemlösning, att arbeta i projekt osv. Elevernas skolarbete anpassas således till den verksamhet som studierna ytterst avses förbereda dem för. Detta innebär ett processinriktat lärande där inlärningsituationen utgår från helheten och inte splittras upp i många små kurser.

Eleverna får under sektorsblocket också möjlighet att skaffa sig en översiktlig bild av vilka kunskaper de måste samla på sig för att vara anställningsbara inom ett visst yrke eller arbetsfält antingen direkt efter gymnasieskolan eller efter ytterligare studier i högskolan eller andra eftergymnasiala utbildningar. En viss del av utbildningen i sektorsblocket bör genomföras i samarbete med arbetsgivare antingen genom att utbildningen är arbetsplatsförlagd eller på annat sätt. Förslaget i denna del kommer kommittén att presentera i kapitel 14 Att lära i arbetslivet.

Kommittén har diskuterat om sektorsblocket skall omfatta en eller två terminer.

För *två* terminer talar att den tiden behövs för att ge undervisningen den bredd och de möjligheter i fråga om arbetsformer och kunskapsutveckling som kommittén redovisat. Det är de viktigaste motiven för detta alternativ. Två terminer krävs också för att möjliggöra successiva val. I detta alternativ kan eleverna under sektorsblocket få ett bra underlag för sina val av inriktningsblock genom att de studerat områden som är gemensamma för ett antal inriktningar – och mött tillämpningar inom flera inriktningar. Branscher och andra avnämare kan rikta sin information till eleverna inom sektorn, vilket ökar möjligheterna att utbildning kommer till stånd som behövs för arbetsmarknadens behov. Om sektorsblocket består av två terminer kan skolorna hinna anpassa sin organisation om eleverna väljer på ett oförutsett sätt.

För *en termins* omfattning av sektorsblocket talar det förhållandet att det finns elever som så snabbt som möjligt vill inrikta sig mot sitt yrkesområde. Vissa elever väljer en sektor med siktet inställt på ett visst inriktningsblock, t.ex. restaurang. Får de inte detta block så hade de valt en annan sektor. Detta alternativ innebär att eleverna måste göra sitt val av inriktningsblock redan i grundskolan. Därmed faller idén om successiva val. Under loppet av en enda termin hinner inte huvudmannen anpassa sin organisation om det behövs för att elevernas val skall bli tillgodosedda.

De branscher som förespråkat en termins sektorsblock har redovisat en ängslan för att innehållet i ett tvåterminersblock skulle bli alltför allmänt till förfång för yrkesspecialiseringen. Kommittén anser inte att detta blir fallet såvida sektorsblocket får det innehåll som är kommitténs avsikt och som beskrivits ovan. Ett första gemensamt år bör t.o.m. ge förutsättningar för en effektivisering av utbildningen genom det integrerade arbetssättet.

Kommittén har med hänsyn till de konsekvenser som redovisats av de båda alternativen stannat för ett sektorsblock som tillsammans med kärnämnen sträcker sig över ett år. Proportionerna mellan karaktärsämnen och kärnämnen under det första året kommer att variera från sektor till sektor. Under den andra terminen väljer eleverna sitt inriktningsblock. Genom att eleven bestämt sig för en inriktning kan senare delen av elevens studier i sektorsblocket anpassas till valet. Det betyder att det första studieåret inte är fullt ut gemensamt för alla eleverna inom sektorn.

9.6.3 Inriktningsblock

Inriktningsblocket bygger vidare på de kunskaper eleven tillägnat sig under sektorsblocket och utgör i normalfallet det andra steget under elevens studiegång. Det innehåller antingen ämnen riktade mot en något precisare del av arbetsmarknaden än vad sektorsblocket gör eller ämnen som kan leda vidare till eftergymnasiala studier.

Inriktningsblock skall innehålla en eller flera karaktärsämneskurser. Ett sådant block bör omfatta 300 gymnasiepoäng. Därtill studerar eleverna kärnämneskurser och kurser i sitt individuella val, vilket sammantaget bör innebära heltidsstudier.

Inriktningsblocken kommer att kunna vara sammansatta på olika sätt. Se vidare kapitlet Kunskapens byggstenar.

Kommittén redovisar i följande kapitel, Innehållet i de åtta sektorerna, exempel på inriktningar som kan finnas i den framtida gymnasieskolan. För ett definitivt förslag om inriktningsblock fordras ett kursplanearbete, som bör ankomma på Skolverket. Kommittén förutsätter att regeringen fastställer vilka nationella inriktningsblock som skall finnas.

Utöver nationellt beslutade inriktningsblock kan det finnas lokalt beslutade inriktningsblock. Dessa skall bestå av nationellt fastställda kurser som kombineras på ett annat sätt än de nationellt beslutade inriktningsblocken. De bör kunna komma till på initiativ av enskilda elever, lärare, skolledare, företrädare för den lokala arbetsmarknaden eller det universitet eller den högskola med vilken kommunen samarbetar i ett regionalt utvecklingscentrum. Härigenom skapas betydande utvecklingsmöjligheter för skolorna. De bör som i dag fastställas av styrelsen för utbildningen.

Vissa av de nuvarande specialutformade programmen har tillkommit i samarbete med lokala företrädare för arbetslivet och utgör en viktig del av utbildningsutbudet. Sådana möjligheter till kreativ förnyelse av utbildningen skall i den framtida gymnasieskolan kunna utvecklas inom ramen för den föreslagna studievägsstrukturen. Detta kommer att kunna ske genom de lokala blocken. De ersätter härmed det som i dagens gymnasieskola kallas specialutformade program och lokala inriktningar.

Ett inriktningsblock som består av yrkeskurser skall åtminstone delvis men kan också i sin helhet vara förlagt till en arbetsplats. Kommitténs förslag i denna del återkommer i kapitlet Att lära i arbetslivet.

I Gymnasiekommitténs arbete med de olika sektorerna och med förslagen om inriktningsblock har kommittén funnit att det finns flera olika lösningar, som var och en är väl motiverade. Det kommer troligen att finnas inriktningsblock som kan vara en lämplig fortsättning på sektorsblocket inom flera sektorer. Kommittén har stannat för en lösning som innebär ett flexiblare förhållande mellan sektor och inriktningsblock än som finns mellan program och inriktning i dagens gymnasieskola. Det innebär att en kommun kan välja att låta ett inriktningsblock, t.ex. Installation, ingå i antingen Bygg- och fastighetssektorn eller i Teknik- och produktionssektorn. Ett annat exempel är transportblocket som enligt kommitténs förslag knyts till Servicesektorn, men som genom lokalt beslut kan förläggas till Teknik- och produktionssektorn.

Den struktur kommittén föreslår gör det också möjligt för en elev att studera ett inriktningsblock, t.ex. medieblock, som tillhör en annan sektor än den som eleven påbörjat. I vissa fall bör man se det så att eleven bytt sektor.

Vissa inriktningsblock bör således kunna nås från flera ingångar. Man kan också uttrycka det så att inriktningsblocken inte "ägs" av en sektor på det sätt som inriktningarna hör till ett program i dagens gymnasieskola.

Kommitténs ambition är att en elev skall kunna få en gymnasieutbildning som innehåller otraditionella kombinationer av kunskaper. Vad som är "otraditionellt" är tidsbundet. Det som en gång har varit nytt och ovanligt kan några år senare vara antingen allmänt vedertaget eller helt "ute". Kommitténs förslag gör det möjligt för skolorna att själva skapa nya kombinationer genom val av inslag från flera sektorer efter elevernas önskemål. Eleverna har också ett utrymme för egna kombinationer inom det individuella valet även om de i övrigt gjort sina val inom en enda sektor. Huvudmännen kan underlätta en elevs otraditionella val genom att ge möjlighet till komplettering om det fordras för att eleven skall kunna följa undervisningen i det valda blocket.

En elev kommer således att kunna välja ett inriktningsblock som normalt förutsätter att studierna påbörjats inom en annan sektor. Som kommittén beskriver i följande kapitel behöver det inte vara en nackdel utan snarare en fördel att eleverna kommer till studierna inom ett inriktningsblock med olika bakgrund. I vissa fall kan det innebära att en elev behöver komplettera sina kunskaper för att kunna följa undervisningen. Kommittén vill dock stimulera gymnasieskolorna att tänka mera i termer av förmåga att följa under-

visningen än i jämförelser av om eleverna studerat exakt samma kurser. Det innebär ett närmande till det valideringstänkande som eftersträvas i bedömningen av kunskaper inom vuxenutbildningen.

9.6.4 Fördjupningsblock

Som namnet antyder avser fördjupningsblock att ge eleverna fördjupade kunskaper inom de ämnes- eller yrkesområden som eleverna påbörjat genom sina studier i sektorsblocket och inriktningsblocket. Fördjupningsblocket innebär således en specialisering i förhållande till de studier som eleverna bedrivit under inriktningsblocket.

Ett fördjupningsblock kan bestå av yrkeskurser som utgör en utbildning för ett mera specialiserat yrkesområde, såsom plåtslagning eller målning inom Bygg- och fastighetssektorn. Ett fördjupningsblock kan också kombinera yrkeskurser och traditionella skolämnen, t.ex. turism och språk.

Studier under ett fördjupningsblock kan t.ex. avse fördjupade matematik- eller språkkurser i förhållande till dem eleven studerat under de föregående blocken. De kan också innebära en utvidgning av elevernas matematisk-naturvetenskapliga studier med ytterligare ett eller flera ämnen, såsom fysik och/eller miljökunskap eller av humanistiska ämnen med t.ex. litteraturvetenskap och/eller filosofi.

Fördjupningsblocken bör omfatta 300 gymnasiepoäng och ligga under det tredje gymnasieåret.

Liksom inriktningsblock skall också fördjupningsblock som innehåller yrkeskurser delvis förläggas till en arbetsplats. Det bör också vara möjligt att arbetsplatsförlägga hela fördjupningsblocket.

Det bör också kunna finnas lokalt beslutade fördjupningsblock. Den beskrivning som getts ovan under inriktningsblock gäller också för lokalt beslutade fördjupningsblock.

9.6.5 Individuellt val

I dagens gymnasieskola har eleverna 300 gymnasiepoäng avsatta för individuella val. Kommittén anser att det bör finnas ett sådant utrymme också i den framtida gymnasieskolan. Det är viktigt av flera skäl.

Ett skäl är att den framtida strukturen med block innebär ett minskat utrymme för elevens enskilda val jämfört med den mera renodlade formen av kursutformad gymnasieskola. I förhållande till den i dag oftare förekommande strukturen med kurspaket är valmöjligheterna de samma i den framtida gymnasieskolan.

Det andra skälet är att elever bör få möjlighet att antingen fördjupa sig ytterligare inom sin studieinriktning eller komplettera med något helt avvikande studieområde.

Syftet med det individuella valet är således att eleven skall kunna

- få vanliga eller ovanliga kombinationer i förhållande till de tidigare studierna eller
- en ytterligare fördjupad kompetens inom tidigare studerade ämnen/yrkesområde eller
- studera ämnen som krävs för det som nu heter särskild behörighet för en högskoleutbildning eller
- tillgodose ett individuellt intresse.

Det för varje elev individuella valet består av en eller flera kurser. I detta fall är det eleven som avgör sammansättningen av kurser.

Det individuella valet bör omfatta minst 300 och högst 400 gymnasiepoäng. Om det individuella valet skall omfatta 300 eller 400 gymnasiepoäng avgör eleven (se nedan om omfattningen av Gymnasiearbetet).

9.6.6 Gymnasiearbete

I dagens gymnasieskola skall alla elever göra ett projektarbete, som omfattar 100 gymnasiepoäng. Projektarbetet förutsätter ämnesintegration, samarbete och längre arbetspass och uppmuntrar en syn på kunskap och lärande utifrån ett sammanhang och en helhet. Projektarbetet kan också innefatta kontakter med samhället utanför skolan. Eleverna förbereds genom projektarbetet för ett arbetssätt som ofta väntar dem efter studierna. Eget ansvarstagande är viktigt i gymnasieskolan och bör vara något av dess kännetecken. Arbetssättet inom projektarbetet är berikande för utvecklingen av arbetet i hela gymnasieskolan och bör därför kunna användas i flera delar av utbildningen, framför allt i sektorsblocken men också inom övriga block.

Gymnasiekommittén kommer i kapitel 12 Betyg och examen i den framtida gymnasieskolan och gymnasial vuxenutbildning att

föreslå att elever som uppfyller kraven för gymnasiekompetens skall få ett bevis över gymnasieexamen. För att få detta fordras godkänt betyg på en större arbetsuppgift, som kommittén kallar Gymnasiearbetet för att skilja det från andra projektarbeten, som bör kunna förekomma i många delar av elevens utbildning. På samma sätt som projektarbetet i dagens gymnasieskola bör Gymnasiearbetet anknyta till studievägens mål. Kommittén är angelägen om att kommande kursplan och betygskriterier för Gymnasiearbetet tar fasta på projektarbetet som förebild. Gymnasiearbetet skall således inte likna det specialarbete som fanns förr och som kunde ha en obefintlig eller ytterst lös koppling till det övriga studieprogrammet.

Planeringen av Gymnasiearbetet bör kunna påbörjas under det andra studieåret och genomföras i anslutning till det område som eleven väljer som fördjupning. Det är inte avsikten att Gymnasiearbetet skall genomföras under elevens sista studiemånader och därmed få en karaktär av studentexamensprövning.

Gymnasiearbetet kommer att vara av olika karaktär beroende på om en elev fördjupar sig inom ett yrkesfält eller om det t.ex. är ett utredningsarbete inom "akademiska" ämnesområden. Om en elev samarbetar med andra elever när han eller hon genomför sitt Gymnasiearbete måste det gå att urskilja vad den enskilde eleven gjort. Ett system med opposition mellan elever om deras Gymnasiearbete bör ingå.

Gymnasiekommittén föreslår att Gymnasiearbetet i den framtida gymnasieskolan bör omfatta minst 100 och högst 200 gymnasiepoäng (jämför det individuella valet som föreslås omfatta 300–400 gymnasiepoäng). Det är eleven som avgör om Gymnasiearbetet skall omfatta 100 eller 200 gymnasiepoäng.

På samma sätt som projektarbetet bör Gymnasiearbetet bedömas av fler än en lärare, t.ex. av en lärare och en medbedömare från högskolan respektive från relevant del av arbetsmarknaden. I normalfallet bör en lärare vara huvudansvarig för att vara elevens handledare i arbetet.

9.7 Rättslig reglering

Sektorernas namn, sektorernas inre uppbyggnad med sektorsblock, inriktningsblock, fördjupningsblock, individuellt val och Gymnasiearbete samt kärnämnenas namn och omfattning bör regleras i

skollagen. Namn på de nationella inriktningsblocken bör fastställas av regeringen. Detta bör framgå av förordning. Regeringen eller Skolverket bör få meddela närmare föreskrifter om sektorenas innehåll och möjligheterna att förlägga utbildning till arbetsplats.

Gymnasiekommitténs förslag till lagtext finns i kapitel 21 Författningsförslag med kommentarer.

10 Innehållet i de åtta sektorerna

10.1 Inledning

I kapitlet om gymnasieskolans struktur läggs förslag om vilka åtta sektorer som skall utgöra ingångarna i gymnasieskolan. Sektorernas uppbyggnad av kurser och block utvecklas i kapitlet Kunskapens byggstenar. I detta kapitel är avsikten att ge en bild av vilket innehåll som kan tänkas för var och en av de åtta sektorerna.

Gymnasiekommittén utgår från att innehållet i sektorerna kommer att fastläggas genom att sektorernas och inriktningarnas namn anges i lag respektive förordning. Det närmare innehållet kommer sedan att preciseras genom Skolverkets kursplanarbete. Gymnasiekommittén har inte för avsikt att föregripa detta arbete, utan vill belysa intentionerna med de åtta sektorerna genom att ange ett tänkt huvudsakligt innehåll.

Innehållet i de åtta sektorerna har diskuterats fram i sektorsvisa överläggningar med personer som har kompetens inom respektive område genom att de är skolledare eller på annat sätt företräder skolans perspektiv, branschföreträdare eller företrädare för högskola eller andra myndigheter. De aktuella personerna har inte varit officiella talesmän för sina organisationer utan deltagit i överläggningarna som sakkunniga inom en viss sektor.

Av de olika kompetenser som skolans företrädare och dess avnämare vill att eleverna skall uppnå under sin gymnasieutbildning är det påfallande många som är gemensamma för alla eller flertalet sektorer. Kompetenser som ofta nämns är samarbetsförmåga, problemlösningsförmåga, entreprenörskap i meningen förmåga att initiera och genomföra olika aktiviteter eller projekt, nytänkande, etiskt förhållningssätt och förmåga att på olika sätt kommunicera med andra. Dessa kompetenser kommer inte att upprepas under var och en av sektorerna med mindre än att det gäller kompetenser som är i särskild grad utmärkande för en viss sektor.

10.2 Vad håller samman en sektor?

Ju mer generell en utbildning blir desto svårare är det att finna en ram som på ett självklart vis håller samman utbildningen. På den tiden det fanns hundratals smala yrkesutbildningar behövde man knappast ställa frågan, målet var klart skönjbart. I dagens gymnasieskola kan det vara ett objekt, t.ex. ett fordon för fordonsprogrammet, som avgränsar vad som hör till ett visst program, men i många fall kan gränsdragningen mellan de olika programmen diskuteras. Det sammanhållande kittet i dag är dels programmålet, dels de gemensamma kurserna som alla elever på ett visst program skall ha.

När sektorerna i gymnasieskolan är så få som åtta, kan det bli svårt att formulera mål för varje sektor som är tillräckligt pregnanta. Risken är uppenbar att man lätt hamnar på en nivå som är så generell att målen kan gälla inte bara en enskild sektor utan hela gymnasieskolan. Man hamnar alltså på läroplansnivå.

Trots detta föreslår Gymnasiekommittén att varje sektor skall ha sektorsmål eller en motsvarande text som anger de kompetenser som är särskilt viktiga för sektorn ifråga. Dessa kompetenser kommer i de flesta fall att ha en rätt generell karaktär, såsom samarbetsförmåga, problemlösningsförmåga osv. Det är då viktigt att komma ihåg att dessa kompetenser alltid skall utvecklas i förhållande till ett visst innehåll. Eleverna skall lära sig att samarbeta och lösa problem t.ex. i arbetet med gamla och sjuka eller när de ställs inför en teknisk uppgift. Det är kompetenser på den nivån som bör uttryckas i sektorsmålen. Det betyder att själva sakinnehållet också behöver beskrivas i sektorsmålen eller motsvarande dokument. Det är enligt Gymnasiekommitténs uppfattning inte viktigt vilken juridisk status den text har som beskriver en sektors innehåll, den kan vara en del av en förordning, en föreskrift eller ett allmänt råd. Det skall emellertid under alla omständigheter finnas ett måldokument, som i detta förslag kallas sektorsmål.

Sektorsmålen behövs bl.a. för att styra inriktningen på Gymnasiearbetet. Det är troligt att man i fortsättningen får fler kurser som har en liknande generell utformning och som alltså kan behöva stöd av sektorsmål. Också kärnämnen bör knyta an till sektorsmålen.

En sektor hålls inte bara samman av sektorsmålen utan också av det gemensamma sektorsblocket under det första året. Också inom ramen för en gymnasieskola med gemensamma sektorsblock och successiva val kan det vara befogat att ställa frågan om utbildningen

skall börja med spets eller bredd. En av utgångspunkterna för kommittén har varit att gymnasieskolan skall innebära något nytt jämfört med grundskolan, vilket skulle peka mot spets. Principen om det successiva valet pekar emellertid mot att en viss bredd behöver finnas i starten. Gymnasiekommittén menar att dessa båda principer behöver balanseras inom sektorblocket. Sektorblocket skall både kunna ge en gemensam plattform för det fortsatta lärandet, dvs. bredd, och ge kunskaper om de områden som eleverna senare kommer att kunna fördjupa sig i, dvs. spets.

I klartext betyder det att det under det första året, dvs. i sektorblocket, måste finnas vissa kurser som lägger grunden för det som senare kommer i inriktningarna. Behovet av sådana gemensamma kurser kommer att variera från sektor till sektor beroende av sektorns bredd. Detta gäller också för kärnämnen. På sektorer där kärnämnen senare övergår att bli karaktärsämnen kan det vara nödvändigt att rätt många kärnämneskurser kommer det första året. Detta gäller i speciellt hög grad Natur- och samhällssektorn.

En genomgående strävan bör annars vara att så långt som möjligt hålla nere antalet kärnämneskurser under det första året till förmån för gemensamma karaktärsämneskurser. Sektorblocket bör innehålla karaktärsämneskurser som ger en försmak av kommande inriktnings- och fördjupningsblock utan att vara enbart orienteringskurser. Det är viktigt att de gemensamma kurserna tar fasta på sådana kunskaper som är till verklig nytta för samtliga elever i deras fortsatta utbildning. Detta kommer att kräva en grundlig analys av vad som är de grundläggande kompetenserna inom studievägen. Idealet är att finna tämligen specialiserade kurser som ger generaliserbara kunskaper. Syftet med karaktärsämneskurserna är både att ge ett gott underlag för val av inriktningsblock och att skapa motivation hos de elever som absolut inte vill fortsätta i en allmän skola som liknar grundskolan.

Tankarna bakom det gemensamma första året bör enligt kommitténs uppfattning komma till uttryck i förordning eller föreskrift. Att formulera ett särskilt mål för sektorblocket skulle vara att införa ytterligare en målnivå mellan sektorsmål och kursmål. Mål för de ingående delarna kommer ju att framgå av de kursplaner som så småningom kommer att utvecklas. Snarare behövs ett stycke i gymnasieförordningen som förklarar avsikten med det gemensamma året. Där skulle framgå att varje sektor inleds med ett sammanhållet första år där karaktärsämnen och ingående kärnämnen tillsammans skapar en kunskapsbas och en grund för val av

inriktningsblock. Det betyder att också elever som redan från början är inställda på en rätt snäv yrkesutbildning under det första året har huvuddelen av sina kurser tillsammans med elever med andra inriktningar.

Flera sektorer har en sådan bredd att det kan vara befogat att ge möjlighet till alternativa karaktärsämneskurser under en viss del av det första året, dvs. sektorsblocket blir inte fullt ut gemensamt. Dansarna bör exempelvis få möjlighet att dansa under första året och blivande naturbrukselever bör få börja en praktiskt inriktad kurs. Om naturvetarna skall hinna uppnå full behörighet till tekniska högskoleutbildningar måste de antagligen läsa fysik redan första året. Ju bredare en sektor är desto svårare kommer det att vara att finna gemensamma ämnen som alla elever behöver, om man samtidigt vill undvika att fylla första året med kärnämnen.

De alternativa kurserna kommer att i någon mån föregripa de kommande inriktningarna. Inom vissa sektorer kan det vara nödvändigt att redan tidigt i utbildningen ge utrymme för ett sådant alternativt ämne, men vanligtvis bör det kunna vänta till den senare delen av första året. Val av inriktningsblock tänks eleverna göra under den andra terminen. Eleverna bör få besked om vilken inriktning de kommit in på i god tid före terminsslutet. Senare delen av våren skulle då med fördel kunna användas för ett karaktärsämne som har relevans för den kommande inriktningen.

För att sektorsblocket skall bli den helhet som kommittén föreslår och inte bara en samling enstaka kurser krävs ett omfattande fortbildningsarbete. De berörda lärarna måste få möjlighet att tillsammans utveckla nya kompetenser som gör det möjligt att åstadkomma ett nytänkande.

Gymnasiekommittén avser i det följande att ge en bild av ett tänkt innehåll i respektive sektor. Förutom att illustrera kommitténs tankar tjänar beskrivningarna som en utgångspunkt för ett kommande kursplanearbete.

10.3 Servicesektorn

Servicesektorn syftar till att ge en bred utbildning med inriktning mot handel, restaurang och hotell, turism, transport samt vissa hantverk där service och kundkontakter är en naturlig bas.

Förmåga att ta kontakt med och kommunicera med andra och att skapa kundkontakter är generella kompetenser för området

liksom entreprenörskap i meningen företagsamhet, beredskap att ta initiativ och handla. Detta innefattar också kunskap om och förmåga att bemöta människor med särskilda behov, t.ex. funktionshinder. Ett företagstänkande, dvs. att förstå sin roll i företaget, att vara dess ansikte utåt, efterfrågas även hos dem som senare kommer att arbeta i andras företag. Att ha ett etiskt förhållningssätt och ett miljötänkande är ett återkommande krav i alla arbeten som sektorn vänder sig till.

Tänkbara nationella inriktningsblock är Handel, Hantverk, Hotell och restaurang och Transport. De lokala hantverksinriktningar som skulle kunna vara aktuella inom servicesektorn är exempelvis tapetserarutbildning och konditorutbildning. Därutöver finns det möjlighet till lokala inriktningar som inte är hantverk och som byggs upp av nationella kurser.

Exempel på tänkbara nationella fördjupningsblock är detaljhandel, partihandel, kök, servering, hotell, konferensservice, turism, godstransport, persontransport, bageri och hantverksfördjupning. Det måste också vara möjligt att inom det individuella valet eller som fördjupning läsa sådana ämnen som är särskilda behörighetskrav för aktuella högskoleutbildningar, t.ex. matematik. Moderna språk måste också kunna erbjudas.

10.4 Individ- och samhällssektorn

Individ- och samhällssektorn syftar till att ge en bred utbildning med inriktning mot vård och omsorg, pedagogisk verksamhet, naturvetenskap med biologisk inriktning och beteendevetenskap.

Utbildningen inom sektorn utgår från människan i kulturell, social, fysisk och psykisk bemärkelse. Människan är både redskap och objekt, man arbetar för och tillsammans med människor inom de områden sektorn vetter mot. Förmåga att bemöta, kommunicera med och skapa relationer till andra människor är således generell kompetens för området. Detta innefattar utvecklandet av ett etiskt förhållningssätt och kunskap om och förmåga att ta hand om andra. På motsvarande sektor i samhälls- och arbetslivet efterfrågas kompetenser som teknisk förståelse, estetiskt tänkande, psykologisk förståelse, entreprenörskap och ledarskap. God fysisk kondition krävs inom vissa inriktningar.

Tänkbara nationella inriktningsblock är Beteendevetenskap, Naturvetenskap-biologi, Hälsa och omvårdnad samt Praktisk peda-

gogik. De förstnämnda ger den särskilda behörighet som krävs för läkar- respektive psykologutbildning. De senare förbereder för arbete direkt efter gymnasieskolan inom vård och omsorg respektive fritids- eller förskoleverksamhet. Om inriktningsblocket Naturvetenskap-biologi är identiskt med blocket Människa och hälsa på Natur- och samhällssektorn får visa sig i det kommande kursplanarbetet. Inriktningsblocket Säkerhet och skydd från samma sektor skulle också kunna anpassas till Individ och samhälle. Några av teknik- och designsektorns inriktningsblock, framför allt Människa och teknik, skulle också passa här men förutsätter antagligen kompletterade kunskaper i teknik. Också här är det möjligt att lokalt lägga in hantverksutbildningar som passar till sektorn. Frisörutbildning har nämnts i det sammanhanget.

Exempel på tänkbara nationella fördjupningsblock är barnverksamhet, fritidsverksamhet (för vuxna), hälsa – mat – motion, omsorgsarbete, personlig assistans, rehabilitering samt block som ger särskild behörighet inom aktuella områden.

10.5 Kultur- och kommunikationssektorn

Sektorn för kultur och kommunikation syftar till att ge en bred utbildning med inriktning mot estetik, kultur, media, språk och hantverk med anknytning till kultur och estetiska uttrycksformer.

Förmåga att kommunicera budskap med hjälp av olika typer av medier och tekniker kommer att vara en generell kompetens för sektorn. Att planera och samarbeta för att tillsammans med andra kunna genomföra större arbetsuppgifter kommer att vara centralt liksom förmåga att på ett kreativt sätt lösa problem. Kritisk analys och ett etiskt förhållningssätt är andra kompetenser som kommer att efterfrågas. I denna sektor är historiskt perspektiv och internationell överblick särskilt viktiga. Kulturhistoria och mediekunskap är kunskapsområden som berör hela sektorn liksom svenska och engelska. Möjlighet att läsa andra moderna språk måste också finnas redan första året.

Tänkbara nationella inriktningsblock är Estetik, Hantverk, Kulturvetenskap, Media och Språk. Estetik står här för både scenens och bildens språk och inkluderar dans och musik. De lokala hantverksinriktningar som skulle kunna vara aktuella är utbildning till florist, frisör, tapetsör eller dekorationsmålare och utbildning mot keramik eller textil formgivning. Kulturvetenskap

är en huvudsakligen teoretisk inriktning mot kulturhistoria och samtida kulturströmningar. Media avser olika medieformer som grafiska produkter, rörlig bild, ljudmedier och expo (utställningar av olika slag). Språk innefattar både litteratur inklusive skrivande på svenska och moderna språk. Därutöver kan det finnas lokala inriktningar som inte är hantverk, t.ex. cirkus. Utbildning för yrkesdansare bör rymmas inom denna sektor.

Exempel på tänkbara nationella fördjupningsblock är dans, mode och kostym, ljus- och ljudsättning, musik, scenisk gestaltning, frisyr och mask, grafisk kommunikation, foto, rörlig bild, marknadskommunikation, moderna språk, klassiska språk, processkrivande, samtida konst- och kulturyttringar. För många högre utbildningar inom denna sektor krävs arbetsprover, varför det är rimligt att något fördjupningsblock också förbereder för detta.

10.6 Ekonomi- och samhällssektorn

Ekonomi- och samhällssektorn skall ge en bred utbildning med inriktning mot beteendevetenskap, ekonomi, handel, samhällsfrågor och språk.

Generella kompetenser inom denna sektor är att överblicka, analysera och kritiskt granska större material och kunskapsområden. Förmåga att samarbeta med andra såväl för att lösa avgränsade praktiska arbetsuppgifter som för att bearbeta vidare teoretiska problemställningar behöver utvecklas. Väl utvecklad förmåga att kommunicera både muntligt och skriftligt, också på engelska, kommer att förväntas. Ett historiskt perspektiv på företeelser och skeenden i samhället är viktigt inom denna sektor liksom förståelse av vilka konsekvenser den ökande internationaliseringen har på ekonomi och samhällsutvecklingen. Moderna språk måste därför kunna läsas redan första året i utbildningen.

Tänkbara nationella inriktningsblock är Beteendevetenskap, Ekonomi och handel, Samhälle samt Språk. Den beteendevetenskapliga inriktningen är inom denna sektor tänkt att ha en betoning på sociologi. Om det är identiskt med det beteendevetenskapliga blocket inom individ- och samhällssektorn får kursplanarbetet utvisa. Ekonomi och handel är tänkt att ha både praktiska och teoretiska inslag. Lokalt kan man besluta att ta in inriktningsblocket Handel från servicesektorn. Samhällsblocket fördjupar kunskapen om samhället i vid mening. Inom språkblocket kan både

moderna språk, teckenspråk och modersmål läsas. Också nationella inriktningsblock från andra sektorer kan införlivas lokalt, exempelvis Media, Praktisk pedagogik eller Skydd och säkerhet.

Exempel på tänkbara fördjupningsblock är företagande, försäljning, marknadsföring, näthandel, redovisning, globalisering, politik och ekonomi, juridik, kultur, media, socialt arbete, idéernas historia, beteendevetenskaplig fördjupning samt språk.

10.7 Bygg- och fastighetssektorn

Bygg- och fastighetssektorn syftar till att ge en bred utbildning med inriktning mot anläggning, husbyggnad, bygghantverk, installation, arkitektur/byggteknik och fastighetsskötsel.

Utbildningen inom sektorn, som både har sin bas i hantverk och teknik, tar sikte på byggnader och infrastruktur i vid bemärkelse och innefattar allt från samhällsplanering, projektering och konstruktion till husbyggnad, renovering, inredningssnickeri, installation, fastighetsförvaltning och fastighetsmäklari. Samarbets- och kommunikationsförmåga är tillsammans med projektledarkunskaper, kvalitetstänkande och kreativ problemlösningsförmåga är generella kompetenser för sektorn. Material- och ritteknik, datorkunskaper och servicekunskap är exempel på kunskapsområden som efterfrågas i motsvarande del av arbetslivet. Det estetiska perspektivet liksom kunskaper om byggnadskultur och miljöriktigt resursutnyttjande är aspekter som blir allt angelägnare i samhället, och som därmed är viktiga i hela utbildningen. Goda kunskaper i engelska är nödvändiga eftersom internationaliseringen är vanlig på detta område.

Tänkbara nationella inriktningsblock är Anläggning, Husbyggnad, Installation, Arkitektur/Byggteknik och Hantverk med anknytning till byggyrken. De första tre samt Hantverk förbereder för arbete direkt efter gymnasieskolan inom respektive område. Installation är ett inriktningsblock som även erbjuds inom teknik- och produktionssektorn. Skolverket får i det kursplanearbete som följer avgöra i vad mån detta block ser identiskt ut oavsett sektor eller om de faktiska behoven gör att de kommer att se något olika ut. Inriktningsblocket Arkitektur och Byggteknik är tänkt att ge både grundläggande kunskaper i konstruktion och design och en grund för att gå vidare till högre studier.

Exempel på nationella fördjupningsblock är Trä, Mur, Plåt-slageri, Måleri, Anläggningsmaskiner, Byggteknik, Byggnads-minnesvård, Renovering, Fastighetsskötsel, Fastighetsförvaltning och Fastighetsmäkleri. Det måste också vara möjligt att inom det individuella valet eller som fördjupning läsa sådana ämnen som är särskilda behörighetskrav för aktuella högskoleutbildningar.

10.8 Natur- och samhällssektorn

Natur- och samhällssektorn syftar till att ge en bred tvärveten-skaplig utbildning med inriktning mot naturresurser, naturveten-skap, matematik och data, människa och hälsa, säkerhet och miljö samt övriga samhällsfrågor med naturvetenskaplig anknytning.

Generella kompetenser för denna sektor är problemlösning med anknytning till naturvetenskapliga frågeställningar av både prak-tiskt och teoretiskt slag samt förmåga att omsätta teoretiskt kun-nande i praktisk handling. Perspektivet på hela utbildningen är kopplingen mellan naturvetenskaperna och samhället, varför miljö-frågor i vidaste mening är ett sammanhållande tema. Analys och kritiskt tänkande i förhållande till texter och resonemang av olika slag kommer att vara en viktig kompetens att utveckla inom de mer teoretiska inriktningarna. På denna sektor kommer det sannolikt att vara nödvändigt att under första året lämna utrymme för alter-nativa kurser i t.ex. fysik och naturbruk.

Denna sektor kommer med nödvändighet att ha många kärn-ämnen under det första året, eftersom dessa senare byggs på till karaktärsämnen. Eleverna får därmed färre gemensamma karaktärs-ämnen i sektorsblocket. Detta kommer antagligen att få till följd att det under andra eller tredje året kommer att finnas utrymme för ytterligare ett inriktnings- eller fördjupningsblock.

Tänkbara inriktningsblock är Matematik och data, Människa och hälsa, Naturresurser, Naturvetenskap, Samhälle samt Skydd och säkerhet. Naturresurser motsvar i stort sett det som idag kallas naturbruksutbildningar. Naturvetenskap ger en grund för fortsatta högre studier på teknisk högskola och liknande. Människa och hälsa är en biologisk inriktning. Skydd och säkerhet vänder sig mot räddningstjänst och bevakning. Inriktningsblock kan också hämtas från teknik- och designsektorn. Natur och samhälle spänner över ett vitt fält varför även andra inriktningsblock naturligt kan knytas hit, exempelvis Media från kultur och kommunikationssektorn.

Exempel på tänkbara fördjupningsblock är brandskydd, fjällräddning, miljöteknik, naturvetenskaplig fördjupning, bioteknik, etiska frågor och naturvetenskap, jord, skog, trädgård, djur, data samt matematik.

10.9 Teknik- och produktionssektorn

Teknik- och produktionssektorn syftar till att ge en bred processororienterad utbildning med inriktning mot industriteknisk produktion, installation, service och underhåll.

Kvalitetsmedvetenhet, felsökning och kreativ problemlösning, entreprenörskap samt förmåga att arbeta i och leda projekt kommer att vara generella kompetenser för sektorn. Förmåga att kommunicera och skapa kundkontakter, miljömedvetenhet samt säkerhetstänkande är andra kompetenser som utvecklas inom sektorn. Ett ständigt utvecklat teknikinnehåll, liksom ökad datorisering och automatisering är kännetecknande för de delar av arbetslivet som sektorn vänder sig till. Den ökade internationalisering gör att goda kunskaper i språk, främst engelska, är viktiga. Under utbildningens första gemensamma år väljer eleverna att arbeta utifrån ett specifikt objekt som de är intresserade av, exempelvis fordon eller kontorsmaskiner.

Tänkbara nationella inriktningsblock är Installation, Produktion samt Service och underhåll. För det fall att en kommun valt att slå samman denna sektor med Teknik- och designsektorn är det möjligt att välja inriktningar också från sistnämnda sektor. I annat fall kan skolan erbjuda elever som så önskar att, möjligen med någon mindre komplettering, söka de nationella inriktningsblocken från Teknik- och designsektorn och därmed byta studieväg. Vid sidan av de nationella inriktningsblocken kan sektorn också rymma lokala inriktningsblock samt vissa hantverksutbildningar, t.ex. smed. Man kan också förutse att vissa kommuner beslutar att erbjuda det nationella inriktningsblocket Transport inom ramen för denna sektor.

Namnen på inriktningarna är ett särskilt bekymmer, eftersom det av benämningen inte framgår vilket objekt man arbetar med. Inom Service och underhåll kommer t.ex. en skola att arbeta med fordon, en annan med kontorsutrustning och en tredje med köksutrustning. För Produktion gäller motsvarande förhållanden. Det är svårt att finna benämningar som är tillräckligt generella och

som samtidigt pekar ut innehållet. Man får här tänka sig att innehållet i en aktuell utbildning klart framgår av den enskilda skolans informationsmaterial.

Exempel på tänkbara nationella fördjupningsblock är El, Kyl, VVS, Konstruktion, Ventilation, Materialbearbetning, Lackering, Fordonsservice, Fartygsteknik, Textil och konfektion, Träteknik, Svetsteknik, Styrteknik samt Kemisk processteknik. Det måste också vara möjligt att inom det individuella valet eller som fördjupning läsa sådana ämnen som är särskilda behörighetskrav för aktuella högskoleutbildningar.

10.10 Teknik och designsektorn

Teknik- och designsektorn syftar till att ge en bred tvärvetenskaplig utbildning som har människan i samspel med tekniken som utgångspunkt. Design och teknikutveckling är ett för sektorn centralt begrepp som utgår från formgivning och konstruktion men som också omfattar teknisk, social och ekonomisk kunskap. Kreativitet och samverkan är nyckelord inom den tekniska sektorn och kännetecknar följaktligen arbetsformerna i utbildningen.

Förmåga att analysera en teknisk produkt eller tjänst utifrån funktion, formgivning, användarvänlighet samt ett företagarperspektiv är generella kompetenser i utbildningen. Som motsvarande område i arbetslivet har utvecklats efterfrågans vana att leda projekt liksom förmåga att samarbeta och kommunicera med andra. Praktisk problemlösning, kritisk analys, etiska överväganden, språkkunskaper i främst engelska, miljötänkande och träning i att göra presentationer är andra viktiga områden. I det experimentella arbetet utvecklas förmågan att planera och genomföra experiment och fältstudier, samt tolka och redovisa resultat. Teknik har en nära och naturlig koppling till konst och andra estetiska uttrycksformer, något som löper som en röd tråd genom hela utbildningen.

Med den nya tekniken, främst IT, har produktionen av tjänster och varor förändrats från produktion där professionella experter bestämmer innehåll och utformning, till en produktion av tjänster och varor där det är mottagaren som bestämmer och utövaren lyssnar och levererar. Goda kunskaper om människans samspel med tekniken t.ex. de sammanhang i vilket tekniken normalt förekommer och om vanor och kompetens hos de människor som

där använder tekniken, kommer att vara nödvändiga för framtidens tekniker och ingenjörer. Det innebär att elever inom denna sektor bör ha goda kunskaper i samhällsvetenskap och bör ges möjlighet att närma sig de sektorer där denna kompetens finns. Datorer kommer att vara ett naturligt verktyg för elever i denna sektor, därför måste eleverna få god vana att använda datorer.

Preliminärt förslag till nationella inriktningsblock är Datorteknik, Människa och teknik, Teknik, miljö och samhällsbyggande, Teknik och företagande samt Virtuella design, dvs. de förslag till lokala inriktningar som Skolverket tagit fram till dagens teknikprogram. Hur många och vilka de nationella inriktningsblocken skall vara bör övervägas i samband med det kursplanearbete som följer och då ytterligare erfarenheter finns från dagens teknikprogram. I de fall kommunen valt att slå samman denna sektor med Teknik- och produktionssektorn har eleverna möjlighet att också söka de nationella inriktningar som finns i sistnämnda sektor. I annat fall kan skolan erbjuda eleverna att, i vissa fall med någon mindre komplettering, byta studieväg och söka inriktningar från Teknik och produktionssektorn. Utöver de nationella inriktningsblocken finns lokala inriktningsblock.

Exempel på tänkbara nationella fördjupningsblock är Medicinsk teknik, Industriell formgivning, Handikappanpassning, Musikproduktion, Digitalt skapande, Miljöteknik, Hållbart samhällsbyggande, Eget företagande samt Naturvetenskaplig fördjupning.

10.11 Praktiska inslag i utbildningen

Gymnasieutbildningens anknytning till arbetslivet behandlas utförligt i kapitel 14 Att lära i arbetslivet. Arbetsplatsförlagd utbildning kommer att vara ett obligatoriskt inslag på samtliga sektorer, men omfattningen kommer att variera mellan olika studievägar.

Skolverket har för närvarande ett uppdrag från regeringen att utveckla de yrkesinriktade gymnasieprogrammen bland annat med avseende på samarbetet med arbetslivet, det s.k. YKSA-projektet. Projektet har en omfattande konferens- och kontaktverksamhet. Där har det framkommit att eleverna uppskattar både studiebesök och arbetsplatsförlagd utbildningen, men önskar att sådana inslag kom in tidigare i studiegången. Det är också Gymnasiekommitténs uppfattning att det är viktigt att eleverna möter de praktiska inslagen i utbildningen tidigt. Kommittén anser att strukturen med

ett gemensamt block under första året lämpar sig väl för sådana praktiska inslag.

De successiva valen med en stigande grad av specialisering får inte som redan tidigare påpekats innebära att det första året fylls med enbart teoretiska kurser. Tvärt om måste det vara så att eleverna redan tidigt får en uppfattning om vad utbildningen kan leda till i slutändan, helst genom egen praktisk erfarenhet. Detta måste få konsekvenser både för val av kursinnehåll och för uppläggning av undervisningen.

10.12 Flexibilitet

Den flexiblare struktur som Gymnasiekommittén föreslår innebär att inriktningsblocken inte är lika fast knutna till sektorerna som inriktningarna är till programmen i dag. Lokalt kan man "låna" ett inriktningsblock från en annan sektor och införliva det. Ett sådant lån ökar bredden i sektorn och möjliggör otraditionella kombinationer. Ibland kan detta ersätta det som i dag är specialinriktat program.

Också på elevnivå bör ett motsvarande flexibelt synsätt tillämpas. Om en elev önskar välja ett inriktningsblock från annan sektor, dvs. eleven vill byta sektor, bör skolan försöka ordna detta utan att det innebär att eleven måste gå ett nytt sektorsblock. I vissa fall kan det vara nödvändigt att eleven läser in en viss kurs före bytet, men i andra fall bör skolan acceptera att eleven kommer till inriktningen i fråga med en något annorlunda kunskapsbakgrund. Exempelvis kan man genom lokala beslut låta en elev på Ekonomi- och samhällssektorn välja ett medieblock. Denna elev har då inte exakt samma kunskaper och förförståelse som eleverna som går på Kultur- och kommunikationssektorn. Detta behöver inte vara till nackdel för undervisningen utan kan tvärt om berika diskussionerna i mediekursen.

Det valideringstänkande som nu håller på att etableras inom vuxenutbildningen bör också finnas när man ser på elevernas kunskaper i gymnasieskolan i samband med val av studieväg. Det kan finnas alternativa vägar att nå motsvarande kunskaper.

10.13 Studie- och yrkesvägledning behövs

En förutsättning för Gymnasiekommittén har varit att alla elever i grundskola och gymnasieskola skall ha tillgång till en god studie- och yrkesvägledning. Ett helhetsperspektiv på vägledningen och dess roll i skola och samhälle bör utvecklas.

Genom Gymnasiekommitténs förslag om en förenklad organisation av gymnasieskolan, de gemensamma sektorblocken samt de successiva valen till inriktningsblock och fördjupningsblock ökar möjligheterna att förbättra studie- och yrkesvägledningen. Elevernas val från grundskolan till de åtta sektorerna blir mindre dramatiskt än när de ställs inför alla dagens valmöjligheter.

Under det första gemensamma året i sektorblocket finns eleverna i undervisningen och kan göra sina val utifrån egna erfarenheter sedan de kommit i kontakt med delar av flera inriktningar inom sektorn. Valet av inriktningsblock görs medan eleverna fortfarande är kvar och de hinner normalt också få besked om inriktning under terminstid och inte under ferietid som ofta är fallet i dag. Detta skapar utrymme före kontinuerliga vägledningsinsatser utifrån elevernas behov.

Studie- och yrkesvägledning utgör en viktig insats för att ge gymnasieskolans elever resurser att orientera sig på en föränderlig och allt mer kunskapsintensiv arbetsmarknad. Vägledning, information och annat stöd behövs inför de successiva valen om tiden i gymnasieskolan skall ge en bra förberedelse inför inträdet i arbetslivet antingen det sker direkt efter gymnasieskolan eller efter vidare studier.

En väl fungerande studie- och yrkesvägledning är central för att gymnasieskolan skall kunna fullgöra det kompensatoriska uppdrag som redovisats i kapitlet Gymnasieskolans uppdrag.

Studie- och yrkesvägledningen inom gymnasieskolan är ett gemensamt ansvar för skolans olika befattningshavare för vilket rektorn har huvudansvaret. Det är en process som pågår över längre tid. Olika personalkategorier måste samverka, varvid vägledaren bör ha en strategisk roll. Det är viktigt att studie- och yrkesvägledning inte blir synonymt med studievägledarens tjänst, utan att denna fungerar som en katalysator och konsultativt stöd. Processen kräver medverkan av studie- och yrkesvägledare, arbetslag, enskilda lärare, elevvårdsteam etc.

Gymnasiekommitténs förslag underlättas om eleverna genom ett internetbaserat informationssystem för vägledning får tillgång till

information om utbildningsutbud och platstillgång. Ett sådant har förslagits av utredningen om vägledning i skolväsendet i dess slutbetänkande Karriärvägledning.se.nu (SOU 2001:45). Även om Gymnasiekommittén delar uppfattningen om betydelsen av ett sådant system som informationsbärare anser den inte att detta kan ersätta vägledning för eleverna. Sammanfattningsvis anser Gymnasiekommittén således att en väl fungerande studie- och yrkesvägledning i både grundskolan och gymnasieskolan är en nödvändig förutsättning för att eleverna skall ha möjlighet att göra väl underbyggda val både inför och under sin tid i gymnasieskolan.

11 Kunskapens byggstenar

Gymnasiekommitténs förslag:

Strukturen i den framtida gymnasieskolan byggs upp av byggstenar motsvarande dagens kurser. Kurserna skall vara större än idag och, med undantag för vissa kärnämneskurser, ha ett omfång på minst 100 gymnasiepoäng.

Lokala kurser i form av separata kurser som betygsätts skall inte förekomma. Lokala inriktningsblock och fördjupningsblock skall bestå av nationella kurser.

Ovanstående regleras i gymnasieförordningen.

11.1 Vad är ämnen?¹

Kunskap kan beskrivas som ett medel för människans strävan att organisera världen. I utbildningssammanhang har denna organisering skett i så kallade ämnen. Kunskapsmassan, dvs. den mängd kunskap som utvecklas, förändras kontinuerligt avseende volym, tillväxttakt och struktur. Idag kan vi på helt andra sätt än för bara några decennier sedan förstå omvärlden, gripa in i den men också dra nya slutsatser av våra handlingar. Vår kunskap förändras med andra ord.

När kunskapsmassan utökas förändras också det sätt på vilken den organiseras. Nya discipliner uppstår, frågor som tidigare behandlades inom en disciplin, fordrar idag samverkan mellan olika discipliner med tvärvetenskapliga ansatser som följd. Om det redan idag ställs krav på kunskaper som inte enkelt kan hänföras till en disciplin, hur skall det då se ut i en nära framtid? Förändringar i vår

¹ Bygger på Mikael Alexandersson & Lisbeth Rudemo: Vad skall vara "ämnen" i den framtida gymnasieskolan. Stencil 2001.

omvärld och ökade kunskaper hos envar i allmänhet accentuerar inte bara frågor kring vad elever skall behärska i fråga om vetande, insikter, färdigheter och förhållningssätt utan också hur kunskaper skall organiseras för lärande. Bör detta ske i de nu gällande ämnena?

Men vad är då ett ämne? Ja det beror på vem man frågar, vilken verksamhet begreppet relateras till och vilken utgångspunkt man tar. En utgångspunkt utgör universitetsämnet. Här definieras ämnet av de frågor som ställs inom den vetenskapliga disciplinen. Ämnesbegreppet används därför i meningen vetenskapsområde, disciplin eller som ämne för studier eller utbildning, men också som föremål för en lärar- eller forskartjänst. Ämnet framträder dessutom som innehåll i t.ex. en professorstjänst eller som examensämnen i grundutbildning och forskarutbildning. I examensordningen för lärarutbildning har man delvis försökt skilja skolämnet från högskolans ämnesbegrepp genom att tala om ämnesstudier för undervisning i ett ämne. Samtidigt talar man direkt om ämnesstudier i ett ämne utan att skilja på skolämnet och högskolans eventuella motsvarighet.²

En annan utgångspunkt är läroplanernas sätt att via skolämnen formulera skolans uppdrag. Ämnena utgör då en beteckning på det kunskapsinnehåll som kan organiseras under en specifik ämnesbeteckning. Detta innehåll kan uttryckas som specifika fakta och begrepp; exempelvis en specifik kemisk formel eller logaritm, specifika noter eller färgkompositioner, specifika verbböjningar eller historiska data, en specifik el-koppling eller byggnorm. Men kunskapsinnehållet kan också uttryckas som vissa bestämda färdigheter, t ex att organisera en laboration som leder till en kemisk reaktion, framföra ett musikstycke utifrån ett partitur eller kunna utföra bestämda elinstallationer. Innehållet i skolämnena kan dessutom beskrivas som kvaliteter i kunnande; till exempel att kunna beräkna en logaritm, att kunna förstå historiska skeenden eller att kunna koppla el på ett korrekt sätt.

Inom skolan används ämnesbegreppet på ett varierande sätt. Det uttrycks exempelvis för gymnasieskolans del som kärnämne eller karaktärsämne. Det finns också olika benämningar som skolan själv formulerar och som inte används i förordningstexter. Skolämnena brukar klassificeras med utgångspunkt i hur kunskap uppfattas, vad som utgör kunskapsinnehåll eller vad kunskapen skall användas till.

² Se vidare Johansson, B. (1998). En reformerad lärarutbildning – ett ämnesdidaktiskt perspektiv. PM till Lärarutbildningskommittén, s. 4.

Är kunskap något som övas in (övningsämne)? Är den främst kopplad till ett yrke (yrkesämne)? Handlar den främst om färdigheter (färdighetsämne) eller syftar kunskapen till att orientera eleven om något (orienteringsämne)? Är kunskaperna av praktisk och estetisk karaktär (praktiskt-estetiskt ämne)? Utgör den kärnan i kursutbudet (kärnämne) eller hänger kunskapen främst samman med karaktären (karaktärsämne) på det program eleven deltar i?

Ämne kan också organiseras utifrån konkretion respektive abstraktionsgrad. I antagandet ligger att vissa ämnen är mer abstrakta eftersom de ligger långt från tillämpning och inte hänger samman med vardagliga sammanhang.

I styrdokumentet är ett ämne ”det” som har en fastställd kursplan. För grundskolans del är ett ämne uttryckt i termer av syfte, mål att sträva mot, mål att uppnå samt ämnets uppbyggnad och karaktär. Ämnets innehåll (dess stoff) kan vara formulerade som teman eller som uttryck i form av moraliska och värdemässiga inslag i undervisningen.

Inom gymnasieskolan är ett ämne indelat i kurser, som antingen är påbyggbara eller sidoordnade. För varje ämne finns en kursplan och betyg sätts på varje kurs.

En tredje utgångspunkt för hur ämnesbegreppet kan beskrivas utgör människans sätt att formulera frågor om världen. Det kan t.ex. gälla frågor om naturvetenskapliga fenomen, historiska skeenden eller moraliska och etiska dilemman. När frågan formuleras och när kunskapssökande påbörjas sker detta sällan utifrån ett på förhand givet ämne.

Även om ämne används på skilda sätt i skolan och högskolan finns det flera gemensamma innebörder och olika starka kopplingar. Vissa av skolans ämnen återfinns som ämnen i högskolan och på rubriknivå finns det mycket som förenar. Men det finns också stora skillnader – främst på grund av kopplingen till forskning och den kunskapsutveckling som därigenom följer.

Varje ämne (gäller både universitetsämne och skolämne) har sina mer eller mindre väl utvecklade selektiva traditioner som ”färgar” det innehåll som studenterna/eleverna möter. När man inom ämnets ram bestämmer vad som är centralt för ämnet sker detta alltid - medvetet eller omedvetet – med utgångspunkt i värderingar. Skolämnenas sätt att dela upp skilda ämnesområden eller sätt att organisera kunskaper är exempelvis i grunden en kulturell konstruktion.

Vad skall ämnena innehålla för att svara upp mot krav på såväl meningsfullhet här och nu som förberedelse för en oviss framtid? Frågan berör kunskapsinnehållet i undervisningen med avseende på stoff, ämne, tanke eller handling. När man lär sig något tänker eller handlar man i förhållande till ett kunskapsinnehåll på ett speciellt sätt. Om läraren organiserar verksamheten så att eleven ges möjlighet att anlägga ett särskilt perspektiv på ett speciellt kunskapsinnehåll kan elevens förståelse av detta förändras. Eleven får hjälp med att förstå något på ett annat sätt. Hon ser det hon lärt sig ”med andra ögon”.³ Skall eleven lära sig kunskapsinnehållet måste hon därför tillägna sig, förmå utnyttja och utveckla tankeformer, kommunikativa resurser och praktiska färdigheter som hon sedan kan tillämpa. Den specifika situation och det sammanhang som ramar in elevens möte med kunskapsinnehållet kommer tillsammans med elevens individuella, sociala och kulturella ramar att utgöra grunden för det som eleven lär sig.

Via det kunskapsinnehåll som ämnet omfattar förväntas eleven utveckla förmågan att associera, binda samman information, utveckla begrepp, se samband, sammanhang och helheter osv. Först då kan de själva koppla ihop det de redan kan, vet eller förstår med nya begrepp, ny information och på så sätt utveckla egna, nya kunskaper. Hur kunskapsinnehållet organiseras utgör själva essensen av undervisning. Läraren gör något med ett kunskapsinnehåll i syfte att stödja elevens förmåga så att hon eller han både kan förstå och hantera detta på ett speciellt sätt. Det ställer krav på medvetenhet om hur den enskilde eleven förstår kunskapsinnehållet, hur eleven kan hantera sin förståelse av detta och vad man som lärare kan göra för att stödja elevens lärande.

11.2 Ämnen och kurser idag

Dagens gymnasieskola är uppbyggd av kurser. I bilagan Historik redovisar kommittén kursutformningens bakgrund, fördelar och nackdelar. Kurserna diskuteras också i Utgångspunkter för en ny struktur för gymnasieskolan.

I 2000 års gymnasieskola finns det 854 kurser som är organiserade i 132 ämnen. Av dessa är kärnämnen (utom estetiskt verksamhet) samt ytterligare ett tiotal ämnen av det traditionella slag

³ Jfr t.ex. Marton, F., Booth, S. (1997). *Learning and Awareness*. Mahwah, N.J.: Law Erlbaum.

som funnits i skolan under lång tid, t.ex. historia, fysik, tyska. Dessa ämnen kan i allmänhet lätt definieras av sina företrädare. För de övriga cirka 100 ämnena finns det oftast inga sådana självklara avgränsningar. Flertalet yrkesämnen och liknande karaktärsämnen är konstruktioner som gjordes i samband med den kursformade gymnasieskolans tillkomst 1992.

Den minsta kursen är på 50 gymnasiepoäng, vilket motsvarar två veckors arbete på heltid. Ett fåtal kurser är större än 200 poäng. För varje kurs finns en kursplan och betygsriterier för Godkänd, Väl godkänd och Mycket väl godkänd, eftersom varje kurs skall betygsättas. Lärare använder prov som underlag för betygsättningen i avsevärt högre grad i den nuvarande gymnasieskolan än som var fallet tidigare. Detta är en effekt bland annat av att byggstenarna, dvs. kurserna, i dagens gymnasieskola är jämförelsevis små och att de alla ingår i slutbetyget. Även om de många kursproven leder till stress, är eleverna i allmänhet nöjda med att de får välja kurser.

11.3 Gymnasiekommitténs överväganden och förslag

11.3.1 En modifierad kursutformning

Gymnasiekommitténs ambition är att skapa en sådan struktur för den framtida gymnasieskolan att helheten snarare än delarna blir tydliga.

Det skulle kunna innebära att arbetslag på varje skola fick organisera utbildningen och sin undervisning med utgångspunkt i sektorsmålen för en utbildning. Hur denna sedan indelades, i årskurser, block av flera ämnen, enskilda ämnen, ämneskurser eller moduler skulle varje skola eller sektor på skolan, besluta. Då skulle det således inte finnas några nationellt beslutade kursplaner för de olika delar en sektor är uppbyggd av. Skulle detta fungera? Kommittén bedömer att det skulle vara ett alltför stort steg från dagens system för både lärare och elever. Men framför allt skulle det innebära att flexibiliteten i dagens system skulle gå förlorad; möjligheten att byta mellan utbildningsvägar, att fritt välja kurser i det individuella valet, att komplettera sin gymnasieutbildning med komvuxkurser osv.

Kommittén menar att det behövs byggstenar motsvarande dagens kurser för att bygga upp strukturen i den framtida gym-

nasieskolan. Däremot behöver dessa byggstenar inte se ut som dagens kurser och inte ha samma omfattning som de. Tvärt om bör byggstenarna vara större till omfånget och färre till antalet än dagens kurser. Inga kurser bör vara så små som 50 poäng. Detta kommer att ha som följd att antalet kurser reduceras jämfört med idag. Färre kurser kan också åstadkommas om byggstenarna får ett mera generellt innehåll än dagens kurser, vilket i sin tur innebär att man ökar skolornas möjlighet att profilera sig inom kursplanernas ram.

Kommittén vill åberopa följande motiv för att den framtida gymnasieskolan behöver någon form av byggstenar som beskrivs i kursplaner.

- a) de bidrar till nationell likvärdighet och höjer utbildningens kvalitet
- b) eleverna undviker att hamna i återvändsgränder, eftersom de påbyggbara byggstenarna möjliggör byte av utbildningsväg
- c) de möjliggör successiva val och ger därigenom eleverna möjlighet att forma och ta ansvar för sin utbildning
- d) de gör det möjligt för eleverna att göra individuella val mellan olika utbildningsalternativ och att göra egna kombinationer
- e) de är en garanti för att eleverna får undervisning i viktiga delar av ett kunskapsområde
- f) de gör det möjligt att endast studera en del av en gymnasieutbildning och att göra det i etapper, vilket ofta är ett önskemål från vuxenstuderande
- g) gör det möjligt att komplettera en gymnasieutbildning i efterhand genom komvuxstudier
- h) det går att dokumentera elevers resultat under utbildningens gång och för eleverna att inrikta sig mot delmål på vägen mot en fullständig utbildning
- i) undviker att den nationella styrning som i dag sker via nationella kurser och kursplaner ersätts av material från läromedelsförlag och konsulter.

Kommittén anser sammanfattningsvis att det även i den framtida gymnasieskolan behövs en form av byggstenar med samma funktion som dagens kurser. De bör dock ha en större omfattning än vad dagens kurser ofta har. Den minsta enheten bör i de flesta fall motsvara åtminstone en månads heltidsarbete, dvs. minst 100 gym-

nasiepoäng om man utgår från dagens omfattning av gymnasieutbildningen om totalt 2500 gymnasiepoäng.

Hur skall dessa byggstenar benämnas i den framtida gymnasieskolan? Kursbegreppet i den mening vi diskuterar det här har funnits sedan den kursutformade gymnasieskolan kom till 1991. Motsvarande indelning av kunskapsområden i mindre delar hette moduler i ÖGY-försöken i slutet av 1980-talet. I komvux indelades ämnena tidigare i etapper. Kommittén finner inte att det finns anledning att byta ut den nuvarande beteckningen kurs. De förändringar av kursernas uppbyggnad som föreslås är inte tillräckligt stora för att motivera att ett helt nytt begrepp införs, något som i sig skulle skapa problem vid genomförandet av en kommande gymnasiereform.

Sammanfattningsvis föreslår kommittén en kursutformad gymnasieskola också i framtiden, men att kurserna blir större och får en något annorlunda utformning. Kursernas utformning diskuteras närmare i följande avsnitt.

11.3.2 Block, ämnen och kurser

Även om kurserna inte behöver se ut som idag utan i framtiden blir större och mer generella, räcker inte kurserna för att ensamma skapa de större sammanhang som kommittén vill åstadkomma i den framtida gymnasieskolan. De block som föreslås i kapitel 9 om gymnasieskolans struktur har alltså tillkommit både för att skapa bättre sammanhang i undervisningen och för att åstadkomma en bättre överblick över de olika möjligheter som gymnasieskolan erbjuder jämfört med dagens 854 kurser.

Tre slags block föreslås i kapitel 9 Den framtida gymnasieskolans struktur; sektorsblock, inriktningsblock som kan vara knutna till en eller flera sektorer samt fördjupningsblock som kan vara knutna till en eller flera inriktningar.

Sektorsblocket täcker det mesta av tiden under det första året och omfattar vanligen 600 poäng. Detta lämnar utrymme för 200 poäng kärnämnen under första året. Kärnämnen bör integreras med sektorsblocket till ett gemensamt första år på 800 poäng. Kärnämnen och karaktärsämnen bör tillsammans framstå som en helhet för eleverna. Förutom en bas i form av vissa kärnämnen och en eller flera gemensamma karaktärsämneskurser skall det första

året ge sådana kunskaper om de kommande inriktningarna att eleverna under vårterminen kan göra sitt val av inriktning till år 2.

Det gemensamma första året måste antingen regleras genom att ett syfte eller andra bestämmelser tas in i gymnasieförordningen. Sektorsmål för hela sektorn kommer också att ha en sammanhållande funktion. Kärnämnen bör även om de integreras i blocket vara urskiljbara som kurser, vilket bl.a. diskuteras i kapitlet Kunskap, kompetens, kärnämnen.

Inom ramen för sektorsblocket kan också förekomma alternativa kurser som anknyter till de kommande inriktningarna. Dessa alternativa kurser är främst tänkta för den senare delen av vårterminen då eleverna redan gjort sitt val av inriktning, men beroende på sektors bredd kan det i vissa fall vara aktuellt att lägga in flera alternativa kurser redan under första året. Den närmare utformningen blir en fråga för kursplanarbetet.

Inriktningsblockens uppgifter är att ge kunskaper inom ett mer avgränsat kunskapsområde som oftast är knutet till en sektor, men som kan vara knutet till två eller tre sektorer. Den tänkta omfattningen är 300 poäng. Dagens inriktningar består oftast av ett antal kurser från olika ämnen som visserligen har ett innehållsligt sammanhang, men som inte innehåller något kitt i form av sammanhållande mål. Kommittén vill se inriktningar som tydligare än idag är sammanhållna enheter, men vill samtidigt undvika att införa en ny målnivå. Detta kan lösas på flera olika sätt.

Flera inriktningar kommer att täcka ett så sammanhållet kunskapsområde att det skulle vara möjligt att beskriva hela området i en kursplan om 300 poäng. En sådan kursplan skulle med nödvändighet bli rätt generell och lämna stort utrymme för lokala beslut inte bara om stoff utan också om innehåll i mera generell mening. Ofta arbetar man med olika fysiska objekt eller olika material. Hantverksteknik är ett exempel på ett sådant område där man redan idag har generella kursplaner som anpassas till de olika hantverken. I detta fall sammanfaller begreppen kurs, ämne och block. Kursbetyg, ämnesbetyg och blockbetyg blir samma sak.

I vissa inriktningar kan det vara angeläget att urskilja delar i form av kurser, men blocket utgör fortfarande ett sammanhållet kunskapsområde. De moderna språken är exempel på detta. Det finns klara mål för utbildningen som helhet, men det kan ändå finnas skäl att kunna identifiera de olika stegen i kunskapsutvecklingen. I detta fall sammanfaller begreppen ämne och block. Ämnesbetyg och

blockbetyg blir samma sak. Kursen blir dock en urskiljbar enhet och kursbetyg och ämnesbetyg blir olika saker.

Även fortsättningsvis får man tänka sig att det finns inriktningsblock som består av två eller tre kurser som tillhör olika ämnen. Sannolikt kan man i ett kommande kursplanearbete reducera antalet inriktningsblock av detta slag till ett ringa antal. Det rör sig om ämnen som har en fast förankring i en akademisk ämnesuppdelning. Ibland vill man kombinera traditionella skolämnen med yrkesämnena till ett block, t.ex. turism och moderna språk. I detta fall blir kurs-, ämnes- och blockbetyg skilda saker.

Hur många inriktningar av ena eller andra kategorin man kommer att få är delvis beroende av vilka regler man sätter upp för kursers utformning. I hur stor grad får två kurser täcka varandra? En viss kurs kan givetvis ingå i flera olika block, men kan samma kurs ingå i flera olika ämnen? Detta är frågor som måste besvaras i ett kommande kursplanearbete. Kommittén vill emellertid framhålla att de olika blocken bör konstrueras på ett sådant sätt att sammanhang och integration mellan de olika delarna gynnas, även om det innebär att kurser och ämnen i någon utsträckning kommer att överlappa varandra.

Fördjupningsblockets syfte är som namnet anger att ge mer specialiserade kunskaper inom ett område. Ibland är detta ett yrkesområde eller motsvarande. I de allra flesta fall kommer fördjupningsblocken att vara knutna till en bestämd inriktning, men man kan också tänka sig fördjupningar som har en anknytning till en hel sektor. I det senare fallet gäller det främst kurspaket som är avsedda att ge särskild behörighet till viss högskoleutbildning. Fördjupningsblocken har en tänkt omfattning på 300 poäng, dvs. samma storlek som inriktningsblocken. Det underlättar för skolornas planering att inriktningsblock och fördjupningsblock i teknisk mening är utbytbara. I vissa fall kan man tänka sig att ett inriktningsblock på en sektor kan vara fördjupningsblock på en annan. Om något är en breddning eller fördjupning kan ibland endast avgöras på individnivå, det är med andra ord beroende av vilken funktion blocket har i en elevs individuella studieplan.

Fördjupningsblocken kan liksom inriktningsblocken i många fall förväntas ha en sådan karaktär att deras kunskapsområde kan täckas in av *en* kursplan på 300 poäng, men det kommer sannolikt också att finnas fördjupningsblock som består av två eller tre kurser såsom beskrivs ovan för inriktningsblocken. Fördjupningsblocken kommer att få sin utformning genom Skolverkets kurs-

planarbete. Kommittén har dock sett det som sin uppgift att illustrera sitt förslag till ny struktur för gymnasieskolan genom att ge exempel på tänkbara fördjupningsblock, se kapitlet Innehållet i de åtta sektorerna.

11.3.3 Lokala variationer

Lokala kurser

Den struktur som kommittén föreslår med fördjupningsblock och mera generella kursplaner kommer att ha som följd att behovet av lokala kurser minskas drastiskt. Skolorna kommer att ha stort utrymme att välja stoff och att utforma lokala tolkningar av de nationella kurserna. Att kurserna antagligen kommer att vara mindre varierande i omfång med 100 poäng och 300 poäng som de vanligaste storlekarna, kommer också att bidra till att behovet av lokala kurser minskar. I den mån en skola finner att ett angeläget område inte täcks av en nationell kurs bör det liksom i dag vara möjligt att kontakta Skolverket och be om att en sådan skapas.

Lokala kurser har vid Skolverkets undersökningar visat sig ha en mycket varierande kvalitet. Ibland skapar de också problem för de elever som har en sådan kurs i sitt slutbetyg och som finner att det är omöjligt att i efterhand göra prövning.

Enligt vad kommittén har erfarit förekommer det på vissa skolor att olika hobbybetonade aktiviteter såsom bridge och balträning erbjuds som poängsatta lokala kurser. Det är kommitténs uppfattning att denna typ av aktiviteter kan ha en viktig social funktion på en skola, men att de inte skall ingå som en del av elevernas studieplaner.

Med anledning av ovanstående föreslår Gymnasiekommittén att lokala kurser inte i fortsättningen skall finnas i gymnasieskolan. Dvs. lokal kurs skall inte få betygsättas som egen kurs och föras in i slutbetyget. Däremot kan skolan naturligtvis även fortsättningsvis anordna undervisningen temavis eller på annat sätt som påminner om lokala kurser. Ett lokalt tema Livskunskap kan t.ex. genomföras inom ramen för befintliga nationella kärnämneskurser.

Kommittén vill betona vikten av att det lokala initiativet inte försvinner med de lokala kurserna. Möjligheten till lokala profileringar inom ramen för de nationella kurserna är redan stor i dagens system. Kommittén räknar med att nästa generation kursplaner

kommer att ge väl så stora möjligheter. När det finns ett genuint lokalt behov av ny kurs i gymnasieskolan bör man lokalt ta initiativ till att denna fastställs som nationell kurs av Skolverket med den kvalitetsgaranti detta innebär.

Elevrådsarbete och liknande har på en del skolor kunnat tas in i betyget i form av en lokal kurs, medan andra inte accepterar den typen av aktiviteter i form av kurser. Kommittén menar att det skulle innebära en kvalitetshöjning och en större rättvisa om kunskaper i föreningsverksamhet fanns kodifierade i en nationell kursplan.

Lokala inriktningsblock och fördjupningsblock

De lokala inriktningar som idag förekommer består ofta av nationella kurser. En skola kan skapa en unik inriktning genom att göra en speciell kombination av kurser. Denna möjlighet kommer att finnas kvar. På motsvarande sätt skall det vara möjligt att skapa unika fördjupningsblock bestående av nationella kurser. Möjligheten att göra inriktningar och fördjupningar som består av lokala kurser försvinner emellertid.

De nuvarande specialutformade programmen kommer att ersättas av lokala inriktningsblock och lokala fördjupningsblock. Också inom ramen för elevens individuella val kan sådana unika block erbjudas. Alla elever, också de som kommer att gå på motsvarigheten till dagens specialutformade program, kommer emellertid att starta sin utbildning på en av de åtta sektorerna med ett gemensamt första år såsom det beskrivits ovan.

Gymnasiekommittén anser sammanfattningsvis att en organisation av kurser, ämnen och block som den som föreslagits ovan, kommer att leda till att antalet kurser kan reduceras kraftigt. Detta kommer att innebära större överskådlighet och kommer att underlätta för elever att välja inriktning, fördjupning och individuellt val. Det kommer också att underlätta och förbilliga skolans planering av utbudet. Chansen att erbjuda kurser verkligen kommer till stånd kommer att öka.

De större kurserna betyder inte bara större helhet och sammanhang i undervisningen utan också färre betygstillfällen, vilket borde leda till mindre stress. Nackdelar ur elevens perspektiv kan dock uppstå, om en elev av någon anledning vill avbryta en 300-poängskurs efter halva studietiden. Eleven kan då gå miste om 150 poäng

som inte går att dokumentera i kurssystemet. Sådana situationer bör undvikas genom en god studievägledning och ett utvecklat valideringstänkande.

12 Betyg och examen i den framtida gymnasieskolan och i gymnasial vuxenutbildning

Gymnasiekommitténs förslag:

1. Betygssystemet skall även fortsättningsvis vara mål- och kunskapsrelaterat.
2. Betygsättningen skall anpassas till den gymnasiestruktur som Gymnasiekommittén föreslår.
3. Betyg skall sättas på kurs men kurserna kommer att vara större, ofta samma sak som ämne och block. Härigenom försvinner merparten av de nackdelar som finns i dagens system.
4. Benämningen godkänd ersätts med godkänt.
5. Alla elever – oavsett hur många gymnasiepoäng de uppnått – skall få avgångsbetyg när de avslutat sina gymnasiestudier. De som avbryter eller flyttar skall få samlat betygsdokument.
6. De elever som framgångsrikt tillgodogjort sig gymnasieskolans utbildning skall få bevis på gymnasieexamen. För detta skall krävas att eleven fått minst 2 250 godkända gymnasiepoäng inklusive Gymnasiearbetet.
7. I examensbeviset bör framgå att eleven framgångsrikt tillgodogjort sig gymnasieskolans utbildning, vilka sektors-, inriktnings- och fördjupningsblock eleven fullgjort, vilka kurser som ingår i elevens individuella val och ämnet för elevens Gymnasiearbete.

12.1 Inledning

Gymnasiekommittén har genom tilläggsdirektiv i februari 2001 fått i uppdrag att ”utreda och föreslå *om och hur* ett ämnesbetygssystem kan införas i gymnasieskolan och gymnasial vuxenutbildning” (kursiverat här). Gymnasiekommittén tolkar sitt uppdrag så att ett förslag om den framtida gymnasieskolans struktur och därmed sammanhängande frågor också innefattar ett för den kommande

gymnasieskolan passande betygssystem. Direktiven anger vidare att kommittén därvid skall ”utforma ett förslag som, med bibehållande av nuvarande antal betygsssteg, minskar betygssstressen i den gymnasiala utbildningen och skapar förutsättningar för en bättre helhetssyn på elevernas kunskapsutveckling”.

Gymnasiekommittén skall också enligt tilläggsdirektiven pröva förutsättningarna för att införa en gymnasieexamen i gymnasieskolan.

12.2 Från det relativa betygssystemet till dagens betygssystem

Dagens mål- och kunskapsrelaterade betygssystem har tillämpats sedan hösten 1994, dvs. i knappt tio år. Det ersatte då det relativa betygssystemet.

Det relativa betygssystemet byggde på principen att alla de elever *i riket* som läste ett visst ämne på en viss studieväg ett visst år betygmässigt jämfördes med varandra. Av denna elevgrupp, som kunde variera kraftigt i storlek, skulle 7 procent ha betyget 1, 24 procent ha betyget 2, 38 procent ha betyget 3, 24 procent ha betyget 4 och 7 procent ha betyget 5.

Det relativa betygssystemet tillämpades inte sällan felaktigt på så sätt att lärare lät den egna klassen utgöra referensgrupp i stället för – som det skulle vara – alla elever i riket som läste samma kurs det året. Det ledde t.ex. till felaktiga påståenden som att ”femmorna i klassen tagit slut”. Det förhållandet att systemet också skulle tillämpas på små och starkt segregerade elevgrupper ledde ibland till orimliga konsekvenser (det s.k. grekproblemet). I de flesta ämnen var inte elevpopulationerna så stora att de kunde vara representativa för årskullen. Själva grundantagandet om normalfördelning var då inte rimligt.

Det fanns flera motiv för beslutet i december 1993¹ att ersätta det relativa betygssystemet med ett mål- och kunskapsrelaterat betygssystem.

Styrningen av skolan förändrades från en styrning med huvudsakligen regler till en styrning huvudsakligen genom mål och utvärdering av resultat – även om det tidigare också fanns mål och även om det nu också finns vissa regler. Betyg i en mål- och

¹ Prop. 1992/93:250 om en ny läroplan och ett nytt betygssystem för gymnasieskolan, komvux, gymnasiesärskolan och sårvux, bet. 1993/94:UbU2, rskr. 1993/94:93.

resultatstyrd skola skall ge besked om i vad mån eleven har nått målen. Det relativa betygssystemet gav som sagt i stället besked om hur den enskilde elevens resultat förhöll sig till andra elevers resultat.

Dessutom förändrades gymnasieskolan till ett kursutformat programgymnasium genom den reform som beslutades på försommaren 1991². Tidigare var gymnasieskolan en linjebunden utbildning där alla elever på en studieväg huvudsakligen läste samma ämnen i samma takt. Den nuvarande gymnasieskolan innehåller avsevärt större möjligheter för eleverna att välja vilka ämnen och kurser de vill studera.

Den nuvarande gymnasieskolan beslutades av riksdagen i juni 1991 och skulle införas under en fyraårsperiod med början läsåret 1992/93. Varje kommun skulle besluta om införandetidpunkten för den egna gymnasieskolan. Några kommuner startade 1992/93 men de allra flesta kommuner startade den nya gymnasieskolan läsåret 1993/94. Inte förrän 1994/95 fanns en ny läroplan och ett betygssystem för den nya gymnasieskolan. Under övergångstiden tillämpades fyra olika betygssystem.

Eleverna i de högre årskurserna av linjegymnasiet fick betyg enligt det relativa betygssystemet, eftersom det gällde då de började gymnasieskolan.

De elever som började den nya gymnasieskolan 1992/93 och 1993/94 fick starta med nya kursplaner med uppnåendemål men med det gamla betygssystemet, som justerades för att övergångsvis kunna användas i den nya mål- och resultatstyrda skolan. Den femgradiga skalan var kvar men den enskilde elevens resultat skulle inte relateras till betygsnivån i hela riket.

De elever som gick i högre årskurser av försöket med treåriga yrkesinriktade linjer hade betyg som bestod av en förteckning över godkända moduler.

De elever som börjat den nya gymnasieskolan från och med hösten 1994 har fått betyg enligt det nya mål- och kunskapsrelaterade betygssystemet, dvs. det som gäller nu.

De lärare som tjänstgjorde i gymnasieskolan i mitten av 1990-talet skulle således både ta till sig ett helt nytt sätt att tänka när det gällde utbildningens organisation, läroplan, program mål och kursplaner med, som många uppfattade det, mindre stöd för den konkreta undervisningen. De skulle också sätta betyg efter ett nytt

² Prop. 1990/91:85 Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen, bet. 1990/91:UbU26, rskr. 1990/91:356.

system och fick som underlag betygs-kriterier utöver kursplanerna. Både kursplanerna och betygs-kriterierna förutsatte en lokal tillämpning byggd på ett utvecklande samarbete mellan kollegor och med eleverna.

Den parlamentariska kommittén som hade i uppdrag att följa införandet av den nuvarande gymnasieskolan redovisade läget beträffande betygssystemet i december 1996³. Det fanns då kritik mot betygssystemet framför allt i tre avseenden. Både lärare och elever ansåg antalet betygssteg vara för få. Lärare fann det vara ett moraliskt dilemma att sätta betyget Icke godkänd på en elev. Något motsvarande fanns inte i det relativa betygssystemet. Betygskriterierna ansågs för oprecisa och inte tillräckligt vägledande. Det kollegiala samarbetet om bedömningskriterier och betyg bedrevs med olika takt och olika intensitet på olika skolor. Den tidigare gymnasiekommitténs slutsats när det gäller hela reformeringen av gymnasieskolan var att reformen inte borde ha haft en så överoptimistisk tidplan och att mycket av svårigheterna kunde hänföras till detta förhållande. Lärarna ställdes inför stora utmaningar i form av ny läroplan, program mål, kursplaner som var skrivna på nytt sätt, nytt betygssystem och i många fall ”nya” elevgrupper. Samtidigt hade inte alla lärare kännedom om motiven för och tankarna bakom reformen.

Under våren 2000 var betygsättningen föremål för Skolverkets kvalitetsgranskning. Resultatet redovisades i augusti 2000⁴. Utbildningsinspektörerna pekade på brister vad gäller likvärdighet och rättvisa och sammanfattade resultaten av granskningen så:

Såväl stat som kommun tycks ... kraftigt ha underskattat komplexiteten i det mål- och kunskapsrelaterade betygssystemet och den tid och kraft som var – och är – nödvändig för att genomföra det.

Kvalitetsgranskarna betonade behovet av fortbildning och insatser för frågor som förståelsen och tolkningen av styrsystem och styrdokument. Det behövs konstruktiva samtal kring betygsfrågor på ett både principiellt och konkret plan. Genom beslut den 6 december 2001 har regeringen gett Skolverket i uppdrag att genomföra kompetensutveckling i kunskapsbedömning och betygsättning.

Gymnasiekommittén drar den slutsatsen av dessa erfarenheter att förändringar i betygssystem måste motiveras och förberedas omsorgsfullt. Detta bör ske *innan* förändringarna skall träda i kraft.

³ Den nya gymnasieskolan – steg för steg; SOU 1997:1.

⁴ Nationella kvalitetsgranskningar 2000; Skolverkets rapport nr 190.

De lärare som skall tillämpa ett nytt betygssystem skall veta syftet med förändringarna och hur det nya systemet skall tillämpas.

12.3 Det nuvarande betygssystemets utformning

De betyg som var och en av eleverna får utgår från en jämförelse med kunskapsmålen i kursplanerna. Betygssystemet är således *mål- och kunskapsrelaterat*.

Betygen i gymnasieskolan och gymnasial vuxenutbildning har *fyra betygssteg*. Icke godkänd (IG), Godkänd (G), Väl godkänd (VG) och Mycket väl godkänd (MVG). Det finns inte, till skillnad från det relativa betygssystemet, några regler för hur stor andel av eleverna som skall ha det ena eller det andra betygssteget.

Eftersom gymnasieskolans program är uppbyggda av kurser sätts *betyg på varje kurs*. Lärare skall sätta betyg på avslutad kurs och på projektarbetet. Om en lärare på grund av elevs frånvaro inte har underlag för att bedöma elevens kunskaper skall läraren inte sätta betyg.

I gymnasial vuxenutbildning skall betyg sättas på varje slutförd kurs eller delkurs och på projektarbetet. Elever som fått betyg på samtliga delkurser skall få ett sammanfattande betyg på kursen i dess helhet.

För lärares stöd vid betygssättningen finns *betygskriterier*, som preciserar vilka kunskaper som krävs för att en elev skall få G, VG och MVG. Betygskriterierna fastställs av Skolverket för de nationellt beslutade kurserna och för projektarbetet. Lärarna förutsätts utarbeta lokala konkretiseringar av de nationella betygskriterierna.

För de lokalt beslutade kurserna fastställs kursplaner och betygskriterier av styrelsen för utbildningen.

Lärare i gymnasieskolan *skall* använda *nationella prov* vid betygssättningen i kärnämnen svenska, svenska som andraspråk, engelska och matematik samt i den avslutande gemensamma karaktärsämneskursen i engelska och matematik. Enligt Gymnasieförordningen *bör* lärarna även i övrigt använda nationella prov som ett hjälpmedel. Lärare i gymnasial vuxenutbildning *bör* använda nationella prov som hjälpmedel för att bedömningsgrunderna skall bli så enhetliga som möjligt.

Läroplanen (Lpf 94) innehåller följande avsnitt om bedömning och betyg.

Bedömning och betyg

Betygen uttrycker i vad mån den enskilda eleven har uppnått de kunskapsmål som uttrycks i kursplanen för respektive kurs och som definieras i betygskriterier.

Mål att sträva mot

Skolan skall sträva mot att varje elev

- tar ansvar för sitt lärande och sina studieresultat och
- kan bedöma sina studieresultat och utvecklingsbehov i förhållande till kraven i kursplanerna.

Riktlinjer

Läraren skall

- fortlöpande ge varje elev information om elevens utvecklingsbehov och framgångar i studierna,
- i gymnasieskolan ... samverka med hemmen och informera om elevernas skolsituation och kunskapsutveckling och
- redovisa för eleverna på vilka grunder betygsättning sker.

Läraren skall vid betygsättningen

- utnyttja all tillgänglig information om elevens kunskaper i förhållande till kraven i kursplanen,
- beakta även sådana kunskaper som en elev tillägnat sig på annat sätt än genom den aktuella undervisningen,
- beakta såväl muntliga som skriftliga bevis på kunskaper och
- göra en allsidig bedömning av kunskaperna och därvid beakta hela kursen.

En stor skillnad i förhållande till det tidigare betygssystemet är den öppenhet som skall präglade betygsättningen. Eleverna skall veta vad som krävs och hur de ligger till och vad de skall kunna göra för att nå målen för studierna.

Det relativa betygssystemet hade inte en uppdelning i godkända och icke godkända resultat, vilket innebar att elever kunde lämna gymnasieskolan med en 1:a eller 2:a i ett antal ämnen utan att det uppstod någon debatt om huruvida eleven nått målen för utbildningen eller inte. Enligt Gymnasiekommitténs uppfattning har det mål- och kunskapsrelaterade betygssystemet bidragit till att tydliggöra de kunskapsbrister som doldes i det tidigare betygssystemet.

Prövning för ett nytt betyg är under gymnasieskolstudierna endast tillåtet för elever som har IG. De elever som vill höja ett godkänt

betyg får göra det efter avslutade gymnasieskolstudier antingen genom prövning eller genom studier i komvux. Elev i gymnasial vuxenutbildning har rätt att gå igenom prövning i alla kurser som får förekomma i komvux och i projektarbetet. Detta gäller även om eleven redan har ett betyg.

Slutbetyg från gymnasieskolan får de elever som har betyg i alla kurser som ingår i studieprogrammet. Det spelar däremot inte någon roll vilket betyg eleven har på kurserna. Betyget kan t.ex. vara IG. Elever som gått Individuellt program och fullföljt den plan som lagts upp får också slutbetyg.

Elever i gymnasial vuxenutbildning har rätt till slutbetyg om de har betyg i dels samtliga kärnämneskurser, dels andra kurser, delkurser eller projektarbetet som enligt kursplanerna uppgår till sammanlagt minst 1 750 gymnasiepoäng.

Samlat betygsdokument får de gymnasieskolelever som saknar betyg i någon kurs – även om de gått färdigt sin gymnasieutbildning. Samlat betygsdokument får också de elever som flyttar eller avbryter sina studier.

Elever i gymnasial vuxenutbildning har rätt att få samlat betygsdokument som visar vilka kurser eller delkurser som eleven har slutfört och vilka betyg eleven fått på dessa. Detta gäller även projektarbetet. Den som vill ha ett samlat betygsdokument får själv avgöra vilka kurser eller delkurser som skall ingå i dokumentet.

Rättelse av betyg kan endast ske om det uppstått ett skrivfel.

Överklagande av betyg finns för närvarande inte i den svenska skolan.

12.4 Betyg – skolans mest diskuterade fråga

Man kan knappast tro att följande problemsamling när det gäller betyg är skriven 1987.⁵ Alla dessa frågor är fortfarande aktuella i någon form.

Betygsättning torde vara skolans mest diskuterade fråga. Den har många dimensioner och komponenter. Olika intressenter, elever, lärare, föräldrar, ser frågorna också från olika utgångspunkter. Diskussionen på föräldramöten glider lätt in på betygen, oavsett vad mötesordningen gäller. Debatten förbistras i hög grad av att man talar förbi varandra. Skall skolan alls ge betyg? Om så, i vilka årskurser? I vilka ämnen? Hur ofta? I vilken form? Hur skall gradering ske? Skall

⁵ Marklund, S. 1987 Från reform till reform. Skolsverige 1950–1975; del 5 Läroplaner. Stockholm: Utbildningsförlaget.

betygen avse enbart kunskaper eller skall även sådant som arbetssätt, anpassning och kreativitet bedömas? Skall en godkändgräns finnas? Vilken roll skall centrala prov spela för betygen? Vem eller vilka avgör betygen? Kan förment felaktiga betyg "rättas till"? Om så, hur? Skall alla ämnen i ett slutbetyg väga lika tungt oavsett deras timtal eller skall ämnesbetygen ha olika vikt? Kan och bör blockämnesbetyg ges? Vilken roll bör tillmätas betyg vid urval till fortsatta studier eller vid anställning i statlig eller kommunal tjänst? Hur jämförs gamla betyg med nya? Skall man kunna höja betyg genom efterprovning? Vilken roll spelar betygen i avgöranden av formell kompetens och behörighet? Hur lång tid skall betyg äga giltighet? Osv.

Som sagt, alla dessa betygsfrågor är fortfarande aktuella på något sätt. En del är ett större problem i dag än då. Till dessa hör betygens roll i meritvärderingen vid urvalet till högre utbildning och konsekvenserna därav för arbetet i gymnasieskolan. Frågor som sammanhänger med dessa behandlar kommittén i kapitel 16 Från gymnasieskolan till eftergymnasiala studier.

12.5 Erfarenheter av dagens betygssystem

Få ifrågasätter i dag att en skola som är mål- och resultatstyrd skall ha ett betygssystem som bygger på samma principer. Dagens betygssystem har tydliggjort i vilken grad skolan lyckas med uppdraget att eleverna skall nå målen för skolan. Mycket av dagens skoldebatt fokuserar studieresultaten. Gymnasiekommittén menar att detta är positivt i den mån debatten uppmärksammar förhållanden som leder till förbättrade resultat. En stämpling av dagens skola som misslyckad är däremot inte bara negativ för elever, lärare och skolledare utan dessutom orättvis. Genom dagens betygssystem vet vi avsevärt mycket mer om hur skolan lyckas och misslyckas än vad man kunde veta då elevernas studieresultat endast jämfördes med varandra och inte med målen. Gymnasiekommittén ifrågasätter således inte att betygssystemet även fortsättningsvis skall vara mål- och kunskapsbaserat.

Det finns både positiva och negativa erfarenheter att redovisa av dagens betygssystem.

Den oftast förekommande kritiken mot dagens betygssystem är att antalet betygssteg är för få. Gårdagens relativa betygssystem hade fem betygssteg. Dagens system har fyra, nämligen Icke godkänd, Godkänd, Väl godkänd och Mycket väl godkänd. Gymnasiekommittén föreslår ingen ändring av antalet betygssteg. Frågan

ingår inte i kommitténs uppdrag, vilket framgår av inledningen till detta kapitel.

Betygens jämförbarhet har ifrågasatts bl.a. av företrädare för högskolor. Lärarna har vid betygssättningen i dag dels kursplaner, dels betygskriterier att utgå ifrån. Betygskriterier anses emellertid vara vaga och därmed inte så vägledande som vissa lärare önskar. Såväl kursplaner som betygskriterier förutsätts diskuteras lokalt för att få en ytterligare precisering. Såsom påpekats dels av den tidigare gymnasiekommittén, dels av Skolverkets utbildningsinspektörer underskattades svårigheterna vid övergången till det nuvarande betygssystemet och lärarna har inte fått möjligheter att i tillräcklig grad diskutera det tillsammans.

Gymnasiekommittén menar att de olika fortbildningsinsatser som gjorts under senare tid och som fortfarande pågår, bl.a. den kompetensutveckling i kunskapsbedömning och betygssättning som Skolverket genomför på uppdrag av regeringen, bör kunna leda till förbättringar därvidlag. De nationella proven bidrar också till att betygssättningen blir mera rättvis och betygen mera jämförbara.

De principiellt viktigaste erfarenheterna av dagens system kan hänföras till förhållandet mellan betyg, ämne och kurs.

Betyg sätts i dag på varje avslutad kurs. Dagens kurser får inte omfatta mindre än 50 gymnasiepoäng (motsvarar ungefär två veckors studier) och endast undantagsvis mer än 200 gymnasiepoäng. Det finns många kurser som omfattar endast 50 gymnasiepoäng. Kommittén vill här också hänvisa till redovisningen under föregående kapitel, Kunskapens byggstenar. Kombinationen av att betyg skall sättas på varje avslutad kurs och att det finns många små kurser gör att gymnasieutbildningen upplevs som fragmentiserad, att helheten går förlorad och att progressionen i elevernas kunskapsinhämtande blir osynlig. En konsekvens av dagens system med betyg på kurser är att elevernas slutbetyg troligen kommer att innehålla 25–30 kursbetyg, varav flera i samma ämne. Ingen elev har ännu hunnit få slutbetyg enligt de kursplaner som fastställdes 2000.

Det finns också positiva effekter av kursbetyg, nämligen att eleverna snabbt får återkoppling och därmed kan bli motiverade eller vid behov snabbt får stöd, att kurserna är lätta att bygga på och att det är lätt att byta program och skola. Elever upplever också att det är positivt att de kan lägga avklarade kurser bakom sig.

12.6 Behov av förändring av betygssystemet

En arbetsgrupp inom Utbildningsdepartementet har haft i uppdrag av skolministern att utarbeta ett förslag till ämnesbetyg. Arbetsgruppen redovisade sin rapport, Ämnesbetyg i en kursutformad gymnasieskola, i januari 2001⁶. Rapporten överlämnades till Gymnasiekommittén i samband med att kommittén fick tilläggsdirektiv att utreda om och hur ämnesbetyg skall införas i gymnasieskolan och gymnasial vuxenutbildning.

Arbetsgruppen föreslog en övergång från kursbetyg till ämnesbetyg för att underlätta utvärdering av kvaliteter i kunskap och informationen om den enskildes kunskapsutveckling. Två alternativ redovisades för när och hur ämnesbetyg skulle sättas. Det första alternativet innebar att betyg skulle sättas efter varje avslutad kurs, varvid ett tidigare betyg ersätts av ett senare, s.k. kumulativa ämnesbetyg. Det andra alternativet innebar att ämnesbetyg skulle sättas först när samtliga kurser i ämnet är avslutade. Arbetsgruppen förordade det förstnämnda alternativet, dvs. med kumulativa ämnesbetyg.

Kommittén har remitterat rapporten till bland annat ett antal gymnasieskolor, kommuner och högskolor för att få ett bredare underlag för sina överväganden. En sammanställningen av remissyttrandena överlämnas till Utbildningsdepartementet i anslutning till betänkandet.

Samtliga instanser som besvarade Gymnasiekommitténs remiss instämde helt eller delvis i analysen av bristerna i den nuvarande gymnasieutbildningen. Flertalet ansåg att det största problemet är att systemet motverkar en holistisk kunskapssyn och en progression i lärandet och att det inte är elevens kunskapsutveckling utan snarare faktakunskap som mäts. Problem finns också när det gäller samverkan mellan lärare, ämnesövergripande arbete och utveckling av arbetsformer och arbetssätt. Tveksamhet råder om betygens värde som informationsinstrument och som urvalsinstrument för högre studier. Alla instämde också i att det råder betygsstress i skolan och flertalet att kursbetygen skapar en provhysteri.

Arbetsgruppen framhöll att förändringarna av betygssystemet borde kopplas till en större översyn av gymnasieskolan och därför behandlas i samband med behandlingen av Gymnasiekommitténs kommande förslag.

⁶ Publicerad i Utbildningsdepartementets skriftserie nr 2.

Många remissinstanser uppmanade Gymnasiekommittén att skynda långsamt med arbetet kring ett nytt betygssystem. Risken är annars att det fokuseras för mycket på betygssystemet och att huvudfrågan – den nya studievägsuppbyggnaden – kommer i skymundan.

Skolverket fick i maj 2001 i uppdrag av regeringen att ”utveckla modeller för hur mål i utbildningen i gymnasieskolans ämnen kan beskrivas i ett system med ämnesbetyg”. Verket skulle också ta fram principer för hur gymnasieskolans framtida kunskapsinnehåll skulle kunna indelas i ämnen samt principer för hur bedömningskriterier kan utformas på ämnesnivå.

När Skolverket redovisade uppdraget i april 2002 framhöll verket att en eventuell övergång till ämnesplaner och ämnesbetyg endast kan göras i samband med ett kursplanearbete där man också ifrågasätter nuvarande ämnen och deras uppbyggnad, vilket är ett omfattande arbete.

12.7 Gymnasiekommitténs överväganden

Det finns skäl betona att den departementala arbetsgruppens arbete med betyg utgick från dagens gymnasieskola. Gymnasiekommitténs arbete med betygen utgår däremot från den struktur för den framtida gymnasieskolan som kommittén föreslår i detta betänkande. I tidigare kapitel av betänkandet behandlas flera förhållanden som har betydelse för frågan om betyg. En av utgångspunkterna för kommitténs arbete med den framtida gymnasieskolans struktur har varit att fragmentiseringen och risken för trivialisering i dagens skola skall ge vika för en utbildning som ger eleverna sammanhang och djupare förståelse. Kommitténs förslag till struktur utgår därför från att utbildningen organiseras i block som kommer att omfatta minst 300 gymnasiepoäng. Härigenom underlättas också möjligheterna till varierade arbetssätt och samarbete mellan lärare, vilket har försvårats av dagens korta kurser.

I föregående kapitel, Kunskapens byggstenar, har kommittén behandlat frågan om förhållandet mellan ämnen, kurser och block. Där finner man också motiven för att den framtida gymnasieskolans block bör sättas samman av byggstenar, som är större än dagens kurser. Kommittén anser att dessa byggstenar även i fortsättningen bör kallas för kurser men att de skall vara större än i

dag. I flertalet fall kommer antagligen block, ämne och kurs att vara samma sak, dock inte alltid.

Gymnasiekommitténs förslag till struktur för den framtida gymnasieskolan gör det naturligt att sätta betyg på block. Blocken består av kurser. Alternativet är därför att sätta betyg på kurser.

I de fall ett block består av kurser inom ett och samma yrkesområde är ett betyg på hela blocket naturligt och i de fall blocket består av en enda kurs blir betyg på block, ämne och kurs samma sak.

Det är inte lika okomplicerat med gemensam betygsättning på block som består av flera kurser med olika ämneskaraktär.

Det kan finnas anledning att betygsätta kärnämnen separert för att markera vikten av att alla gymnasieelever tillägnar sig den bas av kunskaper som alla människor behöver för att leva och arbeta i Sverige. För ytterligare något tiotal ämnen som varit skolämnen länge, såsom biologi, geografi, moderna språk och fysik, kan eleverna behöva redovisa betyget för varje enskilt ämne alternativt för varje kurs på grund av att de i dag utgör underlag för meritbedömningen för särskild behörighet och urval till högre utbildning. Kurser inom ett och samma ämne, särskilt traditionella skolämnen som nyss nämnts, kommer att finnas inom flera block, dvs. alla kurser inom ämnet är inte samlat inom ett block. Det skulle då bli svårt att sätta ett betyg på ämnet och inte heller som sagt okomplicerat att sätta ett betyg på ett block som består av flera kurser av olika karaktär. Det är lättare att sätta betyg på var och en av kurserna.

De sektorsgemensamma blocken syftar till att eleverna skall uppnå vissa kompetenser som bäst kan ske genom undervisningsformer som integrerar flera kurser. Om ett betyg skall sättas på hela blocket skulle det bekräfta syftet med detta block för både lärare och elever och därigenom bidra till att utveckla utbildningen i den riktning som kommittén vill se.

Kommittén är emellertid inte övertygad om att en framtvingad gemensam betygsättning är det lämpligaste sättet att åstadkomma en förändring av undervisningen. De erfarenheter som gjordes vid införandet av det nuvarande betygssystemet – samtidigt med reformeringen av gymnasieskolan och den förändrade styrningen av skolan – har redovisats ovan. Gymnasiekommittén vill undvika att intresset för en förändring av gymnasieskolan än en gång koncentreras till diskussioner och konflikter om hur betyg skall sättas.

Gymnasiekommittén vill sammanfatta sin syn på förändring av betygssystem på följande sätt.

För det första skall en ändring av gällande betygssystem vara *nödvändig som en konsekvens av andra förändringar och därmed lätt att motivera för såväl lärare som elever och deras föräldrar.*

För det andra skall betygssystemet *anpassas till gymnasieskolans struktur.* I detta fall innebär det att kommitténs förslag till betygssystem skall utgå från den struktur för den framtida gymnasieskolan som kommittén föreslår, dvs. att utbildningen organiseras i block som består av en eller flera kurser.

För det tredje är det en fördel om betygssystemet också är tillämpligt för *gymnasial vuxenutbildning*, eftersom det underlättar för elever som vill bygga på sina gymnasiestudier i komvux. För gymnasial vuxenutbildning är ett bibehållande av kursbetygen angeläget. Principen för vuxna studerande är att de måste kunna studera endast den *del* av ett ämne, dvs. den kurs, som de behöver och vid den tidpunkt som är lämplig för dem.

För det fjärde skall en förändring av betygssystemet ske med så lång *framförhållning* att det finns nödvändiga förutsättningar för genomförandet. Det innebär att Skolverket skall hinna göra betygskriterier och eventuellt allmänna råd. Det skall finnas tid för skolor, skolledare och lärare att bli förtrodda med systemet. Det skall finnas tid för högskolesystemet att anpassa reglerna såvida betygen skall användas för behörighetsbedömningar och urval och för att göra dessa regler kända för dem som kommer att bli föremål för dem.

Sammanfattningsvis innebär förslaget, att eftersom gymnasieskolan även framgent består av kurser, att kursen utgör grunden för betygssättning. Samtidigt blir kurserna mera omfattande än i dagens gymnasieskola. Detta innebär som nämnts att betyg på kurs i flertalet fall också innebär betyg på ämne.

Gymnasiekommittén menar att de sammanlagda förslagen till struktur och betyg kommer till rätta med merparten av de nackdelar som dagens system med kursbetyg innebär. Det blir inte längre en fragmentisering och trivialisering av undervisningen. Lärare får bättre underlag för att sätta betyg genom att de träffar eleverna under längre tid – provhysterin kan undvikas och stressen minska. Lärarna får större förutsättningar att samarbeta. Antalet kursbetyg i elevernas slutbetyg kommer att minska betydligt.

Några av nackdelarna med dagens system kommer emellertid att kvarstå, om än i minskad grad. Ett slutbetyg kommer att innehålla

flera betyg i samma ämne, t.ex. i matematik men troligen inte så många som i dag.

Risken finns att betygsstress och intresse för konkurrenskomplettering blir kvar för elever som siktar på högskoleutbildningar med stor konkurrens om platserna. Det alternativ till kursbetyg, nämligen ämnesbetyg, som den departementala arbetsgruppen lade fram, skulle inte heller helt ha kunnat undvika detta.

Vill man ta ytterligare steg mot ett mer renodlat ämnesbetygssystem sker detta lämpligast i samband med den kommande kursplaneöversynen.

Frågan om konkurrenskomplettering har samband med meritvärderingen vid urval till högskoleutbildningar. Gymnasiekommittén utvecklar denna fråga ytterligare i kapitlet Från gymnasieskolan till eftergymnasial utbildning.

12.8 Godkänd/Icke godkänd eller Godkänt/Icke godkänt

Benämningen på betygsstegen är i dag som framgått Icke Godkänd, Godkänd, Väl godkänd och Mycket väl godkänd. Det finns elever som uppfattar betygen som en bedömning av deras person, vilket är särskilt bekymmersamt då de får betyget Icke godkänd.

Gymnasiekommittén förslår att betygen i stället slutar på –t, dvs. Icke godkänt, Godkänt, Väl godkänt och Mycket väl godkänt.

12.9 Utvecklingssamtal och skriftliga omdömen

Skollagskommittén har nyligen lagt fram ett förslag till en lagtext om utvecklingssamtal, vilken är gemensam för alla skolformer. Texten lyder

Läraren skall i utvecklingssamtal informera eleven och elevens vårdnadshavare om elevens utveckling i förhållande till målen. Överenskommelser som görs skall på begäran av eleven eller elevens vårdnadshavare dokumenteras skriftligt. (3 kap. 6 §)

Den departementala arbetsgruppen har föreslagit att skriftliga omdömen skall införas i syfte att stärka elevens möjligheter till information om sina studieresultat. De skulle i så fall ges i samband med terminssluten. Genom Gymnasiekommitténs förslag om block och kurser är behovet av skriftliga omdömen som komplement till betyg inte lika uttalat. Gymnasiekommittén vill därför

ansluta sig till den lydelse som Skollagskommittén föreslår. Detta innebär att ett skriftligt dokument – utöver betyg och individuella studieplaner – endast skall upprättas, på begäran, om överenskommelser som görs mellan eleven och skolan. Gymnasiekommittén behandlar frågor om individuell studieplan i kapitel 18 Reglering av studietid m.m.

Det pågår ett arbete med att finna former för att dokumentera vuxnas reella kunskaper och kompetenser som uppnåtts både i och utanför det formella utbildningsväsendet. Om valideringen skett i förhållande till gymnasieskolans kursplaner kan betyg utfärdas om individen önskar det. Men i de fall betygsnivå ännu ej uppnåtts eller när kunskaper och kompetenser inte kan identifieras mot en given kursplan kan i stället intyg utfärdas.

12.10 Avgångsbetyg och samlat betygsdokument

Enlig de nu gällande bestämmelserna får elever *slutbetyg* när de gått igenom ett nationellt eller specialutformat program och fått betyg i alla kurser som ingår i elevens studieväg. Det spelar däremot inte någon roll vilka betygen är. Betygen kan t.ex. vara IG (Icke godkänd). En elev som gått individuellt program (IV) får slutbetyg efter att ha fullföljt den plan som lagts upp för eleven.

Om man saknar betyg i någon kurs som ingår i studieprogrammet får man i stället ett *samlat betygsdokument*. Ett sådant får man också om man flyttar eller avbryter sina studier.

Studieresultaten bland elever som fått slutbetyg kan vara högst skiftande. Trots detta används uppgifter om andelen elever som fått slutbetyg som underlag för bedömning av utvecklingen i gymnasieskolan. När andelen elever med slutbetyg minskar tas det som ett tecken på att gymnasieskolan lyckas sämre. Sedan den 1 juli 2001 gäller att lärare inte skall sätta betyg om det saknas underlag för en bedömning på grund av elevens frånvaro. Denna ändring av gymnasieförordningen torde leda till en ökning av andelen elever som inte slutfört gymnasieskolan (dvs. inte fått slutbetyg).

För att anses ha slutfört gymnasieskolan skall man, som framgått ovan, ha betyg i alla kurser. Om man saknar betyg i någon kurs kan man alltså ha gått alla tre åren men ändå inte ha ”slutfört” gymnasieskolan.

Den uppgift som säger något reellt om de samlade studieresultaten i gymnasieskolan är andelen elever som uppnått grundläggande behörighet för högre studier olika år.

Gymnasiekommittén föreslår att alla elever – oavsett hur många poäng de uppnått – skall få *avgångsbetyg* när de avslutat sina gymnasiestudier. Ambitionen är att så många elever som möjligt uppnår godkända betyg i samtliga kurser och får ett avgångsbetyg som innehåller 2 500 gymnasiepoäng. Kommittén vill samtidigt understryka att det är bättre att elever med skolproblem går kvar i gymnasieskolan och får stöd för att nå så långt som möjligt i stället för att de ger upp och avbryter gymnasiestudierna i förtid. Det kan emellertid innebära att en sådan elev inte når ända fram till 2 500 utan kanske enbart till 1 500 gymnasiepoäng. Gymnasiekommittén menar att den eleven också skall få ett avgångsbetyg. Ett avgångsbetyg kan således se olika ut för olika elever i poänghänseende.

Elever skall såsom i dag också kunna läsa mer än 2 500 gymnasiepoäng. Det innebär att behovet av beslut om reducerat och utökat program, som finns i dag, kommer att bortfalla.

Av avgångsbetyget skall framgå vilka betyg eleven fått i de olika kurserna och andra inslag som betygsätts. Om eleven på grund av frånvaro inte kunnat betygsättas i någon kurs som ingår i elevens studieplan bör det stå ett streck. Det bör i avgångsbetyget sammanfattas hur många godkända gymnasiepoäng eleven uppnått. Eftersom elever kommer att få avgångsbetyg med olika antal gymnasiepoäng bör det av avgångsbetyget också framgå det totala antalet poäng som utbildningen i gymnasieskolan normalt omfattar, dvs. 2 500 gymnasiepoäng.

Samlat betygsdokument bör elever få som avbrutit sin gymnasieutbildning vid en skola – antingen för att flytta till en annan skola eller av andra skäl.

Det blir allt vanligare att elever förlägger någon studie- eller praktikperiod utomlands inom ramen för en gymnasieutbildning, bl.a. i syfte att stärka språkkunskaper, yrkeskunskaper och förståelse för andra kulturer. Det är viktigt att det utarbetas tydliga regler för hur dessa utlandsförlagda perioder skall betygsättas och tillgodoräknas i gymnasieskolan.

12.11 Gymnasieexamen

Enligt direktiven skall Gymnasiekommittén "... med utgångspunkt i kommitténs övriga överväganden och förslag, pröva förutsättningarna för att införa en gymnasieexamen i gymnasieskolan." Kommittén skall även analysera vilka effekter en gymnasieexamen kan ha på undervisningen i gymnasieskolan och vilka fördelar en gymnasieexamen kan ha, t.ex. för att underlätta övergången från gymnasieskolan till arbetslivet och för att underlätta en ökad rörlighet inom den europeiska unionen.

Om kommittén finner det rimligt att införa en gymnasieexamen, fortsätter direktiven, skall kommittén bl.a. redovisa vilka krav som bör ställas, t.ex. i fråga om krav på betyg samt formerna för hur en gymnasieexamen skall dokumenteras.

Bakgrund

Studentexamen fanns i Sverige till i slutet av 1960-talet. Fram till dess gällde 1933 års läroverksstadga med utförliga bestämmelser om hur studentexamen skulle genomföras med bl.a. både skriftliga och muntliga prov och externa censorer.

I 1970 års läroplan var gymnasieskolan examenslös. Så är också den gymnasieskola som infördes i början av 1990-talet.

När frågan om examen som avslutning på gymnasieskolan började diskuteras igen har man i allmänhet aktat sig för att kalla den för studentexamen för att slippa associationerna till den form som studentexamen hade. I stället talar man om gymnasieexamen eller yrkesexamen eller slutexamen.

Frågan om en gymnasieexamen har aktualiserats ett antal gånger under de senaste åren. I Utvecklingsplan för förskola, skola och vuxenutbildning – Kvalitet och likvärdighet (skr. 1996/97:112) presenterade regeringen ett förslag till "yrkesexamen på gymnasienivå". Ett förslag till en examen utarbetades av en departemental arbetsgrupp (betänkandet Ds 1997:78 Gymnasieskola i ständig utveckling). Detta bildade underlag för regeringens förslag till riksdagen i propositionen (prop. 1997/98:169) Gymnasieskola i utveckling – kvalitet och likvärdighet. Regeringen framhöll bl.a. att en gymnasieexamen skulle införas för att befästa och förstärka kvaliteten i gymnasieskolans utveckling. Kravet för examensbevis skulle vara fullständig studiegång, dels med grundläggande behörig-

het för högskolestudier, dels med minst Godkänd i ämnena svenska/svenska som andraspråk, engelska och matematik samt i de viktigaste karaktärsämnena på det studerade programmet. Dessutom skulle fordras ett godkänt examensarbete om 100 gymnasiepoäng. Även elever i komvux skulle kunna avlägga gymnasieexamen.

Vid riksdagsbehandlingen avstyrktes förslaget i flera partimotioner – i vissa fall med begäran om utredning. Riksdagens beslut blev att regeringen borde bereda frågan ytterligare och återkomma till riksdagen med ett utvecklat förslag.

Nu har således Gymnasiekommittén uppdraget att pröva förutsättningarna för en gymnasieexamen.

Motiv för en gymnasieexamen

Kommittén har låtit kartlägga vilka europeiska länder som har examen eller slutprov i gymnasieskolan (överlämnas till Utbildningsdepartementet i anslutning till betänkandet). Det framgår där att flertalet länder har någon form av examen.

Studenter som är inskrivna vid svenskt universitet har enligt uppgift inte några svårigheter att bli accepterade vid utländska universitet. Om däremot en person endast har slutbetyg från gymnasieskolan och vill läsa utomlands utan att vara eller ha varit inskriven vid svenskt lärosäte har han eller hon svårt att bevisa sin behörighet för högskolestudier. Utländska universitet kan inte värdera ett slutbetyg. Det finns heller ingen klar standard för hur ett översatt slutbetyg skall se ut.

Inom EU pågår ett arbete med att öka förståelsen för andra länders utbildningssystem och utbildningsbevis samt främja möjligheter till överföring av studiemeriter och kvalifikationer från ett lands system till ett annat. Det yttersta syftet med arbetet är att främja medborgarnas rörlighet på den europeiska arbetsmarknaden. Bl.a. har nationella referenscentra för information om yrkesutbildning inrättats eller är på väg att inrättas i alla EU- och EES-länderna. En av uppgifterna för dessa centra, i Sverige förlagt till Skolverket, är att utarbeta förklarande betygsbilagor för gymnasiebetyg.

Om Sverige hade en gymnasieexamen skulle svenska ungdomar lättare kunna styrka sin behörighet för högskolestudier när de vill studera vid utländska universitet. Gymnasiekommittén anser att

man bör uppmuntra unga människors strävan att möta andra kulturer och få erfarenheter de inte kan få hemma. Häri ingår att underlätta för dem som vill studera vid utländska universitet.

De motiv för en gymnasieexamen som oftast nämnts, bl.a. av regeringen i de ovan nämnda sammanhangen, är att en examen skulle kvalitetssäkra utbildningen.

Gymnasiekommittén vill framhålla att det finns ett antal samverkande faktorer som tillsammans kvalitetssäkrar en gymnasieutbildning i Sverige. Skollagen reglerar elevens rätt, huvudmäns skyldigheter, de yttre ramarna för utbildningens organisation och vilka kvalifikationskrav som gäller för lärare. Läroplan, program mål och kursplaner reglerar målen för utbildningen och de kunskapsmål eleverna skall uppnå. Skolledarutbildning, lärarutbildning och kompetensutveckling av skolans personal hör till garantierna för kvalitet. Uppföljningar, kvalitetsredovisningar, bl.a. genom kvalitetsindikatorer, är en allt viktigare del av kvalitetssäkringen av en utbildning. En av de faktorer som är föremål för kontinuerliga uppföljningar är hur stor andel av eleverna som når olika resultat, t.ex. uppnår det som krävs för grundläggande högskolebehörighet.

Kraven på högskoleutbildningars kvalitet tar sikte på förutsättningarna för utbildningen, såsom att det finns en viss andel disputerade lärare, bibliotek osv. Dessa kriterier visar samtidigt hur kvaliteten skall utvecklas. Högskoleverkets kvalitetsbedömningar avser dessa kriterier.

Det som nu beskrivits är kvalitetskrav som riktar sig till den som anordnar utbildningen. En examen däremot visar att den enskilde eleven har tillgodogjort sig gymnasieskolans utbildning, har utvecklats personligen och uppnått en viss kunskapsnivå.

Det har funnits förslag om yrkesexamen, dvs. en examen för de elever som utbildar sig i gymnasieskolan med syftet att bli anställningsbara inom en viss sektor av arbetsmarknaden. I den skulle yrkesprov ingå.

Det pågår ett utvecklingsarbete med yrkesprov, som bedrivs av Växjö universitet och Lärarhögskolan i Stockholm på uppdrag av Skolverket. Tankarna med det provet är att mera samlat pröva elevernas kompetens inom ett yrkesområde. Redan nu finns yrkesprov för flera program med yrkesämnen men de är ett inslag i elevernas utbildning och inte ett examensprov.

Gymnasiekommittén har sökt kartlägga inom vilka branscher som det förekommer yrkesexamen eller yrkesprov i gymnasieskolan. Denna överlämnas i anslutning till betänkandet till Utbild-

ningsdepartementet. Det visar sig att förhållandena skiftar mellan branscherna. I vissa fall finns frivilliga prov. I andra fall finns en yrkesexamen som avläggs efter ett antal år i yrket, hur många skiftar från bransch till bransch.

Gymnasiekommittén anser att rena yrkesprov också i fortsättningen bör vara ett ansvar för respektive bransch och att de kan äga rum efter så lång tid i yrket som respektive bransch avgör. Ofta är olika löneförmåner kopplade till om vederbörande genomgått yrkesproven eller ej och därmed en fråga för parterna.

Däremot är det enligt Gymnasiekommitténs uppfattning samhällets uppgift att avgöra vad som bör krävas för gymnasiekompetens, dvs. vilka kompetensmål elever skall nå i gymnasieskolan för att vara förberedda för samhällsliv, arbetsliv, privatliv och för högre utbildning.

Självfallet måste de mål som skall gälla för de yrkesspecifika delarna av utbildningen arbetas fram under medverkan av företrädare för respektive del av arbetsmarknaden – liksom också kraven för de ämnen som vetter mot högre utbildning bör utarbetas under medverkan av företrädare för högskolan. Avvägningen mellan de olika delarna i en utbildning, mellan det som här benämnts utbildning för samhällsliv, arbetsliv, privatliv och för förberedelse för högre utbildning, måste vara ett nationellt samhällsansvar.

Gymnasiekommittén menar att när eleverna uppnått gymnasiekompetens bör de, på samma sätt som elever i andra länder, kunna få ett bevis på gymnasieexamen. För den enskilde eleven bör ett bevis på gymnasieexamen kunna bli ett erkännande från samhället att elevens ansträngningar under gymnasieåren varit framgångsrika. För blivande arbetsgivare kan examensbeviset underlätta en bedömning av den arbetssökandes kompetens och för högskolor – både i Sverige och utomlands – ett bevis på att vederbörande uppfyller de grundläggande förutsättningarna för att kunna bli antagen.

Förslag om gymnasieexamen

Gymnasiekommittén har övervägt vilka krav som bör ställas på en elev för att han eller hon skall få gymnasieexamen. Kommittén menar att det är ett rimligt krav att eleven fått godkänt resultat på åtminstone 90 procent av de 2 500 gymnasiepoäng som utbildningen i gymnasieskolan normalt omfattar. Eleven bör således för

att få gymnasieexamen ha fått minst godkänt i lägst 2 250 gymnasiepoäng, däribland godkänt betyg på gymnasiearbetet.

Gymnasiekommittén föreslår att kraven för grundläggande behörighet för högskolestudier anpassas till kraven för gymnasieexamen. I förslaget i propositionen Gymnasieskola i utveckling – kvalitet och likvärdighet var det inte så. Gymnasiekommittén utgår ifrån att så blir fallet framöver.

Gymnasiekommittén har i kapitel 9 Den framtida gymnasieskolans struktur redovisat hur elevers studiegång skall se ut. Där har kommittén också behandlat sitt förslag om gymnasiearbete. I beviset över fullgjord gymnasieexamen bör framgå att eleven framgångsrikt tillgodogjort sig gymnasieskolans utbildning, vilka sektors-, inriktnings- och fördjupningsblock eleven fullgjort, vilka kurser som ingår i elevens individuella val och ämnet för elevens gymnasiearbete.

13 Individuell studiegång i gymnasieskolan

Gymnasiekommitténs förslag:

Den framtida studievägsstrukturen skall stödja alla elever att så långt möjligt fullfölja en gymnasieutbildning.

Behörighetskraven behålls men obehöriga elevers rätt till utbildning stärks på så sätt att de ges en rätt att söka och bli preliminärt antagna till en sektor. De skall erbjudas en individuell studiegång med undervisning i det eller de behörighetsgivande ämnen där de saknar godkända betyg från grundskolan, och i övrigt följa undervisningen i de kurser som framgår av den individuella studieplanen. Den preliminära antagningen blir definitiv när det eller de grundskoleämnena, där eleven saknat godkända betyg, kompletterats. De preliminärt antagna eleverna har rätt att fullfölja den påbörjade utbildningen om 2 500 poäng om inte annat överenskommit utifrån elevens önskemål. Bestämmelserna tas in i 5 kap. 3, 6, 7, 12, 15, 20 §§.

Introduktionskurser för ungdomar som invandrat till Sverige (IVIK) skall också fortsättningsvis anordnas inom ramen för gymnasieskolan.

Kommunernas uppföljningsansvar förtydligas så att det framgår att skyldigheten att erbjuda ungdomar upp till 20 år en gymnasieutbildning också innefattar en skyldighet att kontinuerligt hålla sig informerade om var de ungdomar, som av olika skäl inte söker eller avbryter en gymnasieutbildning, befinner sig och erbjuda dem utbildning i gymnasieskolan eller insatser som syftar till sådan utbildning. Bestämmelsen tas in i 5 kap. 32 §

I detta kapitel avser kommittén att behandla olika frågor som har en nära koppling till elever i behov av särskilt stöd, bl.a. dagens individuella program, rätten till stöd, rätten att fullfölja sin utbildning, behörighetskraven samt kommunernas uppföljningsansvar.

En av de mest frekventa frågorna till kommittén har varit vad som kommer att hända med det individuella programmet (IV). Gymnasiekommittén har uppfattat att det finns en stor oro för att möjligheten till flexibla, individuella lösningar försvinner om det inte finns något motsvarighet till IV i den framtida gymnasiestrukturen. Under utredningsarbetet har det även framförts till kommittén att det måste finnas alternativ för ungdomar som inte vill gå i gymnasieskolan och att det är orimligt att kräva av alla ungdomar att de skall gå en treårig gymnasieutbildning.

Aktuell forskning på det arbetsmarknadspolitiska området pekar entydigt mot behovet av gymnasieutbildning för de ungdomar som saknar sådan och därmed riskerar att hamna vid sidan av arbetsmarknaden. Det kommer alltid att finnas ungdomar som av olika skäl inte följer huvudfårorna i utbildningssystemet. För dessa elever är det nödvändigt med en stor flexibilitet och möjlighet till lösningar som utgår från individuella önskemål, förutsättningar och behov. Den studievägsstruktur som kommittén föreslår innefattar möjligheter även för de elever som behöver längre tid på sig för att slutföra en gymnasieutbildning eller som bara till en del klarar att fullfölja studier på gymnasienivå.

I utredningsarbetet har kommittén vid sidan av de olika rapporter, utvärderingar och forskning som finns om det individuella programmet, till sin hjälp haft en referensgrupp bestående av personer som på olika sätt arbetar med, eller haft nära anknytning till, denna del av gymnasieskolan. De diskussioner som förts i gruppen har varit av stort värde, och inte minst visat på hur komplex och mångfacetterad frågan om det individuella programmet är. På en punkt har referensgruppen varit helt enig, nämligen i fråga om vikten av ett individualiserat förhållningssätt och en studievägsstruktur som medger samt stödjer flexibla, otraditionella och kreativa arbetsformer.

13.1 Erfarenheter av det individuella programmet

Vi har i dag drygt tio års erfarenhet av det individuella programmet och kan konstatera att verksamheten endast delvis fungerat som tänkt. Många elever lämnar gymnasieskolan för gott efter bara ett år på det individuella programmet. Frågan är vad dessa uppgifter säger oss. Är elevernas förkunskaper alltför bristfälliga för att

kunna kompenseras under ett år eller lyckas inte programmet motivera eller skapa intresse för fortsatta studier?

För personalen på skolorna framstår programmets huvudsakliga syfte, att först och främst förbereda eleven för studier på ett nationellt program, som alltför begränsad och för vissa elevgrupper helt orealistisk. De framhåller ofta att uppdraget måste ses i ett bredare perspektiv än att bara ge kunskaper. En viktig skillnad mellan det individuella programmet och de nationella programmen är att personalen som arbetar med de individuella programmen prioriterar och lägger ner mycket kraft, tid och energi för att skapa öka elevernas självförtroende.

Många är både skoltrötta och omotiverade. Men det beror inte på IV att eleverna är omotiverade och saknar tillit till skolan och sig själva. Tvärtom är det så att många återfår den tro på sig själva som de en gång hade och känner att de har, om de vuxna tror på deras förmåga. Men eftersom många är ganska 'tilltufsade' när de börjar på IV är det ofta en lång och mödosam väg att vandra. För ett stort antal elever och personal på IV går en stor del av höstterminen åt att återge eleverna tron på sig själva.¹

Programansvariga för IV framhåller ofta att vidare studier på ett nationellt program måste vara underordnat målsättningen att ge eleverna självförtroende och social kompetens.

Ibland verkar det som att målsättningen att komma in och gå på ett nationellt program överskuggar allt annat. I det livslånga lärandet kanske ett nationellt program spelar mindre roll. Det kanske finns andra och mer lämpliga former att få vissa elever att växa med kunskaper. Dessa alternativa vägar måste göras tydliga så att de kan ses som reella alternativ. Det får inte bli så att vi upprepar "nationellt program", "nationellt program" så ofta att de elever som av olika anledningar just nu inte går ett sådant känner sig totalt misslyckade.²

Statistiken visar att programmet fungerat relativt bra som övergångsprogram för de elever som kommer direkt från grundskolan och har ambitionen att gå vidare till ett nationellt program, men att det fungerat sämre för de elever som kommit dit efter att ha avbrutit studierna på ett nationellt program. Se kapitel 6 Erfarenheter av dagens gymnasieskola.

Det som av skolorna uppfattas som de största problemen och svårigheterna när det gäller det individuella programmet är, enligt

¹ Individuella programmet 2000:21, Skolverket (2000).

² En praktikers syn på det individuella programmet, Håkan Ågren, (2000), Individuella programmet 2000:21, Skolverket.

Skolverket, elevernas bristande motivation, självförtroende samt kunskapsluckor. Små resurser, ökande elevtal nämns också i många fall. Andra orsaker som anges är för svag koppling mellan individuella och nationella program, hög arbetsbelastning samt oklara mål.³

13.2 Hur individuella är de individuella programmen?

Det kan ifrågasättas hur *individuella* de individuella programmen i praktiken är. Såsom programbeteckningen lyder handlar det om ett individuellt program som skall utformas utifrån den enskilde elevens behov och förutsättningar. Det finns varken gemensamma kursplaner eller föreskrifter om garanterad undervisningstid. Det enda som reglerats är skolans skyldighet att upprätta en individuell studieplan som skall innehålla uppgifter om elevens studieväg och om de val av kurser som eleven gjort.

I regeringens proposition *Växa med kunskaper*⁴ utslöts i och för sig inte att kommunen hade ”färdiga utbildningspaket” som kunde komma flera till del. Regeringen var samtidigt noga med att framhålla kravet på en individuell studieplan för att programmet inte skulle kunna bli något lösligt som utformades efter hand som tiden gick.

Kommitténs erfarenhet är att eleverna, av organisations- och resursskäl, ofta erbjuds fasta kurspaket med exempelvis två eller tre dagars teoretisk undervisning och resten praktik. Vissa skolor har verksamheten organiserad på så vis att eleverna har möjlighet att följa kurser från de nationella programmen. Ett utbildningspaket kan också vara utformat som en sökbar preparandkurs, allmän eller med inriktning mot ett särskilt nationellt program (PRIV). För vissa elever kan ett individuellt program utslutande bestå av praktik.

Det är kommunerna som avgör hur de individuella programmen ska organiseras och hur mycket resurser som skall avsättas till verksamheten. Hur mycket undervisning och vilka ämnen som kan erbjudas avgörs lokalt, eftersom det saknas bestämmelser om en garanterad undervisningstid. Problemet är att kommuner som väljer bort att satsa på den aktuella elevgruppen är oförhindrade att göra så. En billig lösning är att erbjuda fem dagar praktik eller

³ Resultat av enkät om IV och PRIV hösten 2000, dnr 2000:1491, Skolverket.

⁴ Prop. 1990/91:85, Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen.

studier i svenska, engelska och matematik några timmar i veckan. Elevernas möjlighet att ställa krav på omfattningen på den skolförlagda undervisningen är i många fall liten.

Den totala frihet och flexibilitet som medges kan å ena sidan ses som en fördel eftersom skolan har frihet att utforma utbildningen utifrån ungdomarnas individuella behov. Detta kan samtidigt och i sämsta fall leda till en rättslöshet för den enskilde eleven.

För elever med ett individuellt program är rätten till uppläggning av, och innehåll i, studierna helt och hållet kopplad till den individuella studieplanen. Elisabeth Hultqvist diskuterar i sin avhandling⁵ om det individuella programmet hur de individuella studieplanerna bygger på en föreställning om att eleven och skolan enas om innehållet, dvs. en dialog mellan jämbördiga parter som enas i samråd. Men i diskussionen om innehållet i studieplanen har skolan tolkningsföreträdare medan eleven framstår som den svagare parten.

Kommittén har tagit del av exempel där elever endast erbjudits undervisning i det, eller de, behörighetsgivande ämnen där de saknar betyg från grundskolan. Detta är givetvis extremfall, men kan ändå tjäna som illustration till hur programmets frihetsgrader samtidigt innebär en mycket svag rätt för eleven att ställa krav på utbildningens omfattning och innehåll. Stockholms kommun är dock ett exempel på en kommun som valt att införa en garanterad undervisningstid om 22–26 timmar per vecka för elever på det individuella programmet. Detta har, enligt uppgift, uppfattats som ett gott stöd för lärare, elever och deras föräldrar.

Enligt uppgifter från Skolverket⁶ varierar kostnaderna för en plats på IV mellan 26 565 kr och 165 435 kr per år och elev. En genomgång av kommunernas samverkansavtal visar att priset i genomsnitt ligger på 66 822 kr per elev, men att det varierar mellan 22 928 kr och 111 261 kr.

13.3 Statusen låg men eleverna trivs

På de individuella programmen finns sannolikt de mest varierade formerna av undervisning och miljöer för lärande i gymnasieskolan. När kommittén talat med ungdomar på det individuella programmet säger de ofta att de önskar att lärarna på de nationella

⁵ Elisabeth Hultqvist, (2001) Segregerande integrering, Studies in educational sciences 38, Lärarhögskolan i Stockholm, HLS förlag.

⁶ Elisabeth Hultqvist, (2001) Segregerande integrering, Lärarhögskolan i Stockholm, HLS förlag.

programmen var mer som lärarna på det individuella programmet. Det dåliga ryktet till trots pekar det mesta på att eleverna i allmänhet trivs bra när de väl börjat studierna på ett individuellt program. Detta hänger sannolikt samman med att individen sätts i centrum och att eleven, kanske för första gången under skoltiden, blir sedd och tagen på allvar. Detta leder i sin tur till ökad trygghet och självförtroende. Lärare och övrig personal framhåller ständigt vikten av att fokusera det positiva och vad man skall bygga vidare på, snarare än det som brister. Eleverna riktar ofta kritik mot såväl grundskolan som gymnasieskolan, och menar att ingen "tog tag" i dem.

Samtidigt som eleverna i allmänhet tycks trivas bra, klagar de på programmets låga status och att det är för slapt och kravlöst. Elisabeth Hultqvist har i sin avhandling⁷ intresserat sig för denna paradox, nämligen att de mest skoltrötta eleverna önskar sig en mer skolmässig skola. Hon menar att när utformningen av de individuella programmen med sina små elevgrupper och hemlikt inredda klassrum med soffgrupper alltför mycket avviker från det som allmänt uppfattas som skola, långa skoldagar, prov, läxor och betyg, riskerar dessa avvikelser att uppfattas som särbehandlande och riktade mot dem såsom svaga elever.

En relevant fråga är, enligt kommittén, i vilken utsträckning de nationella programmen utnyttjar sig av den flexibilitet och möjlighet till flexibla lösningar som faktiskt är möjlig i dagens gymnasieskola. Hur uppfattas uppdraget och omfattas i så fall alla elever eller bör det finnas särskilda studievägar för dem som inte når målen?

13.4 En gymnasieskola för alla?

De flesta ungdomar vill vara som alla andra och känner sig misslyckade när de får besked om att de inte kommer in på ett nationellt program. Det individuella programmet har blivit programmet för dem som inte lyckas. Så var det inte tänkt från början, men så har det kommit att bli.

I sin avhandling⁸ diskuterar Elisabeth Hultqvist, bl.a. skolans makt att definiera elever som framgångsrika – och mindre fram-

⁷ Elisabeth Hultqvist, (2001) Segregerande integrering, Lärarhögskolan i Stockholm, HLS förlag.

⁸ Elisabeth Hultqvist, (2001) Segregerande integrering, Lärarhögskolan i Stockholm, HLS förlag, Stockholm.

gångsrika. Hon menar att konstruktionen av det individuella programmet skett inom ramen för skolans hierarkiska ordning och att 1991 års gymnasiereform ställde skolledare och elever inför en ny situation. Klasserna blev mer heterogena och den tidigare differentierade gymnasieskolan kändes inte längre igen. En utbildningsinstitution som tidigare kunnat verka selekterande hade nu tvingats att möta nya elevgrupper. Det utökade utrymme som tilldelades de teoretiska kunskaperna har bidragit till att vissa ämneslärare uppfattar det gamla gymnasiet som norm. Dessa lärare är de som, enligt Hultqvist, haft svårast att hävda sin professionella identitet i mötet med "nya elever" framförallt eleverna på de individuella programmen. Kommentarer som *"de borde inte gå i gymnasieskolan"* eller *"det här är grundskolans sak att ta hand om"* förekommer och visar att dessa elever inte självklart uppfattas som gymnasieelever. Detta förstärker i sin tur dessa elevers känsla av att inte höra hemma i gymnasieskolan.

Det finns, enligt kommitténs uppfattning, en berättigad kritik mot hur den förra gymnasiereformen genomfördes. Lärarna ställdes inför helt nya situationer men fick inga redskap att hantera dessa med. Skall gymnasieskolan klara uppdraget att möta alla elever måste lärarna rustas för detta. Bl.a. finns behov av mer kunskap om hur olika elever lär samt tillgång till adekvat kompetens och pedagogisk handledning.

I Skolverkets programhäfte⁹ för det individuella programmet framhålls att många elever som socialiserats in i andra kunskapsformer än de rent akademiska uppfattar skolan som mer form än innehåll. Innehållet, kunskapen och lärandet finns inte med och kunskap blir något som endast behövs för att få de nödvändiga betygen. Det är viktigt att de barn som inte i hemmet eller i sin närmiljö försetts med det kulturella kapital som värderas i skolan ges möjlighet att känna värde i det som de bär med sig. Utmaningen är att närma skola och verklighet så att de inte upplevs som världar med skilda kunskapsformer.

13.5 Segregerande respektive inkluderande integration

Specialundervisning och särskilda undervisningsgrupper har ofta varit den dominerande lösningen för att kompensera brister eller svagheter hos vissa elever.

⁹ Individuella programmet 2000:21, Skolverket.

Den norske utbildningsforskaren Peder Haug diskuterar i boken *Pedagogiskt dilemma*¹⁰ den individorienterade värdegrund som den kompensatoriska lösningen bygger på. Haug menar att det finns två vägar att gå för att uppnå integrering och samma möjligheter till en likvärdig utbildning för alla elever: den segregering och den inkluderande. I motsats till en segregering, vilken bygger på den kompensatoriska lösningen, eftersträvar den inkluderande integreringen att all undervisning skall ske inom ramen för den klass där eleven är inskriven. ”Genom att alla elever, oberoende av förutsättningar, intressen och prestationsförmåga deltar i en gemensam undervisning läggs också en positiv grund för att som vuxna kunna fungera i samhällslivet” framhåller Haug.

Det finns kommuner som beslutat att utgå från en mer inkluderande organisationsstruktur när det gäller gymnasieskolan. Västerås kommun är ett exempel på en kommun som har beslutat att elever som saknar behörighet till ett nationellt program skall erbjudas en individuellt utformad studieväg inom ramen för det program som de väljer. Det är de positiva erfarenheterna med programinriktade individuella program (PRIV) som gör att man nu vill ge fler elever samma möjlighet. Meningen är att varje gymnasieskola och program ska hitta de individuella lösningar eleverna behöver för att läsa i kapp det eller de ämnen som de inte klarat tidigare. För en mindre grupp elever räknar kommunen dock med det behövs alternativa lösningar med undervisning i en mindre grupp och lugnare miljö.

Skollagskommittén¹¹ har föreslagit följande formulering i 3 kap. 14 § skollagen, och som avser alla skolformer, inklusive gymnasieskolan.

Särskilt stöd får ges i stället för den undervisning eleven annars skulle ha deltagit i eller som komplement till denna och skall i första hand ges inom den elevgrupp som eleven tillhör. Om det finns särskilda skäl får stödet ges i en annan elevgrupp eller enskilt.

13.6 Rätt till stöd i gymnasieskolan

I 8 kap. gymnasieförordningen finns gällande bestämmelser om särskilda stödsatser. De innebär bl.a. att en elev skall ges stöd-undervisning om det kan befaras att eleven inte kommer att kunna

¹⁰ Peder Haug, (1998) *Pedagogiskt dilemma – specialundervisning*, Skolverket.

¹¹ Se bilaga 6.

nå de kunskapsmål som anges i kursplanerna eller om eleven av andra skäl behöver särskilt stöd.

En elev har i dag alltid rätt att fullfölja det program som denne påbörjat. Detta framgår av 5 kap. 16 § skollagen. Om en elev har uppenbara svårigheter att följa undervisningen på sitt studieprogram skall rektor, enligt 6 kap. 14 § gymnasieförordningen, vidta de åtgärder som behövs för att eleven skall kunna fortsätta studierna i gymnasieskolan. Det skall då övervägas om eleven skall gå om en eller flera kurser, övergå till ett reducerat program eller till ett annat nationellt program, eller ett individuellt program. Eleven rätt på ett individuellt eller specialutformat program är kopplad till den plan som fastställts av styrelsen för utbildningen.

Skollagskommittén behandlar i sitt betänkande¹² rätten till stöd och anför bl.a. följande.

Alla elever skall ges den ledning och stimulans som behövs i deras lärande och personliga utveckling för att de skall kunna utvecklas så långt som möjligt i enlighet med utbildningens mål. Detta skall komma till uttryck i skollagen och gälla samtliga skolformer. Av kravet på att utbildningen skall vara likvärdig följer att undervisningen inte skall utformas på samma sätt för alla och överallt utan med hänsyn till elevernas olika förutsättningar. Skollagen föreslås, utöver en generell regel om lärande och personlig utveckling, också innehålla bestämmelser om särskilt stöd. Förslaget stärker elevens rätt och anger en arbetsprocess som rektor är skyldig att följa. Processen kan sammanfattas i följande steg: att uppmärksamma elever i behov av särskilt stöd, att utreda, att dokumentera, att åtgärda samt att följa upp och utvärdera. En utredningsskyldighet skrivs in i lagen och för en elev som befinner ha rätt till stöd skall ett åtgärdsprogram utarbetas och fastställas av rektor eller den rektor utser. Av åtgärdsprogrammet skall framgå hur behoven ser ut, vilka åtgärder som skall vidtas samt hur åtgärderna skall följas upp och utvärderas. Eleven och vårdnadshavarna skall ges en aktiv roll vid utarbetandet av programmet.

Beslut om särskilt stöd skall kunna överklagas till Skolväsendets överklagandenämnd som endera fastställer eller upphäver beslutet.

För gymnasieskolan innebär förslaget att eleven skall ges särskilt stöd om det befaras att eleven inte kommer att kunna nå de kunskapsmål som anges i kursplanerna eller om eleven av andra skäl behöver stöd. Detta innebär att även i gymnasieskolan skall särskilt stöd ges med elevens situation, förutsättningar och behov som utgångspunkt.

¹² SOU 2002:121.

13.6.1 Gränslandet gymnasieskola och sarskola

Elever som p.g.a. utvecklingsstörning gått i sarskolan och som när de slutfört skolgången där bedöms kunna gå i gymnasieskolan, saknar i dag rätt att tas emot på ett nationellt program. Kommunerna är emellertid, enligt 5 kap.13 § skollagen, skyldiga att erbjuda dessa elever ett individuellt program i gymnasieskolan. Det saknas uppgifter om hur många elever från sarskolan som i dag har ett individuellt program. Kommittén har, i sina kontakter, med skolor fått vissa indikationer på att situationen för dessa elever är otillfredsställande och att det uppfattas som svårt att erbjuda en uppläggning av studierna som håller hög kvalitet och som motsvarar dessa elevers behov. Det finns samtidigt bra exempel på samarbete mellan gymnasieskolan och gymnasiesarskolan där man gemensamt arbetat fram en individuellt upplagd studiegång för enskilda elever. Som exempel kan tas utbildning till kallsränka där eleven studerat vissa kurser från hotell- och restaurangprogrammet men läser kärnämnen enligt gymnasiesarskolans kursplaner.

För elever i gymnasiesarskolan finns en motsvarande möjlighet att läsa gymnasieskolans karaktärsämneskurser. Det betyder att elever i gymnasiesarskolan kan ha en individuell studieplan som innebär att de läser kärnämnen enligt gymnasiesarskolans kursplaner, men yrkesämnen enligt gymnasieskolan. Inte heller här har kommittén några uppgifter om hur många elever det gäller, men av kontakter att döma gäller det en inte obetydlig grupp elever.

I sammanhanget bör nämnas lagen (1995:1249) om försöksverksamhet med ökat föräldrainflytande över utvecklingsstörda barns skolgång, varigenom barn med utvecklingsstörning ges möjlighet att fullgöra sin skolplikt i grundskolan i det fall föräldrarna inte lämnar sitt medgivande till att barnet tas emot i sarskolan. Dessa barn kommer således att ha avslutat en grundskoleutbildning och uppfyller på så sätt det grundläggande behörighetskravet för utbildning i gymnasieskolan.

Resultatet av Carlbeckkommitténs, (U 2002:01), arbete bör, enligt kommitténs uppfattning, avvaktas innan frågan om hur kopplingen mellan sarskolan och gymnasieskolan skall se ut och regleras i framtiden.

13.7 Kommunernas uppföljningsansvar

Kommunens uppföljningsansvar regleras i dag i 5 kap.13 § skollagen. Här framgår att varje kommun är skyldig att erbjuda gymnasieutbildning i form av specialutformade eller individuella program för de ungdomar som inte tagits in på något nationellt program i gymnasieskolan. Detsamma gäller den som tagits emot på ett nationellt program i gymnasieskolan men som avbrutit utbildningen där.

Skolverket har på regeringens uppdrag undersökt hur uppföljningsansvaret fungerar och vilka åtgärder kommunerna vidtagit för att de ungdomar som inte går i gymnasieskolan, skall påbörja, respektive ta upp, studierna igen.

Resultatet av Skolverkets undersökning visar bl.a. följande.¹³

- Övergången mellan grundskolan och gymnasieskolan fungerar i huvudsak väl, även om det sker på något enhetligt sätt vare sig i en jämförelse mellan kommunerna eller inom en kommun. Det saknas emellertid rutiner och tillförlitligt datorstöd för att se till att ingen hamnar mellan stolarna. Det kan handla om ungdomar som går i fristående skolor eller de som flyttar till kommunen i 15–18 årsåldern. Det kan också gälla ungdomar som bor på behandlingshem i eller utanför kommunen eller ungdomar som är kriminella.
- Kommunerna har svårt att redovisa någon samlad bild av vilken sysselsättning ungdomar i ålder 16–20 år, som inte går i gymnasieskolan, har. Vissa kommuner uppfattar sitt uppdrag som att de inte har behov av en samlad bild över sina ungdomar och har därför inte byggt upp ett sådant informationssystem. I andra kommuner beror det snarare på att ansvaret för att tillhandahålla sådan information inte har tydliggjorts.
- För att kunna lägga upp uppföljningen på ett bra sätt och med en hög ambitionsnivå krävs det, åtminstone i lite större kommuner, ett datoriserat individregister. Kommunerna har i vissa fall varit osäkra på om det är förenligt med personuppgiftslagen (PUL) att lägga upp sådana register. Ett förtydligande i skollagen skulle lösa denna problematik.
- Erbjudande om gymnasieutbildning ges generellt till alla elever i kommunens grundskolor. Det kan hända att det saknas

¹³ Det kommunala uppföljningsansvaret – finns det? (2002) Redovisning av ett regeringsuppdrag i regleringsbrevet för 2002 om ungdomar i åldern 16-20 år som inte går i gymnasieskolan, Dnr 2002:2046, Skolverket.

rutiner för de elever som får sin utbildning i en fristående skola eller på ett behandlingshem. Erbjudande om gymnasieutbildning till de ungdomar som avbryter studierna ges generellt i samband med avbrottet. För elever som avbryter vid gymnasieskolor i andra kommuner än hemkommunen kan det dock variera.

- Stora skillnader finns i om kommunerna väljer att kontinuerligt ge ett erbjudande om utbildning eller endast i samband med övergången från grundskolan eller vid avbrott i gymnasieskolan. Detta ser olika ut beroende på vilken tolkning kommunerna gör av gällande regelsystem.

Kommittén konstaterar att det i de tidigare bestämmelserna angavs ett antal åtgärder som kommunen var skyldig att erbjuda de ungdomar som inte hade fast anställning eller studerade i gymnasieskolan. Nuvarande bestämmelser innebär en skyldighet att erbjuda ett individuellt program som till stor del täcker in de tidigare angivna åtgärderna. I de tidigare bestämmelserna fanns emellertid explicit uttryckt att hemkommunen skulle hålla sig underrättad om hur ungdomarna var sysselsatta (det s.k. *informationsansvaret*). En sådan bestämmelse saknas i dagens bestämmelser, något som uppenbarligen lett till att kommunerna uppfattat reglerna som otydliga.

13.7.1 De kommunala ungdomsprogrammen (KUP)

Något kort bör nämnas om de kommunala ungdomsprogram (KUP) som funnits sedan 1995 och som innebär en möjlighet för kommunen att, efter avtal med respektive länsarbetsnämnd, ta det samlade ansvaret för arbetslösa ungdomar upp till 20 år som inte genomgår gymnasieskola eller liknande utbildning. Kommunala ungdomsprogram kan innehålla såväl praktik som utbildningsinslag och enligt den utvärdering som Statskontoret gjort av de kommunala ungdomsprogrammen varierar det mellan kommunerna vilken grad av samverkan som finns mellan de som ansvarar för KUP och utbildningsansvariga i kommunen.

Det finns i dag en växande grupp ungdomar som hamnat vid sidan av såväl skola som arbetsliv. Arbetsmarknadspolitiken har inte kunnat erbjuda någon uthållig lösning för dessa ungdomar. Internationell erfarenhet på området visar att okvalificerade prak-

tikplatser ger mycket begränsad utdelning i termer av framtida sysselsättning och löneutveckling.

Regeringen har i budgetpropositionen 2002/02:1 deklarerat sin avsikt att återkomma till riksdagen under våren 2003 med ett förslag om hur de kommunala ungdomsprogrammen skall avvecklas. Kommittén är av den uppfattningen att ungdomar under 20 år som saknar en gymnasieutbildning bör omfattas av kommunernas uppföljningsansvar och erbjudas insatser som syftar till studier i gymnasieskolan. Arbetslösa ungdomar under 20 år som *har* en gymnasieutbildning har i dag tillgång till de kommunala ungdomsprogrammen. Om dessa avvecklas finns möjlighet till hjälp och stöd från arbetsförmedlingens service. Som systemet är utformat i dag är dock de arbetsmarknadspolitiska programmen i allmänhet inte öppna för denna kategori ungdomar eftersom huvudregeln är att man fyllt tjugo år. Vid en eventuell avveckling av de kommunala ungdomsprogrammen är detta ett förhållande som bör uppmärksammas.

13.8 Kommitténs överväganden och förslag

När de individuella programmen kommit att omfatta så många som drygt 13 procent av förstaårseleverna i gymnasieskolan, och majoriteten av dessa lämnar gymnasieskolan efter ett år på programmet, finns anledning att fundera över i vad mån visionen om en gymnasieskola för alla har förverkligats.

Ungdomar som riskerar att hamna vid sidan av såväl skola som arbetsmarknad behöver, enligt kommitténs uppfattning, i första hand en gymnasieutbildning. Internationell erfarenhet visar att okvalificerade praktikplatser ger mycket begränsad utdelning i termer av framtida sysselsättning och löneutveckling.

En av gymnasieskolans viktigaste uppgifter framöver kommer att vara att erbjuda alla ungdomar, och i synnerhet de som haft problem i grundskolan, en utbildning som intresserar dem och som de får chansen att så långt möjligt slutföra utifrån individuella förutsättningar och behov. För att detta skall bli en realitet krävs att gymnasieskolan omfattas av ett i grunden inkluderande synsätt och att lärarna får den kompetensutveckling, de resurser och det stöd som behövs.

Behörighetskraven behålls

Kommittén har diskuterat de konsekvenser som behörighetskraven hittills haft, bl.a. hur ensidiga satsningar på de behörighetsgivande ämnena i grundskolan medfört att många elever kommer in på nationella program med mycket låga meritvärden. Erfarenheterna visar dessutom att dessa elever har svårt att klara målen. Konsekvenserna av att inte bli behörig varierar mellan kommunerna och är beroende av hur dessa organiserat verksamheten med individuella program. (I avsnitt 6.6 redovisas Skolverkets slutsatser av behörighetsreglernas konsekvenser.)

Kommittén har, trots de redovisade problemen, stannat för att behörighetsreglerna alltjämt är motiverade. Kommittén menar att reglerna anger den kunskapsnivå som i allmänhet krävs för studier på gymnasienivå och att de bidrar till en tydlighet i systemet eftersom de markerar grundskolans ansvar. De bör dock i första hand användas som utgångspunkt för vad som behöver kompletteras och inte, som i dag, användas till att utestänga elever från att studera och följa kurser som de har kapacitet att klara.

Det finns redan i dag en möjlighet att stanna kvar i grundskolan i de fall en elev inte nått målen för utbildningen. Enligt 4 kap. 10 § skollagen skall en elev som i grundskolan inte tillfredsställande har slutfört sista årskursen beredas tillfälle att göra detta under högst två år efter det att skolplikten upphört om eleven bedöms ha förmåga att fullfölja utbildningen.

Till kommittén har det ibland framförts att obehöriga elever borde vara grundskolans ansvar fram till dess att de uppnår sin fulla behörighet. Ett sådant synsätt får, enligt kommitténs uppfattning, orimliga konsekvenser. Det skulle bl.a. innebära att elever tvingas kvar i en skolform där de hittills inte kommit till sin rätt och där konsekvensen blir att de förlorar kontakten med sina jämnåriga kamrater.

Kommittén har övervägt om behörighetsbestämmelserna behöver kompletteras med en möjlighet för kommunerna att ge dispens från behörighetsbestämmelserna i fall där det står klart att eleven klarar gymnasiestudier trots att denne saknar godkänt i något av de behörighetsgivande ämnena. Dispensmöjligheten löser dock inte det generella problemet med de obehöriga elevernas rätt till utbildning i gymnasieskolan. Någon sådan dispensmöjlighet föreslås därför inte.

Obehöriga elevers rätt till utbildning i gymnasieskolan

Kommitténs grundläggande inställning är att studievägsstrukturen skall stödja elever att så långt möjligt fullfölja utbildningen i gymnasieskolan. Målsättningen är att så många elever som möjligt skall lämna gymnasieskolan med ett avgångsbetyg utan betyget Icke godkänd. Vissa kommer inte att nå ända fram under gymnasietiden utan väljer kanske att i vuxen ålder återvända och komplettera kurser där de sakna godkända betyg. Det viktiga är att gymnasieskolan motverkar att ungdomar lämnar skolan i förtid med en känsla av misslyckande och brutet självförtroende.

Det individuella programmet har i allt för hög utsträckning inneburit en begränsning i elevernas möjligheter att ta del av gymnasieskolans nationella kurser. Kommittén menar att också elever som saknar godkända betyg i något eller några av de behörighetsgivande ämnena från grundskolan, utifrån individuella önskemål, förutsättningar och behov, skall erbjudas heltidsstudier inom ramen för en reguljär studieväg i gymnasieskolan. De skall således på samma sätt som behöriga elever, ha en rätt att söka och bli antagna till utbildning inom en sektor i en kommunal gymnasieskola eller vid en enskild gymnasieskola. Se vidare kapitel 15 Elevernas val och kommunernas utbud av gymnasieutbildning. Antagningen blir dock endast preliminär på så sätt att eleven måste uppnå godkända betyg i de behörighetsgivande ämnen där betyg från grundskolan saknas innan eleven blir definitivt antagen, något som i sin tur krävs för att eleven skall få ett avgångsbetyg när han eller hon lämnar gymnasieskolan. Den preliminära antagningen innebär att eleven påbörjar sina gymnasiestudier och följer undervisningen i sektorsblocket i den utsträckning som bedöms möjlig, samtidigt som denne får undervisning i de grundskoleämnena där betyg saknas. Här har skolan således ett ansvar för att tillsammans med eleven, och för omyndiga elever dennes vårdnadshavare, lägga upp en individuell studieplan som bl.a. skall innehålla uppgifter om elevens studieväg och planerade stödinsatser.

Individuella förutsättningar och behov skall vara utgångspunkt

Det är elevens förutsättningar och behov som skall vara utgångspunkt för hur studiegången organiseras. För vissa elever kan det vara bäst att följa den reguljära undervisningsgruppen med undan-

tag för studierna i det, eller de ämnen, där de saknar behörighet. För andra elever kan det finnas behov av att gå i en mindre grupp.

Lärlarlagen på dagens reguljära studievägar måste i den framtida gymnasieskolan förstärkas med den breda kompetens som i dag finns på de individuella programmen, t.ex. special- fritids- eller socialpedagogisk kompetens. Det flexibla arbets- och synsätt och de otraditionella metoder som utvecklats på framgångsrika individuella program måste fortsätta utvecklas inom ramen för de åtta sektorerna och spridas som goda exempel.

Rätt till stöd och individuell studiegång inom ramen för en sektor

Endast en minoritet av de elever som i dag avbryter studierna på ett nationellt program återvänder till ett sådant efter att ha gått på ett individuellt program. Statistiken visar att det individuella programmet varit minst framgångsrikt för denna elevgrupp.

Elever som får problem med sin skolgång skall, enligt kommitténs mening, ha rätt till stödinsatser som utgår från den utredning som gjorts av elevens stödbehov och som är kopplade till de kunskapsmål som anges i kursplanerna. Kommittén utgår från Skollagskommitténs förslag till reglering av rätten till stöd och att ett åtgärdsprogram kan överklagas till Skolväsendets överklagandenumnd.

Liksom i dag bör det, enligt kommitténs uppfattning, finnas en rätt för elever att fullfölja en påbörjad utbildning. Samtliga elever, såväl obehöriga som behöriga, skall således omfattas av en rätt att fullfölja en gymnasieutbildning på en sektor om sammanlagt 2 500 poäng. Elevens medgivande måste, enligt kommitténs uppfattning, krävas i det fall skolan anser att den individuella studieplanen bör omfatta färre poäng. En elev bör liksom i dag ha möjlighet att gå om en kurs två gånger, där den sista gången förutsätter rektors medgivande.

I det fall en elev, trots adekvata stödinsatser, har stora svårigheter med målen för en kurs är det viktigt att skolans personal tillsammans med eleven finner en lämplig uppläggning av de fortsatta studierna. Det kan vara fråga om en lugnare studietakt eller en alternativ uppläggning av studierna t.ex. i form av en arbetsplatsförläggning av delar av utbildningen. En elev som trots stödåtgärder har uppenbara svårigheter att följa undervisningen kan i

sista hand behöva vägledning och stöd att byta till en annan studieväg. Även för ett sådant beslut krävs elevens medgivande.

Introduktionskurser för invandrare

På motsvarande sätt som det i dag, inom ramen för gymnasieskolan anordnas introduktionskurser för ungdomar som nyligen kommit till Sverige bör det även i framtiden finnas en sådan möjlighet. Bland dessa ungdomar finns såväl de som har en gedigen skolbakgrund som de som av t.ex. flyktskäl fått en mycket sporadisk skolgång. Den förstnämnda gruppen skall så snart de fått tillräckliga kunskaper i svenska övergå till gymnasiestudier på en av de åtta sektorerna. För den sistnämnda gruppen elever kan det emellertid komma att krävas stora insatser under lång tid. Det är viktigt att skolan och eleven kommer överens om innehållet i en individuell studieplan som sedan fastställs av styrelsen för utbildningen. I denna måste framgå en planering för hur bl.a. de kunskaper som krävs för att uppnå gymnasiebehörighet skall inhämtas.

Ett förtydligt ansvar för uppföljning

Utvärderingar på det arbetsmarknadspolitiska området pekar entydigt på att ungdomsåtgärder som endast syftar till att hålla ungdomar sysselsatta ger mycket liten avkastning för den enskilde i termer av framtida sysselsättning. Snarast kan effekten – genom risken för stigmatisering – bli negativ. Alla insatser bör således inriktas på att ungdomar tillägnar sig en gymnasiekompetens. Mot denna bakgrund finns, enligt kommitténs uppfattning, behov av att förtydliga kommunernas ansvar att erbjuda utbildning till ungdomar som avbrutit eller aldrig påbörjat en gymnasieutbildning. Det bör innebära ett kontinuerligt och aktivt uppsökande ansvar där kommunen måste hålla sig informerad om var ungdomar upp till 20 år, som inte går i gymnasieskolan, befinner sig samt erbjuda utbildning. Verksamheten skall således syfta till att ungdomarna påbörjar eller återupptar gymnasiestudier.

Det finns en liten grupp ungdomar som inte kommer att söka en utbildning i gymnasieskolan. Detta kan ha flera olika orsaker, allt från bristande motivation till problem av social karaktär. För vissa

är kunskapsluckorna så stora att det vare sig är möjligt eller rimligt att påbörja och genomföra studier på heltid inom en sektor.

För dessa ungdomar bör gymnasieskolan ha ett ansvar att erbjuda insatser där eleverna får tillfälle att inhämta kunskaper som de saknar samtidigt som de erbjuds vägledning och får en individuell studieplan som är upplagd utifrån elevens intresse, förutsättningar och behov. Verksamheten skall syfta till att eleverna successivt påbörjar en gymnasial utbildning.

Hur uppföljningsansvaret skall organiseras bör avgöras lokalt. Även om gymnasieskolan har huvudansvaret kan den inte ensam klara att erbjuda allt det som den enskilde eleven behöver för sin utveckling. Här måste, beroende på situationen i det enskilda fallet, även socialtjänsten, polismyndigheten m.fl. medverka. Ett fungerande uppföljningsansvar förutsätter dessutom att kommunerna bygger upp rutiner och system för hur de kontinuerligt skall kunna hålla sig informerade om vad ungdomar, som inte påbörjat eller har avbrutit gymnasiestudier, har för sysselsättning.

Del III

Genomförande och konsekvenser

14 Att lära i arbetslivet

Gymnasiekommitténs förslag:

1. Alla elever i gymnasieskolan bör genom egna erfarenheter få insikt i arbetslivets förutsättningar och uppgifter. Alla elever i gymnasieskolan bör få del av APU eller motsvarande förlagd till det inledande sektorblocket.
2. Liksom nu, bör elever som väljer mer yrkesförberedande inriktnings- och sektorsblock få minst 15 veckors APU.
3. Lärarnas möjligheter att besöka eleverna på arbetsplatserna är en viktig kvalitetsfaktor. Skolhuvudmännen bör stödja denna strävan.
4. Kvaliteten i yrkesutbildningen bör stärkas genom att dagens APU och LIA fortsätter att utvecklas parallellt under de närmaste åren. Särskild uppmärksamhet bör riktas mot handledarfrågan inom alla former av lärande i arbetslivet. Både rekrytering och utbildning samt villkor för handledare bör övervägas.
5. Om erfarenheterna av försöksverksamheten med LIA blir goda bör möjligheten att integrera APU och LIA i en enhetlig, men flexibel form för lärande i arbetslivet övervägas i framtiden. Denna bör kunna inrymma alla utbildningsinslag inom gymnasieskolan som är förlagda utanför skolan.
6. Utlandsförlagda praktik- och utbildningsinslag bör stimuleras och hinder att delta bör undanröjas.
7. Den möjlighet som i dag finns att genom lärlingsutbildning förena en anställning som syftar till yrkesutbildning med studier av kurser i gymnasieskolan bör finnas kvar även i framtiden. Denna möjlighet bör framgå av den nya skollagen.
8. Lokalt samråd med arbetsmarknadens parter i fråga om utbildning inom studievägar med yrkesämnen bör göras obligatoriskt men formerna för detta bör inte bindas nationellt. Ett system med lokala sektorråd med arbetslivsföreträdare bör prövas för att stimulera av gymnasieskolans utbildningar i samverkan med arbetslivet.

14.1 Inledning

Samspelet mellan utbildning och arbetsliv har under en lång period varit ett återkommande tema i samhällsdebatt och forskning. Man kan urskilja flera ideologiska och praktiska perspektiv på denna fråga. En dominerande ståndpunkt, som också är utgångspunkten i Gymnasiekommitténs direktiv är vad man skulle kunna beteckna som ett anpassningsperspektiv, nämligen att det är utbildningssektorns uppgift att kvalificera de studerande för de nya eller förändrade krav som från tid till annan uppstår eller utvecklas inom arbetslivet. Denna process sker naturligtvis inte helt isolerat utan vanligen i samspel med utvecklingen i det omgivande samhället. Därigenom kan förändringar i utbildningssystemet också leda till förändrade krav och förväntningar i arbetslivet.

En större osäkerhet om framtida kvalifikationskrav och sysselsättningsbehov leder som framgår av Gymnasiekommitténs förslag till en starkare betoning av bredd i utbildningen men också till krav på ett närmande mellan utbildning och arbetsliv. I allt fler sammanhang argumenteras för ökade kontakter med arbetslivet. Kontakterna med arbetslivet har ofta ett vidare syfte än att enbart förmedla yrkeskunskaper, även om detta är nog så viktig. En ökad integration mellan arbete och lärande kan utöver den kognitiva aspekten att förvärva kunskaper och färdigheter inom yrkesområdet, även bidra till en fortsatt socialiseringsprocess och skapa motivation för och realism i den aktuella utbildningen hos eleverna.

14.2 Utveckling av yrkesutbildningen

Yrkesutbildningen omfattar i dag en mängd sinsemellan mycket olika utbildningar som har skilda ursprung och bygger på olika traditioner, inte minst när det gäller graden av kontakter med arbetslivet. I många fall vilar den på gamla inlärningsstraditioner, som varit mer eller mindre systematiserade. Genom att praktiskt delta i arbetsmoment tillsammans med yrkeskunniga personer lärde man sig en uppgift, genom att delta i hela arbetsprocessen lärde man sig ett yrke. I det agrara samhället och den tidiga industrialismen traderades yrken inom släkt och familj och var mycket könsbundna.

Genom den fortgående industrialiseringen skildes utbildning och arbete åt i både tid och rum. Det blev med tiden en offentlig

uppgift att återskapa länkar mellan skola och arbetsliv. Exempel på detta är praktisk arbetslivsorientering (prao), yrkesvägledning, arbetsplatsförlagd utbildning (APU) samt senast lärande i arbetslivet (LIA).

De praktiska utbildningarna inom industri- och hantverk infogades relativt sent i det offentliga utbildningssystemet. Från 1921 kunde kommunerna få statsbidrag för att i skolmässig form anordna också den praktiska delen av yrkesutbildningen i form av yrkesskolor. Denna hade tidigare uteslutande legat på företagen, i form av anställning.

När den integrerade gymnasieskolan 1971 ersatte yrkesskolan kom tiden för yrkesämnena i flertalet fall att minskas samtidigt som allmänna ämnen mer generellt infördes. Yrkesutbildningarna fick samma längd, två år, från att tidigare ha varierat från en termin till fyra år. I många fall innebar detta att gymnasieskolan endast gav en påbörjad men ej avslutad yrkesutbildning. Gymnasieskolan skulle således inte ge någon färdigutbildning för en speciell befattning utan en påbörjad utbildning som skulle följas av en färdigutbildning ute i arbetslivet. Den specialisering eller arbetsrutin som färdigutbildningen krävde skulle förläggas till företag och genomföras i samverkan med skolan. Men färdigutbildningen kunde även ske skolförlagt i samhällsregi som s.k. påbyggnadsutbildning. Färdigutbildningen systematiserades dock inte på det sätt som ursprungligen var tänkt utan blev helt en fråga för arbetslivet. Färdigutbildningen kom därför att få mycket olika utformning i olika branscher och kom i många fall också att saknas helt.

En annan konsekvens av att samhället övertog ansvaret för den gymnasiala yrkesutbildningen blev att de tvååriga linjerna och specialkurserna i regel kom att ha utbildningen nästan helt förlagd till skolan. För detta ändamål uppfördes särskilda yrkesinstitutioner i gymnasieskolan.

Spridningen av ny teknik är en fråga som inte enbart är av utbildningspolitiskt intresse. Den accelererande tekniska utvecklingen har inneburit svårigheter för skolväsendet att hänga med. Inte minst gäller detta teknisk yrkesutbildning. Utvecklingen är inte likformig överallt. Teknikavståndet mellan spetsteknologiföretagen och tillämparna av traditionell teknik tenderar ständigt att öka. Vilken tekniknivå gymnasieskolan skall befinna sig på har varit föremål för mycket diskussion.

Arbetslivets återkomst i yrkesutbildningen

Vissa utbildningar skulle enligt 1970 års läroplan ha undervisningen i arbetsteknik helt eller delvis förlagd till arbetsställe utanför gymnasieskolan. Detta innebar att undervisningen förlades till företag eller institution och att dessa tillhandahöll lärare, lokaler och utrustning som behövdes för undervisningen. Statsbidrag utgick till företagen. Detta kallades inbyggd utbildning och fanns på t.ex. distributions- och kontorlinjen samt vårdlinjen. I andra typer av utbildningar, t.ex. bygg- och anläggningsteknisk linje skedde undervisningen på en arbetsplats under ledning av lärare från skolan. 1985 var sammantaget 6 procent av all yrkesundervisning på detta sätt arbetsplatsförlagd.

Arbetsgruppen för översyn av gymnasial yrkesutbildning (ÖGY) ansåg 1986 att denna andel borde öka och lade fram förslag om en treårig yrkesutbildning med arbetsplatsförlagd utbildning (APU). ÖGY konstaterade också att färdigutbildning endast inom ett begränsat antal branscher höll måttet. Många företag hade ingen eller endast liten möjlighet att ge färdigutbildning enligt den tänkta modellen. Skulle kvaliteten i yrkesutbildningen höjas var det väsentligt att också inkludera färdigutbildning i diskussionen om den framtida yrkesutbildningens utformning.

Den viktigaste åtgärd som enligt ÖGY kunde göras för att förbättra kvaliteten i yrkesutbildningen var att få till stånd en bättre färdigutbildning, genom att lägga till ett tredje år och integrera denna i yrkesutbildningen. Yrkesutbildningen i gymnasieskolan borde därför bedrivas inom en tidsram på tre år, varav de första två åren borde vara i huvudsak skolförlagda. Under det tredje året borde en stor del av undervisningen förläggas till en arbetsplats. ÖGY:s förslag innebar nyinläring i såväl skola som företag av vissa avgränsade moment i kursplanen, s.k. arbetsplatsförlagd utbildning (APU). Den arbetsplatsförlagda delen av tredje året borde utgöra en successiv övergång till arbetslivet. Grundsynen var att skola och arbetsliv skulle ha ett gemensamt ansvar för yrkesutbildningen.

ÖGY:s förslag ledde till en försöksperiod på tre år med en treårig, moderniserad och i högre grad arbetsplatsförlagd yrkesutbildning i gymnasieskolan. Via Arbetsmarknadens Yrkesråd och de branschspecifika yrkesnämnderna var arbetsmarknadens parter starkt engagerade i yrkesutbildningens utveckling. Detsamma gällde i flertalet fall de dåvarande lokala yrkesråden. Såväl skolstyrelser

som kommunstyrelser visade ofta ett mycket aktivt engagemang i uppbyggnaden av försöksverksamheten inte sällan i tät dialog med det lokala arbetslivet.

Yrkesutbildningens nuläge

Även om teoretiska och praktiska studievägar alltsedan början av 1970-talets funnits i samma organisatoriska ram inom gymnasieskolan är de båda kulturerna, den akademiska skolkulturen och yrkeskulturen, fortfarande väl urskiljbara. Att höja ambitionsnivån för yrkesutbildningen har varit en central uppgift för flera av reformerna av gymnasieskolan.

Propositionen om en reformerad gymnasieskola 1991 tog sin utgångspunkt i ett perspektiv av livslångt lärande. De 16 nationella programmen blev treåriga och innehöll en kärna av obligatoriska ämnen för alla elever oavsett program. På de 13 yrkesförberedande programmen skulle minst 15 veckor av den totala studietiden arbetsplatsförläggas. Den helt övervägande delen av den gymnasiala yrkesutbildningen äger rum på de nationella programmen med yrkesämnen i kommunal regi. Endast en mycket liten del sker på industrigymnasier eller i form av lärlingsutbildning.

Beslutet om att kommunen själv får avgöra om man ville starta gymnasieutbildning i egen regi, utan att något statligt beslut krävs, har fått stor effekt. I en studie som Gymnasiekommittén genomfört våren 2001 visade det sig att bara mellan läsåren 1990/91 och 2000/01 hade 42 kommuner etablerat gymnasieskola. Bland de 42 nyetablerade gymnasiekommunerna hade hela 29 industriprogrammet, 22 barn- och fritidsprogrammet och 17 handels- och administrationsprogrammet. Genom denna ökning av antalet orter med gymnasieskola har yrkesutbildningen blivit nästan lika spridd som yrkesskolorna var på 1960-talet.

Ny struktur för gymnasieskolan

Gymnasiekommitténs förslag om bredare ingångar i form av sektorer och en successiv specialisering innebär en fortsättning av den utveckling som under lång tid syftat till att minska skillnaderna mellan de studieförberedande och yrkesförberedande delarna av gymnasieskolan. Det blir mer en fråga om gradskillnad än artskill-

nad då samtliga sektorer kommer att innehålla såväl studie- som yrkesförberedande inriktningar om än i olika proportioner.

Det blir också tydligare att närmare kontakter med arbetslivet blir viktiga oberoende av studieinriktning. Möjligheterna att såväl öka omfattningen av som att utveckla innehållet i den del av utbildningen som är förlagd till arbetslivet blir då väsentliga frågor för Gymnasiekommittén.

Den utveckling som nu sker på utbildningsområdet inom Europa stöder allmänt tanken på en breddad gymnasieutbildning. Det finns också en utveckling mot att en ökad andel yrkesutbildningar övergår från att ha varit gymnasiala till att bli eftergymnasiala. Så har t.ex. blivit fallet i vårt grannland Finland, vars yrkeshögskola rekryterar 24 000 studerande årligen mot 19 000 i traditionell akademisk högskoleutbildning. Även om jämförelser av detta slag kan vara vanskliga på grund av olika definitioner mm kan de ändå indikera tänkbara utvecklingsmönster. Om en liknande utveckling skulle komma till stånd också i Sverige, skulle det få betydande konsekvenser även för den gymnasiala nivån. Behovet av tidiga yrkesspecialiseringar i den gymnasiala utbildningen skulle då sannolikt komma att kraftigt minska.

14.3 Samverkan mellan skola och arbetsliv

Gymnasiekommittén skall enligt sina direktiv bl.a. föreslå hur samverkan mellan skola och arbetsliv kan utvecklas samt hur ett ökat inslag av lärande i arbetslivet i gymnasieskolan bör utformas.

En arbetsgrupp inom Utbildningsdepartementet har haft i uppdrag att diskutera förutsättningarna för samverkan mellan skola och arbetsliv samt lärande i arbetslivet inom den gymnasiala yrkesutbildningen. Sina förslag har arbetsgruppen redovisat i promemorian "Samverkan mellan skola och arbetsliv – Om möjligheterna med lärande i arbetslivet" (Ds 2000:62). Enligt Gymnasiekommitténs tilläggsdirektiv skall promemorian, som redovisades hösten 2000, vara utgångspunkt för kommitténs behandling av frågan om samverkan mellan skolan och arbetslivet.

Arbetsgruppen lägger fram ett flertal förslag avseende samverkan mellan skola och arbetsliv samt lärande i arbetslivet men också inom andra områden av yrkesutbildningen. Vissa frågor faller utanför kommitténs uppdrag. Det gäller i första hand frågan om en alternativ finansiering av yrkesförberedande utbildning samt förslag

som avser grundskolans läroplan. Endast de förslag från arbetsgruppen som tillhör gymnasiekommitténs uppdrag behandlas i detta betänkande.

Få områden har inom utbildningssektorn under de senaste 25 åren ägnats så mycket uppmärksamhet som samverkan mellan skolan och arbetslivet och formerna för detta. Sett i backspegeln skulle man kunna säga att formerna för samverkan ofta kommit att stå i fokus medan innehållet i samverkan ibland hamnat i bakgrunden. Många ansatser och ansträngningar har gjorts men alltför ofta har dessa åtgärder haft karaktären av engångsinsatser. En ökad samverkan torde förutsätta ett långsiktigt och stabilt samarbete mellan företrädare på olika nivåer för skolhuvudmän och arbetsliv. Kontakterna med arbetslivet kan utvecklas såväl i form av informella nätverk och personliga kontakter som på mer formella sätt, t.ex. genom olika samrådsorgan. Troligen krävs båda formerna för att samverkan skall fungera tillfredsställande över tiden.

Enligt läroplanen för de frivilliga skolformerna, Lpf 94, skall skolan

eftersträva ett bra samarbete med arbetslivet, vilket är viktigt för all gymnasial utbildning men av avgörande betydelse för den yrkesförberedande utbildningens kvalitet.

I Lpf 94 sägs vidare:

Skolan kan inte själv förmedla alla de kunskaper som eleverna kommer att behöva. Det väsentliga är att skolan skapar de bästa samlade betingelserna för elevernas bildning, tänkande och kunskapsutveckling. Därvid skall skolan ta till vara de kunskaper och erfarenheter som finns i det omgivande samhället och som eleverna har från bl.a. arbetslivet. Den värld eleven möter i skolan och det arbete eleven deltar i skall förbereda för livet efter skolan.

Läroplanen säger däremot inget om vilka former samverkan med arbetslivet skall ha. Det skall avgöras lokalt med utgångspunkt i de nationella målen.

Beslut om organisation och dimensionering

Kommunerna har frihet att inrätta gymnasieskolor, bestämma organisation och besluta om utbildningsutbud. Kommunen blir enligt våra förslag skyldig att erbjuda eleverna utbildning inom den sektor eleven valt och ett allsidigt urval av nationella inriktnings-

block. Detta gäller i den egna kommunen eller genom samverkansavtal med annan kommun eller fristående skola. Antalet platser på de olika inriktningsblocken skall också anpassas med hänsyn till elevernas önskemål.

Kommunerna kommer även att ha möjlighet att anordna lokala inriktningsblock med nationella kurser. En sådan lokal studieväg kan anordnas för att tillmötesgå önskemål från elever eller för att tillgodose ett sådant lokalt eller regionalt utbildningsbehov som inte finns inom de nationellt fastställda studievägarna. Styrelsen för utbildningen i kommunen beslutar om de skall inrättas.

Kommunen ansvarar för skolans resurstilldelning. När politikererna tar ställning till exempelvis förändringar i utbudet av studieinriktningar har rollen ofta blivit att godkänna inriktningar som är viktiga för att kunna behålla så många elever som möjligt inom den egna gymnasieskolan.

Före 1991 års gymnasireform styrdes gymnasieskolans organisation i högre grad än i dag utifrån bedömningar om det framtida arbetskraftsbehovet i olika branscher. Arbetslivets medverkan och engagemang var och är av fortsatt stor betydelse för dimensionering och utformningen av utbildningen även om elevernas val nu spelar en större roll vid kommunernas planering. Varken skolan eller arbetslivet klarar normalt av att på egen hand tillhandahålla utbildning som kan svara mot efterfrågan från både arbetsliv och individ. Avgörande villkor för att en utbildning skall komma till stånd blir att det finns ett behov i arbetslivet och att arbetslivet engagerar sig i genomförande av utbildningen samt naturligtvis ett intresse från eleverna att söka den aktuella utbildningen.

Obligatoriska samrådsorgan

I skollag och skolformsförordningar fanns tidigare ett omfattande regelverk när det gällde skolans samverkan med arbetslivet och formerna för detta.

Formaliserade krav på samverkan fanns fram till slutet av år 1980-talet såtillvida att skolor som erbjöd yrkesutbildning måste inrätta ett eller flera yrkesråd med företrädare för arbetsmarknadens parter. Syftet med dessa var att de skulle vara rådgivande i frågor rörande yrkesinriktningen av utbildningen i gymnasieskolan. Ledamot i yrkesråd som företrädde företagare eller anställda skulle

ha god kännedom om arbetslivet samt om det eller de yrken som rådets verksamhet avsåg.

Som ett övergripande paraply fanns i varje kommun ett centralt planeringsråd för skola-arbetslivsfrågor, det s.k. SSA-rådet. Detta skulle i kommuner med gymnasieskola bl. a. biträda styrelsen för utbildningen när det gällde utbildningens anknytning till arbetslivet och följa yrkesutbildningen i kommunen.

Tanken bakom dessa råd var god men ofta blev de formella pliktorgan utan egentligt inflytande. Råden fungerade främst utifrån skolans behov och fick ofta karaktären av informationsorgan. Det fanns en stark tilltro till att samrådsorganen skulle få en stärkt position genom tillkomsten av APU och hur denna skulle läggas upp och genomföras lokalt.

I takt med avregleringen av skolan har bestämmelserna om obligatoriska samrådsorgan försvunnit. Motiven till att ta bort dessa bestämmelser får dock inte uppfattas som om samrådsorganen varit oviktiga eller för att minska betydelsen av samråd. Motiven har i stället varit att öppna för fler och flexibla former för samråd som beslutas utifrån lokala förutsättningar. I många fall lever yrkesråden vidare under beteckningen programråd parallellt med andra samverkansformer. Ofta har man gjort ansträngningar att modernisera arbets- och beslutsformerna men det förekommer också att det inte finns några samrådsorgan.

14.4 Utbildning i arbetslivet

Stora förväntningar finns på att lärande i arbetslivet i olika former skall spira och utvecklas. Men hur är det då med möjligheterna att också i praktiken skapa gynnsamma betingelser för ett kvalificerat lärande i det dagliga arbetet? Ett tydligt spänningsfält existerar mellan arbetslivets värld och skolans värld med sina olika kulturer och uppdrag. Medan arbetslivskulturen markerar en starkare fokusering mot utbildningens slutmål med betoning på specialisering och inriktning på arbetsmarknadens behov betonas i skolkulturen i högre grad mer allmänna kunskaps- och färdighetsmål samt mål kopplade till läroplanens värdegrunder. Skillnader i kunskapssyn, undervisningsformer samt sättet att kommunicera med eleverna existerar också. Under en lång period har diskussion förts om var och hur yrkesinlärning sker bäst, på en arbetsplats eller i skola eller genom en kombination av båda.

Tanken på arbete och lärande som två sammanlänkade processer ligger nära den syn som är dominerande i stora delar av dagens kvalifikationsforskning. Enligt denna sker lärande i hög grad integrerat i det dagliga arbetet. Många forskare ser i dag lärande som en process där kunskap och kompetens bildas i och genom samverkan mellan människor inom ramen för den vidare arbetsgemenskap man tillhör. Denna tanke är basen för kommitténs förslag om ett gemensamt sektorblock i utbildningens början i den framtida gymnasieskolan.

En fråga som infinner sig är naturligtvis vilket lärande och vilka kunskaper som i så fall avses. I en mening är lärande en integrerad del av all mänsklig aktivitet. Detta lärande innebär dock inte alltid en mer systematisk utveckling av individens kunskaper i form ökad kompetens eller växande. I värsta fall kan "lärandet" tvärtom innebära en anpassning till passivisering, dvs. snarast ett negativt lärande (Ellström 1996, 2001).

Utbildning/lärande i arbetslivet förekommer i olika organisatoriska former med olika förutsättningar och villkor. I det följande behandlas APU, lärlingsutbildning, industrigymnasier samt den senaste formen LIA, lärande i arbetslivet.

Resultaten från nästan alla genomförda kartläggningar visar att elever är nöjda med och uppskattar utbildning som är förlagd till arbetsplats och att de ser den som ett värdefullt komplement till den skolförlagda utbildningen. Förutsättningarna för att anordna sådan varierar dock starkt mellan olika studievägar och branscher. Ibland är förutsättningarna för ett samarbete med det lokala näringslivet kring den arbetsplatsförlagda verksamheten starkt begränsade.

APU:s kvalitet och möjligheter

Arbetsplatsförlagd utbildning (APU) innebär att delar av den yrkesförberedande utbildningen sker på en arbetsplats. Enligt nuvarande bestämmelser skall minst 15 veckor av undervisningstiden på program med yrkesämnen utgöras av arbetsplatsförlagd utbildning.

Det är skolhuvudmannen som beslutar hur de 15 veckorna skall fördelas på de tre utbildningsåren. Skolhuvudmannen ansvarar också för anskaffandet av erforderligt antal APU-platser samt för att platserna uppfyller kvalitetskraven. Även på övriga program får

utbildningen arbetsplatsförläggas efter lokalt beslut. Detta gäller också omfattningen av APU.

Den arbetsplatsförlagda delen av utbildningen skall planeras och genomföras med utgångspunkt i de utbildnings- och undervisningsmål som fastställts. APU:n skall ske under ledning av handledare som är kunnig inom yrkesområdet och som har handledarutbildning. Det är skolhuvudmannens ansvar att försäkra sig om att handledaren har den kompetens som krävs.

Utformningen av APU

Gymnasieskolans uppläggning av APU baseras i hög grad på skolans och yrkeslärares kännedom om de olika arbetsplatsernas och den produktionsinriktning som förekommer där. APU:n innehåller inslag från de yrkeskurser som ingår i programmet och det är rektor som formellt beslutar vilka hela eller delar av kurser som skall arbetsplatsförläggas.

Utbildningen på arbetsplatserna styrs dock sällan direkt av programmets kursplaner. Genom att lärarna känner till de olika arbetsplatsernas produktion lägger de sina önskemål om innehållet i linje med företagets möjligheter. Det är sedan skolans ansvar att fördela elevernas APU-tid mellan olika arbetsplatser så att de uppnår målen i kursplanen. (Skolverket Rapport 153)

Under APU-perioderna förutsätts karaktärsämneslärarna besöka elever och handledare ute på arbetsplatserna. Dessa arbetsplatsbesök är en av de viktigaste kvalitativa faktorerna för den arbetsplatsförlagda delen av utbildningen. Tyvärr sker inte arbetsplatsbesök i önskvärd utsträckning. I takt med den ökade integrationen mellan olika kurser gäller behovet att besöka arbetsplatser numera i hög grad även kärnämneslärare.

Lärares besök skall fylla många viktiga funktioner, exempelvis att vara ett stöd för eleven, att skapa och underhålla goda kontakter med företaget och handledaren, att få kännedom om arbetsplatsens produktion och verksamhet samt få möjligheter till fortbildning då det är på företagen som den nya tekniken och de nya arbetsmetoderna finns. En av förutsättningarna för en väl genomförd APU är också en fungerande samverkan mellan yrkeslärare och handledare.

Endast 63 procent av eleverna fick enligt Skolverkets rapport sin APU tillgodosedd. Det råder emellertid stor skillnad mellan de

olika programmens möjligheter att få ut eleverna på APU i tillräcklig omfattning. Barn- och fritidsprogrammet och omvårdnadsprogrammet ligger i topp när det gäller att få ut eleverna i tillräcklig omfattning, medan det är svårast beträffande medieprogrammet och elprogrammet.

En jämförelse mellan Svenska kommunförbundets studie av APU från 1995 och Skolverkets senare studier visar på en tydlig ökning av andelen skolor som har APU om 15 veckor eller mer. Resultatet visar också på endast en obetydlig skillnad mellan de svårigheter skolor respektive företag upplever för att genomföra APU. Både de programansvariga på skolorna och handledarna på företagen uppgav brist på utbildade handledare och bristande ekonomiska resurser som problem. Handledarna på företagen lyfter därutöver fram brist på tid i företagen.

De skolor som ger eleverna APU enligt gällande bestämmelser kännetecknas enligt Skolverket bland annat av en god samverkan mellan skola och företag, stabilt stöd från yrkesråd eller programråd och en fastlagd genomförandeplan för APU. Dessa skolor tycker att APU är värdefull och en förutsättning för hög kvalitet i yrkesämnena. De uppfattar också regionens arbetsliv som positivt.

Ett av de främsta skälen till att inte alla elever får APU fullt ut uppges vara bristen på utbildade handledare. Även handledarutbildningens kvalitet varierar. De utbildningar som arbetar med ett aktivt stöd från den lokala skolförvaltningen, tillhör en bransch som stödjer APU och de skolor som har erfarenhet sedan ÖGY-försöket är enligt Skolverkets rapport i ett mer gynnsamt läge än andra. De utbildningar som saknar en eller flera av dessa faktorer har i många fall problem med att genomföra handledarutbildning med acceptabel kvalitet.

För en acceptabel kvalitet krävs det både grundutbildning för nya handledare och kontinuerligt återkommande handledarträffar för både nya och erfarna handledare. Mindre än hälften av utbildningarna inom gymnasieskolan genomför grundutbildning för nya handledare. Skillnaden mellan olika program är betydande

Eleverna i gymnasieskolan anser genomgående att det är bra att en del av utbildningen sker på arbetsplatser utanför skolan. De får under APU lära sig nya moment och prova annan typ av utrustning. De får också inblick i olika personalkategoriernas funktioner i arbetslivet. De flesta elever anser att APU är ett bra komplement till skolans undervisning och att den har stor betydelse för att nå tillräckliga yrkeskunskaper.

Det är också viktigt att se arbetsplatsförlagt lärande som en möjlighet att utveckla yrkeslärarens roll och funktion. Lärarrollen för yrkeslärare är i stark förändring med arbetslagssamverkan med lärare i allmänna ämnen och fördjupade kontakter med arbetslivet.

Det råder fortfarande olika uppfattningar om ersättningsfrågan till arbetsplatsen vid APU. Kraven på ekonomisk ersättning från arbetsplatserna varierar från bransch till bransch. Företagens kostnader beror bland annat på behovet av instruktörer och handledare, utnyttjandet av maskiner och annan utrustning, material och produktionsbortfall. Detta betyder i sin tur att vissa utbildningar, speciellt de som är beroende av små arbetsplatser, får allt större svårigheter att få dessa att medverka.

Gymnasiekommittén vill för att bibehålla och förstärka kvaliteten i APU betona vikten av att yrkeslärarna ges förutsättningar att kunna besöka eleverna på arbetsplatserna, att handledare kan rekryteras och behållas samt att små arbetsplatser ges förutsättningar att medverka i arbetsplatsförlagd utbildning.

Internationell APU

Internationella programkontoret fick i regleringsbrevet för budgetåret 2001 i uppdrag att utreda förutsättningarna för och möjligheterna med utlandspraktik inom ramen för arbetsplatsförlagd utbildning i gymnasieskolan. Programkontoret valde att benämna verksamheten Arbetsplatsförlagd utbildning – internationellt (APU – I).

Programkontorets utredning visar att APU – I ger stora fördelar för de involverade aktörerna, men att det finns en rad problem och hinder som gör att verksamheten endast utnyttjas i begränsad omfattning.

Elever som genomför praktikperioder utomlands har goda möjligheter till yrkesmässig, språklig, kulturell och personlig utveckling. För gymnasieskolorna kan APU – I underlätta samverkan med arbetslivet, öka internationella inslag i undervisningen och vidga samarbetet mellan olika lärarkategorier. Gymnasiekommittén har erfarit att S:t Görans gymnasium i Stockholm tillsammans med Lärarhögskolan i Stockholm inom ramen för Skolverkets yrkesutbildningsprojekt YKSA bedrivit ett projekt för att kunna erbjuda APU utomlands för så många elever som möjligt från de yrkesinriktade programmen. Resultatet av de insatser skolan gjort under

projektiden har medfört en dramatisk ökning av intresset för språkstudier inom ramen för det individuella valet, vilket är en glädjande utveckling.

Ett antal problem och hinder finns dock för de skolor som vill genomföra internationell APU, det gäller bl.a. brist på tid, kompetenskrav, ekonomiska förutsättningar samt ansvarsfrågor.

I Programkontorets utredning föreslås att

- APU – I bör utvecklas kvalitativt och kvantitativt med syfte att alla ungdomar ges samma förutsättningar till APU – I,
- en utredning ser över finansiering och finansieringssystem samt
- ett nationellt centrum för APU – I bör inrättas vid Internationella Programkontoret.

Enligt Gymnasiekommitténs uppfattning är internationell APU ett värdefullt komplement till den APU som ingår i gymnasieskolan. Den kan vara av stor personlig betydelse för de ungdomar som fått ta del av den. Enligt kommitténs mening finns det dock risk att APU – I, av främst ekonomiska skäl, inte kan få annat än en begränsad betydelse. Det är föga troligt att gymnasieskolorna kommer att ha resurser att bekosta resor, boende och kost för elever som gör sin APU utomlands. Det är viktigt att inte endast föräldrar med god ekonomi kan låta sina ungdomar delta. Avgifter från elever/föräldrar får därför inte bli en förutsättning för att elever får APU – I. I övrigt anser Gymnasiekommittén att APU – I bör utvecklas som ett alternativ för svenska elever där så är möjligt och att eventuella hinder och oklarheter i regelsystemen bör elimineras.

Utvecklingen inom Europeiska Unionen och Sveriges åtaganden i anslutning härtill kan komma att förstärka och påskynda en utveckling i sådan riktning, t.ex. i form av utvidgning i fråga om Europass-bestämmelser och Brügge-processen.

Lärlingsutbildning

Som tidigare påpekats har en tradering av yrkeskunskaper gamla anor och är den ursprungligaste formen av yrkesinlärning. Nästan all yrkesutbildning bygger på denna tradition. Lärlingssystemet kan sägas vara en del av gesällmästarsystemet från en starkt reglerad hantverkstradition. Genom samhällets ökade ansvar för yrkes-

utbildningen under 1930–1950-talet minskade lärlingsutbildningen konstant.

I grunden representerar begreppet lärling en anställningsform, där ett företag åtar sig att anställa en ung person och samtidigt ge denna yrkesutbildning. I vissa fall handlar det även om reguljär yrkesutbildning, antingen i en intern företagsskola eller genom att lärlingen parallellt med anställningen även deltar i utbildning i gymnasieskola. Den sistnämnda modellen förekommer i många olika former i ett flertal europeiska länder.

Lärlingsutbildning är således en metod att ge yrkesutbildning som står övrig arbetsplatsförlagd utbildning nära men där anställningsförhållande för viss tid eller tillsvidare gäller. I den skolpolitiska debatten har för- och nackdelar med ett lärlingssystem diskuteras och olika ”hybridformer” prövats med växlande framgång.

Parallellt med andra modeller för yrkesinlärning har ett lärlingsutbildningsstråk i starkt skiftande former och omfattning hela tiden existerat parallellt med den etablerade gymnasieskolan. Den har från tid till annan haft skiftande reglering och förutsättningar. Vid slutet av 1980-talet hade den ca 3 000 elever men endast ett fåtal elever därefter.

Hösten 1997 startade en försöksverksamhet med s.k. ”ny lärlingsutbildning”. Den omfattade inledande studier på ett nationellt program och skulle avslutas med lärlingsutbildning. Omfattningen av försöksverksamheten blev blygsam, 31 skolor i 28 kommuner hade begärt att få delta. Våren 2000 omfattade verksamheten 18 skolor och berörde endast ca 300 elever/lärlingar. Denna lärlingsutbildning förlängdes inte i sin dåvarande form vid försöksperiodens slut, 2001, utan upphörde och ersattes av andra former, bl.a. det nya LIA-konceptet (lärande i arbetslivet).

Inom ramen för det individuella programmet finns i dag en möjlighet för ungdomar att genom lärlingsutbildning förena en anställning som syftar till yrkesutbildning med studier av vissa kärnämnen i gymnasieskolan. Lärlingsutbildningen har haft stora svårigheter redan från starten, mycket beroende på att arbetsmarknaden givit litet utrymme för lärlingsanställning. Antalet ungdomar som får lärlingsutbildning inom ramen för ett individuellt program har varit konstant lågt. Hösten 2001 anordnades lärlingsutbildning för sammanlagt 153 elever, varav 106 gick år 1. Det rör sig således om en mycket liten grupp elever som utnyttjar denna möjlighet till lärlingsutbildning.

För de elever som omfattas kan det dock vara en passande uppläggning av yrkesutbildningen. Möjligheten att förena en anställning som syftar till yrkesutbildning med studier av kurser i gymnasieskolan bör finnas kvar även i framtiden. Gymnasiekommittén anser att denna möjlighet bör ges utrymme och framgå av den nya skollagen

Industrigymnasier

De en gång 89 företagsskolorna försvann nästan helt vid gymnasieskolans införande under början av 1970-talet. Nu kan en fristående gymnasieskola hos Skolverket ansöka om rätt till offentligt bidrag. Bland de nya fristående gymnasierna återfinns ett antal industrigymnasier, en nutida efterföljare till företagsskolor. Det är främst de stora industrikoncernerna som valt att inrätta sådana gymnasier, bl.a. för att säkerställa rekryteringen av medarbetare inom produktionen. Bland de koncerner som inrättat industrigymnasier finns bl.a. ABB med tre stycken, Volvo, Scania, SKF och Perstorp.

Vad gäller industrigymnasierna visar Skolverkets tillsyn och studier som kommittén för gymnasieskolans utveckling gjorde (jfr SOU 1997:107) att undervisningen håller en hög kvalitet och att skolorna är resursstarka. Den tekniska utrustningen är modern och undervisningen kan anpassas efter de aktuella behoven inom industrin. Antalet sökande är också mycket större än antalet intagningsplatser, vilket oftast innebär att de elever som antas har höga betyg från grundskolan. Eleverna får också väsentligt fler undervisningstimmar än eleverna på yrkesprogrammen. Genom denna utveckling kan cirkeln anses vara sluten när det gäller utbildning i näringslivets egen regi som avvecklades under 1970-talets första år, även om omfattningen av dåtida skolor var betydligt större.

LIA – Lärande i arbetslivet

Lärande i arbetslivet är ett nytt koncept för arbetsplatsförlagd utbildning som genomförs som försöksverksamhet. Den innebär att en elev på ett nationellt eller specialutformat program som innehåller yrkesämnen får utbildning som genomförs på arbetsplats.

I huvudsak innebär försöksverksamheten att eleverna får utbildning i yrkesämnen motsvarande 700 poäng under minst 30 veckor förlagd till en arbetsplats. Lärande i arbetslivet skall ses som en alternativ väg att uppnå skolans mål. Den ersätter bl.a. försöksverksamheten med ny lärlingsutbildning och skiljer sig från traditionell lärlingsutbildning genom att det inte råder något anställningsförhållande för eleven. Därmed utgår inte heller någon lön. Kommunen ansvarar för eleven under hela utbildningstiden.

Syftet med försöksverksamheten är att möta arbetslivets förändrade kompetensbehov, att ge arbetslivet möjlighet att påverka utbildningens innehåll och genomförande samt att ge elever som vill möjlighet att genomföra en större del av utbildningen, minst 30 veckor, på en arbetsplats.

För LIA finns en kursplan om totalt 700 gymnasiepoäng som skall ersätta yrkeskurser av motsvarande omfattning och fastställts av Skolverket. Innehållet i den särskilda kursplanen för LIA om 700 poäng konkretiseras lokalt utifrån programmålen för den utbildning som eleven valt och utifrån de lokala mål som fastställs i programrådet. LIA ersätter kravet på APU i dessa utbildningar. LIA syftar till att ge eleverna en ökad arbetslivserfarenhet och en möjlighet att under handledares ledning få fördjupade färdigheter inom yrkesområdet.

Försöksverksamheten gäller elever som påbörjar sin utbildning i gymnasieskolan från och med höstterminen 2000 till och med juni 2003. Den är frivillig för eleven vilket innebär att en elev har rätt att välja mellan LIA och ett skolförlagt nationellt program. Totalt får verksamheten omfatta 2 000 platser för dessa år.

För varje utbildningsplats skall det upprättas ett utbildningskontrakt mellan skolan, arbetsplatsen och eleven. Till varje huvudman som ingår i försöksverksamheten lämnas statsbidrag med 15 000 kronor för varje elev som med utbildningskontrakt påbörjar utbildningen. Bidraget utgör i första hand ersättning till samverkande arbetsplatser samt för att underlätta införandet av LIA. I diskussionerna om skillnader mellan APU och LIA har just detta förhållande kritiserats. Det är inte innehållet i de olika formerna för arbetsplatsförläggning som är den avgörande skillnaden utan möjligheten att erhålla statsbidrag.

LIA är dock inte lika reglerat som APU. Detta innebär att förutsättningarna är öppnare och att olika utbildningsanordnarna tolkar målsättningen med LIA på olika sätt. Eftersom målsättningen varierar utformas utbildningen på olika sätt.

Erfarenheter av LIA inom gymnasieskolan

Skolverket har genom förordningen "Försöksverksamhet med lärande i arbetslivet inom gymnasieskolan" (SFS 2000:690) uppdraget att fastställa den speciella kursplanen om 700 poäng som skall gälla i försöksverksamheten samt efter ansökan från kommunerna fördela de 2 000 platser som står tillförfogande. Skolverket skall också hantera utbetalningen av det statsbidrag på 15 000 kronor som följer varje elevplats i försöket.

Under våren 2002 har Skolverket genomfört en uppföljning av försöksverksamheten med lärande i arbetslivet. Uppföljningen har gjorts i form av en brevenkät kompletterad med besöksintervjuer. Syftet med uppföljningen är att

- analysera huvudmännens, skolornas, elevernas och arbetslivets motiv för att delta i försöksverksamheten, samt hur man planerar att genomföra den.
- undersöka hur väl Skolverket nått ut med sin information/marknadsföring om försöksverksamheten och vad myndigheten kan lära av detta inför framtida försöksverksamheter.
- analysera själva processen i försöksverksamhetens för att kunna dra lärdom av denna och ev. på detta stadium göra korrigeringar.

Skolverket har i början av december 2002 till regeringen redovisat utvärderingen av LIA.

När det gäller att sprida kännedom om försöksverksamhetens existens har Skolverkets information varit effektiv. I oktober hade 1 666 platser beslutats och 250 platser var under handläggning. Omkring hälften av de beviljade platserna har hittills tagits i anspråk. Enligt Skolverkets enkät beror detta på att det tar tid för skolorna att komma igång med försöket då de flesta påbörjar LIA under år två. Det förefaller vara relativt lätt att hitta utbildningsplatser i företagen. För närvarande saknas, enligt enkätundersökningen, mindre än 1 procent av de platser som erfordras.

Det är nästan enbart skolan/skolhuvudmannen själv som tagit initiativ till LIA-försöket, eller till 84 procent. Branscher och företag har tagit initiativ till mindre än 1 procent av antalet ansökningar. Orsaken till detta kan enligt Skolverket vara dels att de lokala företagen inte uppmärksammat den information som branscherna givit, eller att man från skolan inte har det nätverk som vore önskvärt med det lokala näringslivet.

Enligt förordningen ska det för varje program finnas ett programråd med företrädare för den lokala arbetsmarknadens parter samt för skolans personal och elever. Ett aktivt programråd är en viktig förutsättning för att LIA-försöket skall nå gott resultat. I Skolverkets enkät har programrådets aktivitet skattats enligt en 5-gradig skala. Skattningen gav medelvärdet 3,0 och medianen 2,9 vilket får anses som relativt god värdering av ett aktivt programråd.

Representanter för de företag som deltar i försöket är alla mycket positiva. Att företaget kan påverka utbildningen ses som mycket värdefullt. I många fall har också eleverna tillfört ny kunskap till företaget (främst språk- och datorkunskap). Eleverna finner sig väl till rätta och blir mycket väl bemötta på arbetsplatserna. Eleverna har i de allra flesta fall mycket goda erfarenheter av den del av utbildningen som genomförs på arbetsplatsen. De uppskattar att "arbeta på riktigt" och att delta i den sociala gemenskapen på arbetsplatsen. Endast ett fåtal elever har upptäckt att den utbildning de först valt inte motsvarat förväntningarna. Skolan har då kunna hjälpa till att på ett smidigt sätt byta program.

De flesta skolor/huvudmän har någon form av handledarutbildning. Både grundutbildning och viss fortbildning förekommer. I vissa fall använder man utbildade handledare som tidigare handlett APU-elever. Skolorna försöker utforma handledarutbildningen efter målgruppen och även förläggning i tid för att tillgodose handledarnas önskemål.

Betygsättning som är myndighetsutövning sker av elevens lärare, men i nära samverkan med handledaren som följt eleven på arbetsplatsen. Samverkan mellan lärare och handledare vid betygssättningen fungerar bra då läraren har möjlighet att följa lärandeprocessen i företaget. Det är av avgörande betydelse för en korrekt bedömning att läraren och handledaren har möjlighet att gemensamt följa upp lärande processen på företaget.

De utbildningar som har flest antal elever i försöksverksamheten är industri-, omvårdnads- och fordonsprogrammen. Den geografiska spridningen över landet är förhållandevis jämn från Luleå i norr till Malmö i söder, bestående av både små och stora kommuner. Flest antal elever återfinns i Stockholm och Göteborg.

Handledare och handledarutbildning

Både APU och LIA förutsätter kvalificerad handledning på arbetsplatsen. Handledaren är elevens stöd på arbetsplatsen och hjälper denne till rätta samt är behjälplig vid kunskapsinhämtandet. Det är viktigt att handledaren har en helhetssyn på utbildningen varför handledaren bör ha fått en grundlig genomgång av utbildningen. Många utbildningsanordnare inviterar berörda företag till en introduktionsdag eller informationsträff där de berättar om utbildningens kursinnehåll och om gymnasieskolan.

14.5 Gymnasiekommitténs slutsatser och förslag

Den gymnasiala utbildningen måste enligt Gymnasiekommitténs uppfattning ge alla ungdomar en god förberedelse inför inträdet i arbetslivet antingen det sker direkt efter gymnasieskolan eller efter vidare studier. Utbildningen skall ge individen resurser att orientera sig på en föränderlig och alltmer kunskapsintensiv arbetsmarknad. Detta är ett viktigt syfte med samverkan mellan skola och arbetsliv. Samtidigt skall samverkan garantera att utbildningen håller hög kvalitet och är uppdaterad i förhållande till arbetslivets krav.

I det följande redovisar Gymnasiekommittén sina bedömningar av de olika formerna av lärande som nu finns i arbetslivet. Vidare framläggs förslag till samrådsinstrument för gymnasieskolans nödvändiga samverkan med arbetslivet.

Former för undervisning i arbetslivet

APU är en krävande och kvalificerad form av samverkan som kvalitetsmässigt väl förvarar sin plats som instrument för lärande i arbetslivet men kan vara svårt att få till stånd enligt intentionerna. Gymnasiekommitténs uppfattning är att APU också inom ramen för den nya strukturen bör fortsätta huvudsakligen i sin nuvarande utformning. Liksom i dagens system bör lokala överväganden ligga till grund för vilka avsnitt man väljer att arbetsplatsförlägga inom förslaget till ny struktur, alltifrån alla karaktärsämneskurser inom inriktnings- och fördjupningsblock eller enstaka kurser/delar av kurser. Möjligen kan det i kommande kursplanearbete finnas synpunkter på de olika kursernas lämplighet i detta avseende. Detta

innebär att arbetsplatsförlagd utbildning och lärande i arbetslivet närmar sig varandra och mer blir en gradskillnad än en artskillnad.

Gymnasiekommittén anser att intentionerna med LIA är goda men anser att det finns en del oklarheter i förutsättningarna för LIA i gymnasieskolan som den fortsatta försöksverksamheten bör ge vägledning om. Detta gäller såväl syfte, innehåll, utformning, ekonomisk ersättning liksom tillgång på handledare.

En oklarhet är kopplingen till den ordinarie gymnasieutbildningens uppläggning och till APU. I dag utgår särskild ersättning om 15 000 kr per elev för de kommuner som väljer LIA men inget för dem som väljer APU. Det är viktigt att frågan om ersättningens storlek inte blir avgörande när man lokalt väljer uppläggning av den arbetsplatsförlagda delen av gymnasieutbildningen.

Den fortsatta försöksverksamheten får visa på behovet av vidare åtgärder avseende lärande i arbetslivet. De samlade resultaten av försöksverksamheten kommer dock, som tidigare framgått, inte att kunna beaktas av Gymnasiekommittén.

Reglering av arbetsplatsförlagd utbildning

Den departementala arbetsgruppens förslag att den arbetsplatsförlagda utbildningen borde ges en tydligare reglering. Gymnasiekommittén är tveksam till detta förslag. Skolverket har under treårsperioden, 2000–2002, genomfört ett omfattande yrkesutbildningsprojekt, YKSA, och har under denna period disponerat en betydande resurs för att stimulera utvecklingen av yrkesutbildningen. Samverkan med arbetslivet har därvid varit ett prioriterat område. I slutrapporten från projektet "Samtal – samsyn – samarbete" har Skolverket gett många exempel på framgångsrika arbetssätt för kvalitetsförbättringar inom yrkesutbildningen, inklusive APU. Det är viktigt att sprida erfarenheter och utvecklingsarbete i form av lärande exempel då yrkeslärarna inom de flesta yrkesämnena är få vid varje skola och spridda över landet.

Dessa erfarenheter som under hand har redovisats för Gymnasiekommittén ingår nu i projektets slutrapport. Det är viktigt att enskilda skolhuvudmän och skolor tar del av detta och lägger ner kraft på samverkan samt på att genomföra eget utvecklingsarbete. Inte minst gäller detta beträffande tillgången på och utbildningen av handledare.

Rätt att starta gymnasieutbildning utan krav på APU-garanti

Enligt direktiven skall kommittén granska förutsättningarna att få anordna yrkesutbildning i kommuner där tillgång på APU-platser inte kan garanteras. Förutsättningarna för att anordna APU varierar mellan olika studievägar och branscher liksom mellan olika orter och regioner. Frågan gäller således om en central spärr skall sättas upp som reglerar om en skola skall ha rätt att anordna ett visst program utifrån *på förhand känd* tillgång på APU-platser.

En sådan bestämmelse skulle främst drabba mindre kommuner i glesbygd med gymnasieskola, där gymnasieutbildningen också ofta har en klar regionalpolitisk betydelse. De undersökningar som Gymnasiekommittén genomfört visar ofta på en stor kreativitet att på dessa orter utveckla verksamheten efter elevernas val och i samarbete med lokalt arbetsliv.

Detta förhållande innebär självfallet inte att kvaliteten i utbildningen får äventyras, men detta bör regleras utifrån ett kvalitetskrav huruvida utbildningens mål är möjliga att uppnå lokalt eller i samverkan med andra tillgängliga resurser, inklusive APU. Saknas förutsättningar för att bedriva en kvalitativt godtagbar utbildning utgår kommittén från att skolhuvudmannen inte låter utbildningen komma till stånd. Detta avgörs bäst på den lokala nivån i samråd med det lokala arbetslivet.

Kvaliteten i yrkesutbildningen består av många komponenter. Hit hör lärare med goda och aktuella kunskaper, utrustning, en kreativ lärmiljö med utrymme för yrkesmässiga och pedagogiska samtal, bra APU-platser med tillgång till handledning.

Under APU-perioderna förutsätts karaktärsämneslärarna besöka elever och handledare ute på arbetsplatserna. Yrkeslärares arbetsplatsbesök är tillsammans med lokala samrådsorgan några av de viktigaste kvalitativa faktorerna för den arbetsplatsförlagda delen av utbildningen. Tyvärr sker inte detta i önskvärd utsträckning. I takt med den ökade integrationen mellan olika kurser gäller behovet av ett närmande till arbetsplatser numera i hög grad även kärnämneslärare.

Gymnasiekommittén anser att huvudmannens ansvar för utbildningens kvalitet tydligare bör framgå av skollagen. Som en följd av detta menar Gymnasiekommittén att det inte är nödvändigt att ställa särskilda krav på en av förutsättningarna för att skapa hög kvalitet i utbildningen, som t.ex. APU.

Internationell APU

Enligt Gymnasiekommitténs uppfattning är internationell APU ett värdefullt komplement till den APU som ingår i gymnasieskolan. Den kan vara av stor personlig betydelse för de ungdomar som fått ta del av den. Enligt kommitténs mening är det dock inte möjligt att APU – I, av främst ekonomiska skäl, kan få annat än en begränsad betydelse. En fortsatt utveckling inom EU i fråga om finansiering mm kan dock påskynda en positiv utveckling.

Vidgade möjligheter till lärande i arbetslivet

I vidare mening har all utbildning som mål att förbereda för yrkeslivet. Alla elever i gymnasieskolan bör därför genom egna erfarenheter få insikt i arbetslivets förutsättningar och uppgifter. Det kan därför ifrågasättas varför inte alla ungdomar redan under gymnasietiden får pröva på en period i arbetslivet under mer organiserade former. I dag är det nästan bara eleverna på de yrkesförberedande programmen som får ta del av denna möjlighet. Möjlighet finns visserligen redan i dag att lokalt besluta att även eleverna på naturvetenskapligt, samhällsvetenskapligt, estetiskt och tekniskt program kan ha arbetsplatsförlagd utbildning, men så sker endast i mycket ringa omfattning.

Alla elever i gymnasieskolan bör enligt kommitténs mening omfattas av en period av lärande i arbetslivet. Enligt Gymnasiekommitténs mening bör kursplanestyrd utbildning på arbetsplats finnas inom alla åtta sektorer av den framtida gymnasieskolan. Denna verksamhet som bör ingå i sektorsblocket under det gemensamma året och avse inslag från elevens intresseområde samt ge en första uppfattning om arbetslivet inom området, kan vara traditionell APU eller annan verksamhet som planeras i samråd med det lokala arbetslivet. Omfattningen av dessa arbetslivsinslag bör för att ge effekt inte vara alltför ringa.

Utöver den inledande APU:n eller motsvarande inom sektorsblocket där ju eleverna ännu inte valt inriktning och senare kan komma att välja såväl mer studieinriktade som yrkesinriktade inriktningar bör det vara möjligt och önskvärt med mer APU, som tydligare knyter an till elevens val. De elever som väljer mer yrkesförberedande inriktnings- och fördjupningsblock bör liksom nu få

totalt minst 15 veckor APU. Detta innebär att APU-kravet i framtiden bör gälla vissa block och inte som idag ett helt program.

Det är nödvändigt med en betydande flexibilitet under den arbetsplatsförlagda utbildningen (eller motsvarande) så att verksamheten kan anpassas till de olika kursplanernas krav, de lokala förhållandena och att utformningen kan göras utifrån individens önskemål, behov och förutsättningar. Eleven måste också garanteras att utbildningen ger samma kompetens och kvalitet som en skolförlagd studieväg både vad gäller möjlighet till fortsatta studier och anställningsbarhet. Begreppet arbetsliv bör därför ges en bred definition. För de elever som önskar följa en studieförberedande inriktning kan en uppläggning inriktad mot att under en tid följa verksamheten vid ett universitet eller högskola vara en lika motiverad verksamhet. Studieinriktningen bör då sammanfalla med elevernas egen inriktning och liksom för de mer yrkesinriktade eleverna ge förberedelse inom elevernas studieområde. Detta kan öppna nya möjligheter och få elever intresserade av ägna sig åt t.ex. forskning i framtiden. Det är viktigt att enskilda skolhuvudmän och skolor lägger ner kraft på samverkansfrågor och på att medverka i utvecklingsarbete kring detta.

Försöksverksamheten med lärande i arbetslivet (LIA) pågår men än så länge finns endast en första utvärdering baserad på de begränsade erfarenheter som hittills finns av denna. Gymnasiekommittén kommer inte heller att hinna ta del av en vidare utvärdering. Verksamheten bör fortsätta inom nuvarande ramar. Önskvärt vore dock att yrkesutbildningar med inslag av LIA och dess friare uppläggning i högre grad kunde utvecklas inom tillväxtbranscher och inom nya branscher.

Om utfallet av den pågående försöksverksamheten med LIA blir positiv och verksamheten permanentas bör det enligt Gymnasiekommittén mening vara lätt att anpassa den till gymnasieskolans nya struktur. Man bör då också överväga om APU och LIA i framtiden skall integreras till en enhetlig, men flexibel, organisatorisk form. Denna bör kunna rymma lika många möjligheter till samarbete med arbetslivet som dagens motsvarigheter. Sådana tankar har redan antytts i regeringens senaste utvecklingsplan

Den möjlighet som i dag finns att genom lärlingsutbildning förena en anställning som syftar till yrkesutbildning med studier av kurser i gymnasieskolan bör finnas kvar även i framtiden. Denna möjlighet bör ges utrymme och framgå av den nya skollagen

Samråd om planering av utbildning

Arbetslivets medverkan i planering och genomförande uppfattas som ett viktigt instrument för att säkra utbildningarnas relevans och legitimitet, främst gäller detta yrkesförberedande program. Samverkan är också en förutsättning för att en vinnarsituation skall uppstå för alla parter som är involverade i utbildningen.

Olika organ för samverkan har diskuterats av den departementala arbetsgruppen, alltifrån inrättande av ett nationellt råd vid Skolverket för yrkesutbildning via regionala samråd och partnerskap till att kommunerna lokalt skall redovisa arbetslivskontakter i sina kvalitetsredovisningar.

De lokala samarbetsorganen har mycket stor betydelse, varför resurser och utvecklingsarbete bör koncentreras på dessa. För att ge stöd åt lokala råd är det viktigt med kontakter med både regionala och nationella organisationer. Kommittén föreslår en återgång till krav på lokalt samråd med arbetsmarknadens parter men menar att formerna för detta inte bör bindas nationellt. Den nya studievägsstrukturen med färre och bredare ingångar kan komma att begränsa risken för att alltför många samrådsorgan behövs.

En ny försöksverksamhet med lokala sektorråd som omfatta företrädare för arbetslivet bör prövas för att stimulera utvecklingen av gymnasieskolans yrkesutbildningar i samverkan med arbetslivet. Försöksverksamheten måste dock utformas så att den inte motverkar andra initiativ som den pågående försöksverksamheten med lokala styrelser med elevmajoritet. Sektorrådet kan omfatta en sektor vid gymnasieskola eller del av sådan och utformas antingen som ett gemensamt ansvarstagande eller med en majoritet för arbetslivet. Arbetsmarknadens parter förutsätts bli representerade på ett likvärdigt sätt i rådet. Om en kommun väljer att ingå i försöksverksamheten bör en sådan styrelse i första hand ersätta motsvarande programråd.

Enligt Gymnasiekommittén 2000 bör i samrådsorgan (sektorråd, programråd eller nationella organ) sammansättningen vara sådan att parterna på arbetsmarknaden har lika många ledamöter. Det skall i programråden även finnas elever representerade. Förutsättningar varierar även geografiskt och sektoriellt varför systemet för samrådsorgan måste vara anpassat härför.

Den delegation för yrkesutbildning som regeringen föreslagit i sin utvecklingsplan (Regeringens skrivelse 2001/02:188) bör vara ett lämpligt forum för den fortsatta utvecklingen av samverkan mellan gymnasieskolan och arbetslivet.

15 Elevernas val och kommunernas utbud av gymnasieutbildning

Gymnasiekommitténs förslag:

1. Behöriga* sökande skall ha rätt att genom hemkommunens försorg antas till gymnasieskolan på den sektor de valt.
* Med behörig sökande jämställs i detta fall även obehöriga elever, dvs. de elever från grundskolan som saknar betyg i ett eller flera av de behörighetsgivande ämnena svenska/svenska som andraspråk, engelska och matematik. Dessa elever blir preliminärt antagna.
2. Hemkommunens skyldighet att erbjuda gymnasieutbildning kan genomföras antingen i egen regi eller i samverkan med annan huvudman.
3. Behörig sökande ges möjlighet att söka sektor i annan kommun även om den anordnas av hemkommunen/samverkansområdet. En sådan sökande tas emot i mån av plats, sedan behöriga sökande från hemkommunen och dess samverkansområde tagits emot.
4. Kommun som anordnar en sektor skall erbjuda ett allsidigt urval av inriktningsblock och anpassa antalet platser på dessa med hänsyn till elevernas val.
5. Elev har möjlighet att söka inriktnings- eller fördjupningsblock i hemkommunen eller i annan kommun. Saknas inriktnings- eller fördjupningsblocket i hemkommunen skall eleven jämställas med sökande från anordnarkommunen. Med dessa jämställs också elever från annan kommun som redan påbörjat sin utbildning inom anordnarkommunen.
6. I övriga fall har elev möjlighet att – i mån av plats – placeras på inriktnings- eller fördjupningsblock även om blocket anordnas i elevens hemkommunen.

7. För elever med särskilda skäl föreslås ingen ändring i förhållande till i dag vad avser rätten att som sökande jämföras med elever från anordnarkommun/samverkansområde.
8. Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får meddela föreskrifter om urval mellan sökande till inriktnings- och fördjupningsblock samt till riksrekryterande utbildningar.
9. Vissa utbildningar eller delar av utbildningar kan göras riksrekryterande efter beslut av regeringen eller den myndighet regeringen beslutar. Beslutet bör gälla i fem år och därefter omprövas. Tidigare beslut om riksrekrytering bör upphävas.
10. För lokala inriktningsblock samt lokala fördjupningsblock är hemkommunen inte skyldig att betala interkommunal ersättning om inte avtal om annat har träffats eller i de fall beslut om riksrekrytering finns.
11. Enskilda skolor skall, såsom nu, vara riksrekryterande men kan ingå i samverkansområde efter lokal överenskommelse.
12. Ersättning från elevs hemkommun till en annan kommun inom ett samverkansområde regleras i avtal.
13. Om inte avtal om annat träffats gäller att:
 - interkommunal ersättning från elevs hemkommun till anordnande kommun i de fall utbildningen inte finns i hemkommunen beräknas enligt anordnande kommuns självkostnad. Detta gäller således också vid riksrekrytering.
 - den ersättning elevens hemkommun skall betala till anordnande kommun i de fall utbildningen även anordnas av hemkommunen/samverkansområdet skall högst uppgå till den kostnad som hemkommunen själv har för motsvarande utbildning. Är anordnarkommunens kostnad lägre skall hemkommunen ersätta den lägre kostnaden i stället.
14. När det gäller ersättning till enskilda skolor föreslår kommittén inga ändringar i förhållande till det som gäller fr.o.m. 2003-01-01.

15. Kommunerna bör samverka regionalt för att garantera gymnasieskolans elever ett stort, attraktivt och allsidigt utbud med ansvar speciellt för lågfrekventa utbildningar.
16. Offentliga och enskilda huvudmän bör kunna sluta samverkansavtal. I ett sådant avtal regleras ersättningsreglerna.

15.1 Uppdraget

I Gymnasiekommitténs uppdrag ingår att överväga formerna för hur alla studievägar kan göras tillgängliga för elever i hela landet. Vidare skall kommittén enligt direktiven utreda behovet av utökad möjlighet för kommuner att samverka om delar av utbildningen i gymnasieskolan.

För att lösa uppdraget måste man ha två perspektiv. Det ena är elevernas perspektiv – hur får eleverna ökad tillgång till utbildning, inte bara möjlighet att söka till utbildning utan också ökade möjligheter att bli intagna. Det andra perspektivet är kommunernas. Hemkommunen har ansvaret för att alla unga under 20 år får en gymnasieutbildning. Detta ansvar innefattar en skyldighet att betala även om den unge inte går i kommunens egna skolor. Elevens rätt respektive kommunens betalningsskyldighet är olika om det är fråga om en skola i en annan kommun än hemkommunen eller om det är en enskild skola. Detta beskrivs mera utförligt nedan.

Förslaget i dessa avseenden skall naturligtvis anpassas till kommitténs förslag om ny struktur för gymnasieskolan. Det är kommitténs ambition att söka finna så jämlika förutsättningar mellan kommunala och enskilda skolor som möjligt.

15.2 Bakgrund

Tidigare system

Före 1992 var utgångspunkten att alla elever hade rätt att söka varje nationell utbildning som fanns. Vart de skulle söka, dvs. till vilken av de kommuner som anordnade utbildningen i fråga, var reglerat genom ett system av elevområden. Om utbildningen endast fanns i en kommun i landet var hela riket elevområde, dvs. alla elever i hela

riket hade rätt att söka till den utbildningen. Fanns utbildningen i fråga i tio kommuner var det bestämt för var och en av dessa tio från vilka kommuner eleverna fick söka till den utbildningen, dvs. vilka kommuner elevområdet omfattade. Det var således en bunden hänvisning. Eleverna hänvisades till en gymnasieort efter sin bostadsort.

De elever som hade särskilda skäl kunde få söka utanför elevområdet, den s.k. mosterparagrafen (dvs. som om man bodde hos sin moster).

Systemet med elevområden reglerade rätten att söka en utbildning. Vilka som *kom in* på utbildningen avgjordes genom ett urval på grundval av de sökandes betyg från grundskolan.

På denna tid utgick statsbidraget för lärar- och skolledarlöner m.m. direkt till de kommuner som anordnade gymnasieutbildning, varför det aldrig uppstod några diskussioner om betalningsansvaret. Elevs hemkommun var skyldig att betala interkommunal ersättning för kostnader för lokaler, skolmåltider m.m. Beloppen för interkommunal ersättning fastställdes av regeringen på förslag av Svenska Kommunförbundet.

Nuvarande system

Sedan förändringen av ansvarsfördelningen mellan stat och kommun och reformeringen av gymnasieskolan i början av 1990-talet gäller följande beträffande elevernas rätt att söka och bli mottagna till utbildning och kommunernas skyldigheter.

Varje kommun är skyldig att erbjuda utbildning på nationella program för samtliga ungdomar i kommunen, som har slutfört grundskolan och är behöriga att antas, fram till och med det kalenderhalvår de fyller 20 år. I förutsättningarna ingår att de inte redan gått igenom en gymnasieutbildning. Denna skyldighet gäller även om kommunen inte har egen gymnasieskola. Erbjudandet skall gälla "ett allsidigt urval av nationella program". "Erbjuda" innebär att kommunen själv anordnar eller sluter samverkansavtal med andra kommuner som anordnar utbildningen.

Allsidigt urval har i förarbetena preciserats som mer än hälften av de nationella programmen. Kommunerna skall enligt skollagen anpassa antalet platser på de nationella programmen och deras inriktningar "med hänsyn till elevernas önskemål."

Uttrycket ”med hänsyn till” innebär att kommunerna skall anpassa dimensioneringen efter elevintresset men att eleverna inte har någon rätt att få den utbildning de sökt i första hand om fler elever sökt än som kan tas emot. Knappt 85 procent av eleverna i riket får det nationella program de sökt i första hand. Hur stor andel som kommer in på förstahandsvalet skiftar mellan olika kommuner.¹ 14 kommuner tillgodoser elevens förstahandsval till mindre än 75 procent medan 19 kommuner tog in mer än 90 procent av eleverna på deras förstahandsval. Vissa kommuner, t.ex. Västerås, har ambitionen att alla elever skall komma in på sitt förstahandsval av program. Ibland har någon utbildning, t.ex. frisörutbildningen, undantagits.

De elever som inte är behöriga att antas till nationella program skall erbjudas utbildning i individuella program. Detta har redovisats i kapitel 13 Individuell studiegång i gymnasieskolan.

Elever som har rätt att gå i gymnasieskolans nationella program har rätt att söka var som helst i landet. Eleverna placeras emellertid i två olika köer. När vi i nedanstående redovisning talar om utbildningen är det fråga om nationellt program eller en nationell inriktning på ett sådant program.

I den första kön, dvs. elever som skall tas emot i första hand, finns dels de elever som bor i den kommun som anordnar utbildningen (anordnarkommunen), dels de elever som kommer från samverkansområdet, dvs. från en annan kommun som slutit avtal med anordnarkommunen, dels ock de elever som kommer från kommuner som inte erbjuder den utbildning som eleverna vill gå på. Dessutom ingår i denna kö de elever som har särskilda skäl.

Att ”tas emot” i första hand innebär i detta fall att man tas emot som sökande. Det innebär ingen garanti att man kommer in. Om man kommer in eller ej är beroende av hur många platser i förhållande till antalet sökande som det finns. Måste det ske ett urval mellan de sökande är det deras betyg från grundskolan som avgör vem som kommer in.

Det förhållandet att man som elev fått besked om att man är mottagen som sökande men ändå inte kommer in på utbildningen upplevs för somliga som förvirrande.

Kostnaden för elever i denna grupp som kommer in på utbildningen betalas av hemkommunen.

¹ Beskrivande data om barnomsorg, skola och vuxenutbildning 2002, rapport 218, Skolverket.

I den andra kön finns de elever som tas emot som sökande i andra hand. Det är elever som söker till en utbildning i en annan kommun trots att utbildningen finns i hemkommunen eller i hemkommunens samverkansområde.

Hemkommunen är i dag inte skyldig att betala för sina ungdomar som går i en annan kommuns skola om utbildningen, dvs. programmet eller inriktningen, finns i hemkommunen. Dock är hemkommunen alltid skyldig att betala om eleven har särskilda skäl för att gå i den andra kommunen.

Hemkommunen kan själv välja att betala för en elevs utbildning även om eleven tillhör den andra kön, dvs. skall tas emot i andra hand. Så sker i begränsad utsträckning. I sådana fall tar anordnarkommunen emot eleven som sökande. Inte heller i detta fall är mottagandet som sökande samma sak som att bli intagen i utbildningen. Om fler elever söker till en utbildning än det finns platser sker ett urval.

Alla kommuner är skyldiga att informera om vilka nationella program och nationella inriktningar det finns – alltså alla som finns. Kommittén har uppfattat att informationen om de utbildningar som finns i hemkommunen tenderar att bli mera fullständig än informationen om utbildningar i andra kommuner. Detta har av vissa branscher uppfattats som att kommuner sätter upp hinder för eleverna att söka utbildningar som inte finns i hemkommunen. Skolverket har lyft fram behovet av kommunal samverkan som ett viktigt förhållande i sin skrift *Ett allsidigt urval av nationella program*.²

De specialutformade programmen är i normalfallet avsedda endast för den egna kommunens elever, såvida det inte finns beslut om riksrekrytering. De lokala inriktningarna är också avsedda för den egna kommunens elever. Med dessa jämföras elever som kommer från andra kommuner inom samverkansområdet.

Riksrekrytering

Riksrekrytering, dvs. rätten för elever från hela landet att söka en viss utbildning, respektive rätten för en kommun att rekrytera elever från hela landet, gäller sådana utbildningar som regeringen har beslutat skall vara riksrekryterande. Hemkommunen är skyldig

² Rapport 178 *Ett allsidigt urval av nationella program*.

att betala för elever som kommit in på en riksrekryterande utbildning.

Antalet utbildningar som är riksrekryterande var från början få. De var i allmänhet yrkesutbildningar som motsvarade den ena och helst båda av följande beskrivningar. Utbildningen anordnades på så få platser – kanske bara på en enda – att det fanns en risk för att det inte skulle bli några utbildade inom yrket i fråga. Att unga människor skulle kunna utbilda sig till yrket var ett nationellt intresse. Det var en utbildning som fordrade dyr utrustning och som därför få kommuner kunde anordna. Det andra skälet var att en kommun som hade gjort en investering genom riksrekryteringen fick en garanti för att det skulle komma elever till utbildningen och investeringen därigenom inte bli olönsam.

Riksrekryteringen har sedan också kommit att omfatta sådana utbildningar som det är ett något annorlunda nationellt intresse av, t.ex. utbildning för ungdomar i gymnasieåldern som samtidigt tränar idrott på elitnivå.

Fristående skolor är alltid riksrekryterande. Det innebär att hemkommunen är skyldig att betala för sina ungdomar som går i en fristående skola även om denna ligger i hemkommunen. Läsåret 2001/02 gick 17 900 elever i fristående skolor, eller 6 procent av gymnasieeleverna.

Förekomsten av fristående gymnasieskolor varierar i landet. Flest finns i Stockholmsområdet och lägst frekvens är det i Norrbottens och Västerbottens län. Drygt 50 procent av eleverna vid fristående gymnasieskolor kommer från en annan kommun än den där skolan är belägen. För riksinternatskolorna är det 70 procent.

Kommittén för uppföljning av resursfördelningen till fristående grundskolor hade i uppdrag att också utreda de ekonomiska och andra konsekvenserna av det snabbt växande antalet fristående gymnasieskolor och att belysa förutsättningarna för konkurrens på lika villkor mellan kommunala och fristående gymnasieskolor.

I betänkandet *Fristående gymnasieskolor – hot eller tillgång?* (SOU 2001:12) avvisade kommittén alternativet att de fristående gymnasieskolorna skulle förlora sin rätt till riksrekrytering. Det skulle i så fall innebära att de bara kunde rekrytera elever från lägeskommunen. Kommittén argumenterade för att de kommunala skolorna i stället borde få riksrekrytering men hänvisade till Gymnasiekommittén som då hade tillsatts.

15.3 Kommitténs principiella överväganden.

Kommitténs uppdrag att överväga formerna för hur alla studievägar kan göras tillgängliga för elever i hela landet innefattar flera principiella överväganden och vägval. Utgångspunkten för kommitténs arbete har varit att så långt möjligt skapa större möjligheter för eleverna att välja, och också tas emot på, en önskad utbildning utan att detta inkräktar på andra elevers rätt att få utbildning. En av frågorna som diskuterats ingående är i vilken utsträckning det går att garantera ett allsidigt utbud i kommunerna samtidigt som eleverna tillåts att välja utbildningar mer fritt över kommungränserna. Kommer det att bli en flykt från små glesbygdskommunerna till närliggande tätorter och vad får det i så fall för konsekvenser för utbudet i sin helhet?

15.3.1 Elevers rätt bör stärkas

Frågan om en elevs rätt att söka och bli antagen till en utbildning är inte något neutralt som endast berör den enskilde eleven. Den ene elevens rätt kan i vissa fall, t.ex. när det finns fler sökande än det finns utbildningsplatser, påverka andra elevers möjligheter på ett negativt sätt. Detta sker redan i dag när det gäller vissa populära utbildningar och där elever i en viss kommun kan slås ut av elever med ett högre betygsmedelvärde om de kommer från kommuner som saknar utbildningen.

Elevers rätt att fritt söka och bli antagna till utbildningar i hela landet är således inte bara en fråga som kan diskuteras utifrån ett individuellt perspektiv utan måste också övervägas i ett makroperspektiv. Ett tillgodoseende av några elevers intresse för att välja utbildningar utanför hemkommunen kan i en liten kommun påverka förutsättningarna för att ha en egen gymnasieskola om elevunderlaget riskerar att bli alltför litet. Här föreligger således en situation där två olika elevgruppers intresse kan komma att ställas mot varandra. Å ena sidan den grupp elever som vill ha möjlighet att välja i vilken kommun de vill få sin gymnasieutbildning och som är beredda att resa för att få detta, å andra sidan den grupp elever som i första hand vill få sin gymnasieutbildning i hemkommunen och som kanske rentav väljer bort gymnasieutbildning i de fall de inte kan gå i gymnasieskola på hemorten.

Som redan tidigare konstaterats har behöriga elever redan i dag en lagstadgad rätt att söka utbildning i hela landet. Finns utbildningen hemma är däremot rätten att tas in på samma utbildning i en annan kommun mer begränsad och förutsätter att den anordnande kommunen får positivt besked av elevens hemkommun i fråga om att betala interkommunal ersättning. Så sker endast i begränsad utsträckning i dag.

Det går samtidigt inte att bortse från att det finns vissa inläsningseffekter i dagens system, som kan leda till att elever gör taktiska, snarare än utbildningsgrundade, val i de fall de vill komma till en annan kommuns gymnasieskola.

För eleverna framstår det ibland som svårförståeligt att de, i de fall ett program endast har lokala inriktningar, är förhindrade att söka inriktningar i andra kommuner än hemkommunen. Detta gäller t.ex. teknikprogrammet där en elev kan tänkas vilja gå en designinriktning som finns i grannkommunen men som hänvisas till hemkommunens teknikprogram där kanske endast en datainriktning kan erbjudas. Samma sak gäller för hantverksprogrammet, där en elev kan vara förhindrad att söka exempelvis en floristinriktning i en annan kommun med hänvisning till att man erbjuder hantverksprogrammet i hemkommunen om än med en annan inriktning.

En eventuell rätt att få studera en studieväg på annan ort även om studievägen finns i hemkommun/samverkansområde innebär i praktiken en rätt att välja skola. En sådan rättighet upplevs inte av alla som lika berättigad som rätten att få sitt val av utbildning tillgodosedd. De flesta elever som väljer att gå i en annan kommun kan lösa det genom dagpendling, men för vissa blir det aktuellt med inackordering. För många ungdomar är det långt ifrån oproblemiskt att bo hemifrån i så unga år. Man kan fundera över om inte ungdomarnas ålder då de börjar gymnasieskolan, de är normalt 16 år, ofta kan påverka deras benägenhet att vilja lämna hemorten. Det är en brytningsperiod då många börjar bli självständiga gentemot föräldrarna. Självständigheten gäller dock sällan i fråga om ekonomi, ett förhållande som kan påverka en familjs benägenhet att låta sin 16-åring studera i en annan kommun. I och med att stödet för resor och inackordering från samhället inte täcker hela kostnaden kan det i många fall innebära påfrestningar på en familjs ekonomi att gymnasieutbildningen sker på annan ort.

Såvitt gäller eventuella effekter av en vidgad möjlighet att få sin utbildning på annat håll är det ett dilemma att vi får svaren på

frågorna, först när ungdomarna ställs inför möjlighet att välja. De simuleringar och enkäter som bl.a. Svenska kommunförbundet gjorde inför etableringen av den nuvarande gymnasieskolan, visade en tendens att överbetona elevernas benägenhet att söka sig bort från hemorten. När valet blev ”på riktigt” och eleverna ställdes inför de praktiska problem som resor och inackordering innebär valde många elever att gå en gymnasieutbildning i hemkommunen.

I den framtida gymnasiestrukturen bör det, enligt kommitténs uppfattning, vara elevernas val av utbildning som skall styra gymnasieskolans organisation. Även om det i dag generellt sett är en hög andel elever som får sitt förstahandsval tillgodosett är detta en klen tröst för de elever som inte fått det. I dessa fall är det dessutom svårt för eleven att få den önskade utbildningen i en annan kommun eftersom hemkommunen inte är skyldig att lämna interkommunal ersättning. En ordning som först ger en kommun möjlighet att ordna ett smalt utbildningsutbud och sedan rätt att neka ungdomarna att få söka utbildning på annan ort med bredare utbud innebär, enligt Gymnasiekommitténs uppfattning, alltför stora begränsningar i fråga om elevernas rättigheter.

Mot denna bakgrund är det naturligt för kommittén att utgå från att elevens rätt att få vald utbildning bör stärkas i den framtida gymnasieskolan.

15.3.2 Ett allsidigt utbud

Antalet kommuner med gymnasieskola har ökat stort sedan den statliga etableringskontrollen avskaffades den 1 juli 1993. Gymnasieskolan är detta till trots en verksamhet som fordrar samarbete mellan kommunerna för att kunna uppfylla kravet att erbjuda ungdomarna ett allsidigt utbud av studievägar. I detta spelar samverkansavtalen mellan kommunerna en stor roll för att göra gymnasieskolans utbud tillgängligt.

Av landets 289 kommuner anordnade 273 kommuner gymnasial utbildning under 2001/2002 men i 32 av dessa anordnades bara det individuella programmet. Under läsåret 2001/2002 var det 54 kommuner som anordnade fem program eller färre.³ Tjugosex kommuner hade gått samman i nio gymnasieförbund. Utbudet skiftar starkt mellan kommunerna, livsmedelsprogrammet finns t.ex.

³ Beskrivande data om barnomsorg, skola och vuxenutbildning 2002, rapport 218, Skolverket.

endast i 31 kommuner med totalt 1 384 elever medan det samhällsvetenskapliga programmet finns i 206 kommuner med 72 231 elever. Många kommuner är därför hänvisade till att ”köpa” utbildningsplatser i en annan kommun, med eller utan samverkansavtal, eller att gå samman inom ramen för ett kommunalförbund. Det är främst små kommuner som på detta sätt utnyttjar det större utbudet i näraliggande kommuner. Sammanlagt är det i dag ca 25 procent av landets gymnasieelever som går i skolan i en annan kommun än den där de är hemmahörande.⁴

Ett viktigt motiv för samverkan är att den kan skapa ett bredare utbildningsutbud med större valfrihet samt bättre tillgänglighet för eleverna. Det är också troligt att samverkan kan leda till högre kvalitet i utbildningen genom att olika kommuner kan specialisera sig på vissa komplexa eller dyrbara utbildningar och fördela utbildningarna mellan sig. Med samverkansavtal som redskap kan kommunerna gå långt i att utveckla sin samverkan. Fler motiv för samverkan kan fogas till, t.ex. att se gymnasieskolan som en strategisk resurs för den egna kommunens och regionens utveckling, för en säkrare skolplanering och ett gott resursutnyttjande samt profilering mot en lokal och regional arbetsmarknad.

Av skollagens formulering om samverkansavtal framgår att den enskilda kommunen i många fall bedöms vara ett för litet planeringsområde för gymnasieskolan. En fördjupad samverkan mellan olika kommuner borde vara en stark drivkraft för att effektivare utnyttja begränsade resurser i ett läge med stigande kostnader för gymnasial utbildning. Inom många regioner, ofta hela län, pågår eller har tagits initiativ till att uppnå ökad samverkan mellan kommunerna.

Ingen kommun i landet torde ha förutsättningar att kunna anordna gymnasieskolans samlade utbud. Skall intentionerna i skollagen uppfyllas och elevernas rätt till utbildning inte beskäras fordras samverkan mellan kommunerna. Detta kan formellt ske i olika former.

⁴ Siffrorna är hämtade från Skolverkets rapport nr 218, Beskrivande data om barnomsorg, skola och vuxenutbildning 2002.

Samverkansavtal

Samverkansavtal är den samverkansform som lagstiftaren förutsett skulle ersätta de tidigare elevområdena för gymnasieskolan som fastställdes av staten. Formkraven på ett samverkansavtal är små men det har stark rättskraft, t.ex. avseende elevens rätt, kommunens betalningsansvar och vid eventuella överklaganden till Skolväsendets överklagandenämnd. I princip gäller avtalsfrihet så länge inte skollagstiftningens bestämmelser om elevens rätt sätts ur spel.

Det innebär att ett samverkansavtal kan innehålla långtgående former för samverkan som ligger ett kommunalförbund nära. Det kan t. ex. gälla krav på planering och samråd på olika nivåer.

Kommunalförbund

Kommunalförbund är ett offentlighetsrättsligt organ som för vissa ändamål, t.ex. gymnasieskola, kan överta kommunens uppgifter. Kommuner har valt att bilda kommunalförbund utifrån olika syften. Man kan därför urskilja förbund av olika typer. Det finns kommunalförbund som enbart bildats kring frågor som planering och dimensionering av utbildning, men som inte är huvudman för utbildningen.

En annan typ, och den som vi vanligen förknippar med termen kommunalförbund, är den som genomför och står som huvudman för utbildningen. I detta fall träder kommunalförbundet som juridisk person in i kommunernas ställe. Det har ibland funnits viss tvekan till att bilda kommunalförbund i sådana fall för att man känner att kommunen tappar inflytande över sin utbildning. För de kommuner som saknat gymnasieskola kan det motsatta upplevas, nämligen att de äntligen får inflytande över och kan påverka utbildningen.

Exempel på samverkan

Utbildningsgruppen inom Göteborgsregionens Kommunalförbund (GR) har för Gymnasiekommittén redovisat sitt arbete för utökad samverkan. GR har sedan starten 1995 på ett för Sverige unikt sätt utvecklat en regional samverkan på utbildningsområdet i de 13 kommuner som ingår i GR. För gymnasieskolan har ett omfattande samverkansavtal på gymnasienivå vuxit fram. Utgångs-

punkten är att sätta eleven och dennes behov och önskemål i centrum. I Göteborgsregionen gäller fritt val av skola inom regionen. Erfarenheterna visar att inga dramatiska förändringar inträffat i elevernas sökmönster, dock får två centralt belägna skolor många sökande.

Genom årliga samverkansavtal skapas överblick över utbudet i regionen. Inom avtalets ram fattas beslut om regionala garantier för smala, men strategiskt viktiga utbildningar. En avstämning sker också som underlag för en gemensam prislista för interkommunal ersättning med bokslut som underlag. Över tid kommer också gemensamma uppföljnings- och utvärderingssystem att skapas.

Regionen som helhet utgör ett större underlag än varje enskild kommun när det gäller att tillhandahålla bredd, djup och kvalitet i utbildningen. Spjutspetskunnande i enskilda kommuner /skolor görs tillämpliga för fler kommuner.

Omfattande planeringsarbeten pågår också inom många andra län eller regioner, ofta med kommunförbundet i respektive län som pådrivande faktor. Exempel på detta finns bl.a. i Stockholms län, Skåne län, Östergötland, Kalmar län och Jämtlands län. Flera av dessa län innehåller i sin tur även mindre samverkansregioner. Samverkan sker också över länsgränser.

En avgörande fråga för Gymnasiekommitténs bedömning har varit huruvida samhället kan garantera och säkra elevernas rättigheter när det gäller tillgång på utbildning i ett system baserat på frivilliga överenskommelser. Det handlar också om att säkra att utbildning för små arbetsmarknadsområden kommer till stånd.

Utökade möjligheter att tas emot på utbildningar utanför hemkommunen eller samverkansområdet kan skapa nya möjligheter för eleverna i form av ökade valalternativ men också medföra vissa komplikationer. Kommunernas möjligheter att planera och överblicka sin gymnasieorganisation samt budgetera kostnaderna kommer troligen att minska, åtminstone i ett inledningsskede.

Ett friare val kan också leda till att elever väljer att söka sig från gymnasieskolor i mindre kommuner till gymnasieskolor i större tätorter och därigenom minska utbudet av utbildning i de mindre kommunerna. Denna utveckling kan bli särskilt påtaglig för de omkring 40 kommuner som under 1990-talet etablerat nya gymnasieskolor. Vid tillkomsten av dessa skolor tog man ofta fasta på att höja utbildningsnivån och se gymnasieskolan som en strategisk resurs för att utveckla kommunen. Ofta fanns också en lokal opinion bland föräldrar att ha kvar sina ungdomar på hemmaplan,

en uppfattning som inte alltid i lika hög grad delades av ungdomarna. Speciellt verkar flickorna mer motiverade att vilja röra på sig för att få en utbildning. Gymnasieskolan är en viktig servicefaktor för en kommun, inte minst för att få invånarna att bo kvar även när barnen blir äldre. Ibland numerera formulerad så att det är en större nackdel att inte ha gymnasieskola än en fördel att ha.

För många elever är valet av geografiska skäl avgjort genom att det endast finns en gymnasieskola på rimligt avstånd. Men om eleverna väljer någon mindre frekvent utbildning är det viktigt, inte minst för glesbygden, att kommunerna kan samverka för att åstadkomma ett så stort regionalt utbud som möjligt. I mer befolknings-täta regioner, speciellt i storstäderna, finns redan ett stort utbud och goda möjligheter att utnyttja detta genom en väl utbyggd kollektivtrafik. Här efterfrågar många i stället en större frihet att välja skola inom utbudet.

Några bedömare har hävdats att en vidare rätt att söka utbildning utanför den egna kommunen skulle medföra stora omfördelnings-effekter och skapa problem för skolhuvudmännen. Andra menar att effekterna inte skulle bli så omfattande då flertalet elever troligen skulle fortsätta att välja den närmast belägna gymnasieskolan även i framtiden. Uppfattningen finns också att dessa problem främst skulle vara av övergångsnatur och minska när rätten att välja utbildning har etablerats.

15.3.3 Val av utbildning i enskild gymnasieskola

Till fristående skolor är det i dag möjligt att söka fritt. Kommunerna är således alltid skyldiga att lämna bidrag då eleverna går i fristående skolor, antingen dessa ligger i samma eller i annan kommun. Detta gäller både för grundskole- och gymnasienivå. Som kommittén redovisat i kapitel 2 används i fortsättningen termen enskilda skolor.

Enligt Gymnasiekommittén bör i princip villkoren för offentliga och enskilda skolor vara så lika som möjligt. De enskilda skolorna har i dag en konkurrensfördel genom att de kan rekrytera elever över hela landet. Under utredningsarbetet har ett antal kommuner kritiserat detta förhållande och menat att det måste vara möjligt också för kommunala gymnasieskolor att konkurrera om eleverna och på samma villkor som enskilda gymnasieskolor få ta emot elever från andra kommuner.

Kommittén har diskuterat en ordning där de enskilda gymnasieskolornas möjligheter till riksrekrytering begränsas och där de får samma villkor som i framtiden skall gälla för den gymnasieutbildning som sker i kommunal regi. Det finns emellertid flera skäl till att det är svårt att fullt ut jämställa dessa båda skolformer, bl.a. utifrån ett ansvarshänseende där hemkommunen har ett totalt ansvar för sina invånare och att dessa erbjuds gymnasieutbildning medan den enskilda skolan måste ses mer som ett komplement till den utbildning som sker i offentlig regi.

Kommitténs diskussioner har dock lett till slutsatsen att kommunala skolor, om de så önskar, bör få möjlighet till utvidgad rekrytering och därmed kunna närma sig ett förhållande där de, jämfört med i dag, kan erbjuda utbildning på mer lika villkor med de enskilda gymnasieskolorna. För kommittén är det också viktigt att det framtida systemet understödjer samverkan mellan kommunala och fristående skolor, t.ex. om inriktnings- och fördjupningsblock.

15.4 Gymnasiekommitténs förslag

Idag har eleven rätt att söka till de 17 nationella programmen, men har ingen oavvislig rätt komma in på det sökta programmet. I framtiden kommer det enligt kommitténs förslag att finnas färre ingångar till gymnasieskolan, i form av åtta sektorer, att välja mellan.

15.4.1 Ur elevens perspektiv

Elevernas önskemål om utbildning bör i största möjliga utsträckning styra gymnasieskolans organisation. Det första valet efter grundskolan ut mot vuxenlivet är centralt som motivationsskapare och som bekräftelse på att ungdomarnas önskan tas på allvar. Gymnasiekommittén anser därför att alla sökande, såväl behöriga som de som saknar betyg i något, eller några, av de behörighetsgivande ämnena från grundskolan, i fortsättningen skall ges rätt att komma in på den sektor de väljer. Att svara upp mot en sådan sektorgaranti blir en viktig uppgift för kommunernas gymnasieplanering.

Eleverna väljer sektor i årskurs 9 och har rätt att tas in på den sektor de valt. Hemkommunen är skyldig att se till att eleven får plats på vald sektor antingen i hemkommunen eller hos annan huvudman. Genom rätten att bli antagen till den sektor man valt och genom ett krav på kommunerna att anpassa sin organisation efter elevernas val blir elevens rätt i den nya gymnasieskolan starkare markerad i Skollagen jämfört med i dag.

Om en elev mot gällande regler inte skulle antas⁵ till den sektor han eller hon valt, bör det finnas möjlighet att överklaga beslutet till Skolväsendets överklagandenämnd. Skollagskommittén har tagit ett principbeslut som innebär att när ordet "rätt" används i lagstiftningen ska eleven kunna överklaga beslutet genom förvaltningsbesvär. I Skollagskommitténs förslag skall överklagandet i sådana fall ske till Skolväsendets överklagandenämnd.

Med behörig elev jämställs de elever som saknar betyg från grundskolan i något eller några av de behörighetsgivande ämnena svenska/svenska som andraspråk, engelska eller matematik. Dessa elever föreslås bli preliminärt antagna. Kommittén har redovisat sina förslag i denna del i kapitel 13 Individuell studiegång i gymnasieskolan. Det är för dessa elevers motivation särskilt viktigt att de får sitt val av sektor tillgodosett. Däremot är det inte lika angeläget, menar kommittén, att de skall få välja en annan kommuns gymnasieskola om utbildningen redan finns i hemkommunen.

En behörig elev skall enligt Gymnasiekommitténs uppfattning alltid kunna söka utbildning även utanför hemkommun eller samverkansområde. När det gäller utbildningar som också finns i hemkommunen eller samverkansområdet tas eleven emot i mån av plats. I sådana fall bör eleven kunna gardera sig genom att även söka sektorn i hemkommunen eller samverkansområdet. Kommittén har valt att använda begreppet "*frisökare*" för denna kategori sökande som således har rätt att söka och tas emot på sektor i annan kommun även om den anordnas i hemkommunen eller samverkansområdet men där möjligheten att tas emot är beroende av om det finns lediga platser. En sådan möjlighet till frisökning förutsätter god tillgång till information om lediga utbildningsplatser och att elevens studieförhållanden i fråga om resor och inackordering kan lösas på ett acceptabelt sätt.

För elever som saknar godkänt i något eller några av de behörighetsgivande ämnena, dvs. obehöriga, gäller dock att kommunen

⁵ Gymnasiekommittén använder också i förslaget till skollag begreppet antagning i stället för intagning.

inte bör ha någon skyldighet att lämna bidrag i de fall utbildningen finns hemma.

Den lilla grupp elever som med hänsyn till sina personliga förhållanden har särskilda skäl att gå i en annan kommuns gymnasieskola, bör få göra så även i framtiden. För denna grupp gäller att de skall jämföras med kommunens/samverkansområdets egna elever i fråga om rätt att bli antagna.

Val av sektor vid riksrekrytering

Begreppet *riksrekrytering* bör förbehållas de studievägar som av regeringen eller Skolverket i särskild ordning förklarats vara av nationellt intresse eller motsvarande. Endast om det finns ett nationellt behov eller intresse bör riksrekrytering beviljas, vilket innebär att antalet sådana utbildningar kommer att vara begränsat. Eftersom alla studievägar utgår från de åtta sektorerna, kommer de riksrekryterande utbildningarna främst skilja sig genom utbudet av inriktningsblock och fördjupningsblock eller genom en speciell uppläggning av studierna. Det betyder att de inslag i utbildningen som föranlett riksrekryteringen många gånger inte inträffar förrän under andra skolåret.

Innebörden av riksrekrytering är att de elever som bor i den kommun i vilken utbildningen bedrivs inte har företräde framför andra elever i landet. En elev som söker till en riksrekryterande utbildning kan inte vara säker på att komma in just där, eftersom antalet platser förmodligen kommer att vara begränsat. Urvalet sker enligt föreskrifter i förordning.

Samma bestämmelser som vid riksrekrytering bör gälla även för enskilda skolor, om inte skolan i fråga avtalat något annat med en kommun. Det innebär att en elev som söker en nationell sektor på en enskild skola inte kan garanteras att komma in just där, eftersom den enskilda skolan inte alltid kommer att kunna öka sin organisation så att alla kan tas in.

I vissa fall bör ett beslut om riksrekrytering innebära att eleverna kan påbörja utbildningen redan år 1. Som exempel kan nämnas utbildningen till yrkesdansare. Kommittén har också diskuterat naturbruksutbildningarna där det kan vara lämpligt att eleverna får påbörja utbildningen på en sådan gymnasieskola redan år 1. För dessa skolor gäller dock att de måste vara beredda på att ta emot elever också till år 2.

Val av nationella inriktningsblock

Gymnasiekommittén har övervägt att vidga elevernas rätt till utbildning i den nya strukturen för gymnasieskolan genom att ge eleverna rätt att bli antagna också på sökt inriktningsblock men har kommit fram till att det skulle kunna leda till stora praktiska problem.

Att ge elever rätt att komma in på önskat inriktningsblock skulle kunna fungera för flertalet studievägar. För inriktningar som inte kräver speciell utrustning eller särskilda elevplatser i arbetslivet bör skolan kunna dimensionera sin utbildning efter elevernas önskemål. Så sker i stor utsträckning redan i dag. Den absoluta majoriteten av gymnasieskolans elever tas i dag in på den inriktning de valt. Kommittén ser inga skäl till att detta förhållande skulle komma att se annorlunda ut i framtiden. När det gäller vissa populära utbildningar, exempelvis restaurangutbildning, skulle det emellertid vara omöjligt att tillgodose samtliga elevers önskemål med bibehållande av rimlig kvalitet i undervisningen.

Kommittén har därför när det gäller inriktningsblock stannat för att föreslå att krav ställs på att kommunerna anpassar sin organisation med hänsyn till elevernas önskemål, men att eleverna inte kan garanteras plats på vald inriktning. Kommunernas skyldighet att anpassa sin gymnasieorganisation med hänsyn till elevernas önskemål bör regleras i skollagen.

Rätten att välja inriktning gäller samtliga nationella inriktningar som är möjliga fortsättningar på den sektor som eleven går på. Ofta betyder det en inriktning som finns i hemkommunen eller i samverkansområdet. Rätt till frisökning på samma sätt som för sektorer bör även finnas för inriktnings- och fördjupningsblock. Om inriktningen inte finns i hemkommunen eller samverkansområdet skall eleven jämföras med eleverna i den anordnande kommunen eller samverkansområdet. Det är en grundläggande princip inom svenskt utbildningsväsende att varje elev skall få del av gymnasieskolans nationella utbud av studievägar oberoende av bostadsort.

Om eleven går i gymnasieskolan utanför hemkommunen eller samverkansområdet gäller rätten att tas emot på inriktningsblock i första hand den kommun eleven går i. I de fall inriktningen inte finns i kommunen ifråga har eleven lika rätt som andra i hemkommunen (samverkansområdet) att söka inriktningen hemma, eller om inriktningen inte heller finns där i en tredje kommun.

Elev som påbörjat sina studier på en sektor vid en kommuns gymnasieskola har liksom tidigare rätt att fullfölja sin utbildning i kommunen. För den elev som inte kommit in på det inriktningsblock hon eller han önskat innebär detta att studierna får fortsättas på någon annan inriktning som finns där eleven går.

Eleverna väljer inriktning under den andra terminen det första gymnasieåret. Detta innebär att den fördjupade informationen till eleverna, liksom själva valen, infaller under tiden eleverna befinner sig i skolan vilket bör underlätta hela valprocessen.

Val i riksrekryterande skolor samt val av lokala sektorsblock

Om en enskild skola slutit samverkansavtal med en kommun gäller de regler som stipuleras i avtalet. För övriga enskilda skolor eller andra skolor som har riksrekrytering bör följande gälla.

Den elev som går i en enskild skola, eller annan riksrekryterande utbildning i en kommunal skola, har antagligen sökt sig dit med avsikten att gå kvar där under hela utbildningsförloppet. Rätten att fullfölja den utbildning man tagits in på bör då gälla där.

Om en sådan elev väljer att avbryta utbildningen, t.ex. genom att välja en inriktning som inte finns på skolan ifråga, har eleven alltid rätt att komma tillbaka till hemkommunens skola. Rätten att välja nationell inriktning och tas emot i första hand i hemkommunen (samverkansområdet) bör också gälla för sådana elever.

Vid en del skolor kommer det att finnas lokala inriktningsblock. Dessa är sökbara endast för elever i den kommun eller det samverkansområde där de anordnas.

Val av fördjupningsblock

Fördjupningsblocken kan vara mer eller mindre specialiserade. Ibland kan de innehålla en del av en yrkesutbildning som är avgörande för en elev. Det är därför viktigt att skolorna är lyhörda för elevernas önskemål och försöker utveckla sitt utbud av fördjupningsblock så att det så långt som möjligt sammanfaller med elevernas val.

Gymnasiekommittén har i princip samma syn på valet av fördjupningsblock som på valet av inriktningsblock. Kommunernas skyldighet att anpassa sitt utbud med hänsyn till elevernas önske-

mål bör fastslås i skollagen, men eleven kan inte få någon garanti för att önskemålet alltid kan uppfyllas.

De principer som kommittén föreslår ovan för inriktningsblocken bör också gälla fördjupningsblocken. Eleverna bör ha rätt att söka samtliga fördjupningsblock som kan förekomma i anslutning till det inriktningsblock de gått.

Också för riksrekryterande utbildningar, enskilda skolor och lokala fördjupningsblock bör samma regler gälla vid val av fördjupningsblock som föreslås ovan för inriktningar.

15.4.2 Ur kommunens synvinkel

Alla kommuner – oberoende av om de själva har gymnasieskola eller ej – är skyldiga att se till att de egna ungdomarna får gymnasieutbildning. Denna skyldighet är i dag uttryckt så att kommunen är skyldig *erbjuda* utbildning. Inte heller i den framtida gymnasieskolan bör staten kunna ålägga kommuner att *anordna* gymnasieutbildning. När Gymnasiekommittén använder uttrycket att kommunen är skyldig att erbjuda utbildning innebär detta att kommunen har skyldighet att själv anordna och/eller att sluta avtal med annan huvudman så att ungdomarna i kommunen har tillgång till gymnasial utbildning.

Kommunens erbjudande skall – på liknande sätt som i dag när det gäller nationella program - avse ett allsidigt urval av sektorer. Enligt förarbetena anses minst hälften av de nationella programmen vara ett allsidigt utbud i dag. Eftersom den framtida gymnasieskolan endast kommer att innehålla åtta sektorer enligt kommitténs förslag bör flertalet kommuner kunna erbjuda alla sektorer.

Även om kommunen endast kan erbjuda t.ex. fem av de åtta sektorerna i den egna kommunen eller i en annan kommun, med vilken samverkansavtal slutits, är alla kommuner skyldiga att informera sina ungdomar om alla de åtta sektorer som finns. Hemkommunen är också kostnadsansvarig för gymnasieutbildning för alla sina ungdomar.

Att skapa ett rikt och varierat utbud av gymnasieutbildning för alla elever borde vara ett gemensamt ansvar för alla kommuner i en region. En fri konkurrens utan någon samordning skulle kunna leda till en överetablering av vissa populära utbildningar och en brist på andra. En gemensam planering mellan kommuner kan därför skapa ett utbildningsutbud som elever vill ha och samhället

behöver till rimliga kostnader. Vill man säkra ett nationellt utbildningsutbud också för små branscher och verksamheter behövs en väl fungerande dialog mellan å ena sidan branschorganisationer både nationellt, regionalt och lokalt och å andra sidan kommuner i samverkan.

Att nationellt föreskriva om samråd och/eller en beslutsordning där kommuner ges en skyldighet att samplanera är enligt Gymnasiekommitténs mening inte det bästa sättet att utveckla samverkan i olika regioner. I stället bör kommunerna utifrån lokala och regionala förutsättningar utveckla sin samverkan runt utbud och tillgänglighet. Troligtvis kan detta leda till etablering av regionala kommunalförbund för planering av gymnasieskolan. Detta är en ganska naturlig utveckling som bygger på ambitioner som redan finns i många regioner. En speciell utmaning ur planeringssynvinkel består i att antalet elever i gymnasieskolan kommer att öka med 30 procent fram till 2008 för att därefter kraftigt minska.

Kommuner bör också få möjlighet att sluta avtal med enskilda skolor.

Som framgått ovan stärks enligt Gymnasiekommitténs förslag elevens rätt i två avseenden i förhållande till dagens system.

Elever får rätt att komma in på den *sektor* de valt. I dag skall kommunen anpassa antalet platser på programmen med *hänsyn till* elevernas önskemål. Den ökade rätten för eleverna att komma in på sökt sektor innebär att kommunen måste anpassa antalet platser på respektive sektor *efter* elevernas val. Om inte den egna gymnasieorganisationen kan ta in alla elever på den sektor eleverna valt är kommunen skyldig att sluta avtal med annan kommun – eller med enskild skola som är villig till det – att ta in eleven.

Elever får också rätt att söka till en sektor i en annan kommun även om sektorn anordnas i elevens hemkommun eller i samverkansområdet. Eleven har emellertid då ingen absolut rätt att tas emot utan endast om det finns en ledig plats sedan den kommunens egna elever och eleverna från den kommunens samverkansområde tagits emot. Hemkommunen kommer enligt kommitténs förslag att ha betalningsskyldighet för sina ungdomar även i ett sådant fall, vilket är en utökning av kommunens skyldighet i förhållande till dagens system. Det kommer således att kunna inträffa att hemkommunen har ledig kapacitet att ta emot en elev som valt – och kommit in på – en likadan utbildning i en annan kommun. Det motsvarar den situation som i dag finns i förhållande till enskilda skolor. Förslaget kan leda till en ökad kostnad för

hemkommunen. Gymnasiekommittén räknar dock med att det efter någon tid kommer att visa sig vart elevströmmarna går och kommunerna kommer att kunna anpassa sin organisation därefter.

Gymnasiekommittén föreslår att eleverna får rätt att söka alla *inriktnings- och fördjupningsblock* som kan vara en lämplig fortsättning på den sektor de börjat. Rätten att söka innebär dock ingen rätt att komma in. Kommittén har övervägt om elever också bör ha rätt att komma in på det inriktnings- och fördjupningsblock de sökt men avstått från ett sådant förslag. Kommittén föreslår i stället att kommunerna skall anpassa antalet platser på inriktnings- och fördjupningsblock *med hänsyn till* elevernas val, dvs. samma formulering som i dag finns för kommunernas skyldighet att anpassa platserna på program.

Eleverna kommer i flertalet fall att gå inriktnings- och fördjupningsblock i den egna kommunen eller dess samverkansområde. Kommittén utgår ifrån att eleverna kommer att kunna fördelas på inriktnings- och fördjupningsblock på samma sätt som kommunerna i dag fördelar eleverna på inriktningar. De elever från andra kommuner – dvs. elever från kommuner utanför samverkansområdet – som påbörjat sin utbildning på sektorn i kommunen bör i detta fall jämföras med de egna eleverna. Regeringen bör ha rätt att meddela föreskrifter i de fall det måste ske ett urval mellan eleverna.

Liksom när det gäller sektor bör en kommun kunna ta emot elever utifrån. En elev som påbörjat utbildningen i en annan kommun där inriktnings- eller fördjupningsblocket i fråga inte finns, skall jämföras med de elever som redan finns i kommunens gymnasieskola och antingen är hemmahörande i kommunen eller i samverkansområdet.

Om däremot blocket finns i elevens hemkommun eller dess samverkansområde skall eleven tas emot endast om det finns en ledig plats på blocket i fråga. En sådan elev tas alltså emot i andra hand sedan hemkommunens och samverkansområdets elever fått plats.

Skyldigheten att betala interkommunal ersättning för lokala inriktnings- och fördjupningsblock skall, föreslår kommittén, endast omfatta den egna kommunens eller samverkansområdets elever.

Hemkommunens betalningsskyldighet gäller gymnasieutbildningen för alla ungdomarna i kommunen. Till skillnad mot i dag kommer det enligt kommitténs förslag inte att spela någon roll för

betalningsskyldigheten om utbildningen finns hemma eller ej. Däremot kan storleken på ersättningen bli olika.

När kommuner sluter samverkansavtal ingår en reglering av ersättningen.

Då det inte finns ett samverkansavtal skall hemkommunen betala interkommunal ersättning som uppgår till den självkostnad som anordnarkommunen redovisar i de fall eleven går en utbildning som inte finns i hemkommunen. Kommunerna förutsätts komma överens om ersättningens storlek. Så sker också i hög grad i dag. Med tanke på att 60 000–70 000 elever årligen går i en annan kommuns gymnasieskola och således ger upphov till interkommunala ersättningsströmmar mellan kommuner kan man säga att systemet är etablerat och fungerar väl även om undantag finns.

Då utbildningen finns i hemkommunen skall hemkommunen betala till anordnarkommunen högst den kostnad som hemkommunen själv har för en sådan utbildningsplats. Om anordnarkommunens kostnad är lägre är det dock den lägre kostnaden som hemkommunen skall betala till anordnarkommunen.

15.4.3 Riksrekrytering

I dag har alla enskilda gymnasieskolor rätt att rekrytera elever från hela riket. Detsamma gäller sådana utbildningar i kommunala skolor, som enligt beslut av regeringen fått tillstånd att vara riksrekryterande. Kommittén har ovan redovisat efter vilka principer utbildningar förr blev riksrekryterande. I dag är det en bit över 100 utbildningar vid kommunala skolor som är riksrekryterande.

Gymnasiekommittén föreslår att rätten att rekrytera elever från hela landet till en kommunal utbildning skall beslutas av regeringen eller den myndighet regeringen beslutar. Kommittén anser att bedömningen skall göras utifrån så klara principer att regeringen kan delegera beslutanderätten till Skolverket. Beslutet om riksrekrytering bör kunna omprövas och bör därför gälla för en femårsperiod. Detta bör framgå av skollagen. Då denna bestämmelse träder i kraft bör tidigare beslut om riksrekrytering upphöra.

Gymnasiekommittén anser att rätten för en kommunal utbildning att rekrytera elever från hela landet åter skall avse sådana utbildningar eller delar av utbildningar som det finns ett nationellt intresse av. Detta innebär sådana utbildningar som syftar till yrkesområden där det riskerar att inte bli några utbildade eller i vart

fall riskerar att bli en brist på utbildade om inte elever kan rekryteras från hela landet, t.ex. glasblåsning. Det är i dessa fall oftast sådana utbildningar som förutsätter dyr utrustning och som därför anordnas på endast en eller ett par orter i landet. Det kan också vara fråga om utbildning som det finns ett annat nationellt intresse av, t.ex. de s.k. riksiddrottsgymnasierna, och där det inte går att uppnå det särskilda syftet med utbildningen med mindre än att elever rekryteras från hela riket. Vid bedömningen skall hänsyn tas till – förutom motivet för och behovet av riksrekrytering – att utbildningen är av godtagbar pedagogisk kvalitet och att kostnaden står i rimlig proportion till nyttan av utbildningen. Samråd skall även ske med berörda branscher. Kommittén förutsätter att i bedömningen skall ingå om utbildningen bör anordnas i gymnasieskolan eller om det är rimligare att den anordnas som en eftergymnasial utbildning.

Den riksrekrytering som för närvarande finns beträffande utbildning som är speciellt anpassad för ungdomar med svåra rörelsehinder (Rh-anpassad utbildning) bör gälla även fortsättningsvis. Motsvarande bör gälla för utbildning för döva och hörselskadade elever.

Beslutet om riksrekrytering kan avse hel utbildning eller enbart inriktnings- och/eller fördjupningsblock. Kommittén förutsätter att elever som önskar gå ett riksrekryterande inriktningsblock i en kommun skall ha möjlighet att gå hela sin gymnasieutbildning där. Elever som antagits och påbörjat en riksrekryterande utbildning bör ha rätt att fullfölja utbildningen där.

Riksrekrytering innebär att ungdomar som är hemmahörande i den kommun som själv anordnar utbildningen inte har något företräde framför andra sökande. I de fall fler söker en sådan utbildning än som kan tas emot, skall ett urval ske enligt bestämmelser som regleras i förordning.

Kommittén föreslår inte någon förändring i rätten för enskilda skolor att rekrytera elever från hela riket. Elev som påbörjar sin utbildning vid en sådan skola skall ha rätt att där fullfölja sin utbildning. Kommittén föreslår dock att enskilda skolor skall få möjlighet att sluta samverkansavtal med kommuner. I sådant avtal förutsätts bli reglerat vilken rätt elever från samverkande kommun respektive från den enskilda skolan skall ha. En kommun kan dock aldrig frånsäga sig ansvaret för elev som är hemmahörande i kommunen.

15.4.4 Distansutbildning

Det finns anledning att närmare beakta möjligheterna med flexibelt lärande och distansundervisning i den framtida gymnasieskolan för att kunna individualisera undervisningen och ge större utbud på mindre orter. Gymnasiekommittén vill dock framhålla att gymnasieskolan inte får utvecklas mot att eleverna i stor utsträckning arbetar individuellt från hemmet eller andra platser. Gymnasieskolan har som en del av skolväsendet för barn och ungdom ett vidare ansvar och flera andra uppdrag som inte kan utföras om inte eleverna får träffas och arbeta tillsammans. Pedagogik och teknik måste vara integrerade.

Den pågående försöksverksamheten med distansundervisning i gymnasieskolan innebär att elever genom distansundervisning får möjlighet att läsa vissa karaktärsämneskurser som inte erbjuds i hemkommunen. Försöksverksamheten har av skolorna uppfattats som alltför restriktiv och inte fått något genomslag hos huvudmännen. Endast två kommuner har enligt den redovisning Skolverket lämnat till regeringen ansökt om att få delta i verksamheten.

Därför bör enligt Gymnasiekommitténs uppfattning regeringen ta initiativ till en förnyad översyn av förutsättningarna att utveckla verksamheten med utgångspunkt i Skolverkets redovisning. Gymnasiekommittén menar att distansundervisning skulle kunna innebära utökade möjligheter för kommuner att samverka om delar av utbildningar i gymnasieskolan.

16 Från gymnasieskola till eftergymnasiala studier

Gymnasiekommitténs förslag:

1. Den förslagna strukturen för den framtida gymnasieskolan kommer att innebära att fler kan välja utbildning som gör dem förberedda för högskolestudier.
2. Den som avlagt gymnasieexamen skall anses ha grundläggande behörighet för högskolestudier.
3. Elever som valt att specialisera sig inom ett yrkesområde får rätt att förlänga sin studietid för att skaffa sig en särskild behörighet.
4. Kraven för särskild behörighet bör ses över med utgångspunkt i den struktur för den framtida gymnasieskolan som kommittén föreslår.
5. Samtidigt bör man också se över systemet för urval mellan sökande då fler söker till en högskoleutbildning, som riktar sig till nybörjare, än som kan tas emot. Ett viktigt syfte bör vara att finna ett system som inte negativt påverkar arbetet i gymnasieskolan. Kommittén ifrågasätter systemet som gör att konkurrenskomplettering behövs och föreslår att det ses över.
6. Det bör övervägas om den förändring av gymnasieskolan som kommitténs förslag innebär bör följas upp genom utökade möjligheter till reguljär eftergymnasial yrkesutbildning med olika längd och specialiseringsgrad. I övervägandena bör de nuvarande påbyggnadsutbildningarna ingå.

16.1 Utgångspunkter

I direktiven till kommittén anger regeringen bl.a. att gymnasieskolan behöver ses över för att bättre kunna förbereda eleverna för och stimulera dem till olika slag av högskoleutbildningar. Behovet av en breddad rekrytering till högskolan skall vara en av utgångs-

punkterna för kommitténs arbete. Regeringen refererar i direktiven till 50-procentsmålet. I propositionen Den öppna högskolan (prop. 2001/02:15) har detta uttryckts så att regeringens långsiktiga mål är att 50 procent av en årskull skall ha påbörjat högskolestudier vid 25 års ålder.

Gymnasiekommittén har tolkat regeringens direktiv i fråga om högskolan på följande sätt.

För det första skall den struktur kommittén föreslår innebära att i princip alla studievägar kan leda vidare till högskolestudier. Härigenom underlättas ett förverkligande av 50-procentsmålet. Detta är viktigt för att klara det ökade behovet av högskoleutbildade på arbetsmarknaden och för att stärka den ekonomiska tillväxten i landet på sikt. Målet om 50 procent högskoleutbildade innebär i sin tur att resterande 50 procent förutsätts börja förvärvsarbete efter gymnasieskolan eller gå andra eftergymnasiala utbildningar såsom påbyggnadsutbildningar eller kvalificerad yrkesutbildning (KY). Kommittén menar att allt fler arbetsuppgifter som tidigare utförts av personer med gymnasieskola som högsta utbildning kommer att behöva personal med eftergymnasial yrkesutbildning.

Kommittén uppfattar sitt uppdrag så att elever på alla studievägar i den framtida gymnasieskolan skall kunna söka sig till högskolan om de vill.

För det andra skall studierna i gymnasieskolan vara så stimulerande för alla elever – oberoende av bakgrund – att de blir intresserade att fortsätta sina studier efter gymnasieskolan antingen direkt eller efter en tids förvärvsarbete. Eftergymnasiala studier kan innebära såväl längre högskoleutbildningar som kortare yrkesutbildningar i högskola eller kvalificerad yrkesutbildning.

För det tredje skall den gymnasiala utbildningen ha sådan kvalitet att den ger en god förberedelse för högskolestudier.

Det är många faktorer som samverkar till en ökning av andelen ungdomar som börjar högskolestudier. En viktig faktor är tillgången på högskoleplatser. En annan är arbetsmarknadssituationen. Ytterligare en är presumtiva studerandes sociala bakgrund, familjens utbildningstraditioner och studiestödssystemets konstruktion. Till sist är antagningssystemet betydelsefullt.

Man bör inte glömma att det utöver dessa systemfaktorer också finns individuella faktorer som påverkar den enskilde personens intresse för högre studier. En sådan faktor är studieresultatet i ungdomsskolan. De individuella och strukturella faktorerna kan för den enskilde personens ställningstaganden samverka på ett sätt som

inte enkelt låter sig redovisas i statistik. Dock är det belagt¹ att övergångsfrekvensen till högskolestudier är hög från vissa studievägar i gymnasieskolan oberoende av om eleverna har höga betyg eller ej medan endast elever som har de högsta betygen på andra studievägar, nämligen de med yrkesämnena, i hög grad går vidare till högskolan. Den sociala snedrekryteringen till högskolan börjar således genom valen av studieväg i ungdomsskolan. En ytterligare faktor som påverkar inställningen till högskolestudier är att det funnits få utbildningar i högskolan som lockat elever som gått gymnasieutbildningar med yrkesämnena.

Överlag är dock medvetenheten om behovet av utbildning stor hos dagens unga generation. Enligt Skolverkets senaste attitydundersökning² uppger 76 procent av alla elever att de absolut eller troligen kommer att läsa vidare på universitet eller högskola i framtiden. 91 procent av eleverna på naturvetenskaps- och samhällsvetenskapsprogrammen och 55 procent av eleverna på övriga program anger detta.

16.2 Breddad rekrytering till högskolan

Antalet studerande vid de svenska universiteten och högskolorna har ökat kraftigt under det senaste decenniet. Hösten 1990 studerade sammanlagt drygt 173 500 personer i högskolans grundutbildningar. Höstterminen 2000 var motsvarande antal 300 000 personer.³ Tack vare denna ökning av antalet studieplatser i högskolan har antalet högskolestuderande i de yngre årskullarna kunnat expandera utan att detta har behövt leda till en minskning av äldre studerandes möjligheter. Kommittén är angelägen att för sin del framhålla vikten av att så kan ske också framöver.

Det är emellertid en liten *andel* av ungdomarna som går direkt från gymnasieskolan till högskolan. Hösten 2002 är 19 procent av de antagna 19 år, en andel som sjunkit de senaste fem åren. Den låga andelen unga nybörjare studerande och direktövergångar har flera orsaker. Ett antal unga män gör värnpliktstjänstgöring, dock färre i dag än förr. Allt fler ungdomar kompletterar nu sina betyg i komvux och skjuter därmed upp starten av högskolestudierna.

¹ SCB, Statistiska meddelanden UF 36 SM 0101.

² Attityder till skolan; Skolverket; Rapport197.

³ Universitet & högskolor; Högskoleverkets årsrapport 2002, s. 18.

Runt 40 procent av årskullen börjar nu högskolestudier före 25 års ålder. Detta innebär nästan en fördubbling på de senaste 20 åren. 21,9 procent av dem som föddes 1959 började högskolestudier före 25 års ålder. Motsvarande uppgift för dem som föddes 1976 är 40,1 procent.⁴ I tider av hög arbetslöshet är såväl unga som lite äldre mer benägna att söka till högskolan än då tillgången på arbete är god. Det är en naturlig och förutseende handlingslinje under en lågkonjunktur att arbetslösa genom studier förbättrar sin kompetens och därmed förutsättningar på arbetsmarknaden.

Antalet ansökningar till högskolan var som störst 1997 med mer än 120 000 nya sökande. Att ansökningarna minskat därefter har samband med den förbättrade arbetsmarknadssituationen men också med att de årskullar som slutar gymnasieskolan minskar och, framgår det av Högskoleverkets bedömning, med att utbyggnaden av kapaciteten vid högskolorna minskat köerna till utbildningsplatserna.⁵

Varje år undersöks gymnasieelevernas intresse för högskolestudier. Det visar sig att studieintressets förändring mellan åren har nära samband med möjligheterna till alternativ sysselsättning. Studieintresset har varit högst under de år då arbetslösheten har varit som störst. År 1994/95 angav 54 procent av alla ungdomar i gymnasieskolans avgångsklasser att de hade planer på att börja studera i högskolan inom de närmaste tre åren. Året därefter, då arbetslösheten minskade något, sjönk också studieintresset. Då hade i genomsnitt i riket 51 procent planer på högskolestudier. Året 1997/98 – vid nästa arbetslöshetstopp – hade 58 procent av avgångseleverna planer på högskolestudier. De senaste åren har siffran legat på 50 procent i genomsnitt i riket.⁶

Intresset för högskolestudier har nära samband med vilket program i gymnasieskolan eleverna går. Det är också mycket tydligt att dessa skillnader förstärks i tider av låg arbetslöshet och goda möjligheter att få ett arbete. Då är elever som gått program med yrkesämnen ännu mindre benägna att planera för högskolestudier än de är under år med hög arbetslöshet.

Den sociala bakgrunden har stor betydelse för individers val av utbildning. Personer vars föräldrar är tjänstemän fortsätter till högskolan i betydligt större utsträckning än personer som har arbetar-

⁴ SCB, Statistiska meddelanden UF 20 SM 0201.

⁵ Universitet & högskolor; Högskoleverkets årsrapport 2002.

⁶ SCB, Statistiska meddelanden UF 36 SM 0201 och SCB Statistiska meddelanden AM 12 SM 0201.

bakgrund. Den SCB-undersökning som publicerades i december 2000 om vilken social bakgrund som högstolenybörjare har avser dem som började i högskolan läsåret 1998/99.⁷ Om rekryteringen till högskolan skulle motsvara fördelningen i befolkningen i åldern 18–34 år skulle drygt 35 procent ha kommit från arbetarhem. I själva verket började endast 24 procent i högskolan. Detta innebar ändå en viss ökning av andelen nybörjare från arbetarhem mellan åren 1990/91 till 1997/98, nämligen med 4 procentenheter. Ökningen gällde framför allt korta och medellånga högskoleprogram.

Enligt de i december 2002 publicerade uppgifterna⁸ har andelen nybörjare från arbetarhem nu ökat till 26 procent, vilket innebär att den sociala snedrekryteringen till högskolan fortsätter att minska. Den är dock fortfarande stor.

Den sociala snedrekryteringen till högre studier börjar som nämnts redan vid valet av studieinriktning i gymnasieskolan. Enligt de longitudinella studier som redovisats av SCB våren 2002⁹ var det under åren 1995/96–1999/2000 så många som 90 procent av kvinnorna och 78 procent av männen med fullföljd naturvetenskaplig studieväg som började i högskolan. Motsvarande andelar från samhällsvetenskaplig studieväg var 63 respektive 46 procent.

Betygsnivån har betydligt större betydelse för benägenheten att söka till högskolan hos elever som gått ett ”yrkesförberedande” program än hos elever som gått ett ”studieförberedande” program. Av den förstnämnda elevgruppen är det endast de som har klart över genomsnittliga betyg som söker sig till högskolan i någon större utsträckning. Kvinnor söker i högre grad än män. I följande tabell anges övergångsfrekvensen till högskolan inom tre år i olika betygsgruppen för avgångna från gymnasieskolans program 1997/98, fördelat på kön. Procent.¹⁰

⁷ SCB, Statistiska meddelanden UF 20 SM 0002.

⁸ SCB, Statistiska meddelanden UF 20 SM 0202.

⁹ SCB, Statistiska meddelanden UF 73 SM 0101.

¹⁰ SCB, Statistiska meddelanden UF 36 SM 0201.

Programgrupp	kv	kv	kv	kv	kv	mån	mån	mån	mån	mån
Betygsgrupp	- 9,99	10,0- 12,49	12,5- 14,99	15,0- 17,49	17,5- 20,0	- 9,99	10,0- 12,49	12,5- 14,99	15,0- 17,49	17,5- 20,0
Studie- förberedande	12	41	67	86	92	13	43	70	89	94
Yrkes- förberedande	1	6	22	48	65	1	4	13	31	47

Intresset för högskolestudier skiljer sig också mellan de olika programmen inom respektive ”programgrupp”. Detta framgår av följande redovisning¹¹ av intresset att börja högskolestudier inom tre år hos eleverna som gick i avgångsklasserna läsåret 2001/02. Procent. Avrundat.

Program		Har planer att börja i högskolan	Har inte bestämt	Har inga planer på högskole- studier
Samtliga program	Totalt	50	25	25
	Kvinnor	57	25	18
	Män	42	24	34
Barn- och fritidsprogrammet		34	34	33
Byggprogrammet		2	13	85
Energiprogrammet		31	27	42
Estetiska programmet		44	35	21
Fordonsprogrammet		2	16	82
Handels- och administrationsprogrammet		22	45	33
Hantverksprogrammet		17	30	53
Hotell- och restaurangprogrammet		9	28	63
Industriprogrammet		12	26	62
Livsmedelsprogrammet		6	32	63
Medieprogrammet		47	37	16
Naturbruksprogrammet		19	35	47
Naturvetenskapsprogrammet		83	11	6
Omvårdnadsprogrammet		44	30	27
Samhällsvetenskapsprogrammet		63	24	13

¹¹ SCBc Statistiska meddelanden UF 36 SM 0201.

När man studerar ovanstående tabell ser man att studieintresset är mycket olika hos elever som gått olika program. Den viktigaste slutsatsen är dock, menar kommittén, att det finns ett relativt stort studieintresse också hos elever som gått många av de program i gymnasieskolan som inte brukar betraktas som "studieförberedande". Kommittén vill framhålla att detta studieintresse utgör en stor potential för högskolans möjligheter att inte bara nå utan att överskrida det långsiktiga målet att 50 procent av en årskull skall ha börjat i högskolan vid 25 års ålder.

Hitintills har högskolornas diskussioner om behörighet för studier till yrkesexamina i första hand tagit sikte på naturvetenskapsprogrammet och därefter på samhällsvetenskapligt program. Av de studerande i högskolan som läste för en yrkesexamen kom endast 18 procent och av dem som läste för en generell examen endast 16 procent från gymnasieskolans "yrkesförberedande" studievägar.

Om man däremot studerar utbildningsbakgrunden hos *alla* högskolenybjörjare¹², dvs. om man inkluderar dem som studerar fristående kurser, har under de senaste åren en ökande andel kommit från andra gymnasieutbildningar än de s.k. "studieförberedande" studievägarna. År 2000/01 hade 46 procent av högskolenybjörjarna studerat på naturvetenskapligt eller samhällsvetenskapligt program och 28 procent på övriga program i gymnasieskolan. (Resterande andelar var antingen inresande utbytesstudenter eller hade lämnat ofullständiga uppgifter om sin studiebakgrund.)

Det förhållandet att en ökande andel av dem som börjar studera i högskolan kommer från andra program än de som tidigare ansetts som traditionellt studieförberedande kan bidra till att den sociala snedrekryteringen minskar i högskolan. Dessa faktorer har varit viktiga utgångspunkter för kommitténs överväganden om den framtida gymnasieskolans struktur.

Regeringen och riksdagen har också beslutat¹³ om ett antal åtgärder som ytterligare skall bredda rekryteringen till högskolan.

En fråga som hittills rönt endast ett marginellt intresse är den allt större övervikten av kvinnliga studerande inom högskolans grundutbildning. Tre av fem studenter är kvinnor. Kvinnorna är i kraftigast majoritet i de högre åldrarna. Mellan 30 och 39 år är två studenter av tre kvinnor och mellan 40 och 49 år är tre studenter av

¹² SCB UF 20 SM 0201.

¹³ Den öppna högskolan; prop. 2001/02:15.

fyra kvinnor.¹⁴ Intresset har fokuserats på de stora skillnaderna i ämnesval mellan kvinnor och män, på att kvinnor går kortare högskoleutbildningar medan männen i högre utsträckning går längre prestigefyllda utbildningar¹⁵ och på den stora övervikten för manliga studerande på forskarnivå och den markanta övervikten av manliga professorer¹⁶.

Gymnasiekommittén väljer att se övervikten av kvinnliga studerande som en potential för en kommande utjämning inom de delar av högskolan som nu har en extrem manlig dominans. I framtiden kan det dock finnas anledning att också ägna könsfördelningen bland högskolenybörjarna ett intresse.

Som Högskoleverket redovisar¹⁷ är ungdomar med invandrarbakgrund endast svagt underrepresenterade vid universitet och högskolor. Det är dock mycket stora skillnader inom gruppen. Invandrare från vissa länder har en högre andel högskolestuderande än andra. Dessutom är det stora skillnader i fråga om valet av utbildning. Invandrarungdomar är mer representerade på tekniska utbildningar och vårdutbildningar än på humanistiska och samhällsvetenskapliga högskoleutbildningar. Som Gymnasiekommittén ser det kommer åtgärder som bidrar till att undanröja sociala skillnader i högskolerekryteringen också att minska de etniska skillnaderna.

16.3 Sverige och andra länder – en jämförelse

Det är inte alldeles enkelt att göra jämförelser mellan olika länder i fråga om hur stor andel av en årskull som börjar studera i högskolan, framför allt beroende på att ländernas principer för antagningen till högskolestudier skiljer sig. Vissa länder tar in alla som söker och låter studieresultaten under det första året avgöra vilka som får fortsätta. I andra länder, däribland Sverige, tar man enbart in dem som har de kunskapsmässigt bästa förutsättningarna att fullfölja studierna. Hur stor andel av befolkningen som har högskoleutbildning ger därför en mera relevant jämförelse. Här följer sådana uppgifter för ett urval länder.¹⁸

¹⁴ Högskoleverkets årsrapport 2002.

¹⁵ Ursprung och utbildning; Social snedrekrytering till högre studier; SOU 1993:85 och Valfärd och skola; SOU 2000:39; Antologi; Kommittén Valfärdsbokslut.

¹⁶ Viljan att veta och viljan att först; kön, makt och den kvinnovetenskapliga utmaningen i högre utbildning; SOU 1995:110.

¹⁷ Universitet & högskolor; Högskoleverkets årsrapport 2002, s. 17.

¹⁸ Education at a glance 2000.

Land	i åldern 25–64 år	i åldern 25–34 år
Sverige	28 %	31 %
Danmark	25 %	27 %
Finland	29 %	36 %
Norge	26 %	30 %
England	24 %	26 %
Frankrike	21 %	30 %
USA	35 %	36 %
Japan	30 %	45 %

Som framgår av tabellen har några av dessa länder en betydligt större andel högskoleutbildade bland de yngre än bland hela befolkningen i åldern 25 till 64 år. Så är det inte i Sverige, vilket är en av anledningarna till att regeringen lagt fast det långsiktiga målet om en ökning av andelen unga högskolenybörjare.

En annan skillnad är vad som räknas som högskolestudier i olika länder. I Sverige räknas den kvalificerade eftergymnasiala yrkesutbildningen inte som högskolestudier, vilket är fallet i Finland.

Det kan tilläggas att om man i stället jämför hur stor andel av befolkningen både i åldern 15–19 år och i åldern 20–29 år som studerar, dvs. om man inkluderar alla former av studier, ligger Sverige högt.

16.4 Från gymnasieskolan till eftergymnasial yrkesutbildning

Gymnasiekommittén har i kapitel 4 redovisat arbetslivets framtida krav på kompetens. De krav på längre utbildning och därmed höjd kompetens som finns i arbetslivet kan enligt kommitténs bedömning inte tillgodoses enbart genom högskolestudier även om det i dag också finns kortare eftergymnasiala yrkesutbildningar inom högskolan. Dessa har dock än så länge en begränsad dimensionering. Inte heller kan den ökade efterfrågan på högre kompetens tillgodoses genom en generell utökning av utbildningstiden i gymnasieskolan. Det innebär att de höjda kraven på kompetens i vissa delar av arbetsmarknaden kommer att behöva tillgodoses genom annan eftergymnasial yrkesutbildning än högskoleutbildning.

Gymnasiekommittén ser därför ett behov av att den förändring av gymnasieskolan som kommitténs förslag innebär följs upp

genom utökade möjligheter till eftergymnasial yrkesutbildning. I dag avser kvalificerad yrkesutbildning, s.k. KY, sådan utbildning som det för tillfället finns ett behov av på arbetsmarknaden. Gymnasiekommittén menar att ett reguljärt system av eftergymnasial yrkesutbildning med olika specialiseringsgrad och längd bör övervägas. I det sammanhanget bör de nuvarande påbyggnadsutbildningarna inom komvux beaktas. Det ankommer emellertid inte på Gymnasiekommittén att presentera några konkreta förslag i dessa frågor.

16.5 Den framtida strukturens betydelse för rekryteringen till högskolestudier

Vi vet att betyg och föräldrars utbildningsbakgrund är de viktigaste förklaringsvariablerna till hur elever i grundskolan väljer gymnasieutbildning. Kommittén Valfärdsbokslut pekar på att utvecklingen efter gymnasireformen i början av 1990-talet gått i riktning mot en ännu tydligare "hierarkisering" av gymnasieskolans program. Naturvetenskapliga programmens naturvetenskapliga inriktning rekryterar i dag merparten av alla elever med högt medelbetyg från grundskolan och betydligt fler än som var fallet i slutet av 1980-talet. Med förslaget om färre och bredare ingångar i kombination med möjligheter till successiva val vill Gymnasiekommittén komma till rätta med hierarkiseringen och förhoppningsvis se fler elever som efter hand väljer att satsa på eftergymnasiala studier.

I dag måste elever redan i grundskolan – vid valet av program i gymnasieskolan – avgöra om de skall förbereda sig för högre studier eller om de skall sikta på förvärvsarbete direkt efter gymnasieskolan. Gymnasiekommitténs förslag till struktur innebär att detta val skjuts upp ett år och att det därefter kan "korrigeras" om eleven får en förändrad syn på sin egen förmåga och sina intressen. I dag finns en "kungsled" till högskolan, nämligen det naturvetenskapliga programmet. Genom kommitténs förslag till struktur kommer det att finnas många "kungsleder" genom den framtida gymnasieskolan till högskolan.

Den framtida gymnasieskolan kommer i likhet med den nuvarande gymnasieskolan att innebära att alla elever kommer att ha möjlighet – oberoende av studieväg – att uppnå vad som i dag kallas grundläggande behörighet. De kunskaper som fordras för detta överensstämmer med dem som alla människor behöver för att

kunna ta till vara sina medborgerliga rättigheter och påverka sitt eget liv. I dag är den grundläggande behörigheten knappast tillräcklig för mer än fristående kurser. Dock innebär det faktum att en sökande uppfyller kraven för grundläggande behörighet också att denne uppfyller kraven för några standardbehörigheter. Program i högskolan som leder till en yrkesexamen har särskilda behörighetskrav, dvs. för att bli antagen till dessa krävs ytterligare förkunskaper utöver dem som följer av den grundläggande behörigheten.

Gymnasiekommitténs förslag till struktur för den framtida gymnasieskolan innebär att elever på alla sektorer skall kunna göra sådana val att de uppfyller kraven för det som nu kallas särskild behörighet inom respektive utbildningsinriktning. Detta innebär ökade möjligheter jämfört med vad dagens gymnasieskola ger.

Frågan är om det är möjligt för elever att inom den givna ramen om tre år nå långt *såväl* inom ett yrkesområde *som* att uppfylla de särskilda behörighetskraven för högskolestudier. Redan i dag finns en möjlighet att nå denna dubbla kompetens genom att elever kan välja utökat program. I dag är det ca 24 procent av eleverna som har detta. Det är vanligare att elever på program med yrkesämnen har utökat program än att elever på de s.k. ”studieförberedande” programmen har det. Kommittén förutsätter att möjligheten att studera mer än 2 500 gymnasiepoäng skall finnas kvar i den framtida gymnasieskolan.

Kommittén föreslår dessutom att elever som valt en specialiserad fördjupning inom sitt yrkesområde skall ha rätt att förlänga sin studietid i gymnasieskolan utöver de tre år som annars är den gängse omfattningen av gymnasiestudierna om det behövs för att de skall uppfylla också kraven för en särskild behörighet. Detta kommer att leda till en breddning av rekryteringen till högskolan. De ökade kostnader för gymnasieskolan som förslaget medför uppvägs av att behovet av kompletterande studier i komvux minskar.

16.6 Att bli antagen till önskad utbildning i högskolan

Gymnasiekommittén tar här upp frågor som rör gymnasiebetygens användning vid antagning och urval till högskolan, dvs. sådana delar av högskolans behörighets-, urvals- och meritvärderingsregler som i kombination med gymnasieskolans kurs- och betygssystem på ett

negativt sätt styr arbetet i dagens gymnasieskola och därför bör få en annorlunda utformning. Dagens bestämmelser för användningen av gymnasiebetyg är, enligt kommitténs uppfattning, kontraproduktiva.

16.6.1 Behörigheten

Kommittén ger först en redovisning av de regler för behörighet som gäller i dag för en person som har gått i dagens gymnasieskola med program. De bestämmelser som gäller studerande med slutbetyg från linjegymnasiet, komvux eller från andra länder redovisas inte här.

För *grundläggande behörighet* för högskolestudier krävs i dag slutbetyg från nationellt eller specialutformat program med lägst betyget Godkänd på minst 90 procent av de gymnasiepoäng som fordras för ett fullständigt program.

Av de elever som fick slutbetyg från gymnasieskolan våren 2001 hade 85 procent grundläggande behörighet, vilket är en ökning i förhållande till året innan med 5 procentenheter. Alla ungdomar fullföljer emellertid inte gymnasieskolan till ett slutbetyg. Av hela årskullen 20-åringar har 60 procent grundläggande behörighet för högskolestudier.

Flertalet program som leder till en yrkesexamen i högskolan har utöver kravet på grundläggande behörighet också vissa *särskilda behörighetskrav*. Dessa skall enligt högskolelagen vara "helt nödvändiga för att studenten skall kunna tillgodogöra sig utbildningen". För nybörjarna gäller ett antal standardbehörigheter, som Högskoleverket fastställer. En översyn av dessa har aviserats som en följd av regeringens förslag i propositionen Den öppna högskolan (prop. 2001/02:15). Systemet skall utvecklas mot få och breda standardbehörigheter för utbildningar som vänder sig till nybörjare. I dag finns det 42 standardbehörigheter. Det är högskolan som bestämmer vilka krav som skall gälla för utbildningar som inte vänder sig till nybörjare i högskolan.

Behörighetsbestämmelserna påverkar hur eleverna väljer program och kurser i gymnasieskolan. Gymnasiekommittén är därför positiv till målsättningen att göra standardbehörigheterna lättare att överblicka och till att blivande studerande också kan uppfylla kraven för flera utbildningar. Kommittén utgår ifrån att den möjlighet som högskolorna får att efter medgivande av Högskoleverket

ställa högre krav än de som anges i standardbehörigheterna kommer att utnyttjas restriktivt, vilket också förutsattes i propositionen.

I den nämnda propositionen behandlar regeringen också frågan om bedömning av en sökandes reella förutsättningar att tillgodogöra sig en sökt utbildning om den sökande inte uppfyller de formella kraven på särskild behörighet. Genom regeringens starka betoning av att det skall ske en bedömning av sökandes reella kompetens kommer möjligheterna att öka för personer med kunskapsmässiga förutsättningar att bedriva studier men som har en annan formell studiebakgrund än den traditionella.

Kommittén ser också positivt på högskolornas möjlighet att göra undantag från behörighetsvillkoren och låta de studerande komplettera det som fattas i förkunskaper. Kommittén ser detta som en god möjlighet att få studerande till utbildningar där behovet av utbildade är stort. Ett sådant exempel är utbildning till lärare i matematik och naturvetenskapliga ämnen. Ett annat är nybörjarkurser i moderna språk som, enligt vad kommittén erfarit, alltfler lärosäten nu startar, eftersom alltför få sökande har tillräckliga kunskaper för att börja på en högre nivå. Det är viktigt att presumtiva studerande informeras om dessa möjligheter inför sina val av högskoleutbildning.

Kommittén är naturligtvis medveten om att det är ett problem för högskolan, särskilt resursmässigt, om studerande har otillräckliga förkunskaper för högskolestudierna. Som kommittén ser det genomgår högskolan nu samma anpassning av organisation och arbetssätt som gymnasieskolan gjorde då hela årskullen började komma från grundskolan till gymnasieskolan. Högskolan har ännu "bara" 40 procent och skall framöver öka till 50 procent av årskullen. Gymnasieskolan har haft ett decennium på sig att finna fungerande arbetsformer för att utbilda ca 98 procent av årskullen fram till en fullständig gymnasieutbildning. Som framgått är gymnasieskolan ännu inte där. Det vore för dem som arbetar inom såväl gymnasieskolan som högskolan uppmuntrande om visst intresse kunde fokuseras på det som är framgångsrikt och inte enbart på sådant som inte är det.

16.6.2 Meritvärdering vid urval

Kommittén vill påpeka att frågan om urval endast är aktuell om den sökande dels uppfyller de i föregående avsnitt redovisade kraven på behörighet, dels fler söker till en viss utbildning i högskolan, som riktar sig till nybörjare, än det finns utbildningsplatser. Regeringen har fastställt reglerna för meritvärdering vid urval i dessa fall. Urvalsgrunderna är betyg och resultat från högskoleprov i kombination med arbetslivserfarenhet. Också andra prov kan förekomma, såsom vid fördelning av platser till konstnärliga utbildningar. Av dessa urvalsgrunder har Gymnasiekommittén endast anledning att lägga synpunkter på bestämmelserna om hur betyg från gymnasieskolan skall värderas. Kommittén tror inte att det under överskådlig tid kommer att vara praktiskt möjligt att helt avstå från användningen av betyg i urvalet, åtminstone inte vid en första gallring då avsevärt fler söker till en utbildning än som kan antas. Utgångspunkten är därvid slutbetyget från gymnasieskolan.

Bestämmelserna om värderingen av betyg vid urvalet till högre utbildning framgår av bilaga 3 i högskoleförordningen (SFS 1993:100). Gymnasiekommittén kommenterar i detta sammanhang också vissa bestämmelser i gymnasieförordningen (SFS 1992: 394). Andra förslag om betyg behandlar kommittén i kapitel 12 Betyg och examen i den framtida gymnasieskolan och gymnasial vuxenutbildning.

Elever får slutbetyg från gymnasieskolan då de har gått igenom ett nationellt eller specialutformat program och fått betyg på alla kurser och special/projektarbetet som ingår i studievägen. Slutbetyg från gymnasieskolan är en sammanställning av betygen i alla kurser som en elev har slutfört och för special/projektarbetet. Elever som har betyg på fler kurser än som fordras för ett fullständigt program, dvs. elever som har utökat program, har rätt att välja vilken eller vilka kurser som skall ingå i slutbetyget. Vissa kurser måste dock alltid ingå i slutbetyget, nämligen kärnämnen, de karaktärsämnen som är gemensamma för elevens nationella program och de som ingår i en nationellt fastställd inriktning.

Slutbetyget från gymnasieskolan används således vid urvalet till högskoleutbildningar som vänder sig till nybörjare. Därvid multipliceras betygen på de kurser och special/projektarbetet som ingår i slutbetyget med följande faktorer:

Icke godkänd (IG) med	0
Godkänd (G) med	10
Väl godkänd (VG) med	15
Mycket väl godkänd (MVG) med	20

Siffervärdet för varje betyg multipliceras med kursens eller special/projektarbetets gymnasiepoäng. Det sammanlagda betygsvärdet för alla kurserna och special/projektarbetet som ingår i slutbetyget divideras med antalet gymnasiepoäng i slutbetyget. Då får man ett jämförelsetal.

Betyget i idrott och hälsa räknas med endast om det höjer jämförelsetalet eller om det behövs för den särskilda behörigheten. På samma sätt gör man med betygen i de kurser som inte ingår i slutbetyget (se vad som redovisats ovan om att eleven vid utökat program inom vissa gränser får avgöra vilka kurser som skall respektive inte skall ingå i slutbetyget). Om en kurs som ligger utanför slutbetyget är en lokal kurs räknas den inte in även om den skulle ha höjt jämförelsetalet. Om den lokala kursen ingår i slutbetyget räknas betyget i kursen med.

Ett betyg på en kurs som ingår i slutbetyget skall ersättas av ett betyg som den sökande fått på samma eller motsvarande kurs, om sistnämnda betyg är högre.

Som framgått av tidigare kapitel i betänkandet är dagens kurser små och därmed många. Alla kursbetygen anges i slutbetyget och bildar därmed underlag för meritvärderingen vid urval till högskolestudier. Kombinationen av dessa bestämmelser leder till att eleverna känner stress och gör taktiska val av kurser. Sammantaget påverkar detta arbetet i gymnasieskolan negativt.

Syftet med urvalsbestämmelserna är att de skall göra det möjligt att då fler söker till en utbildning än som kan få plats skilja ur dem som skall antas. Som framgått är det jämförelsetal som används vid urvalet en produkt av antalet gymnasiepoäng på var och en av de kurser som ingår i elevens slutbetyg, elevens betygsnivå på respektive kurs och det sammanlagda antalet gymnasiepoäng som eleven har.

Då den nuvarande gymnasieskolans kurs- och betygssystem infördes, skilde sig de olika kursernas omfattning avsevärt mer än nu. Då omfattade den minsta kursen 30 och den största 820 gymnasiepoäng. Däremellan fanns det många olika kursstorlekar. I dag får ingen kurs vara mindre än 50 och endast undantagsvis vara

större än 200 gymnasiepoäng och alla kurser skall vara jämnt delbara med 50. Ett mycket stort antal kurser är på 100 gymnasiepoäng. I och med att kursstorlekarna blivit alltmer lika har kurspoängen fått mindre särskiljande betydelse än förr.

Också betygsnivån minskar alltmer sin särskiljande roll. Alla elever som planerar att söka till eftertraktade högskoleutbildningar försöker få så höga betyg i alla kurser och special/projektarbetet som möjligt genom att göra strategiska val under studietiden och/eller genom att konkurranskomplettera i komvux efter gymnasieskolan. Detta har lett till att alltfler får högsta betyget i allt större andel av sina kursbetyg.

Som framgått multipliceras betygen med en faktor. Det innebär att en 50-poängskurs är lika mycket värd om eleven har MVG som en 100-poängskurs som eleven har G i. Detta leder i sin tur till att eleverna väljer sådana kurser som de tror att de kan få högt betyg i. Ett kritiserat förhållande är att värderingen av betygen är densamma oberoende av vilken utbildning i högskolan som söks. Ett högt betyg i en kurs värderas således högt oberoende av om kursen har någon relevans för de sökta högskolestudierna eller ej.

Gymnasiekommittén har konstaterat att det finns flera förhållanden i de nuvarande meritvärderingsreglerna som är kontraproduktiva i stället för att uppmuntra till kvalificerade studier. Elever som läst utökat program får ingen särskild fördel av det – utom att de kan välja vilka kurser upp till 2 500 gymnasiepoäng som skall ingå i slutbetyget. Däremot får elever som har beviljats reducerat program en fördel. Elever som har uppenbara studiesvårigheter får, om rektor medger det, minska sitt studieprogram med upp till 10 procent, dvs. till lägst 2 250 gymnasiepoäng. Det är i beräkningen av jämförelsetal förmånligare att ha MVG i alla kurser upp till 2 250 gymnasiepoäng än att ha ett fullt program med några lägre betyg som drar ner betygsgenomsnittet.

Det finns rektorer som ger elever tillstånd att släppa ett ämne och därmed få reducerat program om de ”riskerar” att inte få MVG i alla kurser. Detta är, vill kommittén påpeka, inte vad som har avsetts med uppenbara studiesvårigheter.

Skolverket och Högskoleverket lät i juni 2000 genomföra en TEMO-undersökning av tillträdesreglerna till högskolan och dess inverkan på gymnasieskolan. Eleverna anser tillträdesreglerna vara tydliga även om de inte uppfattas som rättvisa. Vissa skolledare talar om en banalisering av gymnasieskolan, där fokus ligger på betygen i stället för kunskap. I en kommentar till undersökningen

anger universitetskanslern att det sätt på vilket gymnasiebetygen används vid urval till högskolestudier skapar stor stress hos eleverna. Skolverkets generaldirektör säger att det är dags att ändra till ett system som gör att eleverna prioriterar kunskaper framför betyg.

När det gäller valet av kurser anger eleverna i TEMO-undersökningen att de i första hand väljer av intresse och för att få en "lättisam" motvikt till tunga obligatoriska ämnen. I andra hand väljer de utifrån möjligheten att få högt betyg.

Som systemet nu är, har Gymnasiekommittén förståelse för att eleverna väljer som de gör. Det kan å ena sidan diskuteras om studier som är "lättisamma motvikter" skall ingå i gymnasieskolans utbildning, betygsättas och bidra till att en sökande får ett högre jämförelsetal än sina medsökande i urvalet till en högskoleutbildning. Men vem skall å andra sidan bedöma vad som är värdefullt för elevens fortsatta studier och liv i övrigt och vad som bör betraktas som "lättisamma motvikter"? Ungdomar har ofta visat sig ha varit mera förutseende i fråga om vilken utbildning som behövs i framtiden än vad myndigheter med tillgång till allehanda prognoser varit.

Gymnasiekommittén menar att det verkligt allvarliga med att eleverna väljer kurser som de har lätt att få höga betyg i är att de därmed väljer bort vissa andra kurser och att detta tenderar att gälla samma typ av kurser för alla. Det är allt färre elever som väljer fortsättningskurser i språk och de högsta kurserna i matematik. Detta bekräftas dels av TEMO-undersökningen och av uppgifter från högskolorna.

Som framgick ovan skall vid beräkningen av jämförelsetalet ett senare högre betyg i en kurs användas i stället för det som står i slutbetyget. Detta har lett till att alltfler ungdomar konkurrenskompletterar sina betyg i komvux efter det de slutfört gymnasieskolan. Detta är också en effekt av att betygsnivån har så stor betydelse i meritvärderingen vid urvalet. Konkurrenskompletteringen i komvux är ett slöseri med samhällets utbildningsresurser, med ungdomarnas tid, eftersom de kommer ett år senare till högskolan, och innebär i slutänden också en förlust för både den enskilde och samhällsekonomin genom att de under sitt yrkesverkssamma liv kommer att förvärvsarbeta ett år mindre än om de gått direkt till högskolan efter gymnasieskolan.

Av de elever som intervjuats i TEMO-undersökningen anger nästan alla att de skall studera på komvux efter gymnasieskolan,

vissa för att behörighetskomplettera men de flesta för att konkurrenskomplettera. Enligt en enkätundersökning¹⁹ hade 14 procent av kvinnorna och 11 procent av männen studerat eller studerade i komvux. Den absolut vanligaste orsaken till studierna bland avgångna från naturvetenskapligt och samhällsvetenskapligt program var att höja den genomsnittliga betygsnivån (57 %). Avgångna från övriga program studerade i högre grad i komvux för att få grundläggande behörighet (28 %) eller för att komplettera sin gymnasieutbildning (26 %).

Även om kommittén har förståelse för att ungdomar uppskattar att få en ny chans till högt betyg, kan kommittén inte finna det rimligt att alltfler läser sådana kurser i komvux som de redan har läst i gymnasieskolan och fått godkänt betyg i. Om ingenting ändras i detta system kommer så småningom alla sökande till populära högskoleutbildningar att ha högsta betyget i alla kurser. Om inte förr måste urvalet då göras på andra grunder än betyg.

Det är särskilt anmärkningsvärt när elever läser om en kurs, t.ex. en A-kurs i matematik, trots att de redan har betyg i högre kurser, t.ex. både B, C och D-kurserna i matematik. Det är märkligt att de i vissa kommuner tas emot för sådana studier i komvux med tanke på skollagens stadgande om komvux uppgift, nämligen att ge vuxna tillfälle att komplettera sin utbildning och att det främst är de som erhållit minst utbildning som skall få möjlighet att stärka sin ställning i arbetslivet och i det kulturella och politiska livet.²⁰ I andra kommuner tillämpar man en striktare tolkning och tar inte in elever som redan har betyg. I sådana fall kan elever pröva för ett högre betyg utan att de på nytt gått igenom kursen. Regeringen har nu förtydligat föreskrifterna för att hindra en olikartad bedömning av elevers rätt till komvuxstudier.

De nuvarande meritvärderingsreglerna vid urval leder således till beteenden som inte är önskvärda, dvs. till stress, till att eleverna läser för att klara proven och inte för livet, till att lätt mätbara kunskaper prioriteras, till bortval av värdefulla kurser och till kostsamma konkurrenskompletteringar. Härtill kommer att betygen tenderar att få allt mindre särskiljande betydelse. Det är således dags för en förändring av betygens användning både vid urval och vid bedömningen av särskild behörighet. Detta är angeläget även

¹⁹ Fyra år efter grundskolan, enkätundersökning bland grundskoleavgångna läsåret 1996/97; SCB UF 55 SM 0101.

²⁰ Skollagen 1 kap 9 §.

med hänsyn till den förändrade struktur för den framtida gymnasieskolan som kommittén föreslår.

16.7 Gymnasiekommitténs synpunkter inför en översyn av systemet för behörighet och för meritvärdering vid urval till högskolestudier

Gymnasiekommitténs förslag till struktur för den framtida gymnasieskolan innebär att eleverna inte redan vid valet till gymnasieskolan behöver göra valet mellan högskoleförberedande och yrkesförberedande utbildning utan kan skjuta upp det.

Gymnasiekommitténs redovisning av hur den föreslagna strukturen påverkar elevernas möjligheter att meritera sig för högskolestudier måste av naturliga skäl utgå från de bestämmelser om behörighet för högskolestudier som gäller i dag. Liksom i dag kommer alla att kunna uppnå det som nu benämns grundläggande behörighet för högskolestudier. Inom alla sektorer kommer eleverna också kunna uppnå det som nu kallas särskild behörighet för någon del av högskolan, såvida de gör sådana val. Vissa sektorer kommer enligt kommitténs bedömning att innehålla flera tydligt högskoleförberedande inriktnings- och fördjupningsblock medan andra har flera direkt yrkesförberedande inriktnings- och fördjupningsblock. Oavsett sektor kommer således eleverna ha möjlighet att nå särskild behörighet för högskolestudier för någon del av högskolan. I något fall krävs att eleven dels använder sitt individuella val, dels är beredd att förlänga utbildningen något. I de fall en elev som valt strikt yrkesförberedande inriktnings- och fördjupningsblock inte dessutom hinner skaffa sig alla de kunskaper som krävs för särskild behörighet föreslår kommittén att eleven får utöka sin studietid i gymnasieskolan. Alternativet är att han eller hon skaffar sig dessa kunskaper genom studier i komvux.

Gymnasiekommittén är angelägen att betona att kraven för *grundläggande behörighet* bör kvarstå oförändrade vad gäller nivå. Det är viktigt att alla gymnasieelever får klart för sig att man måste ha en bredd i sina kunskaper både för det fortsatta livet som människa och samhällsmedborgare och som högskolestuderande. Som en följd av förslaget om en gymnasieexamen, som kommittén presenterat i kapitel 12, föreslår kommittén att den som avlagt gymnasieexamen skall anses ha grundläggande behörighet för högskolestudier.

Dagens system för särskild behörighet med ett antal standard-behörigheter innebär att Högskoleverket anger vilka bestämda kurser i gymnasieskolan, som den (nybörjar)studerande skall ha fullgjort för att vara behörig att antas till olika högskoleutbildningar.

Gymnasiekommittén föreslår att *systemet med särskilda behörighetskrav för högskolestudier* ses över i en särskild utredning med utgångspunkt i den i detta betänkande föreslagna strukturen för den framtida gymnasieskolan. Kommittén anser att man därvid bör sikta på ett system för särskild behörighet som inte är så fast knutet till enstaka i förväg definierade kurser.

Kommittén anser att också *bestämmelserna om meritvärdering vid urval* bör ses över. Dagens bestämmelser, som återfinns i en bilaga till Högskoleförordningen, leder till taktikval och uppmuntar till konkurrenskomplettering. Kommittén är angelägen betona att de framtida reglerna bör ha en utformning som inte negativt påverkar arbetet i gymnasieskolan.

Urvalsbestämmelserna borde ha som syfte att välja ut dem som har bäst förutsättningar att framgångsrikt bedriva de aktuella högskolestudierna. Gymnasiekommittén ifrågasätter om personer som ägnat ett år efter gymnasieskolan till att i komvux läsa upp grundläggande kurser i ämnen där de redan har betyg i högre kurser har förbättrat sin studieprognos och därmed bör tas in före dem som har ett något lägre jämförelsetal från gymnasieskolan. Kommittén ifrågasätter systemet som gör att konkurrenskomplettering behövs och föreslår att det ses över.

Gymnasiekommittén anser att också utgångspunkten för beräkningen av jämförelsetalet bör ses över. I dag tjänar eleverna på att ha reducerat program. Man skulle kunna diskutera om i stället utökat program borde vara en fördel men det skulle å andra sidan kunna leda till konkurrensproblem av andra slag. Slutsatsen kunde kanske vara att samma antal gymnasiepoäng är utgångspunkten för alla.

I dag är det för meritvärderingen vid urvalet betydelselöst i vilka kurser sökanden har höga betyg. Samma beräkning görs oberoende av vilken inriktning de sökta studierna avser. Gymnasiekommittén anser att det kan finnas skäl för att överväga fördelar och nackdelar med detta. I det sammanhanget bör även övervägas om kursernas svårighetsgrad bör ge något utslag.

Som kommittén redovisat ovan har utvecklingen i fråga om elevernas betygsnivåer m.m. lett till att vare sig gymnasiekursernas

poängtal eller betygsnivån är särskiljande längre då det skall göras urval bland sökande till sådana högskoleutbildningar dit avsevärt fler söker än som kan emot. Allt fler elever har det högsta antal poäng man kan ha. I den föreslagna översynen bör man därför kunna vara öppen för helt nya sätt att göra urval mellan sökande.

17 Vuxnas utbildning på gymnasial nivå

Gymnasiekommitténs uppdrag kring den framtida gymnasieskolans struktur, innehåll och utformning berör också den gymnasiala vuxenutbildningen, eftersom samma läroplan, kursplaner och betygssystem tillämpas i båda skolformerna. De vuxna deltagarna i den gymnasiala vuxenutbildningen och ungdomarna i gymnasieskolan har dock inte samma behov och förutsättningar och utbildningen bör därför kunna utformas på olika sätt. I detta avsnitt belyses mål och intentioner för den gymnasiala vuxenutbildningen utifrån riksdagsbeslutet om Vuxnas lärande och utvecklingen av vuxenutbildningen (prop. 2000/01:72) som en bakgrund till den beskrivning som sedan följer av de konsekvenser som Gymnasiekommitténs förslag får för den gymnasiala vuxenutbildningen.

17.1 Historik

Den gymnasiala vuxenutbildningen kan sägas ha gått igenom tre utvecklingsfaser sedan tillkomsten 1968. En fjärde utvecklingsfas kan nu skönjas med anledning av riksdagsbeslutet på grundval av propositionen (prop. 2000/01:72) *Vuxnas lärande och utvecklingen av vuxenutbildningen*. Gemensamt för alla faser har varit att man strävat efter nationella mål och efter att utbildningen skall vara påbyggbar.

Komvux tillkom och fick sin utformning huvudsakligen enligt de förslag som 1960 års gymnasieutredning hade presenterat, Vuxenutbildning i gymnasium och fackskola (SOU1965:60) och i proposition (prop. 1967:85) angående vissa åtgärder inom vuxenutbildningens område. Komvux infördes 1968 och den gymnasiala vuxenutbildningen bestod av tre komponenter – utbildning motsvarande det allmänna gymnasiet, utbildning motsvarande fackskolan samt yrkesskolans deltidskurser. Den första utvecklings-

fasen i den gymnasiala vuxenutbildningen i komvux bestod alltså av ett ämneskurssystem där varje kurs motsvarade ett ämne i gymnasiet eller fackskolan och senare på tvååriga eller treåriga linjer i gymnasieskolan. Dessutom fanns särskild yrkesinriktad utbildning.

Ämnessystemet innebar emellertid vissa problem i komvux eftersom samma ämne kunde förekomma både i fackskolan och gymnasiet (både på två- och treåriga linjer) med olika timtal och delvis olika innehåll. Därför fick Skolöverstyrelsen i slutet av 1970-talet tillstånd att starta en försöksverksamhet med ett nytt linje- och ämneskurssystem i komvux (LÄKVUX). Varje ämne indelades i etapper där etapp 1 motsvarade grundskolans högstadium och etapp 2–4 olika omfattande kurser på två- eller treåriga linjer i gymnasieskolan. Etappsystem i komvux infördes i och med Lvux82. Komvux fick en egen läroplan och egna kursplaner som delvis skilde sig från gymnasieskolans. Fördelen med detta system var att vuxna kunde påbörja och avsluta sina studier i ett ämne på olika nivåer och att etapperna var påbyggbara. Etappsystemet utgjorde alltså den andra utvecklingsfasen i den gymnasiala vuxenutbildningen.

Vid slutet av 1980-talet och början av 1990-talet övergick hela skolsystemet successivt från regelstyrning till målstyrning. Riktlinjer för de frivilliga skolformerna drogs upp i propositionen Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen (prop. 1990/91:85). Gymnasieskolan fick en kursutformning som hade etappsystemet i komvux som modell och de båda skolformerna närmade sig varandra. I och med att läroplanen för de frivilliga skolformerna (Lpf 94) infördes upphörde Lvux82 och komvux fick samma läroplan, program mål och kursplaner som gymnasieskolan. Vissa avsnitt av läroplanen gäller dock enbart utbildning för ungdomar och andra enbart utbildning för vuxna. Från program målen får göras de avvikelser som betingas av vuxenutbildningens karaktär. Behovet av yrkesutbildning i komvux skulle till stora delar kunna tillgodoses inom ramen för de yrkesförberedande kurserna i gymnasieskolan. Dessutom skulle kommuner och landstingskommuner själva kunna inrätta lokala kurser för behov som inte kunde tillgodoses med nationella kurser. Detta är alltså den tredje utvecklingsfasen i fråga om gymnasial vuxenutbildning, i stort sett det system som fortfarande gäller.

Med Kunskapslyftet 1997 förändrades villkoren på nytt. Kommunernas vuxenutbildning fick dubbla roller. Uppgiften att motverka arbetslöshet blev betydligt tydligare än tidigare. Men kun-

skapslyftet var också en del av en strategi för livslångt lärande. Kunskapslyftets andra uppgift var att medverka till en reformering och förnyelse av hela den vuxenutbildning, för vilken kommunerna ansvarar. Under en femårsperiod erbjöds drygt 800 000 vuxna utbildning i huvudsak på gymnasial nivå. Vuxenutbildningen förutsattes samverka med företrädare för flera politikområden, bl.a. näringslivspolitik, arbetsmarknadspolitik och socialpolitik och kom genom detta uppdrag att på nytt skilja sig från ungdomsskolan.

Regeringen konstaterar i propositionen om vuxnas lärande att ”den gymnasiala vuxenutbildningen innehåller – och bör innehålla – kurser som inte förekommer i gymnasieskolan”. Som skäl anges att vuxenutbildningen måste utgå från den enskilda individens behov och förutsättningar och därför präglas av stor flexibilitet. Skollagens formulering är denna¹:

Gymnasial vuxenutbildning syftar till att ge vuxna kunskaper och färdigheter på en nivå som motsvarar den som utbildningen i gymnasieskolan skall ge.

Därmed har möjligheten öppnats för kommunerna att inom ramen för komvux anordna andra kurser än sådana som har en direkt motsvarighet i gymnasieskolan. Här kan en fjärde fas i utvecklingen av den gymnasiala vuxenutbildningen skönjas.

17.2 Vuxenutbildning i siffror

Under läsåret 2000/01 deltog 271 618 studerande i gymnasial vuxenutbildning. Detta kan jämföras med antalet elever i gymnasieskolan som var 311 121. Majoriteten, 65 procent, av dessa var kvinnor och 19 procent var födda utomlands. Regeringens satsning på kunskapslyftet har medfört en stor ökning av antalet studerande under de senaste fem åren. År 1996/97 var antalet studerande inom gymnasial vuxenutbildning 177 732. I genomsnitt under åren har hälften av de studerande varit över 30 år men samtidigt har antalet unga personer under 25 år ökat. Kunskapslyftet har också medfört att andelen kursdeltagare, som deltar i kurser genomförda av annan utbildningsanordnare än landsting och kommun, har ökat till 26 procent läsåret 2000/01. Detta har bidragit till en breddning av utbudet av kurser, t.ex. en ökning av yrkesinriktad utbildning.

¹ 11 kap. 2 § skollagen.

De flesta studerande inom vuxenutbildningen läser en eller flera kurser (i genomsnitt 5,2 kurser) och eftersträvar inte ett slutbetyg. Under läsåret 2000/01 fullföljde 75 procent av deltagarna den kurs de påbörjat. Datorkunskap och kurser i datorteknik, omvårdnad och social omsorg, orienteringskurser, Matematik A, Engelska A, Företagsekonomi A, Matematik B och Svenska B, Psykologi och Samhällskunskap samlade flest deltagare under läsåret 2000/01. I de uppföljningar som Skolverket gjort varje år av kunskapslyftet kan man också se att Omvårdnadskunskap och Människokunskap har många deltagare.²

Ca en tredjedel av nyinskrivna studenter i högskolan har i ansökan åberopat något betyg från komvux.

17.3 Vuxenutbildningens uppdrag

Gymnasial vuxenutbildning syftar som sagt till att vuxna skall kunna skaffa sig kunskaper som motsvarar dem som ungdomar inhämtar i gymnasieskolan. Om antalet platser är mindre än antalet sökande skall utan hänsyn till tidigare betyg företräde ges till dem som har störst behov av utbildningen, i första hand skall sökande som har kort utbildning beaktas.

I riksdagens beslut om Vuxnas lärande och utvecklingen av vuxenutbildningen (prop. 2000/01:72) finns mål och strategier för vuxnas lärande:

Mål:

Alla vuxna skall ges möjlighet att utvidga sina kunskaper och utveckla sin kompetens i syfte att främja personlig utveckling, demokrati, jämställdhet, ekonomisk tillväxt och sysselsättning samt en rättvis fördelning.

Strategi:

- Pedagogik och arbetsformer utvecklas för att motsvara individernas föränderliga och ökande behov av lärande i ett kunskapsbaserat samhälle.
- Individernas lärande och kunskapssökande stöds genom rådgivning och vägledning, baserad på erkännande av faktiska, redan förvärvade kunskaper.
- Ändamålsenliga lärmiljöer samt undervisning, handledning och nätbaserad utbildning tillhandahålls i en omfattning som så långt

² Delrapport 9 december 2001.

möjligt svarar mot alla vuxnas varierande behov av och förutsättningar för lärande.

- Ekonomiskt stöd erbjuds vuxna för att stimulera till deltagande i utbildning och kompetensutveckling.
- Samhället, arbetsgivarna och de enskilda ansvarar gemensamt för att olika individers och olika gruppers behov av såväl allmän som specialinriktad utbildning tillgodoses.
- Allt formellt och icke formellt lärande, som åtnjuter samhällets stöd, genomsyras av ett demokratiskt förhållningssätt och respekt för allas lika värde.
- En grundläggande samsyn över politikområden och samverkan mellan myndigheterna, arbetsmarknadens parter och folkrörelser eftersträvas för att förverkliga individernas lärande och kompetensutveckling.

Den pågående reformeringen av vuxenutbildningen kännetecknas av ett antal perspektiv som i grunden bygger på konsekvenserna av det livslånga och livsvida lärandet. Utgångspunkterna eller kännetecknen för den reformerade vuxenutbildningen är många men entydiga. Det handlar om ett vuxen- och individperspektiv, att utgå från att lärande sker och bör kunna erbjudas oberoende av tid och rum och att flexibilitet och tillgänglighet är viktiga faktorer. Verksamheten förskjuts från "undervisning" till "lärande" och det får konsekvenser för utbildningens uppläggning, genomförande samt för hur den beskrivs, följs upp och utvärderas.

Regeringen har i ett flertal sammanhang beskrivit vilka krav som bör ställas på en infrastruktur för livslångt och livsvitt lärande. Några nyckelord är mångfald, flexibilitet, tillgänglighet, individanpassning och efterfrågestyrning. Utbildare av olika slag och utbildningsvägar bör samverka, så att det är möjligt att kombinera studier på flera nivåer, hos flera utbildare och så att övergångar underlättas. En god infrastruktur innebär också att utbildningens innehåll och form anpassas till individens och arbetslivets efterfrågan samt att tillgängligheten och flexibiliteten utgår från målgruppernas behov, förutsättningar och intressen. Varje individ måste kunna få överblick över möjliga vägar och få professionellt stöd för att formulera sina egna mål, vidga sina möjligheter och välja väg. Vuxnas lärande är inte enbart ett ansvar för utbildningspolitiken utan berör även områden som tillväxt, arbetsliv/arbetsmarknad, integrationspolitik, socialpolitik och socialförsäkringspolitik.

Den kunskap som vuxna söker följer inte alltid utbildningssystemets indelning i nivåer, program och kurser. En individs

behov av ny kunskap, aktualiseras av strävan att kunna utföra och behålla arbetet, men också att kunna byta arbete, att utvecklas i arbetet, att förstå och vara delaktig i samhällsutvecklingen. Detta kräver inte sällan studier på olika nivåer och inom olika områden. Utbildningen i komvux måste kunna gå att kombinera med annat lärande, t.ex. lärande på en arbetsplats. Att kunna studera parallellt på olika nivåer, såväl kursplanebundet som icke kursplanebundet, är grundläggande för att individen med rimliga insatser skall kunna nå sina kunskapsmål.

Den gymnasiala vuxenutbildningen är kursutformad och de olika kurserna i ett ämne bygger oftast på varandra. Det är samma kursplaner och betygskriterier som gäller inom kommunal vuxenutbildning som inom gymnasieskolan med undantag av vad som hör till specialidrott. Vuxenutbildningen är alltså likvärdig med utbildningen i gymnasieskolan, men inte identisk. I propositionen Vuxnas lärande och utvecklingen av vuxenutbildningen uttrycks det på följande sätt.

I det nuvarande systemet är den gymnasiala nivån i kommunal vuxenutbildning knuten till gymnasieskolans kursplaner på så sätt, att en gemensam läroplan gäller för de två skolformerna och samma kursplaner skall tillämpas. Vuxnas behov av lärande, i ett samhälle präglad av livslångt lärande, är ofta mer varierat än ungdomars. För ungdomar ställs kravet att gymnasieskolans utbildning skall utgöra en sammanhållen helhet. Den vuxnes behov av kunskap är emellertid sällan så omfattande att det krävs ett helt gymnasieprogram eller ens en hel kurs. En yrkesverksam person kan ha behov av att läsa in vissa områden för att öka eller uppdatera sin kompetens i förhållande till förändringar på arbetsplatsen.

Regeringen anger att vuxnas behov av dokumentation av kunskaper i andra former än genom betyg kommer att öka. Den vuxne sätter upp sina egna utbildningsmål som formuleras i en individuell studieplan och har därvid ett behov av att tillgodogöra sig vissa områden t.ex. av en kurs, kombinationer av delar av kurser eller helt utifrån individuella mål.

Det intyg på uppnådda mål som kan ges formaliserar lärandet. Intyget är en garant för kvaliteten och för att individen senare kan inhämta resterande avsnitt, vilket kan leda till formella betyg. Intygen kan också användas som en kommunikation med arbetslivet.

Regeringen har aviserat att man avser att återkomma till detta i samband med behandling av Valideringsutredningens förslag.

17.4 Konsekvenser av Gymnasiekommitténs förslag för den gymnasiala vuxenutbildningen

Den framtida gymnasieskolan skall som framgått bestå av åtta sektorer där varje sektor börjar med ett sektorsblock, som följs av inriktningsblock och fördjupningsblock. Blocken består av en eller flera kurser. I en elevs utbildning ingår också kärnämnen, gymnasiearbete och individuellt val. Varje sektor skall ha sektorsmål.

Programmen med programmål i den nuvarande gymnasieskolan har haft ringa betydelse för den gymnasiala vuxenutbildningen och den framtida gymnasieskolans struktur med sektorer och block kommer heller inte att prägla framtidens vuxenutbildning. Sektorsmålen bör alltså endast gälla i tillämpliga delar för komvux.

Vuxna studerande behöver kunna skapa sin egen väg genom utbildningen och kombinera kurser utifrån det egna behovet. För vuxna kommer det oftast inte vara aktuellt att studera ett helt block och ännu mera sällan att studera en hel gymnasieutbildning. Vuxna kommer ofta att samtidigt vilja studera en eller flera kurser inom olika block.

I Gymnasiekommitténs förslag ingår att kurserna bör vara mera omfattande än i dag. Endast i undantagsfall bör de vara mindre än 100 gymnasiepoäng och ofta så stora som ett inriktnings- respektive fördjupningsblock, dvs. 300 gymnasiepoäng.

Dagens bestämmelse i förordningen om kommunal vuxenutbildning om att kurser får delas upp i delkurser bör finnas kvar. Delkurser är viktiga i förhållande till individuella kunskapsmål. I den individanpassade vuxenutbildningen där validering av kunskaper och kompetenser kommer att få en allt viktigare roll krävs ett mycket flexibelt kurssystem.

Kommittén föreslår att kursplanerna i framtiden blir mera generella och detta kommer att vara en fördel även för vuxenutbildningen, där innehållet i kursen skall svara mot mycket olika krav hos de studerande. Lärande äger rum i många situationer. De vuxna lär t.ex. på sina arbetsplatser, i föreningslivet, i vardagen, dvs. inlärningssituationer som brukar kallas *informellt lärande*. Många vuxna har också deltagit i folkbildning, arbetsmarknadsutbildning, personalutbildning m.m., dvs. inlärningssituationer där *icke formellt*

lärande äger rum. Det *formella lärandet* i gymnasial vuxenutbildning måste kunna kopplas till det informella och ickeformella och därför är flexibiliteten i gymnasial vuxenutbildning viktig.

Kommunerna har inrättat ett stort antal lokala kurser, ofta på förslag av andra utbildningsanordnare. Lokala kursplaner har dock liksom inom gymnasieskolan varit av skiftande kvalitet och många lokala kurser hade varit möjliga att rymma inom en nationell kursram. Förslaget att lokala kurser inte bör finnas bör också gälla komvux. Liksom i gymnasieskolan bör komvux kunna vända sig till Skolverket med förslag om en nationell kurs om en sådan saknas inom ett område som efterfrågas lokalt.

I dag ges ofta en inledande introduktion med studie- och yrkesvägledning och studieteknik i form av en orienteringskurs som anordnas som lokal kurs. En sådan introduktion kan finnas kvar men få en annan benämning.

Kommittén föreslår att alla elever skall få lära i arbetslivet. APU (arbetsplatsförlagd utbildning) får förekomma inom den gymnasiala vuxenutbildningen men däremot inte LIA (Lärande i arbete). Kommittén föreslår ingen ändring därvidlag i gymnasial vuxenutbildning.

Kommittén föreslår att betyg skall sättas på kurs och ej på ämne som föreslogs av en arbetsgrupp på departementet. Detta är det enda möjliga för den kommunala vuxenutbildningen, där ämneskurssystemet redan på 1970-talet skapade problem och som ledde till att etapper infördes.

I dag är det många unga som söker sig till komvux för att komplettera sina gymnasiebetyg, både för att studera kurser de saknar eller för att få högre betyg i kurser som de redan har betyg i. Det finns i dag ingen likvärdighet då det gäller möjligheten för ungdomar att konkurrenskomplettera sina betyg efter gymnasieskolan. I vissa kommuner tas man in i andra inte. Hur unga sökande prioriteras i olika kommuner påverkar utrymmet för vuxna. Det är alltså även för vuxenutbildningen av stor vikt att behörighet, urval och konkurrenskomplettering utreds.

Även de som studerat i gymnasial vuxenutbildning bör, liksom de som gått i gymnasieskolan, kunna få gymnasieexamen.

18 Reglering av studietid m.m.

Gymnasiekommitténs förslag:

1. Minsta garanterad undervisningstid för alla sektorer blir 2 300 timmar om 60 minuter.
2. Den kommande förordningen om gymnasieskolan bör innehålla en i förhållande till dagens gymnasieförordning betydligt minskad reglering av läsåret m.m.
3. Den individuella studieplanen bör innehålla uppgift om elevens val av sektor och successivt kompletteras med uppgifter om inriktningsblock, fördjupningsblock, vilka individuella val eleven gjort samt ämnet för Gymnasiearbetet. Dessutom bör av den individuella studieplanen framgå huruvida eleven har behov av särskilt stöd för att kunna fullfölja sina studier samt i förekommande fall ett åtgärdsprogram, som skall vara klart urskiljbart, samt eventuella överenskommelser mellan skolan och eleven. Den individuella studieplanen skall revideras vid behov.
4. Bestämmelser om den individuella studieplanen tas in i skollagen.

18.1 På linjegymnasiets tid¹

På linjegymnasiets tid fanns det timplaner, som reglerade hur många timmar i veckan det skulle bedrivas undervisning i olika ämnen. Man kan säga att timplanen reglerade lärarinsatsen. Det var olika timplaner för olika linjer och för olika grenar inom respektive linje och oftast för olika årskurser inom linjen/grenen.

¹ Lgy 70, 1970 års läroplan för gymnasieskolan.

Eftersom det var samma timplan varje vecka hela läsåret uttryckte man det så att ett visst ämne omfattade ett antal veckotimmar i en årskurs.

T.ex. var det Idrott 2 veckotimmar i årskurs ett, två och en halv veckotimme i årskurs 2 och 3 veckotimmar i årskurs tre på samhällsvetenskapliga linjen.

En veckotimme var 40 minuter.

Skolöverstyrelsen gjorde en granskning av tidsanvändningen i gymnasieskolan och konstaterade att mycket undervisning föll bort. Det visade sig t.ex. att man i skolorna tenderade att lägga skrivningar på samma tid vecka efter vecka. Detsamma gällde temadagar, studiebesök m.m. Undervisningen föll härigenom bort i de ämnen som stod på schemat denna tid. Detta fick till följd att eleverna fick betydligt mindre undervisning i vissa ämnen, t.ex. språk, än de skulle ha enligt timplanen.

18.2 1991 års beslut om gymnasieskolan²

Med nyssnämnda resultat som utgångspunkt infördes i samband med 1991 års gymnasireform en minsta garanterad undervisningstid, som alla elever har rätt till. Denna uttrycktes då dels som en totaltid för alla de tre gymnasieåren tillsammans, dels som en tid per ämne i timplanen. Varje elev skulle ha lärar- eller handledarledd undervisning ett visst lägsta antal timmar i varje ämne under sin gymnasietid. Skolhuvudmannen skulle garantera att eleverna fick minst denna undervisning men *kunde* också *öka* timtalet. Timplanen delade inte upp tiden eller ämnena per årskurs utan det blev en fråga som skulle avgöras lokalt.

En timme i timplanen blev nu 60 minuter.

De yrkesförberedande programmen omfattade 2 400 timmar och de övriga, dvs. det estetiska, det naturvetenskapliga och det samhällsvetenskapliga programmet omfattade 2 180 timmar i garanterad undervisningstid.

Eftersom timberäkningen utgick från hur mycket undervisning eleverna skulle ha i varje ämne, kunde man inte längre bara ställa in undervisningen när det skulle vara någon annan aktivitet. Den undervisningen måste komma till stånd en annan gång.

Som bekant genomfördes också i början av 1990-talet förändringen av styrningen av skolan. För gymnasieskolan innebär detta

² Prop. 1990/91:85 Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen.

bl.a. att läroplanen, program mål och kursplaner uttrycker vad eleverna skall ha nått för kunskaper och insikter vid slutet av utbildningen på programmet, i ämnet eller kursen.

18.3 1993 års beslut³

1991 års beslut hade lett till en reglering av dels hur mycket undervisning en elev (minst) skulle ha i ett ämne, dels vilka kunskaper eleven skulle uppnå. Frågan blev nu, 1993, om man skulle ha tidsstyrning eller målstyrning. ”Skall kunskapsmålen, som lagts fast i kursplanerna, eller skall antalet timmar, som eleven skall ha undervisning, vara det som styr i första hand? Rimligen går det inte att resonera i termer av antingen kursplaner eller timplan. Frågan är vilken som skall vara överordnad den andra och var olika beslut skall fattas”.⁴

I propositionen fördes ett resonemang om att elever behöver olika lång tid för att nå kunskapsmålen. Vissa elever kan göra det innan alla timmar ”förbrukats”. Timplanen borde därför på samma sätt som i komvux vara riktvärden. Regeringen ansåg emellertid att tiden ännu inte var mogen för det. I stället förordades att den minsta garanterade tiden per ämne skulle vara den tid kommunerna var skyldiga att ställa till förfogande ”om inte eleven redan dessförinnan nått sitt kunskapsmål”. Man framhöll vidare i propositionen att elever som behöver mer undervisning har rätt att ställa anspråk på det, vilket ansågs ligga i begreppet *minsta* garanterad undervisningstid.

I samma proposition introducerades begreppet gymnasiepoäng, vilket ger ett annat mått än tid på en hel eller en del av en gymnasieutbildning. Antalet gymnasiepoäng är således knutet till kunskapsmålet. Eleverna får sina gymnasiepoäng för kursen då de uppnått kunskapsmålet för kursen, oberoende av hur lång tid det tagit och oberoende av hur många timmars undervisning eleven fått i kursen.

Det minsta antalet undervisningstimmar i timplanen blev i beslutet 1993 utgångspunkten för beräkningen av gymnasiepoäng. I brist på bättre underlag bortsåg man således då från den tid elever behöver ägna åt kursen utanför lektionstid och också från att olika

³ Prop. 1992/93:250 En ny läroplan och ett nytt betygssystem för gymnasieskolan, komvux, gymnasiesärskolan och särsvux.

⁴ Ibid s. 47.

kurser kan ha olika svårighetsgrad även om undervisningstiden är densamma.

Programmen omfattade 2 400 gymnasiepoäng om de innehöll yrkesämnen och övriga program 2 180 gymnasiepoäng.

18.4 1998 års beslut⁵

Genom 1998 års beslut ändrades definitionen av gymnasiepoäng så att den i stället blev ett mått på den beräknade arbetsinsatsen för eleven.

Samtidigt fick alla program en gemensam poängstruktur, nämligen 2 500 gymnasiepoäng för alla nationella och specialutformade program. Den sammanlagda normaltiden tre år förändrades inte. Den minsta omfattningen av en kurs som hittills varit 30 timmar blev nu 50 timmar och alla kurser skulle bli jämnt delbara med 50. Kursernas poängtal måste därför göras om. Också kursplanerna har reviderats. De som nu gäller fastställdes 2000.

Även om gymnasiepoängplanen ändrades till att bli 2 500 gymnasiepoäng för alla nationella och specialutformade program, behölls systemet med den minsta garanterade undervisningstiden om totalt 2 150 respektive 2 370 timmar om 60 minuter. Denna tid är numera utökad med 30 respektive 60 timmar. Detta innebär (enligt 5 kap. 4 d § skollagen) att eleverna på estetiska, naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga programmen har rätt till minst 2 180 undervisningstimmar och eleverna på programmen med yrkesämnen har rätt till minst 2 430 undervisningstimmar om 60 minuter, s.k. garanterad undervisningstid.

Enligt 1 kap. 11 § gymnasieförordningen beslutar styrelsen för utbildningen

om antalet undervisningstimmar för varje kurs och för projektarbete samt om fördelningen av undervisningstiden.

Styrelsen för utbildningen skall kunna redovisa hur varje elev har erbjudits sin garanterade undervisningstid.

Gymnasiepoängtalerna för vart och ett av kärnämnen är fastställda av riksdagen. "Ämnena genom vilket programmet får sin karaktär inklusive projektarbete om 100 gymnasiepoäng" omfattar sammanlagt 1 450 gymnasiepoäng och Individuella val 300 gymnasiepoäng (se bilaga 2 till den nu gällande skollagen).

⁵ Prop. 1997/98:169 Gymnasieskola i utveckling – kvalitet och likvärdighet.

Skolverket beslutar om antalet gymnasiepoäng på var och en av de nationellt beslutade karaktärsämneskurserna. Respektive kommun beslutar om såväl kursplan som antalet gymnasiepoäng för de lokala kurserna.

18.5 Sammanfattning av det nuvarande systemet med gymnasiepoäng m.m.

- Gymnasiepoängtalet skall i princip inte ha någon betydelse för hur många timmars undervisning en elev skall ha i en viss kurs.
- Antalet gymnasiepoäng på en kurs speglar hur ansträngande det är för en elev att klara kursen och inte längre hur många timmars undervisning eleven fått. Sätillvida liknar gymnasieskolans reglering av gymnasiepoäng högskolans poängsystem.
- Det finns inte någon nationell timplan för gymnasieskolan.
- Däremot finns det en minsta total undervisningstid som var och en av eleverna är garanterade. Avsikten är att de elever som så behöver skall få mera undervisningstid.
- Kommunerna skall hålla reda på att varje elev får sin minsta garanterade undervisningstid.
- Kombinationen av systemet med gymnasiepoäng, en minsta garanterad undervisningstid och kunskapsmål innebär att gymnasieskolan är *både mål- och tidsstyrd*.
- Den lokala friheten att planera undervisningen är total⁶ i fråga om fördelningen av ämnen och kurser mellan och inom läsåren.
- Att kursernas gymnasiepoängtal är jämnt delbara med 50 bör ha inneburit lättnader för planeringen – i vart fall kritiserades tidigare de udda gymnasiepoängtalerna av den anledningen.
- Det förefaller ha varit svårt att sätta gymnasiepoängtal på kurser så att de verkligen svarar mot vilka insatser som krävs av eleverna. Bl.a. har man menat att ansträngningen att läsa ett fortsättningsspråk inte ger tillräcklig utdelning poängmässigt (se kapitel 7, avsnitt 7.10.2).
- Att minsta kurs omfattar 50 gymnasiepoäng och att kurser inte bör omfatta mer än 200 gymnasiepoäng är enligt Gymnasiekommitténs mening den viktigaste orsaken till fragmentiseringen av studierna i gymnasieskolan. Ökningen av minsta kurs från 30 till 50 gymnasiepoäng genom beslutet 1998 har betytt föga i detta avseende.

⁶ Se dock nedan om regleringen av läsåret.

18.6 Hur fungerar det i praktiken?

Regeringen har i regleringsbrev för år 2001 gett Skolverket i uppdrag att följa på vilket sätt kommunerna uppfyller kravet att redovisa hur varje elev erbjudits sin garanterade undervisningstid. Skolverket skall även följa upp på vilket sätt gymnasieskolor planerar att använda den utökade garanterade undervisningstiden som gäller fr.o.m. läsåret 2001/2002. Detta uppdrag redovisades nyligen (rapport 2002-10-22).

På uppdrag av Skolverkets kvalitetsgranskningsnämnd har under åren 2001 och 2002 genomförts en granskning av tidsanvändningen i förskola, grundskola, gymnasieskola och vuxenutbildning hos ett antal kommunala och fristående huvudmän. Inom Skolverket har arbetet med regeringsuppdraget och kvalitetsgranskningen genom ett antal utbildningsinspektörer samordnats. Resultatet av kvalitetsgranskningen kommer Skolverket att redovisa i rapporten Tid för lärande.

Av det uppdrag Skolverket formulerat för inspektörerna framgår följande:

Forskning har visat att tidsanvändningen har betydelse för resultaten. Hur mycket tid som används för lärandet i vanliga skolämnen förklarar skillnader i resultat mellan elevgrupper. I skolor där elever lägger ner mer tid på att genomföra egna undersökningar respektive upptas mer av att arbeta tillsammans med andra elever lär sig mer av självständighet och samarbete än på skolor där eleverna är mer upptagna av att lyssna på lärares föredragningar och där man arbetar ensam med att lösa uppgifter som lärare förelagt eleverna. På skolor där man ägnar tid åt att bearbeta relationer mellan olika elevgrupper, t.ex. med avseende på hur väl de respekterar varandra, får eleverna med sig mer av läroplanens värdegrund.

Frågor som ska besvaras vid granskningen är exempelvis

- hur undervisningstiden tolkas och gestaltar sig i verksamheten
- hur friutrymmet när det gäller tidsanvändningen tas i anspråk
- olika intressenters syn på tid som resurs för att nå målen för utbildningen
- vilken reell tid för aktivt lärande och vilka aktiviteter som barn, unga och vuxna deltar i.

Av Skolverkets rapport till regeringen om den garanterade undervisningstiden (GUT) framgår följande.

Lärarpersonalens och elevernas tid framstår som en av de allra viktigaste resurserna för lärandet. De granskade kommunerna och skolorna saknar dock, med få undantag, uttalade strategier för undervisnings-

tidens fördelning ... Att styrelsen för utbildningen, som enligt gymnasieförordningen skall besluta om fördelningen av tid på kurser och projektarbete, aktivt tillämpar denna möjlighet – och skyldighet – visar sig vara sällsynt. I endast en av de granskade kommunerna påträffas uttryckliga riktlinjer från styrelsen avseende tidsfördelningen.

Bland faktorer som påverkar den faktiska tilldelningen av undervisningstid till kurser märks: det totala poängtalet, den totala mängden garanterad undervisningstid (som samtidigt kan uppfattas som både minimum och maximum), tillgänglig resursmängd (framför allt lärararbetstid), avtalsbestämmelser om lärares arbetstid, lokal värdering av kursernas betydelse i utbildningen och av deras svårighetsgrad. Där emot är individrelaterade variabler sällan styrande; det är ovanligt att elever på samma program erbjuds olika mängd undervisningstid för en kurs. Det ökade friutrymmet har alltså i allmänhet inte utnyttjats för individualisering av lärandet, även om undantag finns.

Två huvudtyper för fördelning av kurstid utkristalliserar sig bland de granskade gymnasieskolorna:

1. En schablonmässig utläggning i förhållande till poängtalet, utan analys av elevgruppens eller den enskilde elevens behov. Den vanligaste beräkningen är att kursens poängtal multipliceras med kvoten mellan GUT och programmets totala poängtal, vilket innebär faktorerna 0,872 och 0,972 för respektive programkategori.
2. Tidsmängden beräknas utifrån poängtalet med en faktor som varierar från kurs till kurs.

Alla granskade huvudmän utom två tillämpar en variant av den andra huvudtypen. Ett par av de kommunerna kombinerar denna modell med att tidsresurser frigörs från flertalet kurser för att bilda en pott av tid --- att användas till lärande efter den enskilde elevens behov och beslut, efter samråd med lärare. För det praktiska genomförandet av denna form av individualisering av lärandet organiseras vanligen ämnesvisa, lärarbemannade "stugor" dit eleverna kan söka sig för att få stöd i sitt lärande. Den från kursuppdelningen frigjorda tiden kan också användas för tematiskt arbete.

Skolverket påpekar vidare i rapporten att staten i överensstämmelse med mål- och resultatstyrningsprincipen inte har angett hur huvudmännen skall redovisa hur eleverna fått sin garanterade undervisningstid. Skolverket menar att man dock bör kunna förvänta sig en dokumentation där man direkt och för varje elev kan se vilket antal undervisningstimmar eleven erbjudits såväl för varje kurs som totalt. "Granskningen har dock visat att det inte i någon undersökt kommun eller gymnasieskola finns rutiner som motsvarar detta ideal."

Det finns fyra andra typer av dokument som har betydelse för planeringen av undervisningen, nämligen tjänstefördelningen för

läroplanen, schema, individuell studieplan och betygskatalog. Skolverket har granskat också dessa dokument och funnit bl.a. följande.

Enstaka befattningshavare på skolorna kan med viss möda rekonstruera en mer eller mindre exakt bild av vilken tid som har *avsetts* bli genomförd för en *grupp* elever, men oftast inte vad som faktiskt blivit ett konkret erbjudande möjligt att utnyttja och inte hur detta utfallit för varje enskild elev inom gruppen.

Skolverkets slutsats av granskningen är att det saknas uttryckliga strategier för tidsanvändningen i nästan alla kommuner.

I inte mindre än en tredjedel av de granskade kommunerna har styrelsen respektive rektor inte ens kunnat visa gällande timplaner för de olika programmen, än mindre för enskilda elever.

18.7 Kommitténs förslag om den minsta garanterade undervisningstiden

Som kommittén redovisat ovan är gymnasieskolan nu både mål- och tidsstyrd. I en mål- och resultatstyrd skola är den tidsstyrning, som den minsta garanterade undervisningstiden utgör, artfrämmande och kommittén anser att den på sikt bör avskaffas. Resultatet av den granskning, som redovisats ovan, tyder emellertid inte på att staten för närvarande kan avstå från en reglering av den minsta garanterade undervisningstiden. Gymnasiekommittén föreslår därför att en sådan skall finnas också i den framtida gymnasieskolan.

Kommittén menar också att oberoende av om gymnasieskolan är endast mål- och resultatstyrd eller också tidsstyrd förutsätter det en medvetenhet hos kommuner och skolor om att tidsanvändningen är en påverkbar resurs som har betydelse för elevernas studieresultat. Gymnasiekommittén vill därför betona det ansvar som såväl skolornas huvudmän som rektor och varje enskild lärare har att använda tiden i skolan på ett medvetet sätt för var och en av eleverna.

Kommitténs förslag till struktur för den framtida gymnasieskolan innebär att merparten av det första årets studier är gemensam för eleverna i respektive sektor oberoende av om de senare vid valet av inriktningsblock respektive fördjupningsblock siktar på att bli anställningsbara inom ett yrkesområde direkt efter gymnasie-

skolan eller på att bedriva högskolestudier. Detta innebär i sin tur att det inte går att vidmakthålla den skillnad i garanterad undervisningstid som nu finns mellan program med yrkesämnen respektive övriga program. Programmen med yrkesämnen har i dag en garanterad undervisningstid om 2 430 timmar och övriga program 2 180 timmar om 60 minuter.

Gymnasiekommittén föreslår att den minsta garanterade undervisningstiden i den framtida gymnasieskolan skall vara 2 300 timmar om 60 minuter för alla sektorer. Detta regleras i 6 § i kommitténs förslag till skollag och gäller såväl offentliga som enskilda gymnasieskolor.

18.8 Övrig reglering av tid i skollagen och gymnasieförordningen

Skollagen kommer, liksom nu, att reglera omfattningen av en fullständig gymnasieutbildning, dvs. 2 500 gymnasiepoäng. Detta framgår av 3 § i kommitténs förslag till skollag. Av 4 § framgår att utbildningen är avsedd att kunna genomgås på tre läsår. Denna formulering motsvarar dagens reglering. Kommittén föreslår att också de nuvarande bestämmelserna om att huvudmannen får besluta att utbildningen får fördelas på längre tid än tre år förs över i princip oförändrade till den nya skollagen liksom bestämmelsen att regeringen får medge att en huvudman fördelar utbildningen på kortare tid än tre år.

Ovan har kommitténs förslag om minsta garanterad undervisningstid redovisats.

I dagens *gymnasieförordning* finns en mängd ytterligare bestämmelser som reglerar läsår och undervisningstid (3 kap), såsom att

- utbildningen skall bedrivas under läsår
- läsåret skall – om inte regeringen föreskriver något annat – omfatta 40 veckor och fördelas på en hösttermin och en vårtermin
- läsåret skall ha minst 178 skoldagar
- läsåret skall ha minst 12 lovdagar
- högst 5 studiedagar läggas ut för planering av skolarbetet eller för fortbildning av lärare
- läsåret skall, om inte regeringen föreskriver annat, börja i augusti och sluta senast i juni; för utbildning på omvårdnads-

- och naturbruksområdena får dock styrelsen för utbildningen med hänsyn till utbildningens krav bestämma andra tider
- dagarna för höst- och vårterminens början och slut bestäms av styrelsen för utbildningen
 - styrelsen för utbildningen bestämmer hur många dagar som skall användas för idrott och friluftsv verksamhet utöver kärnämnet idrott och hälsa
 - elevernas skolarbete skall förläggas måndag – fredag och vara så jämnt fördelat över dessa dagar som möjligt; under APU gäller arbetsplatsens arbetstid, om inte rektor bestämmer annat.
 - rektor fastställer för läsåret eller för kortare tid ett schema som skall innehålla uppgifter om samtliga undervisningspass samt om lärarnas namn.

Som framgår av kapitel 2 Inledning eftersträvar Gymnasiekommittén en förenklad lagstiftning. Många av de nyss nämnda bestämmelserna om läsår bör kunna gallras ut. Kommittén föreslår att en kommande förordning om gymnasieskolan endast reglerar att utbildningen skall bedrivas under läsår som består av två på varandra följande terminer, att undervisningen planeras in så att hänsyn tas till när den bäst kan bedrivas, minsta antalet studiedagar per läsår (178 skoldagar), att undervisningen skall vara jämnt fördelad över läsåret och över måndag – fredag och att arbetsplatsens arbetstid gäller vid APU och LIA.

Skollagskommittén föreslår att rektors ansvar för den pedagogiska ledningen regleras i skollagens övergripande kapitel. Där anses ansvar för schema ingå. Genom en sådan reglering i skollagen kan beslutet om schema delegeras från rektor till arbetslag. Det behöver då inte stå i förordningen om gymnasieskolan att rektor skall fastställa schema för hela läsåret eller för en del av det.

18.9 Elevers skyldighet att närvara

I dag finns ingen direkt uttalad bestämmelse om elevers närvaroskyldighet i gymnasieskolan. I 6 kap. 19–20 §§ gymnasieförordningen finns dock föreskrifter om anmälan till skolan vid frånvaro på grund av sjukdom eller av annan orsak samt om rektors möjlighet att bevilja ledighet från undervisningen. Av dessa bestämmelser framgår indirekt att avsikten är att eleverna skall ha skyldighet att närvara i alla andra fall.

Det förekommer otillåten frånvaro, dvs. skolk. I allmänhet måste naturligtvis skolk uppfattas som en negativ handling av eleven. Man kan dock inte blunda för att skolk kan vara en reaktion på en undervisning som inte motsvarar elevens förväntningar. Om många elever skolkar från samma undervisning är detta en signal till skolledningen att undersöka orsakerna till skolket.

En ny (nygammal) bestämmelse ger lärare möjlighet att avstå från att sätta betyg på elever som inte varit närvarande så mycket att lärarna kan bedöma deras kunskaper. För att få slutbetyg krävs enligt gymnasieförordningen (7 kap. 8 §) att en elev fått betyg på alla kurser och det projektarbete som ingår i elevens studieväg. Annars får man ett "samlat betygsdokument". Detta innebär att sådana elever, som inte har betyg i alla kurser, inte anses ha slutfört gymnasieskolan. En ökning av andelen elever som inte slutfört gymnasieskolan kan förväntas framöver på grund av återinförandet av den nämnda bestämmelsen om betygsättning vid frånvaro.

Det finns de som ställt frågan om elever är skyldiga att närvara vid undervisningen i en frivillig skolform. Gymnasiekommittén anser att eleverna i och med att de börjat gymnasieskolan har förbundit sig att delta i all verksamhet som gymnasieutbildningen innebär. Möjligen bör detta komma till uttryck i förordningen.

18.10 Arbetsbelastningen

Gymnasiekommittén har fått motstridiga signaler om elevers arbetsbelastning i den nuvarande gymnasieskolan.

Kommittén har fått propåer från Ingenjörgruppen⁷ om att elevernas gymnasietid inte utnyttjas effektivt. Ingenjörgruppen har inkommit med ett exempel på schema som innebär att elever på Teknikprogrammet har en tid i skolan av ungefär samma omfattning som de yngsta grundskolebarnen. Dagarna slutar i allmänhet före kl 14. Man framhåller att denna bild inte är ovanlig. Ingenjörgruppen framhåller att det uppstått missnöje med elevernas kunskapsnivå och att man diskuterat en förlängning av utbildningen med ett år. Ingenjörgruppen menar emellertid att de tre åren i gymnasieskolan i stället skulle kunna utnyttjas effektivare.

⁷ Ingenjörgruppen är ett samverkansorgan i utbildningsfrågor med representanter från ALMEGA, ARBIO, EIO, Fastigo, Metallgruppen, Svensk Energi, Transportgruppen, VI och VVS-Installatörerna.

I ett examensarbete inom gymnasieläraryrket vid Uppsala universitet har Fredrik Eriksson studerat gymnasieelevers arbetsbelastning. Han noterar att gymnasieeleverna känner sig väldigt stressade och att både elever och lärare anser att eleverna har mycket att göra. Erikssons undersökning visar dock att antalet läxor och prov inom det naturvetenskapliga programmet hållit sig tämligen konstant runt 6 stycken per vecka under det senaste decenniet. Antalet lektioner har minskats men ökat i längd. Därigenom har andelen läxa per lektion ökat utan att den totala mängden förändrats. Den genomsnittliga veckostudietiden för en gymnasieelev inom det naturvetenskapliga programmet är i dag ca 34 timmar, uppdelade på 25,6 timmar schemalagd skoltid och ca 8,5 timmar hemstudietid. Erikssons slutsats är att elevernas arbetsbelastning inte ökat och att den kan anses ligga inom ramen för vad som kan anses vara rimligt för en heltidssysselsättning.

Det finns andra signaler om ökad stress i skolan. Skolverket har i lägesbedömningarna lyft fram den ökande stressen bland elever och vuxna som ett allvarligt och växande problem i skolan⁸. Skolverket anger att stressen är särskilt knuten till betyg, prestationskrav och en arbetstakt som stundtals upplevs som för hög. Två tredjedelar av kvinnliga elever på naturvetenskaps- och samhällsvetenskapsprogrammen upplever att de är stressade. Skolverket frågar sig om det inte är gymnasieskolans kursutformning som påverkar stressnivåerna – att varje kursbetyg vägs in i meritvärdet för högskoleantagningen. Sammanfattningsvis menar verket att den ökande stressen i huvudsak måste sökas på systemnivå.

Gymnasiekommittén menar, som framgått av kapitel 9 och 11 av betänkandet, att den struktur som dagens gymnasieskola har med många små kurser försvårar en undervisning som kan ge eleverna sammanhang. Kommittén förmodar att detta också medfört svårigheter att göra en lämplig planering av arbetet. Exempelen på scheman med många håltimmar och dåligt utnyttjande av dagen kan vara ett tecken på detta. Om t.ex. idrott och hälsa eller moderna språk har en schemaposition sent på dagen efter flera håltimmar skall man inte förvåna sig om elever avviker. Hur schemat ser ut för den enskilde eleven har således en viktig pedagogisk dimension.

Tidsanvändningens koppling till pedagogik handlar inte bara om schemaläggning, utan också om hur effektivt elevernas tre år i stort används för att uppnå gymnasieskolans mål. För att tiden skall

⁸ Skolverket Rapport 01:211.

utnyttjas så effektivt som möjligt måste undervisningen vara flexibel och utgå från elevernas vilja och behov. Elevens studietid bör betraktas som en helhet, och inte som ett antal fristående inslag utan inbördes sammanhang. Elevens studier blir ineffektiva om det är vattentäta skott mellan olika kurser och perioder.

Kommitténs förslag till struktur för den framtida gymnasieskolan kommer att ge betydligt bättre förutsättningar för en effektivare undervisning. De lärare som undervisar i ett block kommer att kunna samarbeta också om planeringen av undervisningen. Lärarna kommer också att följa eleverna under längre tid än under de nu gällande korta kurserna. Därmed bör de få möjlighet att bättre bedöma vilka elever som behöver ökat stöd för att kunna fullfölja studierna. Under ett block kommer eleverna att hinna få sådant förtroende för läraren att han eller hon vågar berätta om sina studiesvårigheter.

18.11 Individuell studieplan

Skolverket har i sin rapport till regeringen om den garanterade undervisningstiden ett förslag om de individuella studieplanerna. Som framgått ovan brister redovisningen av huruvida eleverna fått sin minsta garanterade undervisningstid. Skolverket anser att de individuella studieplanerna är ett lämpligt instrument för redovisningen av tidserbudanden till den enskilde eleven. Kommittén är tveksam till om detta är lämpligaste sättet att hålla reda på hur mycket undervisning den enskilde eleven har fått.

I dag skall den individuella studieplanen enligt 1 kap. 11 § gymnasieförordningen innehålla uppgifter om elevens studieväg, de val av kurser eleven gjort samt huruvida eleven följer ett fullständigt, utökat eller reducerat program.

Gymnasiekommittén förutser att en individuell studieplan i den framtida gymnasieskolan kommer att innehålla uppgifter om vald sektor och därefter successivt kompletteras med uppgifter om valt inriktningsblock, fördjupningsblock, vilka individuella val av kurser som eleven gjort och ämnet för elevens examensarbete.

Kommittén anser att den individuella planen också bör innehålla uppgifter om eleven har behov av särskilt stöd och hur detta skall komma till stånd. Det innebär – enligt Gymnasiekommitténs förslag – att den individuella studieplanen i förekommande fall bör innehålla åtgärdsprogram. Skollagskommittén föreslår enligt vad

Gymnasiekommittén inhämtat att åtgärdsprogrammet skall kunna överklagas. Därför bör detta vara klart urskiljbart i den individuella studieplanen. Gymnasiekommittén anser emellertid att det är svåröverskådligt om åtgärdsprogrammet och den individuella studieplanen finns i två separata dokument.

Kommittén har i kapitel 12 avsnitt 12.9 åberopat att Skollagskommittén föreslår att överenskommelser som görs mellan skolan och eleven och elevens vårdnadshavare på begäran av eleven eller elevens vårdnadshavare skall dokumenteras skriftligt. Gymnasiekommittén föreslår nu att även sådana överenskommelser skall tas in i den individuella studieplanen.

Slutligen bör man överväga att reglera hur en individuell studieplan kommer till. I dagens läroplan, Lpf 94, avsnitt 2.6 Rektors ansvar, står att rektor har ansvar för att ”varje elev i dialog med skolan gör upp en individuell studieplan och reviderar den vid olika tillfällen under utbildningen”. I gymnasieförordningen står endast ”för varje elev upprättas en individuell studieplan”. Därefter följer bestämmelsen om vad den skall innehålla. Bestämmelserna om vem som skall göra den individuella studieplanen skiljer sig således åt mellan läroplanen och gymnasieförordningen. Gymnasiekommittén anser att den framtida regleringen bör ange att den individuella studieplanen skall upprättas av rektor efter samråd med eleven och – om eleven är omyndig – dennes vårdnadshavare. Den individuella studieplanen skall revideras vid behov.

Bestämmelser om individuell studieplan bör tas in i skollagen.

Regeringen beslutade i oktober 2002 att tillkalla en särskild utredare med uppgift att göra en översyn av bestämmelserna i sekretesslagen (1980:100) om sekretess i skolan. Gymnasiekommittén utgår ifrån att utredaren även ser över de olika dokument som finns i gymnasieskolan och de förändringar som kan bli nödvändiga med anledning av ovanstående förslag.

19 Genomförande av Gymnasiekommitténs förslag

19.1 Inledning

De ändringar i gymnasieskolan som kommittén föreslår innebär en vidareutveckling av den nuvarande gymnasieskolan. Förslagen är påkallade av olika förändringar i samhället och arbetslivet. Dessa förändringar sker dessutom i allt snabbare takt. Förslagen avser också att komma till rätta med vissa negativa företeelser som finns i dagens gymnasieskola, såsom fragmentisering, förytligt lärande och brist på sammanhang. Den nya strukturen innebär successiva val för eleverna. Dessutom innebär förslagen en tydlig uppmaning till skolhuvudmännen, både offentliga och enskilda att samverka, med varandra och med arbetslivet, i syfte att även erbjuda eleverna *reell* tillgång till ett allsidigt utbud av studievägar.

Förändringarna kommer att behöva förberedas på både nationell och lokal nivå. De negativa erfarenheter av hur den förra gymnasireformen infördes kan tjäna som utgångspunkt för övervägandena om hur förändringarna bör förberedas denna gång.

19.2 Reformstrategins betydelse för ett framgångsrikt genomförande

Förslagen om den gymnasieskola vi har i dag lades fram i februari 1991 i propositionen Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen (prop. 1990/91:85). Riksdagen fattade därefter beslut om en ny gymnasieskola i juni 1991. Beslutet innebär en ny strategi för genomförande av reformer och byggde på det nyligen fattade beslutet om ny ansvarsfördelning för skolan mellan stat och kommun.

Reformen skulle genomföras successivt under åren 1992–1995 i den takt som var och en av kommunerna beslutade med hänsyn till egna förutsättningar och behov. Genomförandet kom i hög grad

att kännetecknas av en kapplöpning mellan kommunerna. År 1992 började ett antal kommuner med några nationella program och tre kommuner med alla. År 1993 blev det stora startåret för flertalet kommuner. Året därefter, 1994, kom den nya läroplanen, nya program mål, kursplaner, nytt betygssystem och betygskriterierna. Med hänsyn till gymnasieutbildningens betydelse för orten var alla kommuner angelägna att så snabbt som möjligt få moderna utbildningar. De påverkades därför också av omkringliggande kommuners beslut om tidpunkt för införande.

Kommittén för gymnasieskolans utveckling (U94:02) följde under åren 1994–1997 införandet av gymnasiereformen och har i sina betänkanden utförligt belyst reformbeslutet och dess genomförande. Kommittén slog fast att genomförandet av reformen varit framgångsrikt i de organisatoriska avseendena. Svårigheterna var större när det gällde själva undervisningen. Reformen ställde höga krav på skolledarnas och lärarnas professionalitet. Kommittén lyfte särskilt fram behovet av kunskap om motiven för gymnasiereformen både hos skolans personal och arbetslivet, vars medverkan är nödvändig för att genomföra arbetsplatsförlagd utbildning. Kommittén visade emellertid att de svenska gymnasielärarna i motsats till sina norska kollegor inför en motsvarande reform inte fått fortbildning och möjlighet att diskutera vad reformen ställde för krav på deras arbete. Som kommittén också noterade ledde bristen på information till att många av dem som hade en roll i genomförandet inte ens fått sätta sig in i motiven för reformen.

Gymnasiereformen 1991 åtföljdes av extra statliga resurser för genomförandet av reformen. Trots detta är det bestående intrycket att gymnasiereformen genomfördes under en tid av betydande resursknapphet. Till detta intryck bidrog de besparingar som genomfördes – också inom skolområdet – under de aktuella åren både i stat och kommun. Viss del av genomföranderesursen kom också att hållas inne av besparingskäl. Inga nationella informationsinsatser genomfördes och, som framgått, var informationen till och fortbildningen av skolans personal klart otillräcklig.

19.3 Reformstrategi

Den decentralisering av ansvaret till kommunerna som skett är enligt Gymnasiekommitténs uppfattning en avgörande förutsättning för utvecklingen inom gymnasieskolan. Den ökade kommu-

nala friheten ger möjlighet att ta större hänsyn till de skilda förutsättningar som finns mellan skolor och kommuner i olika regioner. Målstyrningen ger utrymme för att uppmuntra nya lösningar som kan öka måluppfyllelsen. En återgång till en centralstyrd skola, som ibland förespråkats i den pågående skoldebatten, har enligt Gymnasiekommitténs uppfattning inget starkt stöd i landets skolor och är därför inte aktuellt.

Däremot finns anledning att ytterligare skärpa kvalitetskraven genom att understryka betydelsen av uppföljning och utvärdering av verksamheten.

Regeringen har i sin senaste utvecklingsplan Utbildning för kunskap och jämlikhet (regeringens skrivelse 2001/02:188) framhållit kvalitetsredovisningen som det viktigaste medlet som stöd för verksamhetsutvecklingen i ett systematiskt kvalitetsarbete.

Reformarbetet måste bedrivas i nära samarbete med dem som är verksamma inom skolan så att lokala initiativ kan tas till vara. Kommittén inser att en reform tar tid att genomföra fullt ut överallt. En skolreform är heller inte färdig en gång för alla. Den föreslagna gymnasieskolan bör ha en flexibilitet som gör det möjligt att förbättra och förnya delar av den utan att man bryter upp hela gymnasieskolan och ersätter den med något nytt. Så kan man även i viss utsträckning se Gymnasiekommitténs förslag, som ett antal förbättringar av den nuvarande gymnasieskolan samlade i ett ”paket” med en helhetsfilosofi bakom.

Enligt Gymnasiekommitténs mening tyder dock erfarenheterna från den tidigare, mer omfattande gymnasiereformen i början på 1990-talet att en centralt fastställd tidpunkt för genomförandet av reformen bör fastställas denna gång. Den bör fastställas så att alla aktörer på både nationell och lokal nivå, hos huvudmännen och i skolorna, ges goda förutsättningar att genomföra reformen.

19.4 Tidplan

Gymnasiekommitténs betänkande överlämnas till utbildningsministern vid årsskiftet 2002/2003. Gymnasiekommittén utgår från att betänkandet därefter kommer att remissbehandlas i sedvanlig ordning. Efter fortsatt beredning inom regeringskansliet och proposition till riksdagen borde ett riksdagsbeslut kunna komma under våren 2004. Ett genomförande kan därför ske tidigast läsåret 2006/2007.

Gymnasiekommittén utgår därför ifrån att de förslagna förändringarna införs successivt med start i år ett i alla gymnasieskolor hösten 2006. Förändringarna bör gälla alla offentliga och alla fristående gymnasieskolor med offentligt stöd.

Före starten av reformen skall det göras ett kursplanearbete inom Skolverket. Kursplanearbetet blir en omfattande uppgift som endast delvis kan ske parallellt med andra steg i beslutsprocessen. Att arbeta fram kursplaner är en process som involverar, förutom en del av verkets fasta personal, många korttidsförordnade experter inom olika områden -framför allt lärare – och överläggningar med ämnesföreträdare från högskolan, från olika branscher och organisationer. Det är rimligt att räkna med att kursplanearbetet tar minst 18 månader. Det nationella kursplanearbetet i Skolverkets regi beräknas kosta ca 20 miljoner kr.

Implementeringsinsatser behöver riktas till beslutsfattare på lokal nivå, till skolledare, lärare, studie- och yrkesvägledare och annan skolpersonal liksom till arbetslivets företrädare på nationell och lokal nivå.

Det mest omfattande förberedelsearbetet måste ändå bedrivas lokalt av skolor och skolhuvudmän. Vilka sektorer, inriktningsblock och fördjupningsblock som huvudmännen skall anordna är frågor som måste beslutas lokalt och vara föremål för lokala överväganden och samråd mellan huvudmän och med företrädare för t.ex. det lokala arbetslivet och med elever. Den lokala och regionala planeringen bör äga rum parallellt med den nationella beslutsprocessen, efterhand som förutsättningarna klarnar.

Elever och deras vårdnadshavare behöver information inför starten av den förändrade gymnasieskolan.

Den period under vilken Gymnasiekommitténs förslag kommer att genomföras blir dramatisk ur elevkullsutveckling. Antalet elever som lämnade grundskolan år 2001 uppgick till 105 000 elever och kommer att uppgå till 126 000 år 2006. Därefter kommer elevantalet att minska och därmed också rekryteringsbasen för gymnasieskolan.

De förändringar som Gymnasiekommittén föreslår kommer således att införas under år då elevantalet i gymnasieskolan är osedvanligt stort. Detta kommer att ställa stora krav på kommunernas planering av såväl lokaler som behovet av lärare och studie- och yrkesvägledare. Att elevantalet därefter kraftigt minskar i många kommuner torde göra planeringen ännu mera komplicerad. Det är

en utmaning att då finna lösningar som ger goda och utvecklande arbetsförhållanden för såväl elever som skolpersonal.

Redan i dag är det brist på utbildade gymnasielärare. Det gäller särskilt lärare som undervisar i yrkesämnena, vilket beror dels på en i dessa sammanhang ofördelaktig ålderssammansättning av lärarkåren, dels på en svag nyrekrytering till yrket. Det är svårt att få skickliga yrkesutövare att söka till lärarutbildning med de ekonomiska villkor som gäller både under utbildningen och i yrkesutövningen. Den nya lärarutbildning som startade förra året lockar allt fler sökande till läraryrket. För att motsvara skolans behov är det dock nödvändigt att fler är intresserade av att undervisa i yrkesämnena.

19.5 Genomförandeåtgärder

Som framgått ovan förutser Gymnasiekommittén att Skolverket kommer att behöva särskilda resurser för att klara det arbete med nya kursplaner och betygskriterier som den förändrade gymnasieskolan kräver.

Liksom vid den förra gymnasiereformen bör det denna gång ställas särskilda resurser till gymnasieskolornas förfogande för *planerings- och informationsinsatser*. Som framgått är förändringarna denna gång av mindre omfattning än reformen i början av 1990-talet. Tidpunkten för genomförandet med ett osedvanligt stort elevantal under några år ställer dock särskilda krav på kommunerna. Syftet med en särskild genomföranderesurs är att bidra till att finansiera de extrauppgifter som är kopplade till själva genomförandet. Den måste kombineras med en översyn av befintlig resursanvändning, så att omfördelningar vid behov kan ske.

Kommittén räknar också med att det behövs en tillfällig resursförstärkning för centrala informationsinsatser riktade till lokala beslutsfattare, skolledare, arbetslivsföreträdare och organisationer som kommer att ha en viktig roll för att förändringarna skall få avsedd effekt. Skolledarna har här en nyckelroll för att initiera en utveckling på den egna skolan, i synnerhet inom de inledande sektorsblocken.

Som framgick var *kompetensutvecklingen* av lärarna inför förra förändringen klart otillräcklig. Denna gång bör särskilda riktade medel anvisas för detta. Samtidigt vill kommittén påpeka att det är naturligt att de reguljära kompetensutvecklingsinsatserna – både

tidsmässigt och resursmässigt – inriktas mot de förändringar som skall genomföras. Det som framför allt är betydelsefullt är att lärare med olika ämneskompetens kan utveckla sitt samarbete inom blocken, som är det mest betydelsefulla inslaget i förändringarna för att skapa sammanhang och förståelse i undervisningen.

Satsningen på fortbildning i *projektarbete* som nu genomförs bör fortsätta så att alla lärare inom gymnasieskolan besitter sådan kompetens att de kan handleda, bedöma eller medbedöma ett sådant. En nyligen genomförd utvärdering bland de lärare och skolledare, som hittills deltagit i högskolornas fortbildningskurser, visar att verksamheten varit framgångsrik. Detta är värdefullt såväl med hänsyn till kommitténs förslag om gymnasiearbete som till kommitténs syn på värdet av projektarbetsformen som sådan.

Studie- och yrkesorientering är självklart en viktig åtgärd för att ge gymnasieskolans elever resurser att orientera sig på en föränderlig och allt mer kunskapsintensiv arbetsmarknad. Vägledning, information och annat stöd behövs inför de successiva valen för att eleverna skall få en bra förberedelse inför inträdet i arbetslivet antingen det sker direkt efter gymnasieskolan eller efter vidare studier. Studie- och yrkesvägledarna måste därför också ingå bland dem som behöver en fördjupad information om syftet med förändringarna.

Gymnasiekommittén föreslår att sammantaget ca 500 miljoner kr anvisas för de ändamål som angetts ovan. Fördelningen mellan olika år och olika ändamål bör, som brukligt, avgöras i samband med beredningen av Gymnasiekommitténs förslag.

19.6 Kvalitet, kvalitetssäkring samt utvärdering

Ett framgångsrikt genomförande förutsätter också att en kvalitetsssäkring av utbildningen införs. Regeringen har i de senaste utvecklingsplanerna för skolan betonat kvalitetens avgörande betydelse för att skolan skall nå målen. Kvalitetssäkring innebär en utökad och utvecklad kommunal uppföljning och utvärdering som utmynnar i en kvalitetsredovisning.

Regeringen har i sin senaste utvecklingsplan Utbildning för kunskap och jämlikhet (regeringens skrivelse 2001/02:188) framhållit kvalitetsredovisningen som det viktigaste medlet som stöd för verksamhetsutvecklingen i ett systematiskt kvalitetsarbete. Enligt Gymnasiekommitténs uppfattning bör det i den nya skollagen

framgå att huvudmannen har ett helhetsansvar för kvaliteten i gymnasieskolan.

20 Konsekvensredovisning

För Gymnasiekommittén gäller föreskrifterna i kommittéförordningen (1998:1474). Enligt denna skall varje kommitté pröva konsekvenserna av sina förslag i ett antal avseenden och redovisa dessa i sitt betänkande.

I detta kapitel lämnar kommittén dessa konsekvensbeskrivningar och kommer därvid också att hänvisa till var i betänkandet respektive förslag presenteras.

Kommittén inleder redovisningen med de finansiella och samhällsekonomiska konsekvenserna av förslagen.

20.1 Ekonomiska konsekvenser

Den nuvarande gymnasieskolan fick sin form genom ett riksdagsbeslut i juni 1991 (prop. 1990/91:85 Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen, bet. 1990/91:UbU26, rskr. 1990/91:356). Vissa smärre förändringar har gjorts sedan dess. De redovisas närmare i bilaga 4 Förändring av den svenska gymnasiala utbildningens struktur – en historik.

Kommitténs förslag om struktur för den framtida gymnasieskolan, vilka redovisas i kapitel 9, bygger på de erfarenheter som kan dras av den nuvarande gymnasieskolan och innebär en vidareutveckling av denna. De förslag som kommittén presenterar innebär därför en betydligt mindre förändring än reformen som beslutades 1991.

Dagens gymnasieskola består av 17 nationella program, ett individuellt program och ett antal specialutformade program. Den framtida gymnasieskolan får i förhållande härtill ett avsevärt minskat antal ingångar, vilket kommer att minska kostnaderna för kommunerna i vart fall för elevernas första studieår.

Studierna under de därpå följande åren organiseras i block, s.k. inriktningsblock och fördjupningsblock om 300 gymnasiepoäng

vardera. Utbildningen kommer att bli lättare för huvudmännen att organisera än dagens gymnasieskola. Huruvida antalet inriktningsblock kommer att bli fler eller färre än dagens inriktningar kan inte avgöras förrän vid det kursplanearbete som föregår genomförandet av förändringen. Kommittén räknar med att det blir ungefär lika många, vilket innebär oförändrade kostnader i förhållande till i dag. I dag organiseras motsvarigheten till fördjupningsblock i separata kurser. Framtidens gymnasieskola innebär en rationellare organisation.

I dag har huvudmännen möjlighet att anordna lokalt beslutade studievägar i form av specialutformade program och lokala inriktningar. Gymnasiekommittén föreslår att sådana lokala alternativ skall kunna anordnas inom den föreslagna strukturen i form av lokala inriktnings- och fördjupningsblock. De skall bestå av nationella kurser. Dessa förslag kommer troligen att leda till minskade kostnader.

Eleverna kommer i den framtida gymnasieskolan att välja studieväg successivt. Eleverna kommer också att kunna studera block från en annan sektor än den där de började. I vissa fall kan detta komma att kräva att eleven kompletterar sina kunskaper. Sammantaget torde förslagen innebära att risken för felval minskar, vilket bör innebära färre avbrott och byten av denna anledning.

Eleverna får rätt att komma in på den sektor de valt i första hand, vilket är en utökad rätt i förhållande till dagens gymnasieskola. Förslagen i fråga om elevers rätt och kommuners utbud av gymnasieutbildning har kommittén presenterat i kapitel 15. I dag får knappt 85 procent av eleverna sina förstahandsval av nationella program. Förändringen handlar således om de resterande 15 procent av eleverna som i dag börjar på ett program de valt i andra eller tredje hand. Den utökade rätten till vald studieväg kan innebära att en kommun måste utöka sin organisation på en sektor, vilket kan bli dyrare än nu. Denna eventuella merkostnad begränsas av att antalet ingångar i gymnasieskolan blir färre.

Elever får rätt att söka och komma in på en sektor i en annan kommun även om utbildningen finns hemma. Rätten föreslås endast gälla om det finns en ledig plats inom sektorn i den kommun, dit eleven söker. Den mottagande kommunen kommer att få ersättning från elevens hemkommun, som blir skyldig att betala, dock inte mer än vad hemkommunens utbildning kostar. Huruvida detta kommer att medföra ökade kostnader för elevens hemkommun är beroende av effekterna på dennes gymnasieorganisation.

Om hemkommunen inte kan dra ner sin organisation blir det merkostnader. Gymnasiekommittén förutsätter att kommunerna kommer att utöka sitt samarbete för att tillsammans kunna ha en så effektiv gymnasieorganisation som möjligt.

Liksom i dag får elever rätt att söka inriktningsblock i andra kommuner men också fördjupningsblock, vilket är en utökad rätt i förhållande till i dag. Den utökade rätten kan medföra ökade kostnader men uppvägs av de minskade kostnader det innebär att en elev kan gå endast en del av sin utbildning i en annan kommun. Elever som i dag vill studera en specialisering som inte finns i hemkommunen går hela sin treåriga utbildning i den andra kommunen.

Riksrekrytering innebär att den anordnande kommunens ungdomar inte har företräde framför dem som kommer från andra kommuner. Kommittén föreslår att riksrekryteringen begränsas till sådana utbildningar som är av nationellt intresse eller behov. Detta bör innebära avsevärt färre än i dag och därmed en minskad kostnad för de kommuner som har många ungdomar som går riksrekryterande utbildningar i andra kommuner. För enskilda skolor föreslås ingen förändring vad gäller riksrekryteringen.

Kommittén föreslår att också obehöriga elever skall tas in och få påbörja studierna inom en sektor samtidigt som de kompletterar sina bristande kunskaper från grundskolan. De kommuner som har endast det individuella programmet kommer att behöva samverka med andra kommuner som har flera studievägar inom sin gymnasieskola. I dag har eleverna på det individuella programmet inte någon garanterad undervisningstid och det förekommer i vissa kommuner att eleverna får endast några timmars undervisning i veckan. För sådana kommuner innebär förslaget ökade utgifter. Eftersom de totala kostnaderna för gymnasieutbildningen beräknats med hänsyn till hela årskullen ungdomar innebär det emellertid inte några ökade krav från statens sida. För de kommuner som redan i dag har en heltidsverksamhet för eleverna på det individuella programmet kommer förslaget troligen inte att innebära några ökade kostnader. Kommitténs förslag kommer att leda till att fler elever kommer att fullfölja gymnasiestudier, vilket innebär en samhällsekonomisk vinst.

De genomförandeåtgärder som kommittén har föreslagit i kapitel 19 kommer att medföra tillfälligt ökade kostnader för staten till ett sammanlagt belopp om ca 500 miljoner kr. Gymnasiekommittén är medveten om att ingen finansiering föreslås för

detta. Det hör delvis samman med att det handlar om utgifter för åren 2005–2007 då det ännu inte finns några beräknade ramar.

20.2 Prövningen av bl.a. regionalpolitiska och jämställdhetspolitiska konsekvenser

Om förslagen i ett betänkande har betydelse för den kommunala självstyrelsen, skall konsekvenserna i det avseendet, enligt 14 § kommittéförordningen, anges i betänkandet. Detsamma gäller när ett förslag har betydelse för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet, för sysselsättning och offentlig service i olika delar av landet, för små företags arbetsförutsättningar, konkurrensförmåga eller villkor i övrigt i förhållande till större företags, för jämställdheten mellan kvinnor och män eller för möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen.

Såvitt gäller den kommunala självstyrelsen utgår kommittén i sina förslag från de grundläggande förutsättningar som lades fast vid gymnasiereformen i början av 1990-talet, nämligen att ett kommunalt huvudmannaskap för skolan skall gälla också framöver. Merparten av gymnasieskolorna har i dag en primärkommunal huvudman. Det finns också landstingskommunala skolor. Gymnasiekommittén föreslår att de nuvarande villkoren för landstingen att anordna gymnasieutbildning i princip förs över till den nya strukturen. Förslaget i denna del framgår av kommitténs skollagsförslag i kapitel 21.

Därutöver kommer det liksom nu att finnas enskilda skolor, som föreslås få samma struktur som de kommunala skolorna.

Elever skall även i fortsättningen ha rätt till gymnasieutbildning i hemkommunen eller inom samverkansområdet. Enda skillnaden gentemot i dag är att eleven ges en utsträckt rätt att söka en utbildning utanför hemkommunen, trots att utbildningen finns hemma. Någon motsvarande rätt att tas emot på en sådan utbildning finns dock inte, utan förutsätter att det finns en ledig plats när ungdomar bosatta i den kommunen fördelats på utbildningsplatserna. Självkostnadsprincipen gäller på så sätt att en kommun inte är skyldig att ersätta mottagande kommun med mer än vad eleven skulle ha kostat hemma. Därmed finns möjligheter till en fungerande kostnadskontroll för hemkommunen.

Såvitt gäller det brottsförebyggande arbetet är det en riskfaktor att vi har en växande andel ungdomar som varken går i gymnasie-

skolan eller förvärvsarbetar. Det visar att den kommunala uppföljningen av ungdomarna inte fungerar. Kommittén har redovisat dessa problem i dels kapitel 3 Dagens unga – en individualiserad och solidarisk generation, dels i kapitel 13 Individuell studiegång i gymnasieskolan. En gymnasial utbildning har visat sig vara den viktigaste faktorn när det gäller att få fotfäste på arbetsmarknaden. För de grupper som riskerar att marginaliseras är det således avgörande att skolan förmår fånga upp och erbjuda en utbildning som läggs upp så att de får goda förutsättningar att, så långt möjligt, följa en gymnasieutbildning. Detta förutsätter dock att kommunerna har fungerande rutiner för att hålla sig informerade om vad de ungdomar som inte går i gymnasieskolan gör. Kommittén föreslår i kapitel 13 ett förtydligt uppföljningsansvar för kommunerna.

I arbetet med att utreda den framtida studievägsstrukturen skall kommittén, enligt direktiven, bl.a. utgå från förändringar på arbetsmarknaden samt analysera vilka arbetsmarknadssektorer som bedöms svara för tillväxt och sysselsättning. Aktuell forskning visar bl.a. att ett land med en välutbildad befolkning har konkurrensfördelar i förhållande till länder som inte har det och att investering i utbildning är en av de mest effektiva metoderna för att skapa tillväxt i ett land. Kommittén har i kapitel 4 Arbetslivets framtida behov av kompetens bl.a. redovisat hur andelen av arbetskraften med långa högskoleutbildningar förväntas fortsätta att stiga. Kommittén konstaterar samtidigt att det under överskådlig tid kommer att finnas behov av arbetskraft där gymnasieutbildning är en nödvändig, och samtidigt tillräcklig, förberedelse. Det är angeläget att slå vakt om små men nationellt betydelsefulla utbildningsområden. Vissa inriktningsblock som leder till yrkesområden där det råder brist på utbildade, exempelvis vissa tekniska utbildningar, bör medges riksrekrytering.

Hantverksutbildningarna är ett exempel på viktiga men, till antalet elever, små utbildningar. I syfte att underlätta ett rikt utbud på och tillgång till hantverksutbildningar har kommittén valt en modell där dessa utbildningar kopplas till den sektor som har närmast anknytning till den aktuella hantverksutbildningen.

Behovet av teknisk och naturvetenskaplig kompetens har kommittén sökt tillgodose genom att skapa fler ingångar i gymnasieskolan som kan leda till tekniska eller naturvetenskapliga studier, se kapitel 9 Den framtida gymnasieskolans struktur. Inom varje sektor finns dessutom möjligheter för skolan att, exempelvis efter samråd med det lokala näringslivet, fastställa s.k. lokala inrikt-

ningsblock, där utbildningen kan motsvara behov i det lokala eller regionala näringslivet. I syfte att underlätta samverkan mellan näringsliv och skola, och för små arbetsplatser att ta emot elever, kan hela block arbetsplatsförläggas. Se vidare i kapitel 14.

Kommitténs förslag till struktur bygger på principen om successiva val och att ungdomarna inte redan före gymnasieutbildningen väljer om de skall gå ut i arbetslivet direkt efter skolan eller om de vill studera vidare. Enligt kommitténs modell kommer det alltid att finnas möjlighet för den elev som successivt inser att han eller hon som har ett intresse att studera vidare, att inom ramen för gymnasieskolan, välja ett studieförberedande inriktnings- eller fördjupningsblock som innehåller de kurser som krävs för den särskilda behörighet som behövs för en viss högskoleutbildning. I vissa fall innebär detta att elevens studier i gymnasieskolan blir längre än tre år. Detta kan leda till en ökning av gymnasieskolans organisation som dock uppvägs av en minskning i komvux.

Alla kommittéer är enligt regeringens direktiv (Dir. 1994:124) skyldiga att redovisa de brister i jämställdhet mellan kvinnor och män som kan finnas på det aktuella området liksom en bedömning av hur eventuella hinder kan undanröjas. Kommittén har i kapitel 6 Erfarenheter av dagens gymnasieskola redovisat olikheter mellan flickor och pojkar när det gäller t.ex. val av gymnasieutbildning. Det som kanske är särskilt allvarligt är att de ungdomar som väljer otraditionellt tenderar att avbryta studierna i högre utsträckning än andra ungdomar, vilket visar att problemet också innefattar skolans arbetsformer och inte bara kan ses som en följd av en köns-segregerad arbetsmarknad. Det är Gymnasiekommitténs ambition att i möjligaste mån skapa utbildningar i gymnasieskolan som intresserar både manliga och kvinnliga sökande. Med breda ingångar, successiva val och möjlighet till otraditionella kombinationer bör indelningen i flick- respektive pojkutbildningar ha förutsättningar att minska. Kommitténs överväganden och förslag i denna del framgår av kapitel 9 Den framtida gymnasieskolans struktur.

Elever med invandrarbakgrund tenderar att, i genomsnitt, ha större studiesvårigheter – i synnerhet om de själva invandrat, dvs. är första generationens invandrare. På dagens individuella program är invandrarelevorna överrepresenterade. Andelen är här 30 procent jämfört med 15 procent på övriga program. I övrigt är det snarare de sociala skillnaderna än de etniska som har betydelse för t.ex. elevers val av utbildning.

Kommitténs ambition är att studievägsstrukturen skall stödja alla ungdomar att så långt möjligt slutföra en gymnasieutbildning. I den framtida gymnasieskolan skall alla elever, såväl obehöriga som behöriga, ha en rätt att tas emot på vald sektor. Gymnasieskolans reguljära studievägar måste därmed, i högre utsträckning än i dag, omfattas av ett inkluderande synsätt och haka i där grundskolan slutar och erbjuda kompensatoriska studier i de behörighetsgivande ämnen där eleven saknar godkänt betyg från grundskolan, samtidigt som elever erbjuds en individuellt upplagd studiegång som så långt möjligt innehåller kurser på gymnasienivå. En studievägsstruktur som omfattar alla elever i kombination med det förtydligade kommunala uppföljningsansvar som beskrivs i kapitel 13, syftar till att hindra ungdomar från att falla mellan stolarna och ligger på så sätt i linje med de integrationspolitiska målen.

Del IV
Skollagen

21 Författningsförslag med kommentarer

Samverkan med 1999 års skollagskommitté (Skollagskommittén)

Skollagskommittén föreslår att den nya skollagen inleds med tre kapitel som skall gälla samtliga skolformer. De tre inledande kapitlen (se bilaga 6) är därmed utgångspunkten för bestämmelserna i kapitlet om gymnasieskolan. Gymnasiekommittén använder samma terminologi som Skollagskommittén, t.ex. genom att använda begreppet enskilda skolor i stället för fristående skolor.

Gymnasiekommittén har liksom Skollagskommittén strävat efter att, framför allt i syfte att öka utbildningens likvärdighet och elevernas rättsäkerhet, utforma skolformskapitlet om gymnasieskolan så att bestämmelserna, så långt möjligt, gäller för såväl offentliga som enskilda skolor. Dispositionen i kapitlet om gymnasieskolan är därför densamma som Skollagskommittén använder sig av för övriga skolformer. Detta innebär att kapitlet om gymnasieskolan delas upp i tre större avsnitt, nämligen

- inledande bestämmelser som gäller såväl offentlig som enskild huvudman (1–21 §§),
- bestämmelser som endast gäller offentlig gymnasieskola (22–39 §§), och
- bestämmelser som endast gäller enskild gymnasieskola (40–46 §§).

Flera delar av nu gällande skollag (1985:1100) har efter omarbetning, i syfte att förenkla och förtydliga bestämmelserna, förts över oförändrade i sak till detta lagförslag. Detta gäller t.ex. de bestämmelser som rör utbildningen för ungdomar med svåra rörelsehinder och de som endast reglerar enskilda gymnasieskolor.

När det gäller bemyndiganden är Gymnasiekommittén beroende av vad Skollagskommittén kommit fram till i denna del. Eftersom

några sådana förslag inte hunnit arbetas in här anges i detta lagförslag i vilka delar regeringen, eller den myndighet regeringen bestämmer, bör få meddela närmare föreskrifter.

Kapitlet om möjligheterna att överklaga beslut rörande gymnasieskolan (20 kap. i lagförslaget) följer strukturen i Skollagskommitténs kapitel om överklagande (20 kap.).

Skollagskommittén anser att bestämmelser som rör åtgärder för elevers tillrättaförande (6 kap. 21–25 §§ GyF) är så ingripande för den enskilde att möjligheterna att vidta sådana åtgärder bör regleras i lag i stället för i förordning. Gymnasiekommittén delar den uppfattningen. Det ingår dock inte i Gymnasiekommitténs uppdrag att ta ställning till hur sådana bestämmelser skulle utformas och har därför valt att inte lägga några förslag i denna del.

Gymnasiekommittén föreslår, liksom Skollagskommittén, att två bestämmelser som rör enskild skola på grund av sin detaljeringsnivå bör placeras i förordning i stället för i lag. Det gäller bestämmelsen om att en enskild huvudman inte får ta ut avgifter i samband med ansökan om plats i en gymnasieskola (9 kap. 10 § tredje stycket SL) och bestämmelsen om att en enskild gymnasieskola måste ha ansökt om att bli godkänd före den 1 april kalenderåret innan det år utbildningen startar för att få rätt till bidrag (9 kap. 9 § andra stycket SL).

Andra kommittéer av betydelse för Gymnasiekommitténs arbete

Studiehjälpsutredningen

Frågan om inackorderingsstöd och elevresor överläts åt Studiehjälpsutredningen (U 2002:05). Något lagförslag motsvarande 5 kap. 33 § SL och lagen (1991:1110) om kommunernas skyldighet att svara för vissa elevresor läggs därför inte.

Carlbeck-kommittén

Möjligheten för ungdomar med utvecklingsstörning att gå i gymnasieskolan i stället för i gymnasiesärskolan överläts åt Carlbeckkommittén (U 2002:01) att ta ställning till. Något lagförslag motsvarande 5 kap. 13 § och 6 kap. 7 § SL läggs därför inte.

11 kap. Gymnasieskolan

Inledande bestämmelser

Gymnasieskolans målgrupp

1 §

Utbildningen i gymnasieskolan vänder sig till ungdomar som avslutat sin utbildning i grundskolan eller motsvarande.

Bestämmelserna i detta kapitel gäller endast ungdomar som enligt 21 kap. 1 § är bosatta i landet eller likställs med ungdomar bosatta i landet.

Regeringen får föreskriva att bestämmelserna i kapitlet skall tillämpas även på andra ungdomar.

Motsvarar 5 kap. 1 § skollagen (SL).

Med uttrycket "avslutat sin utbildning" i *första stycket* avses, liksom i dag, att ungdomarna skall ha gått i grundskolan eller motsvarande men inte något krav på att dessa skall ha slutfört sista årskursen. Med "avslutad grundskoleutbildning *eller motsvarande*" avses, liksom tidigare, utbildning inom specialskolan eller vid en godkänd fristående skola. Även vissa utbildningar som regleras i 17 kap. i Skollagskommitténs förslag föreslås nu ingå i begreppet. Exempel på sådana är utbildning vid särskilda ungdomshem eller vid resurscenter. Andra utbildningar som bör falla under begreppet är utbildningar i andra länder som motsvarar den svenska grundskolan och som t.ex. invandrarungdomar kan ha läst i sitt hemland.

Till gruppen som skall likställas med ungdomar bosatta i Sverige i *andra stycket* hör bl.a. asylsökande och utlandssvenska ungdomar. 21 kap. 1 § hänvisar till Skollagskommitténs lagförslag. Skollagskommitténs förslag innebär att den nu föreskrivna begränsningen att endast asylsökande ungdomar som inte fyllt 18 år har rätt att börja gymnasieutbildning slopas.

I *tredje stycket* ingår t.ex. elever från de nordiska länderna som i dag finns reglerade i 11 kap 3-5 §§ gymnasieförordningen. Det kan också gälla invandrarungdomar som kommer till Sverige först i 16-17-årsåldern och inte har en utbildning motsvarande grundskolan. Dessa ungdomar kan kombinera en individuellt anpassad studiegång inom ramen för en sektor med studier i svenska för invandrare (sfi) som regleras i 10 §.

Syftet med utbildningen

2 §

Utbildningen i gymnasieskolan skall

- *ge eleverna förutsättningar att utveckla kunskaper,*
- *bidra till deras personliga utveckling,*
- *ge en grund för fortsatt utbildning på högskolenivå,*
- *ge en grund för yrkesverksamhet,*
- *främja en social gemenskap eleverna emellan, samt*
- *ge en god grund för ett aktivt deltagande i samhällslivet.*

Bestämmelsen är mer omfattande än 5 kap. 4–4 a §§ SL och bygger på Skollagskommitténs förslag till övergripande mål för alla skolformer (se bilaga 6, 1 kap. 3 §).

Utbildningens omfattning

3 §

Studiernas omfattning räknas i gymnasiepoäng och utbildningen omfattar totalt 2 500 gymnasiepoäng. För elever som är preliminärt antagna enligt 15 § första stycket omfattar utbildningen därutöver även de ämnen enligt 14 § som de saknar betyg i.

I det fall en elev önskar kurser utöver 2 500 poäng, och syfte är att uppnå särskild behörighet till en viss utbildning på högskolan, är huvudmannen skyldig att erbjuda detta, även om det innebär att utbildningen förlängs i tid.

Första meningen motsvarar delar av poängplanen (bilaga 2 till skollagen). Av andra meningen framgår att utbildningen för preliminärt antagna elever även omfattar de behörighetsgivande ämnen de saknar betyg i. De ämnena räknas dock inte i gymnasiepoäng. Utbildningen för de preliminärt antagna eleverna beskrivs i kapitlet En individuell studiegång i gymnasieskolan.

Andra stycket är nytt och avser de elever som valt en mer yrkesinriktad profil på sina studier men som efter hand inser att de vill sikta mot högskolestudier. Beroende på hur eleverna har gjort sina val kan det vara svårt att uppnå särskild behörighet inom ramen för de 2 500 gymnasiepoängen. För dessa elever skall det således, enligt kommitténs uppfattning, finnas en uttrycklig rätt att

läsa kurser utöver dessa poäng även om det innebär att utbildningen förlängs i tid. Rätten är emellertid inte allmänt obegränsad utan avser en viss utpekad standardbehörighet. Se vidare kommitténs överväganden och förslag i kapitel 9 Den framtida gymnasieskolans struktur.

4 §

Utbildningen i gymnasieskolan är avsedd att kunna genomgås på tre läsår.

Huvudmannen får besluta att utbildningen på en viss sektor får fördelas på längre tid än tre läsår. Efter regeringens medgivande får huvudmannen även besluta att utbildningen får fördelas på kortare tid än tre läsår.

Motsvarar 5 kap. 3 § första och andra stycket SL.

5 §

Regeringen får föreskriva att utbildningen på en sektor får fördelas på fler än tre läsår när det gäller utbildning för elever som är döva eller har en hörselskada samt för elever med svåra rörelsehinder.

Motsvarar 5 kap. 32 § SL. Några språkliga justeringar är gjorda i syfte att fokusera på personen i stället för på funktionshindret. Detta ligger i linje med Skollagskommittén som t.ex. skriver om "elever med utvecklingsstörning" i stället för "utvecklingsstörda elever".

Minsta garanterade undervisningstid

6 §

Huvudmannen är skyldig att erbjuda varje elev i gymnasieskolan minst 2 300 undervisningstimmar om 60 minuter (garanterad undervisningstid).

Elever som är preliminärt antagna enligt 15 § första stycket skall därutöver erbjudas undervisningstid så att han eller hon har möjlighet att nå målen i de behörighetsgivande ämnena.

Motsvarar delvis 5 kap. 4 d § SL. En av skillnaderna är att alla elever i det nya systemet, även de preliminärt antagna eleverna, omfattas av den minsta garanterade undervisningstiden och att dessa elever också skall ges möjlighet att läsa in såväl de behörighetsgivande ämnena och läsa en fullständig gymnasieutbildning vilket avspeglas i att elever som är preliminärt antagna därutöver skall erbjudas undervisningstid så att han eller hon har möjlighet att nå målen i de behörighetsgivande ämnena.

De elever som önskar kan minska omfattningen av sin utbildning till att avse färre kurser. Detta framgår av 12 § i förslaget.

Kommitténs förslag till framtida struktur för den framtida gymnasieskolan innebär att merparten av det första årets studier är gemensam för eleverna i respektive sektor oberoende av om de senare vid valet av inriktningsblock respektive fördjupningsblock siktar på att bli anställningsbara inom ett yrkesområde direkt efter gymnasieskolan eller på att bedriva högskolestudier. Detta innebär i sin tur att det inte går att vidmakthålla den skillnad i garanterad undervisningstid som nu finns mellan program med yrkesämnen respektive övriga program. Av denna anledning har den minsta garanterade undervisningstiden gjorts lika för samtliga sektorer. Frågan behandlas i kapitlet Reglering av studietid m.m. samt Individuell studiegång i gymnasieskolan.

Andra stycket är nytt och anger att för de elever som saknar betyg i de behörighetsgivande ämnena från grundskolan är huvudmannen skyldig att erbjuda undervisningstimmar för dessa ämnen *utöver* den minsta garanterade undervisningstiden. I dag får eleverna sådan undervisning inom ramen för det individuella programmet. Även de elever som behöver särskilt stöd för att nå målen har rätt till fler undervisningstimmar. Det bör dock, liksom tidigare, finnas en begränsning i möjligheterna att gå om en kurs, se vidare i 20 §. Frågan om rätten till stöd och begränsningar att gå om en kurs behandlas i kapitlet Individuell studiegång i gymnasieskolan.

Sektorernas struktur, mål och innehåll

7 §

Utbildningen i gymnasieskolan omfattar åtta sektorer:

- *servicesektorn,*
- *individ- och samhällssektorn,*

- *kultur- och kommunikationssektorn,*
- *ekonomi- och samhällssektorn,*
- *bygg- och fastighetssektorn,*
- *natur- och samhällssektorn,*
- *teknik och produktionssektorn, samt*
- *teknik- och designsektorn.*

Utbildningen i gymnasieskolan omfattar för preliminärt antagna elever enligt 15 § första stycket även de ämnen i 14 § som de saknar betyg i.

Regeringen får fastställa mål för varje sektor.

Första stycket motsvarar bilaga 1 till skollagen.

Andra stycket motsvarar delar av dagens individuella program, dvs. att preliminärt antagna elever skall läsa in de behörighetsgivande ämnena. De olika sektorerna beskrivs i kapitlet Den framtida gymnasieskolans struktur och i Innehållet i de åtta sektorerna. Beskrivningen av utbildningen för de elever som är preliminärt antagna framgår av kapitlet Individuell studiegång i gymnasieskolan.

Tredje stycket motsvarar 1 kap. 4 § gymnasieförordningen (GyF) med den skillnaden att bestämmelsen nu är utformad som ett bemyndigande. Den enda reglering om programmål som finns i nuvarande skollag är att styrelsen för utbildningen skall fastställa en plan för varje specialutformat program som är fastställt för en grupp elever (5 kap. 4 a § SL).

8 §

Utbildningen på sektorn består av ett inledande sektorsblock under det första läsåret. Sektorsblocket följs av inriktnings- och fördjupningsblock samt av individuella val och gymnasiearbete. Även de ämnen som anges i 9 § andra stycket (kärnämnen) ingår i utbildningen på varje sektor.

Utbildningen kan delvis förläggas till en arbetsplats.

Regeringen eller den myndighet regeringen bestämmer får meddela närmare föreskrifter om sektorernas innehåll och möjligheterna att förlägga utbildning till en arbetsplats.

Första stycket motsvarar delvis dagens poängplan (bilaga 2 till skollagen), och 5 kap. 1 § GyF.

Andra stycket anger att utbildningen delvis kan förläggas till en arbetsplats.

Tredje stycket ger regeringen, eller den myndighet regeringen bestämmer, möjlighet att meddela närmare föreskrifter om såväl innehåll och struktur i gymnasieskolan som möjligheterna att förlägga utbildning till en arbetsplats.

En beskrivning av sektorerna och dess innehåll finns i kapitlen Gymnasieskolans struktur och Innehållet i de åtta sektorerna. Möjligheterna att förlägga utbildning till en arbetsplats redovisas i kapitlet Att lära i arbetslivet.

9 §

Utbildningen inom varje block och inom det individuella valet sker i form av en eller flera kurser. Varje kurs skall omfatta ett visst antal gymnasiepoäng. För varje kurs skall det anges hur många gymnasiepoäng den omfattar.

Följande ämnen skall i angiven omfattning, uttryckt i gymnasiepoäng, ingå i varje sektor (kärnämnen):

Svenska eller Svenska som andraspråk (200)

Engelska (100)

Matematik (100)

Idrott och hälsa (100)

Samhällskunskap (100)

Religionskunskap (50)

Naturkunskap (50)

Estetisk verksamhet (50)

Historia (50)

Motsvarar i huvudsak dagens poängplan (bilaga 2 till skollagen). Historia, 50 poäng, är nytt. Övriga delar av dagens poängplan regleras i andra paragrafer. Kärnämnen beskrivs i kapitlet Kunskap, kompetens och kärnämnen.

Övrig utbildning i gymnasieskolan

10 §

Utbildning i gymnasieskolan kan

- *avse undervisning för de ungdomar som vill förena en anställning som syftar till yrkesutbildning med studier i främst kärnämnen i gymnasieskolan (lärlingsutbildning), eller*
- *kombineras med svenskundervisning för invandrare (sfi).*

Bestämmelserna i 3–9 §§ gäller inte för sådan utbildning.

Bestämmelsen reglerar de utbildningar som av olika anledningar inte ryms inom ramen för sektorerna. Det handlar om lärlingsutbildning och om utbildning för invandrarungdomar som i ett sent skede kommit till Sverige.

Första strecksatsen i första stycket motsvarar i huvudsak 5 kap. 4 b § andra stycket 2 p. SL och 2 kap. 21 § GyF. Skillnaden jämfört med nuvarande bestämmelse är att det här öppnats en möjlighet att läsa även andra ämnen än kärnämnen, t.ex. en senare matematikkurs eller en datakurs. *Andra strecksatsen i första stycket* motsvarar 2 kap. 22 § GyF.

I *andra stycket* framgår att det i 10 § regleras sådan gymnasial utbildning som har en annan omfattning än vad som anges i 3–9 §§.

Lärlingsutbildning behandlas i kapitlet Lära i arbetslivet och utbildning för invandrarungdomar behandlas i kapitlet Individuell studiegång i gymnasieskolan.

Betygsättning och gymnasieexamen

11 §

Betyg skall sättas efter varje avslutad kurs och på gymnasiearbetet. Om eleven minst uppfyllt kurskraven är huvudmannen inte skyldig att erbjuda eleven ytterligare utbildning i gymnasieskolan inom den kursen.

Den elev som fått minst betyget Godkänt på kurser omfattande minst 2 250 poäng inklusive gymnasiearbetet skall få ett bevis på gymnasieexamen.

Första stycket motsvarar 5 kap. 4 c § tredje stycket SL, men bestämmelsen är uttryckt som en skyldighet för kommunen i stället för en rättighet för eleven. Begreppet ”rätt” bör i första hand, enligt Skol-

lagskommittén, användas då ett beslut går att överklaga genom förvaltningsbesvär. Bestämmelsen blir på så sätt också utformad på samma sätt som i nuvarande gymnasieförordning. Ingen förändring i sak är avsedd.

Andra stycket är nytt och innehållet behandlas i kapitlet Betyg och examen i den framtida gymnasieskolan och i gymnasial vuxenutbildning.

Individuell studieplan

12 §

Rektorn eller den rektor utser skall för varje elev, i samråd med eleven och elevens vårdnadshavare, upprätta en individuell studieplan.

Studieplanen skall omfatta utbildning inom en sektor om 2 500 gymnasiepoäng. Om rektor eller den rektor utser bedömer att den individuella studieplanen, med hänsyn tagen till elevens totala studietituation, bör omfatta färre än 2 500 gymnasiepoäng krävs elevens medgivande.

Första stycket motsvarar till viss del 1 kap. 12 § GyF, men den individuella studieplanen skall enligt Gymnasiekommitténs förslag omfatta betydligt mer än i dag. Förutom uppgifter om vald sektor skall planen successivt kompletteras med uppgifter om valt inriktningsblock, fördjupningsblock, vilka individuella val av kurser som eleven gjort och ämnet för elevens gymnasiearbete. Därutöver bör följande två delar ingå.

För det första föreslår Skollagskommittén att bestämmelsen om åtgärdsprogram som i dag finns i respektive skolformsförordning skall överföras till lagen. Gymnasiekommittén föreslår att den individuella studieplanen i förekommande fall bör innehålla även åtgärdsprogram eftersom antalet dokument som rör den enskilde eleven bör begränsas. Åtgärdsprogrammet måste dock vara urskiljbart som en separat del eftersom detta, enligt Skollagskommitténs förslag, är överklagbart.

För det andra föreslår Skollagskommittén att överenskommelser som görs mellan skolan och eleven och elevens vårdnadshavare i samband med utvecklingssamtal på begäran av eleven eller elevens vårdnadshavare skall dokumenteras skriftligt. Gymnasiekommittén föreslår att även sådana eventuella överenskommelser tas in i den

individuella studieplanen. Skälet till detta är detsamma som ovan, dvs. att minska antalet dokument för varje elev.

Andra stycket anger att en elev aldrig kan tvingas att läsa färre poäng än vad som motsvarar en hel sektor, dvs. 2 500 poäng. Bestämmelsens syfte är att skydda de elever som är preliminärt antagna och som enligt 15 § första stycket skall erbjudas en individuellt anpassad gymnasieutbildning inom ramen för sektorn.

Behörighetskrav

13 §

Ungdomar är behöriga att påbörja utbildning i gymnasieskolan fram till och med det första halvåret det är de fyller tjugo år,

- *om de har avslutat sådan utbildning som anges i 1 §, och*
- *om de inte tidigare fått slutbetyg från en sektor i gymnasieskolan eller motsvarande eller avlagt International Baccalaureate (IB).*

Motsvarar delvis 5 kap. 1 och 5 §§ SL. En förändring i *första strecksatsen* jämfört med 5 kap. 5 § SL (som reglerar de nationella programmen) är att eleven inte behöver ha "slutfört" sista årskursen i grundskolan. På detta sätt ges alla ungdomar under en viss ålder tillgång till utbildning i gymnasieskolan.

I nuvarande skollag anges i motsvarigheten till sista strecksatsen "inte tidigare har gått igenom utbildning på ett nationellt program i gymnasieskolan eller en i förhållande därtill likvärdig utbildning eller avlagt International Baccalaureate (IB)". Med likvärdig utbildning avsågs "t.ex. att någon har genomgått ett individuellt program som när det gäller ämne och studietid etc. kan likställas med ett nationellt program". (Prop. 1990/91:85, sid. 182). I detta lagförslag omfattas i begreppet "slutbetyg från en nationell sektor *eller motsvarande*" både slutbetyg från nationella program, individuella program enligt ovan och specialutformade program.

De personer som gått i det gamla linjesystemet är obehöriga redan p.g.a. ålderskravet i första stycket. Frågan om behörighet behandlas i kapitlet Individuell studiegång i gymnasieskolan.

14 §

För att vara behörig till en sektor skall ungdomarna dessutom ha godkända betyg i svenska alternativt svenska som andraspråk, engelska och matematik från grundskolan eller på andra sätt ha förvärvat likvärdiga kunskaper.

Motsvarar 5 kap. 5 § första stycket första punkten SL. Likvärdiga kunskaper kan, liksom i dag, t.ex. ha förvärvats genom studier på ett individuellt program eller vid en fristående skola (prop. 1997/98:94, s. 27 och 28). Detta kommer dock endast övergångsvis vara aktuellt eftersom de individuella programmen försvinner och de fristående skolorna fortsättningsvis kommer att ingå i grundskolan och omfattas av samma bestämmelser som grundskola som anordnas av offentliga huvudmän. Frågan om behörighet behandlas i kapitlet Individuell studiegång i gymnasieskolan.

Ungdomars rätt till vald sektor i gymnasieskolan**15 §**

Ungdomar som uppfyller kraven i 13 § har rätt att antas preliminärt till den sektor de valt samt erbjudas en individuellt anpassad gymnasieutbildning inom ramen för sektorn.

Ungdomar som uppfyller kraven i 13–14 §§ har rätt att antas definitivt till den sektor de valt. När elever som avses i första stycket, oavsett ålder, blivit behörig enligt 14 § har han eller hon rätt att bli definitivt antagen till sektorn.

Bestämmelsen är ny och innebär att alla ungdomar har rätt att få utbildning på den sektor de valt, oavsett om de är godkända eller inte i ämnena som anges i 14 §. Av bestämmelsen framgår att det är huvudmannen som beslutar hur den individuellt anpassade gymnasieutbildningen skall se ut. Det är dock viktigt att huvudmannen samråder med eleven och elevens vårdnadshavare om vad som är bäst för eleven. I regeringens skrivelse (skr. 2001/02:188) Utbildning för kunskap och jämlikhet – regeringens utvecklingsplan för kvalitetsarbetet i förskola, skola och vuxenutbildning bedömer regeringen att en skyldighet bör införas för skolan att utfärda skriftliga omdömen för alla elever som inte når målen i ett eller flera ämnen eller ämnesblock i grundskolans år 9 och specialskolans

år 10. Ett sådant omdöme skulle kunna ligga till grund för gymnasieskolans bedömning av vilka stödåtgärder som behöver sättas in för de elever som antagits preliminärt. Rätt till utbildning på viss sektor behandlas i kapitlet Elevernas val och kommunernas utbud av utbildning.

När en elev väl antagits preliminärt till en sektor kan han eller hon inte längre bli obehörig p.g.a. ålderskravet i 13 §.

Möjligheten att överklaga ett beslut som strider mot denna bestämmelse redovisas i kap 20 nedan.

Val av nationella inriktnings- och fördjupningsblock

16 §

Av sökande till de nationella inriktnings- eller fördjupningsblock som anordnas i en kommun skall i första hand tas emot de som är hemmahörande i den kommun som anordnar utbildningen och de som är hemmahörande i en kommun som tillhör samverkansområdet.

Med sådana sökande som avses i första stycket skall jämföras

- 1. de som är hemmahörande i en annan kommun men som redan är elev i den kommun som anordnar det sökta inriktnings- eller fördjupningsblocket.*
- 2. de som är hemmahörande i en kommun som inte erbjuder det sökta inriktnings- eller fördjupningsblocket.*

Övriga sökande tas emot först sedan de sökande som avses i första och andra stycket tagits emot.

Regeringen eller den myndighet regeringen bestämmer får meddela föreskrifter om urval mellan sökande till inriktnings- och fördjupningsblock.

Första och andra styckena motsvarar i vissa delar 5 kap. 8 § tredje stycket p. 2 SL. Skillnaden är att bestämmelsen i förslaget tar sikte på inriktnings- och fördjupningsblock i stället för sektorn (programmet). Tredje stycket är nytt och avser elever som kan tas emot i mån av plats.

Fjärde stycket motsvarar 5 kap. 15 § tredje stycket och ger regeringen eller den regeringen bestämmer möjlighet att meddela föreskrifter om urval mellan sökande till inriktnings- och fördjupningsblock. Bestämmelsen avser nu urval till inriktnings- och fördjupningsblock i stället för urval till program (utbildningar).

Möjligheten för regeringen att låta annan meddela föreskrifter om urval mellan sökande är ny.

I 26 § regleras kommunernas skyldighet att erbjuda ett allsidigt urval av inriktnings- och fördjupningsblock.

Möjligheten att överklaga ett beslut som strider mot denna bestämmelse redovisas i 20 kap.

Byte av huvudman

17 §

Om en elev efter sektors- eller inriktningsblocket antas till utbildning hos en annan huvudman övergår ansvaret för elevens resterande utbildning till den huvudmannen.

Bestämmelsen är ny och skall tillämpas i de fall då en elev som antagits och gått sektors- eller inriktningsblock hos en huvudman och därefter söker och antas till ett inriktnings- eller fördjupningsblock hos en annan huvudman. Bestämmelsen är även tillämplig på elever som flyttar av andra skäl. Ansvaret för elevens resterande utbildning på den studievägen övergår då till den sistnämnda huvudmannen och de rektorer och lärare osv. som arbetar hos denna. Avbryter eleven sina studier omfattas denne av hemkommunens uppföljningsansvar som regleras i 29 §.

Samverkansformer

18 §

Kommuner, landsting och enskilda huvudmän kan sluta avtal (samverkansavtal) med varandra om att samverka om hela utbildningar eller delar av utbildningar. Kommuner, landsting eller enskilda huvudmän bildar genom ett sådant avtal ett samverkansområde för utbildningen.

Samverkan mellan kommuner kan enligt kommunallagen (1999:900) även ske genom en gemensam nämnd eller genom bildande av kommunalförbund.

Första stycket motsvarar i viss mån 5 kap. 5 § tredje stycket SL. Möjligheterna till samverkan har dock utökats betydligt, både vad avser omfattning som vilka huvudmän som kan ingå samverkans-

avtal med varandra. De enskilda huvudmännen har lagts till eftersom samma bestämmelser så långt möjligt bör gälla för offentliga och enskilda huvudmän. Regeringen aviserade i propositionen Fristående skolor (prop. 2001/02:35) bl.a. att *"samarbetet mellan de fristående skolorna och kommunerna kan fördjupas och stärkas. Samarbete är ett sätt att bättre utnyttja de gemensamma resurserna, vilket i sin tur bör kunna gagna såväl elever som fristående och kommunala skolor"*. Förslaget är lagt bl.a. mot bakgrund av detta uttalande.

Andra stycket saknar motsvarighet i nuvarande skollag. Syftet med en hänvisning till kommunallagen om olika kommunala samverkansformer är att öka kunskaperna om de olika möjligheter till samverkan som står till förfogande.

Samverkan mellan kommuner, landsting och enskilda huvudmän behandlas i kapitlet Elevernas val och kommunernas utbud av utbildning.

Riksrekryterande utbildningar

19 §

Om det finns ett nationellt behov eller intresse får regeringen eller den myndighet regeringen bestämmer besluta att vissa utbildningar, eller delar av utbildningar, skall vara riksrekryterande, vilket innebär att elever från hela landet jämställs som sökande.

Första stycket motsvarar 5 kap. 9 § och 14 § SL. Det måste dock finnas ett nationellt behov eller intresse av att utbildningen, eller del av utbildningen, finns för att riksrekrytering skall tillåtas. Riksrekryterande utbildningar behandlas i kapitlet Elevernas val och kommunernas utbud av utbildning.

Rätt att påbörja och läsa om kurs

20 §

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får meddela föreskrifter om förkunskapskrav för att få påbörja en kurs och om begränsningar i rätten att läsa om en kurs.

Motsvarar 5 kap. 19 § SL. Bestämmelsen innebär att det, liksom i dag, inte finns en ovillkorlig rätt att fullfölja utbildningen, dvs. en elev får inte gå om en kurs hur många gånger som helst för att försöka få betyget Godkänt. Bestämmelser om möjligheten att under vissa förutsättningar få gå om kurser finns i dag i 6 kap. 14 § GyF. Däremot måste eleven, enligt 3 kap. 12 § andra stycket i Skollagskommitténs förslag, få ”särskilt stöd på det sätt och i den omfattning som behövs för att eleven skall ha möjlighet att nå de mål som skall ha uppnåtts enligt läroplan och kursplaner”. Rätten att fullfölja en utbildning beskrivs i samband med rätten till stöd i kapitlet Individuell studiegång i gymnasieskolan.

Kostnader

21 §

Utbildningen skall vara avgiftsfri för eleverna. Det får dock förekomma enstaka inslag som kan innebära en obetydlig kostnad för eleverna.

Eleverna skall utan kostnad ha tillgång till de böcker, verktyg och andra hjälpmedel som behövs för en tidsenlig utbildning.

Motsvarar 5 kap. 31 § SL och överensstämmer med Skollagskommitténs formuleringar beträffande de obligatoriska skolformerna.

Offentlig gymnasieskola

Kommunernas ansvar för utbildningen

22 §

För var och en som enligt denna lag har rätt att gå i gymnasieskolan är hemkommunen skyldig att se till att sådan utbildning kommer till stånd, antingen i hemkommunen eller genom samverkan med andra huvudmän.

Motsvarar till viss del 5 kap. 5 § SL. Frågan om kommunernas skyldigheter behandlas i kapitlet Elevernas val och kommunernas utbud av utbildning.

Rätt till vald sektor i viss kommun**23 §**

Ungdomar som med hänsyn till sina personliga förhållanden har särskilda skäl att få gå vald sektor i en viss kommuns gymnasieskola skall jämföras med sökande som är hemmahörande i den kommun som anordnar utbildningen och i kommun som tillhör samverkansområdet för utbildningen.

Motsvarar 5 kap. 8 § tredje stycket första punkten SL.

Möjligheten att överklaga ett beslut som fattats i strid mot denna bestämmelse redovisas i 20 kap.

24 §

Ungdomar som vill få sin gymnasieutbildning i annan kommun än hemkommunen eller dess samverkansområde, har rätt att gå i den kommunen, om det finns plats.

Bestämmelsen är ny och öppnar för en möjlighet för ungdomar att, i mån av plats, antas till vald utbildning, eller få en viss del av en utbildning, dvs. inriktnings- respektive fördjupningsblock, var som helst i landet och oberoende av vilket samverkansområde hemkommunen tillhör. Denna möjlighet är dock begränsad till de nationellt beslutade inriktnings- eller fördjupningsblocken. Vill kommunerna att också de lokalt beslutade inriktnings- eller fördjupningsblocken skall vara öppna för elever utanför den anordnande kommunen förutsätter detta att kommunerna avtalat om detta.

Frågan om kommunernas skyldigheter behandlas i kapitlet Elevernas val och kommunernas utbud av utbildning.

Möjligheten att överklaga ett beslut som fattats i strid mot denna bestämmelse redovisas i 20 kap.

Elevers rätt att fullfölja sin utbildning**25 §**

Den som påbörjat utbildning på en sektor i en kommun har rätt att fullfölja utbildningen på sektorn i samma kommun. Detta gäller såväl preliminärt som definitivt antagna elever och även om de förhållanden som låg till grund för mottagandet ändras under studietiden.

Rätten att fullfölja utbildningen gäller även om eleven haft ett studieavbrott på högst ett läsår för studier utomlands.

Om en elev flyttar har denne rätt att fullfölja utbildningen i den nya hemkommunen eller dess samverkansområde.

Första stycket motsvarar 5 kap. 16 § första stycket SL. *Andra stycket* motsvarar 5 kap. 16 § tredje stycket SL. Tredje stycket motsvarar till viss del 5 kap. 17 § SL, med den skillnaden att skrivningen ovan förutsätter att den utbildning eleven valt finns i hemkommunen eller dess samverkansområde. Ingen ändring i sak i övrigt är avsedd.

Allsidigt urval av inriktnings- och fördjupningsblock

26 §

Varje kommun är skyldig att själv, eller i samverkan med andra, anordna ett allsidigt urval av inriktnings- och fördjupningsblock. Antalet platser på blocken skall anpassas med hänsyn till elevernas val.

Motsvarar till viss del 5 kap. 5 § andra stycket SL. Med ett allsidigt urval avses, liksom i dag, att en kommun själv, eller i samverkan med andra, skall anordna åtminstone hälften av inriktningsblocken som är knutna till sektorn och hälften av fördjupningsblocken som är knutna till en inriktning. Val av inriktnings- och fördjupningsblock beskrivs i kapitlet Elevernas val och kommunernas utbud av utbildning.

Kommunernas informationskyldighet

27 §

Varje kommun skall informera samtliga ungdomar bosatta i kommunen om utbildningen på de åtta sektorerna och hur kommunen tillgodoser elevernas rätt till utbildning enligt denna lag.

Kommunen är även skyldig att informera om den utbildning som regleras i 10 §.

Motsvarar till viss del 5 kap. 4 § tredje stycket SL. Skyldigheten har utökats med hänsyn tagen till att eleverna nu har en rätt att tas in

på den sektor de sökt. Frågan behandlas i kapitlet Elevernas val och kommunernas utbud av utbildning.

Andra stycket regleras informationsskyldigheten för viss annan gymnasieutbildning.

Antagnings- och urvalsorganisation

28 §

Varje kommun ansvarar för antagningen till sektorer och urval och placering på de inriktnings- och fördjupningsblock som anordnas av kommunen.

Antagningsorganisationen får vara gemensam med andra kommuner, landsting och enskilda huvudmän och kan även vara gemensam för gymnasieskolan och gymnasial vuxenutbildning.

Beslut om antagning får överklagas enligt 20 kap. 7 §.

Första och andra stycket motsvarar 5 kap. 15 § första och andra stycket SL. Enskilda huvudmän har lagts till och intagning har ändrats till antagning för att göra lagstiftningen mer enhetlig med den för högskolan och för att inte någon koppling ska göras med att "bli intagen för vård", något som påpekats i en skrivelse till Skollagskommittén. Dessutom har nu även antagning till inriktningsblock lagts till.

Tredje stycket informerar om att ett antagningsbeslut går att överklaga. Med antagning avses antagning till sektor, dvs. de fall där eleven har rätt att få en plats.

Kommunernas uppföljningsansvar

29 §

Hemkommunen är skyldig att kontinuerligt hålla sig underrättad om hur de ungdomar är sysselsatta som har slutat grundskolan eller motsvarande och som inte påbörjar någon, eller avbrutit, utbildning i gymnasieskolan samt erbjuda dem en gymnasieutbildning.

Motsvarar i huvudsak en bestämmelse som tidigare fanns i skollagen, men som togs bort i samband med propositionen Växa med

kunskaper (prop. 1990/91:85). Uppföljningsansvaret redovisas i kapitlet Individuell studiegång i gymnasieskolan.

Landsting

30 §

Landstingen får anordna utbildning inom natur- och samhällssektorn. Efter överenskommelse med en kommun får ett landsting även anordna utbildning inom andra sektorer.

Motsvarar till viss del 5 kap. 6 § SL. Natur- och samhällssektorn är den sektor som närmast motsvarar naturbruksprogrammet. Eftersom det i dag inte finns några landsting som, enligt uppgift, anordnar omvårdnadsprogrammet menar kommittén att denna möjlighet numera är onödig och därför kan tas bort. Andra meningen öppnar ändå för en möjlighet för landstingen att ordna utbildning inom andra sektorer.

Interkommunal ersättning

31 §

En kommun har rätt till ersättning för sina kostnader för elevens utbildning från elevens hemkommun om kommunen

- *antar en elev till en utbildning som är riksrekryterande enligt 19 § eller 34 §,*
- *antar en elev enligt 23 §, eller*
- *antar en elev enligt 15 andra stycket eller 16§§.*

Om en elev antas enligt 24 § och annat ej avtalats i samverkansavtal, är dock hemkommunen endast skyldig att betala högst den kostnad kommunen har själv för utbildning på samma sektor. Om anordnarkommunens kostnad för utbildningen på sektorn är lägre är hemkommunen skyldig att ersätta den kostnaden i stället.

Första strecksatsen reglerar interkommunal ersättning beträffande riksrekryterande utbildningar enligt beslut av regeringen eller den myndighet regeringen bestämmer (19 §) och RH-anpassad utbildning (34 §).

Andra strecksatsen reglerar de elever som efter urval antas till utbildning i en kommun eftersom elevens hemkommun inte anordnar det aktuella inriktnings- eller fördjupningsblocket samt de elever som med hänsyn till sina personliga förhållanden har särskilda skäl att få gå vald sektor i den kommunens gymnasieskola.

Tredje strecksatsen reglerar en skyldighet för en hemkommun att betala interkommunal ersättning för de elever som väljer att gå utanför hemkommunen och hemkommunens samverkansområde. Dock är i detta fall hemkommunen endast skyldig att betala högst den kostnad kommunen har själv för samma utbildning. Om anordnarkommunens kostnad för utbildningen på sektorn är lägre är hemkommunen skyldig att ersätta den kostnaden i stället.

Interkommunal ersättning och riksrekryterande utbildningar behandlas i kapitlet Elevernas val och kommunernas utbud av utbildning.

32 §

En elevs hemkommun är skyldig att betala ersättning för kostnader för elevens utbildning till anordnare av utbildning som leder fram till International Baccalaureate (IB).

Skyldigheten gäller dock endast utbildning för sådana elever som hemkommunen var skyldig att erbjuda gymnasieutbildning vid den tidpunkt då IB-utbildningen började och endast om utbildningsanordnarens avgifter till International Baccalaureate Office (IBO) betalas av staten.

Om parterna inte kommer överens om annat skall ersättning betalas ut med ett belopp som regeringen eller den myndighet regeringen bestämmer beslutar.

Motsvarar 5 kap. 26 a § SL. Några språkliga justeringar är gjorda. Någon ändring i sak är inte avsedd. Hemkommunens skyldighet att betala gäller liksom tidigare alla anordnare oavsett huvudmannaskap.

Utbildning som är speciellt anpassad för ungdomar med svåra rörelsehinder (Rh-anpassad utbildning)

33 §

Bestämmelserna i 33-39 §§ gäller endast ungdomar med svåra rörelsehinder.

Bestämmelsen är ny och underlättar för läsaren genom att ange att följande bestämmelser endast gäller ungdomar med svåra rörelsehinder. Någon ändring i sak är inte avsedd.

34 §

De kommuner som regeringen bestämmer får i sin gymnasieskola anordna speciellt anpassad utbildning för ungdomar med svåra rörelsehinder (gymnasieskola med RH-anpassad utbildning).

En sådan gymnasieskola skall ta emot sökande från hela landet till den speciellt anpassade utbildningen.

Första stycket motsvarar 5 kap. 7 § SL. Andra stycket motsvarar 5 kap. 29 § SL. Någon ändring i sak är inte avsedd.

35 §

Med ett svårt rörelsehinder avses något som ensamt eller i kombination med annat funktionshinder medför att ungdomar

- 1. för att kunna följa utbildningen på en sektor behöver tillgång till en gymnasieskola med Rh-anpassad utbildning, och*
- 2. har behov av habilitering och i vissa fall har behov av boende i elevhem och omvårdnad i boendet.*

Motsvarar 5 kap. 27 § SL. Någon ändring i sak är inte avsedd.

36 §

Ungdomar med svåra rörelsehinder har rätt att få utbildning vid en sådan gymnasieskola med Rh-anpassad utbildning som avses i 31 § om de

- 1. har avslutat grundskolan eller motsvarande,*
- 2. kan påbörja utbildningen senast under första halvåret det kalenderår då de fyller 21 år, och*

3. uppfyller de övriga behörighetsvillkor som regeringen eller den myndighet regeringen bestämmer föreskrivit för utbildningen.

Första strecksatsen har ändrats för att stämma överens med förslaget som gäller för elever utan svåra rörelsehinder, dvs. "slutfört sista årskursen" har ändrats till "avslutat". Detta innebär att även ungdomar med svåra rörelsehinder på samma sätt som övriga ungdomar, på detta sätt skaffar sig en "grundläggande behörighet" till utbildning i gymnasieskolan (se kommentaren till 13 §). Någon ändring i sak i övrigt är inte avsedd.

37 §

Frågor om antagning till Rh-anpassad utbildning vid vissa gymnasieskolor och andra frågor om rätt till sådan utbildning enligt 31 § prövas av en särskild nämnd som är gemensam för sådana gymnasieskolor (Rh-nämnden).

Motsvarar 5 kap. 30 § SL. Möjligheten att överklaga beslutet till Skolväsendets överklagandenämnd har förts över till 20 kap. Någon ändring i sak är inte avsedd.

38 §

Avgifter får inte tas ut av eleverna för insatser för omvårdnad i boendet och habilitering som tillhandahålls av staten, kommun eller lands-ting i anslutning till en gymnasieskola med Rh-anpassad utbildning. Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får med- dela föreskrifter om avgifter för kost och logi.

Motsvarar 5 kap. 31 § SL. Någon ändring i sak är inte avsedd.

39 §

Hemkommunen skall betala ersättning för kostnader för boende och omvårdnad i boendet. Hemlandstinget, i förekommande fall hemkommunen, skall betala ersättning för kostnader för habilitering. Ersättningarna skall betalas till den huvudman som enligt avtal med staten svarar för verksamheten.

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får meddela föreskrifter om sådana ersättningar.

Motsvarar 5 kap. 31 a § SL. Någon ändring i sak är inte avsedd.

Enskild gymnasieskola

Öppenhet

40 §

En enskild gymnasieskola skall vara öppen för alla ungdomar som har rätt till utbildning i den offentliga gymnasieskolan.

Motsvarar 9 kap. 8 § punkt 3 SL. Någon ändring i sak är inte avsedd.

41 §

Om det inte finns platser för alla sökande till en enskild gymnasieskola skall urvalet ske enligt föreskrifter som meddelas av regeringen eller den myndighet regeringen bestämmer.

Motsvarar vad som i dag gäller för fristående skolor. Regeringen har i förordningen om fristående skolor reglerat urvalsförfarandet till fristående skolor på samma sätt som för gymnasieskolor i det offentliga skolväsendet, dvs. genom betygsurval och fri kvot. Kommitténs uppfattning är att regeringen även fortsättningsvis bör reglera urvalsförfarandet. Utgångspunkten för regeringen bör vara att samma urvalsbestämmelser så långt möjligt bör gälla för offentliga och enskilda gymnasieskolor. Någon ändring i sak är inte avsedd.

Kommunens skyldighet att lämna bidrag till enskilda gymnasieskolor***42 §***

För varje elev vid en enskild gymnasieskola lämnas bidrag av hemkommunen. Kommunens skyldighet gäller endast utbildning för sådana elever som hemkommunen var skyldig att erbjuda gymnasieutbildning vid den tidpunkt då utbildningen började.

Motsvarar 9 kap. 8 a § första stycket SL. Någon ändring i sak är inte avsedd.

Storleken på bidraget till den enskilda skolan***43 §***

Om elevens hemkommun anordnar den aktuella sektorn skall bidraget bestämmas efter samma grunder som kommunen tillämpar vid fördelning av resurser till sektorn i de egna gymnasieskolorna. När bidraget bestäms skall hänsyn tas till den enskilda skolans åtagande och elevens behov.

Om en elev har ett omfattande behov av särskilt stöd, är kommunen inte skyldig att lämna bidrag för det särskilda stödet, om betydande ekonomiska svårigheter uppstår för kommunen.

Motsvarar 9 kap. 8 a § andra stycket SL. Någon ändring i sak är inte avsedd.

44 §

Om elevens hemkommun inte anordnar sektorn, men den kommun där den fristående skolan är belägen (lägeskommunen) gör det, skall bidraget bestämmas efter samma grunder som lägeskommunen tillämpar vid fördelning av resurser till sektorn i lägeskommunens gymnasieskolor. Hemkommunen skall ta hänsyn till den enskilda skolans åtagande och elevens behov.

Om en elev har ett omfattande behov av särskilt stöd, är kommunen inte skyldig att lämna bidrag för det särskilda stödet, om betydande ekonomiska svårigheter uppstår för kommunen.

Motsvarar 9 kap. 8 a § tredje stycket SL. Någon ändring i sak är inte avsedd.

45 §

Om varken hemkommunen eller lägeskommunen anordnar sektorn skall elevens hemkommun betala det belopp som regeringen eller den myndighet som regeringen bestämt har föreskrivit.

För en elev som har ett omfattande behov av särskilt stöd skall kommunen därutöver lämna ett extra bidrag. Kommunen är dock inte skyldig att lämna extra bidrag, om betydande organisatoriska eller ekonomiska svårigheter uppstår för kommunen.

Motsvarar 9 kap. 8 a § fjärde stycket SL. Någon ändring i sak är inte avsedd.

Bidrag för utlandssvensk elevs utbildning i vissa fall

46 §

Kommunens skyldighet att lämna bidrag till skolan enligt 41–44 §§ gäller inte, om statsbidrag lämnas för en utlandssvensk elevs utbildning.

Motsvarar 9 kap. 8 a § femte stycket SL och Skollagskommitténs förslag. Undantagsbestämmelserna för asylsökande har tagits bort då de i förslaget till ny skollag kommer att få en anknytning till en hemkommun och regleras på samma sätt som för övriga elever i hemkommunen. Utlandssvenska elever är inte folkbokförda utan kommer även fortsättningsvis att få statsbidrag varför denna bestämmelse bibehålls. Någon ändring i sak i övrigt är inte avsedd.

20 kap. Överklagande

Överklagande till Skolväsendets överklagandenämnd

7 §

Ett beslut av kommunen får överklagas till Skolväsendets överklagandenämnd

1. om beslutet gäller antagning enligt 11 kap. 28 §, eller
2. om beslutet rör frågor som regleras i 11 kap. 16 §.

Första punkten: Skollagskommittén anför bl.a. följande: ”För att stärka eleven rättssäkerhet skall möjligheten till förvaltningsbesvär ökas.” Ett beslut som innebär att en elev inte antas till den sektor han eller hon valt bör få överklagas till Skolväsendets överklagandenämnd av eleven eller elevens vårdnadshavare, oavsett om det handlar om preliminär eller definitiv antagning. En elev bör även få överklaga ett antagningsbeslut om denne i urvalsförfarandet till inriktnings- eller fördjupningsblock inte jämförts med andra sökande. Förslaget följer således Skollagskommitténs förslag om ökad rättssäkerhet för eleven.

Andra punkten: Besluten som rör ungdomar som vill gå vald sektor i annan kommun än hemkommunen eller hemkommunens eventuella samverkansområde och beslut som rör ungdomar som med hänsyn till sina personliga förhållanden har särskilda skäl att få gå vald sektor i en viss kommuns gymnasieskola får överklagas till nämnden.

x §

Ett beslut av Rh-nämnden enligt 11 kap. 38 § får överklagas till Skolväsendets överklagandenämnd. Ett beslut får dock inte överklagas om det gäller placering vid en viss gymnasieskola.

Motsvarar 5 kap. 30 § andra stycket SL. Någon ändring i sak är inte avsedd.

Del V

Reservationer och Särskilda yttranden

Reservationer och särskilda yttranden

Reservation av ledamoten Britt-Marie Danestig (v)

Naturkunskap

Jag delar gymnasiekommitténs uppfattning att "...Hoten mot vår miljö är svåra att uppfatta för dem som saknar elementära naturvetenskapliga insikter..." och att "...En rationell debatt om miljöproblemen har blockerats av ett allmänbildningsideal som utesluter naturvetenskapliga kunskaper...". Jag ställer mig också bakom kommittén när den säger att "...Den nödvändiga miljömedvetenheten förutsätter en naturvetenskaplig alfabetisering som omfattar hela folket, om besluten ska vara gripbara för en demokratisk debatt och för ett demokratiskt beslutsfattande". Däremot menar jag att kommittén har dragit få konkreta slutsatser av sina insikter. Visserligen säger man att "...Ett naturvetenskapligt perspektiv skall genomsyra undervisningen i sektorsblocket...", men kärnämnet Naturkunskap omfattar fortfarande 50 poäng, vilket motsvarar en studietid på endast fjorton dagar. Utredningen föreslår alltså ingen utökning av ämnet, trots att den har konstaterat att stor kritik rent allmänt också har riktats mot att man erbjuder ämnen av så ringa omfattning. Naturkunskap är till sin natur ett integrationsämne med ämnesmoment från kemi, fysik, biologi och geografi, vilket bör beaktas när ämnets volym avgörs. Jag menar att ambitionerna är alltför lågt ställda och borde ha sträckt sig till en förstärkning av kärnämnet Naturkunskap som en nödvändig konsekvens av den av kommittén redovisade uppfattningen. Om vi ska kunna intressera fler ungdomar för att studera naturvetenskap och även teknik är det viktigt att alla elever som slutar gymnasieskolan har fått en bättre grund än idag att bygga vidare på. Jag reserverar mig därför mot beslutet till förmån för förslaget att Naturkunskap i fortsättningen ska omfatta 100 poäng och att kärnämnenas totala omfång därmed skall utökas till 850 poäng. Då uppnås även en bättre balans mellan naturvetenskap, samhällsvetenskap och humaniora.

Vad gäller de övriga kärnämnen om 50 poäng har kommittén diskuterat att föra samman historia, samhällskunskap och religionskunskap till ett stort, gemensamt kärnämne om 200 poäng. Jag ser stora fördelar med en sådan integration som enligt min mening underlättar både tematiska studier och ett problembaserat lärande och som ligger helt i linje med den nya lärarutbildningens intentioner. Jag tror att en sådan pedagogisk uppläggning med nya sätt att kombinera kunskaper från traditionella ämnen kan skapa en bättre helhetssyn och en ökad sammanhangsförståelse. Min förhoppning är att lärarna ser dessa möjligheter och jag nöjer mig därför med att framhålla fördelarna med ett sådant undervisnings-sätt.

Gymnasieexamen

Avskaffandet av studentexamen, sammanförandet av det gamla gymnasiet, handelsgymnasierna, de tekniska gymnasierna och yrkesskolan till en sammanhållen gymnasieskola med treåriga utbildningar som alla innehåller s.k. gemensamma kärnämnen, alla dessa reformer var enligt vänsterpartiet viktiga steg mot ett jämlikare samhälle med ökad social mobilitet.

Huvuddelen av dessa förändringar har i allt väsentligt genomförts under protester från de borgerliga partiernas sida, vilka velat bevara ett segregerat skolsystem som belönar och värderar teoretiska studier framför mer praktiskt inriktade utbildningar.

Saknaden efter den gamla studentexamen finns fortfarande kvar och har under flera år yttrat sig i ett antal motioner från främst m, fp och kd om införandet av en ny gymnasieexamen, där speciella krav skall ställas för att man skall få denna examen och där teoretiska studier premieras.

Då nu gymnasiekommittén föreslår införandet av en gymnasieexamen försöker man ändå att slå vakt om den sammanhållna gymnasieskolan genom att föreslå att examen skall kunna uppnås av alla som klarat av att nå slutbetyg, en reform som i praktiken endast innebär att man kallar slutbetyg för examen, alltså att man de facto bara gör ett namnbyte.

För vänsterpartiet är det övergripande målet för alla förändringar av gymnasieskolan att de skall medverka till ökad jämlikhet och social rörlighet. Alla försök att gå tillbaka till en mer segregerad skola vill vi bekämpa.

Jag anser att den föreslagna reformen i praktiken bara innebär ett namnbyte. Min uppfattning är att det föreslagna namnbytet leder tankarna tillbaka till den gamla studentexamen och till ett mer segregerat skolsystem med en kunskaps- och människosyn som inte gynnar utvecklingen av en öppen, flexibel skola där alla elever ges likvärdiga livschanser. Det öppnar även för en diskussion om det meningsfulla i att bara byta namn och att om en examen verkligen skall införas bör den kopplas till vissa bestämda krav, något som m, fp och kd sedan länge förordat.

Jag motsätter mig att en gymnasieexamen som är kopplad till speciella kunskapskrav, vilka skiljer sig från idag gällande krav för slutbetyg från gymnasieskolan, införs. Att bara genomföra ett namnbyte anser jag vara meningslöst. Jag reserverar mig därför mot ett genomförande av den föreslagna reformen.

Enskilda skolor

Jag anser att enskilda skolor inte ska särbehandlas, utan att de i princip skall jämföras med offentliga skolor och omfattas av samma regler. Jag reserverar mig därför mot att enskilda skolor enligt gymnasiekommitténs förslag generellt kommer att förbli riksrekryterande utan särskild prövning. Möjligheterna för offentliga skolor att bli riksrekryterande begränsas däremot i förhållande till nuläget. Jag menar att detta ger de enskilda skolorna fortsatta konkurrensfördelar som kommittén enligt direktiven har haft till uppgift att utjämna. De enskilda skolorna bidrar till den ökade segregationen, vilket jag menar kommer att få allvarliga konsekvenser på sikt. De enskilda skolorna bör inlemmas i det kommunala planeringsunderlaget och ingå i samverkansavtalen på samma sätt som de offentliga skolorna.

Reservation av ledamoten Mats Gerdau (m)

Jag reserverar mig mot kommitténs förslag och resonemang på följande punkter.

Enligt min uppfattning bör eleverna ges större inflytande över sina studier, både till innehåll och arbetsformer. Till stor del är detta också kommitténs samlade uppfattning och utgångspunkt, vilket jag välkomnar. Dock går flera förslag i betänkandet stick i stäv mot just denna strävan.

Som moderat anser jag att gymnasiet är till för eleverna, de ska "äga" sin utbildning och kunna påverka var och hur utbildningen ska bedrivas. Det skapar motivation och ansvarstagande och ger lust att lära samt ger utrymme för varje individ att utvecklas och utbilda sig efter eget huvud. Rätten att söka utbildning var som helst i landet (frisökning) är ett utmärkt exempel på hur elevernas valfrihet och inflytande kan stärkas. På ett antal punkter anser jag dock att betänkandet kommer att minska elevernas valfrihet eller på annat sätt vara till nackdel för dem.

Det finns också en tydlig tendens i förslagen mot mer centralisering, likriktning och reglering av gymnasiet, vilket jag inte kan acceptera. Detta vare sig höjer kvaliteten på utbildningen eller stärker elevernas rätt. Däremot minskar skolornas möjligheter att anpassa utbildningen efter varje elevs förutsättningar och önskemål och fråntar den lokala nivån ansvar och beslutsbefogenheter. Min uppfattning är att en sådan tendens hämmar en positiv skolutveckling.

1 För mycket generellt, för lite specialisering

De ungdomar som står inför sina gymnasiestudier är ingen homogen grupp. Många, 50 % enligt de rapporter kommittén fått del av, är starkt fokuserade och väl medvetna om vad de vill studera och ägna sig åt senare i livet. Några elever är väldigt osäkra och villrådiga. Strukturen måste ge utrymme för alla elever att utvecklas, såväl de målmedvetna som de villrådiga. Så blir det inte med den föreslagna strukturen där det generella ges plats på specialiseringens bekostnad.

Generella kompetenser behövs förvisso, men ett helt års gemensamma generella studier leder, enligt min uppfattning, till att gymnasiet kommer att uppfattas som en förlängning av högstadiet. Det

blir för lite nytt, för litet utrymme att ägna sig åt det man vill och för mycket ”smörgåsbord” där man får prova på de olika inriktningar som ryms inom sektorn. En risk är också att det blir för teoretiskt första år och att utbildningen i yrkesämnena minskar. En följd av detta kan bli bristande motivation och intresse för studierna.

2 Man måste kunna välja inriktning och fördjupning redan när man väljer sektor

De föreslagna sektorerna rymmer mycket stor spännvidd på inriktningar och fördjupningar. I exempelvis servicesektorn ryms så olika yrkesinriktningar som godstransporter, bageri och hantverk. Skogsbruk, miljöteknik, data och djurvård ska samsas inom natur- och samhällssektorn. Enligt min bedömning är inriktning och fördjupning av högsta intresse för många elever och helt avgörande för vilken sektor man väljer. Alternativet för den bageriintresserade eleven är kanske inte godstransporter som ryms inom samma sektor, utan något annat som finns inom en annan sektor. Jag anser därför att eleverna måste kunna välja inriktning och fördjupning när de väljer sektor och även få besked om de kommer in på dessa. Detta är nödvändigt också för att eleverna ska kunna bilda sig en samlad uppfattning om hur deras kommande skolgång ska se ut när de väljer. En situation där eleverna köper grisen i säcken och inte vet vilken utbildning de får när de börjar, skapar inget annat än frustration, besvikelse och upplevelse av maktlöshet.

De ”successiva val” som är en utgångspunkt för förslaget kan uppenbart leda till ”successiva urval”, årliga processer där elever måste söka och tas in på – eller slås ut från – utbildningar. För att kunna komma in på den inriktning/fördjupning man vill kan eleverna tvingas byta skola årligen, vilket sannolikt upplevs som en klar nackdel av eleverna. Det naturliga är att man slutför sin utbildning på den skola man börjat. För att modellen med successiva val ska fungera fordras också en hög grad av centralisering och reglering av tider mm, en i mitt tycke helt oönskad utveckling.

3 Betyg ska mäta kunskaper och ska kunna höjas

Betygen ska vara ett mått på de kunskaper eleverna har förvärvat. Om eleverna fördjupar sina kunskaper bör de självklart kunna få ett högre betyg. Dagens förbud mot att höja sina betyg under gymnasietidens gång leder till att eleverna känner att de måste prestera på topp i varenda kurs och till omfattande studier inom komvux i kurser som eleverna redan har betyg i. Det är bedrövligt att så många som 38 % av eleverna (enligt Skolverkets studie Efter skolan) påbörjar komvuxstudier inom fyra år efter avslutad gymnasieutbildning. Dagens förbud mot att höja betygen under gymnasietiden saknar motiv och bör omedelbart tas bort.

4 Förkunskaper krävs – behörighetsreglerna måste finnas kvar

Behörighetsreglerna tillkom för att garantera viss nivå på de gymnasiala studierna och för att garantera att eleverna skulle ha tillräckliga förkunskaper för att klara av gymnasiet. Det är ett stort misslyckande för den förda skolpolitiken att så många som drygt 10 procent av eleverna inte är behöriga till gymnasiet idag. Problemet löses inte genom att de elever som har bristfälliga kunskaper från grundskolan ändå ska tvingas in på en utbildning de har begränsade förutsättningar att klara. Kommittémajoritetens förslag innebär att de elever som har störst svårigheter ska läsa mest, dels komplettera grundskolebetygen och dels följa en vanlig sektor.

Jag ser en uppenbar risk att fler elever kommer att slås ut och att nivån på undervisningen kommer att sänkas för att anpassas till dem som inte är godkända i grundskolan med kommittémajoritetens förslag. Därför anser jag att behörighetsregler ska finnas kvar, inte bara i teorin utan också i praktiken. Kommittémajoritetens förslag innebär att obehöriga elever ska tas in på en nationell sektor, vilket är ett de facto avskaffande av förkunskapskraven och behörighetsreglerna. Jag anser att eleverna, i likhet med idag, ska tas in först när de har tillräckliga förkunskaper och därmed är behöriga. Jag är öppen för en översyn av hur behörighetsreglerna ska se ut. Kanske är det bättre med minst 120 poäng från grundskolan varav bl.a. svenska, än dagens treämneregler (godkänt i svenska, matematik och engelska)?

Kommittémajoritetens förslag innebär att man försöker undanröja symptom på brister i skolan i stället för att åtgärda själva grundproblemet. Att avskaffa det individuella programmet och devalvera behörighetsreglerna kan aldrig vara en lösning för de många elever som lämnar grundskolan utan tillräckliga kunskaper. Behörighetsreglerna behövs för att tydliggöra grundskolans uppdrag. Kommittén har inte utrett orsaken till att så många elever inte uppnår gymnasiebehörighet i grundskolan, det har legat utanför uppdraget. För mig är det dock uppenbart att åtgärder måste sättas in tidigt i grundskolan så att problem inte uppkommer senare under studietiden. Det bör t ex handla om att göra utvärderingar av elevernas kunskapsinhämtande tidigare och mer heltäckande, att elever och föräldrar måste få tydligare återkoppling av resultat och prestationer redan från skolstart (skriftlig information och betyg) samt om att skolorna måste bli friare att organisera undervisningen efter elevernas skiftande behov och förutsättningar.

Jag delar uppfattningen att de elever som ännu inte har tillräckliga kunskaper och uppnått gymnasiebehörighet bör få möjlighet att gå vidare i sina studier. Formen för detta bör, som idag, vara på ett individuellt program (eller sektor) och inte i första hand på grundskolan. Dagens PRIV fyller en viktig funktion för elever som bedöms kunna följa delar av en gymnasieutbildning och bör kunna läggas till grund för en vidareutveckling av undervisningen.

5 APU är bra, men ska inte påtvingas alla elever

Att nära kontakter mellan utbildning och arbetsliv skapar goda förutsättningar för en modern och kvalitativ utbildning är självklart. Det är dock inte tillräckligt för att tvinga alla elever att ha en viss tid av sin utbildning förlagd till arbetsplatser, en "tvångs-APU". Dels bör eleverna kunna välja det själv, dels ska skolorna fördubbla antalet APU-platser och dessutom se till att kvaliteten höjs jämfört med i dagsläget. Med tanke på svårigheterna att redan idag att få fram bra APU-platser är risken påtaglig att kvalitetsnivån kommer att sjunka avsevärt. Jag ser heller inget skäl till att lagreglera formerna för samråd mellan kommuner och arbetsmarknadens parter.

6 Ökad valfrihet för alla elever

Eleverna måste få styra sin utbildning mer än idag. Rätten att välja är utomordentligt viktig, både för varje enskild elev men också för att stimulera en kvalitetsutveckling i skolan. Valfriheten och konkurrensen om eleverna fungerar som en sporre för skolorna att hela tiden bli bättre. Eleverna anser, enligt en SIFO-undersökning som Elevorganisationen och Lärarförbundet låtit genomföra och som kommittén tagit del av, att valmöjligheterna idag är lagom eller för små. Endast 4 % tycker att valmöjligheterna till olika kurser är för stora medan hela 29 % tycker att de är för små. Trots detta föreslås begränsningar i valmöjligheterna i form av färdiga kurspaket. Jag anser att eleverna måste ha utrymme att komponera sin utbildning själv och tilltror dem den förmågan och det ansvaret. De lokala blocken ger visst utrymme för det, men bygger ändå på skolans välvilja.

Jag är mycket nöjd med att de flesta partier, och därmed också kommittémajoriteten, numera anser att eleverna måste få söka utbildning och skola friare än idag. Att ge eleverna rätt att söka utbildningar och skolor utanför hemkommunen (frisökning) ökar markant deras inflytande. Dagens "kommunarrest" försvinner och varje skola måste nu förtjäna sina elever. Förutom att det flyttar makt till eleverna så stimulerar det också en kvalitetsutveckling av utbildningen.

Jag anser att även lokala inriktnings- och fördjupningsblock bör öppnas för fri sökning i hela landet. Kommittémajoriteten har inte presenterat något som helst skäl till att den inte vill tillåta elever att söka dessa block utanför hemkommunen, vilket jag finner anmärkningsvärt. En sådan misstro mot elever, skolor och kommuner rimmar illa med den ambition om ökad valfrihet man säger sig vilja eftersträva. Ofta är det just de lokala varianterna som är särskilt intressanta för eleverna och gör utbildningarna lite mer attraktiva. Att utbildningarna blir bredare och kursplanerna mer generella till sitt innehåll gör det än mer angeläget att eleverna kan välja lokala block även utanför hemkommunen eftersom skolorna sannolikt kommer att fylla kurserna med delvis olika stoff.

Däremot anser jag inte att det finns behov av att införa nationella urvalsprinciper till utbildningar och skolor som har fler sökande än man kan ta emot. Även detta regleringsförslag andas en omotiverad misstro mot den lokala nivåns förmåga att fatta kloka beslut. Eftersom urvalsprinciperna inte är lagreglerade idag och eftersom förut-

sättningarna varierar lite mellan olika utbildningar och i olika delar av landet anser jag att de urvalsprinciperna bör fastställas lokalt.

7 Tillåt entreprenader fullt ut

Idag är det möjligt att lägga ut yrkesämnen på entreprenad, men däremot inte kärnämnen. Jag ser inget skäl till detta förbud. Inom vuxenutbildningen finns mycket goda erfarenheter av utbildningar på entreprenad och där även kärnämnen ingår. Kommunerna ska ha det fulla ansvaret för utbildningen och dess kvalitet och måste därför också kunna lägga ut såväl hela eller delar av utbildningen på entreprenad.

8 Noggrannare ekonomisk analys nödvändig

Trots att kommittén arbetat i två och ett halvt år är den ekonomiska konsekvensbedömningen alltför svepande och bristfällig. Vidare finns ett flertal förslag i kommitténs slutbetänkande som leder till ökade kostnader, men som ändå inte berörts i kapitlet (bl.a. APU-tvång, utökad syo-verksamhet, breddad kompetens inom social- och fritidspedagogik och aktivt informationsarbete för elever som inte går i gymnasiet). Om kommunerna ska kunna genomföra de förändringar som föreslås på ett godtagbart sätt måste de ges realistiska och rätta förutsättningar.

Enligt min bedömning innebär den sammantagna effekten av kommitténs förslag klart ökade kostnader för kommunerna – kostnader som måste kompenseras fullt ut.

9 Behåll ordet friskola

Sedan friskolereformen tillkom 1992 har antalet friskolor ökat avsevärt och begreppet friskola är numera väl inarbetat och vedertaget. Att byta namn till enskild skola leder tanken till att friskolan inte är motsatsen till enskild skola, nämligen en allmän skola. Friskolorna är öppna för alla och bekostade av allmänna medel och därmed också allmänna skolor. Begreppet fristående skola bör behållas.

Reservation av ledamoten Ulla-Britt Hagström (Kd)

Gymnasietiden är ett viktigt led i ungdomars utveckling och måste ha grundförutsättning för att ge lust att lära och leva. Det är särskilt viktigt att eleverna kan och får vara olika, vilket måste få genomslag när kunskapsmålen sätts och när minsta gemensamma kunskapsbas av kärnämnen fastställs.

Arbetsmarknaden ställer nya krav och förutsätter en högre utbildningsnivå i takt med samhällets utveckling. Det har inneburit att arbetsmarknaden för ungdomar idag nästan eliminerats. Samtidigt finns det stora brister i gymnasieskolans förutsättningar. Gymnasieskolan ska vara till för alla ungdomar samtidigt som alla program ska ge allmän behörighet för högskolestudier, vilket i stället leder till en orättfärdig utslagning av många elever. Ekonomiska åtstramningar i kommunerna har dessutom lett till ytterligare svårigheter att ge det stöd som krävs för att alla elever ska kunna leva upp till de krav som ställs. För att ge elever reell möjlighet till goda val måste skolans uppgift att ge kvalitativ vägledning öka.

Vid 1991 års reform blev gymnasieskolan i formell mening sammanhållen. All utbildning blev med undantag av det Individuella programmet i princip treårig. Klyftan mellan teoretisk och praktisk gymnasieutbildning skulle minska. Avsikten var också att den sociala snedrekryteringen skulle minska. Resultatet har blivit att de naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga programmen har blivit de största. Klyftan mellan könen är fortfarande framträdande framför allt i de icke studieförberedande programmen. Det Individuella programmet har efter införandet av det nya teknikprogrammet blivit det näst största och omfattar idag nästan 15 procent av förstaårseleverna. Mer än var fjärde elev lämnar gymnasieskolan utan fullständiga betyg.

Den vidareutveckling av gymnasieskolan som Gymnasiekommittén 2000 arbetat med är ett positivt försök till förändring. Direktiven från regeringen syftar till färre program med bredare innehåll byggt på successiva val med goda möjligheter till specialisering. Avsikten är att den nya reformen ska innebära en utveckling av nuvarande gymnasieskola utan alltför stora ingrepp från statens sida. Detta är särskilt viktigt eftersom gymnasieskolans personal på många håll är svårt pressad. En förändring måste därför vara väl förankrad i skolorna, så att den inte anses vara ytterligare en påtvingad förändring, utan en möjlighet att nå en bättre skola

för både elever och lärare, samt med utgångspunkten att lösa de problem som finns.

Gymnasieskolan är fylld av ambitiösa elever och engagerad personal. Jag ser därför nya möjligheter med visionen om en förstärkning av elevernas successiva val. Här finns stora möjligheter att underlätta skolornas arbete. Bredare ingångar har också sitt berättigande, då andelen förstahandssökande till olika program varierar från 0,5 till 20,4 procent. Principen att utbildningen till specialisering i yrket sker i arbetslivet, är rimlig. Anställningsbarhet direkt efter gymnasieskolan är i hög grad styrd av konjunkturen. Förutsättningarna i direktiven för Gymnasiekommittén 2000 stärker samverkan med arbetslivet och ger ökat inslag av utbildning/lärande i arbetslivet, något som vi Kristdemokrater efterlyst under lång tid.

Värdegrund

Gymnasieskolan ska parallellt ge en god kunskaps- och värdegrund. I betänkandet beskrivs inte värdegrunden i sin helhet, så som den är formulerad i Läroplanen. Jag reserverar mig mot detta, eftersom jag anser att det är viktigt att det tydliggörs var skolans värdegrund har sitt ursprung. Hela skrivningen från Läroplanen bör användas i betänkandet:

Skolan har en viktig uppgift när det gäller att förmedla och hos eleverna förankra de värden som vårt samhällsliv vilar på.

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall förvalta och förmedla. I överensstämmelse med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism sker detta genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande.

Undervisningen i skolan skall vara icke-konfessionell.

Skolans uppgift är att låta varje enskild elev finna sin unika egenart och därigenom kunna delta i samhällslivet genom att ge sitt bästa i ansvarig frihet.

Kunskapsgrund

Kunskapsgrunden handlar om att ge grundläggande kunskaper för att kunna kommunicera, förstå sammanhang samt förstå och lösa olika komplicerade processer. Bildning och kunskap är starkt förknippade begrepp.

Kunskap är ett medel att organisera världen utifrån fakta, förståelse, färdigheter och förtrogenhet. Kristdemokraterna ifrågasätter självklarheten i att gymnasieskolan kräver att alla elever ska klara allmän högskolebehörighet byggd på i princip samma kunskapsbas. Av hela årskullen 20-åringar har t.ex. enbart 60 procent uppnått grundläggande behörighet för högskolestudier. Vi ser krav på kunskap och kärnämneskompetens som mycket viktiga i gymnasieskolan, men reagerar mot den likriktning som råder. Med målet om att 50 procent vid 25 års ålder ska ha påbörjat högskolestudier, finns det ingen försvarbar logik i att direkt tvinga alla elever att uppnå samma behörighet. Möjligheten med en ny gymnasieexamen skulle också kunna tas till vara på ett bättre sätt om den inte direkt kopplades till högskolebehörigheten. Den kan i stället utgöra en brygga in i arbetslivet. Genom införandet av en yrkeshögskola vill Kristdemokraterna dessutom garantera tillgången till kvalificerad yrkesutbildning även utan dagens krav på högskolebehörighet. Möjligheten att senare komplettera studierna för att få behörighet ska finnas inom alla sektorer.

Garanterad inriktning

Visionen om successiva val för eleverna och ökade reella valmöjligheter till sektor i egen eller annan kommun samt fristående gymnasieskolor är god. Jag reserverar mig dock mot att eleverna vid sidan av en sektorsgaranti från grundskolan, inte parallellt ges en inriktningssgaranti, om ett sådant önskemål finns. Det har visat sig att cirka 50 procent redan under grundskolans sista år vet vad de vill välja. Sektorsgarantin måste därför enligt min mening samtidigt kompletteras med rätten att direkt söka vald inriktning och att få placeringsbesked före sektorsstart. De bredare sektorerna kommer att ha mycket skiftande inriktningar. Ett sådant exempel är Service-sektorn, där bl.a. hotell, restaurang har helt andra förutsättningar än person- och varutransporter. Ett annat exempel är Kultur- och kommunikationssektorn som rymmer bl.a. språk, media och konsthantverk. Vidare anser jag att de olika inriktningarna ska ha varierande förkunskapskrav. Betyget i språk ska t.ex. viktas högre inför språkstudier, vissa anlag för t.ex. konstnärlighet och musikalitet måste värderas osv.

Jag vill samtidigt påpeka att den gemensamma sektorsdelen på ett läsår getts för lång tid. För att alla elever ska uppleva det första

året meningsfullt, och för att inte bromsa dem som redan gjort medvetna val, måste eleven kunna påbörja vald inriktning inom sju månader.

Individuellt sektorsprogram

Jag reserverar mig mot att det Individuella programmet ska avskaffas. Ett sådant program behövs fortsatt för att förbereda ett antal elever för studier vid nationell sektor/inriktning. Förslaget om individuell studiegång i gymnasieskolan är vällovt i sig. Det saknas dock i alltför hög grad resurser och kompetens för att alla elever på detta sätt ska med bibehållet självförtroende känna gymnasieskolan meningsfull, när de slussas vidare utan tillräckliga kunskaper. Det Individuella programmet garanterar att personal finns till hands för elever med behov av särskilt stöd, samt för elever som av olika anledningar inte klarat behörigheten för att bli antagen i gymnasieskolan.

Idén med preliminär och definitiv antagning kopplad med rätten till garanterad undervisningstid är god, endast under förutsättning att det Individuella programmet finns kvar. Det är positivt att eleverna kan följa sin egen åldersgrupp till gymnasieskolan och slippa känslan av att inte höra till. Genom preliminär antagning ges eleven möjlighet och motivation att klara behörighetskraven till gymnasieskolan, samtidigt som tiden kan användas meningsfullt genom att parallellt påbörja studier i karaktärsämnen, vissa andra kärnämnen, påbörja lärande i arbetslivet osv. Ett sådant förhållningssätt finns i PRIV (programinriktade individuella program), där en femtedel av dagens IV-elever går. Det är dock nödvändigt att det även fortsättningsvis finns tillgång till ett Individuellt program inom varje sektor för dessa elever. Annars är risken stor att avhoppet från gymnasieskolan ökar i ett tidigt skede. Ytterligare en konsekvens till följd av det rådande resursläget bli att alltmer lärartid försvinner från mera studiemedvetna elever.

Den underdimensionering som råder idag av de nationella programmen, vilket gör att elever med behörighet för gymnasieskola ändå finns på Individuellt program, upphör i och med att eleven ges rätt till plats på vald sektor. Det Individuella programmet kommer därför inte i framtiden att vara lika omfattande.

Jag föreslår därför att varje sektor har tillgång till ett Individuellt program som kan utformas för en grupp elever, ett s k Individuellt

sektorsprogram. Detta ska utvecklas genom en god samordning mellan grund- och gymnasieskola. Samverkan mellan grund- och gymnasieskola bör också stärkas generellt.

Fristående gymnasieskolor

Fristående gymnasieskolor har ett stort värde som komplement till den offentliga gymnasieskolan. Flera av dessa drivs med alternativa och nyskapande pedagogiska metoder. Det finns ingen anledning att byta benämning till "enskilda skolor". Det leder lätt tankarna internationellt till "private" i stället för att som nu förknippas med "independent". I de fall fristående gymnasieskolor vill delta i samverkansavtal och därmed minska attityder om konkurrerande skolor, ser jag det positivt.

Elevinflytande

En egen utförd undersökning med svar från cirka 2000 gymnasieungdomar i Skaraborg, påvisar behovet av ett förtydligande av lagen om elevinflytande, för att få en mer aktiv elevmedverkan på gymnasieskolorna. "Skolverket" bör ges uppdraget att utarbeta planer för elevinflytande byggda på mål och delmål som kan utvärderas efter elevernas ökade mognadsgrad. Elever i gymnasieskolan borde vara bättre förberedda för eget ansvar. Skaraborgseleverna efterlyser främst möjlighet att kunna påverka sin egen och gruppens undervisningssituation. Skollagskommitténs skrivningar om elevinflytande är en god grund för en utveckling av elevinflytandet.

Jag är förvånad över att föräldrars möjligheter, utöver att påverka elevers individuella studiegång i gymnasieskolan, helt utelämnats i kommitténs arbete.

Kärnämnet religion

Kristdemokraterna ser positivt på att historia upptas som ett kärnämne. Det är glädjande att kommittén föreslår att religion också fortsättningsvis ska vara ett kärnämne. Ämnet är en naturlig förankringsbas för värdegrundsarbete. Intresset för existentiella frågor är stort hos ungdomar. I ett samhälle som präglas av snabba förändringar och stor vilshenhet hos unga människor är det viktigt att

inte minska utrymmet för bearbetning av de personliga livsfrågorna. Kristendomens betydelse som bas för svensk kultur och tradition kan inte överskattas. Skolan har en uppgift att ge alla elever kännedom om vårt kulturella arv. Jag anser att det i ämnet religionskunskap bör framgå att kristendomen bör ha en särställning i den svenska skolan. Av kommitténs beskrivning kan det lätt tolkas att alla religioner har samma tyngd i undervisningen.

Införande av reformen

Den beskrivning som ges i Kapitel 20 om ekonomiska konsekvenser är otillräcklig. Jag anser att ekonomiska analyser ska genomföras parallellt med remissförfarandet. Reformen riskerar annars att försvåras och fördröjas.

Särskilt yttrande av ledamoten Britt-Marie Danestig (v)

Antalet sektorer

En av Gymnasiekommitténs uppgifter har varit att förändra gymnasieskolans struktur i syfte att minska antalet ingångar till gymnasiet, avdramatisera övergången från grundskolan och ge eleverna möjlighet till senare, successiva val.

Antalet sektorer, som nu föreslås, är åtta stycken, men även detta är enligt min uppfattning ett för stort antal.

I betänkandet föreslås två tekniska sektorer och en byggsektor. Jag menar att byggsektorn tillsammans med de två tekniska sektorerna på sikt bör bilda en gemensam teknisk sektor.

En sådan sektor skulle få flera positiva effekter. Det skulle ge bättre förutsättningar att motverka den sneda könsfördelning som råder inom utbildningar och yrken inom det tekniska området i allmänhet och inom byggsektorn i synnerhet. Den nuvarande lösningen med en sektor för teknik och design, som är avsedd att locka fler kvinnliga sökande, riskerar att konservera könsskillnaderna. Istället bör den teknisk utbildningen breddas så att den erbjuder fler möjliga utbildningsvägar och även ger möjlighet att byta inriktning under utbildningens gång. Fler flickor kommer då att komma i kontakt med de områden som hittills har dominerats av pojkar. Med en bredare teknisk utbildning och kompetens blir ej heller yrkesvalet förutbestämt och det blir lättare att ändra yrkesinriktning.

Byggbranschen är mycket konjunkturkänslig och många byggarbetare är arbetslösa under långa perioder. En bredare teknisk utbildning skulle ge dem en vidare kompetens och underlätta för dem att hitta nya arbeten när byggkonjunkturen vänder nedåt. Vid högkonjunktur är problemet det omvända. Det råder då brist på yrkeskunnig arbetskraft inom byggsektorn. Under dessa förhållanden ger en bred teknisk utbildning möjlighet att rekrytera kompetent arbetskraft från närliggande branscher.

Servicesektorn och sektorn för ekonomi och samhälle bör enligt min mening på sikt föras samman till en sektor. De innehåller vardera flera moment som med fördel kan komma båda sektorerna tillgodo. De kunskapsområden som anges som centrala för servicesektorn är: servicekunskap, kommunikation, språk, media, entreprenörskap och ekonomi. Det är kunskaper som mycket väl skulle passa för de yrken som sektorn för ekonomi och samhälle skall för-

bereda för. Man har också mycket att vinna på att utbildningen för yrken inom servicesektorn kompletteras med exempelvis ekonomi, samhällskunskap och juridik.

Betyg

När det gäller betyg har gymnasiekommittén i huvudsak diskuterat två alternativ, nämligen att behålla nuvarande kursbetyg eller att införa ämnesbetyg. Jag delar i stort kommitténs analys av bristerna med nuvarande betygssystem. Systemet motverkar en holistisk kunskapssyn och en progression i lärandet. Det mäter inte elevernas kunskapsutveckling. Det skapar problem när det gäller lärarsamverkan och utgör ett hinder för ämnesövergripande arbete och utvecklingen av arbetsformer och arbetssätt. För eleverna utgör de många kursbetygen en stressfaktor. Dessutom stimulerar nuvarande system till taktiska val som leder till en omfattande konkurrenskomplettering vid Komvux, vilket i många fall innebär ett slöseri med tid och resurser både för den enskilde och för utbildningsväsendet.

Gymnasiekommitténs uppgift är att komma till rätta med fragmentiseringen och trivialiseringen i dagens gymnasieskola till förmån för en undervisning som ger eleverna sammanhangsförståelse, förmåga att kommunicera och lösa problem samt social och etisk kompetens. Eleverna måste ges möjlighet att se och uppleva ett djup och en kontinuitet i undervisningen, vilket underlättas om man sätter betyg på betydligt större enheter än idag och frångår principen med kursbetyg. Gymnasiekommittén har tagit ett första steg mot större enheter, där kurserna ofta blir samma sak som ämne eller block. Jag menar dock att ytterligare steg mot ett mer renodlat ämnesbetygssystem bör övervägas i samband med den kommande kursplaneöversynen.

Trots att det endast har ingått i kommitténs uppgift att undersöka möjligheten att ersätta kursbetygen med ämnesbetyg vill jag här vänsterpartiet uppfattning att de graderade betygen utgör ett hinder för skolans pedagogiska och demokratiska utveckling.

Vänsterpartiet anser att betygen har en styrande effekt på undervisningen och därmed en negativ påverkan på elevernas inlärning. De mål- och kunskapsrelaterade betygen har därvidlag inte inneburit någon avgörande förbättring. Det som bedöms är det som är enkelt att mäta. Undervisningen får därigenom en inriktning mot

fakta som är ytliga, fragmentariska och ofta på en låg kognitiv nivå. Betygen hindrar också den demokratiska utvecklingen i skolan eftersom de skapar en relation mellan lärare och elever som bygger på auktoritet och objektivering i stället för ömsesidig respekt.

Närhetsprincipen

Det kommittén förordar vad gäller den s.k. närhetsprincipen torde kunna fungera bra för kommuner eller samverkansområden med en eller ett fåtal gymnasieskolor. I kommuner med många gymnasieskolor är dock förslaget otillräckligt. I sådana kommuner kan söktrycket till vissa populära skolor bli så högt att ett urvalsförfarande måste tillgripas. Så t.ex. har det system för val av gymnasieskola i Stockholms kommun lett till en kraftig uppdelning av eleverna beroende på social tillhörighet.

För att undvika en sådan uppdelning och motverka att vissa skolor dräneras på motiverade elever är det min uppfattning att den s.k. närhetsprincipen bör gälla även vid skolplacering inom en kommun eller ett samverkansområde som har flera gymnasieskolor. Principen bör även omfatta de enskilda skolorna.

Särskilt yttrande av ledamoten Mats Gerdau (m)

Det är bra att kursbetygen behålls och att en gymnasieexamen äntligen införs. Kommittén konstaterar att den oftast förekommande kritiken mot dagens betygssystem är att antalet betygssteg är för få. Det är en bild som bekräftats vid de många skolbesök som vi genomfört och där lärare och elever varit helt ense. Fler betygssteg behövs, det ger utrymme för en mer rättvisande betygssättning som elever och lärare har förtroende för. Från moderat sida anser vi att antalet betygssteg snarast bör utökas och att det bör genomföras senast i samband med övriga förändringar i gymnasiet.

Universitetens och högskolornas urvalsprinciper för intagning av studenter styr många elever på gymnasiet. Man gör taktiska val, kurser som uppfattas som svåra och som man skulle ha nytta av i högskolestudierna väljs bort till förmån för enklare och ibland mer hobbybetonade kurser. Den utvecklingen är självklart inte önskvärd. Jag anser att universiteten bör kunna vikta betygen vid intagningen, så att kurser som är relevanta för de studier man ska bedriva värderas mer än andra. Det skulle stimulera gymnasieeleverna att lägga tid och kraft också på de kurser som anses svårare.

Det är bra att kommittén slår fast att elevernas val och intresse ska styra mer än idag och att eleverna måste bli subjekt i skolan och äga sin utbildning. Det borde dock ha fått en mer framträdande roll i kommitténs samlade förslag.

Jag anser att staten bör överta finansieringen av skolan fullt ut. Skolan är en nationell angelägenhet som styrs av nationella mål och en hel del nationella regleringar. För att garantera nationell likvärdighet, men också undanröja svårigheter med betalning mellan kommuner och till friskolor bör staten överta finansieringsansvaret. En nationell skolpeng skulle ge eleverna full valfrihet att välja skola i hela landet och samtidigt göra skolorna mer fria och självständiga jämfört med idag. Detta har dessvärre legat utanför kommitténs ramar, men är ändå en så angelägen fråga för att höja kvaliteten i skolan att jag vill lyfta fram den särskilt.

Rent principiellt anser jag att kärnämnen, de ämnen som är obligatoriska för alla elever, borde minska i omfattning i stället för att öka. Det skulle öka elevernas möjligheter att själva styra sin utbildning. Svenska, matematik, engelska, samhällskunskap och idrott och hälsa är ämnen alla elever behöver. Övriga kärnämnen skulle i stället kunna bli valbara för alla elever. Jag har dock inte känt att tiden är mogen för en sådan förändring, men utvecklingen

bör gå åt det hållet och ställer mig därför bakom kommitténs förslag på denna punkt.

På samma sätt bör tidsstyrningen i gymnasiet, dvs. den minsta garanterade undervisningstiden, tas bort till förmån för en utvecklad mål- och resultatstyrning. Den garanterade tiden tenderar att bli ett tak i stället för ett golv och det gör att man kan känna viss oro för den nu föreslagna minskningen av tiden för yrkesutbildningarna. Inte heller på detta område känns tiden riktigt mogen för en förändring.

Särskilt yttrande av Kristoffer Haglund, Sveriges elevråd – SVEA

Inledningsvis vill vi poängtera att Sveriges elevråd – SVEAs viktigaste mål med deltagandet i kommittén inte har varit att få igenom alla våra skolpolitiska åsikter, utan att bidra till att kommittén under hela sitt utredningsarbete beaktat ett elevperspektiv.

För oss är det viktigt att kommittén tar in och värderar elevers åsikter, både från kommitténs sakkunniga och genom att göra skolbesök ute i landet. Vi har under kommitténs arbete ansett det mycket viktigt att kommittén träffar olika typer av elevgrupper. Vi har därför prioriterat att aktivt delta i och uppmuntra sådana besök.

Vi glädjer oss åt att kommittén under sitt arbete i viss utsträckning träffat elevgrupper och inhämtat och tagit tillvara elevernas funderingar och åsikter. Givetvis skulle vi önskat att kommittén skulle ha besökt fler skolor och träffat fler elever, skolledare och lärare. Vi förstår dock att detta ej alltid varit praktiskt möjligt.

Förankringen inom Sveriges elevråd - SVEA

Eftersom gymnasiekommitténs interna diskussioner och texter inte varit offentliga har Sveriges elevråd – SVEA inte kunnat förankra gymnasiekommitténs förslag hos våra medlemmar. Vi kan därför inte fullt ut ta ställning till förslaget förrän det blivit offentligt så att våra medlemslevråd kan ta del av det.

En av de saker som kommer att diskuteras under förankringsarbetet är om de förändringar som föreslås är så bra för eleverna att de motiverar en strukturreform.

Även om vi, av ovan angiven anledning, inte tar ställning till kommitténs förslag i sin helhet så vill vi nedan yttra oss kring kärnämnen.

Kärnämnen

Sveriges elevråd – SVEA förespråkar att eleverna själva skall kunna styra och prioritera inom ramen för sin utbildning. Vi ställer oss därför tveksamma till att utöka kärnämnenas del av gymnasie-

utbildningen med 50 poäng historia. Vi tar inte ställning till huruvida historia skall vara kärnämne eller ej, utan anser av princip att det generellt är fel att utvidga den del av gymnasieutbildningen som eleven inte kan påverka genom egna val.

Särskilt yttrande av ledamoten Ulla-Britt Hagström (Kd)

I tilläggsdirektiven till Gymnasiekommitté 2000 har uppgiften utökats med att bl.a. utreda förslag till ett ämnesbetygssystem, samt att pröva förutsättningarna för en gymnasieexamen. I ett mål- och kunskapsrelaterat system är betyget ett kvitto på uppnådda mål och dokumenterad kunskap. Stegen i betygsskalan får emellertid inte vara för glesa om betygssystemet ska kunna medverka till att motivera eleven att försöka uppnå nästa steg. Om instrumentet är alltför trubbigt, mäter det inte heller det som det är tänkt att mäta. Den information som betygen ska ge blir därigenom bristfällig.

Dagens system bör kompletteras med fler betygssteg. Detta bekräftas tydligt av den undersökning jag gjort för att få en bättre grund för mitt arbete som ledamot i kommittén. Cirka 2 000 gymnasieelever från Skaraborg har besvarat en enkät. Av 996 svar från studieförberedande program är 225 nöjda med dagens betygssystem, medan 769 är missnöjda. För yrkesförberedande program är förhållandet 399 mot 434. Missnöjet förklaras huvudsakligen av för få betygssteg. Flertalet anser att de plus och minus lärarna använder muntligt, bör redovisas i betygsdokumentet. Jag anser att det är rimligt att samtidigt som nya betygskriterier utvecklas i samband med kursplanarbetet, överväga en utökning av betygssystemet med fler steg. Det är enligt min mening en miss att kommittén inte fått denna fråga inom sitt uppdrag.

Vad gäller betyg på ämne eller kurs finns inte samma tydliga önskemål hos skaraborgsungdomarna. Jag anser att förslaget i betänkandet om en försiktig övergång till kärnämnesbetyg, där det är möjligt inom den kursutformade gymnasieskolan, är en god början.

Gymnasieexamen

Införandet av gymnasieexamen är ett led i att säkra kvalitén för elever i gymnasieskolan. Innehållet i vad en gymnasieexamen ska dokumentera bör preciseras bättre. Jag anser att kommittén inte i tillräcklig omfattning arbetat med denna del av direktivet.

Könssegregering

Gymnasiekommitté 2000 har inte i tillräcklig grad lyckats med förutsättningar att bryta könssegregeringen. Bygg- och fastighetssektorn är ett exempel där ytterligare diskussioner borde föras, för att få en något jämnare könsfördelning.

Särskilt yttrande av Margareta Nygren, Svenskt Näringsliv

Vi lever i en konkurrensutsatt värld, där tillgången på välutbildad arbetskraft har avgörande betydelse för tillväxt, sysselsättning och välförhållanden. En viktig förutsättning för att svenska företag skall vara konkurrenskraftiga är att det finns tillgång till människor med rätt kompetens. Utbildningssystemet och inte minst gymnasieskolan spelar här en avgörande roll.

Höj ambitionsnivån för yrkesutbildningen

En viktig fråga för svenskt näringsliv är yrkesutbildningens kvalitet. I yrkesutbildning är *yrkeskunskaperna* – de praktiska och de teoretiska – det viktigaste. Eleverna måste under sin gymnasieutbildning få sådana yrkeskunskaper att de blir anställningsbara i företagen. Svenskt Näringslivs senaste rekryteringsenkät visar att en gymnasieskola av god kvalitet är en viktig konkurrensfråga. Sex av tio företag, oavsett storlek, efterfrågar medarbetare med gymnasiekompetens.

I betänkandet konstateras att en ökande del av yrkesutbildningen sannolikt kommer att ligga på eftergymnasial nivå i framtiden. Vi delar denna uppfattning. Men inom överskådlig tid kommer gymnasieskolans yrkesutbildning att vara viktig för näringslivet. Den är också viktig för eleverna. Ungefär hälften av en årskull väljer en mer yrkesinriktad utbildning i gymnasieskolan. Från Svenskt Näringslivs sida efterlyser vi en högre ambitionsnivå för gymnasieskolans yrkesutbildning än den som kommer till uttryck i betänkandet.

Ett förslag som kan få negativa konsekvenser för de skolor som har ambitionen att anordna en utbildning av hög kvalitet, är att den ersättning en elevs hemkommun skall betala till anordnande kommun, högst skall uppgå till den kostnad som hemkommunen själv har för motsvarande utbildning. Detta förslag främjar inte en kvalitetsutveckling eller profilering i gymnasieskolan. Ett nationellt genomsnittspris per utbildning vore bättre.

Minska inte antalet lärarledda timmar

För näringslivets kompetensförsörjning och för att ge eleverna en god start för arbetslivet är det av största vikt att elevernas möjligheter till lärarledd undervisning inte försämras. Vi vänder oss bestämt mot förslaget i betänkandet att antalet lärarledda undervisningstimmar förändras på så sätt att dessa blir färre än idag på yrkesförberedande utbildningar. Utbildning för framtidens behov kräver snarare fler än färre timmar. Vi menar att detta kan ske genom att den sammanlagda tiden i skolan utnyttjas effektivare inom ramen för de tre åren.

Öka drivkrafterna för studier i naturvetenskap och teknik

Naturvetenskaplig och teknisk utbildning är en förutsättning för utveckling av nya produkter och tjänster och framväxten av nya innovativa företag. Det är därför av stor vikt att bibehålla en stark och konkurrenskraftig naturvetenskaplig gymnasieutbildning och att tillräckligt många ungdomar väljer att satsa på högskoleutbildning inom naturvetenskap och teknik. Ett minskat antal sökande till tekniskt-naturvetenskapliga gymnasieutbildningar kräver kraftfulla åtgärder, bl.a. vad gäller kursernas innehåll och lärarkapaciteten.

Elevernas val av kurser i gymnasieskolan styrs i betydande grad av taktiska avvägningar för att maximera betygspoäng. Det leder till att många elever väljer lättare kurser framför svårare. Vi anser att det bör finnas incitament för elever att välja mer krävande kurser i naturvetenskapliga och tekniska ämnen. Detta bör ses över t.ex. i samband med nästa kursplanearbete.

Fördelarna med ett sektorsgemensamt block på ett år otydliga

Ett förslag som oroar är den gemensamma studietiden på ett år inom en sektor i början av gymnasieskolan – sektorsblocket. fördelarna för eleverna med en sektorsgemensam studietid på ett år och elevernas möjligheter att nå en önskvärd kunskapsnivå, framgår inte på ett tydligt sätt.

Det finns en stor tveksamhet bland flera av Svenskt Näringslivs medlemsorganisationer till ett gemensamt sektorsblock på ett år. En sådan period kan lätt utvecklas till en förlängd grundskola,

vilket inte är något som eleverna efterfrågar. Detta kan påverka kvaliteten i utbildningen på ett negativt sätt, eftersom ett gemensamt sektorsblock troligen leder till att tiden för karaktärsämnen minskar. Det skall samtidigt sägas att det finns företrädare för andra medlemsorganisationer, som anser att ett sektorsblock på ett år kommer att kunna fungera.

I betänkandet föreslås att eleverna i den nya gymnasieskolan skall välja inriktning mot slutet av det första året i gymnasieskolan. Vi föreslår att det även skall vara möjligt att välja inriktningsblock redan i årskurs 9. Detta för att ta till vara och uppmuntra studieintresse och motivation hos de elever som redan i årskurs 9 vet att de vill fördjupa sig inom ett visst område.

Säkerställ att full behörighet till gymnasieskolan uppnås

Kunskapskraven ökar i samhället. Samtidigt lämnar allt fler elever grundskolan utan att ha behörighet till gymnasieskolan. Det behövs krafttag i *grundskolan* för att komma tillrätta med problemet och för att vända den negativa trenden. Högskolorna aviserar att studenterna har brister i sina förkunskaper och att man får sänka sina krav eller ta fram särskilda kompletteringskurser för att studenterna skall kunna gå vidare med sina studier.

För att elever som inte har uppnått behörighet till gymnasieskolan, skall bli preliminärt antagna till den sektor de sökt, på det sätt som kommittén nu föreslår, krävs en individuell bedömning av varje elevs förutsättningar och intressen. Elever är olika. Därför måste det finnas många olika lösningar; för vissa elever med stora kunskapsluckor bör möjligheten att gå kvar i grundskolan vara ett tydligt alternativ; för andra elever som inte nått grundskolans mål i ett eller två ämnen, kan en individuell studiegång i gymnasieskolan med särskilt stöd och extraundervisning vara ett alternativ. Övergången mellan grundskola och gymnasieskola behöver organiseras på ett sådant sätt så att både elever och gymnasieskolor kan vara bättre förberedda än idag. Det skulle gynna inte bara de svaga eleverna, utan även de elever som har höga ambitioner och vill gå fortare fram.

Kommunerna bör kunna ges möjlighet att starta gymnasieutbildningen både höst och vår för att underlätta rekryteringen till gymnasieskolan, men även för att underlätta för de elever som behöver komplettera eventuella kunskapsluckor.

Anpassning till det regionala näringslivet viktigt

Det finns både möjligheter och hot med det förslag till breda sektorer i gymnasieskolan som kommittén lagt fram. Med dynamiska sektorer, profilerade mot det regionala näringslivet och mot elevers skilda förutsättningar, främjas en anpassning av utbildningen till arbetsmarknadens behov. Det resulterar i ökad samverkan mellan skola och företag lokalt och en ständig uppdatering av skolans kunskaper när det gäller näringslivets kompetensbehov.

Ett hot är att sektorerna blir statiska och centralt styrda, vilket försvårar en anpassning till en föränderlig arbetsmarknad. Det innebär i sin tur minskade möjligheter till samarbete mellan skola och företag och sämre möjligheter för utbildningssystemet att hålla sig à jour med kompetensbehoven i företagen.

Särskilt yttrande från Mattias Schain, Elevorganisationen i Sverige

Vi vill markera att vi inte ställer oss bakom en del av de förslag som kommittén beslutat att lägga. De följer här, med våra motiveringar:

Gymnasieexamen

Vi kan för allt i världen inte förstå vad ytterligare en ribba ska tjäna till i gymnasieskolan. Vi har redan betyg i alla ämnen, och de av oss som inte lyckats fullständigt är utmärkt medvetna om detta, även utan ännu en "klassning". Vi tycker det är galet att införa ytterligare en tröskel, i en tid när 35 % av gymnasieeleverna känner sig stressade (Skolverket 2001) och ett uppskruvat tempo och höga sjukskrivningstal är ett stort problem i arbetslivet. Skolan borde gå före och skapa en harmonisk lärmiljö som prioriterar djupa kunskaper och reflektion istället för blixtploggning till prov.

Uppsplittning av kärnämnen

Vi tycker att Gymnasiekommittén en gång för alla borde gjort upp med den uråldriga ämnesindelning som vi bär som ett arv från forna dagar. Som ett första steg mot en skola där inte staten, utan professionen och eleverna, står för nedbrytningen av verkligheten i meningsfulla segment, borde vi ha vågat föreslå att Samhällsvetenskap A, Religionskunskap A och Historia A sammanfogades till en kurs. Kursen kunde exempelvis buri namnet *Religions-, historie- och samhällskunskap A*. 200-poängskursen kunde sedan brytas ner i lämpliga perioder, teman och underämnena ute på skolorna. En sammanslagning av ämnena skulle leda till en bättre helhetssyn och mer ämnesövergripande studier.

Mer skada än nytta?

Den senaste gymnasiereformen kan nästan kallas traumatisk för elevkollektivet. Inte på grund av sitt innehåll, utan på grund av den förvirring som genomförandet skapade. Vems "fel" det var är ointressant för oss att spekulera i; det spelar föga roll huruvida det var reformens ingenjörer som förankrade reformen för dåligt eller

om det var personalen på skolorna som var obenägen att förändra sitt arbete. För eleverna ledde förvirringen på många håll till otrygghet och obehag.

Nu börjar vi märka hur skolorna mer och mer inser och förstår att utnyttja det friutrymme som lämnas i dagens system. Spännande ämnesintegreringar och lokala pedagogiska projekt dyker upp på fler och fler ställen. Vi är oroliga för att en ny reform kommer att röra runt igen, så att skolorna får börja om och långsamt utforska vilket utrymme som finns i det nya systemet.

En reaktion som vi mött bland våra medlemmar ute i landet när vi diskuterat gymnasieskolans framtida struktur är *"Det sista vi behöver är strukturförändringar! Det är arbetssättet och innehållet i undervisningen som vi måste åt!"*. Den här inställningen beläggs till stor del av den opinionsundersökning som Elevorganisationen gjort tillsammans med Lärarförbundet. 83 % av de 1000 intervjuade eleverna tyckte att de idag hade lagom valmöjligheter till gymnasiet, 63 % att valmöjligheterna var lagom inom gymnasieskolan.

Våra funderingar kring det ovanstående gör att vi dels vill poängtera hur viktigt det är att regeringen och riksdagen noggrant ställer sig frågan *huruvida problemen i gymnasiet är sådana att de motiverar en reform och huruvida reformen är så bra att den motiverar sig själv*. Det tänker Elevorganisationen göra innan vi tar slutlig ställning för eller mot reformen.

Tid att förankra förslaget

När kommittén nu släppt sitt förslag påbörjar vi vårt arbete med att ta reda på hur vi i elevråden och på elevkårerna ute på skolorna ställer oss till det. Sekretessen kring kommitténs arbete har inneburit att jag inte kunnat göra det under arbetets gång. Därför kommer inte Elevorganisationen kunna ta ett slutgiltigt ställningstagande till förslaget förrän vi har haft tid att diskutera förslaget ute i organisationen.

Särskilt yttrande av Mattias Schain, Elevorganisationen i Sverige och Kristoffer Haglund, Sveriges elevråd – SVEA

Alla elever bör kunna gå den inriktning de vill

Sveriges elevråd – SVEA och Elevorganisationen har länge krävt att alla elever ska komma in på det gymnasieprogram som de sökt i första hand. Dagens gymnasieskola är i praktiken obligatorisk, eftersom det är snudd på omöjligt att bli etablerad på arbetsmarknaden om man saknar gymnasieutbildning. Därför är det viktigt att *alla* elever får en utbildning som man upplever är stimulerande, intressant och betydelsefull.

I det förslag som kommittén nu lägger finns en rätt för alla elever att komma in på den sektor man valt i första hand, vilket är en betydande förstärkning av elevernas rättigheter. Våra organisationer ser naturligtvis mycket positivt på den förändringen.

I den förslagna strukturen sker dock dagens ”programspecialisering” först i inriktningsblocket i år två. Det blir särskilt tydligt i stora och breda sektorer, som till exempel servicesektorn. En elev som går in på sektorn och vill arbeta inom hotell och restaurang gör sitt yrkesval först när hon eller han väljer inriktning inför andra årskursen. Idag sker motsvarande val redan vid programvalet till år ett. Vi anser därför att en sektorsgaranti inte är en tillräcklig förstärkning av elevens rätt till den utbildning man vill ha.

En risk med den föreslagna strukturen är att elever går in på en sektor i tron att de senare ska kunna fortsätta in på en viss inriktning. Om de sedan inte får den önskade nationella inriktningen på grund av att antalet platser inte räcker till, finns en stor risk för att eleverna känner sig lurade, *att de köpt grisen i säcken*. Kanske vill flera av dem i det läget inte alls läsa någon av sektorns inriktningar där platser faktiskt kan erbjudas, utan får byta sektor helt och måste då läsa ikapp eleverna på den nya sektorn.

Dessutom ser vi ett mycket stort problem i hur man ska kunna göra ett urval till de nationella inriktningarna i årskurs två. Med all sannolikhet kommer platserna på de populära utbildningar inte att räcka till. Det är för oss inte rimligt att urvalet sker utifrån betygen från grundskolan. En sådan variant skulle kunna innebära att en elev som av någon anledning hade dåliga studieresultat i grundskolan får dras med dem även på gymnasiet, trots att eleven kanske vill göra en nysatsning under gymnasietiden. Om man använder sig

av grundskolebetygen som underlag för urvalet till de nationella inriktningarna faller kommitténs ambition att gymnasiet skall vara starten på något nytt.

Det är dock inte heller önskvärt att ha betygen från första året på gymnasiet som grund för urvalet inför inriktningen, eftersom sammansättningen av kurser i årskurs ett kommer att variera mellan olika skolor. Urvalet skulle då grunda sig på olika kurser på olika skolor. Det är orimligt, framför allt eftersom elever från flera olika skolor (och kommuner) kommer kunna söka samma inriktning på en viss skola.

Vi tror att en struktur med betygsurval till inriktningarna i år två dessutom kommer att leda till att eleverna känner en större press och osäkerhet under sitt första år på gymnasiet. Risken är att stressen och betygshysterin skulle öka, vilket är det sista som eleverna behöver i dagsläget.

Sveriges elevråd – SVEA och Elevorganisationen menar att det enda sättet att undvika de dåliga effekterna av den föreslagna strukturen är att ge eleverna också en inriktningsgaranti. Vi tror att detta skulle vara möjligt att genomföra med hjälp av kommunal och regional samverkan. Eventuellt måste man lyfta ut ett fåtal extremt översökta inriktningar från garantin.

Vi beklagar därför att kommittén valt att säga nej till en allmän inriktningsgaranti för alla elever.

Särskilt yttrande av Mats Söderberg

Det är nödvändigt att de viktiga förändringar Gymnasiekommittén 2002 nu föreslår kan finansieras fullt ut. Det förutsätter att kostnaderna kan beräknas. I kapitel 20 har vissa bedömningar och påståenden gjorts. Inför ett beslut om genomförande måste dessa kunna underbyggas sakligt. Vidare måste en ambitionshöjning för de elever som genomgår utbildning motsvarande det individuella programmet åtföljas av en finansiering. Därtill kan vissa kostnader idag svårligen bedömas eftersom de bl.a. beror på kommande statliga beslut om antalet inriktnings- och fördjupningsblock. Finansieringsbehovet kommer också påverkas av beslut på den nationella nivån huruvida stöd för dagliga resor och inackorderingstillägg skall utgå även för elever som väljer att läsa på "ledig plats" utanför hemkommunen eller dess samverkansområde. Ett genomförande måste därför föregås av överläggningar med företrädare för kommunsektorn i enlighet med finansieringsprincipen. Kostnadsutvecklingen för kommunerna måste dessutom följas upp efter genomförandet.

Utbyggnaden av systemet med successiva val är angelägen ur den synpunkt att eleverna stegvis kan bestämma sig för inriktningen av studierna. Detta torde emellertid innebära en mer styrd ordning för gymnasieskolorna än tidigare. Det blir därför samtidigt viktigt att beakta att varje skola tillförsäkras möjlighet att bedriva sin verksamhet utifrån egna former och förutsättningar i form av projekt, verksamhet med utbildningsföretag m.m. över längre perioder och att de inte blir bundna av en struktur som hämmar utvecklingen av den enskilda skolans verksamhet.

I fråga om möjligheterna att vidga formerna för gymnasieskolans verksamhet – inte minst i riktning mot arbetslivet i övrigt – borde utvecklandet av entreprenadformer kunna utgöra ett naturligt steg. Sådana förekommer ju allmänt inom kommunernas organisation av förskola och vuxenutbildning. Jag beklagar att någon skrivning om detta inte tagits med i betänkandet.

Särskilt yttrande av Karin Torneklint, Företagarnas Riksorganisation

Jag vill här lämna ett särskilt yttrande angående minsta garanterad undervisningstid och innehåll i inriktnings- respektive fördjupningsblock.

Jag har deltagit i Gymnasiekommittén 2000 och där försökt att få till stånd vissa förändringar i det förslag som nu redovisas. Jag vill här klargöra mitt ställningstagande i vissa förslag som jag befarar kommer att försämra yrkesutbildningen på lång sikt.

Kommittén föreslår att den minsta garanterade undervisningstiden för samtliga elever kommer att bli 2300 timmar à 60 minuter. Förslaget innebär att de yrkesförberedande inriktningarna kommer att minska sin garanterade undervisningstid från 2 430 timmar till 2 300 timmar. Enligt min uppfattning kommer det att ge en klar kvalitetsförsämring gentemot dagens utbildning. På många av de yrkesförberedande kurserna kan inte eleverna studera/praktisera ensamma, då de inte kan utnyttja den utrustning som behövs om inte läraren är närvarande. Detta p.g.a. av gällande bestämmelser för elevens säkerhet och försäkringar. De kan med andra ord inte utöva sin yrkesträning utan lärares översyn. Att man dessutom höjer de teoretiska blockens garanterade undervisningstid från 2180 timmar (vilket man i många fall kan studera hemma) gör förslaget än mer feltänkt.

Det är av stor vikt att man i det kommande arbetet med kursinnehåll, blockens innehåll och sektorernas innehåll inte låser sig vid kommitténs förslag om vad som är inriktningsblock och fördjupningsblock. Denna bedömning måste ske i god samverkan med branscherna vid kursutformningen.

Del VI
Bilagor

Kommittédirektiv

Gymnasieskolans utbud av studievägar

Dir.
2000:35

Beslut vid regeringssammanträde den 4 maj 2000.

Sammanfattning av uppdraget

En parlamentariskt sammansatt kommitté tillkallas med uppdrag att utreda och lämna förslag till en framtida utformning av gymnasieskolans studievägsutbud.

Kommittén skall utifrån en analys av samhällets och arbetsmarknadens förändring samt behovet av en breddad rekrytering till högskolan överväga hur gymnasiala utbildningar bör organiseras i framtiden. Kommittén skall också överväga formerna för hur alla studievägar kan göras tillgängliga för elever i hela landet och de ekonomiska konsekvenserna av detta. Kommittén skall vidare analysera effekterna av skolornas storlek vad gäller kvalitet och studievägsutbud.

Bakgrund

Gymnasieskolan skall kvalificera eleverna för personlig utveckling, ett demokratiskt samhällsliv, ett utvecklande arbetsliv och ett livslångt lärande. I propositionen *Växa med kunskaper* angavs motiven för att höja ambitionsnivån för den gymnasiala utbildningen, nämligen att höja den allmänna utbildningsnivån och förbereda alla för ett livslångt lärande, där återkommande utbildning blir allt vanligare och möjligheterna för alla att gå vidare till högre studier är reella (prop. 1990/91:85, bet. 1990/91:UbU16, rskr. 19990/91:356).

Gymnasiereformen har inneburit en ambitionshöjning framför allt för yrkesutbildningen. Alla nationella och specialutformade

program är treåriga och har en gemensam kärna av allmänna ämnen. Reformen har på så sätt gett möjlighet till en breddad och utökad rekrytering till den högre utbildningen. Antalet platser på de olika programmen och deras grenar/ inriktningar skall enligt 5 kap. 5 § skollagen (1985:1100) anpassas med hänsyn till elevernas önskemål. Utgångspunkten har varit en strävan att stärka elevernas möjligheter att välja program och kurser för att därigenom utveckla deras intresse och ansvar för sin utbildning. Skolverket konstaterar i *Skolan och den föränderliga ekonomin* (rapport nr 179, 2000), att elevernas sökandemönster är nära kopplade till samhällsekonomis omvandling.

Det nationella uppdraget för en kommun när det gäller gymnasieskolan handlar om elevens rätt till en likvärdig utbildning av hög kvalitet. I det decentraliserade och målstyrda skolsystemet skall den nationella skolpolitiken genomföras på lokal nivå. Skolhuvudmännen måste därför tillgodose elevernas behov och deras rätt enligt skollagen att få en likvärdig utbildning.

En ny struktur med brett innehåll

Precis som i Sverige pågår i många länder inom EU och OECD en utveckling inom yrkesutbildningsområdet som innebär att andelen allmänna ämnen ökar i yrkesutbildningarna. Flera arbetsuppgifter i arbetslivet kräver en fördjupning av yrkeskompetensen utöver vad som kan ges i en gymnasieutbildning. Arbetslivets förändring leder till att gymnasieskolans uppdrag förändras. Dessa förändringar gör att frågan om programutbudet nu behöver aktualiseras. Det gäller både vilka program som skall finnas och hur varje programs utbud av studievägar skall se ut. De nationella programmen måste ge stor öppenhet inför elevernas framtida studie- och yrkesval samt utgöra en plattform för livslångt lärande. I detta sammanhang bör även möjligheten att studera och arbeta utomlands beaktas. Det finns också skäl att överväga om det i dag finns alltför många valmöjligheter redan vid ingången till gymnasieskolan.

En översyn av gymnasieskolans struktur och studievägsutbud bör ta sin utgångspunkt i de förändringar av morgondagens samhälle och arbetsmarknad som forskning och arbetsmarknadens branscher pekat på. Detta gäller såväl krav på medborgar- som yrkeskompetens. Översynen bör belysa vilka funktioner och arbetsuppgifter i arbetslivet som kan tillgodoses inom ramen för en

yrkesförberedande utbildning i gymnasieskolan. Samtidigt är det viktigt att fördelningen av ansvaret mellan skolväsendet och arbetslivet blir så tydlig som möjligt. Gymnasieskolans uppgift när det gäller yrkesförberedande utbildning är att ge en god grund såväl för fortsatta studier som för verksamhet inom ett bredare yrkesområde. Färdigutbildning och specialisering sker normalt sett i arbetslivet.

En utgångspunkt för övervägandena om en framtida gymnasiestruktur bör vara en analys och bedömning av framtidens arbetsmarknad, liksom av vilka sektorer som bedöms komma att svara för tillväxt och sysselsättning samt vilka krav detta ställer på gymnasieskolans utbildningar och deras innehåll. En annan utgångspunkt kan vara en analys och bedömning av vilka kunskaper som ger grundläggande kompetens inom relativt breda arbetsmarknadssektorer snarare än traditionella yrken. Den gemensamma kärnan av baskunskaper, som i dag främst består av kärnämnen, kommer troligen att behöva vidgas. Den måste dels ge ökade ämneskunskaper i gemensamma ämnen, dels ge generella kunskaper som – även om de inhämtas i olika undervisningssammanhang – är gemensamma för alla utbildningar. Arbetsmarknadens mer specifika behov kan tillgodoses genom t.ex. lärlingsutbildning, färdigutbildning på arbetsplatsen eller annan eftergymnasial yrkesutbildning. Försöksverksamheten med kvalificerad yrkesutbildning (KY) kan ses som ett exempel på en sådan utveckling. Utbildningarna bör konstrueras så att de var och en kan fungera som en plattform för så stora delar som möjligt av arbetsmarknaden och för elevens fortsatta personliga utveckling.

Utbudet av studievägar bör erbjuda tydliga och attraktiva ingångar, som kan ge eleverna motivation och lust att fullfölja en gymnasieutbildning. Det måste också finnas möjlighet för eleverna att specialisera sig genom att välja intressanta och användbara inriktningar. Inom ramen för en sådan specialisering är det dock nödvändigt att eleverna får kunskaper som är generaliserbara och kan tillämpas i andra och nya sammanhang. Alla utbildningar i gymnasieskolan har till uppgift att ge eleverna kunskap och bildning för att som medborgare i ett demokratiskt samhällsliv kunna hävda sina intressen samt vilja och förmåga till fortsatt lärande. Därvid måste behovet av en ökad andel högskoleutbildade beaktas. Regeringens mål är att 50 procent av en årskull skall börja i högskolan före 25 års ålder. Tillgången till kompetens inom naturvetenskap, teknik och informationsteknik är central för tillväxt och

utveckling. Rekryteringen till utbildning med naturvetenskaplig och teknisk inriktning har en nationellt strategisk betydelse. Det är därför synnerligen viktigt att gymnasieskolan erbjuder utbildning i former som kan attrahera ungdomar samt utveckla och stärka deras intresse för naturvetenskapligt och tekniskt inriktade studier.

En arbetsgrupp inom Utbildningsdepartementet ser över förutsättningarna för en ändrad ämnessammansättning för bl.a. vissa kärnämnen. Arbetet skall redovisas i form av en departementspromemoria senast i november 2000. Denna kommer att överlämnas till kommittén för vidare behandling. Gymnasieskolan behöver ses över för att bättre kunna förbereda eleverna för och stimulera dem till olika slag av högskoleutbildningar. Dagens utbildningar, inom framför allt de naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga programmen, bygger på en lång tradition och har till sin karaktär inte ändrats särskilt mycket över tiden. De är oftast styrda av ett traditionellt akademiskt perspektiv. Andra program kännetecknas av ett traditionellt branshperspektiv. Det finns därför anledning att överväga efter vilka principer morgondagens utbildningar bör organiseras.

Dagens gymnasieprogram är, liksom tidigare linjer och specialkurser, socialt och könsmässigt snedrekryterande. Den framtida programstrukturen bör utformas för att motverka detta.

Gymnasieskolornas utbud och kvalitet

Enligt 5 kap. 3 § skollagen (1985:1100) skall utbildningen i gymnasieskolan utgöras dels av utbildning på nationella program, dels av utbildning på specialutformade program och dels av individuella program. Enligt 5 kap. 5 § är varje kommun skyldig att erbjuda ett allsidigt urval av nationella program. Erbjudandet skall avse utbildning som anordnas inom kommunen eller i annan kommun eller ett landsting enligt samverkansavtal.

Varje kommun har frihet att inrätta en gymnasieskola och att bestämma vilka program och grenar/inriktningar skolan skall omfatta. Enligt Skolverkets rapport nr 173 1999 *Beskrivande data om barnomsorg och skola 1999* anordnade 278 kommuner gymnasieutbildning 1998. Utbudet av nationella program varierar. 175 kommuner har sex eller fler program, medan 42 kommuner endast anordnar individuella program.

Det kan finnas skäl att överväga om det inte bör krävas en viss bredd i en gymnasieskolas utbildning för att skolan skall kunna erbjuda en god kvalitet, t.ex. i form av s.k. programinriktade sökbara studievägar (PRIV). Läsåret 1998/99 hade den till elevantalet största gymnasieskolan närmare 2 400 elever, medan tio procent av skolorna hade färre än 22 elever. Läroplanen (Lpf 94) förutsätter att en skola skall erbjuda en allsidig och utvecklande miljö.

Under 1990-talet har gymnasieskolor inrättats i många kommuner. Skälet kan dels vara en vilja att hålla kvar de unga i kommunen, dels att det i vissa fall anses vara ekonomiskt mer förmånligt att starta utbildning i egen regi än att köpa den av andra kommuner. Kostnaderna för en utbildningsplats kan, enligt Skolverket, variera starkt, trots att utbildningarna i stort sett motsvarar varandra. Utvecklingen att allt fler kommuner inrättar en gymnasieskola har både positiva och negativa effekter. En positiv effekt är att eleverna kan studera nära hemorten och därigenom få en gymnasieutbildning, som många elever kanske tidigare avstod från. En liten skola kan också erbjuda en trygg och familjär miljö. En negativ effekt är att ett begränsat urval av valbara kurser inom ramen för karaktärsämnen och individuellt val inte kan tillgodose elevernas olika intressen och önskemål.

Regeringen har nyligen beslutat om en försöksverksamhet inom gymnasieskolan med distansundervisning med stöd av modern informations- och kommunikationsteknik. Detta öppnar möjligheter för eleverna att kombinera studier i hemkommunens gymnasieskola med vissa kurser på en gymnasieskola i en annan kommun.

Tidigare hade eleverna större möjlighet att söka sig till en gymnasiekommun med ett bredare utbud av program och inriktningar och med upparbetade och väl fungerande kontakter med arbetslivet. Med flera små gymnasieskolor blir resultatet en spridning av elevunderlaget med små undervisningsgrupper och små resurser, vilket kan påverka kvaliteten i utbildningen, t.ex. på grund av för få lärare med pedagogisk utbildning. Det finns även risk att de totala samhällskostnaderna ökar. Mycket stora gymnasieskolor kan å andra sidan innebära kvalitativa brister av andra slag.

Lärande i arbetet

Ett annat problem är när yrkesutbildningar anordnas och förutsättningarna är starkt begränsade för ett samarbete med det lokala näringslivet kring den arbetsplatsförlagda utbildningen (APU).

APU är en viktig del i gymnasieskolans yrkesutbildningar. Genom denna tillförs utbildningen viktiga kvaliteter, som gör att utbildningsmålen bättre kan uppnås. Skolverkets uppföljning visar att nästan samtliga elever som har haft en APU är klart positiva och nöjda och ser den som ett viktigt komplement till den skolförlagda utbildningen.

Enligt nuvarande bestämmelser skall minst 15 veckor av undervisningstiden på program med yrkesämnen utgöras av APU. Medie- och elprogrammen har stora svårigheter att genomföra APU. Skolverket har på regeringens uppdrag tillsammans med berörda parter på arbetsmarknaden redovisat en bedömning av hur stor andel APU som bör finnas på varje program.

Utbildningsdepartementets arbetsgrupp för skola-arbetsliv har diskuterat förutsättningarna för lärlingsutbildning inom den gymnasiala yrkesutbildningen. Denna diskussion kommer att redovisas senast till hösten 2000 i en departementspromemoria, som kommer att överlämnas till kommittén för kännedom. Det finns skäl att överväga i vilka former lärande i arbetet skall erbjudas i den framtida gymnasieskolan.

Lokala grenar och specialutformade program

Kommunerna har möjlighet att anordna lokala grenar/inriktningar knutna till nationella gymnasieprogram för att tillgodose ett lokalt eller regionalt utbildningsbehov. Lokala grenar har blivit allt vanligare och anordnades hösten 1998 vid 169 skolor i 123 kommuner. Jämfört med hösten 1995 har antalet elever på lokala grenar mer än fördubblats till drygt 12 000 elever.

Specialutformade program är avsedda att ge en utbildning som inte tillgodoses genom de nationella programmen, men som är likvärdig med dessa genom att de nationella kärnämneskurserna ingår. Specialutformade program anordnades hösten 1998 vid 207 skolor i 125 kommuner. De senaste två åren har 23 kommuner och 62 skolor startat specialutformade program. Andelen nybörjare på specialutformade program har ökat med 47 procent till ca 6 500 elever. Inför läsåret 1999/2000 hade 9 200 elever sökt ett specialutformat program.

Ett problem är dock att de lokala kurser som ibland ingår kan ha varierande kvalitet. Ett ökande antal specialutformade program, lokala grenar/inriktningar och kurser bidrar till att göra gymnasie-

skolan alltmer heterogen och svår att överblicka. Det kan också medföra att vissa utbildningar blir alltför smala och specialiserade för att kunna fungera som en plattform för ett livslångt lärande och en fortsatt utveckling inom yrkesområdet.

Riksrekrytering

Regeringen kan förklara att vissa utbildningar, lokala grenar/inriktningar på ett nationellt program eller specialutformade program, skall vara riksrekryterande. En förklaring om riksrekrytering innebär att om en elev blir intagen, skall ersättning för kostnaderna för elevens utbildning utgå från hemkommunen.

Regeringen har hittills medgett riksrekrytering för 79 lokala grenar/inriktningar, som i allt väsentligt avser yrkesutbildning. Ett skäl till det stora intresset hos kommunerna att få sina utbildningar godkända för riksrekrytering är möjligheten att rekrytera elever från andra kommuner och därmed få ett ökat underlag till den egna gymnasieskolan. En ökande andel riksrekryterande utbildningar kan dock motverka samverkan mellan kommuner kring ett brett utbildningsutbud, vilket kan ha samhällsekonomiska konsekvenser.

Skolverket har ett regeringsuppdrag att, mot bakgrund av de förändringar i gymnasieskolans programutbud som sker fr.o.m. läsåret 2000/2001, se över systemet med riksrekrytering. Redovisningen, som skall lämnas senast den 1 oktober 2000, kommer att överlämnas till kommittén.

I dag gäller olika villkor för fristående och offentliga gymnasieskolor. En elev som vill välja gymnasieskola i en kommun som hemkommunen inte har samverkansavtal med har genom skolagens (1985:1100) bestämmelser om interkommunal ersättning begränsade möjligheter att få sitt önskemål tillgodosett inom det offentliga skolväsendet, men om eleven tas in till utbildning vid en fristående gymnasieskola är hemkommunen alltid skyldig att lämna bidrag.

Kommittén för uppföljning av resursfördelning till fristående grundskolor (U 1997:10) har fått tilläggsdirektiv (dir. 1999:76) att utreda ekonomiska och andra konsekvenser av det snabbt växande antalet fristående gymnasieskolor samt att belysa förutsättningarna för konkurrens på lika villkor för fristående och offentliga gymnasieskolor. Kommittén skall bl.a. överväga om det är möjligt att tillämpa samma grunder för riksrekrytering oavsett huvudman.

Uppdraget

Kommittén skall som utgångspunkt för sitt arbete ha de förändringar som ägt rum inom samhälls- och arbetslivet under 1990-talet, behovet av en breddad rekrytering till högskolan och de framtida kompetensbehov som kan förutses inom såväl etablerade branscher som nya tillväxtbranscher.

Kommittén skall i sitt arbete utgå från att gymnasieskolan skall omfatta en sammanhållen utbildning om minst tre år.

Gymnasieskolans studievägsutbud

Kommittén skall utreda och föreslå vilken studievägsstruktur den framtida gymnasieskolan bör ha. En utgångspunkt skall vara att den framtida gymnasieskolan bör omfatta färre program än i dag men med ett bredare innehåll. Alla program skall tillgodose såväl individens bildningsbehov som aktiv samhällsmedborgare som arbetsmarknadens behov och behovet av förberedelse för vidare studier. Antalet utgångar från gymnasieskolan bör noga övervägas efter samråd med arbetsmarknadens parter, branschorganisationer, företrädare för högskolan och för andra eftergymnasiala utbildningar. Utbudet av utgångar bör även kännetecknas av en bredd och en allsidighet som kan tillgodose skilda elevintressen. Det bör vara uppbyggt så att det motverkar återvändsgränder och att elevernas kompetens inte blir för snäv. Kommittén skall beakta hur utformningen av gymnasieskolans olika program och kärnämnen kan bidra till att öka andelen studerande inom NT-området. Kommittén skall därför särskilt pröva möjligheterna att erbjuda gymnasieutbildning i form av nya och otraditionella kombinationer av naturvetenskap, teknik och humaniora.

Kommittén skall även överväga behovet av specialutformade och andra program. Kommittén skall också utreda och redovisa hur de interkommunala ersättningarna påverkar förutsättningarna för samverkan mellan kommuner kring gymnasieutbildningar.

Gymnasieskolornas storlek

Kommittén skall utreda vilka effekter gymnasieskolornas storlek har dels vad gäller elevernas val och utbildningens kvalitet, dels vilka effekter det ökade utbudet av lokala utbildningsinriktningar har.

Arbetsplatsförlagd utbildning

Kommittén skall även överväga om en skola som inte kan erbjuda APU i tillräcklig omfattning för ett visst program skall ha rätt att anordna utbildning på detta program.

Behovet av riksrekryterande utbildningar

Kommittén skall utreda det långsiktiga behovet av systemet med riksrekryterande utbildningar, om det finns behov av andra riksrekryterande utbildningar än program med yrkesämnen och hur det annars skall garanteras att yrkesutbildningar inom smala yrkesområden kommer till stånd. Vidare skall kommittén utreda och lämna förslag om hur den interkommunala ersättningen skall beräknas för riksrekryterande utbildningar samt i övrigt överväga hur strukturen i förslagen kan ge incitament till samverkan mellan kommuner.

Arbetsmetod och redovisning av uppdraget

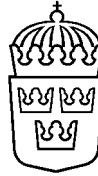
Kommittén skall i sitt arbete samråda med berörda myndigheter och organisationer samt pågående utredningar som har relevans för utredningsuppdraget. För utredningen gäller kommittéförordningen (1998:1474).

Kommittén skall lägga fram förslag till de författningsändringar som föranleds av dess ställningstaganden.

Kommittén skall redovisa uppdraget senast den 1 oktober 2001.

(Utbildningsdepartementet)

Kommittédirektiv

Tilläggsdirektiv till Gymnasiekommittén 2000
(U 2000:06)

Dir.
2001:8

Beslut vid regeringssammanträde den 1 februari 2001.

Sammanfattning av uppdraget

Gymnasiekommittén 2000 (U 2000:06) får genom detta tilläggsdirektiv ytterligare uppgifter.

Kommittén skall föreslå hur samverkan mellan skola och arbetsliv kan utvecklas samt hur ett ökat inslag av lärande i arbetslivet i gymnasieskolan bör utformas.

Kommittén skall överväga vad som kan göras i programmens uppbyggnad för att minska snedrekryteringen och avhoppsfrekvensen bland elever med utländsk bakgrund i gymnasieskolan.

Kommittén skall utreda och lägga förslag till hur en förändrad utformning av vissa kärnämneskurser i gymnasieskolan bör se ut.

Kommittén skall lämna förslag till ett ämnesbetygssystem i gymnasieskolan och gymnasial vuxenutbildning.

Kommittén skall även, med utgångspunkt i kommitténs övriga överväganden och förslag, pröva förutsättningarna för att en gymnasieexamen skall kunna införas i gymnasieskolan.

Slutligen ändras också tidpunkten för kommitténs slutliga redovisning till den 30 april 2002.

Bakgrund

Med stöd av regeringens bemyndigande den 4 maj 2000 har en kommitté tillkallats med uppdrag att utreda och lämna förslag till en framtida utformning av gymnasieskolans studievägsutbud (dir. 2000:35). Kommittén skall utifrån en analys av samhällets och arbetsmarknadens förändring samt behovet av en breddad rekry-

tering till högskolan överväga hur gymnasiala utbildningar bör organiseras i framtiden. Kommittén skall också överväga formerna för hur alla studievägar kan göras tillgängliga för elever i hela landet och de ekonomiska konsekvenserna av detta. Kommittén skall vidare analysera effekterna av skolornas storlek vad gäller kvalitet och studievägsutbud. Kommittén har antagit namnet Gymnasiekommittén 2000.

Samverkan mellan skola och arbetsliv

I kommitténs direktiv angavs att en arbetsgrupp inom Utbildningsdepartementet diskuterat förutsättningarna för samverkan mellan skola och arbetsliv samt lärande i arbetslivet inom den gymnasiala yrkesutbildningen. Vidare angavs att det fanns skäl att överväga i vilka former lärande i arbetslivet skall erbjudas i den framtida gymnasieskolan. Arbetsgruppen redovisade hösten 2000 sitt arbete i promemorian *Samverkan mellan skola och arbetsliv – Om möjligheterna med lärande i arbetslivet* (Ds 2000:62).

Etnisk mångfald

I den ovan nämnda rapporten *Samverkan mellan skola och arbetsliv* uppmärksammas att många ungdomar med utländsk bakgrund klarar sig bra i gymnasieskolan. Andelen elever med utländsk bakgrund varierar dock starkt mellan olika program. Elever med utländsk bakgrund är också överrepresenterade bland elever som gjort studieuppehåll eller avbrutit sina studier i gymnasieskolan. Det är angeläget att den framtida gymnasieskolans studievägar utformas så att de attraherar såväl pojkar och flickor som ungdomar ur skilda sociala miljöer och med olika etnisk bakgrund. Studievägarna bör även vara så flexibelt utformade att elever med utländsk bakgrund i ökad utsträckning kan fullfölja studierna.

Kärnämnen

En arbetsgrupp inom Utbildningsdepartementet har utrett förutsättningarna för en ändrad utformning av vissa kärnämneskurser i gymnasieskolan. I kommitténs direktiv angavs att en promemoria skulle överlämnas för vidare behandling till Gymnasiekommittén

2000. Arbetsgruppen har i januari 2001 redovisat sitt uppdrag i promemorian, *En utveckling av gymnasieskolans kärnämnen* (dnr U2001/292/G).

Ämnesbetyg

Riksdagens beslut med anledning av propositionen *En ny läroplan och ett nytt betygssystem för gymnasieskolan, komvux, gymnasiesärskolan och särsvux* (prop. 1992/93:250) innebar bl.a. att gymnasieskolan och gymnasial vuxenutbildning fick mål- och kunskapsrelaterade betyg. Det medför att betyg skall sättas på varje avslutad kurs och att någon avslutande helhetsbedömning av kunskaperna i ämnet inte görs. Att samtliga kursbetyg förs in i slutbetyget har medfört att många elever prövar för högre betyg efter det att studierna i gymnasieskolan avslutats.

Regeringen gav den 17 juni 1999 Skolverkets kvalitetsgranskningsnämnd i uppdrag att genomföra nationella kvalitetsgranskningar i skolan, bl.a. i fråga om en likvärdig och rättvis betygsättning. Resultatet av granskningarna redovisades den 5 september 2000 (rapport nr 190).

Av rapporten framgår bl.a. att en majoritet av eleverna och de verksamma inom gymnasieskolan är positivt inställda till betygssystemet. Eleverna anser dock att det är svårt att förstå innebörden av mål och betygskriterier. Vidare framgår att betygsstressen har ökat inom samtliga skolformer. Bedömningsunderlaget utgörs i stor utsträckning av prov. Ju skarpare avgränsning mellan olika kurser och ämnen desto fler tenderar de formaliserade proven att vara.

En arbetsgrupp inom Utbildningsdepartementet har i en promemoria, *Ämnesbetyg i en kursutformad gymnasieskola*, som överlämnats till skolministern den 12 januari 2001 (dnr U2001/148/G), presenterat förslag till hur ett ämnesbetygssystem kan införas i gymnasieskolan och gymnasial vuxenutbildning. Förslaget innebär att ämnesbetyg bör sättas efter varje avslutad kurs, dvs. ett tidigare ämnesbetyg ersätts av ett senare. Det sist satta betyget i ämnet införs i slutbetyget. Vidare föreslås att ämnesplaner och bedömningskriterier på ämnesnivå införs för varje ämne samt att skriftliga omdömen införs som komplement till den information om elevernas kunskapsutveckling som betygen ger.

Gymnasieexamen

Regeringen förde första gången fram idén om en examen på gymnasienivå i skrivelsen *Utvecklingsplan för förskola, skola och vuxenutbildning – kvalitet och likvärdighet* (skr. 1996/97:112). Regeringen bedömde att det fanns behov av en höjd kvalitet i elevernas kunnande som förberedelse för ett yrkesliv. Det fanns, enligt regeringen, goda skäl att pröva om en yrkesexamen kunde införas på flera nationella program och för flera yrkesinriktningar. För en sådan borde det ställas vissa minimikrav. Ett krav kunde vara en minsta andel godkända betyg. Det borde vidare övervägas om yrkesexamen skulle ha samma krav på godkända betyg som kraven i grundläggande behörighet för högskolestudier.

I propositionen *Gymnasieskola i utveckling – kvalitet och likvärdighet* (1997/98:169) föreslog regeringen att en gymnasieexamen skulle införas för alla elever som påbörjar sin utbildning på ett nationellt eller specialutformat program i gymnasieskolan läsåret 2000/2001. Som krav för examensbevis föreslogs dels fullständig studiegång, dels grundläggande behörighet för högskolestudier, dels minst betyget Godkänd i ämnena svenska/ svenska som andraspråk, engelska och matematik samt i de viktigaste karaktärsämnena på det studerade programmet. Därutöver föreslogs ett godkänt examensarbete, som skulle omfatta 100 gymnasiepoäng. För examensarbetet skulle det finnas nationella mål. Även i komvux skulle gymnasieexamen erbjudas med i stort sett samma krav för examensbevis som i gymnasieskolan. Gymnasieexamen borde utgöra en särskild merit vid urval till högskolan och även kunna tillgodoräknas som en merit i arbetslivet.

Riksdagen ställde sig i princip bakom tanken på en gymnasieexamen men begärde att regeringen ytterligare skulle utreda frågan om hur en gymnasieexamen skall utformas och återkomma till riksdagen med ett utvecklat förslag (bet. 1998/99:UbU3, rskr. 1998/99:160). Riksdagen beslöt vidare att ett självständigt elevarbete skulle införas. Beslutet innebar att varje elev i gymnasieskolan skall göra ett projektarbete om 100 gymnasiepoäng. En gymnasieexamen var tänkt att ingå i det paket av förändringar i gymnasieskolan som regeringen föreslog i proposition 1997/98:169 och som gäller för elever som börjar gymnasieskolan hösten 2000. Under den tid som förflutit sedan riksdagens beslut har förutsättningarna förändrats. I proposition *Vissa skolfrågor* (prop. 1999/2000:68) anförde regeringen att den avsåg att återkomma till

riksdagen med förslag om en gymnasieexamen samtidigt med den aviserade propositionen om rekrytering till högskolan. Tidsplanen för denna proposition har förskjutits. Regeringen gör nu, främst med anledning av vad som anförts om en översyn av gymnasieskolans betygssystem, bedömningen att det finns skäl att överlåta till Gymnasiekommittén 2000 att ge ett samlat förslag om gymnasieskolans utbud av studievägar, en eventuell gymnasieexamen och ett ämnesbetygssystem.

Ett utökat uppdrag

Mot den tecknade bakgrunden behöver kommitténs uppdrag utvidgas. Kommittén skall utöver de uppgifter som anges i direktiven (dir. 2000:35) även utreda följande.

Kommittén skall, med utgångspunkt i promemorian *Samverkan mellan skola och arbetsliv – Om möjligheterna med lärande i arbetslivet*, föreslå hur samverkan mellan skola och arbetsliv kan utvecklas samt hur ett ökat inslag av lärande i arbetslivet i gymnasieskolan bör utformas.

Kommittén skall överväga vad som kan göras i programmets uppbyggnad för att minska snedrekryteringen och avhoppsfrekvensen bland elever med utländsk bakgrund i gymnasieskolan.

Kommittén skall, med utgångspunkt i promemorian *En utveckling av gymnasieskolans kärnämnen*, utreda och lägga förslag till hur en förändrad utformning av vissa kärnämneskurser i gymnasieskolan bör se ut.

Kommittén skall med utgångspunkt i dels direktiven för sitt uppdrag om den framtida gymnasieskolans studievägar, dels förslagen i arbetsgruppens tidigare nämnda promemoria utreda och föreslå om och hur ett ämnesbetygssystem kan införas i gymnasieskolan och gymnasial vuxenutbildning. Kommittén skall därvid utforma ett förslag som, med bibehållande av nuvarande antal betygssteg, minskar betygsstressen i den gymnasiala utbildningen och skapar förutsättningar för en bättre helhetssyn på elevernas kunskapsutveckling.

Kommittén skall även föreslå hur eleverna under tiden i gymnasieskolan kan få information om sin kunskapsutveckling, t.ex. i form av utvecklingssamtal och skriftliga omdömen.

För att stödja lärares bedömning av elevernas kunskaper föreslås i arbetsgruppens promemoria att bedömningskriterier införs på

ämnesnivå. Kommittén skall pröva om detta förslag är förenligt med de förslag som kommittén lämnar i övrigt.

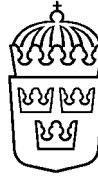
Kommittén skall vidare, med utgångspunkt i kommitténs övriga överväganden och förslag, pröva förutsättningarna för att införa en gymnasieexamen i gymnasieskolan. Kommittén skall därvid analysera vilka effekter en gymnasieexamen kan ha på undervisningen i gymnasieskolan och vilka fördelar en gymnasieexamen kan ha, t.ex. för att underlätta övergången från gymnasieskolan till arbetslivet och för att underlätta en ökad rörlighet inom den europeiska unionen.

Om kommittén finner det rimligt att införa en gymnasieexamen skall kommittén bl.a. redovisa vilka krav som bör ställas på en sådan examen, t.ex. i fråga om krav på betyg i ämnen och projektarbetet samt formerna för hur en gymnasieexamen skall dokumenteras.

Arbetet skall redovisas i sin helhet senast den 30 april 2002.

Utbildningsdepartementet

Kommittédirektiv

Tilläggsdirektiv till Gymnasiekommittén 2000
(U 2000:06)

Dir.
2002:8

Beslut vid regeringssammanträde den 31 januari 2002.

Sammanfattning av uppdraget

Gymnasiekommittén 2000 (U 2000:06) får genom dessa tilläggsdirektiv ytterligare uppgifter.

Kommittén skall utreda behovet av utökad möjlighet för kommuner att samverka om delar av utbildningar i gymnasieskolan.

Kommittén skall föreslå de författningsändringar som behövs med anledning av kommitténs förslag. I detta arbete skall samverkan ske med 1999 års skollagskommitté (U 1999:01).

Kommittén skall redovisa en strategi för ett genomförande av sina förslag.

Slutligen ändras också tidpunkten för kommitténs slutliga redovisning till den 16 december 2002.

Bakgrund

Gymnasiekommittén 2000

Gymnasiekommittén 2000 tillkallades enligt regeringsbeslut den 4 maj 2000 med uppdrag att bl.a. utreda och lämna förslag till en framtida utformning av gymnasieskolans studievägsutbud (dir. 2000:35).

Kommittén fick genom regeringsbeslut den 1 februari 2001 i tilläggsdirektiv (dir. 2001:8) att föreslå bl.a. hur samverkan mellan skola och arbetsliv kan utvecklas samt hur ett ökat inslag av lärande i arbetslivet i gymnasieskolan bör utformas.

Kommittén skall redovisa sitt uppdrag senast den 30 april 2002.

1999 års skollagskommitté

1999 års skollagskommitté tillkallades enligt regeringsbeslut den 25 februari 1999 med uppgift att göra en översyn av skollagstiftningen. Kommittén skall bl.a. föreslå hur skollagen (1985:1100) kan moderniseras genom att förenklas och förtydligas samt bättre anpassas till ett målstyrt skolväsende och till den ansvarsfördelning som råder mellan stat och kommun (dir. 1999:15).

Kommittén har fått förlängning till den 31 december 2001 med att redovisa sitt uppdrag.

Samordning av de två kommittéerna

1999 års skollagskommitté och Gymnasiekommittén 2000 arbetar båda med frågor som rör gymnasieskolan, men de har utifrån sina direktiv olika utgångspunkter.

1999 års skollagskommitté arbetar i första hand med skolformsövergripande frågor, t.ex. hur en ökad rättssäkerhet för elever kan åstadkommas, analys och definition av termer som används i skollagen och förenkling och förtydligande av lagstiftningen. 1999 års skollagskommittés förslag till ny skollag kommer att innehålla förslag som rör samtliga verksamhets- och skolformer.

Uppdraget för Gymnasiekommittén 2000 omfattar enbart gymnasieskolan. De förslag som Gymnasiekommittén 2000 lägger fram kommer sannolikt att kräva omfattande ändringar av nuvarande bestämmelser om gymnasieskolan i skollagen. Det gäller såväl gymnasieskolans inre struktur som terminologi och begrepp kopplade till denna, men kan enligt direktiven även beröra mottagande och intagning av sökande m.m.

För att få kommittéernas två kommande betänkanden att harmoniera med varandra finns det skäl att samordna kommittéernas arbete. Kommittén skall därför samverka med 1999 års skollagskommitté så att de förslag till författningsändringar som kommittén lämnar stämmer överens med strukturen på det förslag till ny skollag som 1999 års skollagskommitté lämnar.

Samverkan mellan kommuner

I propositionen *Växa med kunskaper* (prop.1990/91:85) beskriver regeringen hur samverkan mellan små och medelstora kommuner kan ge den bredd och kvalitet i utbudet av utbildningsvägar som kommunerna är skyldiga att erbjuda sina elever. I regeringens utvecklingsplan *Samverkan, ansvar och utveckling* (Skr. 1998/99:121) lyfter regeringen åter fram behovet av samverkan mellan kommuner. Samverkansavtal ses som en väg att nå ett bredare utbud än vad en kommun kan erbjuda på egen hand. Nuvarande bestämmelser om samverkansavtal mellan kommuner reglerar elevens rätt att genomgå en hel gymnasieutbildning i annan kommun.

I den framtida gymnasieskolan uppbyggd med ny struktur, kan det finnas behov av att elever får delar av sin gymnasieutbildning förlagd till annan kommun.

Strategi för genomförandet

Skolverket redovisar i rapporten *Reformeringen av gymnasieskolan* nr 187 de svårigheter som uppmärksammats med att genomföra den av riksdagen år 1991 beslutade reformens intentioner i skolans vardag.

Gymnasiereformen syftade, då som nu, till att höja kvaliteten i undervisningen. Syftet var också att tydliggöra det lokala ansvaret och konstruera gymnasieskolan så att den skulle kunna omformas och förändras i den takt det var nödvändigt med hänsyn till omvärldsförändringar. Rapporten visar att skolorna lagt ner mycket tid och kraft på genomförandet av reformen, men att de organisatoriska inslagen kom att stå i centrum för arbetet. Att strukturera innehållet i kurser och inordna dessa i en studiegång var tidskrävande. Detsamma gällde arrangerandet av det individuella valet och lokala tillägget. Intentionerna med reformen kom i skymundan och de organisatoriska förändringarna blev ett mål i sig. Syftet med decentraliseringen blev inte tydliggjort och i stället för att utveckla arbetssätt och metoder översattes invanda mönster till de nya kurserna. Fokusering på kursen gjorde att reformen kom att definieras utifrån verksamhetens minsta del och helhetsbilden gick, enligt Skolverkets rapport, till stora delar förlorad liksom syftet med reformen.

Skolverkets kvalitetsgranskningsnämnds rapport, *Nationella kvalitetsgranskningar 2000*, ger en liknande bild av det nya betygssystemets tillämpning. Inspektörernas granskning visar att det finns betydande brister vad gäller rättvis och likvärdig bedömning. Nämnden pekar på orsaker som att såväl stat som kommun kraftigt tycks ha underskattat komplexiteten i det mål- och kunskapsrelaterade betygssystemet och den tid och kraft som var nödvändig för att genomföra det. Det tycks ha saknats reella förutsättningar för lärarna att sätta sig in i och förstå systemet från grunden. För att förbättra situationen har regeringen gett Skolverket i uppdrag att planera för en kompetensutveckling om bedömning och betygssättning av lärare i grundskolan, gymnasieskolan och den gymnasiala vuxenutbildningen.

Båda rapporterna pekar på behovet av en genomtänkt plan och strategi för introduktion och genomförande av nationella reformer av detta slag. Inte minst måste syftet med reformen lyftas fram och tydliggöras för att genomförandet lokalt ska få önskad effekt.

Ett utökat uppdrag

Mot den tecknade bakgrunden behöver Gymnasiekommitténs uppdrag utvidgas. Utöver de uppgifter som anges i tidigare direktiv (dir. 2000:35 och dir. 2001:8), skall kommittén även utreda följande.

Kommittén skall utreda behovet av utökad möjlighet för kommuner att samverka om delar av utbildningar i gymnasieskolan.

Kommittén skall utreda vilka författningar som påverkas av kommitténs förslag om den framtida gymnasieskolan. Kommittén skall vidare lämna förslag till författningsändringar som är nödvändiga med anledning av kommitténs övriga förslag. I detta arbete skall samverkan ske med 1999 års skollagskommitté (U 1999:01).

Kommittén skall redovisa en strategi för genomförandet av sina förslag. Strategin skall bygga på de erfarenheter som gjorts av 1990-talets tidigare reformgenomföranden inom gymnasieskolan.

Arbetet skall redovisas i sin helhet senast den 16 december 2002.

(Utbildningsdepartementet)

Förändringar av den svenska gymnasiala utbildningens struktur – en historik

1 Från medeltiden till början av 1800-talet dominerades den gymnasiala utbildningen av kyrkans behov¹

De första skolorna i Sverige kom till under medeltiden. Domkapitlens skolor hade i uppgift att utbilda präster och omfattade hela skolgången från nybörjarstadiet till vuxennivå. Den första skolordningen, från år 1571, var en del av kyrkoordningen. Skolan omfattade tre eller fyra klasser – om två år vardera – med undervisning i latin, kristendomskunskap och kyrkosång. 1611 utökades antalet årskurser och grekiska tillkom som ämne. Sekreterare i den grupp av präster som utarbetade denna skolordning var biskop Rudbeckius, grundare av gymnasiet i Västerås 1623.

Genom 1649 års skolordning avgränsades gymnasiet från trivialskolan men båda var delar av läroverket. Eleverna gick först i trivialskolan och därefter i gymnasiet. Efter gymnasiet kom akademierna. Gymnasiet, som kom att i väsentliga drag förbli oförändrat i 200 år, dominerades liksom resten av läroverket av de teologiska ämnena men undervisning förekom också i fysik, logik, retorik, historia och matematik. 1693 infördes vad som senare kom att kallas studentexamen. 1724 års skolordning introducerade geografi i form av kartkunskap.

1825 tillsattes en skolkommitté, den s.k. snillekommittén², som föreslog en uppdelning av gymnasiet i två bildningslinjer, en klassisk och en modern. Den sistnämnda kan anses motsvara vad som senare kallades reallinjen. Detta var en milstolpe i utvecklingen av läroverket och det skedde vid en tid av stora samhällsförändringar i övrigt, såsom representationsreformen, allmänna folkskolans införande, industrialiseringen, införande av järnvägar, tele-

¹ Marklund, S. (1987). Från reform till reform, Skolsverige 1950–1975, del 5 Läroplaner. Skolöverstyrelsen och Utbildningsförlaget.

² Bl.a. ingick Esaias Tegnér, Erik Gustaf Geijer, Jöns Jakob Berzelius och Hans Järta.

graf och telefon. Efter riksdagsbehandlingen utfärdade regeringen 1849 ett kungligt cirkulär till domkapitlen om hur undervisningsväsendet skulle organiseras.

2 Gymnasiet 1849–1930; läroverken delas upp; latinherraväldet bryts

Genom den första egentliga läroverksstadgan 1856 gjordes det klart dels att läroverket var en högre skola än den folkskola som tillkommit 1842, dels att läroverket hade en klassisk och en modern studieväg, som var lika långa.

Under 1800-talets senare del inrättades vid sidan av läroverken olika skolor för teknisk utbildning, handelsutbildning och utbildning av vårdpersonal.

År 1905 klövs läroverket i en realskoledel och en gymnasiedel. Beslutet hade föregåtts av en omfattande debatt om skolans mål och medel, om latinherraväldet, om huruvida reallinjen haft avsedd effekt. Man diskuterade också behovet av en ”avstigningsstation”, eftersom endast en tredjedel av läroverkets elever nådde fram till mogenhetsexamen.

I centrum för den skolpolitiska debatten under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet var bottenskolefrågan, dvs. om folkskolan skulle vara starten för skolgången också för dem som senare skulle gå i läroverket. Frågan aktualiserades igen då realskolan skildes från läroverket 1905 och den kommunala mellanskolan infördes samt under enhetsskoledebatten under 1940-talet. Denna fråga ligger dock utanför ramen för en historik om gymnasieskolan. Detsamma gäller de parallellskolor som fanns under gymnasienivån innan grundskolan infördes, t.ex. flickskolorna.

Gymnasiedelen av läroverket blev kvar oförändrat sedan realskolan skilts av år 1905. Både latin- och reallinjen hade ett dussintal ämnen. Under 1920-talet lades förslag om ökad specialisering, om minskat antal ämnen samt om inrättandet av en nyspråklig linje. Förslagen utsattes för hård kritik. Gymnasiets latin- och reallinjer blev tre- eller fyraåriga (beroende på antalet år i realskolan). Antalet ämnen de båda sista åren reducerades till fem utöver ett tilläggsämne. I gengäld utökades antalet valmöjligheter.

3 Gymnasial utbildning 1930–1960; yrkesutbildningen blir en offentlig angelägenhet

Utredningarna avlöste varandra från 1930 och framåt. 1946 års skolkommision, som leddes av ecklesiastikministern, lade fram förslaget om ett treårigt gymnasium med tre linjer, en latinlinje som blev den språkliga linjen, en reallinje och en allmän linje med samhällsvetenskapliga ämnen. Kommissionen föreslog att studentexamen skulle avläggas efter två års studier med stor ämnesbredd och att det tredje året skulle vara ett collegeår som förberedelse för universitetsstudier. Under detta år skulle den studerande ha högst sju ämnen. Skolkommisionen behandlade således det mer än hundra år gamla problemet: *skall gymnasiet ha många ämnen med kortare kurser eller få ämnen med större fördjupning.*

Riksdagens beslut 1950 innebar inga klara ställningstaganden i fråga om gymnasiet – det viktigaste var ett genombrott för tanken på en enhetsskola som grund för gymnasiet. Detta ledde fram till 1957 års skolkommision samt den s.k. Visbykompromissen om differentieringen i grundskolans högre årskurser. Följande stycke är ett citat ur Sixten Marklunds tredje del av verket *Från reform till reform*:

Skolberedningen hade --- ett icke obetydligt material att beakta. I vart fall var det större än vad någon tidigare svensk skolutredning kunnat falla tillbaka på. Gav det något klart besked? Talade det för en tidig eller sen uppdelning av eleverna på olika studievägar? Och vilken form av differentiering var att föredra: på olika ämnen, linjer eller nivåer, en fast eller en rörlig elevgruppering? "I am still confused, but on a higher level" påstås amerikanska beslutsfattare säga i skarven mellan rapportläsning och beslut. Skolberedningens ledamöter kunde ha sagt det samma. Likväl torde ingen vid denna tidpunkt ha levat kvar i tron, att differentieringsfrågan kunde besvaras med forskning. Här tog de politiska värderingarna över. Den viktigaste erfarenheten av 1950-talets omfattande försöksverksamhet var just, att differentieringsfrågan var en social, ekonomisk och kulturell fråga av stor allmänpolitisk betydelse. De som velat reducera den till enbart en pedagogisk eller organisatorisk fråga eller till en fråga om enbart kunskapsstandard hade tvingats vidga sitt synfält.

1962 fattade riksdagen beslutet om grundskolan. Detta inledde en rad reformbeslut på skolområdet, om gymnasiet och fackskolan och sedan om yrkesskolan.

På gymnasial nivå fanns vid denna tid utöver gymnasierna vid läroverken också handelsgymnasier, tekniska gymnasier och yrkes-

skolor. Handelsgymnasierna hade år 1913 ersatt de handelsutbildningar som tidigare funnits och som år 1961 blev treåriga och därmed godkända som grund för universitetsstudier.

De tekniska utbildningar som startat i mitten av 1800-talet hade 1872 ersatts av treåriga tekniska gymnasier uppdelade på tre linjer, en mekanisk, en kemisk och en byggnadsteknisk. 1918 tillkom tvååriga tekniska fackskolor. Sedan 1955 var de tekniska gymnasierna fyraåriga.

Yrkesutbildning har funnits i Sverige sedan medeltiden inom ramen för skråväsendet. I mer skolmässiga former har yrkesutbildning anordnats sedan 1600-talet men fristående yrkesskolor kom först under andra decenniet av 1900-talet. Centrala verkstadsskolor i landstingskommunal regi inrättades under 1930-talet och alltfler kommunala yrkesskolor under 1940-talet. Huvuddelen av utbildningen bestod av kvällskurser. Till betydande del anordnades yrkesutbildning i andra former såsom lärlingsutbildning inom företag, vid särskilda företagsskolor och vid industriskolor.

Yrkesutbildningen var således länge helt fristående från övrig gymnasial utbildning. Det fanns heller ingen samhörighet mellan utbildningarna inom olika yrken. Yrkesskolan som begrepp i singularform var ännu på 1940-talet en ny företeelse.

Redan under 1930-talet hade yrkesutbildningen kritiserats för att vara alltför hantverksinriktad och smal. Yrkesutbildningen hade då sedan länge varit en integrerad del av arbetslivet och inte en del av skolans värld. Arbetsgivare och fackföreningar motsatte sig en utvidgning av yrkesutbildningen inom företag med statssubventioner. Industrins och hantverkets egen yrkesutbildning ansågs otillräcklig och hade dessutom en tendens att stagnera under lågkonjunktur när det ur samhällets synvinkel var som mest gynnsamt att yrkesutbilda.

På grundval av förslag från 1946 års skolkommision (SOU 1948:27) och 1952 års yrkesutbildningssakkunniga (SOU 1954:11) fattade riksdagen 1955 beslutet att samhället skulle ha huvudansvaret för yrkesutbildningens utveckling. Detta var ett mycket viktigt principbeslut, vars effekter kom att bli märkbara först några årtionden senare i ljuset av snabb teknisk utveckling och lägre ekonomisk tillväxt.

Under 1950 och -60-talen utvecklades yrkesutbildningen snabbt och en period av kraftig expansion inleddes. De centrala verkstadsskolorna var välutrustade centralskolor med stora upptagningsområden ofta kombinerade med elevhem. Kommunala yrkesskolor,

ofta med ekonomisk utbildning som bas, växte upp över hela landet. Generellt blev tillgängligheten och åtkomsten betydligt större än för gymnasierna, där den statliga planeringen ställde betydande krav på elevunderlag för etablering. Antalet elever i yrkesskolans heltidskurser hade då under perioden expanderat från 9 034 år 1943 till 71 362 år 1964.

4 Gymnasierformen på 1960-talet; gymnasium och fackskola

På sommaren 1960 tillsattes Gymnasieutredningen med ett antal inom den dåtida utbildningsvärlden namnkunniga personer som ledamöter och sedermera ca 200 experter för bl.a. kursplanarbetet. Gymnasieutredningen lade fram dels ett antal expertutredningar, dels huvudbetänkandet Ett nytt gymnasium (SOU 1963:42) och betänkandet Läroplan för gymnasiet (SOU 1963:43).

I samband med beslutet om grundskolan år 1962 tog riksdagen också principiell ställning för införandet av en tvåårig examensfri skola efter grundskolan, nämligen den s.k. fackskolan, som skulle komplettera de olika gymnasiala skolformerna och yrkesskolan. Fackskoleutredningen tillsattes på våren 1962 med uppdraget att överarbeta vissa frågor. Utredningen lade fram betänkandet Fackskolan (SOU 1963:50).

Propositionen Reformeringen av de gymnasiala skolorna m.m. (prop. 1964:171) hade dessa båda utredningars förslag att utgå ifrån. Resultatet blev att det den 1 juli 1966 inrättades dels ett kommunalt gymnasium, som ersatte de dåvarande statliga och kommunala allmänna gymnasierna, de statliga tekniska gymnasierna och de kommunala handelsgymnasierna, dels en kommunal gymnasial skola som kallades fackskola. Samtidigt aviserade regeringen i propositionen att denna reform skulle följas av en reformering av yrkesskolan och den gymnasiala vuxenutbildningen.

Gymnasiet hade i början av 1920-talet omfattat 2,5 procent av årskullen och sedan successivt ökat till att med fackskolan omfatta ca en fjärdedel av årskullen. Gymnasiet och fackskolan förutsattes nu bli utbyggt till att omfatta 50 procent av årskullen, varvid gymnasiet skulle ha ca 30 procent och fackskolan ca 20 procent. Att bereda fler ungdomar tillträde till gymnasial utbildning var ett av de viktigaste inslagen i reformen.

En annan vägledande princip för reformen var att de olika studievägarna skulle ”bilda ett sammanhängande system inom vilket så långt möjligt de enskilda ungdomarnas anlag och intressen kan mötas samtidigt som det tillgodoser samhällets behov av utbildade”.³

Båda skolformerna blev examensfria. Centrala prov och gymnasieinspektion infördes.

Gymnasiet skulle organiseras ”enligt tillvalsprincipen med svag differentiering särskilt i första årskursen”. Denna konstruktion skulle underlätta för eleverna att växla studieinriktning. Fem huvudstudievägar inrättades som fr.o.m. andra årskursen benämndes linjer, nämligen humanistisk, samhällsvetenskaplig, ekonomisk, naturvetenskaplig och teknisk linje. De ekonomiska och tekniska linjerna uppdelades på grenar från tredje årskursen. Dessutom skulle det finnas varianter inom vissa linjer och grenar. Tekniska linjen blev fyraårig, de övriga treåriga.

Fackskolan blev tvåårig med uppgiften⁴ att ”ge en jämförelsevis bred grundutbildning med relativt stora inslag av allmän utbildning. Fackskolan skulle emellertid vara klart målinriktad och snabbare än gymnasiet leda till yrkesverksamhet eller fortsatt mer specialiserad utbildning.” Fackskolan blev differentierad på tre linjer redan från första årskursen, nämligen på social, ekonomisk och teknisk linje, som sedan delades på grenar från andra årskursen.

Regeringen anslöt sig i propositionen till gymnasieutredningens formulering av gymnasiets mål, nämligen att bidra till elevernas personlighetsutveckling, ge allmänna studie- och arbetstekniska färdigheter, utveckla elevernas kommunikationsfärdigheter i vid mening, orientering om samhälle, teknik, naturvetenskap och kultur samt förbereda för kommande verksamhet. Regeringen framhöll som nödvändigt krav att alla överväganden om gymnasiets mål och innehåll skulle utgå från en helhetssyn på gymnasiet och dess uppgifter. ”Slutsatser som grundas på enbart en viss grupp av krav på gymnasiet och negligerar andra är av föga värde.”

I princip gällde det regeringen angett om gymnasieskolans mål och innehåll också för fackskolan. I det praktiska realiserandet måste fackskolans speciella uppgift i utbildningssystemet uppmärksammas, vilket innebar ”att den yrkesförberedande uppgiften skulle tillmätas stor vikt både vid avvägningen mellan olika ämnen och vid ämnenas utformning.” Regeringen underströk att praktiska, kon-

³ Prop. 1964:171, s. 108.

⁴ Prop. 1964:171, s. 3.

kreta tillämpningar skulle ges betydande utrymme i fackskolan på bekostnad av längre driven systematik och mer teoretiska problemställningar. ”Gränsen mellan allmän utbildning och yrkesförberedande utbildning är ... ofta svår att dra. Det måste särskilt observeras att den inte enbart eller främst går mellan olika ämnen utan i hög grad också betingas av hur kursinnehåll och undervisning i skilda ämnen utformas.”⁵

5 Yrkesutbildningen utreds på 1960-talet

Samma år som Gymnasieutredningen och Fackskoleutredningen lade fram sina slutbetänkanden, nämligen 1963, tillsattes Yrkesutbildningsberedningen (YB) med uppgift att utreda yrkesutbildningens framtida inriktning och struktur. YB arbetade fram till 1968. Den organisation som valdes för utbildningen hade sina rötter i de organisationsformer som då tillämpades i stora delar av arbetslivet.

Den hantverksorienterade modellen för yrkesinlärning hade under 1960-talet lämnats till förmån för mer industriella metoder i linje med det rådande utbildningsteknologiska tänkandet. Den industriella produktionstekniken blev förebild för yrkesutbildningen i form av långtgående specialisering i enligt med idéerna om scientific management. Amerikanska influenser och erfarenheter från industriella yrkesträningsprogram som tidigare hade avvisats av 1955-års yrkesutbildningssakkunniga influerade YB.

YB föreslog i sina betänkanden att yrkesutbildningen inte längre från början skulle specialiseras mot ett visst yrke eller anpassas efter rådande branschsituation. Beredningen tog därvid hänsyn till svårigheterna för en 16-åring att ta definitiv ställning till en yrkesbana. Arbetslivets omstrukturering och den osäkerhet det medförde fick också beredningen att ta ställning för en breddad yrkesutbildning.

En sådan breddning fick dock enligt YB inte undantränga behovet av en målinriktad utbildning. Om dessa önskemål skulle kunna uppfyllas samtidigt måste yrkesutbildningen byggas upp så att den i princip är bred vid utbildningens inledning men successivt smalnar mot utbildningstidens slut. I stället för ett stort antal yrkesspecialiserade kurser borde utbildningen baseras på ett antal block (senare linjer) som innehöll gemensamma moment för ett

⁵ Prop. 1964:171, s. 350.

antal yrkesfamiljer. Genom grenval skulle dessa sedan differentieras mot ett stort antal individualyrken.

Förslagen innebar vidare att tiden för yrkesämnena i flertalet fall skulle minska samtidigt som allmänna ämnen mer generellt borde införas. Yrkesutbildningarna skulle genomgående ges samma längd, två år, från att tidigare ha varierat från en termin till fyra år. I många fall skulle detta innebära att gymnasieskolan endast gav en påbörjad men ej avslutad yrkesutbildning. Gymnasieskolan skulle således inte ge någon färdigutbildning för en speciell befattning utan en påbörjad utbildning som skulle följas av en färdigutbildning ute i arbetslivet. Den specialisering eller arbetsrutin som färdigutbildningen krävde skulle förläggas till företag och enligt YB genomföras i samverkan med skolan. Men färdigutbildningen kunde även ske skolförlagd i samhällsregi som s.k. påbyggnadsutbildning

YB diskuterade också hur en förväntad integration mellan gymnasiet, fackskolan och yrkesskolan skulle påverka skolplaneringen. Elevantal på 1500–2000 elever skulle inte bli ovanligt i de nya enheterna, konstaterade man. Skolenheter av denna storleksordning skulle ställa helt nya krav på skolans funktionella utformning. De av YB föreslagna tre stora utbildningssektorerna, kunde vara en lämplig utgångspunkt för gruppering. Samtliga elever i skolenheten skulle höra hemma inom den humanistisk-sociala, den ekonomiska sektorn eller den teknisk-naturvetenskapliga sektorn. Genom att samla och gruppera undervisningslokalerna enligt samma principer skulle man erhålla en koppling mellan den pedagogiska och lokalmässiga organisationen.

6 Riktlinjer för det frivilliga skolväsendet; gymnasiet, yrkesskolan och fackskolan blir gymnasieskolan

Yrkesutbildningsberedningen hade haft i uppdrag att lämna förslag om hur yrkesutbildningen skulle inpassas i det gymnasiala skolsystemet. YB förslog att de tre skilda skolformerna yrkesskola, fackskola och gymnasium skulle upphöra och ersättas med en enda skola. Inom denna skulle rymmas olika utbildningsvägar anpassade till elevernas varierande intressen och samhällets behov. En bred remissopinion slöt upp bakom dessa principer.

Regeringen lade i prop. 1968:140 angående riktlinjer för det frivilliga skolväsendet fram förslaget att en sammanhållen skolform

skulle införas den 1 juli 1971 med utgångspunkt i YB:s förslag. Genom fortsatta beslut vid 1970 års riksdag reformerades yrkesutbildningen och blev en del av den nya gymnasieskolan. Reformen innebar att tiden för yrkesämnena kraftigt minskades medan inslaget av allmänna ämnen, hämtade från fackskolans timplaner, ökade i jämförelse med tidigare. Antalet veckotimmar skars för yrkesutbildningen ned från 42 till 35 och lektionerna från 60 minuter till 40 minuter, detsamma som skulle gälla för de teoretiska linjerna.

YB:s förslag om breda yrkesblock genomfördes i huvudsak i form av linjer med successiva grenval. Den tvååriga yrkesutbildning, som gymnasieskolan skulle ge, var inte avsedd att vara en färdig yrkesutbildning. Gymnasieskolan skulle endast ge en påbörjad yrkesutbildning normalt följd av en färdigutbildning i arbetslivet. Färdigutbildningen systematiserades dock inte på det sätt som YB föreslagit utan blev helt en fråga för arbetslivet. Färdigutbildningen kom därför att få mycket olika utformning i olika branscher och kom i många fall också att saknas helt.

De studievägar som tillskapades i den nya gymnasieskolan kom att omfatta fyra treåriga teoretiska linjer, ekonomisk, humanistisk, naturvetenskaplig och samhällsvetenskaplig. Dessutom fanns en fyraårig teknisk linje med möjlighet till avgång även efter tre år. Den tidigare fackskolan kom att ingå som tre tvååriga linjer, ekonomisk, social och teknisk. Denna struktur sammanföll med "det nya gymnasiet" från 1964. De stora förändringarna var tillskapandet av ett antal helt nya, tvååriga yrkeslinjer, nämligen

- Beklädnadsteknisk
- Bygg- och anläggningsteknisk
- Distributions- och kontor
- El-teleteknisk
- Fordonsteknisk
- Jordbruks
- Konsumtions
- Livsmedelsteknisk
- Processteknisk
- Skogsbruk
- Träteknisk
- Verkstadsteknisk
- Vård

Under årens lopp tillkom ett antal nya linjer:

- Drift- och underhållsteknisk
- Musik
- Social service
- Trädgård
- Estetisk-praktisk linje.

En föreslagen konsumtions- och vårdlinje däremot aldrig till stånd.

Vad den nya skolan skulle kallas vållade en del bekymmer – tills vidare användes namnet ”mellanskolan”. Genom att de olika studievägarna i mellanskolan skulle organiseras enligt vissa grundläggande principer såsom utbildningen längd, bredd, successiv differentiering och ämnesinnehåll skulle man, framhöll regeringen, ta ett viktigt steg mot en upplösning av dåvarande status- och prestigebundna värderingar av olika studievägar och yrkesområden. Det finns anledning att påminna om denna målsättning när vi nu, drygt 30 år och ytterligare en gymnasireform senare, skall lägga grunden för en ny struktur för en gymnasieskola för 2000-talet. 1968 års beslut om gymnasieskolan medförde att de tidigare åtskiljda organisationerna för gymnasium, fackskola och yrkesskola hade förenats till en ny, integrerad gymnasieskola. Till sin inre struktur omfattade den dock tre klart åtskiljda grupper av studievägar, gymnasierna (allmänna, handels- och tekniska), fackskolan och yrkesskolan. Någon närmare innehållslig och studieorganisatorisk samordning genomfördes dock inte mellan de olika utbildningsgrupperingarna. Detta utgjorde en del av bakgrunden till kritiken mot gymnasieskolan för brist på inre sammanhållning och integration.

1968 fortsatte 75 procent av alla ungdomar i någon gymnasial skolform, dvs. i yrkesskolan, fackskolan och gymnasiet. Regeringen gjorde i propositionen den bedömningen att på sikt praktiskt taget alla ungdomar efter grundskolan skulle komma att gå vidare till fortsatt utbildning.

Tre år hade man på sig för att genomföra reformen – från propositionen 1968 till genomförandet 1971. Under dessa år hade riksdagen också beslutat om kommunalt huvudmannaskap för den nya skolan (prop. 1970:4) och Kungl. Maj:t beslutat att namnet skulle vara gymnasieskolan (prop. 1970:159). 1970 års läroplan för gymnasieskolan, Lgy 70, kom att gälla i nästan 25 år.

Hösten 1971 började den första kullen ungdomar sina studier i den nya gymnasieskolan. På många håll skedde detta för yrkes-

eleverna på nya studieorter och i nya lokaler och med en helt ny studieorganisation som bas, gymnasieskolans linjer. Därmed försvann också den nära anknytningen som funnits mellan företag och yrkesskola. Den hade ofta inburit att eleverna via kontakter mellan yrkeslärare och företag fått erbjudande om anställning redan när de lämnade yrkesskolan.

En annan effekt vid införandet av gymnasieskolan blev att denna endast skulle vara förlagd till gymnasieorter, dvs. orter som tidigare haft gymnasium och fackskola. Detta påverkade starkt lokaliseringen av yrkesutbildningen, då de yrkesskolor som inte uppfyllde statsmakternas kriterier fick läggas ned. Denna process blev i många fall smärtsam, speciellt där det fanns sent inrättade yrkesskolor som kommunerna kraftfullt slog vakt om. På några orter fick yrkesutbildningen vara kvar men i så fall som specialkurser enligt de äldre kurs- och timplanerna för yrkesskolan. Först 1976 lättade regeringen på denna princip och 13 kommuner med stora företag fick etablera utbildning enligt gymnasieskolans linjer, s.k. linjer på icke g-ort.

En av ambitionerna bakom gymnasiereformen och Lgy 70 var att göra yrkesutbildning till ett möjligt alternativ för de ungdomar som ville fortsätta studera. Utvecklingen under 1960-talet hade hela tiden pekat på ett stadigt stigande intresse för teoretiska studier. Ambitionen uppfylldes över förväntan för under 1970-talet fördubblades antalet sökande till yrkeslinjer. Viss draghjälp gav säkert den omtalade akademikerarbetslösheten i början av 1970-talet.

Däremot var intresset mycket måttligt för de tvååriga teoretiska linjerna, den gamla fackskolan. Dessa kom i hög grad att fungera som ett skyddsnet för elever som misslyckats. Framförallt fick den sociala linjen agera "hjälpgumma" och ta emot studieavbrytare från de treåriga linjerna.

Under 1970-talet fanns också den s.k. naturvetarkrisen. Antalet avgångna elever från naturvetenskaplig linje sjönk från 1972 till 1980 från knappt 9 000 till drygt 5 500. När man diskuterar naturvetarkrisen bör man dock, precis som i dag, även notera den tekniska linjens utveckling.

Den integrerade gymnasieskolan som började sin verksamhet läsåret 1971/72 var sprungen ur en tid med successiv tillväxt och allmän framtidsoptimism. Redan innan de första eleverna hunnit lämna gymnasieskolan hade konjunkturen förändrats och även framtidsoptimismen fått sig en törn. Den (första) oljekrisen hade inträffat och en begynnande ungdomsarbetslöshet uppstått.

Den under 1980-talet accelererande tekniska utvecklingen innebar allt större svårigheter för skolväsendet att hänga med. Inte minst gällde detta teknisk yrkesutbildning. Spridningen av ny teknik är emellertid en fråga som utöver utbildningspolitiskt intresse också har industripolitisk och regionalpolitisk betydelse. Stat och kommun försökte därför på olika sätt påskynda teknikspridningsprocessen. För skolans del gällde det såväl lärarnas kompetensutveckling som tillgången till modern utrustning i ändamålsenliga lokaler i skola eller företag.

En konsekvens av att samhället tog det fulla ansvaret för den gymnasiala yrkesutbildningen blev att de tvååriga linjerna och specialkurserna i regel kom att ha utbildningen helt förlagd till skolan. Linjerna inom området Industri och hantverk hade timplanen för yrkesämnet indelat i Arbetsteknik och Fackteori. Särskilda facksalar inrättades för fackteorin intill arbetsteknikens verkstadsinstitutioner. Några utbildningar hade dock kvar i kursplanen föreskriven praktik eller utbildning utanför skolans lokaler, s.k. inbyggd utbildning, bl.a. distributions- och kontorslinjen, vårdlinjen och bygg- och anläggningsteknisk linje. Också utbildningar inom Industri och hantverk kunde ha inbyggd utbildning. Inom vissa av dessa utbildningar var sådan föreskriven i kursplanen.

Den nedkortade tiden för yrkesämnena som reformen i många fall medförde gjorde att det blev angeläget att utnyttja den återstående tiden så effektivt som möjligt. Det gällde att finna arbetsformer och en pedagogik som möjliggjorde detta. Det blev därför naturligt att försöka effektivisera undervisningen genom att utnyttja självinstruerande läromedel. I sin mest renodlade form delades arbetstekniken upp på ett antal normerade studieplatser, s.k. stationer. Varje station var uppbyggd för att ge undervisning om ett eller flera grundmoment i yrkestekniken. Periodvis samlades eleverna till gemensamma genomgångar. Detta fick naturligtvis konsekvenser för lokal- och utrustningssituationen.

Ungdomsgrupper som tidigare gått direkt ut i arbetslivet efter avslutad grundskola sköt nu upp sin arbetslivsdebut genom att gå två år i gymnasieskolan. Detta fick naturligtvis konsekvenser för verksamheten i en ”gymnasieskola för alla”.

7 1976 års gymnasieutredning och propositionen Gymnasieskola i utveckling; successiv utveckling i stället för en stor reform

Gymnasieskolans struktur hade förändrats ganska lite efter sin tillkomst. Med åren hade den utmanats av en snabb teknisk utveckling och en betydande omstrukturering på arbetsmarknaden med en i många fall ny arbetsorganisation. Starkt bidragande var också det faktum att gymnasieskolan nu tog emot nästan hela årskullen 16-åringar.

Redan 1976 togs initiativ till en gymnasieöversyn. Denna gymnasieutredning arbetade under en parlamentariskt turbulent tid och fick flera tilläggsdirektiv under sin långa arbetsperiod. Slutbetänkandet som var ett principbetänkande kom först 1981, En reformerad gymnasieskola (SOU 1981: 96).

I direktiven framhöll statsrådet Hjelm-Wallén:

Även om gymnasieskolan fungerar tillfredsställande för stora grupper ungdomar som går vidare i utbildningen efter grundskolan finns det erfarenheter som pekar på att en översyn nu är nödvändig. Reformbesluten år 1964 och 1968 ledde visserligen fram till en samordning i fråga om mål och organisation samt en vidareutveckling av yrkesutbildningens innehåll, men någon samlad prövning av möjligheterna till inre samordning mellan olika studievägar har hittills inte gjorts.

Kommittén skulle pröva om utbildningsvägar i gymnasieskolan som anknöt till skilda yrken inom breda sektorer i arbetslivet kunde läggas samman. En sådan översyn borde om möjligt relateras även till högskolans sektorindelning.

Ett system med etapper och successiva avgångar borde prövas mer ingående. I en sådan studiegång skulle det bli möjligt att skapa bättre motivation för studier genom att utbildningsmålen låg relativt nära i tiden. Möjligheterna till en närmare samverkan mellan gymnasieskola, komvux och arbetsmarknadsutbildning borde också studeras liksom ett system med kontinuerlig intagning i gymnasieskolan.

Kommittén skulle också ingående analysera orsakerna till den minskade intresset för tekniska och naturvetenskapliga studier.

Som ett alternativ till utbildning i mer reguljär form kunde utbildning i företag vara ett sätt att tillgodose varierade behov.

När det gäller arbetssätt framhölls att det metodiska arbetet i alla ämnen borde få en utökad inriktning mot praktiska och laborativa arbetsformer.

En diskussion om utbildningens dimensionering och lokalisering fördes i direktiven med utgångspunkt i hur balansen mellan tillgänglighet och mångsidigt utbildningsutbud skulle kunna upprätthållas.

De första tilläggsdirektiven kom redan efter sex månader. Den nya regeringen, med skolminister Britt Mogård, gav Gymnasieutredningen i uppdrag att beakta konsekvenserna av besluten om högskolans behörighetssystem. Bl.a. framhölls att för varje högskoleutbildning skulle det finnas minst en gymnasielinje som gav fullständig behörighet. Fortfarande skulle inom alla studievägar finnas såväl yrkesförberedande som studieförberedande inslag. Dessutom underströks att direktiven var mycket omfattande, varför utredningen borde eftersträva att avlämna ett principbetänkande med alternativa lösningar och konsekvensbeskrivningar.

Två år efter starten fick gymnasieutredningen nya tilläggsdirektiv. Den nya regeringen, med skolminister Birgit Rodhe, beslutade om dessa i juni 1979. Dessa direktiv påverkades av att en ny läroplan för grundskolan (Lgr 80) just hade beslutats och att barn- och ungdomsutbildningen borde ses ur ett helhetsperspektiv. En utgångspunkt borde enligt direktiven också vara att alla ungdomar har rätt till en gymnasial utbildning, som ger dem grund för yrkesverksamhet och/eller för fortsatta studier. Även frågan om att vidga begreppet gymnasial utbildning till att omfatta utbildningar utanför gymnasieskolan väcks.

I sitt slutbetänkande En reformerad gymnasieskola (SOU 1981:96) betonade 1976 års gymnasieutredning att man lagt fram ett principbetänkande och att förslagen också utformats i enlighet med detta. Den mest uppmärksammade delen i GU:s betänkande var tanken på gemensamma ingångar i gymnasieskolan. Det innebar att de inledande två terminerna, i ett föreslaget treterminssystem, skulle vara gemensamma för de korta och de långa studieprogrammen inom vart och ett av tre föreslagna utbildningsområden, nämligen:

- ekonomiskt
- socialt
- tekniskt

Det tekniska utbildningsområdet skulle dock bli så omfattande att det föreslogs bli indelat i fyra utbildningsblock:

- Bygg- och anläggningstekniska
- El-teletekniska
- Laboratorietekniska
- Mekaniska

Motiv för den gemensamma starten var bl.a. att framtidens arbetsliv skulle underlättas av om de som utbildar sig för samma arbetsmarknadssektor har vissa gemensamma erfarenheter och referensramar med från utbildningen. Utredningen ville också närma korta och långa studieprogram till varandra. Detta skulle bl.a. ske genom mer allmänna inslag i de yrkesförberedande utbildningarna och mer yrkesförberedande inslag i de studieförberedande. Härigenom skulle antalet ingångar till gymnasieskolan minskas samtidigt som skolan genom stöd i olika former gavs möjligheter att verka för att göra utbildningsvalen så realistiska som möjligt både ur elevens och samhällets synvinkel.

Av stor betydelse var också indelningen av ämnena i kurser. Grundkurser skulle vara gemensamma för alla elever som läser ämnet och tilläggskurser kunna ge mer djup eller bredd. Dessutom skulle det finnas koncentrerade yrkestekniska kurser med syftet att ge ungdomar med teoretisk inriktning en förberedande yrkesutbildning. En viktig princip var också tanken att i ökad utsträckning ge möjlighet till koncentrationsläsning. Ämnessplittningen skulle minskas samtidigt som undervisningstiden samlades till längre sammanhållna studiepass.

När GU:s förslag remissbehandlats var den gemensamma ingången för vart och ett av de tre föreslagna utbildningsområdena den fråga som uppmärksammades mest i yttrandena. En majoritet av remissinstanserna ställde sig visserligen bakom principen men inte till utformningen.

8 FS-försöken – en reformstrategi med förhinder

Gymnasieutredningens förslag ledde inte till någon stor gymnasie-reform. I propositionen Gymnasieskola i utveckling (prop. 1983/84:116) föreslogs i stället en femårig period av försöksverksamhet och utvecklingsarbete under vilken förslagen skulle konkretiseras. Detta avsågs leda till en stegvis reformering av gym-

nasieskolan. Så blev också riksdagens beslut. Det centralt initierade försöks- och utvecklingsarbetet benämndes FS-projektet, där FS stod för frivilliga skolformerna.

Vid denna tid hade gymnasieskolan ett statsbidragssystem som innebar att staten betalade vad respektive kommun rekvirerade. Det medförde i sin tur att staten måste reglera utbildningens organisation i minsta detalj. Några försök med en annan organisation var därför inte tillåten. I stället fick försöken handla om utveckling av det inre arbetet i klasserna, arbetsmiljön och praktik – tre vid denna tid nog så eftersatta områden. Dessutom fick man göra försök med samarbete mellan gymnasieskolan och vuxenutbildningen.

Ca 75 procent av försöken avsåg det inre arbetet. Exempel på sådana försök var samverkan mellan ämnen, kursindelning av ämnen, nya ämnen, individualisering, elevinflytande, studiekontrakt och aktivare klassföreståndarskap.

Mellan 750 och 1 000 försöksprojekt pågick årligen. Ungefär hälften av gymnasieskolorna deltog i något eller några projekt. Hälften av skolorna deltog således inte i något projekt och på de skolor där det fanns försöksprojekt deltog långt ifrån alla lärare och skolledare.

Kommittén för gymnasieskolans utveckling uttrycker sin bedömning av reformstrategin sålunda:

Tanken var att FS-försöken skulle leda till en reform, som initierades nerifrån och upp. De 1 000 försöksblommorna resulterade dock inte i *en* reformblomma utan i många. FS-försöken betydde mycket så tillvida att de synliggjorde behovet av en stor och genomgripande förändring av gymnasieskolan, en förändring som måste beslutas centralt men med ett stort utrymme för lokalt ansvar.⁶

FS-försöken omfattade till övervägande del de teoretiska studievägarna.

Samtidigt kom signaler från arbetsmarknadens parter om behovet av en översyn av den yrkesinriktade utbildningen, som enligt parterna inte uppmärksammats tillräckligt i gymnasieutredningens arbete.

⁶ Den nya gymnasieskolan – hur går det? (SOU 1996:1).

9 På väg mot en mer genomgripande gymnasiereform

Eftersom FS-försöken i liten utsträckning omfattat de yrkesförberedande utbildningarna tillsatte regeringen 1984 en expertgrupp för översyn av de gymnasiala yrkesutbildningarna (ÖGY) med uppgiften att analysera behovet av utveckling och förnyelse av den gymnasiala yrkesutbildningen. Arbetsgruppen föreslog en försöksverksamhet, som startade 1988.

I slutet av 1980-talet vidtog regeringen också ett antal andra åtgärder för att få mera strukturerade underlag för en reformering av gymnasieskolan.

Skolöverstyrelsen, som hade utformat kursplanerna för ÖGY-försöken, fick i uppdrag att dels ge förslag till studievägsstruktur för yrkesutbildningen i gymnasieskolan, dels göra en översyn av de tre- och fyraåriga linjerna i gymnasieskolan. En utredning tillsattes som skulle se över de tvååriga, ej direkt yrkesinriktade linjerna i gymnasieskolan. Inom utbildningsdepartementet påbörjades en översyn av den s.k. lilla ramen och dess specialkurser för sökande med viss ålder, praktik eller utbildning efter grundskolan. Slutligen fick Skola-Arbete-utredningen i uppdrag att se över det kommunala uppföljningsansvaret.

Under tiden som dessa utredningar pågick förändrades genom ett riksdagsbeslut våren 1989 (prop. 1988/89:90 om ingenjörsutbildning) gymnasieskolans tekniska linje. Den hade dittills varit fyra år lång – och på ett par orter i landet försöksvis fem år. Nu beslutades att den fjärde årskursen skulle ersättas av en tvåårig ingenjörsutbildning inom högskolan, en förändring som skulle vara fullt genomförd läsåret 1993/94.

Samtidigt med översynerna av den gymnasiala utbildningens olika delar pågick ett arbete med att förändra styrningen av skolan till en mera mål- och resultatbaserad styrning som också innebar att beslut decentraliserades från stat till kommun. Dessa förändringar hade en direkt påverkan också på utformningen av den kommande gymnasiereformen.

9.1 ÖGY

En ny ansats för yrkesutbildning

Regeringen delade uppfattningen om behovet av en översyn av yrkesutbildningen och vida direktiv gavs åt arbetsgruppen för översyn av den gymnasiala yrkesutbildningen, populärt kallad ÖGY. Gruppen var sammansatt av företrädare för arbetsmarknadens parter och skolhuvudmännen. Till arbetsgruppens förfogande fanns ett stort antal expertgrupper med förankring i skolor och näringsliv.

Enligt de övergripande riktlinjerna skulle ÖGY analysera behovet av och förbereda förändringar av yrkesutbildningen både på kort och lång sikt. Vidare skulle gruppen se över fördelningen av ansvaret mellan utbildningsväsende och arbetsliv för olika inslag i yrkesutbildningen liksom formerna för samarbete parterna emellan. Ämnesinnehållet skulle granskas med hänsyn till framför allt den tekniska utvecklingen och kopplingen mellan teori och praktik.

Parterna och skolhuvudmännen i ÖGY tyckte vara överens om behovet av förändringar i den riktning direktiven angivit. Mycket litet av lösningar förekom. Att både skapa högre kvalitet i yrkesutbildningen och samtidigt skapa en gymnasieskola som förmådde ta emot alla elever var redan det en initial mållkonflikt.

En rad "hearings" med företrädare från olika branscher och intressen pekade mot att kraven på innehållet skulle innebära kraftigt späckade kurs- och timplaner. Dessutom visade företagsanalyserna att det fanns rätt liten överensstämmelse mellan de olika företagens krav på de elever som lämnade gymnasieskolan. Alla lyfte dock fram den sociala kompetensens betydelse för anställningsbarhet.

En ledande princip för en reformerad gymnasieutbildning borde enligt ÖGY:s tankar vara att skapa en tillvalsskola i stället för en frånvalsskola. Ett system med en stegvis kompetensuppbyggnad i form av s.k. moduler, som kunde kompletteras och byggas på och fördjupas under hela arbetslivet blev därför en viktig del av ÖGY:s förslag. Härigenom kunde också en mer individualiserad studiegång skapas. Utbildningstiden skulle därvid åter kunna bli mer flexibel. När det gäller de allmänna ämnena, som var en stöttesten för många yrkeselever, tänkte sig ÖGY att dessa kunde senareläggas i studiegången. ÖGY:s tankegångar innebar dock inte att

tanken på en sammanhållen utbildningsväg övergavs i fråga om ungdomsutbildningen.

APU och arbetslivets återkomst i yrkesutbildningen

För vissa utbildningar föreskrev 1970 års läroplan att undervisning i arbetsteknik och annan undervisning med samma syfte helt eller delvis skulle förläggas till arbetsställe utanför gymnasieskolan. Detta innebar att undervisningen förlades till företag eller institution och att företaget/ institutionen tillhandahöll lärare, lokaler och utrustning som behövdes för undervisningen. Statsbidrag utgick till företagen. I den inbyggda utbildningen, t.ex. distributions- och kontorslinjen samt vårdlinjen, tillhandahöll företaget lärare. I andra typer av utbildningar, t.ex. bygg- och anläggningsteknisk linje skedde undervisningen på arbetsplats under lärares ledning. Enligt ÖGY:s undersökning 1995 var sammantaget sex procent av yrkesutbildningen arbetsplatsförlagd. ÖGY ansåg att denna andel borde öka.

ÖGY konstaterade att färdigutbildningen höll måttet endast inom ett begränsat antal branscher. Många företag hade ingen eller endast liten möjlighet att ge färdigutbildning enligt den tänkta modellen. Skulle kvaliteten i yrkesutbildningen höjas var det väsentligt att också inkludera färdigutbildning i diskussionen om den framtida yrkesutbildningens utformning.

Den viktigaste åtgärd som enligt ÖGY (SOU 1986: 2 och 3) kunde göras för att förbättra kvaliteten i yrkesutbildningen var att få till stånd en bättre färdigutbildning genom att lägga till ett tredje år och integrera denna i yrkesutbildningen. Yrkesutbildningen i gymnasieskolan borde därför enligt ÖGY:s förslag bedrivas inom tidsramen tre år, varav de första två åren borde vara i huvudsak skolförlagda. Under det tredje året borde 60 procent av läsårstiden vara förlagd till arbetsplats. ÖGY:s förslag innebar nyinläring i såväl skola som företag av vissa avgränsade moment i kursplanen, s.k. arbetsplatsförlagd utbildning (APU). Den arbetsplatsförlagda delen av tredje året borde utgöra en successiv övergång till arbetslivet.

Grundsynen i ÖGY var att skola och arbetsliv skulle ha ett gemensamt ansvar för yrkesutbildningen. Staten skulle ha det övergripande ansvaret för att alla får en god utbildning, staten och kommunerna skulle svara för tillsyn och ledning av utbildningen

vare sig det sker i skola eller på arbetsplats. Arbetslivet hade ett ansvar för att medverka i arbetet med de moduluppbyggda kursplanerna samt för att tillse att tillräckligt antal APU-platser fanns för eleverna. ÖGY föreslog också en särskild "svensk" modell för kostnadsfördelning mellan parterna gällande yrkesutbildningen. ÖGY slog också fast att olikheterna mellan gymnasieskola, komvux och arbetsmarknadsutbildningen i fråga om yrkesutbildning kunde överbryggas genom att sammanlänka dem i ett gemensamt system av moduler. Modulerna kunde dessutom revideras separat och successivt vilket skulle innebära snabbare kursplanöversyner, allt viktigare i framtiden. ÖGY föreslog även en viss utökning av de allmänna ämnen, en fortsättning på YB:s tankegångar, men betonade också de allmänna ämnenas koppling till *karaktärsämnena* inom yrkesutbildningen, det vi i dag kallar infärgning.

ÖGY:s försöksverksamhet

Reformeringen av yrkesutbildningen enligt ÖGY:s modell var ett synnerligen ambitiöst och komplicerat åtagande. I propositionen om utveckling av yrkesutbildningen i gymnasieskolan föreslog dåvarande utbildningsministern Lennart Bodström en försöksperiod på tre år med en treårig, moderniserad och i högre grad arbetsplatsförlagd yrkesutbildning i gymnasieskolan. De allmänna ämnena skulle enligt förslaget få större utrymme än vad ÖGY föreslagit och ett utvecklingsarbete skulle inledas för att förbättra kvaliteten i yrkesutbildningen.

En särskild utredare utsågs för att följa och utvärdera försöksverksamheten. Resultaten redovisades i SOU 1989:90 och 1990:75.

Via Arbetsmarknadens Yrkesråd och de branschspecifika yrkesnämnderna var arbetsmarknadens parter djupt engagerade i yrkesutbildningens utveckling. Detsamma gällde i flertalet fall de dåvarande yrkesråden på utbildningsorterna. Såväl skolstyrelser som kommunstyrelser visade ofta ett mycket aktivt engagemang i uppbyggnaden av försöksverksamheten ofta i dialog med det lokala arbetslivet. Utvärderaren konstaterar att skolfrågorna i många kommuner genom försöksverksamheten hade fått en hög prioritet och satts in i ett bredare ekonomiskt- politiskt sammanhang än vanligt.

9.2 Skolöverstyrelsens förslag till ny gymnasiestruktur

SÖ inledde sin redovisning av uppdraget med några frågor som varit aktuella vid tidigare reformer och som också borde övervägas inför nästa reform, nämligen den om avvägning mellan specialisering och bredd i kunskaper och färdigheter samt principen om återkommande utbildning. SÖ redovisade också en analys av förväntade förändringar av bl.a. arbets- och yrkesinnehåll och framhöll att det framtida samhälls- och arbetslivet ställer stora krav på gymnasieskolans förmåga att ge ungdomarna en adekvat grundutbildning. Förutom yrkeskunnande och kompetens för fortsatta studier kommer personliga egenskaper att bli alltmer betydelsefulla, t.ex. samarbetsförmåga och förmåga att lösa problem och att ge sig i kast med nya och förändrade arbetsuppgifter. Detta är inte uppgifter som står på något schema men det blir en viktig uppgift för skolan att finna arbetsformer och samband mellan olika ämnen och utbildningsinslag som kan främja elevernas personliga utveckling.

De ambitioner som SÖ sökte nå med sitt strukturförslag var att minska skillnaderna mellan de studieförberedande och yrkesförberedande programmen, bl.a. genom att förstärka inslagen av allmänna ämnen på de yrkesinriktade studievägarna, att ge ökat utrymme för individuella val och lokala alternativ samt en studieorganisation med breda ingångar och successiv differentiering.

SÖ:s förslag till studievägsstruktur för yrkesutbildningen utgick från sju block, som innehöll ett varierande antal linjer (ingångar), som i sin tur ledde till sammantaget ca 90 utgångar. Det innebar att 18 ingångar ersatte de dåvarande ca 130 ingångarna. SÖ framhöll att det fanns utrymme för ytterligare minskning av antalet ingångar men detta var så långt man under den tid som stått till förfogande kunnat nå i diskussionerna med arbetsgivar- och arbetstagarparterna inom olika områden.

Nedan redovisas SÖ:s förslag till 18 linjer, som grupperades i sju block:

1. Industriell produktion med 5 linjer: Industriteknisk, Process-teknisk, Textil – och beklädnadsteknisk, Träteknisk och Grafisk; 22 Utgångar
2. Teknisk service och installation med 3 linjer: El-teleteknisk, Fordonsteknisk, Energiteknisk; 20 utgångar
3. Bygg- och anläggningsproduktion med 3 linjer: Bygg- och anläggningsteknisk, Måleriteknisk, Byggnadsplåt och ventilation; 13 utgångar

4. Manuell produktion med 3 linjer: Hantverksteknisk, Livsmedelsteknisk, Frisör; 5 utgångar och individuell uppläggnings för många små yrkesområden
5. Merkantil och administrativ service med 2 linjer: Handels, Restaurang; 6 utgångar
6. Omvårdnad med 1 linje: Omvårdnad; 6 utgångar
7. Naturbruk med 1 linje; 10 utgångar.

I SÖ:s redovisning kan man inte se om fördelningen av linjerna på sju block skall ha någon betydelse. Det synes inte vara så att linjerna inom ett block har gemensamma ämnen – andra än de som återfinns på alla linjerna. Det förefaller snarare vara så att SÖ med blockindelningen har velat illustrera en färdriktning för det fortsatta arbetet med att minska antalet studievägar.

Följande allmänna ämnen föreslogs ingå i alla linjer: svenska, samhällskunskap, engelska, idrott, matematik, datakunskap och tillvalsämne.

SÖ lämnade också i enlighet med sitt uppdrag ett förslag till studievägsstruktur för de studieförberedande utbildningarna. Detta var följande:

Årskurs 1: två linjer, nämligen en humanistisk-samhällsvetenskaplig samt en naturvetenskaplig-teknisk linje.

Årskurs 2: Den humanistisk-samhällsvetenskapliga linjen delas i tre grenar, nämligen i en humanistisk, en samhällsvetenskaplig och en ekonomisk gren.

Årskurs 3: Samma grenar som i årskurs 2 för den humanistisk-samhällsvetenskapliga linjen. Den naturvetenskapliga-tekniska linjen delas i årskurs 3 i två grenar, en naturvetenskaplig och en teknisk.

Följande ämnen föreslogs bli gemensamma basämnen för alla elever på de båda studieförberedande linjerna:

i årskurs 1: svenska, engelska, språk 2, historia, matematik och idrott

i årskurs 2: svenska, engelska, språk 2, samhällskunskap och idrott

i årskurs 3: svenska, engelska (alt språk 2 för T), religion – etik – livsåskådning, idrott.

9.3 Utredningen om de tvååriga, ej direkt yrkesinriktade linjerna i gymnasieskolan

Utredningen föreslog att en ny treårig social linje skulle ersätta de dåvarande tvååriga linjerna sociala linjen och konsumtionslinjen. Vidare föreslog utredningen att en treårig estetisk linje skulle ersätta dels den dåvarande tvååriga musiklinjen, dels försöksverksamheten med estetisk-praktisk linje, dels ock påbyggnadsutbildningar i musik och slöjd.

9.4 Lilla ramen avskaffas

Den dåvarande lilla ramen inom gymnasieskolan innehöll ca 460 studievägar, varav läsåret 1988/89 "endast" 319 anordnades. Av dessa utgjordes 144 av reguljära påbyggnadsutbildningar, 108 av regionala påbyggnadsutbildningar, 61 av specialkurser med särskilda inträdeskrav och 6 av längre lokala påbyggnadsutbildningar. Nu föreslogs att utbildningarna inom den lilla ramen skulle upphöra som separata studievägar i gymnasieskolan och utbildningsbehovet i stället tillgodoses genom gymnasieskolans nya linjesystem, i komvux samt i ett 30-tal fall ersättas av högskoleutbildning.

10 Växa med kunskaper – beslutet om den nuvarande gymnasieskolan

Den nuvarande gymnasieskolan fick sin struktur genom ett riksdagsbeslut i juni 1991 på grundval av propositionen Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen (prop. 1990/91:85, bet. 1990/91:UbU16, rskr. 1990/91:356). Regeringen hade då tillgång till de underlag, som redovisats ovan under avsnitt 9. Det kan vara intressant att konstatera att det visserligen fanns delredovisningar av ÖGY-försöken men att slutredovisningen av försöken kom först ett tag efter det riksdagen redan fattat beslutet om en reform.

Regeringen inledde propositionen Växa med kunskaper med att ange några principiella utgångspunkter och man kan få en relativt bra bild av dessa genom att nämna rubrikerna; Utbildningen i ett välfärdssamhälle, Kunskapssamhällets utmaningar, Livslångt lärande, Ansvar och inflytande, Samverkan. I ett perspektiv av livslångt lärande skulle alla ungdomar mellan 16 och 20 år erbjudas utbild-

ning. Utrymmet för både personliga val och lokal profilering skulle förstärkas.

10.1 Utbildningsområden

Förslagen i propositionen syftade till att lägga en grund för en fortsatt utveckling av gymnasieskolan. Med utgångspunkt i den dåvarande utbildnings- och yrkesstrukturen såg föredraganden ett antal *utbildningsområden*, som skulle betraktas som breda kunskapsområden inom vilka nya kombinationsmöjligheter skulle kunna skapas. Dessa var

- utbildning inom ekonomi och handel
- utbildning inom industri och teknik
- utbildning inom natur och miljö och
- utbildning inom humaniora, samhälle och omvårdnad.

Regeringen angav att denna indelning inte utgick från att utbildningarna är studieförberedande eller yrkesinriktade eller från att utbildningsbehov är en gång för alla givna. Strukturförslaget – och riksdagsbeslutet – utgick emellertid inte från dessa utbildningsområden utan från ett system med *utbildningsprogram*. Propositionen innehåller inte något resonemang om varför strukturen av gymnasieskolan inte kom att bygga på de ovannämnda utbildningsområdena. Det är därvid intressant att jämföra med SÖ:s förslag som också saknar förklaring till varför linjerna där sammanförts i block.

10.2 De nationella programmen enligt riksdagens beslut 1991

Alla program blir treåriga, skall ge förberedelse för såväl högskoleutbildning som yrkesverksamhet och skall kunna indelas i grenar från tidigast andra årskursen.

16 nationella program införs. De redovisas nedan med respektive nationella grenar (enligt de benämningar som gällde 1994⁷). I de fall det inte anges någon grenindelning kan specialisering i stället ske genom valbara kurser. Lokala grenar fick inrättas av respektive kommun.

⁷ De förändringar som skett den 1 juli 2000 redovisas nedan.

1. Barn- och fritidsprogrammet (ingen grenuppdelning)
2. Byggprogrammet (med de tre grenarna Byggnadsplåt, Hus och anläggning samt Måleri)
3. Elprogrammet (med de tre grenarna Automation, Elektronik samt Installation)
4. Energiprogrammet (med de tre grenarna Energi, Fartygsteknik och VVS)
5. Estetiska programmet (med de tre grenarna Konst- och formgivning, Musik samt Dans och teater)
6. Fordonsprogrammet med de fyra grenarna Flygteknik, Karosseri, Fordonsteknik och Transport)
7. Handels- och administrationsprogrammet (ingen grenindelning)
8. Hantverksprogrammet (ingen grenindelning)
9. Hotell- och restaurangprogrammet (med de tre grenarna Hotell, Restaurang och Storhushåll)
10. Industriprogrammet (med de fyra grenarna Industri, Process, Textil och konfektion samt Trä)
11. Livsmedelsprogrammet (med de två grenarna Bageri och konditori samt Kött och charkuteri)
12. Medieprogrammet (med de två grenarna Information och reklam samt Tryckmedier)
13. Naturbruksprogrammet (ingen grenindelning)
14. Naturvetenskapsprogrammet (med de två grenarna Naturvetenskaplig och Teknisk)
15. Omvårdnadsprogrammet (med de två grenarna Omvårdnad och tandvård)
16. Samhällsvetenskapsprogrammet (med tre nationella grenar, Ekonomisk, Humanistisk och Samhällsvetenskaplig).

Förutom dessa nationella program infördes ett individuellt program. Detta har senare delats upp i specialutformat program, som ger en med de nationella programmen jämförbar kompetens, samt individuellt program.

10.3 Kärnämnen m.m.

Regeringen framhöll i propositionen att medborgarnas kunskaper och kompetens är den viktigaste drivkraften för en fortsatt utveckling av näringslivet och en fortsatt hög sysselsättning. Arbetslivet kräver i större utsträckning än någonsin tidigare goda baskun-

skaper i allmänna ämnen och i yrkesämnen. Regeringen framhöll också att det måste finnas reella möjligheter för alla att gå vidare till högre studier. Den högre utbildningen måste i ökad utsträckning kunna rekrytera studerande från yrkeslivet, dvs. studerande som har en yrkesutbildning från gymnasieskolan som grund. Den gymnasiala yrkesutbildningen måste också mot denna bakgrund ge en bred kompetens och en god grund för fortsatta studier.

Som framgått fanns det således flera motiv för förslaget att den nya gymnasieskolan skulle ha en kärna av allmänna ämnen som alla elever skulle ha, varav det först nämnda motivet var arbetsmarknadens behov.

Genom riksdagsbeslutet fick alla de sexton nationella programmen, liksom sedermera också de specialutformade programmen, följande gemensamma ämnen, s.k. kärnämnen:

Svenska, sedermera också svenska som andraspråk
engelska
samhällskunskap
religionskunskap
matematik
naturkunskap
idrott och hälsa
estetisk verksamhet.

Att dessa ämnen är kärnämnen innebär att de har samma omfattning på alla program samt att kursplanerna också är gemensamma för alla nationella och sedermera specialutformade program. Det är att märka att de flesta av de ovannämnda ämnena också kan vara karaktärsämnen på ett eller flera program. Så har t.ex. det naturvetenskapliga programmet flera matematikkurser utöver kärnämneskursen i matematik.

10.4 Kursutformning

Regeringen framhöll hur viktigt det var att skapa en gymnasieskola som skulle kunna ändras efter ungdomarnas önskemål och förändringar i samhället och arbetslivet. ”En övergång till en kursutformad gymnasieskola skall ske.” En särskild redovisning av kursutformningens historia finns i avsnitt 13 nedan.

10.5 APU

På de 14 yrkesförberedande programmen skulle minst 15 procent av den totala studietiden arbetsplatsförläggas, senare definierat som minst 15 veckor. APU omfattas av samma kursplaner som den skolförlagda undervisningen. Eleverna skall ha handledning på arbetsplatsen och handledarna erbjudas utbildning. Betyg sätts av lärare.

10.6 Kommunerna tar över planeringen av gymnasieskolan

En rad betydelsefulla förändringar i utbildningsväsendet inträffade under början av 1990-talet. Det gällde bl.a. styrsystemet med ökat kommunalt ansvarstagande och omlagda statsbidrag som följd. Kommunerna fick genom ändringarna i regelsystemet från 1990 ett entydigt ansvar som skolhuvudmän. Den nya strukturen för styrning omfattade hela det offentliga skolväsendet. Den preciserades i propositionen om ansvaret för skolan (prop. 1990/91: 18). Den statliga regleringen av tjänsterna som lärare, skolledare och syofunktionär upphörde 1990 (prop. 1989/90:41). Principerna om mål- och resultatstyrning fullbordades genom besluten om nya läroplaner (Lpo 94 och Lpf 94) och nytt betygssystem.

Också för gymnasieskolan tillämpades principen om ökat lokalt ansvar för skolverksamheten. Ett tydligt exempel var reformstrategin som innebar att alla kommuner själva kunde välja tidpunkt för genomförande av gymnasiereformen inom en fyraårsperiod med start 1992/93.

Kommunerna blev nu skyldiga att erbjuda gymnasieutbildning för alla sina ungdomar i åldern 16–19 år. Det blev ett ansvar för hemkommunen att själv eller i samverkan med andra kommuner anordna och erbjuda gymnasieutbildning med utgångspunkt i elevernas intresse för utbildningarna.

Före ”kommunaliseringen” styrde statsmakterna gymnasieskolplaneringen genom beslut av Skolöverstyrelsen och länskolnämnderna. Det gällde såväl rätten att etablera gymnasieskola som de årliga besluten om lokalisering och dimensionering. Beslut om skolorganisation och elevområden krävde godkännande från statliga organ. Detta förhållande var i hög grad avhängigt det rådande statsbidragssystemet som kan sägas ha varit ett hinder för gymnasieskolans utveckling mot större flexibilitet.

Från den 1 juli 1993 upphörde den statliga regleringen av etablering av gymnasieskola och resulterade snabbt i att ett stort antal kommuner började anordna gymnasieskola eller utvidga sina befintliga skolor med enbart yrkeslinjer till att omfatta även studieförberedande studievägar. Ett 40-tal nya orter etablerade gymnasieutbildning under några få år.

11 Ny läroplan, precisering av systemet med kursutformning samt ett nytt betygssystem

I propositionen En ny läroplan och ett nytt betygssystem för gymnasieskolan, komvux, gymnasiesärskolan och särvtux (prop. 1992/93:250) fullföljdes gymnasiereformen, liksom förändringen från regelstyrning till en mer mål- och resultatbaserad styrning av skolan.

11.1 1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna, Lpf 94

Med utgångspunkt i förslagen i propositionen beslutade riksdagen om grunderna för en gemensam läroplan för de nämnda skolformerna. Denna fastställdes sedan av regeringen under namnet 1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna, Lpf 94. Liksom den samtidigt beslutade läroplanen för den obligatoriska skolan, Lpo 94, utgår Lpf 94 från en ansvarsfördelning där staten anger de övergripande målen och riktlinjerna för skolverksamheten och kommunerna för genomförandet. I läroplanerna formuleras skolans värdegrund och uppgifter samt målen för verksamheten. Det anges också vem som har ansvar för en viss verksamhet och vad detta ansvar innebär.

11.2 Kursutformningen

I propositionen En ny läroplan lade regeringen också fram förslag som avsågs underlätta övergången till en mer kursutformad gymnasieskola. En särskild redovisning av kursutformningen finns nedan i avsnitt 13.

11.3 Nytt betygssystem

Genom förslagen i propositionen och riksdagens beslut med anledning av dem ersattes det dåvarande relativa betygssystemet med ett mål- och kunskapsrelaterat betygssystem, som innebär att betyget relateras till kursplanekraven i respektive kurs. Betygen sätts efter en fyrgradig skala, Icke godkänd, Godkänd, Väl godkänd och Mycket väl godkänd.

Till kursplanerna skulle fogas betygskriterier. Terminsbetygen avskaffades. Det blev tillåtet för eleverna att under tiden i gymnasieskolan pröva för ett högre betyg och att få detta intaget i slutbetyget. Denna möjlighet har sedermera tagits bort.

En behörighetsregel för antagning till nationella program i gymnasieskolan beslutades med giltighet fr.o.m. läsåret 1998/99, nämligen att eleverna skall ha godkända betyg i svenska, engelska och matematik från grundskolan.

12 Det individuella programmet, IV

Sedan den nuvarande gymnasieskolan infördes har andelen elever som går det individuella programmet ökat. Denna ökning accelererades då bestämmelserna om behörighetskrav för de nationella och specialutformade programmen trädde i kraft.

En arbetsgrupp fick hösten 1997 i uppdrag att utarbeta förslag till hur ett praktikprogram skulle kunna organiseras inom ramen för IV. Under arbetet besöktes ett antal skolor i olika kommuner och arbetsgruppen redovisade i sitt betänkande (Ds 1998:27) PRIV – en ny väg till ett nationellt program hur verksamheten med IV organiserades.

I propositionen (prop.1997/98:169) Gymnasieskola i utveckling – kvalitet och likvärdighet lade regeringen fram förslag som grundades på arbetsgruppens förslag. Förändringarna genomfördes den 1 juli 1999.

I syfte att öka andelen elever som från det individuella programmet (IV) går vidare till och fullföljer studier på ett nationellt eller specialutformat program skall eleverna redan under IV-studierna få tillgång till kurser som de kan få tillgodoräkna sig då de gått över till ett sådant program. Eleverna skall således erbjudas programinriktade studievägar inom IV, så kallad PRIV.

Genom riksdagens beslut efter förslag i propositionen om vissa skolfrågor m.m. (prop. 1998/99:110) har bestämmelser införts att programriktat individuellt program kan utformas för en grupp elever, dvs. vara sökbart.

13 Kursutformningshistorik

13.1 Kursutformningens rötter

Kursutformningen i gymnasieskolan har svenska rötter. Den kommunala vuxenutbildningen, komvux, hade redan från starten till uppgift att tillgodose de vuxnas individuella önskemål och behov av utbildning. Detta framgår av såväl Lvux 84 som i den nu gällande läroplanen, Lpf 94. Utgångspunkten vid planeringen av vuxnas studier var således att de skulle ha möjlighet att studera just det de efterfrågade och inte behöva repetera sådant de redan kunde. Ett system med etappindelning av ämnen tillgodosåg dessa krav.

Under 1980-talet framhöll statsmakterna i olika sammanhang det önskvärda i en ökad samordning av utbildningsutbudet mellan komvux och gymnasieskolan i avsikt att uppnå en rationellare organisation och samtidigt öka utbildningsmöjligheterna. Företrädare för komvux var oroliga för att samordningen skulle leda till en gymnasifiering av komvux. Genom kursutformningen blev gymnasieskolan i stället mera lik komvux.

Om man betraktar komvux som den ena föräldern till kursutformningen i den nuvarande gymnasieskolan så är den andra föräldern modulsystemet i försöken med treårig yrkesutbildning, de s.k. ÖGY-försöken. Dessa försök var en av de viktigare utgångspunkterna för konstruktionen av programmen med yrkesämnen i den nuvarande gymnasieskolan. Modul definierades i försöksverksamheten som "ett pedagogiskt väl avgränsat utbildningsavsnitt". En modul skulle ge en kompetens som svarade "mot ett behov i arbetslivet".

Kursutformning förekommer också i andra länders utbildningssystem.

I den svenska debatten förekom många referenser till dessa länder och många studieresor företogs till bl.a. Island i avsikt att studera deras kursutformning.

Island har en lång, drygt 20-årig, erfarenhet av kursutformning. Motiven för kursutformning liknar de svenska, ökad flexibilitet i

skolan, integration av olika elevgrupper, större möjlighet att utbilda sig på hemorten (nya, mindre gymnasier), studier i egen takt och att själv ta ansvar för sina studier. Som svensk besökare förvånas man av att det framför allt är ordningsföljden mellan kurserna som eleverna har rätt att välja. Däremot är utrymmet för individuella val av kurser begränsade till ca 10–15 procent av det totala studieprogrammet. Flera isländska gymnasier arbetar fortfarande efter en traditionell sammanhållen klassmodell.

I Finland har eleverna genom det årskurslösa gymnasiet fått mycket större valfrihet. De kan komponera sina egna studieprogram och även studera vissa ämnen på egen hand. Inslag som även finns vid vissa svenska gymnasieskolor är t.ex. periodindelning (5–6 perioder under läsåret), koncentrationsläsning (4–6 ämnen per period), studiehandledare för mindre grupp av elever. Dessutom kan studierna tidsmässigt varieras och omfatta 2–4 år.

En stor olikhet i flertalet utländska exempel är dock att kursutformningen inte avser motsvarigheterna till våra program med yrkesämnena och att skolorna inte ger lika goda möjligheter till integration av olika studieinriktningar. Å andra sidan är yrkesutbildningen i flera länder indelad i kursmoduler, vilket är en form av kursindelning, jfr ÖGY-försöken. Syftet är dock ibland annorlunda än vår kursutformning, men jämförelser är ändå värdefulla. Hit hör t.ex. Norge och Skottland. Exempel på stora kursutformade, ofta integrerade skolor återfinns bl.a. i USA och Kanada.

13.2 Fast struktur eller kursutformning?

I propositionen Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen (prop. 1990/91:85) redovisade skolminister Göran Persson att den fasta grenstrukturen i den dåvarande gymnasieskolan behövde ersättas med ett flexibelt system med såväl nationella som lokala grenar. För att underlätta en successiv förändring och utveckling krävs härutöver, framhöll han, ett mer flexibelt kursplanesystem som möjliggör en samordning av gymnasieskolans undervisning med komvux och med både centralt och lokalt utformade kurser. ”Förutsättningar måste därför skapas för en övergång till en på sikt *kursutformad gymnasieskola*.”

I en kursutformad gymnasieskola kan innehållet i enskilda kurser förändras utan att systemet i övrigt påverkas. Kurser kan avvecklas

och nya tillkomma – ”inom befintliga ämnen eller genom tematisering”. Samma kurs kan beröra flera utbildningsvägar.

Skolministern diskuterade vidare i propositionen de båda ytterligheterna, fasta utbildningsprogram och individuella program som byggs upp av kurser som eleven väljer och menade att båda är förenade med problem. I stället förordade han en lösning som innebär att vissa delar är givna och andra valbara. Innehållet i varje elevs utbildning bör därför utgöras av kärnämnen, av kurser som är karakteristiska för programmet och av sådana kurser som är specifika för en gren.

Dessa strukturfrågor behandlades på nytt efter regeringsskiftet i propositionen om vissa gymnasie- och vuxenutbildningsfrågor m.m. (prop. 1991/92:157). Skolminister Ask framhöll då att en fast struktur på gymnasieskolan knappast ens vid en given tidpunkt och långt mindre i ett längre perspektiv kan svara mot utbildningsbehovet inom alla yrkesområden. ”I ett föränderligt samhälls- och arbetsliv är det än mer naturligt att skolan genom att erbjuda nya valbara kurser ger eleverna möjlighet att successivt anpassa sin utbildning till önskat yrkesområde.” Statsrådet påminner om att diskussionerna om en övergång från många smala utbildningar till färre och bredare utbildningar med möjlighet till specialisering genom grenval eller valbara kurser har pågått sedan mitten av 1970-talet och att efter beslutet om gymnasiereformen i juni 1991 förståelsen ökat för att valbara kurser ger större flexibilitet än grendelning. ”Jag ser det som naturligt att dessa diskussioner fortsätter och att vi får en utveckling av gymnasieskolans program till att bli mer uppbyggda på kurser än fasta grenar. Jag vill dock framhålla att jag ser kärnan av allmänna ämnen som omistlig och att den breddning av utbildningarna som reformen innehåller är ett stort framsteg.” Skolministern tecknar sin bild av den fortsatta utveckling som att ”kommunerna allt mer utnyttjar möjligheterna att inom den beslutade grundstrukturen för gymnasieskolan profilera sin utbildning efter elevernas och arbetslivets önskemål.”

Också i propositionen En ny läroplan och ett nytt betygssystem för gymnasieskolan, komvux, gymnasiesärskolan och särsvux (prop. 1992/93:250) berördes frågan om de båda ytterligheterna av gymnasiestruktur. Regeringen tog avstånd från den längst gående formen av en kursutformad gymnasieskola, som skulle innebära att eleverna satte samman sina studieprogram genom att fritt välja kurser utan några restriktioner såsom att vissa kurser eller ämnen

alltid skall ingå. I stället skulle kursutformningen ske inom programramen.

13.3 Syftet med kursutformning och med en *mer kursutformad gymnasieskola*

Främsta syftet med att den nya gymnasieskolan fick en kursutformning var, som framgick, att uppnå en flexibilitet, som möjliggör en *kontinuerlig förnyelse av utbildningen genom att kurser kan bytas ut*. Lika viktigt är *elevers möjlighet att välja kurser*. Ett tredje motiv som funnits från den första presentationen i Växa med kunskaper är *möjligheten att samordna undervisningen i gymnasieskolan och komvux*.

Det gamla linjegymnasiets arbetsformer påverkades i hög grad genom timplanernas struktur som byggde på lärarveckotimmar per ämne och årskurs. Genom reformen fick gymnasieskolan en stadie-timplan, dvs. ett visst antal timmar per ämne för hela gymnasietiden. Timmarna utgick inte heller från lärarnas undervisning utan ifrån att eleverna hade rätt till ett visst minsta antal timmars undervisning per ämne. Härigenom blev det möjligt att ha en mindre enhetlig undervisningsplanering. Företeelser som *koncentrationsläsning, periodindelning av läsåret och samundervisning för elever på olika program* blev möjliga. *Kommunerna fick rätt att besluta om vissa delar av innehållet i gymnasieskolan*, vilket var möjligt genom lokala kurser, lokalt tillval och lokala grenar.

Det allra viktigaste var att kursutformningen *gjorde det möjligt* att byta ut kurser, att periodindela läsåret osv. Ingen av dessa företeelser var föreskrivna. Ännu fler möjligheter redovisades under rubriken *en mer kursutformad gymnasieskola* i Läroplanspropositionen (prop. 1992/93:250).

Regeringen räknade där upp ett antal förhållanden som skulle kunna åstadkommas genom en mer kursutformad gymnasieskola, både dem som nämnts förut och nya. En kursutformad gymnasieskola ger

- bättre möjligheter att successivt och i takt med arbetslivets förändrade behov förnya utbildningen genom utbyte av kurser
- större möjligheter för kommunerna att profilera sin utbildning mot det lokala arbetslivets behov
- ökad valfrihet för eleverna att påverka sin utbildning

- större möjligheter för eleverna att kombinera studieförberedande och yrkesförberedande kurser
- möjligheter för elever att gå långsammare och snabbare genom gymnasieskolan än på normaltiden tre år
- möjlighet att låta elevernas studier börja på vars och ens egen kunskapsnivå, varigenom anknytningen till grundskolan blir lättare
- förberedelse för den högre utbildningens arbetsformer och
- möjligheter att utnyttja komvux erfarenheter av kursutformning, både vad gäller organisation och pedagogik.

Det förhållandet att ingenting av de möjligheter som kursutformningen gav var obligatoriskt att använda – eller föreskrivet i några bestämmelser – skapade förvirring i debatten. Fortfarande var alla dessa uppräknade företeelser möjligheter och inte tvång. I en kritisk studie av gymnasieskolans kursutformning, *Nytt vin i gamla säckar*,⁸ framhåller författaren att det är svårt att finna en enhetlig uppfattning om vad kursutformning är utöver en minimidefinition: ämnen är indelade i kurser där varje kurs har en kursplan och betygsätts på varje kurs.

Ett antal skrifter som publicerades av bl.a. Utbildningsdepartementets Kursutformningsgrupp⁹ och av Svenska Kommunförbundets projekt Kursutformad gymnasieskola¹⁰ redovisade kursutformningens möjligheter. Kommittén för gymnasieskolans utveckling behandlade frågan om kursutformning relativt utförligt i sitt första delbetänkande¹¹ och i slutbetänkandet¹². I synnerhet av det sistnämnda framgår tydligt att vissa företeelser sågs med mer positiva ögon än andra. Den förra gymnasiekommittén tog t.ex. avstånd från koncentration av kärnämnen till första året, eftersom det försvårar samverkan mellan kärnämnen och yrkesämnen.

Förvirringen i fråga om vad kursutformning är blev ännu större av begreppet ”mer” kursutformat. Vad betydde då detta?

I Svenska kommunförbundets redovisning betecknades de skolor som mer kursutformade, vilka använde sig av mer än 50 pro-

⁸ Hellsten, J-O (2000), *Nytt vin i gamla säckar*; En studie av gymnasieskolans kursutformning. Skolverket.

⁹ Centrala frågor i utvecklingen av kursutformad gymnasieskola (Ds 1993:69), Kursutformad gymnasieskola för alla? (Ds 1994:139) och Kursutformad gymnasieskola – en flexibel skola för framtiden (Ds 1995:78).

¹⁰ Kursutformad gymnasieskola; Slutrapport från projektet Kursutformad gymnasieskola; Svenska Kommunförbundet maj 1998.

¹¹ Den nya gymnasieskolan – hur går det? (SOU 1996:1).

¹² Den nya gymnasieskolan – problem och möjligheter (SOU 1997:107).

cent av en serie kriterier på kursutformningens möjligheter som tagits fram.

De möjligheter/kriterier som därvid avsågs var:

- Blockläggning av individuella val
- Koncentrationsläsning
- Periodindelning av läsåret
- Kurser i olika studietakt
- Samverkan med Komvux
- Samordnad schemaläggning
- Koncentration av kärnämnen
- Specialutformade program
- Mentor
- Kurser i olika ordningsföljd

Det kan vara svårt att utifrån förekomsten av något enstaka kriterium avgöra graden av kursutformning. Däremot bör en kombination av flera eller många kriterier vara ett uttryck för att skolan arbetar mera kursutformat.

Utvecklingen mot en mer kursutformad skola var stark under åren 1994–1997, men takten i utvecklingen stagnerade därefter. Cirka 30 procent av gymnasieskolorna hade enligt Kommunförbundets enkät hösten 1994 nått en sådan omfattning i att utnyttja möjligheter att de kunde betraktas som mer kursutformade enligt den i enkäten tillämpade definitionen. 1996/97 var motsvarande antal 54 procent.

En konkret nyhet i Läroplanspropositionen¹³ för att underlätta kursutformningen var införandet av gymnasiepoäng som mått på utbildningens omfattning, varvid antalet gymnasiepoäng i ett ämne skulle motsvara antalet minsta garanterade undervisningstimmar i ämnet. Eleverna skulle få gymnasiepoäng för en kurs då de visat att de med godkända resultat fullgjort kursen, oberoende av hur lång tid det tagit att inhämta kunskaperna.

Genom införandet av gymnasiepoäng som avsåg att fokusera mera på resultatet än undervisningstid per kurs och i synnerhet genom att betyg skulle sättas på kurs och inte såsom tidigare på ämne infördes två företeelser som *måste* användas och som reglerades i författning. Härigenom blev hela gymnasieskolan *mera kursutformad*.

Det börjar nu bli dags att fråga sig vad en kurs är.

¹³ Prop. 1992/93:250.

13.4 Kursens betydelse för kursutformningen

”Kursen är det centrala inslaget i kursutformningen. Ändå är det svårt att få grepp om vad en kurs är” – skriver författaren av den nyssnämnda kritiska granskningen av kursutformningen. Vid diskussioner i den tänkargrupp som Gymnasiekommittén 2000 knutit till sig har det betonats att vad som är ett ämne är en historisk och social konstruktion. Man skulle kunna säga detsamma om vad som är en kurs, möjligen med tillägget att det också finns ett mycket starkt inslag av administrativ konstruktion.

13.5 Hur var det tänkt?

Det första dokumentet är propositionen Växa med kunskaper, där skolministern i anslutning till ett avsnitt om kursplaner angav att de så långt möjligt bör utformas som påbyggbara kurser. Han redovisade också ett exempel, matematik, där den grundläggande kursen är obligatorisk för alla. ”Matematik är bl.a. ett viktigt redskap i yrkesutbildningen. Kursplaneöversynen bör inriktas på att klargöra sådana kopplingar och underlätta för elever och lärare att se, förstå och inspireras av sådana samband.” Han fortsatte sedan att beskriva ytterligare tre kurser i matematik av olika omfång, varav den sista, den mest omfångsrika, skulle utarbetas för att ge de kvalificerade kunskaper som behövs för t.ex. ingenjörsutbildning. Genom riksdagens beslut om timplaner kom ämnet matematik att få olika timtal på olika program och grenar, nämligen 110, 150, 200, 240 och 300 timmar.

I den av riksdagen år 1991 beslutade timplanen var matematik det ämne som förekom med flest antal olika timtal. Flera timtal förekom emellertid också i andra ämnen, såsom engelska, samhällskunskap och historia. I sådana ämnen var det således naturligt att i kursplanearbetet utgå från principen om påbyggbara kurser. Denna princip är en av de mest grundläggande i den svenska kursutformningen. En annan avgörande faktor för den svenska kursutformningens funktion är kursstorleken.

13.6 Hur blev det?

Som framgått ovan beslutade riksdagen om timplanen för den reformerade gymnasieskolan. Där lades således fast hur många timmar det ena och andra ämnet skulle ha på olika program – med undantag för yrkesämnena. I de kurser som hade minst omfattning uppgick antalet undervisningstimmar till 30. Exempel på sådana var de tre kärnämnen religionskunskap, naturkunskap och estetisk verksamhet. 30 timmar kom därmed att bli en norm för storleken på den minsta kursen också för de kurser som beslutades av Skolverket. I den av riksdagen beslutade timplanen angavs endast en totalsumma för yrkesämnena, nämligen 1 370 timmar. Det ankom således på Skolverket att besluta om indelningen av yrkesämnena i kurser.

Man kan konstatera att det redan från början av kursutformningen fanns motstridiga signaler. I regeringens uppdrag till Skolverket betonas att den mindre enheten, som kallas delkurs, inte ska styra undervisningens organisation och uppläggning. Den av riksdagen fastställda timplanen hade emellertid 30 timmar som den minsta kursen. En bestämmelse om detta togs in i Gymnasieförordningen. Numera är minsta omfattning på en kurs 50 gymnasiepoäng.

Det fanns från början inte några bestämmelser som angav den största omfattningen av en kurs. Sedan det blivit känt att många elever upplevt att kursen på 220 timmar i fysik var alltför stor fick Skolverket regeringens uppdrag att dela upp den. Härigenom signalerade statsmakterna att kurser inte heller fick vara alltför omfattande, en signal som kom att få utomordentligt stor betydelse för indelningen av yrkesämnena i kurser.

Numera innehåller Gymnasieförordningen bestämmelsen att kurser inte bör omfatta mer än 200 gymnasiepoäng. Alla kurser skall vara jämnt delbara med 50.

I dag finns det 854 nationella kurser. Därtill kommer lokala kurser.

14 Lärlingsutbildning

Nästan all yrkesutbildning bygger på lärlingstraditionen. Genom samhällets ökade ansvar under 30–50 talet minskade lärlingsutbildningen konstant. Ett lärlingsutbildningsstråk för yrkesutbildning

har hela tiden existerat parallellt med den etablerade gymnasieskolan. Den har från tid till annan haft skiftande reglering och förutsättningar.

Gymnasial lärlingsutbildning innebar att den som var anställd på ett företag också kunde vara elev i gymnasieskolan och genom företagets försorg få utbildning för ett visst yrke. Lärlingsutbildning kunde också förekomma som traditionell lärlingsutbildning. 1985 när arbetsgruppen för översyn av den gymnasiala yrkesutbildningen (ÖGY) kartlade arbetsmarknadens utbildningsavtal fanns sådan inom 15 av de 30 avtal som granskades. Gymnasial lärlingsutbildning fanns redovisad i nio utbildningsavtal. I båda dessa utbildningsformer fanns möjligheter att komplettera med allmänna ämnen och yrketeori.

1992 möjliggjordes utbildning för lärlingar inom ramen för ett individuellt program (prop.1991/92: 157). Utbildningen avses kombineras med en yrkesutbildning i företagsregi inom ramen för ett anställningsförhållande. Utbildningen i gymnasieskolan skall minst omfatta kärnämnen svenska, engelska, samhällskunskap och matematik. Skolan skall ge utbildning i samtliga kärnämnen om eleven önskar detta. Utbildningen omfattar tre årskurser. Företagen är huvudman för lärlingsutbildningen som regleras av avtal mellan parterna på arbetsmarknaden.

Lärlingsutbildningen har haft svårt att få genomslag genom det svåra arbetsmarknadsläget i början av 1990-talet. Vid slutet av 1980-talet hade den gamla gymnasiala lärlingsutbildningen haft omkring 3 000 elever medan lärlingsutbildning anordnades för endast 153 elever hösten 2001.

Från hösten 1997 startade en försöksverksamhet med ny lärlingsutbildning. Försöksverksamheten innebar att elev på ett nationellt program med yrkesämnena utöver den undervisningstid som följer av timplanen får handledd praktik på en arbetsplats. Den omfattade inledande studier på ett nationellt program som avslutades med lärlingsutbildning. Utbildningen skulle ge ökad arbetslivserfarenhet och fördjupade yrkesfärdigheter inom yrkesområdet. Undervisningen på programmet kunde förlängas utöver tre år. De flesta skolor valde att förlänga utbildningstiden från tre till fyra år. Våren 2000 pågick försöksverksamhet vid 18 skolor och omfattade ca 300 elever.

Försöksverksamheten lagdes ner år 2000 och ersatts med LIA (Lärande i arbetslivet).

15 Förändringar som genomfördes den 1 juli 2000 – gymnasiepoäng blir ett mått på elevernas insatser, nytt tekniskt program

Efter riksdagens beslut på grundval av förslag i propositionen (prop. 1997/98:169) Gymnasieskola i utveckling – kvalitet och likvärdighet infördes ett antal förändringar den 1 juli 2000.

15.1 Gymnasiepoäng

De riktvärden som hittills gällt för utbildningens omfattning inom olika ämnen på de 16 nationella programmen – och som överensstämmt med den minsta garanterade undervisningstiden – ersattes den 1 juli 2000 av en gemensam poängstruktur. Alla nationella och specialutformade program omfattar nu 2 500 gymnasiepoäng, varav de ämnen genom vilka programmet får sin karaktär omfattar 1 450 gymnasiepoäng. Idessa ingår ett projektarbete om 100 gymnasiepoäng. Kärnämneskursernas omfattning justerades och alla kurser blev jämnt delbara med 50. Ingen kurs skall vara mindre än 50 och som regel inte större än 200 gymnasiepoäng.

Poängplanen för nationella och specialutformade program fick därmed följande utformning:

<i>Ämne</i>	<i>Gymnasiepoäng</i>
Svenska/Svenska som andraspråk	200
engelska	100
Matematik	100
Idrott och hälsa	100
Samhällskunskap	100
Religionskunskap	50
Naturkunskap	50
Estetisk verksamhet	50
Ämnen genom vilka programmet får sin karaktär inklusive projektarbete om 100 gymnasiepoäng	1 450
Individuella val	300
<i>Summa gymnasiepoäng</i>	<i>2 500</i>

Det är att märka att denna förändringen inte påverkat antalet undervisningstimmar. Även om antalet gymnasiepoäng nu anger elevernas arbetsinsatser och inte är ett mått på antalet lektioner har en minsta garanterad undervisningstid behållits. Den är nu 2 430 timmar för program med yrkesämnen och 2 180 timmar för övriga program.

15.2 Inriktningar i stället för grenar

Begreppet inriktning har ersatt det tidigare begreppet gren. En elev kan välja olika specialiseringar inom ett program genom att gå en inriktning eller genom att välja kurser inom en inriktning. Enligt propositionen kan inriktningarna vara olika många på olika program och i vissa fall gemensamma för flera program. Elevers rätt att komma in på en inriktning är densamma som tidigare gällde för grenar.

15.3 Ett nytt nationellt program

För att bredda utbudet inom den naturvetenskapliga och tekniska sektorn infördes teknikprogrammet från hösten 2000. Enligt propositionen skall detta kunna erbjuda inriktningar som förbereder för såväl eftergymnasiala studier inom främst det tekniska området som för olika teknikinriktade arbetsuppgifter. Beroende på lokala förutsättningar kan skolor profilera sig mot olika inriktningar av teknikprogrammet.

Teknikprogrammet inte några nationellt fastställda inriktningar.

Sammanställning över nationella program och inriktningar

Program	Inriktningar
1. Barn- och fritidsprogrammet	Fritid Pedagogisk och social verksamhet
2. Byggprogrammet	Anläggning Husbyggnad Måleri Plåtslageri
3. Elprogrammet	Automation Datorteknik Elektronik Elteknik
4. Energiprogrammet	Drift- och underhållsteknik Sjöfartsteknik VVS- och kylteknik
5. Estetiska programmet	Bild och formgivning Dans Musik Teater
6. Fordonsprogrammet	Flygteknik Karosseri Maskin- och lastbildsteknik Personbiltsteknik Transport
7. Handels- och administrationsprogrammet	Handel och service Turism och resor
8. Hantverksprogrammet	–

9. Hotell- och restaurangprogrammet	Hotell Restaurang och måltids-service
10. Industriprogrammet	–
11. Livsmedelsprogrammet	–
12. Medieprogrammet	Medieproduktion Tryckteknik
13. Naturbruksprogrammet	-
14. Naturvetenskapsprogrammet	Matematik och data- vetenskap Miljövetenskap Naturvetenskap
15. Omvårdnadsprogrammet	–
16. Samhällsvetenskapsprogrammet	Ekonomi Kultur Samhällsvetenskap Språk
17. Teknikprogrammet	-

Skollagskommitténs förslag till de tre första kapitlen i skollagen

Författningsförslag – skollagen

1 kap. Inledande bestämmelser

Tillämpningsområde

1 §

Denna lag innehåller bestämmelser om utbildning inom skolväsendet som anordnas av det allmänna eller av enskilda.

Skolväsendet omfattar följande skolformer

- förskola
- förskoleklass
- grundskola
- grundsärskola
- specialskola
- sameskola
- gymnasieskola
- gymnasiesärskola
- kommunal vuxenutbildning
- vuxenutbildning för utvecklingsstörda
- svenskundervisning för invandrare

I skolväsendet ingår också utbildning i fritidshem som komplement till förskoleklassen och de skolformer i vilka skolplikt kan fullgöras.

I 17 kap. finns bestämmelser om utbildning och annan pedagogisk verksamhet som bedrivs i stället för utbildning inom skolväsendet. För sådan verksamhet gäller bestämmelser i denna lag i den omfattning detta framgår av särskilda bestämmelser.

*Skollagskommitténs förslag till de tre första kapitlen i skollagen***Definitioner****2 §**

I denna lag avses med

- elever: barn, ungdomar och vuxna som deltar i utbildning enligt denna lag,
- undervisning: sådana målstyrda processer som under lärares ledning syftar till inhämtande av kunskaper och värden,
- skolenhet: av skolhuvudman organiserad enhet omfattande verksamhet i en eller flera skolbyggnader som ligger nära varandra och till enheten knuten verksamhet som inte bedrivs i skolbyggnad,
- enskild: bolag, förening, stiftelse, registrerat trossamfund och enskild individ.

Övergripande mål**3 §**

Utbildningen syftar till att ge kunskaper och färdigheter samt att främja en allsidig personlig utveckling och en livslång lust att lära.

Utbildningen syftar också till att i samarbete med hemmen främja barns och ungdomars harmoniska utveckling till ansvars-kännande människor och samhällsmedlemmar samt att ge vuxna möjlighet till en stärkt ställning i arbetslivet och i det kulturella och politiska livet.

Utbildningen skall vidare främja förståelsen för andra länder och för internationella förhållanden samt respekten för vår gemensamma miljö. Den skall också ge eleverna ett historiskt och ett etiskt perspektiv.

4 §

All utbildning skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar såsom människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet människor emellan.

Skollagskommitténs förslag till de tre första kapitlen i skollagen

Var och en som verkar inom utbildningen skall främja aktning för varje människas egenvärde och aktivt motverka alla former av kränkande behandling.

5 §

Utbildningen i en offentlig skola skall vara icke-konfessionell.

En enskild skola kan, inom ramen för vad som sägs i 3 och 4 §§, ha en konfessionell inriktning.

6 §

När åtgärder rör barn skall särskilt beaktas vad hänsynen till barnets bästa kräver.

Barnets inställning skall så långt det är möjligt klarläggas. Hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad.

Lika tillgång till utbildning**7 §**

Alla barn och ungdomar skall, oberoende av kön, geografiskt hemvist samt sociala och ekonomiska förhållanden, ha lika tillgång till utbildning i skolväsendet om inte annat följer av särskilda bestämmelser i denna lag.

Likvärdig utbildning**8 §**

Utbildningen skall inom varje skolform vara likvärdig varhelst den anordnas i landet.

Skollagskommitténs förslag till de tre första kapitlen i skollagen

Läroplan m.m.*9 §*

För varje skolform och för fritidshemmet gäller en läroplan. Regeringen fastställer läroplanen.

10 §

Utbildningen skall vila på vetenskaplig eller konstnärlig grund samt på beprövad erfarenhet.

2 kap. Huvudmän och ansvarsfördelning**Skolhuvudmän***Kommuner**1 §*

Kommuner är huvudmän för förskola, förskoleklass, grundskola, grundsärskola, fritidshem, gymnasieskola, gymnasiesärskola, kommunal vuxenutbildning, vuxenutbildning för utvecklingsstörda och svenskundervisning för invandrare.

I varje kommun skall det finnas en eller flera nämnder som skall fullgöra kommunens uppgifter enligt denna lag.

Landsting

2 § (Utformningen beror av Gymnasiekommitténs ställningstaganden.)

*Staten**3 §*

Staten är huvudman för specialskola och sameskola samt fritidshem vid en skolenhet med specialskola eller sameskola.

<i>Skollagskommitténs förslag till de tre första kapitlen i skollagen</i>

Enskilda

4 §

Enskilda får godkännas som huvudmän för förskola, förskoleklass, grundskola, grundsärskola, specialskola, sameskola, fritidshem, gymnasieskola och gymnasiesärskola. Ett godkännande skall avse utbildning av bestämd omfattning vid en viss skolenhet.

Godkännande skall lämnas om

1. huvudmannen har förutsättningar att följa de föreskrifter som gäller för utbildningen, och
2. utbildningen inte innebär påtagliga negativa följder för det offentliga skolväsendet.

Utbildning som avses i andra stycket innefattar även fritidshem som huvudmannen är skyldig att anordna enligt 6–10 kap.

5 §

Ärenden om godkännande enligt 4 § prövas av Skolverket i fråga om grundskola, grundsärskola, specialskola, sameskola, gymnasieskola och gymnasiesärskola. Skolverket prövar också ärenden om förskoleklass som anordnas vid en skolenhet med grundskola, grundsärskola, specialskola eller sameskola.

Ärenden om förskola och om förskoleklass i andra fall än som avses i första stycket prövas av den kommun där verksamheten skall bedrivas.

Övergripande ansvar för utbildningen

6 §

Huvudmannen ansvarar för att utbildningen genomförs i enlighet med bestämmelserna i denna lag, föreskrifter som har meddelats med stöd av lagen och de bestämmelser för utbildningen som kan finnas i annan författning.

*Skollagskommitténs förslag till de tre första kapitlen i skollagen***Ledningen av utbildningen och ansvaret för undervisningen****7 §**

Vid skolenheterna skall det finnas rektorer. Det åligger rektorn särskilt att verka för att utbildningen utvecklas.

8 §

Rektorn skall leda och samordna det pedagogiska arbetet inom sitt verksamhetsområde.

Rektorn beslutar därvid om enhetens inre organisation och fattar i övrigt de beslut som framgår av särskilda föreskrifter i denna lag eller annan författning.

En rektor får uppdra åt en sådan befattningshavare vid skolenheten som har tillräcklig kompetens och erfarenhet att fullgöra enskilda ledningsuppgifter och besluta i frågor som avses i andra stycket. Rektors beslutanderätt enligt särskilda föreskrifter får dock överlåtas till annan endast om det anges särskilt i dessa föreskrifter.

9 §

Vid skolenheterna skall det finnas lärare som ansvarar för undervisningen.

10 §

Som rektor får bara den anställas som genom utbildning och erfarenhet har pedagogisk insikt.

11 §

Huvudmannen är skyldig att för undervisningen använda lärare, som har en utbildning avsedd för den undervisning de i huvudsak skall bedriva.

Undantag får göras endast om personer med sådan utbildning inte finns att tillgå eller det finns något annat särskilt skäl med hänsyn till eleverna.

Uppgifter som avser betygsättning får endast utföras av lärare som uppfyller kraven enligt 13 eller 14 §.

*Skollagskommitténs förslag till de tre första kapitlen i skollagen***12 §**

Huvudmannen skall sträva efter att för undervisning anställa lärare som har forskarutbildning.

13 §

Behörig att anställas som lärare utan tidsbegränsning är den som har svensk lärarexamen, som regeringen med stöd av 1 kap. 11 § högskolelagen (1992:1434) har meddelat föreskrifter om, eller motsvarande äldre utbildning, med huvudsaklig inriktning på den undervisning anställningen avser, eller den som har utländsk lärarutbildning och för vilken Högskoleverket har utfärdat behörighetsbevis.

Regeringen får meddela föreskrifter om undantag från bestämmelserna i första stycket för skolor med speciell pedagogisk inriktning.

14 §

Den som inte är behörig enligt 13 § får ändå anställas som lärare utan tidsbegränsning om

1. det saknas sökande som uppfyller kraven på behörighet,
2. det finns särskilda skäl,
3. sökanden har motsvarande kompetens för den undervisning som anställningen avser och
4. det dessutom finns skäl att anta att sökanden är lämpad att sköta undervisningen.

15 §

Den som inte uppfyller kraven enligt 13 eller 14 § får anställas för att utföra läraruppgifter för högst ett år i sänder.

*Skollagskommitténs förslag till de tre första kapitlen i skollagen***Elevhälsan***16 §*

Elevhälsan är främst förebyggande. Den skall omfatta omvårdnad samt medicinska, psykologiska, sociala och specialpedagogiska insatser.

För elevhälsans verksamhet skall det finnas tillgång till personal med sådan kompetens att elevernas behov kan tillgodoses.

17 §

Huvudmannen skall erbjuda varje elev i förskoleklassen, grundskolan, grundsärskolan, specialskolan och sameskolan minst tre allmänna hälsokontroller. Dessa skall vara jämnt fördelade under skoltiden. Eleven skall dessutom mellan de allmänna hälsokontrollerna erbjudas kontroll av syn och hörsel och andra begränsade hälsokontroller. Varje elev i gymnasieskolan och gymnasiesärskolan skall erbjudas minst en allmän hälsokontroll.

Elever som avses i första stycket får vid behov anlita elevhälsan för enkla sjukvårdsinsatser.

För medicinska insatser enligt första och andra stycket skall det finnas skolläkare.

Kompetensutveckling*18 §*

Huvudmannen skall se till att personalen ges möjligheter till kompetensutveckling.

Registerkontroll*19 §*

Den som erbjuds en anställning inom sådan verksamhet som regleras i 5–10 kap. skall till den som erbjuder anställningen lämna ett utdrag ur det register som förs enligt lagen (1998:620) om

Skollagskommitténs förslag till de tre första kapitlen i skollagen

belastningsregister. Utdraget skall vara högst ett år gammalt. Regeringen meddelar föreskrifter om innehållet i ett sådant utdrag.

Den som inte har lämnat ett registerutdrag enligt första stycket får inte anställas.

20 §

Trots bestämmelserna i 19 § får den som inom ett år erbjuds en förnyad anställning hos samma arbetsgivare anställas utan att han eller hon lämnat ett registerutdrag enligt 19 § första stycket.

21 §

På begäran av den som lämnat ett registerutdrag skall detta återlämnas i original.

3 kap. Allmänna föreskrifter för utbildning inom skolväsendet**Kvalitetssäkring****1 §**

Varje huvudman skall systematiskt följa upp och utvärdera sin verksamhet och på basis härav årligen upprätta en skriftlig kvalitetsredovisning. Denna redovisning skall innehålla dels en bedömning av i vilken utsträckning de nationella målen för utbildningen har förverkligats, dels en redogörelse för vilka åtgärder som kommer att vidtas för ökad måluppfyllelse.

Vad som föreskrivs i första stycket för varje huvudman gäller även för varje skolenhet.

Planering och kvalitetsredovisning vid skolenheten skall genomföras under medverkan av lärare, övrig personal och valda företrädare för elever och, för utbildning i vilken skolplikt kan fullgöras, även företrädare för elevernas vårdnadshavare. I förskolan och i förskoleklassen skall i stället för elever valda företrädare för elevernas vårdnadshavare ges möjlighet att medverka.

*Skollagskommitténs förslag till de tre första kapitlen i skollagen***2 §**

Om huvudmannen vid sin uppföljning och utvärdering upptäcker brister i verksamheten skall denne se till att erforderliga åtgärder vidtas.

Huvudmannen skall också ha för elever och vårdnadshavare väl kända rutiner för att ta emot och utreda klagomål.

Arbetsmiljön**3 §**

I arbetsmiljölagen (1977:1160) finns bestämmelser om kraven på en god arbetsmiljö.

I vissa frågor som rör arbetsmiljön i skolan finns dessutom särskilda bestämmelser i denna lag.

4 §

Rektorn får vidta de tillfälliga åtgärder som behövs för att tillförsäkra eleverna trygghet och studiero eller för att komma tillrätta med en elevs uppträdande i skolan.

5 §

Lärare får under pågående undervisning vidta nödvändiga åtgärder för att tillförsäkra eleverna trygghet och studiero eller för att komma tillrätta med en elevs uppträdande.

6 §

Rektor eller lärare får omhänderta föremål som är störande för skolverksamheten eller kan utgöra en fara för säkerheten i skolan.

Ett omhändertaget föremål skall återlämnas senast vid skoldagens slut om inte särskilda skäl föranleder något annat.

*Skollagskommitténs förslag till de tre första kapitlen i skollagen***Lokaler och utrustning****7 §**

För utbildningen skall det finnas de lokaler och den utrustning som behövs för att syftet med utbildningen skall kunna uppfyllas.

Elevinflytande**8 §**

Varje elev skall ha inflytande över hur hans eller hennes utbildning utformas och stimuleras att ta aktiv del i arbetet med att vidareutveckla utbildningen. Skolan skall ge tillfälle för eleverna att under skoltid behandla frågor av gemensamt intresse samt även i övrigt stödja och underlätta elevernas och deras sammanslutningars arbete med inflytandefrågor.

Elevernas inflytande skall anpassas efter deras ålder och mognad. Den närmare utformningen av elevernas inflytande skall anges i samband med den planering av verksamheten som föreskrivs i 1 § tredje stycket.

9 §

Eleverna skall informeras om sin rätt till inflytande och om huvudragen i de bestämmelser som reglerar utbildningen.

Eleverna skall fortlöpande hållas informerade i frågor som rör dem.

De elever som valts till företrädare för andra elever skall informeras inför för eleverna viktiga förändringar i utbildningen eller verksamheten i övrigt och ges tillfälle att lägga fram sina synpunkter innan beslut fattas i sådana frågor.

*Skollagskommitténs förslag till de tre första kapitlen i skollagen***10 §**

Av 6 kap. 18 § arbetsmiljölagen (1977:1160) följer att en elev som utsetts till elevskyddsombud skall få den ledighet från skolarbetet som behövs för uppdraget. Även den elev som valts av andra elever för att företräda dem i frågor om utbildningen skall beviljas den ledighet från skolarbetet som uppdraget kräver.

Elevföreträdare skall, om de så önskar, ges särskilt stöd i skolarbetet för att de skall kunna fullgöra sitt uppdrag.

Elevernas utveckling mot målen**11 §**

Alla elever skall ges den ledning och stimulans som de behöver i sitt lärande och sin personliga utveckling för att de utifrån sina behov och förutsättningar skall kunna utvecklas så långt som möjligt enligt utbildningens mål.

Elevernas utveckling skall stödjas genom elevhälsan.

12 §

Om det genom uppgifter från skolans personal, eleven, elevens vårdnadshavare eller på annat sätt framkommer att det kan befaras att eleven inte kommer att nå de mål som minst skall uppnås, skall rektorn se till att elevens behov av stödåtgärder utreds. Behov av särskilt stöd skall även utredas om eleven uppvisar andra svårigheter i sin skolsituation. Om utredningen visar att eleven behöver särskilt stöd skall han eller hon ges sådant stöd.

För elever i skolformer i vilka skolplikt kan fullgöras samt i gymnasieskolan och gymnasiesärskolan skall särskilt stöd ges på det sätt och i den omfattning som behövs för att eleven skall ha möjlighet att nå de mål som skall ha uppnåtts enligt läroplan och kursplaner.

För elever i de skolformer som riktar sig till vuxna gäller särskilda bestämmelser.

Skollagskommitténs förslag till de tre första kapitlen i skollagen

Åtgärdsprogram

13 §

För en elev som enligt 12 § har rätt till särskilt stöd skall ett åtgärdsprogram utarbetas. Av programmet skall framgå hur behoven ser ut, hur de skall tillgodoses samt hur åtgärderna skall följas upp och utvärderas.

Eleven och elevens vårdnadshavare skall ges möjlighet att delta vid utarbetandet av programmet.

Rektorn eller den rektorn utser beslutar om åtgärdsprogrammet.

Former för särskilt stöd

14 §

Särskilt stöd får ges istället för den undervisning eleven annars skulle ha deltagit i eller som komplement till denna och skall i första hand ges inom den elevgrupp som eleven tillhör. Om det finns särskilda skäl får stödet ges i en annan elevgrupp eller enskilt.

15 §

Om åtgärder enligt 12–14 §§ för en skolpliktig elev inte i rimlig grad kan anpassas efter elevens behov och förutsättningar får rektorn besluta om avvikelser från de mål som annars gäller för utbildningen (anpassad studiegång).

Information om elevens utveckling och bedömning av studie-resultat

Utvecklingssamtal

16 §

Läraren skall i utvecklingssamtal informera eleven och elevens vårdnadshavare om elevens utveckling i förhållande till målen. Överenskommelser som görs skall på begäran av eleven eller elevens vårdnadshavare dokumenteras skriftligt.

*Skollagskommitténs förslag till de tre första kapitlen i skollagen***Betyg***17 §*

I grundskolan, grundsärskolan, specialskolan, gymnasieskolan, gymnasiesärskolan, kommunal vuxenutbildning, vuxenutbildning för utvecklingsstörda samt svenskundervisning för invandrare skall betyg sättas i den utsträckning och form som regeringen föreskriver.

18 §

Betyg skall grundas på en bedömning av elevens kunskaper och färdigheter i förhållande till uppställda kunskapsmål i kursplaner och betygskriterier. Eleverna skall informeras om på vilka grunder betygen sätts.

19 §

Av 2 kap. 11 § följer att betyg endast får sättas av lärare som uppfyller kraven enligt 13 eller 14 § samma kapitel. Om den som undervisar vid tidpunkten när betyg skall sättas inte uppfyller detta krav, skall en lärare utses för betygsättningen. Betyg skall sättas av denna lärare efter samråd med den som undervisat eleverna.

20 §

Om ett betyg beror av två eller flera lärares bedömning och dessa inte kan enas, skall betyget sättas av rektorn.

21 §

Betyg skall utfärdas skriftligt. Den som satt betyget skall på begäran upplysa eleven och elevens vårdnadshavare om skälen för betyget.

22 §

Ett betyg som är uppenbart felaktigt till följd av skrivfel eller liknande förbiseende får rättas av rektorn. Innan rättelse sker skall rektorn ge eleven och elevens vårdnadshavare tillfälle att yttra sig om detta inte är obehövt. Vid rättelse skall ett nytt skriftligt

<i>Skollagskommitténs förslag till de tre första kapitlen i skollagen</i>

betyg utfärdas och den felaktiga betygshandlingen om möjligt förstörs.

Omprövning av betyg

23 §

En elev som anser sig ha fått ett felaktigt betyg på ett avslutat ämne, ämnesblock eller en avslutad kurs kan begära omprövning av betyget. Rätt till omprövning föreligger även då eleven anser sig ha felaktigt vägrats betyg.

Begäran om omprövning skall göras hos rektorn inom en vecka från det att eleven har fått del av betyget eller beslutet om att betyg inte sätts. Eleven skall ange skälen för sin begäran. Huvudmannen skall utse en lärare från en annan skolenhet som tillsammans med rektor genomför omprövningen.

Omprövningen skall grundas på tidigare studieresultat och skall handläggas skyndsamt. Rektorn och läraren skall vara eniga i sin bedömning för att ett nytt betyg skall kunna sättas. Omprövningen får inte resultera i ett lägre betyg.